DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
HUMANITĀRĀ FAKULTĀTE

VALODA – 2014

Valoda dažādu kultūru kontekstā

Zinātnisko rakstu krājums
XXIV

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
AKADĒMISKAIS APGĀDS "SAULE"
2014

VALODA – 2014. Valoda dažādu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums XXIV. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule", 2014. 520 lpp.

Rakstu krājumā **"Valoda – 2014. Valoda dažādu kultūru kontekstā"** apkopoti zinātniskie raksti, kuros atspoguļoti Humanitārās fakultātes XXIV zinātnisko lasījumu referātu materiāli.

Krājumā iekļauti raksti par latviešu, lietuviešu, krievu, angļu, vācu u.c. valodas dažādu līmeņu parādībām: diahroniskie, areālie, sinhroniskie un kontrastīvie pētījumi, tulkošanas, lingvokulturoloģiskie un sociolingvistiskie jautājumi.

Visus iesniegtos rakstus novērtē un akceptē recenzenti.

Redakcijas kolēģija

Alvīds BUTKUS (Vītauta Dižā Universitāte), Varvara DOBROVOĻSKA (Valsts republikāniskais krievu folkloras centrs), Ina DRUVIETE (Latvijas Universitāte), Jeļena GOREGĻADA (Vitebskas Valsts universitāte), Zaiga IKERE (Daugavpils Universitāte), Genovaite KAČUŠKIENE (Šauļu Universitāte), Anatolijs KUZŅECOVS (Daugavpils Universitāte), Regīna KVAŠĪTE (Šauļu Universitāte), Ilze OĻEHNOVIČA (Daugavpils Universitāte), Gaļina SIRICA (Daugavpils Universitāte), Vilma ŠAUDIŅA (Daugavpils Universitāte), Anželika ŠTEINGOLDA (Tartu Universitāte), Irina VISOCKA (Novosibirskas Valsts universitāte).

Atbildīgā redaktore

Svetlana POLKOVŅIKOVA (Daugavpils Universitāte).

Literārie redaktori un korektori

S. Meškova (angļu val.), J. Butāne-Zarjuta (latviešu val.), V. Šaudiņa (lietuviešu val.), G. Sirica (krievu val.), V. Taļerko (vācu val.).

Maketētāja: M. Stočka, tehniskā redaktore: V. Štotaka.

Redakcijas adrese
Humanitārā fakultāte
Vienības ielā 13
Daugavpils, LV-5400
e-pasts hf@du.lv

ISSN 1691-6042
ISBN 978-9984-14-697–3
© Daugavpils Universitāte, 2014

LANGUAGE 2014. Language in Various Cultural Contexts. Collection of scientific articles XXIV. Daugavpils: Daugavpils University Academic Press "Saule", 2014. 520 p.

"Language 2014. Language in Various Cultural Contexts" contains research articles that were presented at the XXIVth Scientific Readings of the Faculty of the Humanities.

This selection is devoted to phenomena of various levels in Latvian, Lithuanian, Russian, English, German etc. languages, and represents works in diachronic, areal, synchronic and contrastive linguistics. It also includes the issues on the research carried out into lingvo-cultural and sociolinguistic fields.

All articles are submitted and assessed by our referees before being accepted for publication.

Editorial Board

Alvydas BUTKUS (Vytautas Magnus University), Varvara DOBROVOLSKAYA (State Republican Center of Russian Folklore), Ina DRUVIETE (Latvian University), Alena GARAGLIAD (Vitebsk State University), Zaiga IKERE (Daugavpils University), Genovaitė KAČIUŠKIENĖ (Šiauliai University), Anatoly KUZNECOV (Daugavpils University), Regina KVAŠYTĖ (Šiauliai University), Ilze OĻEHNOVIČA (Daugavpils University), Gaļina SIRICA (Daugavpils University), Vilma ŠAUDIŅA (Daugavpils University), Anzhelika SHTEINGOLD (Tartu University), Irina VYSOTSKAYA (Novosibirsk State University).

Editor

Svetlana POLKOVNIKOVA (Daugavpils University).

Editorial Address
Humanitārā fakultāte
Vienības ielā 13
Daugavpils, LV-5400, Latvia
e-pasts hf@du.lv

Saturs / Contents

DIAHRONIJA UN AREĀLIE PĒTĪJUMI

Наталья БОЛЬШАКОВА. Псковско-белорусские языковые контакты (к вопросу об источниках) (The Pskov-Belarusian Language Contacts (the issue of the sources)) 13

Ирина ДИМАНТЕ. Этимологические версии: иллюстрации к балто-славянской теории (Etymological Versions: Illustrations of the Balto-Slavic Theory) 21

Александр ФИЛЕЙ. Парижский словарь московитов и Ein Rusch Boeck: методологический подход Б. А. Ларина при анализе графико-фонетического взаимодействия (Paris Muscovite Dictionary and *Ein Rusch Boeck*: Methodological Approach of B. A. Larin in the Analysis of Graphical and Phonetic Interaction) 29

Наталья ИВАНОВА. Языковые средства выражения запретов у староверов Латгалии (Latgalian Old Believers' Linguistic Forms of Expression of Prohibition) 38

Елена КОРОЛЁВА. Фразеологизмы со значением «смерть» в русских говорах Латгалии (Phraseological Units with the Meaning of 'Death' in Russian Subdialects of Latgale) 44

Kristīne KUŅICKA. Особенности имени прилагательного в речи латгальских поляков (Peculiarities of Adjectives in the Speech of Latgalian Poles) 53

Анатолий КУЗНЕЦОВ. Еще о глаголице (More on the Glagolitic Alphabet) 61

Elga SKRŪZMANE. *Dieva dāvanas* un *Dieva soda* izpratne G. Manceļa „Postillā" frazeoloģiskā skatījumā (Conception of 'Godsend' and 'God's Punishment' in the "Postill" by G. Manzel in the Phraseological Aspect) 68

Anna STAFECKA. Nautrēnu izloksnes dinamika 21. gadsimtā (Dynamics of Nautrēni Subdialect in the 21st Century) 82

Надежда ШАКУН. Кирилло-мефодиевская лексика в некоторых белорусских диалектах (The Cyrillo-Methodian Lexis in Some Belarusian Dialects) 89

Валентина ЗАКРЕВСКАЯ. Глагольная форма и ее «окружение» в выражении аспектуальных смыслов (на материале архангельских говоров) (The Verbal Form and Its Surroundings in Conveying Aspectual Meanings (from data of Arkhangelsk dialects)) 95

KONTRASTĪVIE PĒTĪJUMI UN TULKOŠANAS JAUTĀJUMI

Vytautė DAUGĖLAITĖ, Aušra JANKAUSKAITĖ. Analysis of Strategic Choices in Lithuanian Translations of *National Geographic* Headlines (Анализ стратегического выбора в переводах английских заголовков в «National Geographic» на литовский язык) 100
Валентина ФЕДОНЮК. Немецкие заимствования в современном чешском языке с точки зрения синхронии и диахронии (German Loan Words are in Modern Czech from the Viewpoint of Synchrony and Diachrony) 114
Volha HAPEYEVA. Gastronomic Similes in the Systems of the Belarusian and the English Languages: Comparative Aspect (Гастрономические сравнения в системах белорусского и английского языков: компаративный аспект) ... 124
Светлана ЕВСТРАТОВА. Отношения межкультурной эквивалентности в газетных заголовках на русском и эстонском языках (On the Intercultural Equivalence in the Estonian and Russian Newspaper Headlines) 132
Irena KRUOPIENĖ. Sudėtingesnės sandaros veiksmažodžių šaknies vartojimas lietuvių kalboje (Usage of the Root in More Complex Verbs of the Lithuanian Language) 138
Regīna KVAŠĪTE. Par Ziemeļlietuvu latviski: vietvārdu atveide (Northern Lithuania in Latvian: Rendering of Place Names) 147
Dace LIEPIŅA. The Heavy Burden of Accountability in the Search of Terminological Equivalents (Atbildības smagā nasta terminoloģisku ekvivalentu meklējumos) 160
Jūratė LUBIENĖ. Lietuvių ir latvių kalbų mikonimai: motyvacijos modelių įvairovė (Lithuanian and Latvian Myconyms: the Variety of Motivation Models) 166

Jūratė MAKSVYTYTĖ. Zur Neutralisierung bei der Wiedergabe deutscher Realienbezeichnungen ins Litauische (Neutralization: Rendering German Culture-Specific Words into Lithuanian) 175
Елена МАЮК. Аппроксимация: лексические номинации с квантитативным значением в белорусских и английских паремиях (Approximation: Lexical Nominations with the Quantitative Meaning in Belarusian and English Proverbs) 184
Ilze OĻEHNOVIČA. *Tighten one's belt* and *savilkt jostu ciešāk* in English and Latvian Newspapers (*Tighten one's belt* un *savilkt jostu ciešāk* angļu un latviešu laikrakstos) 191
Goda RUMŠIENĖ. Skopos Method in Advertisement Slogan Translation (La méthode de skopos et la traduction de slogans publicitaires) 204
Goda RUMŠIENĖ, Armandas RUMŠAS. Rendering of Key Words in Advertisement Translation (Traduction de mots clés en textes publicitaires) 211
Ieva SPROĢE. Lettische Volkslieder und ihre Übersetzung als Bestandteil der deutschen Aufklärung (Latvian Folk Songs and Their Translations as Part of the German Enlightenment) 217
Solveiga SUŠINSKIENĖ. On Contrastive Analysis of Aspect as the Internal Temporal Structure of the Process in English and Lithuanian (Сопоставительный анализ категории вида как внутренней временной структуры процесса в литовском и английском языках) 227
Vilma ŠAUDIŅA. Emociju nosaukumi latviešu un lietuviešu valodā: *bailes* un *kauns* (Denominations of Emotions in Latvian and Lithuanian: *bailes (fear)* and *kauns (shame)*) 237
Dana ŠVENČIONIENĖ. The Contrastive Analysis of the Analytical Structure of the Verb Phrase (Veiksmažodžio frazės analitinės struktūros kontrastinė analizė) 246
Māra VALPĒTERE. Noteiktības izteikšana latviešu un norvēģu sarunvalodā (Expression of Definiteness in Spoken Latvian and Norwegian) 253

SINHRONIJA: FONĒTISKAIS UN GRAMATISKAIS ASPEKTS

Maija BRĒDE. Phonostylistic Features of Publicistic Style of Intonation in English and Latvian as Manifest in the Use of Nuclear Tones (Angļu un latviešu valodas publicistiskā intonācijas stila fonostilistiskās iezīmes nukleāro toņu lietojumā) 260

Елизавета КОСТАНДИ. Проблемы дискурсивного анализа категории темпоральности (On the Problems of Discourse Analysis of the Temporality Category) 268

Lina MURINIENĖ. Taisyklingumas kaip kodifikacijos kriterijus lietuviškuose meninio stiliaus tekstuose (Grammatical Accuracy as a Codification Criterion in Lithuanian Fiction Texts) 274

Veronika RUŽA. Latviešu valodas nelokāmie divdabji virsrakstos (The Indeclinable Participles in Headlines) 279

Virginija STANKEVIČIENĖ, Vilija CELIEŠIENĖ. Daiktavardžių normų kaita *Dabartinės lietuvių kalbos žodynuose* (The Alternation of the Norms of Nouns in Modern Dictionaries of the Lithuanian Language) 285

Dzintra ŠULCE. Fonēmu [o], [ō] un [uo] lietojuma problēmas pareizrunā (Problems of Phonemes [o], [ō] and [uo] in Orthoepy) 292

Ingēra TOMME-JUKĒVICA. Pirmsskolas vecuma rusofono bērnu latviešu valoda: fonētiskais aspekts (patskaņi un divskaņi) (The Latvian Language of Russophone Children at Preschool Age: The Phonetic Aspect (Vowels and Diphthongs)) 301

SINHRONIJA: LINGVOKOGNITĪVAIS, LINGVOKULTUROLOĢISKAIS UN SOCIOLINGVISTISKAIS ASPEKTS

Марина ХАЛИМОНЕ. Лексика с семантикой «самообладание» в русском и латышском языках: лингвокультурологический аспект (Words with the Meaning “Self-Control” in Russian and Latvian: the Linguocultural Aspect) 311

Эльвира ИСАЕВА. Концепт *работа* в русском языковом сознании студентов Даугавпилсского университета (Concept *Work* in the Russian Linguistic Consciousness of Students of Daugavpils University) 317
Antra KĻAVINSKA. Lingvonīmi latgaliešu folklorā (Linguonyms in Latgalian Folklore) 324
Inga LAIZĀNE. Latviešu valoda trimdā – pirmā, otrā valoda vai svešvaloda (The Latvian Language in Exile – First, Second, or Foreign Language) 334
Iryna MIATLUSHKA. Language Representation of Major Cultural and Thematic Dominants in Modern British Poetry Discourse (Языковая реализация основных культурно-тематических доминант в современном британском поэтическом дискурсе) 343
Anna STAVICKA. Language Practices in the Context of Higher Education Internationalization in Latvia (Языковые практики в контексте интернационализации и высшего образования в Латвии) 350
Татьяна СУКАЛЕНКО. Типаж «лях» в украинской лингвокультуре (The Type of 'Lyakh (Pole)' in the Ukrainian Linguistic Culture) 358

SINHRONIJA: LEKSISKAIS, SEMANTISKAIS UN STILISTISKAIS ASPEKTS

Brigita BUŠMANE. Frazeoloģismi ar vārdu *aste* latviešu valodā (Idioms with the Word *aste* in Latvian) 372
Ojārs BUŠS. Sarunvaloda: termina saturs un latviešu sarunvalodas izpētes tendencies (Colloquial Speech: the Content of the Term and Trends in the Research of Latvian Colloquial Speech) 380
Vilija CELIEŠIENĖ, Virginija STANKEVIČIENĖ. Frazeologizmai mokslo populiarinamuosiuose tekstuose (Usage of Phraseological Units in Academic Style Popular Science Texts) 390
Eglė GABRĖNAITĖ. Stiliaus figūros kaip retoriniai paralogizmai (Figures of Speech as Rhetorical Paralogism) 398

Larisa IĻJINSKA, Marina PLATONOVA, Oksana SAMUILOVA, Tatjana SMIRNOVA. Rhetorical Strategies in the Contemporary Professional Text (Retoriskas stratēģijas mūsdienu profesionālajos tekstos) 406
Nataļja JUNDINA. Fremdsprachige Elemente in den Werken der deutschbaltischen Autoren (am Beispiel der Werke von Werner Bergengruen) (Borrowed Elements in the Works of German-Baltic Authors) 414
Aleh KOPACH. Place Names of Small Scale Objects in the Light of Cognitive Onomasiology (Микротопонимия в свете когнитивной ономасиологии) 421
Elīna KRASOVSKA. Multimodālā perspektīva: metonīmiski tēli reklāmkarogos (The Multimodal Perspective: Metonymic Images in Internet Banners) 429
Diāna LAIVENIECE. Virsrakstu izveide un noformējums latviešu valodniecības populārzinātniskajiem rakstiem (1965–2013) (Title Creation and Design of Popular Scientific Articles in Latvian Linguistics (1965–2013)) 442
Ilga MIGLA. Frazeoloģismi R. Blaumaņa komēdijā „No saldenās pudeles" un drāmā „Potivāra nams" (Phraseological Units in R. Blaumanis' Comedy "No saldenās pudeles" (From the Sweetish Bottle) and in His Drama "Potivāra nams" (*Potiphar's House*)) 451
Liudmyla MOHELNYTSKA. Composition of English Publicistic Cinematography Texts: Typology of Headlines (Композиция англоязычных публицистических текстов кинематографической тематики: типология заголовков) 457
Татьяна НОВИКОВА. Церковнославянизмы в произведениях для детей А. С. Пушкина (Church Slavonic Words in A. Pushkin's Works for Children) 465
Silvija PAPAURĖLYTĖ. Metaforiniai SVEIKATOS ir KŪNO modeliai Lietuvos viešajame sveikatos diskurse (Metaphorical HEALTH and BODY Models in Lithuanian Public Health Discourse) 475
Natalja POLAKOVA. Thematisierung des Sehens in der Prosa Eduard von Keyserlings (The Theme of Sight in Eduard von Keyserling's Fiction) 481

Svetlana POLKOVŅIKOVA. Valodniecības rakstu sekundārās kompozicionālās vienības: pragmatiskais aspekts (Secondary Compositional Units in Articles on Linguistics: the Pragmatic Aspect) 488
Галина СЫРИЦА. Интертекстуальность как смыслообразующая доминанта текста (Intertextuality as a Dominant in Shaping the Meaning of the Text) 497
Valentīna TAĻERKO. Mia Munier-Wroblewski – bekannt und unbekannt (Mia Munier-Wroblewski – Known and Unknown) 506
Dovile VENGALIENE. Blending and Syntactic Creativity: Ironic References in Politicized Discourse (Blendingas ir sintaksinis kūrybiškumas: ironiški pasakymai politizuotame diskurse) 512

Наталья БОЛЬШАКОВА
(Псковский государственный университет)

Псковско-белорусские языковые контакты (к вопросу об источниках)

Summary
The Pskov-Belarusian Language Contacts (the issue of the sources)

The present paper considers the issues of sources for studying language features of the Pskov-Belarusian ethno-contact zone. A comparative analysis of the results of published studies of early 20th century and the beginning of the 21st century performed on dialectal material of geographically close dialects is carried out. Indisputable and debatable questions of dialect borders are considered, inconsistent approaches to interpretation of similar dialect data come to light. For comparison data from the Pskov regional dictionary, its card file and audiomaterials of the Pskov dialect and folklore and ethnographic archives are attracted.

The general characteristic of the degree survey of the Pskov-Belarusian borderland as a result of the expedition is given. The paper presents the linguistic data, reflecting features of the "Belarusian complex", outlines the way for further research of the Pskov dialect folklore-ethnographic archives. The conclusion about the relevance of the publication of archival dialect audiomaterials is drawn.

Key words: *Pskov dialects, dialect borders, ethnocontact zone*

*

В работе рассматриваются проблемы источников для изучения языковых особенностей псковско-белорусской этноконтактной зоны. Обращение к теме языковых особенностей псковско-белорусского пограничья обусловлено рядом причин, связанных с маркированием и интерпретацией диалектных границ, с недостаточной изученностью самих приграничных южнопсковских говоров, а также с проблемой методов их описания.

Понятие приграничного пространства объединяет в себе целый комплекс вопросов, актуальных в настоящее время для различных гуманитарных наук, таких как география, история, социология, экономика, культурология. По выражению одного из исследователей-культурологов, «трансграничье» представляет собой уникальную лабораторию по изучению разных типов культурного взаимодействия, динамики его

развития, выявления и описания на теоретическом уровне многих ключевых концептов [Трубицын 2011].

Современная территория Псковской области, расположенной «на стыке цивилизаций», в течение многих веков является этнокультурным рубежом, где сформировался уникальный по особенностям материальной и духовной культуры регион, граничащий сразу с тремя странами – Белоруссией, Латвией и Эстонией [Манаков 2010]. К перечню сфер, в которых проявляется региональная специфика Псковщины, следует добавить и особенности народной речи, которая, как отмечает Б.А. Ларин, основатель «Псковского областного словаря с историческими данными», отражает «тысячелетние связи и культурный обмен русского населения с тесно примыкающими народами прибалтийско-финской группы, с латышами и литовцами, а также с белорусами» [Ларин 1967: 3]

Территорией контактирования псковских говоров с белорусским языком является современный южнопсковский регион, своеобразие которого обусловлено длительной историей формирования этой особой этнокультурной зоны, причем основные события являются общими для истории южной территории современной Псковской области и северо-восточной части Белоруссии. В ряде публикаций мы уже рассматривали эту этнокультурную зону с позиций неоднородности современных псковских говоров; мы также выявили важный для этой территории и вообще для зоны псковского Пограничья ключевой концепт, связанный с мотивом «смешения», который распространяется на сферу языка, национальной самоидентификации и затрагивает конфессиональные особенности приграничного населения.

Ставя вопрос об источниках исследования, мы имеем в виду ряд положений. Несмотря на актуальность проблем языкового пограничья, южная часть современного псковского диалектного континуума является недостаточно исследованной лингвистами как с российской, так и с белорусской стороны. При этом белорусские авторы отмечают недостаточность лингвистических источников для решения всего комплекса стоящих вопросов. Так, в коллективной монографии, посвященной особенностям духовной культуры и некоторым чертам языка белорусского северо-востока, прямо указывается на слабую изученность языка данной территории, причину которой авторы видят в недостатке экспедиционного лингвистического материала для полномасштабного изучения этого региона Белоруссии [Белорусское Поозерье

2001: 24]. В 2012 г. вышел важный для нас источник – «Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны», в предисловии к которому справедливо указывается на широкие сферы приложения данных этого словаря. Авторы подчеркивают специфику особенного «ў гістарычным і этнаграфічным плане рэгіёна», лексику которого этот словарь представляет [РСВ 2012: 5]. Однако при этом специально не отмечается актуальность исследования псковско-белорусского пограничья путем привлечения данных словаря для сравнения с псковскими диалектными материалами.

Итак, с одной стороны, южнопсковские говоры бесспорно выделяются как особая языковая и культурно-историческая зона. С другой стороны, и северо-восточные говоры в диалектном членении Белоруссии также занимают особое положение. Примечательно, что пограничные витебские, полоцкие говоры противопоставляются всем другим белорусским говорам. Ю.Б. Коряков, посвятивший диссертацию языковой ситуации в Белоруссии, касается и особенностей речи в сельской местности, констатируя (в работе приводятся соответствующие цифровые показатели), что северо-восточный регион Белоруссии, в частности Витебская область, является «наименее белорусскоязычным» [Коряков 2002: 68].

Опираясь на свои полевые наблюдения в белорусско-русской пограничной зоне, белорусские историки зафиксировали многочисленные свидетельства выражения особенности локальной идентичности в сознании жителей псковского пограничья. «По определению местных жителей Россонского района Витебской области, белорусы их местности имеют больше сходства с жителями Себежского района, чем с белорусами других областей Беларуси» [Григорьева, Касперович 2004: 38]. Эту особенность ранее подчеркивал и А.С. Герд, отмечая, что севернобелорусские диалекты имеют характер, сближающий их с псковско-новгородско-тверским ареалом Верхней Руси [Герд 1995: 13].

Таким образом, обзор публикаций, в которых затрагиваются интересующие нас проблемы, позволяет акцентировать вопрос об особом положении в современном диалектном членении южнопсковских говоров в составе псковского диалектного пространства и подчеркнуть противопоставление северо-восточных говоров Белоруссии всем другим в традиционном диалектном членении белорусских говоров.

Рассмотрение вопроса о границах выделенного ареала затрагивает не только проблемы диалектной ареологии, но связано также с самим подходом к выделению диалектных зон. Если северная граница, отде-

ляя южнопсковские говоры от зоны Псковского ядра, четко очерчивается на территории Псковщины и подтверждается комплексом данных: археологическими, историческими, фольклорно-этнографическими и, конечно, лингвистическими, то южная граница ареала (сама ее локализация) вызывает дискуссию.

Установление административной границы между губерниями, затем – между областями (их состав и названия в этом регионе неоднократно менялись), а впоследствии и государственной границы привело к тому, что некогда исторически единый ареал оказался разрезанным с запада на восток, что со временем послужило основой для раздельного изучения, описания и квалификации частей этого ареала.

Проблемы границ обсуждались в большой, полемической по содержанию статье В.Н. Чекмонаса, где автор с сожалением пишет, что к определению территории белорусских говоров применяется сугубо административный подход, в результате чего «немалое количество языковых изоглосс совпали с государственными границами Беларуси и России» [Чекмонас 2001: 30]. Отстаивая принципы научной достоверности, В.Н. Чекмонас указывал на последствия такого подхода в диалектологии, к числу которых он отнес факт, когда «вне внимания белорусской диалектологии остались <...> собственно белорусские говоры на территории России» [Там же]. Предполагаем, что речь здесь идет о территории южнопсковских говоров, которые автор убежденно рассматривает как исходно белорусские.

Работа с источниками, освещающими те или иные вопросы псковско-белорусского пограничья, выявила знаменательный по ряду совпадений факт, свидетельствующий о том, что в разные годы с интервалом в 80 лет было проведено обследование диалектных данных примерно одного и того же участка псковско-белорусской пограничной зоны, разделенной в прошлом административной, а в настоящее время государственной границей.

Первая из публикаций – это работа белорусского ученого П.А. Бузука, посвященная характеристике севернобелорусских говоров и опубликованная отдельным изданием на белорусском языке в 1926 г. [Бузук 1926]. Исследование стало результатом личных наблюдений автора над речью местных жителей довольно большой территории – семи волостей, в настоящее время относящихся частично к Невельскому, Новосокольническому и Усвятскому районам Псковской области, частично – (в тот момент) к Витебской области Белоруссии.

Можем предположить, что причиной обращения автора к этой теме был уже тогда спорный этноязыковой характер рассматриваемой территории, ситуация с административным делением которой в начале XX в. была сложной и неопределенной. Если не касаться давней истории этого края (вхождение ее с XII в. в состав Великого княжества Литовского, а с середины XVI в. до конца XVIII в. – нахождение в составе Речи Посполитой, за чем последовало поэтапное вхождение в состав Российской Империи), то даже период XIX–XX вв. характеризуется пестротой событий в этом регионе. Еще в 1802 г. указом Павла I была создана Витебская губерния, куда вошли не только Городок, Полоцк (и сейчас являющиеся частью Витебской области Белорусской Республики), но и Невель – в настоящее время один из районов Псковской области. Сама же Псковская губерния была создана только в апреле 1924 г., но вскоре была упразднена (1927 г.), и Невель вместе с Себежем и Усвятами были переданы в Великолукский округ Ленинградской области, который в 1929 г. был включен в состав Западной области с центром в г. Смоленске. С созданием в 1922 г. БССР закрепилась русско-белорусская граница (ставшая впоследствии государственной), но положение современных южных районов Псковской области еще длительное время менялось: некоторое время они частично находились в составе Калининской области, с 1944 г. – в составе созданной Великолукской области. Лишь с 1953 г. в связи с упразднением последней Великолукский, Невельский, Новосокольнический, Пустошкинский, Себежский, Усвятский районы находятся в современных границах Псковской области, являясь ее административными единицами.

Для времени написания работы П.А. Бузука вопрос состояния языковой ситуации в пограничной зоне был, безусловно, актуальным. Ссылаясь на данные Е.Ф. Карского [Карский 1917], автор пишет, что граница белорусского языка не совпадает с современной территориальной границей и проходит севернее. Ученый проводит самостоятельное полевое обследование территории, результаты которого дали ему основание квалифицировать изученные им говоры как белорусские.

Согласно классической традиции, существующей в диалектологии, бульшая часть работы П.А. Бузука посвящена фонетическим и грамматическим особенностям диалекта. Что касается лексических данных, то автор считает, что лексика в наименьшей степени, по сравнению с фонетикой и даже морфологией, может служить опорой для установления диалектных границ.

Обследовав обширный ареал в районе Невеля, П.А. Бузук приходит к выводу, что это территория распространения белорусского языка, а граница белорусского языка проходит даже выше северных границ обоих районов – Невельского и современного Усвятского районов («паветаў») [Бузук 1926: 4].

Примерно через 80 лет (2003–2006 гг.) этот же регион приграничья был обследован группой диалектологов из Института русского языка. По данным обследования «городокско-невельско диалекта», сами жители белорусской территории «считают свой язык русским, добавляя, что он не чистый, а “смешанный”, т.к. в нем есть белорусские элементы» [Букринская, Кармакова, Тер-Аванесова 2008: 120]. Основываясь также на рассмотрении комплекса языковых признаков сопредельной территории, авторы подтверждают отмечавшееся ранее единство исследуемого фрагмента псковско-белорусского лингвистического пространства и отсутствие резких внутренних границ. Вместе с тем, в ходе проведенного анализа, они приходят к заключению о псковской основе рассмотренного диалектного континуума.

В работе очерчен однородный по ярким языковым маркерам ареал, южная граница которого проходит приблизительно по Западной Двине. Северную границу, проходящую по территории Псковской области, авторы трактуют как позднюю, сформировавшуюся под воздействием историко-культурных процессов [Там же: 163–165].

Таким образом, перед нами, несомненно, единая диалектная зона, разрезанная сначала административной границей, ставшей сейчас государственной. Это обстоятельство осложняет условия комплексного полевого обследования и в известной мере искажает представление о реальном состоянии языка на данной территории. Северная граница рассматриваемой диалектной зоны четко очерчивается на территории Псковщины: подтверждаясь комплексом данных смежных наук, она является бесспорной. Южная граница ареала проходит примерно по Западной Двине, захватывая говоры севернее Витебска, Городка, Полоцка, что маркирует пределы северо-восточных белорусских говоров.

Основываясь на рассмотрении комплекса языковых признаков сопредельной территории, различные авторы обосновывают единство исследуемого фрагмента псковско-белорусского лингвистического пространства и отсутствие резких внутренних границ. Однако если П.А. Бузук (1926 г.), признавая переходный характер данных говоров, рассматривает их как преимущественно белорусские (так считает и

В.Н. Чекмонас), то группа диалектологов, проводивших наблюдения в 2003–2006 гг. (И.А. Букринская и др.), приходят к заключению о псковской основе рассмотренного диалектного континуума. Таким образом, продолжает оставаться дискуссионным вопрос квалификации самих говоров, находящихся по одну и по другую сторону псковско-белорусской границы.

Полярность точек зрения на тип рассматриваемых говоров может быть обусловлена самим подходом, принятым в исследовании. Так, суждение о белорусской основе говоров этого ареала лежит в области генезиса и может быть обосновано только диахронными методами, о чем писал В.Н. Чекмонас, говоря о необходимости развития исторической диалектологии белорусского языка, в противном случае возникают непреодолимые препятствия на пути «реконструкции истории формирования белорусского диалектного ареала в целом» [Чекмонас 2001: 31]. Выводы об однородности говоров по обе стороны границы и их псковской основе сделаны на основе исследования, проведенного, как подчеркивают сами авторы, «методом лингвистической географии» [Букринская, Кармакова, Тер-Аванесова 2008: 118].

Свое поле в изучении рассматриваемых вопросов мы связываем с привлечением неопубликованных архивных аудиоматериалов к описанию диалектных особенностей южнопсковских приграничных территорий. Псковский диалектный и фольклорно-этнографический архив содержит значительный по объему и богатый по содержанию аудиофонд. В частности по Невельскому району оцифровано более 6 ГБ записей, что составляет 102 часа звучания. За период с 1977 г. в этом районе было проведено 17 экспедиций, в ходе которых сделаны аудиозаписи из 200 населенных пунктов.

Мы провели предварительный обзор данных по основным показателям фонетики, грамматики и (в меньшей степени) лексики, причем попытались получить ответы на некоторые вопросы, поставленные исследователями. Так, по нашим данным, справедливым является утверждение В.Н. Чекмонаса, высказанное им в остром дискуссионном ключе, о наличии последовательно представленного диссимилятивного аканья на территории русско-белорусского пограничья «и далее на Полотчине до истоков Березины» (а не сильного, как это отмечено в материалах ДАБМ) [Чекмонас 2001: 31]. С определенностью можно указать также на ряд ярких признаков консонантизма: последовательно проявляющийся твердый[ч], шепелявые мягкие свистящие, фрикатив-

ный заднеязычный согласный. Проведены наблюдения над произношением губных спирантов и рассмотрено соотношение [у] – [в], что нельзя считать простой меной звуков. Однако каждый из этих вопросов составляет отдельную тему в рамках существующего «белорусского комплекса». Выработаны и основные маркеры псковских говоров (их ядра). Поэтому дальнейший этап работы мы связываем с проверкой черт обоих «комплексов» на псковском архивном материале. Попутно следует вести работу, связанную с подготовкой аудиоматериалов псковского архива к публикации.

ЛИТЕРАТУРА

Белорусское Поозерье: язык и духовная культура. – Минск, 2001.

Бузук, П. *Да характарыстыкі паўночна-беларускіх дыялектаў: Гутаркі Невельскага і Вяліскага паветаў.* – Мінск, 1926. 15 с.

Букринская, И., Кармакова, О., Тер-Аванесова, А. Говоры белорусско-русского пограничья. В кн.: *Исследования по славянской диалектологии.* – Москва, 2008, с. 118–179.

Герд, А. К реконструкции древнерусских диалектных зон: Верхняя Русь (к понятию «Русский Север»). В кн.: *Псковские говоры и их носители (лингвоэтнографический аспект).* – Псков, 1995, с. 12–15.

Григорьева, Р., Касперович, Г. *Население белорусско-русского пограничья: демография, язык, этническая идентификация.* – Минск, 2004. 80 с.

ДАБМ – *Дыялекталагічны атлас беларускай мовы.* – Мінск, 1963.

Карскій, Е. *Этнографическая карта бсѣлорусскаго племени.* – Петроград, 1917.

Коряков, Ю. *Языковая ситуация в Белоруссии и типология языковых ситуаций*: Диссертация ... канд. филол. наук. – Москва, 2002.

Ларин, Б. [Предисловие]. В кн.: *Псковский областной словарь с историческими данными. Вып. 1.* – Ленинград: ЛГУ, 1967.

Манаков, А. *На стыке цивилизаций: Этнокультурная география Запада России и стран Балтии.* – Псков: ПГПИ, 2004. 296 с.

РСВ – *Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны: Ч. 1* / рэд. Л.І. Злобін. – Віцебск: УА «ВДУ імя П.М. Машэрава», 2012. 306 с.

Трубицын, Д. Трансграничье как объект культурологического исследования: методологический обзор. В кн.: *Гуманитарный вектор. 2011. № 2(26)*, с. 130–137.

Чекмонас, В. Из истории формирования белорусских говоров. В кн.: *Беларускаямова: шляхі, развіцця, кантакты, перспективы: Матэрыялы III Міжнар. кангрэсабеларусістаў «Беларуская культура ў дыялогуцывілізацый»* / рэдкал.: Г. Цырхуніінш. – Мінск: Беларускікнігазбор, 2001, с. 29–46.

Ирина ДИМАНТЕ
(Балтийская международная академия)

Этимологические версии: иллюстрации к балто-славянской теории

Summary
Etymological Versions: Illustrations of the Balto-Slavic Theory

It is necessary to notice the prevalence of the facts, which are outspoken of the historical stage of existence of a general genetic language, which became the ancestor of the Baltic and Slavic languages, following the disintegration of the Indo-European proto language. One of the most convincing arguments, perhaps, is the most ancient lexical layer, which testifies to the presence of a significant number of parallels inherent to Slavic and Baltic languages from all Indo-European languages. One by one, removing layers of secondary meanings and gradually unwinding a wad of formation process of the given lexical substance, it is possible to come nearer to the solution of the problem with the help of etymological data.

Some illustration and confirmation of the Balto-Slavic theory is the modification of the root morpheme meaning, detectable from etymologic analysis. E.g. *после (pēc), след (pēda), пята (pēda), путь (ceļš), колено (celis), колесо (*cels).*

Key words: *Baltic languages, Slavic languages, meaning, polisemy, etimology*

*

Явное сходство отдельно взятых языков является одним из самых достоверных «документов» генетической близости их носителей. Германо-балто-славянские были последними языковыми группами, которые выделились из общего индоевропейского праязыка [Инфантьев 2007: 7]. Позднее, после отделения германской ветви, балто-славянская языковая общность продолжала существовать ещё долгое время.

Близкое родство балтийских и славянских языков объясняет во многом сходный, по сравнению с другими, менталитет славян и балтов, а также является подтверждением исторической непрерывности их контактов. Начало расподобления славянских и балтийских языков принято относить к первому периоду новой эры, а завершение – ко времени великой миграции народов, т.е. к середине I тысячелетия [Инфантьев 2007: 7].

Иллюстрацией и дополнительным свидетельством существования балто-славянского периода может послужить анализ лексики отдельно взятых языков (например, русского и латышского), а также факты распознавания примарных значений и их модификаций, выявляемые с помощью этимологических данных. Осуществляя ретроспективный анализ и исследуя трансформацию более ранних значений, окажется возможным подойти к выявлению прообраза матричного языкового состояния. С другой стороны, следуя мыслью за развитием значений с чередующимися проявлениями конкретного и абстрактного, можно приблизиться к постижению механизма «словотворения» [И. Д.][1]. В то же время, по мнению Р. А. Будагова, нельзя не учитывать того, какие «серьёзные трудности возникают при освещении центральных проблем лексики: соотношения слова и действительности, слова и понятия, отдельного слова и системы слов» [Будагов 1971: 40]. «Эти проблемы становятся особенно важными при рассмотрении истории слов в связи с историей вещей и понятий, в связи с общей историей человеческой культуры» [Будагов 1971: 40].

В нашем случае выявление глубинного смысла, заложенного в семантике конкретных языковых субстанций, предполагает направить исследование по пути анализа славянских, точнее, русских образований и связанных с ними балтизмов, представленных, в первую очередь, примерами из латышского языка.

В качестве иллюстрации сказанному может послужить рассмотрение путей становления генетически и/или семантически связанных лексем – *после, след, пята, путь, колено, колесо,* а также их балтийских соответствий, в основном на базе латышского языка – *pēc, pēda, ceļš, celis, cels (ritenis)*. Их анализ предполагает исследование механизма формирования секундарных лексических значений. Путём аналитического сопоставления связанных с этими лексемами базовых субстанций, сформировавшихся в языке в глубокой древности, становится возможным проследить за процессом моделирования конкретных слов и становления их значений, а также за проявлениями типологического характера с позиций словообразования.

В настоящее время в современном русском языке *после (-)* как самостоятельное образование может иметь статус лексемы (наречие и

[1] [И. Д.] – Ирина Диманте (точка зрения автора статьи)

[2] Графемой Ѣ в примерах обозначена буква «ять».

предлог) или же статус морфемы (префиксоид), с абстрактным пространственно-временным или же только временным значением в различных вариациях, например, *‘спустя некоторое время’, ‘позже’, ‘следуя за предыдущим’, ‘за кем-, чем-либо непосредственно или спустя некоторое время’* и т. п. [см. СРЯ 1983: III, 316].

Этимологи предлагают разные версии происхождения этого слова. Одно из наиболее вероятных предположений основывается на том, что образование *после* возникло вследствие редукционного преобразования более раннего славянского наречия (ср. в древнерусском и старославянском – *послѢди/ послѢдѢ/ послѢдъ/ послѢдь* и т.п.), восходящего к праславянскому **slědъ,* из которого также сформировался субстантив *след* [Черных 1994: II, 60; Фасмер 1987: III, 339–340]. В свою очередь, праславянское образование возникло благодаря более древней балто-славянской основе, ставшей базой также для прусских, литовских и латышских лексем с различными, однако взаимосвязанными значениями. Сравните лишь некоторые: лит. – *slidus ‘скользкий’, slydau ‘скользить’* (1 ед.); лат. – *slidens ‘скользкий’, slīdēt ‘скользить’ , sliede ‘колея’, ‘след’, slaids ‘пологий’.* В этимологических словарях отмечается, что подобные балтийским значения обнаруживаются также в некоторых других языках, например, англосаксонском, греческом, древнеиндийском, норвежском и др. [Черных 1994: II, 174–175; Фасмер 1987: III, 668]. Это позволяет предположить, что первоначальным значением могло быть ‘*след от скольжения*я, сформированным в праиндоевропейском языковом состоянии из **(s)leidh- / *(s)loidh- < *(s)lei-* [Черных 1994: II, 174–175]. Данное примарное значение, отличаясь конкретикой содержания (в силу природной реальности самого явления), однако заключало в себе потенциал расподобления, связанный с возможностью разъединения связанных в одно целое представлений, т.е. значений действия (перемещения в пространстве и времени) и полученного результата (изменения формы материи – снега, песка, глины). Возможно, это стало толчком для развития разнонаправленных, секундарных, более абстрактных лексических значений, заложенных, например, в словах *после, последний, следовать, следить* и т.д. [И. Д.].

В пользу основательности «балтийской версии» имеется дополнительный комментарий к лексеме *после,* поскольку семантическая связь синонимичных ей балтийских аналогов прослеживается ещё и в другом направлении. Достаточно привести сравнение с латышским языком, где лексеме *после* соответствует наречный предлог *pēc* (с ос-

новными значениями *'после того', 'позднее'* и т.п.), сформировавшийся на базе субстантивного образования. Этапы семантического развития исследуемого слова могут быть представлены следующим образом: *pēc* < *pēdis* (Тв. мн. от *pēds)* < **pēdies*, где звено *pēds* является морфологическим вариантом субстантива *pēda* (см. ниже) [Karulis 1992: II, 30–31]. Допустимо, что первичное значение уже оформившейся латышской лексемы *pēdis* было пространственно-временным, т.е. могло сочетать в себе представления места ('*местоположение*') и/или времени, связанными с понятиями очерёдности ('*один за другим*', '*затем*'). Это нашло отражение в фольклоре и говорах [Диманте 2013: 174–176].

Следует уточнить, что основой здесь является полисемантичная праиндоевропейская корневая морфема **ped-/*pod-* с одним из основных значений '*нога*' [Черных 1994: II, 87–88]. Результаты модификации этого значения: '*нога*' (как функциональное целое) – >'*ступня / стопа*' (как часть функционального целого) – >'*пятка / пята*' – (как малая часть функционального целого) – >'*след*' (как результат от функции) – наблюдаются в целом ряде языков [И. Д.].

Можно допустить, что изначально значение '*нога*', присущее основополагающей морфеме, в большей мере было предметно-пространственным и заключало в себе идею связи (отношения, нахождения, соприкосновения) с земной поверхностью (в отличие от руки). В дальнейшем это послужило толчком для развития релятивности, что позволило на более позднем витке вызвать к жизни новые представления (*часть ноги, след*), с их моделированием и реализацией в различных лексических формах [И. Д.]. Таким образом развилось значение '*след*', уже в большей мере связанное с понятием перемещения не только в пространстве, но и во времени. Древнейшая матрица общего вида, представляющаяся как генетическая цепь вокально-консонантных чередований *(*ped-/*pod- //*pet-/*pot-* и т.д.*)*, вероятно, являла собой субстанцию, подобную цельному конгломерату изначально неделимых предметно-пространственно-временных значений. Можно допустить, что затем открылся путь разветвления ранее связанных воедино значений. Например, пространственно-временные значения могли трансформироваться в идею движения – произвольного (*ступать*) или непроизвольного (*пасть/падать*). В этимологических словарях можно найти множество примеров для подтверждения этого предположения. В качестве сравнения – в древнеиндийском *padyatē* означало '*падает*', '*идёт*'; в северноиндоиранском *pessum* означало '*наземь*', '*ниц*'; кроме

того, явно прослеживается взаимосвязь с латинским *pēs, pedis* '*нога*' и русским *под* [Фасмер 1987: III, 184]. Эти и другие словарные примеры указывают на общность происхождения перечисленных древних и современных лексем.

Примечательно, что в латышском языке лексема *pēda,* в значительной мере сохраняя древний «облик», является многозначной: '*стопа*', '*ступня*', '*след*', '*пядь*', '*пята*', '*пятка*', '*подошва*', '*фут*'. Можно предположить, что именно в латышском языке сохранился аналог примарных значений, заложенных в доисторической первооснове, предшествующей позднее выведенным и.-е. основам с различными вариантами консонантных и вокальных чередований. На её почве возникли древние базисные морфемы, получившие в дальнейшем отличную фонологическую структуру, но не утратившие между собой семантической связи. Таким образом, сформировались такие основы, как **ped-/*pod-,* с одной стороны, и **pet-/*pot-* – с другой, представленные различными ступенями вокализации. Основанием для такого предположения служит то, что в ряде языков достаточно широко представлены лексические синонимы, сформировавшиеся как бы параллельно. Например, русское слово *пята* формируется именно на базе **pet-/*pot-*, а латышский аналог – на базе **ped-/*pod-*. На основе **pet-/*pot-* в русском возникает лексема *пятно,* при этом одно из первоначальных значений в языке древних охотников представлено как '*след*', '*знак*' от праславянского **pętьno* из **pęta* '*пятка*'. В говорах обнаруживает себя *пятник* '*след на снегу*'. Для сравнения – в литовском *pìntis, pèntis* '*пятка*'*;* '*толстый конец*', '*обух топора или косы*'; также *ùžpentis* '*шпора*'; '*задник башмака*' [Фасмер 1987: III, 424–425]. Этимологический анализ перечисленных ниже лексических образований позволяет допустить их генетическую связь с лексемой *путь* '*дорога*' [И. Д.], а также с *путик* '*дорога охотника, обходящего свои ловушки*' и с *путина* '*рыболовная кампания*' (ср. с *пятина* '*неподвижная часть рыболовной сети, находящаяся на берегу*') [Фасмер1987: III, 413, 425].

Русское слово *путь* (в древнерусском зафиксировано с «юсом большим») сформировалось на базе праславянского образования (с корневым «носовым о»), «предком» которого стал один из фонологических вариантов **pet-/*pot-* древнейшей индоевропейской платформы **pont-*, с примарными значениями '*преодоление*', '*дорога, изобилующая опасностями*'. Подтверждением этого являются аналогичные образования в целом ряде языков. Для сравнения: в древнепрусском *pintis*

'*дорога*'; в санскрите – *pánthās* '*след*', '*дорога*', '*путь*', а также *pāthas* '*место*', где в основе **pent(h)* – '*приходить*', '*идти*' [см. Фасмер 1987: III, 413, 425; Преображенский 1959: II, 156].

Если сопоставить современные лексемы из русского *(путь)* и латышского (*ceļš*), имеющие значение '*дорога*', то внешне они не обнаруживают фонологического сходства, так как имеют разные базы образования. Однако, как и в предыдущих примерах, их семантическая близость имеет обоснование.

В латышском языке лексема *ceļš* '*путь, дорога*' образована на базе прабалтийской корневой морфемы **kel-* '*строить*', возникшей на почве полисемичной праиндоевропейской основы **k(u)el- (// *k(u)ol-)*. Подтверждением этой версии служат лексические параллели с аналогичными значениями из литовского *kēlias* и греческого *kéleuthos,* а также семантически связанное латышское образование *celt* '*строить*' [Karulis 1992: I, 164]. Латвийский этимолог К. Карулис доказательно связывает значение лексемы *ceļš* '*путь, дорога*' с идеей передвижения в пути и движения вообще, т.е. как *перемещение в пространстве и времени* [Karulis 1992: I, 164]. Можно предположить, что с этим образованием также взаимосвязано другое латышское слово *celis* '*колено*', имеющее убедительные лексические аналоги в литовском *kelýs, kēlis* '*колено*'*;* в греческом *kōlon* '*член*', *kōlēn* '*бедренная кость*'/ '*плечевая кость*', *kōlex* '*углубление под коленом*'*;* а также многие соответствия в старославянском, русском и других славянских языках [см. Фасмер 1986: II, 289; Karulis 1992: I, 162]. Допустимо связывать русские лексемы *колено* и *колесо* (ст. сл. и др. русск. *коло*) общностью происхождения по причине сходства как формообразующих характеристик (фонетического свойства), так и содержания (семантического наполнения, заключающего в себе идею *движения*). Ср. прусское *kelan* '*колесо*' и однозначную русскую лексему *(колесо),* а также другие славянские аналоги. Здесь также уместно отметить образование *колея* со значением '*след от колеса*'.

По мнению К. Карулиса, однокоренным с *celis* '*колено*' можно считать утраченную лексему *cels* '*колесо*', на базе которой возникли сохранившиеся в говорах образования *duceles* и *vicele* (**dvicele*) '*двуколка*' [Karulis 1992: I, 162].

Интересно, что в говорах Латвии встречается также слово *cels* с другими значениями, например, передающими идею однократного кругового движения, связанного с процедурой сматывания в клубок шерсти «*juo lielāks kamuols, juo lielāki celi*» (*чем больше клубок, тем*

больше «круг») [Karulis 1992: I, 162]. Кроме того, в говорах *cels* – это и примитивный ткацкий инвентарь, которым пользуются, например, при изготовлении тканных поясов. Поэтому в говорах и в фольклоре встречается не просто *josta* '*пояс*', а сочетание *«ceļa josta»* [Karulis 1992: I, 162].

Исходя из вышесказанного, следует отметить, что перечисленные здесь лексемы имеют как внешнее фонологическое сходство, так и разветвлённые семантические связи, постигая которые можно проследить за развитием и дальнейшей модификацией первичных значений, исконной базой для которых явилась праиндоевропейская основа **k(u)el-* с изначальным значением '*движение*', '*вращение*', представленная многочисленными вариантами чередований, расширений и редукций (например, **k(u)el->*kel>cel* – [Karulis 1992: I, 162]). Можно предположить, что идея динамики, т.е. движения/перемещения (поступательного и/или вращательного), передававшая пространственно-временные представления, вероятно, первично была неделимой составляющей субъекта действия. На протяжении многих столетий в балто-славянском языковом состоянии, а затем и в отдельных языках формировались новые представления, в которых субъект действия, обретая предметность (значение) как самостоятельную черту, отделялся от присущей ему функции. В формальном отношении вариативность корневых морфем в сочетании с привносившими конкретику содержания аффиксальными расширителями служили базой для формирования самостоятельных лексем.

Приведённые иллюстрации – один из многих примеров, демонстрирующих типологию процессов формирования секундарных абстрактных (переносных) значений в близкородственных славянских и балтийских языках.

Вывод. Объёмность и многообразие словообразовательных ресурсов, которыми изначально располагала древнейшая балто-славянская языковая субстанция, их активизация и реализация в виде многочисленных лексических формообразований в равной мере определили сходство и различие балтийских и славянских языков. Балтийские и славянские образования, так или иначе связанные с пространственно-темпоральной идеей *движения/перемещения* и восходящие к индоевропейским платформам **kel-/*kol-* и **ped-/*pod-,* могут служить иллюстративными примерами в плане возможностей семантически сходных параллельных образований в близкородственных языках.

ЛИТЕРАТУРА

Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca. 2 sējumos.* – Rīga, 1992.

Будагов, Р. А. *История слов в истории общества.* – Москва: Просвещение, 1971, с. 40.

Диманте, И. Этимологические версии: модификации значений. В кн.: *Kontaktlingvistikas un slāvu valodniecības aktuālās problēmas. Zinātnisko rakstu krājums pēc 2008.–2013.g. starptautisko konferenču un semināru materiāliem.* – LU akadēmiskais apgāds. Latvijas universitāte, 2013, 173.–182. lpp.

Инфантьев, Б. *Балто-славянские культурные связи.* – Рига: Веди, 2007, с. 7.

Преображенский, А. Г. *Этимологический словарь русского языка. В 2-х тт. Репринтное издание. 1910–1914 гг.* – Москва, 1959.

[СРЯ] – *Словарь русского языка. В 4-х тт.* / Под ред. А. П. Евгеньевой. – Москва, 1981–1984.

Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка. В 4-х тт.* – Москва, 1986–1987.

Черных, П. Я. *Историко-этимологический словарь современного русского языка. В 2-х тт.* – Москва, 1994.

Александр ФИЛЕЙ
(Вентспилсская высшая школа)

Парижский словарь московитов и Ein Rusch Boeck: методологический подход Б. А. Ларина при анализе графико-фонетического взаимодействия

Summary

Paris Muscovite Dictionary and *Ein Rusch Boeck*: Methodological Approach of B. A. Larin in the Analysis of Graphical and Phonetic Interaction

The present article is dedicated to the fundamental work by Boris Larin on "Paris Muscovite dictionary", where the analysis of the text of Russian – Old French Phrasebook was provided and the methodological approach in linguistic investigation was worked out. The article indicates the possibility to use this approach in investigation of other foreign sources of Russian spoken language, such as *Ein Rusch Boeck*. One part provides the analysis of graphical and phonetic interaction. The dialect peculiarities in regional Russian spoken language are observed as well. The strategy of investigation in morphological, grammatical and syntax spheres is also commented. The approach of Larin in semantic and lexical analysis of Russian words is described. This methodology of language analysis could be used in *Ein Rusch Boeck* investigation on different language levels.

The article could be interesting for scientists whose field of learning includes the problems of historical linguistics, and for a wide audience.

Key words: *Paris Moscovite Dictionary, Ein Rusch Boeck, Russian spoken language, Boris Larin, historical linguistics, graphical and phonetical interaction*

*

Парижский словарь московитов и Ein Rusch Boeck. История создания и краткая характеристика. *Парижский словарь московитов* – образец русско-французского торгового разговорника. Его автор – французский путешественник Жан Соваж из Дьеппа, побывавший в Холмогорах, в ареале распространения севернорусских диалектов. Первая публикация состоялась в 1586 году в Париже. Словарь-разговорник содержит 621 словарную «строку». Он разделён на лексико-тематические блоки.

Жан Соваж возглавил экспедицию из Дьеппа в устье Северной Двины. Это было первое в истории путешествие французских мореплавателей и торговцев в воды Северной Двины. Коммуниканты с обеих сторон владели английским и голландским языками (торговые lingua franca макрорегионального значения). С английского или голландского языка переводил русский толмач; двойной перевод французских речевых оборотов мог привести к возникновению ряда семантических вариаций переводного текста [Ларин 1948: 9]. Французские гости пообщались с представителями разных социальных групп (русские купцы, пристав стрелецкого полка, хозяева постоялых дворов и их челядь) и освоили многие устойчивые сочетания, которые обрели вид разговорных формул. Речевой состав «Словаря Московитов» указывает на большой круг осведомителей, с которыми общались иностранные приезжие [Ларин 1948: 10]. Фрагменты повседневной беглой речи записывались составителями словаря-разговорника как прагматически образцовые.

Ein Rusch Boeck – русско-нижненемецкий разговорник 1568 года, созданный с целью облегчения процесса коммуникации между немецкими гостями и русскими торговцами. Немцы чаще всего прибывали из городов Ливонии или Северной Германии в города Северно-Западной Руси, чтобы принять участие в процессе товарообмена. Возникала потребность в освоении разговорной нормы русского языка. Молодых ганзейских торговцев отправляли в поездки к владельцам постоялых дворов Пскова или Новгорода для освоения повседневной русской речи (торгового койне). Таких учеников называли *sprakelerere*. В связи с конфликтными ситуациями между приезжими *sprakelerere* и местными жителями интенсивность таких поездок сокращалась. В результате возник вопрос о создании такого текста, с помощью которого освоение русской разговорной нормы могло бы происходить дистантно.

Имя автора неизвестно, однако мы можем говорить о представителе (или группе представителей) слоя образованных Homo Hanseaticus, тем более что «в среде купцов, торговавших с Новгородом, могли быть элементарные навыки русского письма» [Сквайрз, Фердинанд 2002: 60]. Запись текста могла проводиться на месте контактирования – в Пскове или Новгороде.

Исследование Б. А. Ларина по источнику русской разговорной речи. «Словарь Московитов» представляет собой ценный памятник живой

разговорной севернорусской речи. В такой же степени ценным памятником русской разговорной речи является *Ein Rusch Boeck*. Дополнительным критерием для обоснованности применения модели исследования Ларина является сходство временных планов создания текстов, в то время как место и социолингвистические условия могут быть различными, но эти критерии в данном случае не столь релевантны.

Подлинный всплеск научного интереса к этим текстам возник после издания в Латвийском государственном университете в 1948 году труда Б. А. Ларина «Парижский словарь московитов 1586 г. / Перевод, исследование и комментарии». Текст был опубликован по «списку Дюпюи № 844», который позволяет максимально точно восстановить аутентичный текст «Словаря Московитов».

Заслуга Б. А. Ларина заключается в том, что он создал удобную методологическую модель для исследования таких текстов. Многие исследовательские принципы, которые были введены в научный обиход Лариным, и сегодня могут быть применены на практике. Двуязычная природа этих источников предполагает детальное исследование обеих сторон языковой коммуникации (русской и иноязычной) на предмет их интерференциональной и субституциональной соотнесённости как в аспекте отражения русских звуков элементами иноязычных графических систем, так и при изучении лексико-семантической транспозиции и при анализе особенностей адаптации русских лингвокультурем в иноязычном культурном пространстве.

Так, при характеристике своего подхода, Б.А. Ларин отмечает: «*Грубое сырьё, какое представляют из себя записи французских купцов или капитана Соважа в сохранившихся искажённых копиях, мы перерабатываем в драгоценный металл, в научно-достоверное изображение русской речи конца XVI века*» [Ларин 1948: 27]. Подобная образная формулировка оправдывала исследование таких источников, к которым многие историки русского языка не относились с должным вниманием из-за фактора транспозиции русских речевых единиц элементами иноязычной графики, якобы препятствовавшей «чистому» восприятию. Труд Ларина стал эпохальным для исторической лингвистики, и после его публикации в Риге была заложена методологическая основа для проведения анализа исторических двуязычных словарей-разговорников, отражающих состояние русских региональных речевых канонов XVI–XVII столетий.

Анализ особенностей графико-фонетического взаимодействия. Особый подход был выработан исследователем при рассмотрении вопросов графико-фонетического взаимодействия, проблем записи русской речи и отражения фонетических региональных вариантов в графической транспозиции. Б.А. Ларин подверг исследованию «ошибки» и «неточности». В числе факторов, влиявших на неточность написания, отмечаются механические: 1) проблема скорописи при графическом отражении речевых единиц (при которой, например, наблюдалась схожесть написания *и* и *п*); 2) совпадение в латинской графике XVI столетия написания кореллировавших букв (например, *и* и *v*); 3) тесное расположение строк и окказиональное переплетение надстрочных и подстрочных росчерков (совпадение *и-у, о-g*) [Ларин 1948: 12]. Техническими причинами объясняются некоторые случаи гаплографии, пропусков (синкопы, апокопы), диттографии, элизии и других структурно-фонетических явлений. Все остальные факторы нетрадиционной графической реализации речевых единиц можно объяснить не иначе как проявлением отклонений от литературной нормы русского языка, которые, в свою очередь, могут быть оправданы двумя причинами: 1) отражением регионально-диалектной формы русской разговорной речи северно- и западнорусских земель; 2) интерференциональными явлениями, связанными с внутренними графико-фонетическими особенностями, характерными для иностранного языка-реципиента, которые проецируются при передаче звука или комбинации звуков русского языка при их субституции: «Едва улавливается какое-нибудь даже отдалённое подобие своего в чужом языке, как это ведёт к подмене чужого своим» [Ларин 1948: 15].

Б. А. Ларин указывает на зависимость графической реализации от позиционных характеристик. Здесь мы в иллюстративных целях укажем на проблемные случаи звуко-буквенной транспозиции, общие для двух исторических текстов.

1. **Редупликация d/dd, t/tt, p/pp, b/bb, l/ll**. Фиксируется геминация *ll* в интервокальной позиции параллельно с отражением одиночного *l* в начале или конце слова и в позициях контактирования с согласным [Ларин 1948: 17]. Написание одиночной или редуплицированной графемы (не только латерала, но и, например, смычных дентальных d/dd, t/tt, p/pp, b/bb) заслуживает внимания при анализе *Ein Rusch Boeck* [Филей 2013: 138, 139]. Выбор графического индикатора зависит и от структурно-фонетических черт иностранного языка-реципиента (как

в нижненемецком, где фиксируется геминация как системное свойство фонетической системы) [Lasch 1914: 134–135].

2. Особенности замещения свистящих и шипящих звуков. Графемы *ch* используются при замещении русских *с, ч, ш, х* (*chouba, chapeaua, cholom* и т.д.) и графем *s, ss* для субституции *ц, з, с, з´, с´* [Ларин 1948: 18]. Несколько графем могли исполнять разные функции без отчётливого разграничения. В *Ein Rusch Boeck* графема *ch* не зафиксирована (в отличие от *s* и *ss*). Функции *s* и *ss* в «Словаре московитов» совпадают; они замещают *с* и *з* в соответствии с фонетической системой старофранцузского языка. В «Русской книге» фиксируются графемы, которые функционировали в качестве субститутов в схожих позициях: помимо *s* и *ss*, замещавшие сибилянты русского языка (*с, ш*, *з, ж,* вероятно, *с´, з´*) (*pojas, snur, safftro, mus; chrossa, Dosspesnick*), фигурировал традиционный немецкий триграф *sch* (*Schckatertt, scholom, choroscha*), а также лигатура готического шрифта *ß*, которая замещала несколько аллофонов: 1) звонкий *з* (в интервокальной позиции, как в Koßa); 2) оглушённый *з>с* (Taß, noß, Zaß), 3) смягчённый финальный `с (или `з>`с) (*Kolodeß, dicka gueß*). Вариантные субституты *s, ss, sch* замещали разные русские звуки, так как эта региональная норма русского языка формировалась под влиянием сокающих и шокающих тенденций, характерных как для говоров холмогорской группы северорусского наречия, так и для многих среднерусских говоров псковской группы.

Речевой чертой холмогорцев в XVI столетии было сближение в определённых позициях шипящих и свистящих звуков, и «Словарь московитов» фиксирует эту особенность: 1) в сочетаниях *сл, сн* как в предударном, так и в ударном слоге (*cheulougou, chelouga, chelouzachaya, chichella* (с´лугу, с´луга, с´луз´ашая, чис´луо); 2) перед передним гласным такой звук фиксируется в предударном слоге (*chira, chiera, lichisa* (с´ир с´ера лис´ица); 3) на месте палатализованного *с* в заударном слоге (*sedycha astanocha* (здис´я астанус´я) [Ларин 1948: 33].

3. **Передача /ц/, /ц´/, /ч/**. Б. А. Ларин обращает внимание на передачу русской аффрикаты *ц* с помощью старофранцузского *z*, что было первой функцией этого монографа как субститута. В свою очередь, функция *s* и *ss* как заместителей *ц* была вторичной (*s* в начале и конце слова, а *ss* – в интервокальной позиции) [Ларин 1948: 18, 34]. «Словарь московитов» фиксирует глухую аффрикату *ч* (замещённую аналогично s и ss: *suesson, yessemany, corsema, sorna*). В *Ein Rusch boeck*, по всей видимости, отражена диалектная норма с доминированием се-

вернорусского цоканья. Ряд графических вариантов передавали звонкий *ц* (tz, z, s) и шепелявый *ц* (cz, c): *tzoloweck, czloweck, cloweck, carodeynick, Zaß, soloweck*). В нижненемецком языке эти графемы обозначали преимущественно сибиллянт *z* [Lasch 1914: 172].

Б. А. Ларин исследует лексико-фонетические признаки, свойственные говору, отражённому в «Словаре московитов». Этот холмогорский говор мог быть центральным, в то время как могут наблюдаться и вкрапления ряда других говоров и региональных вариантов из приграничных зон [Ларин 1948: 27–28]. *Ein Rusch Boeck* составлялся по итогам речевого взаимодействия с русскими коммуникантами, которые останавливались в Пскове, Смоленске, Новгороде, а также в Нарве и Риге. Они являлись носителями преимущественно севернорусских и среднерусских говоров. Фактор койне затрудняет точное выявление центрального говора и «побочных вкраплений».

При анализе диалектных проявлений остановимся на тех, которые актуальны для обоих источников:

**1. /`a/>/e/.** /e/ фигурирует на месте литературного /`a/ после /j/ или палатализованного согласного в безударных слогах (*zaecz, devety, dessety, petsot tyeses, yessemany, meesnoy, poes*). Также отмечена фиксация /e/ после палатализованных шипящих. В *Ein Rusch Boeck* /e/ фиксируется после палатализованного как в ударной (*Petnitza, plemennick, Knesa*), так и в безударной (*pamety, dewet, deset*) позиции, что является отражением системных экающих тенденций в койне [Филей 2013: 130, 133].

**2. Отражение /`e/>/o/.** /`e/ сохраняется в «Словаре московитов» под ударением после палатализованных перед твёрдыми (когда не происходила его замена звуком /o/, как в литературной норме), а также указывается на частую фиксацию /e/ в предударных слогах в интерконсонантной позиции, где большинство северных говоров знает только /o/ (*tyeplo, sestra, cernilla*). Б. А. Ларин отмечает, что эта черта отражает тесную взаимосвязь источника с холмогорским говором [Ларин 1948: 28]. В *Ein Rusch Boeck*, наоборот, наблюдается более регулярное отражение рефлекса /o/ в подобных позиционных условиях (*Sostra, Rososstuo, tzoloweck, Scholom*) [Филей 2013: 131, 135].

**3. Отражение /`e/> /и/.** /`e/ переходит в /i/ в некоторых случаях, что соответствует черте, характерной для севернорусских говоров. Это региональное явление фиксируется как в тексте «Словаря московитов», так и в *Ein Rusch Boeck*, но нерегулярно; чаще всего в слогах под

ударением независимо от качества последующего согласного: *vydy you (?vidayou), nievisca, sevitta, seliza* [Ларин 1948: 30]; *Sila Nebisnaga, Winick, Na Nebi* (*Ein Rusch Boeck*). В примере *Na Nebi* отражён переход в /i/ в безударной позиции. В то же время эта черта не является системной для *Ein Rusch Boeck*, где отражается /e/ в словах *Seleso, Selesna* (ЛТБ 35а, 36) при отсутствии вариантов с диалектным /и/.

4. Ассимиляция /бм/>/мм/. Фиксируются случаи ассимиляции губных и носовых, когда губно-губной /b/ выпадает под прогрессивным воздействием носового сонанта: *bm-mm*: *amanesicq, amanesissa* и ассимиляция губно-губного *m* под воздействием носового альвеолярного *n: nm-mm* в *sennassety* [Ларин 1948: 36]. Примеры схожей ассимиляции *bm-mm* в *Ein Rusch Boeck*: *Omansück, Omanil*.

5. Передача /щ/>/шш/. /щ/ в начале слова и перед гласными передан в «Словаре московитов» диграфом *ch*, который является обозначением /š/. В севернорусских говорах он мог быть удвоенным. /ш/ фигурирует в примерах *loch, choqua, cloche, pichal* [Ларин 1948: 35]. Аналогичные примеры наблюдаем в *Ein Rusch Boeck*, где звук /ш/ передан почти во всех случаях немецким триграфом *sch* (*schucka, schit, pischala, Nisch, Nedelschück*), а один раз в интервокальной позиции его замещение происходит путём редупликации триграфа *sch: moschschen*, что указывает на его долгий характер в русском региональном варианте [Филей 2013: 131, 137].

6. Совпадение /з/ и /ж/. Вероятно, /з/ и /ж/ всё же совпадали в холмогорском говоре во всех позиционных условиях: *cossa, lossacq, zazeguy, setoroz, seliza, possovy* (коз˝а, лоз˝эк, заз˝ги, сторо з˝, зелиза, позови) [Ларин 1948: 35]. Вероятно совпадение /з/ и /ж/ в *Ein Rusch Boeck*: *Rysy, mus, Seleso, selesna, Rosestuo*. Фиксация графемы *s* на месте /з/-/ж/ может указывать на то, что для этого койне было характерно совпадение звонких, при том что нижненемецкий /s/ мог обозначать как глухой, так и звонкий сибилянт [Lasch 1914: 171, 173].

7. /г/>/γ/. Южнорусское влияние в материале «Словаря московитов» прослеживается при передаче спиранта заднеязычного в слове *Boch* [Ларин 1948: 38], которое в северных диалектах могло произноситься под воздействием церковной традиции с фрикативным /γ/. В словах *Bacharetz, oharra* (baγрец, уγорь) также произносился /γ/. В *Ein Rusch Boeck* зафиксировано написание слова *Boch* с несколькими графическими вариантами, которые указывают на сохранение церковной традиции: *Boch, Boh*, а также *Bogh*, в котором, несмотря на позицион-

ное оглушение, передаётся звонкий финальный пазвук. Реже встречаются варианты со смычным (*Bog*) [Филей 2013: 139]. Монограф /h/ отмечается во флексиях прилагательных, на произношение которых оказала влияние церковно-литературная традиция (*swetaho, perwaho, mojeho*); /γ/ зафиксирован в *sehodni* и в сакральной звательной номинации *Hospody*.

Фонетический /γ/ присутствует в *Ein Rusch Boeck* в светском титуле *Hospodar* равно как и в деривате *Hospodaryna*. В «Словаре московитов» *aspondare, aspondarenia, aspondarinnia, assoudare* [Ларин 1948: 38–39] и другие лексико-фонетические варианты с начальным фрикативным /γ/. Эти светские титулы усвоены в московском официально-дипломатическом языке; они восходят к придворному узусу Киевской Руси, и также имели хождение в западных краях, в частности, в Литовской княжеской канцелярии.

Б.А. Ларин отмечал: «*Поднимаясь на некоторую высоту общего охвата и осмысления материала, систематизированного в предыдущем изложении, мы заключаем прежде всего надёжность, достоверность и ценность сведений о русском языке в Словаре Московитов 1586 года*» [Ларин 1948: 40]. Ларин предполагает, что среди русских осведомителей французских путешественников могли быть как местные жители, то есть носители севернорусских региональных вариантов, так и приезжие или переселенцы из Москвы, которые много лет прожили в Холмогорах [Ларин 1948: 39]. В тексте словаря отчётливо отражён старохолмогорский говор в качестве основного, а наряду с этим выделяется ряд вкраплений смешанного говора и довольно чистой южнорусской речи (на примере начальных вступительных конструкций с семантикой приветствия и знакомства), которую целесообразно отнести к московскому просторечию.

В *Ein Rusch Boeck* преобладают региональные черты, характерные для целого ряда говоров северной группы с частыми вкреплениями говоров среднерусской полосы обеих зон (западной и восточной) и элементами южнорусского канона, которые могли быть заимствованы и освоены носителями русского языка торговых городов Северно-Западной Руси. Перед нами – сложный региональный вариант русского языка, находящийся на этапе койне, в социолингвистическом плане представляющий собой смесь городского и портового речевых канонов, что и служит объяснением разнородности тех лексико-фонетических диалектизмов, принадлежащих к разным говорам, которые

встречаются в тексте «Словаря московитов». Схожая социолингвистическая характеристика может быть применена к речевой специфике *Ein Rusch Boeck*, в котором фиксация диалектных черт разных говоров объясняется экстралингвистическим фактором региональной торговли, воздействовавшим на формирование смешанной диалектной картины.

ЛИТЕРАТУРА

Ларин, Б.А. *Парижский словарь московитов 1596 г. По рукописи Парижской национальной библиотеки. Перевод, исследование и комментарии Б.А. Ларина.* – Рига: Издательство Латвийского Государственного Университета, 1948. 214 с.

Lasch, A. *Mittelniederdeutsche Grammatik*. – Halle a. S. Verlag von Max Niemeyer, 1914. 286 ń.

Сквайрс, Е. Р., Фердинанд, С. Н. *Ганза и Новгород: Языковые аспекты исторических контактов.* – Москва: Индрик, 2002.

Филей, А. В. Проблематика соотношения графики и фонетики в русско-нижненемецком словаре-разговорнике Ein Rusch Boeck. В кн.: *Актуальные проблемы контактной лингвистики и славянского языкознания.* Под редакцией И. С. Кошкина и Т. А. Стойковой. – Рига: Латвийский университет, 2013.

Наталья ИВАНОВА
(Даугавпилсский университет)

Языковые средства выражения запретов у староверов Латгалии

Summary
Latgalian Old Believers' Linguistic Forms of Expression of Prohibition

The present article examines linguistic features of prohibitions of the old believers in Latgale. The category of prohibition is implemented by linguistic means on different levels: lexical, lexical-syntactic, syntactic, and morphological. The most common forms that are used in old believers' speech are lexical means. Among those, lexical units of "must not" and "sin" are used more frequently. Within lexical-syntactic means, prohibition more often is expressed by general meaning. Syntactic means of expression of prohibition appear as negative in their sense, simply composed infinitive and indeterminate-personal sentences. Within morphological means, verbs in indicative and imperative declinations with a negative particle "not" are used. In the structure of prohibition almost in all cases denial is used in one form or other.

Key words: *prohibition, old believer, meaning, linguistic means, denial, intensification*

*

Запреты – это система правил, регламентирующих бытовое и обрядовое поведение, хозяйственную деятельность индивидуума и коллектива. Они относятся к области обычаев, народного права и моральных норм; имеют жёсткую логическую и языковую форму и поэтому могут рассматриваться как особый разряд верований и особый языковой жанр [Славянские древности 1995: 269]. У староверов Латгалии существует устойчивый комплекс запретов, которые определяются как конфессиональные маркеры и нестарообрядческим населением, и самими староверами.

Собранный языковой материал позволяет утверждать, что категория запрета реализуется разноуровневыми языковыми средствами: лексическими, лексико-синтаксическими, синтаксическими, морфологическими. Наиболее частотными единицами, встречающимися в речи староверов, являются лексические средства. Среди них чаще всего

используется лексема «нельзя» (40 случаев). Слово «нельзя» толкуется в словарях следующим образом: *запрещено, недопустимо, не следует* [БАС 1958: 959]. Слово «нельзя» указывает на ограничение свободы лица. Это значение и обусловило его использование в качестве формулы запрета. «Нельзя» выражает абсолютную невозможность совершить какое-либо действие: *Нельзя за них молиться. За другую веру нельзя молиться (С.В.П.).* Выражая идею запрета, слово категории состояния образует конструкцию с неопределённой формой глагола. В одном компоненте мыслится запрет (слово «нельзя»), в другом – запрещаемое действие (инфинитив). В примерах с лексемой «нельзя» встречаются случаи усиления запрета при помощи повторяющегося союза «ни-ни»: *Ни телевизор смотреть, ни радио слушать нельзя было (Д.Е.С.).* В роли усилителя выступает и местоимение «всё»: *Нам, староверам, допустим, нельзя работать: водку продавать в магазине, там, в ломбарде сидеть, хотя бы даже ты бумажки, там, подписываешь, всё – нельзя (К.Е.Е.).*

Второй по частоте употребления формой является слово «грех». Грех – это нарушение (действием, словом, мыслью) воли Бога, религиозно-нравственных предписаний, правил [Евгеньева 1981: 346] В религиозном сознании староверов нарушение Закона Божьего недопустимо, поэтому слово «грех» выражает более жёсткое предписание запрета, чем слово «нельзя»: *Батюшка сказал, что в кафе, там, ходите, кушаете из одной посуды, – грех (Д.Е.С.).* Если «нельзя» предполагает какое-то объяснение, почему нельзя, почему запрещено, то слово «грех» для сознания старовера не требует дополнительных пояснений. Они содержатся в лексическом значении слова. Градация грехов, существующая в сознании староверов, отражается и в их речи посредством использования прилагательных к слову «грех». Существуют просто грехи, большие грехи, очень и горазд большие, великие, величайшие, непрощёные. Чтобы предостеречь от нарушения предписания, в рамках одного высказывания может встречаться многократное усиление запрета: *Это непрощёный грех, если поменял свою веру, всё, уже Бог не простит никогда (С.В.М.).* Значимость запрета, выраженного словом «грех», подчёркивается прилагательным «непрощёный», дублируется словом «всё», глаголом «простить» с отрицательной частицей «не» и местоимением «никогда». Таким образом через язык выражено крайне негативное отношение староверов к смене вероисповедания.

Лексическая единица «всё», которая упоминалась ранее как дополнительное средство для усиления запрета, может и самостоятельно

выражать его: *Раньше вот работали в субботу до трёх часов. С трёх часов – всё (Р.Л.И.).* Употребляясь в разговорной форме, местоимение «всё» приобретает лексическое значение, которое зафиксировано в словаре: *То же, что кончено* [Ожегов, Шведова 1995: 73]. «Всё» выступает в роли предиката, вбирая в себя значение всего предложения и добавляя семантику прекращения, запрета действия.

Редко в качестве лексического средства встречается глагол «запрещать», в семантике которого сосредоточена идея запрета. В собранных примерах зафиксирован только один случай употребления этого глагола: *Бабушка в праздник запрещала брать в руки иголку и ножницы... (И.Н.В.).* Однокоренные с данным глаголом лексемы, например: запрещено, запрет, запретный – не встретились в проанализированном языковом материале ни разу.

Семантика запрета может передаваться и через отрицательные местоимения: *Никаких брюк! (К.Е.Е.). Что ты, что ты! Никаких весельев! (Р.Л.И.)* Значение местоимения «никакой» – «ни один из возможных» – приобретает в контексте рассматриваемой темы значение: невозможно ни при каких условиях, потому что запрещено. С точки зрения синтаксиса, рассматриваемые примеры представляют собой неполные предложения, в которых легко можно восстановить предикат: *Нельзя никаких брюк! Весельев никаких не было во время поста.* Слово «нельзя» и глагол с отрицательной частицей усиливают значение запрета. Побудительная интонация в обоих примерах позволяет безглагольным неполным предложениям служить сигналами волеизъявления, то есть выражать запрет.

Краткое прилагательное «должен» и частица «только» выражают идею запрета имплицитно. Запрет касается действия, наделённого противоположным признаком. Прилагательное «должен» имеет модальное значение необходимости признака, реализация которого возможна при запрете другого действия: *Старовер, он должен с бородой быть. Без бороды – это уже не старовер (И.А.Е.).* Старовер должен быть с бородой – значит, ему запрещено бриться. При этом во второй части высказывания выражено отрицательное отношение к процессу бритья посредством предлога «без» и частицы «не». Ограничительная частица «только» в зафиксированных примерах, выделяя одно лицо как единственно возможное, накладывает запрет на другое: *Все службы ведут только мужчины: и читают мужчины на клиросах, и поют мужчины*

(С.Т.Е.). Подразумевается, что участвовать в ведении службы на клиросе было запрещено женщинам.

Запрет может быть выражен и через негативную оценку, переданную посредством предлога «против». Предлог употребляется при указании предмета, явления, по отношению к которому испытывается что-либо отрицательное [Евгеньева 1983: 533]: *Против браков с другой верой (С.В.П.)*. Отрицательное отношение к бракам с иноверными означает в сознании староверов запрет на них.

Значение запрета в наших примерах приобретают и императивные междометия: «Боже, упаси!», «Крой, Бог, и помилуй!», «Сохрани, Бог!»: *Если, как в православных и в поляках: ковш такой, и кисть, и свентют. Так бабушка говорила: «Боже, упаси!» (И.А.Е.). В брюках, крой, Бог, и помилуй! (Ц.А.И.) Назавтря мой и вбирай, а когда закопают, в этот день – сохрани, Бог! (И.А.Г.)*. Г.А. Золотова назвала их «реактивными высказываниями», являясь таковыми, они выражают крайне негативную реакцию на то, о чём говорится в предложении.

Среди лексико-синтаксических средств чаще всего запрет выражают предложения с обобщённым значением. Г.А. Золотова относит такие высказывания к обобщающему регистру речи и пишет о том, что в них говорится о закономерностях, присущих всем или многим людям и действующих во все времена. По её мнению, глагольные предикаты имеют в таких предложениях *всевременное, а имя субъекта обобщающее значения* [Золотова 2002: 95]. В половине зафиксированных случаев подлежащее выраженно местоимением 2-го лица единственного числа «ты», но при этом отношения между субъектом действия и адресатом, по словам Г.А. Золотовой, *не от говорящего Я к потенциальному ТЫ, а от обобщённого ВСЕ к потенциально-конкретному ТЫ* [Золотова, Онипенко и др. 2004: 448]. С этим можно согласиться, учитывая, что в запретах обобщён коллективный опыт нескольких поколений староверов: *Ты можешь войти в другой храм, но ты не молишься вместе с ними (С.Т.Е.)*. В остальных предложениях подлежащими являются собирательные существительные: женщины, родственники, люди, староверы: *Близкие родственники не могут быть крёстными, не из первого колена нужно брать родню (С.Т.Е.). Староверы не пьют. Никакого чая не было (К.Е.Е.)*. То, о чём говорит информант, должно быть запрещено всем староверам во все времена. Однако встречаются примеры, в которых нарушается *всевременное значение* предиката: *Раньше, в старину, не ходили женщины на клирос, только мужчины ходили (С.В.П.)*. Использо-

ванные обстоятельства времени «раньше, в старину» относят высказывание к прошедшему времени. Утраченное «всевременное значение» говорит о разрушении запрета.

В качестве лексико-синтаксического средства зафиксировано выражение запрета посредством несвободного словосочетания «не иметь права»: *У нас своя корова была, и мы не имели права кушать (И.А.Е.)*. Словосочетание имеет модальное значение. Оно даёт оценку невозможности действия с точки зрения староверов.

Синтаксическими средствами выражения запрета в языке староверов выступают отрицательные по смыслу односоставные инфинитивные и неопределённо-личные предложения.

Форма инфинитива в предложении обозначает требование, которое при отрицании получает значение невозможности действия, запрета на его осуществление: *Мы однажды убирали храм, я подошла к Евагелию, чтобы приподнять. Батюшка как заорёт: «Не трогать! Не сметь! Не трогать!» (С.Т.Е.)*. Такие предложения синонимичны императивным, но выражают крайнюю жёсткость на шкале степеней волеизъявления.

Неопределённо-личные предложения могут передавать указания, требования, предписания. Отсутствие субъекта в данных конструкциях не важно для говорящего, основное внимание сосредоточено на невозможности действия: *Женщин в клироса не пускали (К.Е.Е.). Даже радио не разрешали (И.А.Е.)*.

Среди морфологических средств передачи запрета употребляются глаголы в изъявительном и повелительном наклонении с отрицательной частицей «не».

Следует отметить, что императив с оператором отрицания «не», считающийся самым распространённым средством выражения семантики запрета в русском языке в различных ситуациях, не является таковым в устной речи староверов. Зафиксировано только 4 случая употребления формы императива: *Там, уже попил с этой кружки, там, у тебя ковшик, ты уже налей в свою кружку, а эту не тронь (С.В.М.)*.

Глаголы в изъявительном наклонении с отрицанием передают значение нежелательности действия. В своих высказываниях староверы используют глаголы в прошедшем, настоящем, будущем временах. Это свидетельствует о том, что запреты всегда исполнялись староверами и что их необходимо сохранять: *А вот панихиду я стояла, этот поп вы-*

ступил и говорил: «Без покаяния проводить не буду, потому что люди привыкли без покаяния умирать. Я на себя грех брать не буду» (И.А.Г.).

Итак, в языке староверов запреты могут быть выражены разноуровневыми языковыми средствами.

Несмотря на то, что в русском языке самой распространённой формой выражения запрета является императив, в речи староверов на первом месте по частоте употребления находятся лексические средства.

В структуре запрета практически во всех случаях в той или иной форме встречается отрицание. Оно может быть выражено частицей или приставкой «не» при различных частях речи: глаголах, прилагательных, существительных; отрицательными местоимениями: «никаких», «никогда»; предлогами: «против», «без»; союзом «ни-ни», устойчивым сочетанием «ни в коем случае».

ЛИТЕРАТУРА

Золотова, Г.А., Онипенко, Н.К., Сидорова, М.Ю. *Коммуникативная грамматика русского языка.* – Москва: Институт русского языка им. В.В. Виноградова РАН, 2004.

Золотова, Г.А., Дручинина, Г.П., Онипенко, Н.К. *Русский язык. От системы к тексту.* – Москва: Дрофа, 2002. 319 с.

Ожегов, С.И., Шведова, Н.Ю. *Толковый словарь русского языка.* – Москва: Азъ, 1995. 907 с.

Славянские древности. Этнолингвистический словарь под ред. Н.И. Толстого в 5 томах, т. 2. – Москва: Международные отношения, 1995.

Словарь современного русского литературного языка (БАС) в 17 т., т. 7. – Москва – Ленинград: АН СССР, Ин-т русск. яз., 1948–1965. 1468 с.

Словарь русского языка в 4 т. под ред. А.П. Евгеньевой. – Москва: АН СССР, Ин-т русск. яз. Русский язык, 1981–1984.

СПИСОК ИНФОРМАНТОВ

Д.Е.С. – 42 года, Пантелишки

И.А.Г. – 88 лет, Науене

И.А.Е. – 78 лет, Грива

И.Н.В. – 45 лет, Грива

К.Е.Е. – 47 лет, Грива

Р.Л.И. – 92 года, Грива

С.В.М. – 70 лет, Пантелишки

С.В.П. – 88 лет, Грива

С.Т.Е. – 48 лет, Даугавпилс

Ц.А.И. – 78 лет, Науене

Елена КОРОЛЁВА
(Даугавпилсский университет)

Фразеологизмы со значением «смерть» в русских говорах Латгалии

Summary

Phraseological Units with the Meaning of 'Death' in Russian Subdialects of Latgale

The present article contains 86 phraseological units with the meaning of 'death' registered in speech of Russians living in Latgale (the south-eastern part of Latvia). Such large material reflects a very old taboo for using words *death* and *die*. These units were registered by the author during multiple expeditions to villages in Latgale. In this material we can see reflection of both heathen and Christian conceptions of Old Believers.

Death appears as an anthropoid creature of both sexes. The phraseological units with this meaning may be divided into four themes: presentiment of death, moment of death, funeral and body's rest in cemetery.

The registered phraseological units are compared with the Slavonic material in the article about death written by S.M. Tolstaya. Our units repeat all motifs of death in Slavonic phraseology. It gives evidence of antiquity and good safety of funeral rite in Old Believers' community. These units contain the motif of soul parting with body, the motifs of the end of human life and going away to the God or into the grave, the metaphor of death as a sleep (eternal rest).

Key words: *dialectal phraseology, death, to die, taboo, euphemism, models, motifs, comparison*

*

Категории жизни и смерти являются основополагающими в народной культуре [Толстая 1999: 229–234], [Славянская традиционная культура и современный мир 2005], [Категории жизни и смерти 2008], [Коконова 2011], [СД-5 2012: 58–71]. В говорах Латгалии концепт смерти представлен большим количеством фразеологизмов. Это объясняется древним табу на произношение слов *смерть, умереть*. Фразеологизмы были эвфемистической заменой этих слов, вызванной табуированием прямых обозначений смерти и умирания. Эвфемизация создается прежде всего за счет использования местоимений, обладающих абстрактной заместительной семантикой.

- **Пойти туда.** Умереть. *Все пойдём мы туда, токо не разом.* (Рзк. Круки).
- **Там быть.** Умереть. *Вси там будем.* (Крсл. Калишево).
- **Лежать там.** Умереть и быть похороненным. *Я б уже была бы, лежала б там.* (Крсл. Калишево).

Фразеологизмы со значением ‘умереть’ также могут входить в морфолого-семантическую группу с глаголом *хватить*, часто называющим действия демонов болезни: **Кондрат хватит. / Кондратий хватил. / Кондрашка хватил**. Используются и другие глаголы: **Кондраша встретить. / Кондраша ждать. / Кондрашка пришёл.** О продуктивности модели свидетельствует пример, записанный в 2014 году.

- **Брат Кондрат посетил**. Умер. *Я так за него волновался, меня брат Кондрат чуть не посетил* (о выступлении на олимпиаде в 2014 году). (Рига).

Как видим, образ смерти предстает здесь в мужской ипостаси.

Очень интересен образ антропоморфных предвестников смерти. Песочинские, Лопатинские и Кладбищенские являются человеку во сне накануне смерти. Неслучайно лексемы выражены формами множественного числа, которое передает нерасчлененную совокупную множественность и одновременно неясность, расплывчатость являющихся во сне образов: *И Песочинские, и Лопатинские, и Кладбищенские приходят ко мне* (женщина считает, что пора умирать, так как во сне она видит предвестников смерти). (Дгв. Данишевка).

Смутность, неясность образа смерти грамматически выражается и в случае употребления неполного предложения:

- **Придёт из Могилёвской губернии.** О наступлении смерти. *Придёт к тебе из Могилёвской губернии, будешь знать!* (Рзк. Малта).

Паронимическая аттракция приводит к возникновению ассоциативной связи топонима Могилев с могилой, а смерть воспринимается как вестник из Могилёвской губернии:

- **В Могилёв поехать.** Умереть. *Поедешь в Могилёв!* (Рзк. Малта).

Смерть в говорах русского населения Латгалии может ассоциироваться и с другим мужским образом – Лопатника, поскольку роют могилу и закапывают гроб лопатой всегда мужчины:

- **Лопатника дожидать. / Лопатника ожидать.** Готовиться к смерти. *Лопатника ты дожидаешь.* (Рзк. Малта). *Скоро ожидаем Лопатника, скоро помрём.* (Крсл. Выползово). [МСРГЛ 1972: 42].

Функциональным атрибутом Лопатника является лопата, на основе звуковой ассоциации и метонимической замены возникают фразеологизмы **лопатой хлопнуть** и **лопату ждать**:

- **Лопатой хлопнуть.** Похоронить. *Прошли золотые денёчки, осталися только мечты, лежи и жди, када лопатой хлопнут – поднимешься ты или нет на ноги – это большой вопрос* (после операции). (Крс. Предайне).
- **Лопату ждать.** Ждать смерти. *Всё прошла, уже только теперь лопату жду.* (Крс. Предайне).

Во фразеологизмах с семантикой смерти может отражаться и архаическое представление о смерти как об антропоморфном существе женского пола, щербатом и костлявом:

- **Щербатая придёт.** Смерть наступит. *Невдолге и ко мне Щербатая придёт*. (Дгв. Эглайне).
- **Костлявая всех приберёт.** Все умрут. *Придёт свой час, Костлявая всех приберёт*. (Рзк. Тискады).

После смерти тело должно истлеть, остаются одни кости, рекомендуется перед смертью меньше есть, чтобы это произошло быстрее:

- **Мясо на тот свет нести.** Умереть, будучи полным человеком. *А я, наоборот, худею: одны уже косточки, не понесу на тот свет мяса*. (Прл. Санаужи).

Мотивированным оказывается в этом смысле и фразеологизм **греметь костями**:

- **Костями греметь.** О покойниках. *Машина на боку, ещё добро, что на боку, а то б уже давно костями б гремели*. (Рзк. Круки).

Атрибутом Смерти является коса, на основе функциональной предназначенности косы, которой смерть косит людей, основана образность фразеологизма **подкосить под ноги**. Смерть принципиально не называется, но всё предельно ясно. Лишить человека движения – значит обречь его на смерть (ср. мотивацию слова покойник).

- **Подкосить под ноги**: *Скоро подкосит под ноги, будешь лежать*. (Рзк. Круки).

Фразеологические номинации смерти могут использовать разные коды.

Для обозначения конца жизни, отпущенной человеку, может использоваться вегетативный код:

• **До корня дожить.** Прожить жизнь до конца. *Таперь я дожил до корня.* (Крсл. Щедряты). [МСРГЛ 1972: 21].

Может использоваться предметный код.

• **В гроб смотреть.** Быть в преклонном возрасте. *Сам в гроб смотрел, а вот бабу ему погладить надо было.* (Рзк. Малта).

• **Гроб дожидать.** Подвергать свою жизнь смертельной опасности. *Я тут буду гроб дожидать, а там поживу* (решил уйти в богадельню, чтобы не жить с родственником-алкоголиком). (Крс. Калишево).

• **Пора на погост.** Пора на кладбище, пора умирать. *На погост уж пора мне.* (Прл. Дравниеки).

• **На горушку собираться. / На гору.** Быть при смерти, готовиться к смерти. *Уже свой век прожила, а теперь уже смеретной человек, день ото дня всё на гору* (на кладбище). (Прл. Фольварк).

Может использоваться сенсорный код.

• **Видеть свою яму.** Готовиться к смерти. *Ой, как мне было плохо, я уже видела свою яму* (упала и сломала ребро). (Даугавпилс).

Приближение смерти может выражаться через запах ладана, покойника, земли.

• **Землёй сырой пахнуть.** О человеке, близком к смерти. *Он матерщинник, землёй сырой уж пахнет, а всё мат этот не бросит.* (Даугавпилс).

Могут использоваться «откуда-конструкции» и «куда-конструкции» с использованием пропозитивных существительных.

• **С ярмарки поехать.** О близком наступлении смерти. *Надо радоваться каждому дню, всё, уже с ярмарки поехали.* (Даугавпилс).

• **Домой пойти.** Умереть. *Пока в гостях, надо нам жить, придёт время, домой пойдём. Везде блат, только тут нет блата, время придёт, и пойдём.* (Даугавпилс).

Народная интерпретация христианских представлений о том, что на земле человек только готовится к жизни вечной, которая наступит после смерти, находит отражение в мотивации гроба словом *дом* в диалектном языке – *домовьё*, а восприятие того света как дома.

• **Домовьё готовить.** Готовить гроб, готовиться к смерти, собираться на тот свет. *Всё, деточки, устала: уж пора бабе домовьё готовить, а я всё толмачу.* (Екабпилс).

Конечный пункт движения души определяется как дом [Толстая 2008: 446].

• **Домой собираться.** Готовиться к смерти. *Потом она речь потеряла и стала собираться домой.* (Дгв. Грива).

Во фразеологизмах с семантикой смерти может быть использован и временной код, семантической доминантой таких фразеологизмов является указание на час смерти: каждому смертному положено прожить ровно столько, сколько ему предопределено Богом или другим высшим существом, в этом случае смерть считается правильной, своей, хорошей.

• **Часу ждать. / Дожидать своего часа. / Придёт свой час.** Находиться при смерти. *Саша очень-очень больная, она уже теперь только часу ждёт.* (Прейли). *Дожидаем своего часа.* (Рзк. Малта). *Придёт свой час.* (Рзк. Тискады).

Судьба человека заранее предопределена, это наиболее ярко выражено в шутливой паремии:

• **Бог думает, что я в чёрта, а чёрт думает, что я в Бога, а я тут само.** (Прл. Шниткино).

Важный мотив фразеологизмов с семантикой смерти – выход души из тела. Фразеологические номинации представляют процесс смерти как потерю духа, дыхания:

• **Последний дух отдать.** Умереть.

• **Душа отлетает.** О вознесении на небо души умершего. *В четверг Вознесение, Господь всё, подымется, пойдёт на небеса, отлетала душа, и человек так же само, душа 40 дней летает.* (Дгв. Пантелишки).

• **Дух выпускается.** Дух отлетает от тела (о последнем вздохе умирающего человека). *Не видала, как дух выпускается.* (Прл. Капини).

• **Дух испустить.** Умереть.

• **Душу отдать.** Умереть. *Она ужо давно отдала душу.* (Крс. Громыки).

• **Душа вон!** Проклятие. *Самы по себе оны такие отпетые, а Бог с им, как оны хошь, душа с их вон!* (о племянниках). (Крсл. Калишево).

По мнению С. М. Толстой, «движение души после смерти по вертикальной линии» [Толстая 2008: 447] наблюдается во фразеологизмах, основанных на христианских представлениях. Эта группа отличается высокой частотностью:

Бог взял. / Бог забрал. / Бог закрыл. / Бог прибрал. / К Богу пойти. / К Аврааму поехать. / Господь взял. / Господь возьмёт в могилу. / Господь забрал. / Господь обобрал. / Богу душеньку отдать. / Богу душу отдать.

Некоторые фразеологизмы являются результатом «давления действительности» (Н. Д. Арутюнова). Окказионально в идиолекте диалектоносителя может использоваться номинация на основе строки из заупокойной молитвы «Мир праху твоему» или одноименного названия рубрики газеты «Миллион», в которой сообщаются сведения об умерших за неделю жителях Даугавпилса:

- **В мир прахи не записан.** Жив. *Как живёте? – Жива, в мир прахи не записан.* (Даугавпилс).

Семантика фразеологизма со значением ‘умереть’ может основываться на атрибутах похоронного обряда: похоронной одежде покойного, способе выноса покойного из дома вперед ногами, особенностях положения во гроб и похорон по христианскому обряду. Староверы ставят на могиле памятник в форме креста. Это может быть деревянный, железный, железобетонный, каменный крест, в зависимости от моды, а также от финансовых возможностей людей. Следующий фразеологизм окказионального характера вбирает в себя весь комплекс представлений о похоронном обряде староверов, в том числе и установление памятника в форму креста:

- **Во кресте похоронить.** Похоронить с соблюдением всех принятых у староверов обрядов. *Творю молитву: «Господи, только бы меня похоронили во кресте»!* (Прл. Санаужи).
- **Белые тапки обуть.** Умереть. / **Белые тапочки надо.** Пора умирать. *Мне уже надо белые тапочки в Ковалёво* (где находится кладбище), *а плачу, всё равно плачу* (страховку). (Крс. Калишево).
- **Вынести вперёд ногами.** Умереть. *Вынесут тебя вперёд ногами в белых тапочках.* (Даугавпилс).
- **И ножки кверху.** Умрешь. *Ишь, кого хошь, а воды как попьёшь в колодце, и ножки кверху* (немцы отравили колодцы в Германии). (Прл. Панони).
- **Лапы задрать.** Умереть.
- **В гроб ногами лечь.** Умереть.
- **В гроб лечь и руки сложить.** Остается только добровольно умереть. *Плохо и плохо, доктор, мне, лечь в гроб и руки сложить, тогда говорит, ешьте всё понемножку.* (Даугавпилс).
- **Лежать руки к сердцу.** Об обычае положения покойника во гроб. *Так и мы будем лежать руки к сердцу.* (Рзк. Малта).
- **Гроб закопать.** Похоронить. *Четыре года двое похорон, два гроба закопала, некому делать ничёва.* (Дгв. Линтопишки).

• **В могиле лежать. / В могилушке лежать.** Умереть и быть похороненным. *Все лежат в могиле, одна я осталась со всей семьи.* (Прл. Санаужи). *Сечас пришло на розум, как дружно жили, есь что вспомнить, и все в могилушке лежат.* (Прл. Санаужи).

• **В могилу влезть. / В могилу залезть. / В могилу идти. / В могилу пойти. / В могилу уйти.** Умереть. *Без поры безо время в могилу влезешь.* (Рзк. Малта).

Очень часто деревенские кладбища находятся на горке в сосновом бору, поэтому частотны фразеологизмы, компоненты которых актуализирует место захоронения: горку, сосняк, погост, сырую землю.

• **Скоро на горку.** О приближающейся смерти. *Скоро и на горку – ста̀рый стал, больнóй.* (Крс. Аксеново).

• **На горку на кладбище стащить.** Умертвить. *Они думают пенсионера на горку стащить на кладбище: 12 латов за сутки платить за больницу!* (Прейли).

• **Идти на погост.** Умирать. *Теперь полжелудка отняли, сказал, есь 8 раз в день. – Если отрезали желудок, это не значит, что человек должен идти на погост.* (Даугавпилс).

«Движение души после смерти по вертикальной линии с земли к небу» может противопоставляться движению вниз «при трактовке смерти ««телесно», то есть как путь мертвого тела с поверхности земли в ее недра, как возвращение в ту стихию и ту субстанцию, из которой человек произошел (православный христианский чин отпевания «яко земля еси и в землю отыдеши»)» [Толстая 2008: 447].

• **В землю пойдеши.** О приближающейся смерти. *Приходит конец жизни, человек с земли всё говорят, и в землю пойдеши.* (Прл. Санаужи).

• **В сырую землю уйти.** Умереть. *Мать в сырую землю ушла.* (Прл. Тиша).

• **Под земелькой быть.** Умереть. *Бог святой знает, как там будет, мы уже будем под земелькой.* (Прл. Санаужи).

«Встречаются выражения, связанные с архаическими представлениями о растительном мире как локусе мертвых» [Толстая 2008: 447].

• **В сосняк пойти.** Умереть. *Пойти в сосняк – умереть: кладбишча большинство и йесь, где сосняк, кладбишча стараются, где песчаник.* (Прл. Малта).

• **Лежать под соснами.** Быть похороненным. *Все знакомые лежат там под соснами.* (Даугавпилс).

Сочетание компонентов *последний* и *конец* – наиболее частая комбинация во фраземах со значением ‘смерть’. Эта семантическая модель «акцентирует мотив конца, завершения жизни, исчерпанности доли, жизненной силы и отпущенного человеку срока» [Толстая 2008: 450]:

- **Концы отдать.** Умирать. *Видит, что я уже концы могу отдавать.* (Рзк. Круки).
- **Последние концы отдавать.** Быть накануне смерти. *А я храпела, уже последние концы отдавала и подбором* (каблуком) *разрубила* (бровь), *испугалась, бросила этот сапог и осталась с голым рукам* (без средств защиты). (Рзк. Круки).
- **Последний конец.** Конец жизни. *Каждый год всё хуже и хуже: к посленнему концу всё идёт – помирать скоро.* (Крс. Дагда).
- **Кончать жизню.** Доживать свой век. *Всё, кончаем жизню, полная стала, сердце, верно, тронуло.* (Крс. Артёмовка).

Мотив пути характерен для фразеологии со значением ‘смерть’. «Второй важнейший мотив «текста смерти» – путь» [Толстая 2008: 444].

- **На дальнюю дорогу благословить.** О прочтении духовным отцом специальной молитвы на случай смерти. *Ну, как этот поп благословил меня на дальнюю дорогу, я ему дала 4 лата.* (Прл. Шниткино).
- **Скоро дорога вказана.** О приближающейся смерти. *Мне скоро дорога вказана.* (Прл. Пизани).

«Одна из постоянных и наиболее устойчивых метафор описывает смерть как сон» [Толстая 2008: 451].

- **Заснуть сладким сном.** Умереть во сне. *Заснул сладким сном и всё – какая лёгкая смерть!* (Крс. Калишево).

Метафора «смерть – брак» получает в говорах своеобразное выражение:

Он наши женихи (показывает в сторону кладбища)*, он туда пойдём мы, и скоро потрыпаем.* (Крсл. Фольварк).

Смерть предстает как антропоморфное существо мужского пола и женского пола. Фразеология со значением *смерть* отражает четыре темы: предчувствие смерти, момент смерти, похороны и упокоение тела на кладбище.

Фразеология русских говоров Латгалии, обслуживающая «текст смерти», демонстрирует почти все известные славянам мотивы и образы. Это свидетельствует о ее архаичности и хорошей сохранности.

Вместе с тем она обнаруживает и региональное своеобразие, способы творческого обыгрывания архаического языкового материала в создании новых фразем. Она демонстрирует «укорененность этого «вторичного» лексикона смерти в культуру, представляет его прямую связь с верованиями и обрядовой практикой, его культурную мотивированность и семантическую глубину» [Толстая 2008: 452].

ЛИТЕРАТУРА

Категории жизни и смерти в славянской культуре. – Москва, 2008.

Коконова, А.Б. *Рождение и смерть в пространстве диалекта*. Диссертация на соиск. учен степени кандидата филол. наук. – Москва: МГУ, 2011.

МСРГЛ 1972 – *Материалы для словаря русских говоров Латвийской ССР*. Пособие для практических занятий со студентами по курсу «Русская диалектология». Сост. М.Ф. Семенова. – Рига. 1972.

СД-5 – Смерть. В кн.: *Славянские древности. Энциклопедический словарь. Т. 5.* / Под общей ред. Н. И. Толстого.– Москва: Международные отношения, 2012, с. 58–71

Славянская традиционная культура и современный мир. Вып. 8. – Москва, 2005.

Толстая, С. М. Смерть. В кн.: *Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе*. – Москва: Индрик, 2008, с. 439–452.

Толстая, С. М. Славянские представления о смерти в зеркале фразеологии. В кн.: *Фразеология в контексте культуры* / Отв. ред. В. Н. Телия. – Москва, 1999, с. 229–234.

Kristīne KUŅICKA
(Daugavpils Universitāte)

Особенности имени прилагательного в речи латгальских поляков*

Summary
Peculiarities of Adjectives in the Speech of Latgalian Poles

Any language that is functioning in certain isolation from its core territory has its own distinct path of development that is influenced by many sociolinguistic factors. The Polish language spoken in Latgale is a variety of the Northern Peripheral Polish and over time has developed numerous traces that are not characteristic of the Standard Polish language today. The aim of the present paper is to describe peculiarities of adjectives in the speech of Latgalian Poles.

The analysis of the linguistic material, gathered during oral interviews with eighty-six local Poles, allows determining such peculiarities as disagreement of adjectives and nouns (number, gender, etc.), e.g. *fšystk'e te xłopcy byl'i mł^{u}ode*, denasalisation of the final vowel in adjectives relevant to singular feminine nouns in Accusative and Instrumental, e.g. *ona ńe byu̯a leniva ʒefčyna*, formation of superlatives with particle *samy*, e.g. *xoc'aš same tak'e prymityvne*, different distribution of adjectival suffixes, e.g. *mamina kuližanka*, the use of diminutive suffixes *-eńk(i), -uśeńk(i)*, e.g. *malus'eńki był i̯ešče*, or borrowings from contact languages, e.g. *pšykolny*, *kołxozny*.

In general, along with the norms of Standard Polish adjectives in the speech of Latgalian Poles exhibit a number of peculiarities characteristic of the Northern Peripheral Polish, which presently is highly influenced by the Russian language.

Key words: *Polish minority, Northern Peripheral Polish, adjectives*

*

Периферийный польский язык – это исторически сложившийся территориальный диалект польского языка, который сегодня используется поляками, проживающими на территории Белоруссии, Латвии,

---

*

Эта работа выполнена при содействии Европейского социального фонда в рамках проекта **«Поддержка развития докторантуры Даугавпилсского Университета»**
Nr. 2009/0140/1DP/1.1.2.1.2/09/IPIA/VIAA/015

Литвы и Украины. Проведенные исследования показывают, что данный диалект имеет несколько территориальных, а также социальных вариантов. Периферийный польский язык отличается от общепольского на всех уровнях языковой системы. В данной статье будут рассмотрены морфонологические и лексические особенности использования имен прилагательных, которые были зафиксированы в речи поляков, проживающих в Латгалии.

Появление польского элемента в Латвии в целом связано с распадом Ливонского Ордена. В 1561 году последний мастер Тевтонского ордена Готхард Кеттлер подписал договор с королем Польши и великим князем Литовским Сигизмундом Августом о включении Ливонской конфедерации в состав Польско-Литовского государства. Историк Колбушевски отмечает, что разделение Инфлянт на две части – Курляндское и Семигальское Герцогство и Задвинское Герцогство, обусловило различное развитие этих частей Латвии [Kołbuszewski 1994: 35–38]. Рассматриваемая нами территория была более длительное время подвержена прямому польскому влиянию, что привело к образованию на этой территории значительной польской диаспоры. По данным переписи населения 2011 года, в Латвии было 44 772 поляка, а в начале 2012 года только в Латгалии было 20 424 поляка, что составляет почти половину всех поляков, проживающих на территории страны. В свою очередь, более половины латгальских поляков (12 991) проживает в самом большом городе региона – Даугавпилсе (14,1% населения города). В Резекне прописаны 772 поляка (2,5% населения города), а в Краславском крае – 1 385 поляков (8,1% населения края) [CSP]. За последнюю четверть века латгальские поляки образовали хорошую инфраструктуру в сфере образования и культуры. Работают две польские гимназии (в Даугавпилсе и Резекне), польская основная школа в Краславе, польское дошкольное образовательное учреждение в Даугавпилсе. Выпускники школ могут продолжить изучение польского языка в Даугавпилсском университете. В каждом из упомянутых городов есть активно действующие отделения Союза Поляков Латвии, которые организовывают различные культурные, развлекательные и познавательные мероприятия. К сожалению, официальные данные свидетельствуют, что ежедневно польский язык используется лишь немногими латвийскими поляками. Согласно последней переписи населения, основным языком общения в семье польский язык является для 1 774 латвийских

поляков, в Латгалии это 856 человек [CSP][1]. Безусловно, число владеющих польским языком поляков выше, но, учитывая его низкую практическую ценность, использование польского языка ограничено.

Проведенные исследования позволяют определить польский язык, используемый в Латгалии, как одну из разновидностей северного периферийного польского языка [Grek-Pabisowa, Ostrówka 2012: 112]. Во второй половине XX века были исследованы лишь некоторые территории и лишь некоторые аспекты столь важного для местного польского населения кода общения. Т. Брайерский описал язык инфлянтской поэтессы Констанции Бениславской, Ю. Паршута исследовала морфологию польского языка деревни Дарвиниеки Мадонского района Латвийской СССР, В. Веренич изложил некоторые социолингвистические аспекты функционирования польского языка в Латвии, Х. Карась обратилась к языковым особенностям рижской и даугавпилсской интеллигенции, М. Острувка исследовала все уровни языка старшего поколения латгальских поляков, а И. Руцка провела анализ языка польской прессы времен первой Латвии. До сих пор не изучался язык младшего поколения. Важным представляется также описание синхронного состояния польского языка в Латгалии, которое предпринято автором данной статьи в рамках докторской диссертации. Собранный богатый языковой материал позволяет изучить различные аспекты современного языка латгальских поляков.

Для описания особенностей использования имен прилагательных в речи латгальских поляков был проведен языковой анализ диалектного материала, который представляет собой диктофонные записи частично структурированных интервью, проведенных с поляками, проживающими в Даугавпилсе, Резекне и Краславе, а также в их окрестностях[2]. Извлеченные из диктофонных записей имена прилагательные были сопоставлены с общепольскими и периферийными польскими име-

---

[1] Автор статьи считает, что эти данные не убедительны. Во время переписи населения заданный вопрос «какой главный язык общения в семье» был некорректным, поскольку опрос местных поляков показал, что два или реже три языка могут использоваться в семейном общении наравне. Вопрос об использовании других языков, кроме латгальского, не был включен в анкету.

[2] Социолингвистический материал записан в ходе продолжительного полевого исследования латгальских поляков с 2010 по 2013 год. Наши информанты – это 86 поляков (61 женщина, 25 мужчин), которые родились с 1922

нами прилагательными[3]. В дальнейшей части статьи будут представлены морфонологические и лексические особенности использования имен прилагательных, которые, по мнению автора, являются самыми яркими диалектными особенностями польской речи на данной территории и отличают польский язык латгальских поляков от его стандартного варианта. Стоит отметить, что исследуемый язык является совокупностью идиолектов с различным набором языковых особенностей, и наличие какой-либо особенности в диалекте в целом не означает, что она характерна для всех носителей диалекта[4]. Не менее важным является тот факт, что языковые особенности в речи информантов функционируют наравне с языковыми нормами общепольского языка.

В общепольском языке прилагательные согласуются с существительными по роду, числу, падежу и одушевлённости-неодушевлённости. Во множественном числе в общепольском языке при отсутствии различий по родам существует противопоставление прилагательных, согласуемых с лично-мужскими существительными мужского рода, и прилагательных, согласуемых с существительными женского, среднего рода и нелично-мужскими существительными мужского рода. В речи латгальских поляков часто отсутствует согласование прилагательного и существительного. Во множественном числе в именительном падеже с лично-мужскими и нелично-мужскими существительными могут сочетаться прилагательные с окончанием *-y*: *ḿei̯sca pracy rozmaity byli, šale biau̯y, młody brygaʒ'iry u mni učyl'i s'e, p'enkny mudlitvy, dobžy*

по 2006 год в Даугавпилсе (30 ч.), Резекне (24 ч.), Краславе(18 ч.) и их окрестностях, Риге (2 ч.), приграничной Беларуси (10 ч.), Украине (1 ч.), Литве (1 ч.). Образование информантов: высшее – 36 ч., среднее или ср. специальное – 14 ч., основное – 9 ч., ученики польских школ – 26 ч. Стоит отметить, что 71 респондент полилингвы (владеют как минимум тремя языками – польским, латышским и русским), а 15 – билингвы (14 владеют польским и русским, 1 – польским и латышским). Поскольку цель исследования представить актуальную ситуацию польского языка в Латгалии, то рассматриваются идиолекты всех поляков, на данный момент проживающих на этой территории, а место рождения или длительного пребывания важно, если требуется установить источник какой-либо языковой особенности.

[3] Примеры из речи информантов, иллюстрирующие описываемые особенности, в тексте выделены курсивом.

[4] Идиолектность исследуемого кода была ранее отмечена М. Острувкой [Ostrówka 2005: 97–98], а также автором в предыдущих статьях [Kuņicka 2011: 31; Kunicka 2012: 185].

časy byli, *pončki byli ugromny*[5]. Данная особенность в периферийном польском языке была зафиксирована уже в XVI веке и существует до сих пор [Grek-Pabisowa, Maryniakowa 1997: 78]. Часто в диалекте прилагательные, используемые с лично-мужскими существительными мужского рода, получают окончания прилагательных, согласуемых с существительными женского, среднего рода и нелично-мужскими существительными мужского рода (*-e*): *fšystk'e te xłopcy byl'i mł^{u}ode*, *luźe sǫ take pšyiaćelske*, *vežonce l'uz'e*, *bapc'a z'adek barzo mł^{u}ode zmarli, kedy my byłi mal'eńke, i̯uš druźe naučyc'eli byli*, *pol'akuf dužo było które troxe byli bogatše*. Еще одной особенностью является деназализация назального гласного в окончании прилагательного, согласованного с существительным единственного числа женского рода в винительном падеже: *zakončyłam tu v'ečorova škoła*, *xoze na łotefska mša*, *i̯a utdała starša curka*, *oi̯c'ec skońčył polska škoła*; и в творительном падеже: *ona ńe byu̯a leniva źefčyna*, *ona i̯est dobra matka, ona taka stara panna była*. На наличие окончания *-a* у прилагательных в винительном падеже повлияли региональные особенности склонения существительных [Rucka 2013: 438]. Эта особенность является высокочастотной в периферийном польском языке [Grek-Pabisowa, Maryniakowa 1997: 81]. Несмотря на то, что описанные особенности уже издавна функционируют в периферийном польском языке, их наличие у наших информантов, безусловно, связано также с активным использованием ими русского языка, в котором ряд существительных имеет другой род, а также отличается дистрибуция окончаний.

Для исследуемого диалекта характерно также отличающееся от общепольского образование превосходной степени прилагательных. В общепольском возможно образование превосходной степени морфологическим и аналитическим способам[6]. Некоторые информанты для образования превосходной степени используют аналитический образец русского языка, т.е. полную форму положительной степени прилагательного и частицу *samy (самый)*: ***sama*** *starša*, ***samy*** *duży*, ***sama***

---

[5] В общепольском языке это окончание характерно для прилагательных, согласованных с существительными мужского рода в единственном числе.

[6] Используя морфологический способ, превосходная степень образуется прибавлением префикса *naj-* к форме сравнительной степени, а используя аналитический способ – сочетанием положительной степени прилагательного со словом *najbardziej*.

ładna, *xoc'aš* ***same*** *tak'e prymityvne*, ***sama*** *bugata*, *ia* ***sama*** *ostatn'a s'ostra*, ***samyi*** *młutšyi zmarł*. Подобные формы зафиксированы также на территории Литвы и Беларуси [Grek-Pabisowa, Ostrówka, Biesiadowska-Magdziarz 2008: 89; Ostrówka 2005; Karaś 2002: 206–207].

Следующей особенностью прилагательных в языке латгальских поляков является продуктивность формантов, которые в общепольском языке не употребляются, кроме того, отличается дистрибуция некоторых формантов. Среди старшего поколения широко распространено образование деминутива с суффиксом *-eńk(i)*, *-yńk(i)*: *mal`us'* ***eńki*** *był iešče*, *nu u nas moia `mil* ***eńka*** *nikt ńe rozmaŭa*, *taka była `do:br* ***eńka*** *kobetka*, *iešče `star* ***yńki*** *był, bapc'a sta`* ***reńka***, *žyli tak skud`ńe* ***ńka***. Активность использования уменьшительных форм характеризует как давние письменные, так и актуальные устные тексты периферийного польского языка [Rucka 2013: 441; Ostrówka 2005: 96; Kurzowa 1993: 375]. У образованных по моделям русского и белорусского языков прилагательных с данными суффиксами наблюдается парокситоническое или пропарокситоническое ударение. Влиянием русского языка объясняется также частое использование суффиксов *-aj*, *-ij*, *-yj*, *-iny*, *-yny*: *du škoły xuʒ'il'i du łutefsk* ***ai***, *v soŭeck* ***ai*** *armii, b'elarusk* ***ii*** *ienzyk, taki ład* ***nyi*** *xłopak*, *l'e:žy martv* ***yi***, *kur* ***yne*** *iaia*, *mam* ***ina*** *kulizanka*. Кроме заимствованных формантов в речи информантов были зафиксированы суффиксы, у которых в диалекте может отличаться дистрибуция: *-liwy* (пол. *-ny*) *luʒe sǫ barʒo take pšyiem* ***live*** *take dobre, usub* ***l'iv'e*** *miškal'i*; *-alny* (пол. *-czny*) *du muzyk* ***al'nei*** *škoły xuʒiłem*; *-ny* (пол. *-y*) *złotne ʒ'ecko*; *do-* (пол. *przed-*) ***do*** *voienny iešče taki*. Чаще всего эта особенность связана с влиянием русского языка. На разных территориях периферийного польского языка в Литве и Беларуси также зафиксированы вышеупомянутые особенности использования формантов [Grek-Pabisowa, Ostrówka, Biesiadowska-Magdziarz 2008: 70–73; Karaś 2002: 267; Kurzowa 1993: 375, 381].

К лексическим особенностям употребления прилагательных относятся архаизмы и заимствования. Среди архаизмов, характерных для периферийного польского языка, можно выделить несколько наиболее частотных: **drugi** (пол. inny) *iuš druǵe naučyc'eli byli*; **lipki** (pol. lepki) *bęʒeš miaua ręce lipkie*; **przeciwny** (пол. wstrętny) – *iak tobe ńe pšecivńe*; **siny** (пол. niebieski) – *s'iny kostium*; **śpiały** (пол. dojrzały) – *s'ṕałe były iuš*; **światly** (пол. jasny) – *s'ṕatły taki iakis'*. Данные архаизмы, которые отмечаются не только в речи латгальских, но и литовских и белорусских поляков[7], также поддерживаются наличием омонимичных лек-

сем в русском языке. Самую большую часть лексики, отличающей исследуемый диалект от общепольского языка, образуют заимствования из русского языка, среди них такие прилагательные, как: **barchotny** (пол. aksamitny) *materiał taki barxotny*; **dwajurodny** (пол. cioteczny/stryjeczny) *małam brata dvajurad ŋego*; **interesny** (пол. ciekawy) *mńe tak interes'ńe było učyc's'e*; **kołchozny** (пол. kołchozowy) – *fšystko kałxozna była*; **przykolny** (пол. nietypowy, interesujący) – *pšykol'ńe tak by:ło*; **słożny** (пол. skomplikowany) *otvarc'e muǫc słožne;* **sztapielny** (pol. ze sztucznego jedwabiu) *skromna štap'el'naia suk'enka*. Некоторые из этих заимствований зафиксированы за пределами Латгалии (н.п. dwajurodny, interesny, kołchozny [Rieger, Masojć, Rutkowska 2006]). Остальные, такие как, например, *przykolny*, возможно, не используются или не были записаны исследователями на других территориях распространения периферийного польского языка, хотя, учитывая влияние русского языка, вполне могли бы там функционировать.

Имя прилагательное в польском языке латгальских поляков имеет свои особенности, которые отличаются от общепольского языка. Самые распространенные из них связаны с отличающейся дистрибуцией окончаний, которая вызывает отсутствие согласования прилагательных с существительными, использованием не характерных суффиксов, заимствованием из русского языка способа образования превосходной степени, наличием архаизмов и заимствований. В речи отдельных информантов могут фигурировать лишь некоторые особенности, у других отмечаются все перечисленные особенности, причем почти у всех они функционируют наряду с общепольскими формами, что свидетельствует об идиолектном характере исследуемого кода. Описанные нами особенности функционирования имени прилагательного схожи с зафиксированными в периферийном польском языке на территории Литвы и Беларуси. Бесспорно, на данный момент самое большое влияние на исследуемый код имеет русский язык, что подтверждают лексические и морфологические заимствования. Несмотря на престиж польского языка среди латгальских поляков, высокая практическая

[7] Все приведенные здесь, а также многие другие записанные лексемы зафиксированы в таких работах по периферийному польскому языку как: Kurzowa Z. *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.* – Kraków: UNIVERSITAS, *1993*. 777 s.; Rieger, J., Masojć, I., Rutkowska, K. *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*. – Warszawa: DiG, *2006*. 455 s.

ценность русского языка, а также латышского языка приводит к уменьшению использования польского языка. Адаптация именно русских элементов в местном польском языке связана не только с его широким распространением в Латгалии, но объясняется также типологическим сходством польского и русского языков. В дальнейших исследованиях представляется необходимым изучить также функционирование других частей речи, что позволит сделать окончательные выводы о современном состоянии польского языка в Латгалии.

ЛИТЕРАТУРА

Centrālā statistikas pārvalde (CSP). 2011. gada Tautas skaitīšanas galīgie rezultāti. Pieejams: http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/2011gada-tautas-skaitisana-galvenie-raditaji-33608.html

Grek-Pabisowa, I., Ostrówka, M. Zakres wpływów obcych we współczesnej polszczyźnie północnokresowej. Wpływy litewskie. In: *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN, LVIII*. – Łódzkie Towarzystwo Naukowe: Lódź: 2012, s. 112.–122.

Grek-Pabisowa, I, Ostrówka, M., Biesiadowska-Magdziarz, B. *Język polski na Białorusi radzieckiej w okresie międzywojennym*. – Warszawa: SOW, 2008. 250 s.

Grek-Pabisowa, I., Maryniakowa, I. Język polski na Kresach północno-wschodnich dawniej i dziś. Grek-Pabisiowa I. red. In: *Historia i współczesność języka polskiego na kresach wschodnich*. – Warszawa: SOW, 1997, s. 27.–110.

Karaś, H. *Gwary polskie na kowieńszczyźnie*. – Warszawa-Puńsk: Aušra, 2002. 425 s.

Kołbuszewski, J. Polacy na Łotwie. In: *Polak na Łotwie. 1994 (Nr. 1–6)*, s. 35.–38.

Kunicka, K. Jaka jesteś gwaro dyneburska? In: *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN, LVIII*. – Łódzkie Towarzystwo Naukowe: Łódź, 2012, s. 181.–188.

Kuņicka, K. Poļu valodas ziemeļu periferiālajam dialektam raksturīgās iezīmes Daugavpils Poļu ģimnāzijas skolēnu radošajos darbos. In: *Valoda – 2011. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. – Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds "Saule", 2011, 27.–33. lpp.

Kurzowa, Z. *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w*. – Kraków: UNIVERSITAS, 1993. 777 s.

Ostrówka, M. Regiolekt polski na Łotwie. In: *BULLETIN DE LA SOCIETE POLONAISE DE LINGUISTIQUE LXI. 2005*, s. 87.–99.

Rieger, J., Masojć, I., Rutkowska, K. *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*. – Warszawa: DiG, 2006. 455 s.

Rucka, I. Niby-„tutejsza" polszczyzna mówiona na Łotwie okresu międzywojennego w oczach jej użytkowników (na materiale prasowym z lat 1922–1940). In: *Acta Baltico-Slavica*, *t. 37*. – Warszawa: SOW, 2012, s. 433.–448.

Анатолий КУЗНЕЦОВ
(Даугавпилсский университет)

Еще о глаголице

Summary
More on the Glagolitic Alphabet

The author propounds versions of provenance of some Glagolitic letters. According to J. Dobrovský and P. Šafařík, the letter *glagol'* ⰳ is borrowed from Greek (γ) and its voiceless pair *hěr* ⰰ originates from *glagol'*. These letters in a form of angle further were used for letters *zhivěte* ⰶ and *dzělo* ⰷ: the first of them took place of Greek *digamma* ϝ because in Slavonic *g* alternates with *ž* and the name of Greek letter gave reasons for doubling, two angles are joined by vertexes (in ⰶ) and by spread of sides (in ⰷ, then returned). N. Durnovo proposed that letters *gerv'* ⰿ and *šta* ⰾ originally marked palatal *g̃ (=d̃)* and *k̃ (=t̃)*, their form is one another's reflection. But the form of *gerv'* also is a reflection of *glagol'*. Taking into account that Greek γ in position before γ, κ was pronounced as *ŋ* the author proposes that Glagolitic *naš* ⰾ also is a reflection of *glagol'*, but returned to the left *gerv'* ⰿ became a letter *yus* ⰾ used for nasal vowels. So all these letters of the Glagolitic alphabet are connected by origin and motivated by their phonetic meaning.

Key words: *Glagolitic alphabet, the letter* glagol', *origin of letters, motivation, form, reflection*

*

Решая вопрос о происхождении глаголических букв, исследователи первоначально пытались найти в других древних алфавитах знаки, подобные по рисунку и по звуковому значению глаголическим. Эти решения оставались неубедительными, потому что в целом славянский алфавит оказывался конгломератом очень разных и далеких друг от друга систем письма (обзор гипотез см. в [Ягич 1911; Vajs 1932]. Юрий Чернохвостов [Tschernochvostoff 1995] предложил другой путь, предполагающий целостность нового алфавита: он выделил три графических элемента – крест, треугольник и круг, которые имеют символическое значение в христианстве и комбинации которых составили рисунки глаголических букв. В целом такая интерпретация представляется приемлемой, хотя не весь состав глаголического алфавита подчиняется разложению на эти три элемента.

Продолжением пути решения проблемы особого стиля глаголицы и ее целостности являются среди других работы Е. М. Верещагина [Верещагин 2012: 272–368] и Марицы Чунчич [Čunčić 2004].

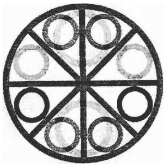

Рис. 1

Рис. 2

Если хорватская исследовательница предлагает общую сложную геометрическую фигуру розетки, в которую может вписаться каждая глаголическая буква (рис. 1), то Е.М. Верещагин выделяет фигуры как компоненты отдельных букв. Основными он считает две фигуры, которым дает греческие наименования – *зигон* ‘ярмо, иго’ (типа ⰹ горизонтального, рис. 2) и *перифе́рея* ‘окружность’ (может быть представлена даже квадратом). Не касаясь здесь интерпретации взаимоотношения фигур в каждой букве глаголицы у Е.М. Верещагина, укажем только на то, что глаголический *глаголь* (ⰳ), хотя и содержит два круга, но, по признанию автора [Верещагин 2012: 362], трудно найти исходную фигуру геометрических преобразований, и буква пока является исключением.

В этом направлении исследования глаголицы – поиска общего стиля и геометрии алфавита – отсутствует мотивация самой комбинации элементов и связь рисунка с фонетическим значением буквенного знака, по крайней мере подобная проблема уходит на задний план. А она связана с вопросом обучения новому письму: как запомнить сложные рисунки, выстроить их в алфавитном порядке и т.п. Конечно, и сегодня дети должны запомнить сложные рисунки букв (комбинации прямых и округлых линий) и их немотивированную связь со звуковым значением, на это уходят годы обучения. И все-таки, если человек уже усвоил одну буквенную систему, то вторую систему он усваивает легче, опираясь на родную и сравнивая с ней (например, знающий русскую кириллицу знакомится с латиницей). В задачи Константина-Кирилла и Мефодия входило, кроме изобретения алфавита, также и быстрое обучение новому письму.

Известно, что порядок глаголических букв в принципе следует порядку греческих, а также латинских и еврейских букв. Для славянских учеников Константина в Константинополе (до моравской миссии) опорой служил прежде всего греческий алфавит, а в Моравии на следующем этапе обучения такой опорой станет латинский. Уже Йозеф Добровский, и с ним соглашается И.В. Ягич [Ягич 1911: 185], видел источником глаголической буквы *глаголь* греческую *гамму*: ⰳ ← γ, и с

этим трудно не согласиться. При этом *гамма* положена на правый бок, причину чего можно объяснить хотя бы тем, что вертикально стоящая *гамма* совпала бы в славянской азбуке с 3-ей буквой алфавита *веди* – ѵ, рисунок которой логичней всего вывести из греческого *юпсилона* Υυ.

Начиная с Шафарика [Vajs 1932: 62], с буквой ѣ сравнивают рисунок буквы *хер* ѩ. Ассоциация звуков могла осознаваться Константином уже на греческой почве, так как звонкий заднеязычный [γ] позиционно звучал как фрикативный. Другая славянская буква – так называемый *паукообразный хер* ꙗ – плохо отражена в источниках и скорее всего в первоначальный состав азбуки не входила. Буквы *глаголь* и *хер* отличаются только одной деталью – верхним кружочком.

На 6-ом месте в греческом алфавите располагалась буква для звука [w], рано исчезнувшего из языка. Буква осталась, потому что ей изначально было приписано числовое значение 6, такие знаки называют эписемой (греч. ‘имеющий на себе знак’). Эту букву ϝ греки уже называли *дигамма* ‘двойная гамма’ по внешнему виду – поставленным друг на друга двум *гаммам* Γ. Вероятно, название подсказало Константину рисунок для славянской буквы, которая обозначала бы звук славянской речи, находящийся со звуком [g] в отношениях чередования, – звук [ž] (палатальный). Глаголическую букву надо было составить из двух глаголических *глаголей*, но так, чтобы это объединение не воспринималось как две буквы – диграф. Константин соединил зеркальное и прямое изображение *глаголя* и при этом убрал верхние кружочки, так получилась буква ѫ *живете* (внешне получились два *хера*, нижняя часть получила вид *зигона*, по Верещагину).

Рис. 3 – ѫ

Никак иначе объяснить, почему негреческая буква *живете* заняла в алфавите, скроенном по греческому образцу, именно это место, нельзя. Кружочки пришлось убрать, потому что иначе знак стал бы близок к букве *мыслите* ѯ, которую можно объяснить тоже как объединение двух букв – двух *люди* ѧ, поставленных друг на друга; это объединение мотивировано чисто внешним сходством: греческая *мю* M – это как бы удвоенная *лямбда* Λ.

Рискну предположить, что и следующую по алфавиту букву *дзело* ѕ Константин образовал из соединения двух *глаголей* (в виде *хера* ѩ), зеркально отражающихся друг в друге, но соединенных растворами, а не углами – сначала как ѧ и потом перевернутых.

Рис. 4 – ѧ > ѕ

Ведь и греческая *дзета* Z тоже состояла из двух углов, расположенных зеркально. А «переворот», возможно, сближал славянскую букву с греческой минускульной *дзетой* ζ. Славянский звук [ʒ'] так же, как и [ž], находился в отношениях чередования со звуком [g]. Этот звук присутствовал в том диалекте, на который опирался Константин, и буква получила числовое значение. Для другого звука – фрикативного твердого [z] – Константин использовал греческую *тету-фиту* θ, чуть изменив ее в букву *земля* ѳ [Кузнецов 2000; Кузнецов 2012], рисунок которой мог быть не только округлым, но и прямоугольным с дополнительным кружочком, сближавшим ее с *дзело* ѯ. Однако для многих славянских говоров буква *дзело* окажется лишней, таковой она окажется и для реформатора славянской азбуки, вводившего кириллицу: там будет только буква *земля* ʒ, а для числа 6 греческая *стигма* ς – ·ѕ·. При распространении кириллицы на говоры со звуком [ʒ'] будет введен вариант буквы *земля* ѣ, а затем *стигма* вытеснит этот знак и на нее перейдет название *(д)зело*.

Кстати, в качестве *юса большого* со значением [jǫ] в глаголице использовался диграф ѭ, первая часть которого похожа на *дзело* еще в «неперевернутом» виде. Однако он, скорее всего, никакого отношения к *дзело* не имел, получился из *ю* ꙗ наклоненного [Кузнецов 2012: 11], и только общая работа над стилем глаголических букв их сблизила.

Надо сказать, что даже глаголическая буква *како* k очень близка «по замыслу» к букве *хер* ѩ: тот же угол, только прямой, с дополнительным штрихом снизу, который не обязательно являлся продолжением верхней вертикали и смещался вправо. Эти буквы и в греческом алфавите похожи друг на друга – *каппа* κ и *хи* χ.

Н.Н. Дурново очень убедительно доказал, что глаголический *гервь* ѡ первоначально обозначал звук на месте праславянского **dj*, не совпадавший с рефлексами ни мораво-паннонскими, ни болгарскими и относящийся скорее всего к западно-македонской группе, где представлено *g̃* палатальное или краепалатальное, артикуляция IX века могла быть и несколько иной [Дурново 2000: 575–577]. Р.П. Усикова описывает македонские звуки, обозначаемые сегодня знаками *ќ* и *ѓ*, так: «Средненебные согласные ќ, ѓ выступают как аффрикаты, при произношении которых спинка языка упирается в твердое небо, а в передней части касается альвеол. Первый компонент похож на звук, более мягкий, чем [k'] и [t'], [g'] и [d'], второй компонент – [j]... Примеры: *свеќа, меѓа*...» [Усикова 1977: 339]. По Н.Н. Дурново, буквы *гервь* и *шта*

представляли собой пару, где буквы отражают друг друга в зеркале. Следует учесть, что первоначальный начерк *гервя* имел левую часть более низкую (рис. 5).

Рис. 5 ⰿ – ⱋ

Доказательством того, что буква *гервь* первоначально обозначала какой-то славянский звук типа [d̃ = g̃], является то, что буква имеет числовое значение 30 и следовательно входила уже в первый вариант славянского алфавита. Вопрос возникает только о месте, которое она заняла в азбуке: почему Константин раздвинул *йоту* и *каппу*, поместив *гервь* между ними. Сработала ли ассоциация звука [g̃ʲ] со звуками [j] и [k÷g], трудно сказать. Как и буква *дзело*, *гервь* оказался лишним в Моравии, поскольку в тех позициях, где он произносился в македонских говорах, в моравских говорах был представлен звук [z’]. Однако из-за числового значения его нельзя было исключить, и ему приписали значение мягкого [g’] (палатального или палатализованного) в грецизмах. Кириллица же такой буквы не знает вовсе, только в памятниках сербского письма использовался знак типа перевернутой буквы ⱄ, восходящий вероятно к глаголическому ⰿ и имеющий продолжение в современных сербских ђ и ћ, почему И.В. Ягич и предложил транслитерировать *гервь* знаком ѣ.

Если сравнить первоначальный (см. рис. 5) рисунок буквы *гервь* ⰿ с буквой *глаголь* ⰾ, то сразу бросается в глаза их зеркальное сходство, только нижний кружочек превратился в полукруг. Но древнейшие глаголические рукописи знают и начерк с нижним кружочком [Ягич 1911: 192], еще более сближающий обе буквы.

Глаголическая буква *шта* ⱋ известна только с прямоугольной верхней частью. Из-за того, что она оказалась невостребованной в Моравии и числовое значение ее не ясно, ее встречаем уже только в южнославянских памятниках письменности, где она постепенно замещает болгарское сочетание ⰾⱅ [š̃t]. Прямоугольный характер, возможно, появляется под влиянием буквы *ша*. Вряд ли следует думать, что ⱋ это поздняя буква, поскольку знак был необходим для [t̃ = k̃] – глухой пары к букве *гервь*. Хочется предположить, что как *гервь* предшествовал букве *како*, так *«шта»* (позднее название!) следовала за буквой *хер* и ее числовое значение первоначально было – 700. По рисунку она соответствовала греческой букве *пси* Ψψ, имевшей то же значение 700. Тогда знаком для 800 должна была быть буква, похожая на *омегу* Ωω, а такой

вполне могла быть буква *ша* ш. На моравской почве *шта* могла использоваться очень редко – только для числа 700, а на болгарской после введения кириллицы на место буквы *шта* встала греческая *пси*-700, далее *омега*-800. Но в глаголическом алфавите *пси* так и не появилась, так что за *хером* встала сразу *омега*-700 (судя по примерам в Григоровичевом паримейнике, транслитерированном с глаголицы: Быт. 5,7 ·:·ѿ·:· ѧ·ѯ҃ ‘700 лет’ [ССЯ 4 2006: 825], значение 800 приходится приписать букве *шта* (заместителю буквы *пси*), хотя примеров нет, а далее, судя по значению 900 в том же Григоровичевом паримейнике: Быт. 5,5 ·:·ц҃ѧ·:· ‘930’ [ССЯ 4 2006: 825], шла буква *ци* ѵ (ц). Кстати, и эта буква имела сходство с буквами *гервь* и *хер*.

Производной от *шта* х кажется и буква *червь* ѿ, которая к тому же представляет зеркальное отражение буквы *дзело* ѯ.

При создании глаголицы Константин использовал еще одну особенность греческой буквы *гаммы*: в положении перед буквами заднеязычных согласных γ читалась как [ŋ]. Такая ассоциация звуков дала повод вывести глаголическую букву *наш* из *глаголя*: ѩ → ꙗ, зеркально повернув его. В древнейших начерках буквы *нашь* средняя черточка располагалась ниже петли (рис. 6).

Рис. 6

Буква оказывалась сходной и с буквой *гервь* (см. рис. 5), от которой отличалась нижней деталью. А если букву *гервь* повернуть влево, то можно получить знак для обозначения носовых гласных (рис. 7).

рис. 7

Известен и единственный случай в Синайской псалтыри, когда эта буква используется в том же значении, что и *наш*: ꙗсмѫѩ = ѧнѣѧѫ, если это не уникальный случай передачи носового [а] по образцу глаголических юсов. И.В. Ягич считал, что эта буква происхождением связана с буквой *наш* [Ягич 1911: 212].

Итак, две буквы *глаголь* ѩ и *хер* ꙗ представляли фигуру угол, из которого путем различных комбинаций и вариаций выводились буквы *живете* ѫ и *дзело* ѯ, *гервь* ѩ и *шта* ѱ, *червь* ѿ и *ци* ѵ, *нашь* ꙗ и знак для носовых *юс* ѥ. В индивидуальных почерках несколько менялся начерк этих букв, терялась геометрическая близость.

ЛИТЕРАТУРА

Верещагин, Е.М. *Кирилло-Мефодиевское книжное наследие: Межъязыковые, межкультурные, межвременные и междисциплинарные разыскания. С двумя приложениями.* – Москва: Индрик, 2012.

Дурново, Н. Н. Мысли и предположения о происхождении старославянского языка и славянских алфавитов. В кн.: Дурново, Н. Н. *Избранные работы по истории русского языка.* – Москва: Языки русской культуры, 2000, с. 566– 612.

Кузнецов, А.М. Глаголица: между греческим и латинским. В кн.: *Вопросы языкознания, 2000, № 1*, с. 111–120.

Кузнецов, А. М. «Бывают странные сближенья...»: греческий юпсилон и глаголица. В кн.: *Kalbotyra 57 (2). Slavistika Vilnensis*. – Vilnius: Vilniaus Universitetas, 2012, с. 7–14.

ССЯ – *Словарь старославянского языка. Репринтное издание. Том 4.* С–V. – С.-Петербург: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2006.

Усикова, Р.П. Македонский язык. В кн.: *Славянские языки.* Под ред. А.Г. Широковой, В.П. Гудкова. – Москва: Изд-во Московского университета, 1977, с. 333–374.

Ягич, И.В. Глаголическое письмо. В кн.: *Энциклопедия славянской филологии. Выпуск 3. Графика у славян.* Под ред. И.В. Ягича. – С.-Петербург: Имп. АН, 1911, с. 51– 262.

Čunčić, M. Internal reconstruction of the Glagolitic Line System. In: *Palaeoslavica XII/2 (2004)*, p. 285–299.

Tschernochvostoff, G. Zum Ursprung der Glagolica. In: *Studia Slavica Finlandensia. T. XII. 1995*, p. 141–150.

Vajs, J. *Rukověť hlaholské paleografie. Uvedení do kni•ního písma hlaholského. (Rukověti slovanského ústavu v Praze. Svazek II).* – Praha: Orbis, 1932.

Elga SKRŪZMANE
(LU Latviešu valodas institūts)

Dieva dāvanas un *Dieva soda* izpratne G. Manceļa „Postillā" frazeoloģiskā skatījumā

Summary

Conception of 'Godsend' and 'God's Punishment' in the "Postill" by G. Manzel in the Phraseological Aspect

The voluminous text of the sermon-book "Lang-gewünschte Lettische Postill" (1654) by G. Manzel allows for estimating the role of context for the meaning comprehension of phraseological units as well as the phraseological character of certain subordinate word-groups more precisely. Deeper insight into thematically closely chosen material helps to notice the typical and its most characteristic forms of manifestation.

The material of samples in the "Postill" permits with good reason to recognize the word-groups *Dieva dusmas* ('God's anger') and *Dieva sods* ('God's punishment') as full-bodied phraseological units.

Metaphorically most striking and most expressive description of the manifestation of God's punishment is stated in the phraseological unit *Dieva rīkste* ('God's rod'), just like in *Dieva pirksts* (*likteņa pirksts*) ('God's finger (fortune's finger)') the usage whereof in the course of time makes it possible to observe different shades of meaning.

The meaning of a phraseological unit in the "Postill" has quite often to be revealed by its occasional extension.

The quantity of samples facilitates better understanding of semantics of the phraseological unit *Dieva dāvana* ('godsend') and the specific shades of meaning in the "Postill". Several thematic groups are to be formed embracing the wide meaning spectrum of phraseological units with the aim to characterize material and mental values, their coexistence and interaction.

Elements and quantities of the material world. Victuals (food and beverages) in the broad sense: 1) bread and its crumbs; 2) fish and catch; 3) grain (as means of subsistence; rich corn crop); 4) vegetable cultures; 5) generally mentioned nourishment; 6) alcoholic drinks (wine and beer).

Coexistence of values of the material and mental world. Relative subsistence wage (material side), not seldom supplemented by some elements of moral values tending to harmony: 1) non-specific but real product / object linked to the spiritual element; 2) products / objects as goods.

Harmony as the result of interaction between material and mental values: life in prosperity upon God's rule.

Mental values. The abstractly divine: 1) total general quantities and processes related to God as elements of unity, and their manifestations; 2) everything (sent by God).

Christian values: 1) absolution; 2) eternal life; 3) God's blessing, charity, faith; 4) Holy Spirit; 5) Christian kinship; 6) the child (not only the special child, Jesus Christ as God child, but also any child).

A wide amplitude of meanings has been determined tendentiously by the context of the "Postill", embracing phenomena related to rustic life and Christian values of the church. The fixed meanings are reflecting the language development process, in the course of time preserving positive expressivity to anything called godsend but with changes of shades of meaning and their priorities.

Key words: *phraseological unit, subordinate word-group, transfer of meaning, context*, *semantics*

*

Iedziļināšanās tematiski šauri izvēlētā materiālā palīdz ieraudzīt tipisko, tā raksturīgākās izpausmes formas un labāk izprast veselumu. G. Manceļa spredķu krājuma „Lang-gewünschte Lettische Postill" („Ilgi gaidītā latviešu postilla"[1], 1654) teksts ļauj precīzāk novērtēt konteksta lomu frazeoloģismu nozīmes izpratnē un atsevišķu vārdkopu frazeoloģiskuma potenciālu. G. Manceļa apjomīgie spredķi piedāvā iespēju analizēt frazeoloģijas izteiksmīgumu, kas izriet no pašas valodas būtības un priekšstatiem par rakstu valodu („*valoda*.. Zīmju sistēma kā cilvēku sazināšanās un domu formulēšanas un izteikšanas līdzeklis runas un rakstu formā.." [VPSV 2007: 417]; „*rakstu valoda*.. atšķiras no runātās galvenokārt ar specifisku vārdu, vārdu formu un izteikumu struktūras izveidi un lietojumu" [turpat, 320–321; *pasvītrojums mans* – E. S.]). Runas un rakstu valodas mijiedarbības rezultāts „Postillā" ir saistošāks tieši G. Manceļa stila īpatnību dēļ, jo gramatiskā aspektā izvēlētie frazeoloģismi *Dieva dāvana* un *Dieva sods* ir vienveidīgi: neatkarīgais lietvārds nosauc garīgas un/vai abstraktas nozīmes pazīmi vai nemateriālu parādību, kā nozīmības cēlonis ir atkarīgajā lietvārdā minētais *Dievs*. G. Manceļa valodas īpašo ekspresiju nodrošina arī iespaidīgais frazeoloģismu lietojums, tie mēdz būt arī radoši pārveidoti vai paplašināti; turklāt, kā secinājis A. Veisbergs, paplašinājumi un iespraudumi ciešāk iesaista frazeoloģismu kontekstā un var būt ar spēcīgu stilistisku

[1] Turpmāk rakstā „Postilla".

nozīmi [Veisbergs 1986: 116]. G. Manceļa izmantotie frazeoloģismi kā šāda pēc noteiktām pazīmēm izdalīta kategorija nekad nav lietoti formāli.

„Postillā" frazeoloģisms *Dieva dāvana* attiecināts uz dažādiem objektiem, tā semantiskais pretstats *Dieva sods* un varianti paredz iedziļināšanos tieši frazeoloģismu motivācijā. Minētie frazeoloģismi atspoguļo zemes cilvēka dzīvi pretrunīgos apstākļos un situācijās, atbilstoši raksturojot dzīves kvalitāti un skata punktu. Frazeoloģismu pretstatījums un salīdzinājums palīdz labāk izprast gan to nozīmes nianses, gan nozīmju pārnesuma mehānismu, gan to veicinošos (vai kavējošos) faktorus.

Vārdkopa ***Dieva sods* (*sodība*)** „Postillā" izmantota negatīva sprieduma izteikšanai kā tiešā nozīmē, tā arī ietverot spredi̧ķos piesauktā Dieva soda izpratni frazeoloģiskā aspektā – kā tāda vārdkopa, kas lietojumā spēj realizēt frazeoloģiskumu – arī daļēju, slēptu vai diahroniski nosacītu, ko katrā individuālā gadījumā nosaka konteksts.

Vārdkopa *Dieva sods* interesanta ir tieši frazeoloģiskā aspektā: tā fiksēta atsevišķās vārdnīcās bez īpaša nozīmes skaidrojuma, bez skaidras norādes par piederību frazeoloģismiem, turklāt ar piezīmi *reliģijā, mitoloģijā* (*Dieva sods* 'dieva nolemts sods' [LLVV VII$_1$: 67; Tez. sv; Tez. llvv; nav jaunākajā Tez. mlvv]). Vārdnīcās uzmanības vērts šķiet pats vārdkopas fiksācijas fakts, jo liek aizdomāties par tā cēloņiem. Tekstos vispār un arī „Postillā" nepastarpināti akcentēta būtiskākā nozīmes nianse: par *Dieva sodu* tiek saukts tikai un vienīgi **taisnīgs** sods ('Dieva nolemts taisnīgs sods') – un ne tikai reliģiskā kontekstā. Secinājums loģiski izriet no pieņēmuma par Dieva nemaldīgumu, taisnīgumu un visspēcību. Šāda svarīga nozīmes nianse, kaut vārdnīcās nefiksēta, vārdkopai piešķir tieši frazeoloģisma statusu. Konkrētajā „Postillas" piemērā frazeoloģisma *Dieva sods* iedarbīgumu vairo līdzās minētā *Dieva tiesa*, kas iekļaujas frazeoloģisma sastāvā, rezultātā nonākot pie uzskatāmi paplašināta frazeoloģisma varianta: *Bett abdomajeeta ścheitan Deewa Teeſśu unnd Śohdu / Wings aizena to Kallpu .. rahda tam to Parradu / unnd dſänn to nomaxaht. Ja taß nhe maxahß / buhß tam pahrdoht śawu Śeewu unnd Bährnus / unnd wiß kaß tam py Rohkas / unnd maxaht* (LP2 372, 10–14)[2].

Arī vārdkopai ***Dieva dusmība*** (G. Manceļa lietojumā) / (***Dieva dusmas***) ir atzīstamas un vērā ņemamas frazeoloģiskuma pazīmes. *Dieva*

[2] Piemēri saglabāti interneta vietnes http://www.korpuss.lv/senie/toc.jsp rakstībā, tikai *§* [*Je§us*] aizstāts ar *ſ* [*JEſus*]. Aiz piemēra norādīts „Postillas" daļas, lappuses un rindu kārtas numurs.

dusmas vispirms akcentē pazīmes intensitātes pakāpi – tātad Dieva dusmas ir ļoti, ļoti bargas un pamatoti pelnītas, turklāt – taisnīgas ('ļoti bargas, pelnītas, taisnīgas dusmas, ekspansīva šo dusmu izpausme'); sk., piem.: *..nahz preekſch Deewa Teesu .. tu äſsohtz Deewa Wahrdu dauds / dauds / und daſche Reis pahrkahpis / und ar taweem Ghräkeem nopellnijis Deewa Dußmibu / und ka töw by scheit laizighe / und turr muhſchighe sohditam tapt..* (LP1 393, 5–9). Citā piemērā izcelts, ka *Dieva dusmām* sekojošais *Dieva sods* ir taisnīgs un neizbēgams. Līdzās minēti, frazeoloģismi divkāršo emocionālo iedarbību, kaut arī norādē par *Dieva sodu* noklusēts komponents *Dievs*, kas loģiski noprotams no konteksta: *..schinnieß paſtarohß Laikohß tee Zillwäko=Bährni ar daſchadeems Ghräkeems Deewa Dußmibu und Sohdu us söw leelu Willckſchanu wällkahß* (LP2 409 [389], 25–28).

Turpinājumā secīgi aplūkojot Dieva soda izpausmes un tā izpratnes nianses, semantiski pievienojas arī metaforiskuma ziņā izteiksmīgāki, neapšaubāmi frazeoloģismi *Dieva pirksts* (*likteņa pirksts*) ar somatisko komponentu *pirksts,* kā arī *Dieva rīkste*.

Piemēram, ***Dieva pirksts*** kā Dieva gribas un spēka realizētājs. „Postillas" piemēriem atbilst šāds frazeoloģisma skaidrojums: *Dieva pirksts* 'saka par to, kas ir it kā radies, noticis pēc Dieva gribas, ar Dieva ziņu' [Tez. sv; LLVV II: 339; minēts ME III: 224; LKFV 1965: 367]. Tātad frazeoloģisma *Dieva pirksts* nozīme tikai daļēji atbilst mūsdienu izpratnei. Ā. Ozola, izslēdzot šaubīgo *it kā*, par frazeoloģisma nozīmi rakstījusi: "*Dieva pirksts* – saka, domājot, ka kas notiek ar Dieva ziņu, pēc Dieva gribas" [Ozola 2006: 98]. „Postillas" piemēri apliecina iespēju īstenot Dieva sodu un nonākt pie Dieva dāvanas, t. i., Dieva valstības. Piem.: *Bet ja eß zaur Deewa Pirxtu tohß Wällus ißdſännu / tad nahk jo ta Deewa Wallſtiba py jums* (LP1 311, 12–14). Mūsdienu latviešu valodā tas ir frazeoloģisms ar salīdzinoši augstāku frazeoloģiskuma pakāpi, gadu gaitā attālinoties un abstrahējoties no sākotnējā lietojuma pirmatnējās viennozīmības, kas ienākusi no Bībeles un kas skaidri redzama „Postillā". Tā LFV nozīmes skaidrojums salīdzinoši ir plašāks: *Dieva* (*likteņa..*) *pirksts* sar. 'saka, domājot ka notikušā cēlonis ir Dieva griba, likteņa nenovēršamība, kādas personas ietekme, apzināta darbība' [LFV 2000: 929], bet interneta tēzaura vietnē notiek atgriešanās pie frazeoloģisma *Dieva pirksts* koncentrētāka, ietilpīgāka un vienlaikus abstraktāka nozīmes raksturojuma – 'saka par kaut ko brīnumainu, neticamu' [Tez. mlvv].

Laika gaitā valodā ienākušais frazeoloģisms ***likteņa pirksts*** [LKFV 1965: 367] cieši saistīts etimoloģiski: *Dieva pirksts* bijis primārais, turklāt cilvēkam kā Dieva ģīmja līdziniekam gluži saprotami ir Dieva pirksti, ko visai grūti iedomāties tādam abstraktam jēdzienam kā liktenis. Līdzīgi laika gaitā citādi definēta nozīme: *likteņa pirksts* sar. 'saka par to, ko it kā var uzskatīt par likumsakarīgu un nenovēršamu pārdabisku spēku iedarbību' [Tez. mlvv]. Interneta Vikivārdnīcā dots mūsdienām precīzāks nozīmes skaidrojums, kas sliecas nodalīt likumsakarīgu iznākumu no nejaušības vai nepārdomātas rīcības sekām (1. 'saka par to, kas ir noticis it kā pārdabisku spēku ietekmē'; 2. 'saka par to, kas uzskatāms par noteiktu apstākļu, faktoru likumsakarīgām sekām; saka par to, kas uzskatāms par nenovēršamu' [VV]). Sk. piem.: *Pēc* [prezidenta] *Bērziņa skaidrojuma, viņu blakus Savickim esot iemetis likteņa pirksts.. Plecu pie pleca ar miljonāru Bērziņš esot nonācis pilnīgi nejauši* (BNN).

Abi frazeoloģisma varianti *Dieva pirksts* un *likteņa pirksts*, to nozīmes nianses un nozīmes dominantes dažādos laikos uzskatāmi liecina par valodas attīstības procesu.

Stāstot par sodīšanu, izmanto frazeoloģismu ***Dieva rīkste*** 'Dieva sods' [LFV 2000: 1018; ĒIV III: 203; būtiska piebilde: *parasti par ļaundarību*]. „Postillas" kontekstā šī vārdkopa neapšaubāmi lietota frazeoloģisma funkcijā, – piemērā fiksētajam formulējumam seko skaidrojums, kas realizē pakāpenisku secīgu pāreju no augstākas abstrakcijas pakāpes ar iedarbīgāku nozīmes pārnesumu uz lietišķu, nepārprotamu nozīmes skaidrojumu: *..dumpjo=Darritaji .. tee Galileeṛi gir Deewa Riext juttuſchi: wiſſi Juddo= Ļaudis gir Deewa Dußmibu redſejuſchi und juttuſchi. Deews gir winjo Semm und winjus paſſchus ißpohſtijis..* (LP1 183–184, 31–2).

Citā piemērā negatīvo nozīmes iespaidu pastiprina blakus esošais frazeoloģismu paplašinošais kontekstuālais sinonīms *sodība* [*sods*]: *..kad tee Ļaudis redſehß Deewa Riext und Śohdibu par to Paſſaul / tad tee nhe ſinnahß no leelaß Jßbailes / kur teems buhß twerrteeß* (LP1 18, 9–11).

Pie negaidītiem secinājumiem noved iedziļināšanās Dieva darbos, kas var izpausties gan kā pelnīts Dieva sods, gan kā Dieva dāvana. Kaut arī no konteksta izrietošās nozīmes nianses ir atšķirīgas, „Postillā" vārdkopa ***Dieva darbi*** (***darbs***) lielākoties lietota tiešajā nozīmē, izņemot vienu daudzsološu piemēru, kurā fiksējama frazeoloģismiem raksturīga emocionālā ekspresija un saskatāma galvenā frazeoloģisma pazīme – nozīmes pārnesums: *Teh dſirrdaht / juhß / ko tickai taß Konings Dawid gir darrijis /*

allaſch gir Wings Deewa Brienuma Darrbus arridſan apdohmajis / us teem ween winja Śirrds näſśuſśies (LP1 77, 4–6).

Frazeoloģisma pozitīvismu akcentējošā būtība iekodēta vārdā *brīnuma darbi*, tas organiski iekļaujas frazeoloģisma sastāvā un ir okazionāls tā paplašinājums, kas vēl jo vairāk izceļ ar *Dieva* vārdu saistīto patosu. Turpretī citur (sk. nāk. piem.) nozīmību gan daļēji paaugstina leksēmu savienojums vienā vārdkopā kā tās komponentiem un to nepastarpinātā, kontekstuāli apstiprinātā saistība ar Dievu, bet par frazeoloģismu nav uzskatāms: *Aiſto / Deews patz śacka: tam buhß nolähdatam buht / katters Deewa Darrbu ślinnkodams darra..* (LP2 78, 13–14); te runāts par Dieva uzliktu darbu cilvēkam, kurš var izpelnīties konkrētu Dieva sodu – nolādējumu. Tikai laika gaitā *Dieva darbi* iegūst vēlāk novērojamās pārliecinošās nozīmes pārnesuma pazīmes (vārdnīcas apliecina, ka mūsdienu tekstos vārdu savienojums *Dieva darbi* lielākoties lietots frazeoloģisma funkcijā – *Dieva darbi* 'saka par ko pārsteidzošu, arī neticamu' [LKFV 1965: 129; LLVV II: 338; Tezaurs]; vairāk izcelta reālā neiespējamība nekā iepriekš akcentētā pozitīvā izcilība): *Aiſto wiß ko mehß labb darram / taß nhe gir muhſśo Darrbs / bett tha zeenigha Śwähta Gharra Darrbs / taß to Labbumu eekſchan mums / unnd zaur mums ſtrahda / taß Śwähtz Gharrs darrbojahß / ka mehß ka kahdi Leetas=Trauki tahß Śchälaſtibas tohpam. Taß gir wiß Deewa / nhe muhſśo Darrbs / Deewa Dahwana tha gir; ka warram tad mehß Ghräko Peedohśchanu ar muhſśeems labbeems Darrbeems nopellniet?* (LP2 338, 19–24).

Pēdējā piemērā iekļauts arī Dieva dāvanas apraksts – viens no daudzajiem „Postillā". G. Mancelis plaši izmantojis frazeoloģismā ***Dieva dāvana*** iekodēto pozitīvismu: „Tuvāk pētot frazeoloģismu *Dieva dāvana*, – tā semantiski raisītās pozitīvās asociācijas vispirms izriet no katra frazeoloģisma komponenta (*Dievs* un *dāvana*) un summējas kopējā pozitīvas nozīmes pārnesumā" [Skrūzmane 2009: 309–310]. Turpinot izpēti un pārskatot visu piemēru materiālu ar šo frazeoloģismu, iespējams precizēt G. Manceļa spredīkos sastopamās nozīmes un tās tematiski sagrupēt. Tās kopumā aptver plašāku nozīmju amplitūdu, salīdzinot ar minētajām mūsdienu vārdnīcās, kur dominē laika gaitā izsvērts, noslīpēts un vispārīgs nozīmes skaidrojums, kurā tomēr saskatāmas valodas diahronijas pēdas, piem., to apliecina nozīme, kas vārdnīcās dažādos laikposmos minēta pirmā (*Dieva dāvana* – .. 1. novec. 'ēdiens, maize'; 2. 'kaut kas sevišķs, labs, skaists; tāds, ko iegūst negaidīti, bez pūlēm'; 3. 'kaut kas iedzimts, pozitīvs (spējas, talants)' [LFV 2000: 205]; 1. 'saka par to, kas cilvēkam piemīt no dzimšanas, saka par to, kas

ir iedzimts'; sar. 2. 'saka par ēdienu' [Tez. sv]; 'saka par iedzimtām spējām, iedzimtu talantu' [Tez. lvv]; 'kaut kas ļoti labs, izcils (piem., spējas, talants), kas cilvēkam piemīt no dzimšanas vai iegūts negaidīti, bez piepūles' [Tez. mlvv]). Vienīgi frazeoloģisma *Dieva dāvana* nozīme, kas raksturo dotības, spējas kā iedzimtu talantu, „Postillā" skaidri nav fiksējama, toties citas iespējams papildināt ar dažādām nozīmes niansēm, izmantojot „Postillas" priekšrocības – tekstu senumu, autora valodu, saistību ar avotu – Bībeli. Frazeoloģisma raksturojumā pieminama „Postillai" tipiska gramatiskās struktūras īpatnība: vārdkopas komponentus saista biedruzīme; tostarp arī fiksētie frazeoloģisma *Dieva dāvana* lietojumi, kur abu frazeoloģisma komponentu saistījums parādīts ar biedruzīmi, vedinot uz domām par iespējamām valodas ekonomijas tendencēm. Laika gaitā tās tomēr nav nostiprinājušās un vārdkopa *Dieva dāvana* nav pārtapusi par salikteni.

Frazeoloģisms *Dieva dāvana* „Postillas" konkrētā konteksta vidē realizē konkrētas nozīmes nianses. Piemēru daudzums ļauj labāk izprast gan tās, gan frazeoloģisma *Dieva dāvana* semantiku vispār. Veidojas vairākas tematiskas grupas, kas aptver plašo frazeoloģisma nozīmju spektru, lai raksturotu materiālās un garīgās pasaules vērtības, to līdzāspastāvēšanu un mijiedarbību.

1. **<u>Materiālās pasaules elementi, fizisko eksistenci nodrošinoši līdzekļi</u>.** Pārtika (ēdiens un dzērieni) visplašākajā nozīmē – gan konkrēti nosauktas lietas, gan vispārīgi raksturotas, piemēram:

- <u>maize un maizes drusciņas</u>: *Pehtz dſirrdädams kahds maß Padohms äſśohtz / tickai śeptiņas Maiſes / leek Wings* [Jēzus] *to paſśchu dohteeß śawa' Rohka' / pateitze śawam Däbbäſśo Tähwu / pahrlauſe to* ***Mais*** */ und śawu Tähwu peeluhgdams rohdahß ta <u>Deewa Dahwana</u> lauſoht / tick ļohte / ka ickweens pee=ähdahß / no Tſchettreem Tuhxtoſcheem Zillwäkeem..* (LP2 127, 23–28); *Ghribbi tu pee=ähdenahtz .. buht / ap=ghlabbo to kaß töw attleek / kad tu pee=ähdis .. eſśi / ka tee Mahzekļi tahß* ***Drußkas*** *śalaſśa. Nhe minn <u>Deewa Dahwanu</u> ar Kahjahm / nhe ißtehre .. wiß weena' Reiſa': Dohma Riet / Pariet / Aißpariet ghribbehſśi tu arridſan ehſt.* (LP2 135, 3–7);
- <u>zivis, loms</u>: *Pehteris by zauru Nackti wellte ſtrahdajis und ſweijojis / nheneeka Wings dabbuja; bett Deewa Wahrdu noklauſśijis / und JESV Chriſto śawu Laiwu aisdehwis / redſeja Wings <u>Deewa Dahwanu</u> ..* [..] *..ka JEſus Chriſtus tam Pehteram to Ticklu ar* ***Siweem*** *peedſinnis / und* ***labbu Sweiju*** *dehwis..* (LP2 100–101, 24–5; sk. arī LP2 109, 24–31);

- labība – iztikas līdzeklis: [Dievs **labību**] .. *dohd* / .. *Vnd dohd Wings mums śawu* [Dieva] *Dahwanu* / *nhe ween ka mums* / *Muhſśeem Bährneem* / *und Śaimei buhß* ***pee=ehſteeß*** / *bet arridſan .. tam Nabbagham labpraht palidſeht..* (LP2 172, 25–29); krietna labības raža – *Dieva dāvana* kā kvalitātes rādītājs, esot vienai no pretstata pusei: *Mann krahßni ſchkieſti Ruddſi* / *mann labbi Queeschi* / *Meeſchi.. ..tu dſirrdi Ļaudis śawa' ſtarrpa' runnajam* / *und weens ohtru waiza: kahda töw ſcho Ghaddu* ***Labbiba?*** *tad dſirrdehſśi tu* / *weens śatzieß? Mann palldeeß Deewam Deewa Dahwana; ohters attkall śatzieß* / *mann tadai pußlieds: Treśch śatzieß: Mann Deewam ſchähl* / *Kruſśa apśitta..* (LP2 125, 10–16);
- dārzeņu kultūras: [Saimniece] .. *ee=raugha śchinny jeb zitta Dohbeh ſtarrp* ***Kahpoſteem / Lohkeem*** / *und ſtarrp zittu Deewa Dahwanu* / *kahdu Nahtru* / *jeb zittu nicknu Sahl?* (LP2 166, 2–4);
- vispārīgi minēts uzturs, nenosaucot ēdienu/dzērienu, kā nozīme izmantota par līdzekli satura atklāsmei un kas ir tās semantiskais objekts, ne subjekts: *Taß ſchehliegs Deews gir töw śawu Dahwanu no leelas Schälaſtibas dehwis* / *ka töw buhß ar to usturreteeß* / ***no to*** *ka Zillwähx* ***ehſt und dſerrt*** / *und brieſcham arridſan ..* ***no to eepreezenateeß.*** (LP2 179, 5–8);
- alkoholiskie dzērieni (vīns, alus). Šīs Dieva dāvanas biežā piesaukšana un raksturojums norāda uz jau tolaik aktuālo problēmu – alkoholismu vai vismaz pārmērīgu alkohola lietošanu. Spredīķošana notiek audzinošos nolūkos un vairāk raksturo G. Manceļa paša uzskatus un attieksmi – strikts alkoholisma netikuma nosodījums, pārmērību noliegums, bet iepretim skubināts dzert ar mēru un prātu, nevis nelietot nemaz. „Postillā" detalizēti aprakstīta šīs Dieva dāvanas lietošanas procesa īpatnības: gan tikai dzeršana, gan dzeršana kā maltītes sastāvdaļa; atsegts alkohola tieši un pastarpināti radītais posts, sevišķi izceļot personības degradēšanos. Sk. piem.: *Vnd* [kāzās] *tahds Beßkaunis wairahk Deewa=Dahwanu śa=maita und ißlaiſta..* [..] *Ey* / *und* ***ehd tawu Mais*** *liexmodameeß* / *und* ***dſerr tawu Wienu (Allu)*** *ar labbu..* [..] *..nhe ißlaiſti Deewa Dahwanu* / *nhe zell Dumpi* / *bett ehdis und dſehris pateitz Deewam..* (LP1 148, 11–26; frazeoloģisma vārdu saistījums ar biedruzīmi); *Bett ja tu to Deewa Dahwanu ka Lohps* ***dſerśi*** / *und ka Zuhka* ***ißlaiſtieſśi / und ar Kahjahm śamieſśi*** / *tad irr ta patti Deewa Dahwana töw preekſch Deewu apśuhdſehß..* (LP2 179, 8–10; sk. arī LP1 278, 28–31); *Rätta Deena eet* / *kur tu nhe redſehſśi*

peedſäruschus Ļaudis / daſch wehl nhe gir Schkillingi nopellnijis / taß jaw ***apdſärrts****. Bett / O Zillwähx / apdohma ko tu darri:* Deews *dohd śawas* Dahwanas *ka töw buhß ar tahm* ***usturreteeß*** */ nhe ka Weppris jeb Zuhka eekſchan* Deewa Dahwanu *wahrtiteeß.* (LP2 21, 27–31); [Plītnieks] *.. patz ween nhe darra bett* ***irr zittu*** *wings* ***py Dſerrſchanas ſpeeſch*** */ ka tam buhß* ***eeleet*** *to* Deewa=Dahwanu */ ka kahda' Mutza'.* (LP2 204, 18–20; biedruzīme); *Taß ſchehliegs Deews to ghann warr ee=redſeht / kad Deewabijataji* ***brieſcham*** *ar* Deewa Dahwanu ***ee=preezenajahß.*** [..] *Bett śchis baggahtz Wiers ickdeenas Weeſśibas turreja* (LP2 21, 12–19; sk. arī LP2 172, 11–14).

2. **Materiālās un garīgās pasaules vērtību līdzāspastāvēšana.** Nosacīts iztikas minimums (materiālā puse), kuru nereti papildina atsevišķi morāles vērtību elementi ar virzību uz harmoniju:

- nekonkrēts, bet reāls produkts, lieta: [Sūdzēšana:] *Jck=kattris śacka: Ock Deews / kahdus Laikus äſśam mehß nu peedſiewojuschi! Ka dſiewo śchiß? ka taß iß=tehre* ***to*** Deewa Dahwanu*? kahdu śiextu śiewu Śirrdi turr śchiß prett Nabbaghu.* (LP2 178–179, 29–2);
- materiālā un garīgā elementu vienotība: vispārīgi raksturota iztikšana (ēdiens, dzēriens, apģērbs), nepiemirstot atgādināt arī morāles normas (izpalīdzība u. tml.): *Tapehtz taß Kunngs JEſus Chriſtus .. mahza .. / ka mums taißne ar to* Deewa Dahwanu *dſiewoht buhß / nhe paſſchi ween no to* ***ehſt / dſerrt / ghehrbteeß;*** *Bett irr nabbagheem Ļautineem* ***palliedſeht.*** (LP2 172, 17–20);
- (produkts, lieta) kā prece – konkrēta, bet nenosaukta (līdzās dzīvesprieks, veselība, darbaprieks – pretstatīta netikumiem, tostarp padarīt visu pārdodamu), vienlaikus pasvītrojot tiekšanos pēc saskaņas ar sirdsapziņu un Dievu: *Kam nu taß wiſśewalldiegs Deews ..* ***ar Preeku und Weſśelibu py śawu Druwu*** *leek eet / tam buhß Deewam no Śirrds dibben pateickt par to leelu Schälaſtibu und* [Dieva] *Dahwanu / nhe dohmaht ka Wings ghribbahß no to ka Meeļa=Tappa und Zuhka peerieteeß und peedſerrteeß / ghräßne tehrpteeß /* Deewa Dahwanu ***dahrghe pahrdoht*** */ Nabbaghu Zillwäku apśmeet; Nhe / taß nhe peedärrahß tha darriet / bett ar Pateitzibu to* [Dieva] *Dahwanu ihten* ***ka no Deewa Rohkas*** *ghohdighe śajembt / par Siem .. abdohmaht śawu Mahzetaju / und zittus nabbaghus Ļaudis.* (LP2 126, 3–12; piemērā Dieva dāvanas un tās devēja visaugstākā novērtējuma apliecinājums ir salīdzinājums ar Dievu, respektīvi, Dieva roku).

3. **Harmonija kā materiālo un garīgo vērtību mijiedarbības rezultāts.** Labklājīga dzīve saskaņā ar Dieva likumiem: *..ghribbi tu **tawu Maiſiet arr Meeru ehſt** / tad paleetz tu tanny Weeta' śehchoht / kurr Deews töw śähdenajis .. / ſtrahda to Darrbu / ko Deews töw pawehlejis.* [..] *Pehtz to / ghribb taß Kungs JEſus / mums buhß Deewu pee=luhkt / unnd tam pateickt par śawu* [Dieva] *Dahwanu* (LP2 133 4–12).
Turklāt līdzībās izsakoties par ikdienas iztiku (kā par maizes druskām) un darbaprieku, runa īsteni ir kā par miesas, tā par dvēseles barības sabalansētību un mijiedarbību, kas palīdz nonākt pie harmonijas dzīvē un dvēselē. Tāpat tiešās un pārnestās nozīmes mijiedarbība kalpo konkrētās frazeoloģisma nozīmes nianses atklāsmei – prast pareizi novērtēt un godāt arī gara barību:
*Jem~ tu .. par labbu / und eſśi ar meeru / ko Deews töw leek preekſcha zellt. **Ehſt unnd dſerrt** / und **preezighu Śirrdi turreht py śawu Darrbu** / tha gir Deewa Dahwana. Taß Taißnis ähd ka winja Dwehſśele pee=ähdahß / bett tha Beßdeewigha Wähdäram muhſcham nhe gir ghann. Ghribbi tu pee=ähdenahtz .. buht / ap=ghlabbo to kaß töw attleek / kad tu pee=ähdis .. eſśi / ka tee Mahzekļi tahß Drußkas śalaſśa. Nhe minn Deewa Dahwanu ar Kahjahm / nhe ißtehre .. wiß weena' Reiſa': Dohma Riet / Pariet / Aißpariet ghribbehſśi tu arridſan ehſt* (LP2 134–135, 28–7).
4. **Garīguma vērtības apliecinošais, abstrakti dievišķais.** Visi specifiski dievišķā elementi, kuru formulējums skaidri no konteksta neizriet un kuri nav viennozīmīgi definējami, bet nepārprotami to klātbūtne ir sajūtama.

- Viss (Dieva dotais). Abstrakti dievišķā izpausmes robežojas ar iespējamām galējībām, vispārinoši aptverot visu un neizceļot kādu atsevišķu elementu: *To śwähtu Ewangelium / katters mums mahza / ka mums buhß **py to** Deewa Dahwanu turreteeß / apraxta taß Ewangeliſts Lucas..* (LP2 170, 1–3); *Taß Namms gir śchie Paſśaule / ta gir teeſcham ka kahds jaux krahßnis Namms / to gir Deews ar wiſśeem śaweem Dahwaneem weenam Nammaturrätajam ißdehwis und ustitzejis* (LP2 173–174, 30–3; piemērā fiksējama gramatiska nekonsekvence – dzimtes svārstības: lietojums vīriešu dzimtes lietvārda daudzskaitļa instrumentāļa formā, turklāt nejaušu pārrakstīšanās kļūdu izslēdz turpat līdzās locījumā saskaņotās formas *visiem* un *saviem*);
- ar Dievu saistītie vispārīgi lielumi un procesi kā veseluma elementi un to izpausmes tiešā un pārnestā nozīmē; vienlaikus visaptveroši un

pastarpināti, ar patosu un nosacītu lietišķību – kalpo nozīmes un nianšu atklāsmei: *Kaß no Deewu .. ko labb ghribb / tam buhß Winju peeluhkt / aiſto* ***wiſśas Leetas tohp śwehtitas zaur Deewa Wahrdu und zaur Pahtareem****.. Ar muhſśu Luhkſchanu leekam mehß to Deewa Dahwanu / attkall Chriſti JEſu Rokahß / taß to śwehti / und darra ka tai buhß ißtickt / und mums labbe ißdohteeß.* (LP2 133, 25–31); *O Kunngs JEſu Chriſte! katters tu tawas Dahwanas daſchade ißdalli / unnd ick=kattram śawu Daļļu dohd / paliedſi mums ſchehlighe..* (LP2 184, 15–17); *Nhe läppo arridſan / O Zillwähx / ar to Deewa Dahwanu. Ko ghribbi tu läppnis meśteeß ar to / kaß töw nhe peedärr?* (LP2 176, 18–19); *Tapehtz śarrghajeeß tieśche ghräkoht / dſiewo ar Deewa Dahwanu tha / ka klahjahß / und ka tu warri preezighe ſtahweht preekſch Deewa Śohda=Krähßlu.* (LP2 179, 27–29); *Taß Nammaturrätais gir taß Zillwähx / tam gir Deews wiſśas Leetas ustitzejis / ka mehß Deewa Ghrahmata' to laſſam / tadehļ äſśam mehß wiſśi Nammaturrätaji to daſchado Deewa Dahwano..* (LP2 174, 3–6); *Jhten tha tu O Zillwähx / läppodams ar Deewa Dahwanu / Jegkis eſśi preekſch Deewu. Tu tickai eſśi Deewa Kallps / Deewa Nammaturrätais / us maſu Briedi Deews śawu* ***Manntu*** *töw gir ustitzejis..* (LP2 176, 23–26).

Analīzes procesā pamanāmas saistošas, tieši frazeoloģisma satura atklāsmei būtiskas gan nozīmes, gan struktūras, gan lietojuma nianses. Tā vietumis sastopami savdabīgi kritēriji tuvākam Dieva dāvanu raksturojumam, piem.:

– kvantitātes intensitātes rādītājs – plūsma: *Teem* [Dieva bērniem] *śacka Wings* [Jēzus] */ buhß ſchehlighu śirrdi turreht / ka taß Däbbäſśo Tähws teem gir / par zitteem Zillwäkeem / labbe darrijis / ihten tha buhß teem attkal tahdas Deewa Dahwanas* ***ka no kahdu Awohtu*** *us śawu Tuwaku tätzenaht.* (LP2 73, 21–24);
– kā arī izcilības kvalitātes rādītājs: *..mums buhß allaſch .. us Debbeß und to muhſchighu Dſiwoschanu dohmaht / kattras Dahwanas Deews śataiśijis gir teem / kattri to mieļo / tahdas* [Dieva] *Dahwanas / tahdu Manntu /* ***kahdu nhe kahda Atz redſejuſśi / nhe kahda Auß dſirrdejuſśi / unnd nhe kahda Zillwäka Śirrdy duhruſśeeß gir.*** (LP2 90, 7–12);
– turklāt maksimāli izkāpinātā kvalitātes piesātinājuma raksturojumā viena frazeoloģisma raksturojumam izmantots cits: *Ta gir tha leela Deewa Rohka / kattra' gir wiß / ko Semme attnäß / kad śchi Rohka*

attdarrahß / tad peepillda Winja wiß / kaß dſiewo / ar labbu Prahtu / Winja dſeedeh / kattreem ſalauſieta .. Śirrds gir / und pahrśeen winjo Śahpes / ko śchi Rohka aiß=ſkaŗŗ / ar Schälaſtibu / teh tu attraſśi Śahtu / teh tu redſehſśi Ghauſśu / Winja wiſśas Leetas appuśchko ar śaweem [Dieva] *Dahwaneem* / ***wiß pilleht pill ar Taukeem no winja Kahja=Papehſcheem.*** (LP2 131, 1–8).

5. **Kristīgās vērtības.** Par Dieva dāvanu tiek nosaukts konkrēts kristīgo pamatvērtību raksturlielums, piesaucot un izceļot katrreiz nozīmīgāko:

- grēku piedošana: *Taß gir wiß Deewa / nhe muhſśo Darrbs / Deewa Dahwana tha gir; ka warram tad mehß* ***Ghräko Peedohśchanu*** *ar muhſśeems labbeems Darrbeems nopellniet?* (LP2 257, 22–24);
- mūžīga dzīvošana: *..ar taweems Darrbeems nhe warri tu no Deewu* ***to muhſchighu Dſiewośchanu*** *nopellniet / ta gir Deewa Dahwana..* (LP1 247, 23–24); *..taß Kungs JEſus Chriſtus weens gir mums to muhſchighu Debbeſśes Wallſtibu nopellnijis / und eeſchkinnkojis / und* ***ta muhſchigha Dſiewośchana*** *gir Deewa Dahwana eekſchan JEſu Chriſto muhſśu Kunnghu..* (LP2 183, 2–5);
- Dieva svētība, žēlastība, ticība: *Vnd attkal / No* ***Schälaſtibas*** *eſśeeta juhß* ***śwähti tappuſchi*** *zaur* ***to Titzibu*** */ und taß patz nhe no jums / Deewa Dahwana gir ta..* (LP2 206, 27–29; sk. arī LP2 233, 11–14 un LP2 339 [319], 3–8);
- Svētais gars (saistībā ar dienišķo maizi visplašākajā nozīmē): *..śchinny Luhkſchana' luhdſam mehß / ka taß ſcheliegs Deews mums ghribbatu doht peetitzighus unnd rahmus Kunghus / labbu Walldiśchanu / labbus Ļaudis und ghodighu Śaim / unnd kad Deews mums tahdu Deeniſchku Mais dehwis gir / ghribbätu Wings mums arridſan ar śawu* ***Śwähtu Gharru*** *abdahwenaht / ka mehß muhſśu deeniſku Mais und tadu lelu Deewa=Dahwanu adſiet / unnd ar Patteiſibu śajemmt warram.* (LP2 380 [360], 12–20; biedruzīme);
- kristīga dzimtība (kā privilēģija): *O juhß Chriſtiti Ļautinji / pateizeeta juhß Deewam no Śirrds / ick=deenas / ka Wings jums litzis* ***pee=dſimbt*** *nhe no Juddeem / nhe no Turckeem / nhe no Paggaņeem / bett* ***no Chriſtiteem Ļaudeem.*** *. Tha gir tahda Mannta / Paſśaules Mannta nhe warr ścho* [Dieva] *Dahwanu nomaxaht.* (LP2 11–12, 29–4);
- bērns: īpašs bērns – Dieva bērns Jēzus Kristus: *Vnd ka tee Ghanni us Bettlehemes .. warrätu jo drieſahk jo labbahk ścho leelu Deewa=Dahwanu attraſt / tad dehwe taß Enghels teem weenu Siem / śatzidams:*

Juhß attraſśeeta to ***Bährnu*** *.. Autieß ee=tietu / und Silleh ghulloſchu.* (LP1 18, 18–24; sk. arī LP1 366, 1–6; biedruzīme); jebkurš bērns: .. *Deews śwehti jaunus Ļaudis ar* ***Bährneems*** */ kattri Deewa Dahwana gir.* (LP1 147, 3–4); *To eß jums śacku: Tahdi Laiki par Jums / unnd par wiſśeem Juddo=Ļaudeem nahx / jebſche Śeewas=Aughla unnd Bährni Deewa Dahwana / ka tahdohß Waido=Laikohß / tee kauckdami brehx: Śwähti gir tee Nheauglighi..* (LP3 149–150, 28–1; sk. arī LP1 497, 16–22).

Plašā nozīmju amplitūda ir tendenciozi „Postillas" konteksta nosacīta, aptverot ar zemnieku dzīvi saistītas reālijas un baznīcas kristīgās vērtības. Fiksētās nozīmes laika gaitā saglabājušas pozitīvo emocionālo ekspresiju visam, kas dēvēts par Dieva dāvanu, bet valodas attīstības procesu atspoguļo nozīmes nianšu un to prioritāšu maiņa. Turklāt jāņem vērā spredķu mērķis – izskaidrot kristietības būtību un tās vērtības vienlaikus ar ikdienišķām sadzīves un morāles normām, sākot ar saprašanu par dienišķo maizi un beidzot ar izpratni par ticību, svētību, grēku piedošanu un Dieva visspēcību. Pats vērtīgākais izpelnījies godu saukties par Dieva dāvanu.

Kopš Bībeles un „Postillas" tapšanas laika valodā ir ienākuši daudz stabilu vārdu savienojumu ar potenciālu frazeoloģiskumu, kura saknes meklējamas senajos tekstos; jaunu zināšanu un kultūras apguve arī tolaik paplašināja valodas lietotāju redzesloku, valodā ienāca jaunas reālijas, tostarp no baznīcas spredķiem. „Turklāt latvietis gadu gaitā sāka tos [izteikumus, salīdzinājumus no Bībeles] lietot savā ikdienas valodā, tiem piešķirdams arī atšķirīgas nozīmes, nozīmju nianses" [Ozola 2006: 96]. Šis process ir nebeidzams, ko apliecina valodā nostabilizējušies frazeoloģismi, tostarp arī visi tie, kas dažādos rakursos runā par Dieva sodu un Dieva dāvanām. G. Manceļa valodai piemīt tik spilgta ekspresija, ka lielākoties spredķu iedarbīguma labad noteiktu vārdu savienojumu piederība frazeoloģismiem būtu skaidri saskatāma caur kopnozīmes semantisko uzslāņojumu. Tāpēc „Postillai" raksturīgi ir savam laikam okazionāli lietoti frazeoloģismi. Kā norādījis A. Veisbergs: „Kopaina .. liecina, ka tikai 19. gs. šie veidojumi iegūst .. neatkarīgu frazeoloģismu statusu" [Veisbergs 2007: 11], bet iesākums tam rodams jau G. Manceļa spredķu košajā valodā.

LITERATŪRA

BNN – *Baltic News Network*. Pieejams: http://bnn.lv/berzinu-sedvieta-blakus-okupacijas-apsaubitajam-savickim-esot-iemetis-liktena-pirksts-125258

ĒIV – Kagaine, E.; Raģe, S. *Ērģemes izloksnes vārdnīca. 1.–3. sēj.* – Rīga: Zinātne, 1977.

LFV – Laua, A.; Ezeriņa, A.; Veinberga, S. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca.* – Rīga: Avots, 2000. 1461 lpp.

LKFV – Caubuliņa, D.; Ozoliņa, Ņ.; Plēsuma, A. *Latviešu-krievu frazeoloģiskā vārdnīca.* – Rīga: Liesma, 1965. 673 lpp.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca. 1.–8. sēj.* – Rīga: Zinātne, 1972–1996.

LP1, LP2, LP3 – Manzelius, G. *Lang-gewünschte Lettische Postill.* Pieejams: http://www.korpuss.lv/senie

ME – Mīlenbahs, K. *Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis un turpinājis Endzelīns J. 1.–4. sēj.* – Rīga: Kultūras fonds, 1923–1932.

Ozola, Ā. Bībele – daudzu latviešu valodas idiomu un idiomātisku teicienu avots. No: *Linguistica Lettica. 15. [laid.].* – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2006, 96.–111. lpp.

Skrūzmane, E. Dažas frazeoloģijas īpatnības G. Manceļa „Postillā". No: *Vārds un tā pētīšanas aspekti. 13 (1).* – Liepāja: LiePA, 2009, 307.–316. lpp.

Tez. llvv – *Latviešu literārās valodas vārdnīca.* Pieejams: http://www.tezaurs.lv/llvv/

Tez. mlvv – *Latviešu literārās valodas vārdnīca.* Pieejams: http://www.tezaurs.lv/mlvv/

Tez. sv – *Latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca.* Pieejams: http://www.tezaurs.lv/sv/

Veisbergs, A. Frazeoloģismu okazionāla lietošana latviešu valodā. No: *Latviešu valodas kultūras jautājumi. 22. [laid.].* – Rīga: Avots, 1986, 110.–122. lpp.

Veisbergs, A. Iesākumā bija vārds jeb Bībeles izcelsmes frazeoloģija latviešu valodā (17.–21. gs.). No: *Valsts valodas komisijas raksti. 3. Latviešu valoda – pastāvīgā un mainīgā.* – Rīga: Valsts valodas komisija: Zinātne, 2007, 8.–31. lpp.

VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca.* – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007. 623 lpp.

VV – *Vikivārdnīca.* Pieejams: http://lv.wiktionary.org/wiki/liktenis

Anna STAFECKA
(LU Latviešu valodas institūts)

Nautrēnu izloksnes dinamika 21. gadsimtā*

Summary
Dynamics of Nautrēni Subdialect in the 21st Century

The present paper gives an insight in the situation of Nautrēni – the deep Latgalian subdialect of High Latvian dialect – in the early 21st century.

The dialectal dynamics was researched by analysing linguistic phenomena (especially vocabulary) in the use of three generations, and the acquired data then compared with earlier recordings, including the lexical material collected in the 1950–1970s and reflected in the *Dialectal Atlas of Latvian*. Combining dialectological and sociolinguistic methodology, the chronological changes in this subdialect are analized. In the research process, not only the age of informants is considered but also such features as education, social status, etc. Research results also reflect the interaction between the sub-dialect and local culture and identity.

The analysed material lets to draw a conclusion that some phonetic and morphological features of subdialect are preserved even in the speech of younger generation. Nevertheless, the subdialect is influenced by the Latvian Standard Language, especially vocabulary.

Key words: *dialectology, sociolinguistics, dialectal dynamics*

*

Valoda nemitīgi attīstās un mainās. Pārmaiņas notiek arī valodas teritoriālajos paveidos jeb dialektos. Mūsdienās plašsaziņas līdzekļu ietekmē un iedzīvotāju migrācijas rezultātā tie pārveidojas, nivelējas un visai strauji zūd.

Pasaulē, kā zināms, lokālajām īpatnībām, tostarp dialektiem, tiek pievērsta arvien lielāka uzmanība. Par to var pārliecināties starptautiskajos dialektologu un ģeolingvistu kongresos, kas notiek regulāri ik pēc trim gadiem, kā arī daudzajās publikācijās. Dialektu fakti nereti tiek saistīti ar arheoloģiju, etnogrāfiju un citām nozarēm, lai varētu precīzāk noteikt seno cilšu robežas. Dialektu lietojumu saziņā, dažādu paaudžu runā, dialektālo parādību izplatības biežumu, dialekta un standartvalodas attieksmes u. c.

---

* Pētījums veikts LZP projekta nr. 264/2012 *Latviešu valodas dialekti 21. gadsimtā: sociolingvistisks aspekts* ietvaros.

pētī daudzās valstīs. Plašu sociolingvistisku aptauju par lietuviešu valodas dialektiem 21. gadsimta sākumā savā projektā iekļāvuši arī kaimiņu valsts Lietuvas dialektologi, kuru mērķis – apzināt visu lietuviešu valodas izlokšņu stāvokli (Lietuva_projekts).

Latviešu valodas dialekti līdz šim sociolingvistiskā aspektā pētīti fragmentāri, piemēram, *Latviešu valodas dialektu atlanta* (LVDA) komentāros atrodamas ziņas par kādas valodas parādības lietojumu jaunākās vai vecākās paaudzes runā, piezīmes par lietojuma biežumu.

Tā kā valoda un tās teritoriālie paveidi – dialekti un izloksnes – nemitīgi mainās, pašlaik trūkst priekšstata par dialektu stāvokli un to dinamiku 21. gadsimtā, tāpēc arvien aktuālāka mūsdienās kļūst dialektu izpēte arī sociolingvistiskā aspektā, skaidrojot faktorus, kas ietekmē pārmaiņas izloksnē. Projekta ietvaros ne tikai tiek vākti izloksnes materiāli, bet arī atbildes uz sociolingvistisko aptauju jautājumiem gan par konkrētās vietas kultūrvidi, gan iedzīvotāju attieksmi pret savu dzimto izloksni un nepieciešamību to saglabāt nākamajām paaudzēm.

Rakstā aplūkotas pārmaiņas vienā augšzemnieku dialekta dziļajā izloksnē – Nautrēnos, balstoties uz:

1) Latgales rokraksta grāmatniecības pārstāvja nautrēnieša Andriva Jurdža rokraksta materiāliem;
2) izloksnes īpatnībām Nautrēnos pierakstītajās tautasdziesmās, ko apkopojusi Velta Rūķe [Rūķe 1939: 429–455; par to skat. arī Stafecka 2005: 157–163];
3) 1939. gadā publicēto V. Rūķes Latgales izlokšņu grupējumu [Rūķe 1939_1: 133–188];
4) atbildēm uz 1954. gadā publicētās „Latviešu valodas dialektu atlanta materiālu vākšanas programmas" leksikas daļas jautājumiem (materiāli vākti 1957. un 1977.–1983. gadā, vākuši J. Arbidāns, A. Stafecka);
5) 2013. gada vasarā iegūtajiem materiāliem, kas vākti LZP finansētā projekta „Latviešu valodas dialekti 21. gadsimtā: sociolingvistisks aspekts" ietvaros.

Projekta galvenais mērķis ir gūt ieskatu latviešu valodas dialektu situācijā 21. gadsimtā, izlases veidā pētot izloksnes lingvistiskā aspektā, respektīvi, apzināt izlokšņu dinamiku, noskaidrot, kuras izloksnei raksturīgās īpatnības saglabājušās dažādu paaudžu runā un vai izloksnes runātājiem ir pazīstami vārdi, kas šajās izloksnēs reģistrēti dažādos laika posmos, utt. Katrā dialektā iespēju robežās paredzēts apzināt 2–3 izloksnes. Augš-

zemnieku dialektā tās ir Kalniena (bij. Kalncempju pagasts) Vidzemes ziemeļaustrumos un Nautrēnu pagasts Rēzeknes novadā.

Kaut gan Latvijā vēl joprojām salīdzinoši labi saglabājušies vēsturiskie teritoriālie dialekti, mūsdienās vairs nevar runāt par dialektiem un izloksnēm tradicionālajā izpratnē, jo ir mainījušās pagastu robežas, tās neatbilst veco pirmskara pagastu (līdz ar to arī izlokšņu) robežām, tātad ir zaudēta senākā lokālā identitāte [skat. Trumpa 2012: 99–119], turklāt, kā jau iepriekš minēts, tradicionālie dialekti un izloksnes pārveidojas, nivelējas un visai strauji zūd. Sevišķi izteikti ir mainījusies augšzemnieku un vidus dialekta saskarsmes josla, augšzemnieku dialekta robeža izteikti *atkāpusies* uz austrumiem.

Dialektu un izlokšņu dinamikas izpētē liela nozīme ir arhīvu materiāliem, kuros ir bagātīgs toponīmu klāsts un atrodama ne viena vien izloksnes īpatnība, kas mūsdienās jau zudusi. Vēsturiskajos dokumentos (muižu revīziju materiālos, baznīcas metriku grāmatās u. c.) varam izsekot arī toponīmu, tostarp vietvārda *Nautrēni*, rakstībai gadsimtu gaitā. Vairākkārt publicēti dažādi revīziju materiāli (Довгялло 1898; Jakubowski, Kordzikowski 1915; Škutāns 1974 (ar tulkojumu latgaliski), LVva). Pirmais iespējamais Nautrēnu nosaukums fiksēts 1583. gada Rēzeknes stārastijas revīzijas protokolā: *agros illos Neuterschen dictos possedisse* 'pārvaldījis par Neuterschen sauktos tīrumus' [Škutāns 1974: 54]. Divi ieraksti atrodami 16. gadsimta beigu revīziju dokumentos: 1590. gada ierakstā atrodams teksts *wacantia u Nautanach* (? – AS) 'brīvs zemes gabals pie Nautaniem' [Škutāns 1974: 125], bet 1599. gada revīzijas dokumentos – *pogost Nauteranski* 'Nauteranu pagasts' [Škutāns 1974: 165]. Vairāk ierakstu ir no 18. gadsimta: 1712. gada revīzijas dokumentos – *w pogošt'e Nautheranskim* 'Nauteranu pagastā' [Škutāns 1974: 177], *w dziesiątku Nawterańskim* 'Navteranu desmitē' [Škutāns 1974: 182], *woytowstwo Nawterańskie* 'Navteranu voitiste' [Škutāns 1974: 198], *w dziesiątku Nawterańskim* 'desmitē' [Škutāns 1974: 225]; 1738. gada Rēzeknes stārastijas inventāra sarakstos – *dziesiątek Nauterański* [Škutāns 1974: 248].

Nosaukums *Nauteranu* jeb *Neuteranudraudze* (*baznīca*) konsekventi lietots vēl 20. gadsimta sākuma draudzes dokumentos, tas sastopams arī vairākos tā laika periodiskajos izdevumos, it sevišķi kalendāros. Nautrēnu (līdz 1925. gadam Zaļmuižas) pagasts agrāk atradās Ludzas apriņķī, vēlāk Ludzas rajonā. Kopš 2009. gada Nautrēnu pagasts ietilpst Rēzeknes novadā, pagasta centrs – Rogovka. Iedzīvotāju skaits, pēc Nautrēnu pagastā pieeja-

miem datiem, 2013. gada jūlijā bija 1230, no kuriem 1180 jeb 96% bija vietējie latvieši.

Aptaujāti 9 informanti vecumā no 21 līdz 85 gadiem. Izloksnē runā visi aptaujātie (izņemot vienu jaunākās paaudzes pārstāvi, kura parasti ikdienā runā literārajā valodā, taču intervijā visai veiksmīgi runāja arī izloksnē) ar lielāku vai mazāku literārās valodas ietekmi (galvenokārt leksikā). Izloksni lieto gan mājās, gan sabiedriskajā telpā Latgalē. Jaunieši ārpus mājām runā gan izloksnē, gan latviešu literārajā valodā.

Jaunākā paaudze izloksnē visbiežāk runā ar vecāko paaudzi, arī ar saviem vecākiem. Daļa jauniešu runā izloksnē un uzskata sevi par dzimtās valodas patriotiem. Ir arī jaunākās paaudzes pārstāvji, kas izloksnē ar saviem vienaudžiem nerunā vai dara to ļoti reti. Jaunākās paaudzes valodā ir visai spēcīga literārās valodas ietekme, ne tikai leksikā, bet dažkārt arī morfoloģijā un fonētikā, piemēram, *atceruos* (> *atcerūs*), nevis *atgādāju* (> *atguodoju*) vai *pieminu* (> *pīmiņu*), turklāt vārdā *atceruos* netiek lietota atgriezeniskā morfēma *-sa-*, kā to prasītu izloksnes sistēma.

Pārmaiņas, galvenokārt literārās valodas ietekme, skārusi visus valodas līmeņus, bet jo sevišķi leksiku.

Dažas pārmaiņas salīdzinājumā ar 19. gadsimta otrās puses pierakstiem ir konstatētas **fonētikā**. Gandrīz visu informantu runā senāk saklausāmais *-šk-* (*īška*, *prīška*) aizstāts ar *-kš-*, piemēram, *ìkšā beja*, *àr ìlyûkšìm iz pŕìkšu*.

Nautrēnu un dažām apkaimes izloksnēm tipisks ir *ai>ei* vārdos *kai>kei* 'kā' un *kaids* > *keids* 'kāds'. Šis pārveidojums konstatēts visu paaudžu runā, kaut gan jaunās paaudzes runātāji lieto gan *kai*, *kaids*, gan *kei*, *keids*, dažkārt abus variantus jauc pat viens runātājs. Tā, piemēram, 1993. gadā dzimusi informante saka ne tikai *keids* un *kei*, bet arī *kaids* un *kai* un retumis pat *kuods*, piemēram, *nùvat pi kàut ḱeîda loba rezùltata*; *taî ḱeî*; *as ļùovûs tàm spʼîdʼìņàm* [runāt latgaliski klasē]; *kaîdu ŕàizi pasoku taî*; *nasaprùtʼi, kaî runuôtʼ*, pat *kuods*, kas raksturīgs visai netālajām Ziemeļlatgales izloksnēm: *kaut kuôdus vùordus paścâtʼ*. Tas liecina, ka dažu jaunākās paaudzes runātāju valodā *kei* un *keids* lietojums jau kļūst nestabils.

Arī *oi* gaidāmā *uo* vietā, piemēram, *loboik*, *struodoit* [par to skat. Rudzīte 1968: 231–245] saklausāms visai bieži, piemēram, *ŕìksʼi lozdoîś aûk*, *vàdzà strùodoîtʼ grỳuši*, *làiḱi màinoîś*, kaut gan dažu informantu runā dzirdams arī *uo* vai pat *ō* (*strùoduôtʼ*, *lobôk*), pat visvecākā informante, pēc tautības krieviete, bet visu mūžu nodzīvojusi Nautrēnos, kur gājusi arī skolā un labi zina izloksni, lietoja *uo*, piemēram, *baruôtʼ*.

Nautrēnu izloksnei raksturīgais prievārds *ai* 'ar' [Ābele 1936: 166–167] dzirdams galvenokārt vecākās paaudzes runā, piemēram, *rudzus pļùov'ä ài sìerp'ìm*, *k* iespraudums vārdā *svīksts* konstatēts gan vecākās, gan vidējās paaudzes runā, piemēram, *źìš sv'îkstu iz màiźiś, sv'īkstu, p'ìnu, ùlys nùv'äd'ä pùordût'*.

Nautrēnu izloksnei raksturīgās ***morfoloģiskās*** īpatnības arī saglabājušās galvenokārt vecākās un vidējās paaudzes runā.

Supīns aiz virzības verbiem visai bieži sastopams Latgales rokraksta grāmatniecības pārstāvja Andriva Jūrdža darbos, piemēram, *celaweyrs igoja krugâ porgułâtu*; *ar brižim ortu brauču*; *kołnâ kôpu es dzidotu*; *idama sina kostu*; *łobok ar tukšu wadaru it gułatu nekay ar porodim pizaceltis*. Taču tā lietojums mūsdienās ir sarucis. Biežāk to izdevās konstatēt vecākās paaudzes runā, piemēram, *gùoja lynu kùļst'eîtu, ît tuôļoîk muôćeîtûs, at'īś vàicoîtu bàrnu*. Dažkārt supīns tiek aizstāts ar nenoteiksmi, piemēram, *gùoja lùpu baruôt'*, *àizgùo ûgu laśât'*.

Arī darbības vārdu 3. personas saīsinātās formas, kas mūsdienās tiek visai plaši lietotas izloksnēs un kas, iespējams, ir ļoti sena valodas parādība, bet iespiestajās grāmatās sastopamas retumis, A. Jūrdža rokrakstos lietotas bieži, piemēram, *atskriâ žubia*; *pučes niwinas naradziâ*; *snigâ turiâ*; *gayli dzidô łakteniā*. Šādas saīsinātās formas sastopamas arī Nautrēnos pierakstītajās tautasdziesmās, piemēram, *rūka rūceņu mozgō, kas, muteit, tev mozgō*; *mōsa mōsenis žālō, kas, bōleņ, tev žālōs* (LD 4201,1). 2013. gadā saīsinātās darbības vārdu formas konstatētas arī jaunākās paaudzes runā, piemēram, *nagŕib'ä runuôt' àr myûsìm*; *ìzamuôćä latgal'isk'i*.

Verbu tagadnes 3. personas formas, *īm* 'iet', *dūmu* 'dod', piemēram, *lepnieyba im pa priszku, tułayk kauns im pakalâ*; *łupi łay īm gonus*; *graks smidamis ijim, bet raudodams izim*; *izdum pi weyra*, kas bagātīgi pārstāvētas A. Jūrdža rokrakstos, 20. gadsimta vākumos Nautrēnos nav reģistrētas. Sastopamas toties vienskaitļa 1. personas formas *īmu*, *dūmu*. Jaunākās paaudzes informantes runā fiksēta arī darāmās kārtas pagātnes lokāmā divdabja sieviešu dzimtes forma: *as tùo* [folkloras mantojuma] *nàsusajàmuśä b'ìerńeîbâ*.

Par zudušām Nautrēnu izloksnē mūsdienās laikam uzskatāmas vēlējuma izteiksmes formas ar atšķirīgām galotnēm katrai personai. Tās ne visai bieži fiksētas A. Jūrdža rokrakstos (garīgo tekstu pierakstos), piemēram, *byutumem izglobuoti* '[mēs] būtu izglābti'. Kā reti sastopamas vecākās paaudzes runā tās reģistrētas 20. gadsimta 70. gados. 21. gadsimta sākumā šīs formas vairs nav dzīvas, taču sporādisks vienskaitļa 1. personas lietojums

2013. gadā fiksēts 1930. gadā dzimušās informantes runā: *iskuôptùm v'âļ pa kuôpńäm*.

Mūsdienu Nautrānu izloksnē pat visvecākās paaudzes runā vairs nav dzirdamas A. Jūrdža rokrakstos plaši pārstāvētās un vēl 20. gadsimta otrajā pusē vecākās paaudzes runā reģistrētās verbu tagadnes formas, kam galotnes priekšā ir līdzskanis [ļ], piemēram, *cioli takla pulceniā*; *stowla zala zimā*; *myusim priku Diws łay dudla*.

Kā jau iepriekš minēts, pārmaiņas visvairāk skārušas izloksnes leksiku. Vecākās paaudzes runātāji zina un ikdienā runā izloksnei raksturīgos vārdus. Viņu runā daļēji vēl saglabājies senākais leksikas slānis, piemēram, vārdi, kas attiecas uz veco zemkopības sistēmu (siena un rudzu pļaušanu, kulšanu rijā, linu apstrādi). Vidējai paaudzei atsevišķi ar šo tematiku saistīti vārdi parasti ir pasīvajā lietojumā, visbiežāk tie ir dzirdēti no vecākās paaudzes runātājiem.

Vidējā paaudze runā izloksnē, taču tajā vairāk vai mazāk jūtama literārās valodas ietekme. Spēcīgāka tā ir vietējās inteliģences (skolotāju, pagasta darbinieku) runā. Vidējās paaudzes runā visai daudz izloksnes vārdu ir pasīvajā lietojumā, piemēram, *čęmurs* aizstājis izloksnes vārdu *čeče*, *kartupelis* – izloksnes vārdu *uļbiks*, *ķirsis* – izloksnes vārdu *vīšne*, *galuotne* (> *golūtne*) – izloksnes vārdu *virsūne* (> *viersyune*), izloksnes vārdu *apgālis* (> *apguoļs*) – *atkola* u. c. Ja LVDA reģistrēti 20. gadsimta varavīksnes nosaukumi *Dieva juosta*, *zaļvēdere*, *dzeļvēdere*, *zaļvērte*, *dzeļvērte*, *varavīksna*, tad 2013. gadā dominēja nosaukums *varaveiksne*, tikai retais vēl zināja vārdu *zaļvēdere*. Ja atbildēs uz LVDA aptaujas jautājumiem kā čūskas nosaukums minēts vārds *tārps* (> *tuorps*), tad mūsdienās pat vecākās paaudzes runā tas jau ir pasīvajā lietojumā, līdzīgi kā dvieļa nosaukums *ručinīks* vai vārds *rindaki* 'sieviešu svārki' u. c.

Jaunākās paaudzes leksikā literārās valodas ietekme jūtama visvairāk, taču arī viņi apzinās, ka vecie vārdi ir vērtība un tos nevajadzētu aizmirst. 1992. gadā dzimusī informante izteicās: *ikd'înâ naľītoju vacùs vùordus, tys ìr ļùt'i skùmji*.

Tas, cik lielā mērā, runājot izloksnē, jaunākās paaudzes runātāji lieto izloksnei raksturīgos apvidvārdus, bieži vien ir atkarīgs no ģimenes, no kontakta ar vecāko paaudzi. Viens 28 gadus vecs informants, kurš patiešām zināja ļoti daudz *veco* vārdu, izteicās, ka viņš daudz komunicējot ar vecāko paaudzi. Tiesa, arī viņa runā vairāki apvidvārdi bija dzirdēti un zināmi, bet pats viņš tos ne vienmēr lietoja.

Analizējot savākto izloksnes materiālu, var secināt, ka Nautrēnos izloksne joprojām ir dzīva, tajā runā visu paaudžu runātāji. Joprojām ir saglabājušās daudzas izloksnei raksturīgās fonētiskās un morfoloģiskās pazīmes, taču zudumā visstraujāk iet leksika – senos apvidvārdus aizstāj no literārās valodas pārņemto vārdu fonētiskie pārcēlumi izloksnē.

LITERATŪRA

Ābele, A. Prepozīcija *ai<ar* Latgalē. No: *Filologu biedrības raksti. XVI sēj*. – Rīga: Filologu biedrības izdevums, 1936, 166.–167. lpp.

Lietuva_projekts – *Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida*. Pieejams: http://www.tarmes.lt

LVDA – *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika*. – Rīga: Zinātne, 1999.

LVva – *Latvijas Valsts vēstures arhīvs*. Pieejams: http://www.lvva-raduraksti.lv/

Rudzīte, M. *oi* gaidāmā *uo* vietā dažās Latgales izloksnēs. No: *Baltistica IV (2)*. – Vilnius, 1968, 231.–245. lpp.

Rūķe, V. Latgales dziesmu reģistrs Barona „Latvju dainās". No: *Ceļi. Rakstu krājums IX*. – Rīga: Ramaves apgāds, 1939, 429.–455. lpp.

Rūķe, V. Latgales izlokšņu grupējums. No: *Filologu biedrības raksti XIX*. – Rīga: Latviešu filologu biedrība, 1939_1, 133.–188. lpp.

Stafecka, A. Izloksnes īpatnības Nautrānos pierakstītajās tautasdziesmās. No: *Baltu valodu izloksnes: rakstītais mantojums*. – Discens/Šiauliai, 2005.

Škutāns, S. *Dokumenti nu klaušu laikim Latgolā*. – Minhene: Latgaļu izdevnīceiba, 1974.

Trumpa, E. *Latviešu ģeolingvistikas etīdes*. – Rīga: Zinātne, 2012.

Jakubowski, J. Kordzikowski, J. *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystychnym. Tom XIII. Inflanty*. Część *I*. – Warszawa: Skład głowny w księgarni Gebethnera i Wolfa, 1915.

Довгялло, Д. *Историко-юридические матеріалы, извлеченные изъ актожыкъ книгъ губерній Витебской и Могилевской, хранищихся въ центральномъ архиве в Витебске, и изданные подъ редакціеюи. д. архиваріуса сего архива Дм. Ив. Выпуск двадцатъ седъмой*. – Витебск: Губернская Типо-Литографія, 1898, с. 132–147.

Надежда ШАКУН
(Белорусский государственный университет)

Кирилло-мефодиевская лексика в некоторых белорусских диалектах

Summary
The Cyrillo-Methodian Lexis in Some Belarusian Dialects

Cyrillo-Methodian heritage in the Belarusian dialects has not yet been comprehensively researched as far as it is stereotypically believed that the Belarusian dialects were minimally influenced by Church Slavonic, compared to the literary Belarusian language and especially to other East Slavic literary languages and dialects. The present paper examines the dialect material of North and North-Eastern regions of Belarus; it also indicates some parallels with research of Henadz' Cychun and concludes that even the initial observation of dialects shows that the vernacular saves a significant amount of vocabulary, dating back to the first literary language of the Slavs, which means that Cyrillo-Methodian heritage in them undeservedly remained outside the attention of Slavists and awaits further investigation. Studying the Church Slavonicisms in Belarusian dialects we cannot, however, forget about at least one problematic point: it is necessary to distinguish carefully between early Church Slavonic borrowings and the later phase of the Russian language.

Key words: *Cyrillo-Methodian heritage, Church Slavonic lexis, Belarusian dialects*

*

Роль кирилло-мефодиевского (церковнославянского или, следуя терминологии Н.И. Толстого, древнеславянского) языкового наследия в судьбах славянских языков интересует славистов чаще всего в двух измерениях:

а) как древнеславянская письменность повлияла на формирование и развитие оригинальных литературно-письменных традиций славянских языков – каким именно образом, в какой степени, на каком этапе и т.д.;

и *vice versa*:

б) как славянские локальные говоры и (или) литературные языки / локальные литературные традиции повлияли на древнеславян-

скую письменность; иначе говоря, проникали ли локальные черты в памятники кирилло-мефодиевской письменности сознательно и системно, создавая новую интерпретацию традиции (в таком случае говорят о появлении локальных изводов старославянского литературного языка); или же попадание в такие тексты локальных языковых особенностей было стихийным, неосознанным, несистемным, всего лишь человеческим фактором – следствием описок или ошибок писца.

И тот, и другой аспект достаточно глубоко изучен в отношении украинского и, прежде всего, конечно, русского литературного языка. О важности изучения роли старославянского (древнеславянского) языка в истории формирования и развития русского литературного языка писали уже первые историки русского языка И.И. Срезневский, Ф.И. Буслаев, П.А. Лавровский, А.А. Шахматов, А.Х. Востоков и др. Далее фундаментально эту тему развивали С.Б. Бернштейн, Н.И. Толстой, Р.М. Цейтлин и другие. Это направление в российской славистике можно справедливо считать прекрасно исследованным. Менее детально это направление представлено в отношении истории белорусского языкового наследия, видимо ввиду того, что локальная традиция церковной книжности на белорусских землях не породила самостоятельного локального извода древнеславянского языка.

Существует также и третье измерение, в котором исследуют кирилло-мефодиевскую традицию. Это вопрос о влиянии древнеславянской письменности на народную языковую стихию славян, вопрос о проникновении кирилло-мефодиевской лексики или специфических фонетических черт в славянские диалекты. Данный аспект гораздо реже вызывает интерес исследователей, и если вызывает – то в основном в лексико-фразеологическом дискурсе. Тем не менее, именно для белорусского языка более глубокое и пристальное изучение этого вопроса может стать весьма полезным для (пере)интерпретации истинной роли и степени участия древнеславянской письменной традиции в формировании на белорусских землях оригинальных литературных традиций, сначала старобелорусской, затем новой белорусской.

Традиционно считается, что современный белорусский литературный язык наименее из всех восточнославянских подвергся влиянию древнеславянской письменности. В свое время точки над «и» в этом вопросе попытался поставить Л.М. Шакун. Так, в своем докладе на IV съезде славистов в Москве в 1958 году он отметил: «...*Подъем церков-*

нославянской культуры на Беларуси в конце 16–17 веке был временным и не пустил глубоких корней в жизнь того общества. На это указывают множественные факты этого отрезка времени, а также следующего, 18 века. После присоединения Киева к России (1667 г.) и утраты тесных связей Беларуси с православными культурными центрами на Украине православие на белорусских землях сходит на нет. Знание церковнославянского языка резко падает; дело доходит до того, што в Супрасли и Почаеве печатаются литургические тексты для православных латиницей. (...) На рубеже 17–18 в. польские власти запрещают употребление в официальной переписке так наз. «руськой» мовы. (...) Развитие старобелорусского языка прекращается... На этом прекращается и воздействие церковнославянской книжности на белорусскую письменность. Новая белорусская письменность, которая возникла в начале 19 века, развивалась уже вне связей с церковнославянским языком» [Шакун 1958: 19].

Это высказывание Л.М. Шакуна основано на своего рода привычном для отечественной и в целом славянской лингвистики мнении о том, что современный белорусский язык – выразительно народный язык, сформированный на базе диалектов в XIX веке и безусловно свободный от прямой преемственности со старобелорусским. Из этого логично следует, что новый литературный белорусский язык не мог впитать в себя древнеславянский (кирилло-мефодиевский) компонент на разных языковых уровнях. Но это суждение окажется абсолютно правдивым лишь в том случае, если будет убедительно доказано, что и сами белорусские диалекты, на базе которых возник новый белорусский литературный язык, практически не содержат церковнославянизмов ни на лексическом, ни на фонетическом уровнях. В то же время, до сих пор кирилло-мефодиевский компонент в белорусских диалектных массивах не был предметом специального комплексного исследования – а значит, четкой картины у лингвистов по этому вопросу нет.

Если все же предположить, что «закрытость» и «непроницаемость» белорусских диалектов по отношению к церковнославянским элементам – это всего лишь сложившийся стереотип, то данный вопрос окажется весьма интригующим для исследователя.

Первым внимание на данный стереотип обратил профессор Г.А. Цыхун, который в своей работе «Кирилло-мефодиевская лексика одного полесского говора» писал: «*В отношении белорусского литературного языка обычно констатируется антагонизм двух стихий (народ-*

ной и церковнославянской). – Прим. наше. – Н.Ш.) и как результат такой борьбы – почти полное вытеснение старославянских элементов в новом литературном языке. В еще большей степени о таком антагонизме свидетельствует сужение сферы параллельного употребления соотносимых элементов. А. Фидровская на основе рассмотрения материала литературных языков сделала следующий вывод:

Таким образом, количество устойчивых полногласных корней, не допускающих параллельных неполногласных образований, составляет в белорусском языке... свыше трех четвертей от общего их количества, в то время как в русском языке оно менее половины.

На фоне таких утверждений может показаться, что проблемы кирилло-мефодиевского лексического наследия в белорусских говорах не существует. Однако знакомство с реальным состоянием отдельных говоров и наблюдения над живой речью их носителей показывает, что во многих случаях народно-диалектный язык сохраняет значительное количество лексики, которая восходит к первому литературному языку славян» [Цыхун 2012: 279].

В самом деле, традиционно существует набор «маркеров», по которым вычленяют церковнославянизмы в восточнославянских языках. На фонетическом уровне это прежде всего неполногласие. Действительно, в литературном белорусском языке неполногласные формы редки, то же самое можно сказать и о кирилло-мефодиевской лексической базе (по данным словаря Садник-Айцэтмюллера).

Однако Г.А. Цыхун, исследовавший один полесский (туровский) говор на предмет присутствия церковнославянизмов на лексическом и фонетическом уровнях, продемонстрировал, что даже первое поверхностное знакомство с материалом показывает интересные результаты. Так, он указывает на употребление в туровских говорах слова *дзеня̯шні*, *дзе̯нешні* ‘дневной’, отсылая к церковнославянкому *дьньрьнь* ‘сегодняшний’; *ненавідны* ‘ненавистный’ (ц.-сл. *ненавидѣнь*); *ўрэм’е* (ц.-сл. ‘время, пора’, сравн. с лит. бел. *час*); *ураг* ‘враг’ (сравн. с лит. бел. *вораг*). Показательными в данном случае будут и неполногласные формы *страмно*, *страміцца*, *сраміць* рядом с *сорамно*, *соромаціць*, *соромаціцца*; а также *срэдовы* ‘срединный’ и т.д.

Г.А. Цыхун справедливо отмечает, что все перечисленные словоформы представляются довольно давними заимствованиями в говорах, поскольку иллюстрируют довольно архаические значения. Так,

слово *ўрэм'е* употребляется в значении 'пора, время', определенное состояние природных условий, благоприятных или неблагоприятных для разных видов работ [Цыхун 2012: 281].

Туровские полесские говоры могли впитать в себя церковнославянский элемент под влиянием традиции, распространяемой в свое время крупным и влиятельным христианским центром Туровом. По аналогии с ситуацией, когда в исследованном регионе появление в местных диалектах кирилло-мефодиевской лексики связывается, прежде всего, с влиянием (авторитетом) и распространением церковной традиции крупным центром православной культуры, целесообразно обратить внимание на народные говоры северной и северо-восточной части Беларуси, в привязке к древней полоцкой традиции.

Так, в материалах словаря М. Касперовича и в *Витебском региональном словаре* можно отметить упоминание слова *цьвет* в значении 'цвет, цветение' (ср.: белорусское литературное *кветка*). В этом отношении З. Штибер высказывал предположение, что изменение начальных **kv*, **gv* в **cv*, **zv* имело место только в южнославянских языках, а в восточнославянские попало только под влиянием древнецерковнославянского [Проблемы общего... 1978: 98–99].

Церковнославянизмом можно считать частицу *дабы* в контексте *Дабы ўсё было добра ў жыцці.* Устойчиво употребляется форма *калодзезь* (сравн. бел. лит. *калодзеж* и *калодзезь*), обычно ее возводят к старославянскому *кладезь* [ЭСБМ 1988: 186–187]. Интересным представляется также употребление лексемы *кадзіла* в значении 'котел' в контексте *Наклала баба бульбы поўнае кадзіла.* В ЭСБМ читаем: «*Слова не выглядае як народнае, хоць відавочна, вядома ў гаворках. Відаць, запазычанне з царк.-слав.* ***кадило***» [ЭСБМ 1988: 29].

Таким образом, даже поверхностный начальный анализ лексического фонда диалектов разных регионов Беларуси дает основания предполагать, что кирилло-мефодиевское наследие в них незаслуженно оставалось за пределами внимания славистов и ожидает своего глубокого изучения. При исследовании церковнославянизмов в белорусских говорах нельзя, однако, забывать о как минимум одном проблемном моменте: необходимо внимательно разграничивать заимствования ранние церковнославянские и более поздние – из русского языка.

ЛИТЕРАТУРА

Бернштейн, С. К изучению старославянизмов в русском языке. В кн.: *Проблемы общего и германского языкознания.* – Москва: Изд-во МГУ, 1978, с. 97–102.

Касьпяровіч, М. *Віцебскі краёвы слоўнік (матар'ялы): Тэматычны дадатак да нумару «ARCHE», прысьвечанага беларускаму мовазнаўству 1920-х гадоў (11/2010).* – Менск, 2011. 371 с.

Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны: у 2 ч. Ч. 1. / Л.І. Злобін (рэд.). – Віцебск: УА «ВДУ імя П. Машэрава», 2012. 304 с.

Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка. Т. I–IV* / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. – Москва: Прогресс, 1964–1973.

Цыхун, Г. *Выбраныя працы: беларусістыка, славістыка, арэальная лінгвістыка.* – Мінск: РІВШ, 2012. 372 с.

Шакун, Л. *Значэнне царкоўнаславянскай мовы ў развіцці беларускай літаратурнай мовы.* – Мінск: Выд-ва БДУ, 1958. 18, [1] с.

Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 4. К–Каята / [В. Дз. Лабко, І.І Лучыц-Федарэц, В.У. Мартынаў і інш.; Рэд. В.У. Мартынаў]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1988.

Валентина ЗАКРЕВСКАЯ
(Тюменский государственный университет)

Глагольная форма и ее «окружение» в выражении аспектуальных смыслов (на материале архангельских говоров)

Summary

The Verbal Form and Its Surroundings in Conveying Aspectual Meanings (from data of Arkhangelsk dialects)

The author describes some peculiarities of perfective verbs in contexts where such verbs are quite often combined with indicators of frequency and duration of action. Such contexts are registered not only in Arkhangelsk dialects but also in Russian colloquial speech. So this fact cannot be considered as a breach of norms though it is not permitted in literary written language. The reason why the perfective verbs are used in contexts with indicators of frequency and duration may be explained by the fact that, firstly, they considerably prevail over the imperfective verbs and, secondly, they convey the meaning of the integrity of action. Such a use can be qualified, on the one hand, as a manifestation of analytism when the verb means just an action and indicator points out details of the process and, on the other hand, as peculiar syncretism when the verb describes an action in a contracted form.

Key words: *perfective aspect, Arkhangelsk dialects, colloquial speech, frequency and duration of action, analytism*

*

Исследователи литературного языка в качестве активных процессов, в нем происходящих, отмечают рост аналитизма в грамматической системе. Без этого тезиса не обходится ни одна сколько-нибудь серьезная работа по грамматике. Прежде всего, этот процесс, как считается, затрагивает именные части речи, где наблюдается тенденция к несклоняемости. Что касается употребления видовременных глагольных форм, то проявление аналитизма безусловно усматривается в функционировании так называемых двувидовых глаголов типа *женить, исследовать*, где грамматическое значение совершенного или несовершенного вида выражается средствами контекста. Однако нужно отме-

тить, что язык стремится эту двувидовость преодолеть и синтетическими средствами (ср.: *поженить, арестовывать* и подобные примеры).

Как свидетельство развития аналитизма М.Я. Гловинская рассматривает употребление прошедшего совершенного в контексте неопределенной кратности или длительности действия [Гловинская 2008: 216–224], что, по ее мнению, является грамматической аномалией. Речь идет о глаголах совершенного вида, которые приобретают нетипичную с позиций письменного языка сочетаемость с показателями длительности и кратности действия (*долго посмотрел, пять раз пришел*). При этом сами эти глаголы не утрачивают значения совершенного вида. Просто в устном общении семантика вида, как кажется на первый взгляд, становится нерелевантной, а большей значимостью начинает обладать окружающий видовую форму контекст.

Диалектная речь как устная речь носителя языка дает больше оснований говорить о подобном употреблении не как об аномалии, а как о естественной норме построения устной речи вообще.

Цель данной статьи – показать особенности употребления глаголов совершенного вида в ситуациях повторяющегося и длительного действия как факт устной речи, и не только диалектной. Материалом послужили записи диалектной речи, осуществленные автором в разных районах Архангельской области.

Глаголы совершенного вида вообще могут выступать в ситуациях повторяющегося и длительного действия в литературном языке, но при определенных условиях (*два раза кивнул, проговорил все занятие*). По нашим наблюдениям, в диалектной речи формы совершенного вида значительно превалируют по употреблению над формами несовершенного вида (Закревская 2002) и в силу этого более широко представлены в контекстах повторяющегося и длительного действия, чем в письменной форме языка.

Ситуация **повторяющегося** действия передается глагольной формой совершенного вида в сочетании с количественно-именными группами, называющими как точное, так и приблизительное число действий. Причем эти действия воспринимаются как изолированные, а не как следующие друг за другом. Отметим, что для литературного языка нормой считается обозначение изолированных действий глаголами несовершенного вида [Шатуновский 2007: 202–203].

Приведем примеры из диалектной речи:

Ско́лько раз загреми́т, а никаќго до́ждика. Ты по́ три зо́ри ко мне приди́. Зимо́й-то не оди́н рас фключю́ (телевизор). *Ф ка́жной день и позво́ня* (дети). *Два ра́за уж за́муш соберёця, ви́дно, не судьба́. Три ра́за сойду́ця и розойду́ця* (супруги). *Вот уж два ра́за прийе́хала* (навещала). *Три ра́зика пришла́ – с па́рня как руко́й сня́ло. Печь сло́жыла сама́, семь рас переде́лала.*

Как потенциально кратные можно рассматривать конструкции с *никогда не* и аспектуальными показателями типа *все время, постоянно, часто*, с наречием *всё* (= постоянно, все время): *Никогда́ мне не сказа́л, што ты́ вот не води́ гостéй. Навеку́ ни жэрди́ны, ни кола́ не привёс. Я фсё к йей посижу́. Она́ фсё пошла́ на́ бор.* Ср. в устной **недиалектной** речи (примеры из устных СМИ, выступлений на конференциях, диалогов между носителями литературного языка):

За это время я прилетел два раза в Москву. Кошечкину несколько раз пришлось спасти свою команду. Несколько раз она привела ко мне ребенка. Я уже четыре раза пришла на консультацию. Никогда, никогда не смог найти в себе силы и сказать: Гена, я твой отец. Структурализм никогда не стал влиятельным в польской лингвистике. В России никогда не возник философский позитивизм. Как известно, американцы никогда этого не подтвердили. Отнюдь не всегда питерская погода придет к нам. Я отношусь к таким людям, которые всегда позвонят.

Ситуация **длительного** действия наблюдается в контексте с наречием *долго* и близкими к нему по значению словами. Кроме того, удвоение глагола тоже в какой-то степени свидетельствует о протяженности действия:

Как-то не заперла́зь долго – прибега́йот: где мой топо́р? Четы́ре дня вы́пил – зна́чит на́до выга́нивать? Не пойе́ду, быва́т, пови́жу, а недо́лго и пови́дел. Уйе́ду до́лго. А како́о ра́зу хвати́ло как к ло́жэчке, поприступа́ло да поприступа́ло. Отстава́ть ста́нет – она́ и содерёт, содерёт. Фсю жызь заста́влена уколы делать.

Ср. в устной недиалектной речи:

Всю ночь не уснула. Они у нас не поменялись в течение десятка лет. Я вам скажу недолго. Патриарх в течение десяти дней посетил Хабаровский край. Ярость, которая не отпустила все эти годы. История с футболистом затянулась слишком долго. Как долго у них это получится – не знаю.

Данные употребления можно рассматривать как необычные (и даже ошибочные) только с точки зрения письменной формы русского

литературного языка. Их распространение в диалектной речи не случайный факт, а особенность устной речи вообще, причем довольно давняя, свойственная русскому языку на ранних этапах его развития (Плотникова 1998) и сближающая русский язык с другими славянскими языками (Петрухина 1998; Смирнов 1971; Широкова 1998). По знаковому для нас замечанию В.А. Плунгяна, «прямолинейное определение, утверждающее, что разные граммемы вида описывают физически различные ситуации, явным образом слишком далеко от языковой реальности» [Плунгян 2004: 392].

В чем же особенность диалектной (и вообще устной) речи? С одной стороны, есть проявление аналитизма, когда кратность или длительность действия, рассматриваемые как аспектуальные ситуации, передаются не столько глагольной формой, сколько средствами контекста. Однако не следует приуменьшать и роль самой глагольной лексемы, значение которой позволяет употреблять ее в ситуациях кратного или длительного действия. Здесь уместно вспомнить о семантике **целостности** действия, приписываемой глаголам совершенного вида в качестве их инварианта [Маслов 2004: 35]. Форма совершенного вида более емка по значению, более информативна, так как предполагает и «приступ» к действию, и его течение, и завершение, и модальные оттенки. Так, удвоение глагола во фразе *Незамóк, незамóк и ýмер* «рисует» картину длительного действия, равного по смыслу фразе '*долго и тяжело болел'*. Получается, что с помощью глагола совершенного вида можно более сильно и сжато выразить мысль, а это – главная особенность устной речи. Поэтому с другой стороны, глаголы совершенного вида, даже в условиях минимального контекста, обнаруживают своеобразный синтетизм, точнее, синкретизм, представляя с позиции говорящего как бы свернутую конструкцию, а с позиции собеседника – вполне развернутую и понятную.

ЛИТЕРАТУРА

Гловинская, М.Я. Активные процессы в грамматике. В кн.: *Современный русский язык: Активные процессы на рубеже XX–XXI веков*. – Москва: Языки славянских культур, 2008.

Закревская, В.А. *Употребление приставочных глаголов совершенного и несовершенного видов в диалектной речи (на материале архангельских народных говоров)*. Автореф. дис. ...канд. филол. наук. – Москва, 2002.

Маслов, Ю.С. *Избранные труды: Аспектология. Общее языкознание.* – Москва: Языки славянских культур, 2004.

Петрухина, Е.В. Сопоставительная типология глагольного вида в современных славянских языках. В кн.: *Типология вида: проблемы, поиски, решения.* – Москва: Языки русской культуры, 1998.

Плотникова, О.С. Проблемы сопоставительного изучения славянского вида в диахронии. В кн.: *Типология вида: проблемы, поиски, решения.* – Москва: Языки русской культуры, 1998.

Плунгян, В.А. К дискурсивному описанию аспектуальных показателей. В кн.: *Типологические обоснования в грамматике.* – Москва: Языки славянских культур, 2004.

Смирнов, Л.Н. Об одной особенности функционирования глаголов совершенного вида в словацком языке. В кн.: *Исследования по славянскому языкознанию.* – Москва: Наука, 1971.

Шатуновский, И.Б. Повторяемость и вид. В кн.: *Русский язык: исторические судьбы и современность. III Международный конгресс исследователей русского языка.* – Москва: Издательство Московского университета, 2007.

Широкова, А.Г. Методы, принципы и условия сопоставительного изучения грамматического строя генетически родственных славянских языков. В кн.: *Сопоставительные исследования грамматики и лексики русского и западнославянских языков.* – Москва: Издательство Московского университета, 1998.

Vytautė DAUGĖLAITĖ, Aušra JANKAUSKAITĖ
(Vytautas Magnus University)

Analysis of Strategic Choices in Lithuanian Translations of *National Geographic* Headlines

Summary

Analysis of Strategic Choices in Lithuanian Translations of *National Geographic* Headlines

The article focuses on the examination of the contrastive headline features of English compared to Lithuanian, which can be identified in the translation of the *National Geographic* article headlines. The objective of the analysis has been to reveal how the employment of different translation strategies affects the linguistic and semantic changes in the selected headlines. Respectfully, the contrastive aspects of English and Lithuanian headlines have been highlighted in terms of their language and functions performed. Various items have been examined with the help of *a contrastive descriptive analysis*.

The study is based on the terminology and interpretations of the translation strategies introduced by Eirlys E.Davies. Analysis of the selected headline samples points to the linguistic and semantic alterations in the translations. The effectiveness and semantic accuracy of the headlines is discussed. In addition, the study highlights the most frequently used translation strategies.

Key words: *translation, translation strategies, headlines, source text, target text*

Резюме

Анализ стратегического выбора в переводах английских заголовков в «National Geographic» на литовский язык

Настоящая статья посвящена сравнительному изучению английских и литовских заголовков статей журнала «National Geographic» с целью выявления особенностей их перевода.

Проведенный анализ был направлен на определение того, как использование различных стратегий перевода влияет на языковые и семантические изменения тех или иных заголовков.

Сравнительные аспекты заголовков на английском и литовском языках были выделены исходя из их вербальной оформленности и функций. Различные объекты исследования были изучены с помощью сравнительно-описательного метода.

Исследование основано на терминологии и интерпретации стратегий перевода, введенных Эрлис Давис (Eirlys E. Davies). Анализ отобранных заголовков показал ряд лингвистических и семантических изменений в переводах журнальных заглавий. Особое внимание было уделено степени эффективности и семантической точности заголовков. Кроме того, в исследовании рассматриваются наиболее часто используемые стратегии перевода.

Ключевые слова: *перевод*, *стратегии перевода*, *заголовки*, *исходный текст*, *целевой текст*

*

Introduction

Printed or online sources of media, such as newspapers and a wide variety of magazines and journals play a significant role in our daily life. They have become a self-evident source of information and entertainment for millions of people. Among journals that have established extreme popularity in Lithuania is a translated version of the English *National Geographic*. It is read by the young and old who are interested in global issues of science, culture, environment, history, etc. Translators working on the translation of this journal face numerous challenges in rendering the meaning of the original. The assessment of the translated text is ingenuously related to the knowledge of the language of the source text [ST further on]. However, translation process often transcends the language limits. It is affected by different extra linguistic [cultural, psychological, situational, etc.] factors. It is commonly claimed in the scientific literature on translation studies that the object of translation is not the language system, but the ST on the basis of which the target text [TT further on] is originated [Butkuvienė 2004: 6]. Consequently, the translator has to carry out numerous translation transformations so that the TT rendered the information of the ST and conformed to the translation norms.

Translation of headlines constitutes a specific genre as such. It is common knowledge that they are an essential element of a piece of writing with a tremendous impact on readers. Headlines inform, summarise the subsequent article and, what is important, make readers read the article or vice versa. There has been little research of the English headline translation into Lithuanian. Therefore, the authors of the present study decided to investigate a number of characteristic headlines from the *National Geographic [Lithuania]*.

Hence, **the aim of this study** is to highlight the translation strategies as the techniques employed in translating the headlines as well as to explore

the linguistic and semantic changes that occur in the translation process. The authors studied 67 headlines found in four different English and the corresponding Lithuanian issues of the *National Geographic*: *National Geographic,* September, 2011. VOL. 220 NO. 3; *National Geographic*, November, 2011. VOL. 220 NO. 5; *National Geographic*, June, 2011. VOL. 219 NO. 6 and*National Geographic*, July, 2011. VOL. 220 NO. 1.

The aim of the study was achieved by accomplishing the following **research objectives**:

1. to review the most common translation strategies introduced by Eirlys E. Davies [2003];
2. to review the descriptions of headline language, including the basic features and functions in different sources;
3. to outline the translation strategies employed in the translation of the selected headlines;
4. to examine the linguistic and semantic changes that occurred due to the use of the particular strategy;
5. to discuss if the translations are successful and perform the intended semantic as well as pragmatic functions compared to the original ones.

A contrastive descriptive analysis has been employed as a **research method**. With the help of it different English and Lithuanian language structures were disclosed and compared.

1. Review of Translation Strategies

The terms introduced by Eirlys E. Davies [2003] for translation strategies: *preservation, addition, omission, localization*, and *transformation* were applied [Davies 2003: 72–89]. A brief description of the terms follows.

Preservation is a translation strategy when a ST item is preserved in a TT without any changes or is changed phonologically [Davies 2003: 72–73]. There are cases when a translator cannot find a close equivalent in the target culture and, for this reason, decides to maintain the ST term in the translation [Davies 2003: 72–73].

Addition is meant to keep the original item but supplement the text with additional information when simple preservation leads to obscurity [Davies 2003: 78], whereas, *omission* is defined as the *omission of a problematic culture-specific item [CSI]* [Davies 2003: 79]. This strategy is sometimes justifiable because the inclusion of a recondite CSI into the TT might create inconsistency and a confusing effect [Davies 2003: 80].

Localization helps a translator to replace the source culture items with the references familiar to the target culture's reader [Davies 2003: 84]. It may happen that the meaning of a CSI is lost when applying this strategy.

Transformation is an *alteration or distortion of the original* [Davies 2003: 86]. A translator decides to use this strategy when it is difficult to understand the real meaning of an item of the ST but which cannot be left out.

Notably, Eirlys E. Davie's [2003] classification and labelling of the strategies seem to be practical because they are easy to understand and apply in the process of translation.

2. Language of Headlines

According to Bell [1991:188], newspaper headlines are considered as a sub-genre of the journalistic genre. In general, headlines constitute a specific genre as such. The language of headlines, according to Reah [2002: 13], is special and has its own characteristics on the lexical, syntactic, and rhetorical levels for its brevity, attractiveness, and clarity. The writing style that is used in headlines is sometimes referred to as *headlinese* [Mårdh 1980, cited in Bazza 2012: 6]. This style is basically characterized by the use of ellipsis and short words. It is often used in labels, titles, newspaper headlines, advertisements, and usually marked by a limited number of words and incomplete sentences [omission of some components of the sentence].

Mårdh [as cited in Bazza 2012: 6–7] identifies some linguistic features that are typical of English headlines:

- omission of the article;
- omission of verbs and auxiliaries;
- nominalisations;
- frequent use of complex noun phrases in subject position;
- omission of both verb and subject;
- use of short words [*bid* instead of *attempt*];
- widespread use of puns, word play, and alliteration;
- the importance of word order, with the most important items placed first.

Dor [as cited in Bazza 2012: 8] suggests the following 10 headline properties. He claims that a headline should:

1) be as short as possible;
2) be clear, easy to understand, and unambiguous;

3) be interesting;
4) contain new information;
5) not presuppose information unknown to the readers;
6) include names and concepts with high news value for the readers;
7) not contain names and concepts with low news value for the readers;
8) connect the story to previously known facts and events;
9) connect the story to prior expectations and assumptions;
10) frame the story in an appropriate fashion.

3. Functions of Headlines

It is commonly believed that the majority of newspaper or journal headlines have a summary function since they summarise the news item or the proceeding text. They also convey the major topics of the text. Functions of headlines, however, are not only limited to their semantically-oriented function; they are also considered to have a pragmatic function. This is supported by Bell [1991: 189] and Nir [cited in Bazza 2012: 10] who both focus on the fact that headlines have the function of attracting the reader's attention. Bell [1991:189] considers headlines *as a part of news rhetoric whose function is to attract the reader*. Likewise, Nir [as cited in Bazza 2012: 9] points out that a headline has *to attract the attention of the reader and provoke the reader to read the whole story*. These functions, with their focus on either the semantic or pragmatic level, demonstrate that they are essential elements for a successful and effective headline, when brought together.

4. Data Analysis

A. Use of translation strategies.

1	2	3
ST *Cleopatra?* [40] [*National Geographic,* July, 2011. VOL. 220 NO. 1]	TT *Kleopatra, ar tai tu?* [38] [*National Geographic,* liepa, 2011. NR. 7] [22]	Back Translation [BT further on] Cleopatra, is that you?
ST *Birth of Religion* [34] [*National Geographic,* June, 2011. VOL. 219 NO. 6]	TT *Šventyklos paslaptys* [32] [*National Geographic,* birželis, 2011. NR. 6] [21]	BT Secrets of the Temple

Sequel to Table see on next page

Sequel to Table

1	2	3
ST *Yosemite* [12] [*National Geographic*, September, 2011. VOL. 220 NO. 3]	TT *Josemičio uolų užkariautojai* [6] [*National Geographic*, rugsėjis, 2011. NR. 9 [24]]	BT YosemiteRock-Conquerors
ST *SEVEN BILLION Girl Power* [capitalization in the original] [34] [*National Geographic*, September, 2011. VOL. 220 NO. 3]	TT *SEPTYNI MILIJARDAI Neišnaudota moteriškumo galia* [20] [*National Geographic*, rugsėjis, 2011. NR. 9 [24]]	BT *SEVEN BILLION Failed Femininity Power*
ST *Cranberry Nation* [30] [*National Geographic*, November, 2011. VOL. 220 NO. 5]	TT *Nacionalinė uoga* [20] [*National Geographic*, lapkritis, 2011. NR. 11 [26]]	BT National Berry
ST *Whiskers at Work* [31] [*National Geographic*, November, 2011. VOL. 220 NO. 5]	TT *Jautrieji ūsai* [22] [*National Geographic*, lapkritis, 2011. NR. 11 [26]]	BT Sensitive Whiskers
ST *Umbrellas 2.0* [33] [*National Geographic*, November, 2011. VOL. 220 NO. 5]	TT *Naujoviški skėčiai* [24] [*National Geographic*, lapkritis, 2011. NR. 11 [26]]	BT Innovative Umbrellas
ST *Rest of the Weary* [159] [*National Geographic*, November, 2011. VOL. 220 NO. 5]	TT *Gailestingumas* [141] [*National Geographic*, lapkritis, 2011. NR. 11 [26]]	BT Mercy
ST *Pearl Strivers* [160] [*National Geographic*, November, 2011. VOL. 220 NO. 5]	TT *Perluočių rinkėjai* [142] [*National Geographic*, lapkritis, 2011. NR. 11 [26]]	BT Pearl Mussels Collectors

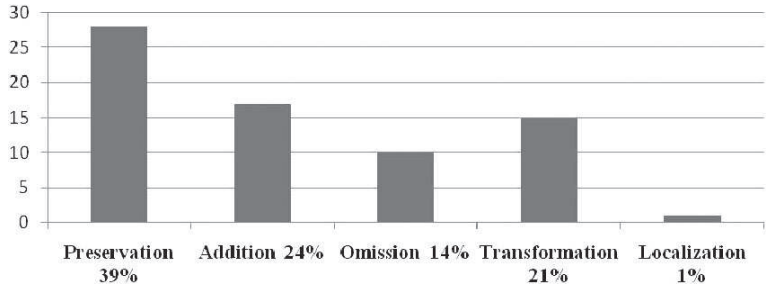

Figure 1. **Translation strategies employed in the TT:**

National Geographic, liepa, 2011. NR. 7 [22] [26–112]; *National Geographic,* birželis, 2011. NR. 6 [21] [6–130]; *National Geographic,* rugsėjis, 2011. NR. 9 [24] [4–136]; *National Geographic,* lapkritis, 2011. NR. 11 [26] [6–142]

B. Linguistic and semantic analysis.

Linguistically, the headlines were explored according to the given parameters: a] style; b] addition and c] omission of information. The mentioned criteria were chosen since they are frequently detected in the headline translations.

Semantically, the headlines were examined with respect to a change of meaning and explicitness. Explicitness can be defined as *a translation technique consisting of making explicit in the target text information that is only implicit in the source text*. [Klaudy 1998: 80]

a) Style. Rendering style in translation is as important as translating meaning. The translator's style in the heading may influence the TT and, certainly, the target reader. The authors of the study selected the most informative and characteristic examples of stylistic variations:

Example 1.

ST *Youth Bulge* [102] *National Geographic,* July, 2011. VOL. 220 NO.1	TT *Jauni, pikti ir prisijungę* [84] *National Geographic,* liepa, 2011. NR. 7 [22]	BT *Young, angry and joined*

The headline has been completely transformed. *Bulge* does not imply *angry* or *joined*. Besides, the Lithuanian translation relates to the name of a famous Hollywood action film *Fastlane* translated as *Young, fast and furious*. So the connotation of the TT is of rebellious and frustrated young people. This connotation, however, is absent in the source headline. The

style of the translation becomes more dramatic, enhanced even more by the technique of tripling. The use of the word *joined* in the TT is quite vague. It causes a question – joined who or what? As a result, the text recipient may simply not understand the headline and be unwilling to read the article or, on the contrary, may be intrigued due to the similarity to a well-known film. This was probably the intention of the translator. Another example of a shift in style is:

Example 2.

ST *Hike, Swim, Farm* [132] *National Geographic,* July, 2011. VOL. 220 NO. 1	TT *Valgyk, kopk, plauk, augink karves* [92] *National Geographic,* liepa, 2011. NR. 7 [22]	BT *Eat, climb, swim, raise cows*

As a result of the use of addition and transformation, the style of the ST was changed from rather neutral into domestic with a humoristic note at the end. The effect was strengthened by adding the fourth and an unexpected element of *raising cows* to the list of three action verbs. One more typical case of stylistic alteration is:

Example 3.

ST *Hybrid Bears on the Move* [28] *National Geographic,* June, 2011. VOL. 219 NO. 6	TT *Dėmesio, lokiai mišrūnai!* [24] *National Geographic,* birželis, 2011. NR. 6 [21]	BT *Attention, bears crossbred!*

As in the previous example, transformation and addition strategies were used in translating this headline. *Hybrid* was transformed into *crossbred* and the exclamatory *Attention* along with the exclamation mark was added. As a result, the headline turned into a warning phrase implying the need to be careful due to the danger caused by crossbred bears.

b) The cases of addition of information are also abundant in the data. It has already been noted in a couple of examples above, that addition often accompanies transformation. A few vivid examples follow:

Example 4.

ST *The New Baghdad* [76] *National Geographic,* July, 2011. VOL. 220 NO. 1	TT *Bagdadas po audros* [60] *National Geographic,* liepa, 2011. NR. 7 [22]	BT *Baghdad after Storm*

Here, the word *storm* is added. It is metaphorical and stands for political unrest and protests that took place in the city. Addition of the metaphor imparts a dramatic effect to the TT. The source headline, however, does not convey this feature.

A similar linguistic variation can be observed in the translation of *Wild New York*.

Example 5.

ST *Wild New York* [80] *National Geographic,* September, 2011. VOL. 220 NO. 3	TT *Adirondako stebuklas* [80] *National Geographic,* rugsėjis, 2011. NR. 9 [24]	BT *Adironack's Miracle*

In this case, the translator employed both transformation and addition. The name of a famous reserve in New York State, which is described in the proceeding article, was added. Besides, a strong, emphatic noun *miracle* was used. Consequently, the source headline acquired a stronger effect. It sounds fascinating and catchier than the original.

The same can be observed in the translation below.

Example 6.

ST *Manatees in Hot Water* [34] *National Geographic,* July, 2011. VOL. 220 NO. 1	TT *Šalčio nukamuoti* [27] *National Geographic,* liepa, 2011 . NR. 7 [22]	BT *Plagued by the cold*

The translator completely transformed the headline shifting the idea to something or someone suffering from the cold. A sharp, dramatic adjective *Plagued* was added. However, the TT lost the basic idea of the ST, namely, that the subsequent article describes the life of sea animals – manatees.

c) Omission of information. A very expressive example of linguistic change as a consequence of omission [along with transformation] is in Ex 7.

Example 7.

ST *Brazilian Rebirth* [96] *National Geographic,* September, 2011. VOL. 220 NO. 3	TT *Mačizma* [96] *National Geographic,* rugsėjis, 2011. NR. 9 [24]	*Explanation*: the term used to describe manliness in a man [Saukienė, 2009]

The term *Mačizmas* is absent in English. It comes from the Spanish *macho* [Eng. *Male*] [http://lt.wikipedia.org/wiki/Enciklopedija]. In Lithuanian it is used to describe the degree of manliness in a man. The term conveys the notions of courage, sexual potency, and fertility [Saukienė 2009]. It is an extremely powerful term with a distinct connotation. However, the target headline does not say anything about Brazil. Besides, the original word *Rebirth* has a broad spectrum of meanings. It can imply rebirth of culture, economics as well as the growth of population, etc. Omission of *Brazilian* and *Rebirth* and substituting them with a term associated to manhood makes the target headline sound completely different than the ST.

There is another peculiar aspect about the target headline concerning its morphological structure. The term has the Lithuanian feminine ending *-a*. As mentioned before, *Mačizmas* denotes male qualities and bears the Lithuanian masculine ending *-as*. The translator altered the ending on purpose to turn the masculine term into feminine. As a result, the target headline sounds contradictory, but, at the same time, intriguing.

On the other hand, there can be a negative effect of such a choice of translation. The original headline *Brazilian Rebirth* implies positive notions, is associated with progress and well understood by every reader. While the TT term *Mačizmas* not only requires specific knowledge, but is inconsistent and does not give a clear idea of the proceeding article.

The selected data shows abundant cases of the complete omission of the whole source headline.

Examples 8–16.

1	2
ST *Brimming Pools* [100] *National Geographic,* June, 2011. VOL. 219 NO. 6	TT OMITTED
ST *Living It Up* [33] *National Geographic,* June, 2011. VOL. 219 NO. 6	TT OMITTED
ST *Inside 9/11: The War Continues* [14] *National Geographic,* September, 2011. VOL. 220 NO. 3	TT OMITTED
ST *Starting From Ground Zero* [16] *National Geographic,* September, 2011. VOL. 220 NO. 3	TT OMITTED
ST *Salt Flats* [26] *National Geographic,* September, 2011. VOL. 220 NO. 3	TT OMITTED

Sequel to Table see on next page

Sequel to Table

1	2
ST *Sark Is the Night* [39] *National Geographic,* September, 2011. VOL. 220 NO. 3	TT OMITTED
ST *Swamp Men* [10] *National Geographic,* November, 2011. VOL. 220 NO. 5	TT OMITTED
ST *Echolilia* [22] *National Geographic,* November, 2011. VOL. 220 NO. 5	TT OMITTED
ST *Shuttle's Last Trip* [26] *National Geographic,* November, 2011. VOL. 220 NO. 5	TT OMITTED

According to Eirlys E. Davis [2003], there may be more than one motivation for a total exclusion of one or another ST item in the TT [2003: 80]. One of the reasons may be that *explaining or paraphrasing something in the translation will give it a prominence it did not possess in the original, and thus distort the original emphasis* [Davis 2003: 80]. Thus, recipient readers can grasp the essential information of the ST without the risk of being misled. Another reason for the application of omission is to avoid repetition. The translators chose to exclude certain pieces of the ST as in the TT that would cause redundancy and again would lead to the obscurity of the main idea.

d) Change of meaning.

Semantic variations can be observed in plenty of the selected cases. A few examples presented above prove the latter phenomenon as well. If we look at Ex. 1–4 and 7, we will see an obvious change of meaning of the headlines. Example 1 *Youth Bulge* hints that the subsequent text is going to be about young people. *Bulge* is figurative and associates with prominence and superiority. Hence, the reader understands that the article will be about the dominant role and power of young people.

On the other hand, if we look at the TT *Jauni, pikti ir prisijungę*, it implies that young people are angry and belong to some organization or unit. As noted earlier, the addition of the word *joined* is quite obscure and causes questions.

Example 2 also illustrates the change of meaning. *Hike, swim, farm* are three action verbs that cohere with healthy lifestyle and natural agriculture. The idea of farming is broad and involves cultivation of animals, plants, mushrooms, etc. The translator instead added *raise cows*, which narrows the meaning of farming to just raising one type of domestic animals.

The proceeding text, however, describes the surroundings of the natural park in Portugal with the life of local people who are farmers and cultivate not only cows.

The next vivid case of the change of meaning is the translation of Example 7 *Brazilian Rebirth* as *Mačizma*. *Brazilian Rebirth* refers to the development and revival of Brazil in an extensive sense. While the Lithuanian term for manliness with a feminine ending can be interpreted differently. The translator may have intended to outline the idea of "manlike" women, women who have taken over the traditionally considered "masculine" power in the society. It is, indeed, an underlying idea of the article, but not the only one. The original headline encompasses the general idea of the article. In this respect, the source headline fulfills the summarizing function, whereas the target headline – pragmatic [by attracting the reader].

e) Explicitness. Example 7 can also serve as an example of explicitness. The translator extracted what was implicit in the text and made it explicit in the headline. However, the article does not emphasize the idea of "manlike" Brazilian women. It describes women who have acquired more rights and freedom in the Brazilian society.
Another peculiar case of explicitness is the translation of *Hen Party*.

Example 15.

ST *Hen Party* [150] *National Geographic,* September, 2011. VOL. 220 NO. 3	TT *Kai vyrai kariauja* [136] *National Geographic,* rugsėjis, 2011. NR. 9 [24]	BT *When men are fighting*

In the English headline there is a curious play on words. *Hen party* [or *Bachelorette party*] is a party held for a woman who is about to get married. Interestingly, the proceeding text is accompanied by a photo of women with poultry in their hands. The text describes Women's Land Army in England, 1940, who took up farming because men from their families went to war. So, *Hen Party* becomes rather literal with the straightforward reference.

Possibly, the translator decided not to maintain the ideas of "poultry" or "hen party" due to the fact that in Lithuanian *hen party* [*Lith. Mergvakaris*] [http://en.wikipedia.org/wiki/] has nothing to do with poultry. Thus, such a target headline would be irrelevant. Therefore, the translator took the idea of men being at war implied in the text and used it in the headline.

It was made clear to the target reader, although lost its original subtlety and figurativeness.

Conclusions

To conclude, it can be outlined that the most frequent translation strategies detected in the examined data are *preservation*, *addition*, and *transformation*. Often two strategies are intertwined in the target translations.

The fact that the majority of source headlines were preserved makes it possible to point out that the translators managed to find accurate equivalents in Lithuanian to render the meaning of the original headline in the most immediate way with the least risk of losing its initial effect devised by the author.

However, after the analysis of the collected samples, it can be stated that linguistic and semantic alterations do occur in the translation process from English into Lithuanian. Concerning linguistic variations, the translators of the *National Geographic Lietuva* use a number of techniques and methods in order to make the headlines more effective and accurate.

Linguistic analysis has shown that variation of style reflects the translator's own linguistic choice. At times, this shift leads to changing the purpose of the headline and conveying a different meaning. Therefore, the TT may lose the effect intended in the ST.

The addition of information related to the main information or taken from the article is used to make the translation comprehensible and clearer for the target reader. However, the translator sometimes interferes in the translation by adding some information based on his own interpretation. Therefore, the target reader may receive a different meaning.

Omission of information, which is not very important, sometimes appears to be an effective technique. It helps to avoid redundancy or mistranslation in some cases, the translator chooses to delete some information that is necessary for the understanding of the headline, and thus making it incomplete in meaning.

Apart from linguistic variation, there is semantic change which affects meaning in translation. Based on the results of the analysis, change of meaning can be caused by the translator's desire to make the headline attractive to the readers, or by putting emphasis on the content of the article. For this reason, we may find headlines completely different from their source text.

Semantic change is also apparent in explicitness in translating headlines from English into Lithuanian. As it has been shown in the analysis, explicitness in translating headlines is basically used to make the meaning of the information clearer for the target audience. This change in the process of translation shows the translator's understanding and awareness of the linguistic and cultural differences that exist between the ST and TT.

LITERATURE

Bazza, T. *Headline Translation from English into Arabic: A Comparative Study*. 2012. Available: http://scribd.com/doc/98178375/

Bell, A. *The Language of News Media*. – Oxford: Blackwell, 1991.

Butkuvienė, K. Generalization and Concretization in the Context of Translation Transformations [Translating from English into Lithuanian]. In: *Jaunųjų mokslininkų darbai. Vol. 2, 2004*, p. 6–13.

Davies, E. *A Goblin or a Dirty Nose? The Translator: Studies in Intercultural Communication 9 [I], 2003*, p. 65–100.

Dor, D. On Newspaper Headlines as Relevance Optimizers. In: *Journal of Pragmatics 35 [5], 2003*, p. 695–721.

National Geographic, September, 2011. VOL. 220 NO. 3. [10–156].

National Geographic, November, 2011. VOL. 220 NO. 5. [6–150].

National Geographic, June, 2011. VOL. 219 NO. 6. [7–145].

National Geographic, July, 2011. VOL. 220 NO. 1. [38–143].

National Geographic, liepa, 2011. NR. 7 [22] [26–112].

National Geographic, birželis, 2011. NR. 6 [21] [6–130].

National Geographic, rugsėjis, 2011. NR. 9 [24] [4–136].

National Geographic, lapkritis, 2011. NR. 11 [26] [6–142].

Reah, D. *The language of newspapers* [2nd edition]. – London: Routledge. 2002.

Saukienė, I. *Vyriška garbėir moteriška gėda*. 2009. Available: www.delfi.lt.

Klaudy, K. Explicitation. In: M. Baker & K. Malmkjær [eds.] *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. – London: Routledge, 1998, p. 80–84.

INTERNET SOURCES

Merriam-Webster Online. 2005. In *Merriam-Webster Online Site*. <http://www.m-w.com>

<http://lt.wikipedia.org/wiki/Enciklopedija>

<www.delfi.lt>

Валентина ФЕДОНЮК
(Институт языковедения им. А. А. Потебни НАН Украины)

Немецкие заимствования в современном чешском языке с точки зрения синхронии и диахронии

Summary
German Loan Words are in modern Czech from the Viewpoint of Synchrony and Diachrony

The present article regards the German and Czech language contacts throughout their long history, from the 12th century up to the present time. Description of the characteristic research of the leading Czech and German linguists on the subject is provided, which gives a notion of the degree of knowledge on the problem in Slavic Studies. The paper defines the directions of different levels of influence of the Czech language. Emphasis is placed on describing the changes that have occurred as a result of contacts with the German language on the lexical level. The paper describes the changes in the semantic structure of some German loanwords, caused by the occurrence of these words in the lexical structure of the Czech language in different periods of its development. The semantic and derivational processes of contemporary German words are analysed in comparison with similar phenomena that are associated with a large addition of the English language words. The features of replenishment of the Czech language are defined due to the increased use of unproductive affixes of Slavic origin and German words that were borrowed in previous epochs.

Key words: *German loan word, loan word, word stock, Czech language, interlingua contacts*

*

Немецкие заимствования в чешском языке не принадлежат к числу мало исследованных явлений. Начиная с середины 19 в., ученые обращались к ним неоднократно [Bělič 1969: 7–18; Beneš 1967: 70–75; Bukáček 1934: 114–115; Karlíková 2005: 207–213]. В изучении германизмов в чешском языке существенную роль сыграли немецкие ученые [Majer 1927; Bielfeld 1958; Eicher 1977]. Тем не менее, заметное увеличение англицизмов в словарных составах славянских языков, связанное с процессом глобализации, вновь актуализировало в славистике исследование немецко-чешских языковых контактов. Ощутимый вклад

в разработку этой проблематики внесли исследования последних лет. К ним относим книгу венского слависта С.М. Неверклы «Языковые контакты – немецкие, чешские, словацкие» [Newerkla 2004] и диссертацию венгерского исследователя Т. Тёльеши «Лексические германизмы в современном чешском языке» [Tölgyesi 2009], в которых представлена этимология многих германизмов, встречающихся в чешских письменных текстах.

Длительное взаимодействие принадлежащих к разным языковым группам чешского и немецкого языков оставило глубокий след в каждом из них. Немецкое влияние на чешский язык проявилось не только на лексическом уровне (в форме пополнения его германизмами), но и в области фонетики. Взаимодействием с ним объяснялись и объясняются поныне такие явления как ударение на первом слоге, метафония, дифтонгизация, утрата корреляции по мягкости [Trost 1963: 29–30; Karlíková 2005: 207–213]. С меньшей очевидностью, но все же вполне убедительно действие немецкого языка отслеживается и на уровне морфологии и синтаксиса [Тугушева 1997: 109–127].

Возросшее в последнее время влияние английского, связанное с небывалым притоком англицизмов в европейские языки, лингвисты воспринимают в основном настороженно[1]. Это обстоятельство повысило их внимание к аналогичным процессам в истории современных языков в различные периоды их развития. Как нам представляется, изучение лексических германизмов в чешском языке с точки зрения диахронии и синхронии приобретает в связи с этим важное значение как для выявления сущности происходящих ныне изменений в славянских языках, так и для оценки их возможных последствий в будущем. Обращаясь к этой сложной и многоплановой проблеме, мы отдаем себе отчет в невозможности ее полного рассмотрения в рамках небольшой по объему статьи. А потому коснемся лишь некоторых ее аспектов, рассчитывая тем самым вызвать к ней интерес у коллег, занятых исследованием современного состояния славянских языков.

---

[1] Об отношении к этому явлению в Чехии свидетельствуют, в частности, посвященные языковым вопросам статьи под заголовками типа: «Češtině v nadcházejících desetiletích hrozí osud mrtvého jazyka» (Чешскому языку в ближайшие десятилетия угрожает судьба мертвого языка) или «Čeština je zamořována anglickými slova» (Чешский язык замучен английскими словами).

Заметим, что использованный здесь подход согласуется с позицией ведущих украинских славистов. В частности, с положением о постепенности, эволюционности (а не скачкообразности) изменений, происходящих в языке; о невозможности обеспечить лингвистическим знаниям надлежащую объективность и полноту без учета результатов, полученных при изучении языковых явлений с использованием не только синхронно-описательного, но и сравнительно-исторического подхода [Мельничук 1981: 22–23], а также о том, что суть и специфика каждой языковой системы открывается только при одновременном учете по возможности наибольшего количества фактов разных языков [Мельничук, Коломиец, Линник 1983: 53].

Материалом для данной статьи послужили немецкие заимствования, содержащиеся в толковых и переводных словарях современного чешского языка и некоторых других лингвистических изданиях[2]. Термин «германизм» используется нами в широком его понимании[3]. С учетом этого в группу анализированных единиц вошли не только слова немецкого происхождения, но и заимствования из других языков, для которых немецкий стал языком-посредником. Такое расширительное использование термина «германизм» вызвано случаями невозможности достоверно определить этимоны для некоторых чешских заимствований из-за значительной отдаленности во времени межъязыковых контактов.

В качестве примера единицы, преодолевшей кордоны нескольких европейских языков перед вхождением в словарный состав чеш-

---

[2] В качестве источников материала были использованы: *Nový akademický slovník cizích slov*. Kolektiv autorů pod vedením J. Krause. – Praha: Academia, 2006. 879 s.; *Česko-ukrajinský slovník. Ve dvou dílech. 1. vyd*. – Kyjev: Nauková dumka, 1. A–O. 1988. 488 s.; 2. P–Ž. – 1989. 711 s.; *Nová slova v češtině. Slovník neologismů*. – Praha: Academia. I., 1998. 358 s.; II, 2004. 568 s.; Sochová, Z., Poštolková, B. *Co v slovnících nenajdeme*. – Praha: Portal, 1994. 204 s.; *Slovník nespisovné češtiny. 2. rozšířené vydání*. – Praha: Maxdorf, 2006. 456 s.; Kubišta, J., Rejman, L. *Slovník cizích slov*. – Praha: SPN, 1959. 505 s.; *Большой немецко-русский словарь*. Под руководством О.И. Москальской. – Москва: Сов. энциклопедия, 1969. Т. 1. 760 с.; Т. 2. 680 с.

[3] Наше определение совпадает с трактовкой этого понятия в «Словаре лингвистических терминов для филологов», изданном не так давно в Чехии: «jazykový prvek přejatý z němčiny do jiného jazyka nebo podle němčiny v něm vytvořený». См.: Lotko, E. *Slovník lingvistických termínů pro filology*. – Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2003, S. 41.

ского языка, приведем лексему *barák* со значением «неблагоустроенное помещение для кратковременного совместного пребывания людей». Согласно данным словарей, «бараком» носители современного чешского языка называют «казарму», «сельскую лачугу», «жилище строителей», «жилье для пленных», «деревенский домик без земельного участка», а также «многоквартирный панельный дом, построенный по типовому проекту», иначе говоря – *panelák*. В последние годы участилось использование лексемы и в расширительном смысле: «человеческое жилье независимо от уровня комфортности». Ср: *Kde to najít v tomhle procovském, milionářském baráku?* Немецкая лексема *die Baracke* на протяжении всей своей истории относится только к постройкам военного типа – жилищам для военнослужащих и передвижным госпиталям. Придя из французского языка, который, в свою очередь, заимствовал ее со значением «большой и красивый дом» из испанского, эта единица поменяла в нем не только коннотацию. Отмеченная выше многозначность и стилистическая нейтральность проявилась у нее только в условиях чешского языка. Причем при заимствовании германизм полностью приспособился к языку-донору на формальном уровне.

Следует сказать, что подобные лексические, грамматические и стилистические изменения в чешском языке претерпевали многие германизмы, независимо от их первоначального возникновения. Пополнение немецкими словами чешского лексикона началось уже в 12 в. – при феодализме. Активному их заимствованию способствовала популярная тогда у правителей практика приглашать для освоения пустующих земель и развития ремесел немецких колонистов. Важную роль в усилении немецкого влияния в данном регионе сыграла и вся последующая его история[4]. В частности, включение Чехии после поражения у Белой горы (1620 г.) в границы Габсбургской империи [Tarda 1897], под политическим господством которой она пробудет три долгих столетия – до 1918 г. Находясь все это время в условиях непосредственного контакта с немецким языком, чешский беспрерывно пополнялся германизмами. Особенно много их вошло в конце 18 в. – в период габс-

[4] Заметно возросшая роль немецкого языка на чешской территории в то время привели богемистов к неутешительному для них выводу о том, что на протяжении большей части их письменной истории немецкий язык был для них по существу вторым литературным языком после латыни. См. об этом: Havránek, B. *Studie o spisovném jazyce*. – Praha: ČAV, 1963, S. 90–107.

бургского абсолютизма, когда немецкий стал единственным государственным языком Австро-Венгерской габсбургской монархии, вытеснив из официального употребления латынь. Именно тогда его давление на чешский язык достигло своего высшего предела. Недаром деятели национального чешского возрождения при внедрении в обиход неологизмов славянского происхождения вынуждены были прибегать в толкованиях их смысла к немецким эквивалентам. Собственно говоря, немецкоязычной была тогда, в основном, и вся учебная и научная богемистическая литература.

С пробуждением национального самосознания чехов (середина 19 в.) начался новый этап и в развитии чешского языка. Результатом пуристического движения по очистке родного языка, не ослабевавшего вплоть до наших дней, стала утрата подавляющим большинством немецких заимствований своей сильной позиции. В рамках этой радикальной «перезагрузки» чешского лексикона германизмы не только целенаправленно вытеснялись из центра лексической системы (в профессиональные сленги, терминологию, экспрессивно окрашенную лексику), но и заменялись богемизмами и славянизмами, реже – заимствованиями из других языков. Параллельно с перегруппировкой и переоценкой германизмов в чешском лексиконе происходило значительное обогащение его неологизмами, созданными с помощью собственных словотворческих ресурсов.

Длительность и глубина чешско-немецких контактов привели к тому, что германизмов в словарном составе чешского языка оказалось значительно больше, чем в близкородственных языках. Поэтому и сегодня они присутствуют не только в литературной форме чешского языка и его диалектах соседних с Германией областей, но и в таком феноменальном наддиалектном образовании как obecná čeština[5]. Вхождение германизмов в периоды, когда менялся фонетический строй, морфология, лексико-семантическая система, стилистические нормы

[5] Нелитературная форма, используемая, как правило, в сфере повседневного общения, от литературного языка отличается отсутствием кодификации и более быстрым в сравнении с ним развитием. Вследствие этого отдельные ее элементы могут проникать в словарный состав чешского литературного языка. Считается, что этот интердиалект как «форма национального языка, в которой стерлись специфические черты отдельных диалектов», сформировался уже в 15 в., когда доминирующее положение в Чехии занимал немецкий язык.

и чешского, и немецкого языка, сказалось на дальнейшей судьбе этих единиц. Попадая в чешский язык через устную и письменную речь, они вследствие этого не в одинаковой степени приспосабливались к системе языка-реципиента. Из-за подолгу сохраняемой связи с языком-донором такие единицы пополняли группу иностранных слов[6] или отходили на периферию чешского языка, утрачивая актуальность. Несколько иной была участь германизмов в случае заимствования несколькими языками, превращавшими их в европеизмы – элементы общеевропейского лексического фонда, а иногда даже интернационализмы[7]. Данное обстоятельство способствовало их более длительному закреплению в чешском лексиконе. В ходе постепенной многоэтапной адаптации многие заимствования утрачивали ощутимую связь с немецким языком и становились органической частью словарного состава чешского языка.

Несмотря на многочисленность посвященных германизмам исследований, современная лингвистика не располагает пока достаточно точными сведениями о количестве их в чешском языке в разные периоды его развития, в том числе и в наши дни. Тем не менее, приведенные в трудах отдельных ученых квантитативные данные[8], а также результаты наших собственных наблюдений над словарным материалом свидетельствуют о наличии в современном чешском языке тенденции к минимализации новых немецких заимствований для пополнения словарного состава. Учитывая, что одновременно с этим наблюдается сокращение притока единиц и из других европейских языков, о чем мы уже писали в своих статьях [Федонюк 2012: 259–271; 2010: 194–202],

---

[6] К иностранным словам мы относим и германизмы, сохраняющие при функционировании в чешском черты немецкого языка на фонетическом, морфологическом или другом уровне.

[7] Под интернационализмом понимаем слово, возникшее первоначально в одном языке и затем из него заимствованное в языки, принадлежащие минимально трем разным языковым группам.

[8] Так, в реестре словаря в упоминаемой нами ранее книге С.М. Неверклы представлено свыше трех с половиной тысяч слов разной тематики, в работе Т. Тёльеши их насчитывается уже две тысячи, а в дипломной студентки философского факультета Университета им. Масарика в Брно П. Клобоуковой, где германизмы рассматриваются в социологическом аспекте, их только 1311. Причем, 328 из них – это производные однокоренные образования.

можно полагать, что процесс заимствования германизмов в чешском языке приобрел в наши дни вполне естественный характер. На фоне заметно возросшего в последние десятилетия англо-американского языкового влияния в современном чешском языке наметился одновременно с этим сдвиг в сторону более лояльного отношения к ранее заимствованным германизмам, которые начинают более активно вовлекаться в неосемантические процессы.

В полной мере сказанное относится и к лексеме *samet*, превратившейся в определенном смысле в символ недавних революционных перемен в жизни Чехии. Будучи, как и немецкое слово *der Samt*, до конца 20 в. номинацией «мягкой ткани с нежной ворсистой поверхностью», эта единица в конце прошлого века вдруг приобрела переносное значение. Стала вначале в связи с ее не агрессивным, «мягким» характером обозначением революции 1989 г., а со временем начала использоваться и по отношению ко всякому другому «мирному решению проблемы».

В условиях, когда пополнение чешского словаря конкретными германизмами уже зависит не столько от политических, внешних по отношению к языку факторов, сколько от его системных потребностей, более существенное значение приобрели: новизна, специфичность и общественная значимость понятий, обозначаемых заимствованными единицами, способность последних обеспечить носителям чешского языка реализацию их потребности в точной, краткой, выразительной, и по возможности, оригинальной языковой саморепрезентации. Примером отвечающего этим критериям немецкого заимствования, на наш взгляд, можно считать германизм *gastarbeitr* [-arbaj-] (ср.: *der Gastarbeiter*) – «временный рабочий иностранного происхождения», который ввиду большого распространения данного явления в мировой практике сразу стал европеизмом.

Входя в чешский язык не только поодиночке, но и вместе с однокоренными или производными словами, германизмы также целыми семьями часто включаются и в его семантические и деривационные процессы. В этом отношении заслуживает внимания давнишнее немецкое заимствование *blok*, в значениях которого отразилась хозяйственность деятельность Чехии на протяжении нескольких веков, в частности, популярность в данном регионе кожевенного и шляпного ремесла, а также приоритет в развитии железнодорожного транспорта и горного дела. Влиянием немецкого языка можно объяснить не только

использование слова *blok* в качестве названия для отдельных предметов, но и появление у него значения «совокупность предметов, объединенных в одно целое на основе общих внешних и функциональных характеристик». В соответствии с этим «блоком» в чешском языке называют не только «отрезок железнодорожного пути между двумя станциями» и «блок-картер двигателя», но и «заводской корпус», «жилой квартал города», «блокнот», а также «кассовую книгу и расчетную книжку абонента». Со второй половины 20 в. словарями фиксируется германизм *blok* также в значении «объединение организаций, стран, государств». Как часть композита *blokdiagram* («схематическое изображение среза поверхности земли») вошел он и в географическую и геологическую терминологию.

Полисемантичностью и словообразовательной активностью отличается в современном чешском языке и глагол *blokovat* от немецкого *blockieren* «тормозить, перевертывать, переплавлять, блокировать», употребляемый носителями чешского языка в значении «создавать непреодолимые препятствия для соединения объектов, свободного их передвижения и доступа к ним» в различных сферах человеческой деятельности. Не менее активны в коммуникативном пространстве и образованные от именной и глагольной основы с помощью интернационального или чешского формантов абстрактные существительные *blokace* и *blokování*. Будучи внешне подобными многочисленным сегодня изоморфным дериватам от англицизмов, они, тем не менее, не относятся к этим избыточным в чешском словаре элементам. Поскольку в отличие от гибридов, созданных на основе английских корней (ср.: *tunelace* и *tunelování*) по тем же деривационным моделям, они отличаются между собой не только структурно, но и в семантическом и стилистическом отношении. Обратившись к словарному материалу, нетрудно заметить, что лексема *blokování* используется в чешском языке в узкоспециальной технической терминологии. Напр.: *blokování kola*. В то время как *blokace* как общеупотребительная единица стала номинаций для многих схожих по характеру, но различных по последствиям действий. Ср.: *blokace pozemků*, *blokace akcií pro obchodníky*, *blokace ústavních změn*, *blokace hranic*, *blokace účtu*, *blokace informací*.

С усилением пуристических тенденций в современном чешском языке связываем мы и наличие в его словарном составе отглагольного деривата *blokovna,* образованного от немецкой основы и непродук-

тивного ныне славянского аффикса. Появление данного гибридного образования с тем же, что и у англицизма *blumink blooming* [blu-]) значением «мощный прокатный стан» свидетельствует об условиях жесткой конкуренции, в которой пребывают сегодня в чешском лексиконе англо-американские заимствования. А также о некотором смягчении в нем негативизма по отношению к словам немецкого происхождения в конце 20-го – начале 21-го века.

Исходя из изложенного, можно легко объяснить и некоторые другие происходящие в современном чешском языке явления. В том числе, и дальнейшее развитие семантики германизма *blokada*. Показательно, что войдя вначале в те же, что и немецкое *der Blockade*, терминологические сферы (военную и полиграфическую), расширяя свои выразительные возможности, слово это на чешской почве оказалось еще в нескольких специальных областях – политике, экономике, коммерции, спорте, медицине (напр.: *blokada kloubu* «фиксирующая повязка на сустав с целью ограничения его подвижности»), и даже в активно прогрессирующей ныне информационной (ср.: *informační blokada*).

Завершая на этом рассмотрение вопроса о германизмах в современном чешском языке, отметим следующее. История немецко-чешских контактов свидетельствует о сложности и продолжительности процессов, связанных с пополнением языка иноязычными элементами. Результатом немецкого влияния на чешский язык стало проникновение в его словарный состав многочисленных германизмов. Активное пуристическое движение по очистке языка от немецкоязычных элементов привело к их значительному сокращению в чешском языке. Тенденция к ограниченному заимствованию слов немецкого происхождения сохраняется в нем до сих пор. Вместе с тем заметное пополнение словарного состава чешского языка англицизмами и некоторое ослабление пуризма в отношении слов немецкого происхождения способствует более активному использованию германизмов при создании неологизмов. Анализ немецких заимствований, проведенный с позиций диахронии и синхронии, позволяет избыточное сегодня пополнение чешского языка англицизмами рассматривать в качестве временного, а потому не опасного для его будущего явления, конечно, при условии функционирования всех необходимых для сохранения этого языка механизмов защиты.

ЛИТЕРАТУРА

Bělič, J. Poznámky o postavení německých jazykových přejatých slov v dnešní češtině. In: *Slawisch-deutsche Wechselbeziehungen in Sprache, Literatur und Kultur. Heraugegeben von W. Krauss, Z. Stieber, J. Bělič, V.I. Borkovskij*. – Berlin: Akademie-Verlag, 1969, S. 7–18.

Beneš, E. Sborník o české-německých jazykových kontaktech a kulturních vztazích. In: *Slovo a slovesnost 28. 1967*, S. 70–75.

Bielfeldt, H. Slawischen im deutschen Wortschatz. In: *Zeitschrift für Slawistik III, 1958,* S. 663–667.

Bukáček, J. Je čestina přeloženou němčinou? In: *Naše řeč 18, 1934*, S. 114–115.

Eicher, E. *Beiträge zum deutsch-slawischen Sprachkontakt*. – Berlin: Akademie-Verlag, 1977.

Karlíková, H. Německé výpůjčky v češtině a slovenčině. In: *Naše řeč 88, 2005*, S. 207–213.

Мельничук, О.С. Розвиток мови як реальної системи. In: *Мовознавство, 1981, № 2*, с. 22–34.

Мельничук, А.С., Коломиец, В.Т., Линник, Т.Г. Сочетание сопоставительно-типологического и сравнительно-исторического методов при исследовании славянских языков. In: *Слов'янське мовознавство. IX Міжнародний з'їзд славістів. Доповіді.* – Київ: Наукова думка, 1983, с. 53–85.

Newerkla, S. M. *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lenwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung*. – Franfurt am Mein: Europäischer Verlag der Wissenschaften, 2004. 780 s.

Tarda, F. *Kulturní styky Čech s cizinou a• do válek husitských*. – Praha: Jubilejní fond Královské české společnosti nauk, 1897. 436 s.

Tölgyesi, T. *Lexikální germanismy v dnešní češtině. Studie kontaktovělingvistické*. – FF Katolické univ. – P. Pázmánye, 2009. 378 s.

Trost, P. Německé vlivy na slovanské jazyky. In: *Československé přednášky pro V. Mezinárodní sjezd slavistů v Sofii*. – Praha: Academia, 1963, S. 29–30.

Тугушева, Р.Х. Германизмы в близкородственных языках. In: *Slavica slovaca 32, 1997*, S. 109–127.

Федонюк, В.Є. Інноваційні процеси в чеській мові кінця XX – початку XXI ст. In: *Академік Олександр Мельничук і сучасне мовознавство (збірник наукових праць до 90-річчя з дня народження)*. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012, с. 259–271.

Федонюк, В.Є. Російсько-чеські мовні контакти кінця XX – початку XXI ст. In: *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Збірник наукових праць. Вип. 11.* – Київ: Національний університет імені Тараса Шевченка, 2006, с. 194–202.

Volha HAPEYEVA
(Minsk State Linguistic University)

Gastronomic Similes in the Systems of the Belarusian and the English Languages: Comparative Aspect

Summary

Gastronomic Similes in the Systems of the Belarusian and the English Languages: Comparative Aspect

The article is dedicated to the problem of the comparative analysis of the similes that include or describe the elements of culinary (gastronomic) semantics in the Belarusian and the English languages. The author discusses main issues connected with the studying of simile as an object of research, such as its differences from metaphor and common comparison as well as the cognitive structure of simile is provided. On the basis of the carried out analysis the author suggests a classification of similes with gastronomic elements grounded on the semantic parameters. The particular attention is paid to the cognitive aspect of the problem, where the attempt to discuss and point out both universal and nationally specific features of the Belarusian and English similes is undertaken, which, in its turn, can promote a better understanding of the general processes of categorization and conceptualization in language.

Key words: *simile, culinary (gastronomic) semantics, comparative linguistics, food, Belarusian, English*

Резюме

Гастрономические сравнения в системах белорусского и английского языков: компаративный аспект

Статья посвящена проблеме сопоставительного анализа сравнений, включающих или описывающих единицы с кулинарной (гастрономической) семантикой в белорусском и английском языках. Автор освещает основные вопросы, связанные с изучением *сравнения* как объекта исследования, его отличие от метафоры и обычного сравнения, также представлена когнитивная структура сравнения. На основе проведенного анализа автор статьи предлагает классификацию сравнений с гастрономическими единицами, основанную на семантических параметрах. Особое внимание уделяется когнитивной стороне проблемы, в рамках которой обсуждаются и рассматриваются как универсальные, так и национально-специфические характеристики белорус-

ских и английских сравнений, что, в свою очередь, служит лучшему пониманию общих процессов категоризации и концептуализации в языке.

Ключевые слова: *сравнение, кулинарная (гастрономическая) семантика, компаративная лингвистика, еда, белорусский язык, английский язык*

*

Introduction

The culinary traditions constitute an important part of the culture of nations that is why it is not by accident that outstanding anthropologists and social scientists paid attention to food. Among them are C. Levi-Strauss, M. Douglas, R. Barthes, P. Bourdieu, etc. It should be mentioned that culinary culture of a certain nation depends on a number of factors, such as geographical, social and economic, religious. "*For what is food? It is not only a collection of products that can be used for statistical or nutritional studies. It is also, and at the same time, a system of communication, a body of images, a protocol of usages, situations, and behavior*" [Barthes 2008: 29]. These words by R. Barthes shed a new light onto such a trivial aspect of our everyday life as food and eating.

Similes that contain the semantics of culinary, can give us the information on what products were typical for this or that culture, what was the attitude of people towards them, what was their regime of the day, when they had lunch and whether they had one at all, what were the table manners, and so on.

From the cognitive point of view similes serve to familiarize the unknown, to make closer those things that seem strange or inexplicable. There are several approaches to the studying of similes such as structural, semantic, cognitive, comparative, and stylistic (the study of similes as part of writer's voice) to name a few. In the Belarusian linguistics the problem of simile was discussed in the works by F. Jankouski, M. Grynblat, M. Kaniuškievič, T. Valodzina, etc.

In the Belarusian sources the simile is defined as "a trope based on a comparison of two phenomena, the aim of which is to characterize the one by means of the other" [Лазарук 1983: 108]. One of the most precise definitions found in English-speaking sources is that by K. Wikberg which says that simile is "a figurative expression used to make an explicit comparison of two unlike things by means of the prepositions *like*, *(as)…as*, or the conjunctions *as*, *as if*, *as though*" [Wikberg 2008: 128]. Very often similes are mentioned together with metaphors, but, according to some

authors [Плотнікаў 2003: 93; Fishelov 2007: 72], the main difference between the former and the latter is the character of comparison, i.e. whether the transfer of qualities is expressed explicitly (with the help of conjunctions) or implicitly (without any conjunctions). The other important aspect is to distinguish simile from literary or ordinary comparisons, the two must not be confused as they represent different processes. The aim of the comparison is to establish the degree of likeness or difference between two objects which belong to the same class or category, while the simile tries to describe one object by "bringing it into contrast with another object belonging to an entirely different class of things" [Galperin 1977: 167].

As concerns the structural composition of a simile it is possible to single out four main components which are observed in the majority of works on the topic but can have different naming. These main logical elements are – 1) Subject (Tenor, Topic, Comparandum) – the thing being described; 2) Object (Vehicle, Comparatum) – the thing that is describing it; 3) Ground of comparison (Tertium Comparationis) – similarities between the two; 4) Indicator of comparison (Operator) – used to express the type of process.

In the Belarusian language the most typical operators are conjunction *як, бы, быццам, што, роўна, чыста, начэ, хоць.* As a synthetic form of comparison in the Belarusian language is used a non-conjunctive construction which makes use of a noun in instrumental case, e.g.: *глядзець ваўком* 'to look (at smb.) as (as being) a wolf'. While in the English language the markers used are: *as, like, as if, as though, so…as, as…as.*

Methodology

The article focuses on the so called **trite/hackneyed** or **folk** similes which are typical of the colloquial speech and fixed in dictionaries as expressive means of language. These combinations have become clichés, which implies that sometimes it is not easy to derive the logical meaning of the second part or the ground for comparing the two things.

By means of the continuous sampling method the similes that included the words with gastronomic semantics either in their entry collocation or in their definitions were chosen. For the Belarusian language *Слоўнік беларускіх народных параўнанняў* ('Dictionary of Belarusian folk similes') was used, which contains more than 8 thousand entries. For English – *The Oxford Dictionary of Idioms* (5,000 idioms) and *The McGraw-Hill Essential American Idioms Dictionary* (2,000 entries). It should be mentioned

that there are specialized dictionaries of similes in the English lexicography as well, but the dictionaries I am aware of contain the writers' (or genuine) similes, that is why their data were not included into the sampling as irrelevant for this particular study. That is why for the English dictionaries one more criterion was used – the presence of simile markers (*as*, *than*, *like*).

Results

The results obtained can be classified according to several parameters. The first one is semantic: it is possible to distinguish semantic groups of the tenor, the vehicle and the ground. The second one is structural – depending on the way the components are combined. These syntactic structures can be systematized as models where certain morphological symbols are used (V, N, Adj, etc.). In this article I will pay attention to the semantic groups of the similes obtained and on the basis of the analysis will propose the corresponding classification.

The first group of similes contains the lexemes which name the products and are used as vehicles, e.g.: *Галава як капуста*. 'Head is like cabbage' – to refer to a silly person. These products are listed in table 1.

Table 1.

Vegetables and fruits	Dairy products	Bakery	Meat and fish	Other
cabbage, bean, turnip, onion, garlic, potato carrot, tomato, pea, beetroot, black reddish, apple, orange, cranberries	sour-cream, cheese, butter, milk, milk fresh from the cow	bread, pastry (dough), pancakes, pie, patty, spice cake, beignet	herring, fish, sausage, meat	sweets, sugar, lard, fried pork rinds, cooked cereals, hot ground cereal, dish, dinner, mačanka, coffee, kissel, zacirka, honey, salt, egg, kliocka (gnocci), halushka (dumpling), mushroom

The second group is a group of products that act as subjects in similes, which may testify to their importance of these products or frequent use of them in the daily diet of people. They are: bread, meat, dinner, cottage cheese, mushrooms, cabbage, pancake, a round of bread (or lard), salt, for example: *Абед без мяса – як скрыпка без баса*. 'Dinner without meat is like a violin without bass'.

The third group describes the process of food consumption, table manners, appetite. It is possible to distinguish the following subgroups here:

a) To eat unwillingly or with indifference, lack of appetite, act as a picky person, e.g.: *Перабіраць як свіння лычам.* 'Rummage as a pig with its snout'.
b) To eat little, e.g.: *Ядок як той камар.* 'An eater as a mosquito'.
c) To eat a lot, greedily, e.g.: *Есці як перад смерцю.* 'To eat as if before death'.
d) A hungry person, e.g.: *Галодны як чорт.* 'As hungry as a devil'.
e) About a full person, who has eaten a lot, e.g.: *Сыты як вол на бровары.* 'As full as ox at brewery'.
f) About generous food and tasty dishes, e.g.: *Наесціся як на вяселле.* 'To eat as at wedding'.
g) About a small amount of food, e.g.: *Даць як кату пад'есці.* 'To give food to smb. as if to feed a cat'.
h) About a person who chews vigorously and noisily, e.g.: *Хламаць бы свіння.* 'Champ as a pig'.
i) About the food (dish) which was cooked undiligently, fast, e.g.: *Як парасятам.* 'As for piglets'.

While analyzing the English similes, it was possible to distinguish two following groups. The first group of similes contains the lexemes which name the products and are used as vehicles, e.g.: *Flat as a pancake.* These products are listed in table 2.

Table 2.

Vegetables and fruits	Dairy products	Bakery	Meat and fish	Other
peas, potato, turnip, cucumber, beetroot, berry, plump	cheese, butter, cream	pie, apple pie, fruitcake, pancake, toast, hotcake, piecrust	sardines	Salt, candy, egg, can of corn, dinner, dog's dinner, lunch

The group that would describe the products or dishes themselves as in Belarusian was not registered in English. As for the third group which describes the manner of eating/appetite, it is present in English and can be subdivided into the following subgroups:

a) To eat greedily (heartily/large amounts of food), e.g.: *Eat like a horse*;
b) Be hungry, e.g.: *Hungry as a bear; hungry as a hunter*;
c) Peck at one's food, eat very little, e.g.: *Eat like a bird.*

Discussion

To investigate the semantics of similes, it is necessary to note that it includes the element of value. When one thing is compared to the other it is done on the ground of assessing the object (vehicle) either as positive or negative transferring this perception onto the tenor. Thus, it is possible to conclude that the simile has not only a nominative function (typical of any word-collocation), but also a value (assessing) one, which makes it serve as axiological guidelines.

In order to reveal universal and nationally specific features of the similes with gastronomic semantics it is necessary to compare the units obtained in the Belarusian and the English languages. As a result of the comparative analysis it became possible to distinguish the following **nationally specific features:**

1. Some specific products typical either of the Belarusian cuisine (*mačanka, sala, kaša, kliocki*) or English-speaking one (can of corn).
2. Some products which coincide on hyperonymic level but are different at the hyponymic one, e.g.: *fish – sardines/селядзец* 'herring', which are used to denote the same situation described in the idiom,
   Cf.: (1) *Найшло ў хату як сялёдак у бочкі.* 'There came so many as there are herrings in the barrel' – about a house crowded with lots of people.
   (2) *Pack so/sth (in) like sardines. Fig.* to squeeze in as many people or things as possible.
3. Manifestation of different physical qualities/appearance (e.g., the color of skin)
   Cf.: (3) *Цела бела бы смятана.* 'Body as white as sour-cream' – about a pale/non-tanned person.
   (4) *Brown as a berry*. Very suntanned.
4. The use of one and the same product but with different meaning.
   Cf.: (5) *Sure as eggs is eggs* – without any doubt; absolutely certain
   (6) *Ісці як з яйкам.* 'To walk as if carrying an egg' – about a very careful manner of walking.

Among the **universal features** it is possible to figure out the following ones:

1. The use of common products (*butter, beetroot, cream*). Conceptualization of these products goes along the same pattern, e.g., similes with the word *butter* are used to describe some easy process or not a very fair, deceptive person,

Cf.: 1) *Like a (hot) knife through butter* – very easily
Лёгка як хлеба з маслам з'есці. 'As easy as to eat bread with butter' – about something easy.
2) *Look as if butter wouldn't melt in your mouth* – appear deceptively gentle or innocent, informal;
Што ні скажа, нібы маслам мажа. 'Everything one says as if one spreads butter' – about a person who is too smooth-tongued.

However, in Belarusian one may come across some other meanings connected with *butter*, e.g.: *Жоўты як масла* 'yellow as butter'– of a pleasant yellow colour; or *Зямля як масла* 'soil as butter' – about fertile soil.

2. In both cultures the fact of hunger is important as it finds its verbalization in similes. As for the manner of eating in Belarusian and English it is possible to distinguish at least two extreme groups that coincide such as greedy consumption of food and very modest eating.

Conclusion

As a result of the comparative analysis of the Belarusian and English similes it has become possible to figure out the isomorphic and allomorphic features of the similes with gastronomic semantics and thus reconstruct the national linguistic world view.

Comparison as a broader semantic category serves as a means of categorization and conceptualization. The detailed analysis of hackneyed similes containing culinary semantics will further enrich our understanding of the mechanisms of conceptual thinking and will help to reveal the patterns of correlation of language and thought.

LITERATURE

Barthes, R. Toward a Psychosociology of Contemporary Food Consumption. In: *Food and Culture: a Reader*, ed. by C. Counihan, P. Van Esterik. – New York: Routledge, 2008, p. 28–35.

Fishelov, D. Shall I Compare Thee? Simile Understanding and Semantic Categories. In: *Journal of Literary Semantics, № 36, 2007*, p. 71–87.

Galperin, I.R. *Stylistics*. – Moscow: Higher School, 1977. 332 p.

Wikberg, K. Phrasal Similes in the BNC. In: *Phraseology: An Interdisciplinary Perspective,* ed. by S. Granger, F. Meunier. – John Benjamins Publishing, 2008, p. 127–143.

Siefring, J. *The Oxford Dictionary of Idioms*. – Oxford: Oxford University Press, 2004. 348 p.

Spears, R. *The McGraw-Hill Essential American Idioms Dictionary*. – McGraw-Hill, 2007. 289 p.

Валодзіна, Т.В., Салавей, Л.М. *Слоўнік беларускіх народных параўнанняў*. – Мінск: Беларус. навука, 2011. 482 с.

Лазарук, М.А., Ленсу, А.Я. *Слоўнік літаратуразнаўчых тэрмінаў*. – Мінск: Народная асвета, 1983. 191 с.

Плотнікаў, Б.А., Антанюк, Л.А. *Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум*. – Мінск: Інтэрпрэссэрвіс, Кніжны Дом, 2003. 672 с.

Светлана ЕВСТРАТОВА
(Тартуский университет)

Отношения межкультурной эквивалентности в газетных заголовках на русском и эстонском языках*

Summary

On the Intercultural Equivalence in the Estonian and Russian Newspaper Headlines

The author of the given article considers the linguocultural aspect (idioms and precedent texts in the first place) of the newspaper headlines on the material of the "parallel", translated texts in Estonian and Russian. At the same time linguocultural units are used very actively both in the Estonian and Russian original mass media.

The analysis of our material indicates that the headlines of the articles written in Russian are not connected with the categories of tense so closely as in the Estonian language. Some means of explicitness of tense correlate with the category of temporality only indirectly.

Unfortunately very often it is not possible to overcome the linguocultural barrier between an original and translated headlines. It is a serious problem for an interpreter who works under the conditions of deficit of time.

Key words: *lingvokulturema, newspaper headlines, phraseological unit, precedent text, linguocultural barrier*

*

Широкое использование особых культурных знаков, *лингвокультурем*, является одной из ярких примет современного журналистского письма. *Лингвокультурему* мы понимаем как «*диалектическое единство лингвистического и экстралингвистического (понятийного и предметного) содержания*» [Воробьев 1997: 44–45]. К этим знакам как носителям культурной информации относятся фразеологизмы (ФЕ) и прецедентные тексты (ПТ) в русскоязычных СМИ на территории Эстонии, которые и являются объектом нашего анализа. Лингвокультурологическая составляющая оценивается нами в аспекте перевода, степень адек-

* Статья выполнена при финансовой поддержке Эстонского научного фонда в рамках гранта «Темпоральность в эстонском и русском языках» (ETF 9300).

ватности которого является серьезной проблемой для той прессы, которую с определенной долей условности можно назвать «параллельной» или «переводной»: речь идет о тех изданиях, которые выходят в Эстонии на двух языках – эстонском и русском. Для сопоставления фрагментарно привлекаются и заголовки газет, издающихся только на эстонском или только на русском языке.

Активное владение заключенной в ПТ и ФЕ национально-культурной информацией свидетельствует о принадлежности к определенной эпохе, ее культуре, в том числе и массовой. Лингвокультуремы являются и средством выражения авторской оценки, и средством создания образности, и важным средством формирования имиджа журналиста и, следовательно, самого издания. В идеале переводчик должен быть «лингвострановедом», то есть обладать знаниями о культуре носителей обоих языков. Рассмотрим, как этот аспект переводческой деятельности реализуется в приведенных ниже примерах заголовков из издающихся параллельно на двух языках газет *"Postimees"* (PM) и «*Северное побережье*» (СП) / *"Põhjarannik"* (PR), (через флэш даны русский и эстонский заголовки, в скобках – дословный перевод эстонского заголовка на русский язык).

(1) *Ukraina võitleb* (Украина борется, PM, 21.01.2014) // *Крещение огнем в Киеве* (PM, 21.01.2014)

(2) *Ühe piletiga võiks sõita Mustamäelt Annelinna* (По одному билету можно проехать от Мустамяэ до Аннелинна, PM, 21.01.2014) // *С единым билетом по всей Эстонии?* (PM, 23.01.2014)

(3) *Чулпан Хаматова*: «*плыть против течения всегда сложно*» (СП, 08.10.2013) // *Tšulpan Hamatova jagas jõhvilastega 20. sajandi vene kirjanduse rikkust* (Чулпан Хаматова поделилась с йыхвисцами богатством русской литературы XX столетия, PR, 08.10.2013)

(4) *Inimese toitja. Leedus tegutseb lehmade pansionaat* (Кормилица человека. В Литве действует пансионат для коров, PM, 15.02.2014) // *Пансионат для буренок. В Литве открылся приют для коров* (PM, 18.02.2014)

(5) *«Крышевых» денег хватит лишь на покупку пары дранок* (СП, 10.12.2013) // *Ida-Virule jagub poliitilist katuseraha vaid mõne pilpa ostuks* (Политических крышевых денег хватит Ида-Виру только на покупку нескольких дранок, PR, 10.12.2013)

В первом заголовке на эстонском языке бросается в глаза его четкая структурированность и темпоральная ориентация, не лишенная экспрессивности информативность; его перевод на первый взгляд оторван от конкретного времени, он размыт, но лингвокультурема *Крещение* (один из двенадцати главных православных праздников) является отсылкой к происходившим в столице Украины январским событиям 2014 года, и, как показал проведенный нами опрос, читатели старшего поколения без затруднений «считывают» эту информацию.

Третий заголовок на русском языке недостаточно информативен: в нем мы видим авторскую оценку при неэксплицированном объекте сожалений, и только после прочтения статьи становится ясно, что речь идет о самобытной поэзии М. Цветаевой и Б. Ахмадулиной. В эстонском заголовке, напротив, прекрасно реализована информативная функция, но позиция автора не выражена и ощущается его нежелание усилить экспрессивную составляющую названия статьи. У переводчика есть выбор – стремиться к межкультурной эквивалентности или переводить информативно: в условиях ограниченности времени (одна из специфических черт журналистской работы) зачастую приходится жертвовать первым в пользу второго.

В пятом примере и эстонский, и русский варианты заголовков почти в равной степени информативны и экспрессивны, но устоявшееся в эстонском языке слово *katuseraha* не вызывает ненужных ассоциаций, которые неизбежно появляются у русского читателя при восприятии словосочетания *крышевые деньги*, поэтому переводчик заключает определение в кавычки. Проведя прагматическую адаптацию, переводчик преодолел лингвоэтнический барьер, установив тем самым между текстом на языке оригинала и текстом на языке перевода отношения межкультурной эквивалентности.

Второй и четвертый заголовки интересны тем, что в первом случае в эстонском варианте используются местные топонимы, которые не всегда «считает» русскоязычный читатель [Мустамяэ – жилой район в Таллинне, Аннелинна – в Тарту. – С. Е.], поэтому название статьи на русском языке более обтекаемо. В четвертом русскоязычном заголовке переводчик употребляет усиливающие его экспрессивность слово *буренка*, имеющее явную традиционно-народную коннотацию, и *приют* (жилище, где чувствуешь себя безопасно и уютно) вместо *пансионат* (род дома отдыха). Очевидно, что в названиях этих статей

русскоязычный журналист стремится использовать ресурсы национально-культурного пространства, в котором «живут» носители языка.

Содержание рассмотренных названий статей на русском языке оторвано от конкретного времени, в первых трех примерах оно выражено имплицитно, более размыто, чем в их эстонских вариантах, где темпоральная ориентация является более чёткой. Такое синтаксическое членение может свидетельствовать о превалировании в русскоязычных заголовках экспрессивной функции над информативной, хотя сегодня эти функции далеко не всегда противопоставлены друг другу [см. об этом, в частности, Костанди 1996, Мельцер-Евстратова 1999, Евстратова 2001 и др.]. Стремление к усилению информативной составляющей заставляет переводчика пренебрегать национально-культурными компонентами заголовка. В то же время в непереводной эстонской прессе достаточно активно (особенно в последние годы) используются лингвокультуремы, оттеняющие экспрессивную функцию заголовков.

Выделим достаточно типичные для непереводной эстонской прессы последних лет заголовки (представлены ниже), чтобы убедиться в том, что и в них достаточно активно используются экспрессивные синтаксические конструкции (пример 1), ПТ – заголовки 2, 3 и 4 [пример 2 представляет собой трансформированное название произведения известного эстонского писателя Матса Траата «*Танец вокруг парового котла*» – С. Е.]. Далее приведены названия статей из имеющих самую многочисленную читательскую аудиторию эстонских газет "*Postimees*" и "*Õhtuleht*" (в скобках дан дословный перевод на русский язык):

(6) *Sabotaaž! Kes saagis pealinna jõulukuuse tüve läbi?* (Саботаж! Кто перепилил ствол столичной рождественской ёлки? Õhtuleht, 26.11.2011).

(7) *Tants ümber tuumakatla*. (Танец вокруг ядерного котла, PM, 21.11.2011)

(8) "*Kadunud põlvkond*" *ja haridus*. («*Потерянное поколение» и образование*, PM, 24.11.2011).

(9) *Kuritöö ja karistus 20 aastat hiljem*. (Преступление и наказание 20 лет спустя, PM, 24.11.2011).

В свою очередь, заголовки издаваемых в Эстонии русскоязычных газет последних лет насыщены экспрессивностью и прецедентностью. Приведем примеры «не связанных» эстонским текстом, то есть «непе-

реводных» заголовков из русских газет последних двух лет: это еженедельники «*День за днем*» (ДД), «*МК Эстония*».

(10) *Сентябрь тревоги нашей*. (ДД, 5 – 11.11.2010).
(11) *Не хочу учиться, хочу разжиться*. (ДД, 21 – 27.01.2011).
(12) *Когда старость в радость*. (МК Эстония, 7 – 13.09.2011).
(13) *Кому в Локса жить хорошо?* (ДД, 5 – 11.09.2011).
(14) *Он знает, Мууга цвесть*! (ДД, 25. 06 – 01.07.2010).
(15) *Ну когда же душка Лаар надиктует мемуар?* (ДД, 30.09 – 6.10. 2011).
(16) *Прощай, Койдула*! (ДД, 24 – 30.09.2010).

В этих заголовках содержатся ПТ, окруженные образными ассоциациями и усиливающие эмоциональное воздействие; ключевые слова (имена и топонимы), трансформированные фразеологизмы – и этим приведенные названия газетных статей сходны с российскими. Налицо стремление авторов статей включить читателя в «свое» национально-культурное пространство, причем здесь важен не только национально-культурный, но и социальный контекст. У живущих в Эстонии русских своя «сеть лексических ассоциаций», у используемых в приведенных примерах топонимов, фамилий, которые хорошо знакомы всем жителям Эстонии, существует свой национально-культурный фон: эти вкрапления понятны лишь «своему», эстонскому читателю. *Мууга*, *Локса* – все это знаковые топонимы для жителей Эстонии, и эти названия обыгрываются в соответствующих газетных заголовках, создавая определенный национально-культурный фон и придавая предложению законченный смысл. В одних заголовках (*Ну когда же душка Лаар надиктует мемуар*?) фамилия «героя» названа прямо, она хорошо знакома «эстонским» русским и неизбежно вызывает определенные ассоциации; в других случаях (*Прощай, Койдула*!) её надо расшифровывать, поскольку упоминание об известной эстонской поэтессе связано в этом примере с изображением на стокроновой купюре.

Лингвокультуремы дают возможность в компактной форме передать и содержание статьи, и обозначить авторскую позицию, реализуя таким образом информативную функцию в экспрессивной форме. Однако это не всегда распространяется на «параллельную» прессу, которая по объективным причинам не всегда может преодолеть лингвоэтнический барьер.

ЛИТЕРАТУРА

Воробьев, В.В. *Лингвокультурология*: *теория и методы*. – Москва: Изд-во Российского ун-та дружбы народов, 1997. 332 с.

Евстратова, С. Б. Языковые средства выражения оценочности в газетных заголовках (на материале русского и эстонского языков). В кн.: *Русский язык*: *система и функционирование. Труды по русской и славянской филологии. Лингвистика. Новая серия*, *V*. – Тарту: изд-во Тартуского ун-та, 2001, с. 7–18.

Костанди, Е. И. Коммуникативная структура предложения и текста в русском и эстонском языках. В кн.: *Emakeel ja teised keeled. 2. Ettekanded*. – Тарту: изд-во Тартуского ун-та, 1996.

Мельцер-Евстратова, С. Б. Газетный заголовок как средство выражения авторской установки. В кн.: *Valoda – 1998. Humanitārās fakultātes VIII zinātniskie lasījumi*. – Daugavpils: DPU izdevniecība “Saule”, 1999, с. 118–125.

Ремчукова, Е. Н. Лингвокреативная составляющая современных СМИ на фоне активных языковых процессов. В кн.: *Активные процессы в русском языке диаспоры и метрополии. Труды по русской и славянской филологии. Лингвистика XII. Humaniora*: *Lingua Russica*. – Тарту: изд-во Тартуского ун-та, 2009, с. 303–315.

Ремчукова, Е.Н. Лингвистические пристрастия современных СМИ: феномен «полисемантики». В кн.: *Русистика. Сборник научных трудов Киевского национального университета им. Тараса Шевченко. Выпуск 9–10.* – Киев, 2010, с. 56–65.

Сметанина, С. И. *Медиа-текст в системе культуры*: *динамические процессы в языке и стиле журналистики конца XX века*. – Санкт-Петербург: изд-во Михайлова В. А., 2002. 384 с.

Irena KRUOPIENĖ
(Lietuvos muzikos ir teatro akademija,
Mykolo Romerio universitetas)

Sudėtingesnės sandaros veiksmažodžių šaknies vartojimas lietuvių kalboje

Summary

Usage of the Root in More Complex Verbs of the Lithuanian Language

The root is not only the most informative and stable, but also the most complex part of the word, therefore many researchers in different languages pay a lot of attention to it. The present article examines the phonotactics of more complex Lithuanian verb roots and discusses the frequency of their usage in *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas (Text Corpus of the Modern Lithuanian Language)* and in the speech of the younger generation of Lithuanians. The research material consists of 1085 Lithuanian verbs selected from *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas (Modern Lithuanian Dictionary*), the materials of the *Text Corpus of the Modern Lithuanian Language* and details of the survey held among the younger generation of Lithuanians. A total of 20 verbs, 10 with three and four root terminal consonants were selected for the research. The research included 34 students of the 1st to the 3rd year of the Lithuanian Music and Theatre Academy, and 46 students of senior grades of Mikalojus Daukša Secondary School.

After analysing the research material, it was concluded that about half of the analysed verbs in the modern Lithuanian language are used rather rarely or not used at all. The most rare verbs with a ternary final are *unzgia*, *klegžda*, *terškia*, and *džeržgia*, and with a quaternary final – *švargždžia*, *kverkščia*, *gvergždžia*, and *gurgžda*. According to the information of the language users and the text corpus, the analysed verbs are ranked very similarly by frequency of usage, and the answers of the survey participants and the text corpus regarding the most rarely used verbs coincide completely.

Key words: *verb root, phonotactics, consonant compounds, ternary and quaternary root terminal consonants, frequency of use*

*

1. Įvadinės pastabos

1.1. Kadangi šaknis yra ne tik informatyviausia ir stabiliausia, bet ir sudėtingiausia žodžio dalis, jai skiriama daug tyrėjų dėmesio įvairiose kalbose. Kaip ir bet kurį kitą sudėtinį kalbos elementą, ją sudaro centrinė

ir periferinė dalis. Beveik visos veiksmažodžių šaknys yra vienskiemenės[1], jų centrą sudaro vienas balsinis elementas, pvz.: *{sak}o – {sak}ė, {sak}yti*; *{šauk}ia – {šauk}ė, {šauk}ti*; *{perk}a – {pirk}o, {pirk}ti*. Be centrinės, labai svarbi šaknies sudėtinė dalis yra abipus balsio išsidėstę priebalsiai. Prieš šaknies centrą esantys elementai – šaknies pradžia, arba inicialė, po centro – šaknies pabaiga, arba finalė. Yra šaknų, kurios prasideda tiesiog balsine dalimi (be inicialės), pvz.: *{ar}ia – {ar}ė, {ar}ti*; *{aug}a – {aug}o, {aug}ti*, tačiau nėra nė vieno atvejo, kad šaknis baigtųsi balsiu[2]. Vadinasi, šaknies inicialė yra fakultatyvi, o finalė būtina. Todėl šiame straipsnyje ir norėtųsi kiek plačiau panagrinėti sudėtingesnės sandaros lietuvių kalbos veiksmažodžius, kurių šaknies finalę sudaro trys arba keturi priebalsiai.

1.2. Tyrimo tikslas – apibūdinti sudėtingesnių veiksmažodžio šaknų morfonologinę sandarą ir vartoseną dabartinėje lietuvių kalboje. Norint pasiekti užsibrėžtą tikslą, keliami konkretūs uždaviniai: trumpai apžvelgti veiksmažodžio šaknų fonotaktiką; išsiaiškinti tiriamųjų veiksmažodžių vartojimo dažnumą *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne*; aptarti tiriamųjų veiksmažodžių vartoseną jaunesniosios lietuvių kartos kalboje.

1.3. Tiriamąją medžiagą sudaro 1085 lietuvių kalbos veiksmažodžiai, rinkti iš *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* (1993); dabartinės lietuvių kalbos tekstyno medžiaga (http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/); jaunesniosios kartos lietuvių kalbos vartotojų apklausos duomenys.

1.4. Tyrime dalyvavo 34 Lietuvos muzikos ir teatro akademijos 1–3 kurso studentai ir 46 Mikalojaus Daukšos vidurinės mokyklos vyresniųjų klasių moksleiviai[3].

---

[1] Išskyrus veiksmažodį *{galand}a – {galand}o, {galąs}ti*, daugiau dviskiemenių šaknų dabartinėje lietuvių kalboje nepastebėta. Indoeuropiečių veiksmažodžių šaknis taip pat buvusi vienskiemenė, o vardažodžių – galėjo turėti ir daugiau skiemenų (plėtinių ir priesagų) [Benvenist 1955: 202]. Dabartinės lietuvių, latvių ir rusų vardažodžių šaknys taip pat gali būti dviskiemenės ir daugiaskiemenės [Karosienė 2004: 66; Šulce 1993: 7; Čurganova 1973: 45–49].

[2] Darbe laikomasi nuomonės, kad visos lietuvių kalbos veiksmažodžių šaknys yra uždaros, t.y. baigiasi priebalsiu. *{Sėj}a – {sėj}o, {sė}ti*; *{gyj}a – {gij}o, {gy}ti*; *{žūv}a – {žuv}o, {žū}ti* tipo veiksmažodžių [j] ir [v] traktuojami kaip šaknies baigiamieji priebalsiai [Kruopienė 1998: 87–90]. Lietuvių ir latvių vardažodžių šaknys taip pat yra tik uždaros [Šulce 1993: 6].

[3] Už pagalbą rengiant moksleivių apklausą nuoširdžiai dėkoju Mikalojaus Daukšos vidurinės mokyklos direktorės pavaduotojai mokytojai ekspertei Dainai Balčienei.

1.5. Atliekant tyrimą taikytas analitinis aprašomasis metodas ir kalbos vartotojų apklausa. Tyrimo rezultatai apibendrinti lentelėmis ir grafikais.

2. Sudėtingesnės sandaros veiksmažodžių šaknies galo fonotaktika

2.1. Kadangi veiksmažodžio šaknies galo fonotaktika ir finalėje vykstantys priebalsių pakitimai aptarti kituose darbuose [Kruopienė 2003: 150–155], čia tik trumpai norėtųsi paminėti, kad lietuvių kalbos veiksmažodžių šaknies finalę gali sudaryti nuo vieno iki keturių priebalsių, pvz.: *{lip}a – {lip}o, {lip}ti*; *{verk}ia – {verk}ė, {verk}ti*; *{drumsč}ia – {drumst}ė, {drumst}i*; *{švirkšč}ia – {švirkšt}ė, švirkšt}i*. Kaip šios finalės pasiskirsto pagal produktyvumą, matyti iš 1 paveikslo. Didėjant šaknies galo priebalsių skaičiui, šaknų produktyvumas ryškiai mažėja. Pati dažniausia – vienanarė finalė, būdinga daugiau kaip pusei (63,3%) tiriamųjų veiksmažodžių. Dvinarę finalę turi 30,1% šaknų, trinarę 4,3%, o pati rečiausia – keturnarė – 2,3% šaknų.

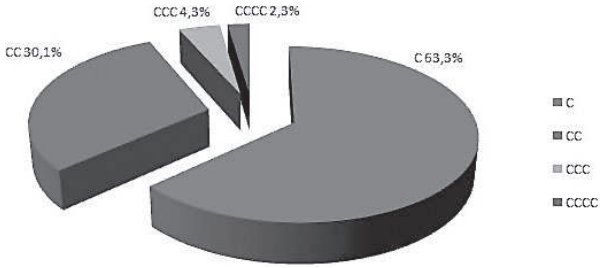

1 pav. Veiksmažodžių šaknies finalės produktyvumas[4]

2.2. Kaip rodo daugelio kalbų faktai [Glison 1959: 331; Kurilovič 1962: 297; Rūķe-Draviņa 1970: 429, 431; O'Connor 1977: 230], galiniai priebalsių junginiai paprastai būna sudėtingesnės struktūros. Čia galioja saviti priebalsių jungimosi dėsniai, ir fonemų distribucija laisvesnė negu šaknies pradžioje. Šaknies inicialėje[5] galimi tik skirtingų STR[6] poklasių

[4] Simboliu C žymimas bet kuris priebalsis.

[5] Kadangi šaknies inicialė sutampa su nesandūrinio žodžio ar skiemens pradžia, čia galioja tie patys priebalsių jungimosi dėsniai [plačiau žr. Girdenis 1995: 107–110; Kruopienė 2000: 31–43].

[6] Simboliais S, T, R žymimi pučiamųjų, sprogstamųjų ir balsingųjų poklasio priebalsiai.

priebalsiai, o finalėje gali jungtis ir du to paties poklasio priebalsiai, pavyzdžiui, RR: *{var**v**}a – {var**v**}ėjo, {var**v**}ėti.*

Trinarės ir keturnarės galinių priebalsių grupės galimos tik tokiose šaknyse, kurių centras yra nekintamas, pvz.: *{krenkšč}ia – {krenkšt}ė, {krenkšt}i.* Šaknų, kuriose vyksta įvairios balsių kaitos[7], finales sudaro ne daugiau kaip du priebalsiai, pvz.: *{d**u**r}ia – {d**ū**r}ė, {d**u**r}ti*; *{l**e**nd}a – {l**i**nd}o, {l**į**s}ti.* Be to, keturnarės priebalsių grupės galimos tik po trumpojo balsio[8]. Trinarėse finalėse priebalsiai sudaro TST (-gžd-, -pšt-, -bžd-, -kšt-) ir RST poklasių junginius (-ršk-, -mst-, -ržg-, -rzg-, -nzg-), pvz.: *{šny**pšč**}ia – {šny**pšt**}ė, {šny**pšt**}i; {dru**msč**}ia – {dru**mst**}ė, {dru**mst**}i.* Keturnarėse finalėse galimi tik RTST (-rgžd-, -nkšt-, -rkšt-, -rpšt-) poklasių junginiai, pvz.: *{pru**nkšč**}ia – {pru**nkšt**}ė, {pru**nkšt**}i.* Pirmasis priebalsis keturnarėse finalėse su šaknies trumpuoju balsiu sudaro mišrųjį dvigarsį, kurį galima būtų laikyti ir išplėstiniu šaknies centru (*a, e, i, u + l, m, n, r*). Tuomet apskritai neliktų keturnarių finalių. Antra vertus, tokie sudėtingi priebalsių junginiai dažniausiai būdingi garsažodiniams veiksmažodžiams, pavyzdžiui, *gvergždžia* „išduoda įkyrų gerklinį balsą“, *kverkščia* „kvaksi, taisosi perėti (apie vištą)“, *švargždžia* „užkimusiu balsu kalba“, *gurgžda* „išduoda trynimosi garsą“.

3. Sudėtingesnės sandaros veiksmažodžio šaknų vartojimo dažnumas

3.1. Norint išsiaiškinti, kaip dabartinėje kalboje vartojamos sudėtingesnės sandaros veiksmažodžių šaknys, atliktas anketinis jaunesniosios kartos kalbos vartotojų tyrimas. Jame dalyvavo 100 respondentų: 34 Lietuvos muzikos ir teatro akademijos 1–3 kursų Teatro vaidybos specialybės studentai ir 46 Mikalojaus Daukšos vidurinės mokyklos 11–12 klasių moksleiviai. Kadangi šios dvi grupės nesiskiria nei amžiumi, nei atsakymų specifika, apklaustųjų duomenys nagrinėjami kartu.

Tyrimui parinkta 20 veiksmažodžių, po 10 su trinarėmis ir su keturnarėmis finalėmis. Žiūrėta, kad tiriamųjų žodžių sąraše būtų įvairių priebalsių junginių. Apklausos dalyviams pateiktas tik vienas klausimas, kurių žodžių jie nevartoja.

3.2. Apibendrinus veiksmažodžių su trinare šaknies finale vartojimo rezultatus, paaiškėjo, kad pusė iš jų vartojami retai arba beveik nevartojami (žr. 2 pav.).

---

[7] Plačiau apie morfonologines šaknies balsių kaitas [žr. Akelaitienė 2012: 39–52].

[8] Kitaip yra latvių kalboje, kur vardažodžių šaknies keturnarė finalė gali jungtis tiek su trumpuoju, tiek ir su ilguoju šaknies centru [Šulce 1993: 26].

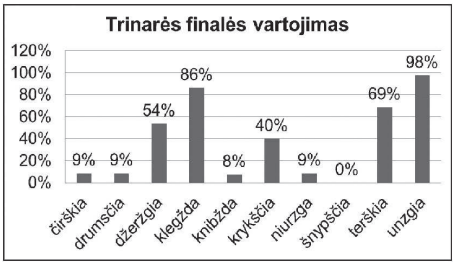

2 pav. Kurių žodžių su trinare finale nevartoja (apklausos duomenys)

Rečiausiai vartojamas veiksmažodis *unzgia*. Iš 100 apklausos dalyvių 98% pažymėjo, kad jo nevartoja. Prie retai vartojamų priskirtinas ir veiksmažodis *klegžda* – 86% apklaustųjų atsakymų. Ne dažnas ir veiksmažodis *terškia*. Jo nevartoja 69% apklaustųjų. Žodžio *džeržgia* nevartoja kiek daugiau negu pusė, o *krykščia* netikėtai pasirodė nežinomas 40% apklausos dalyvių. Visų kitų tiriamųjų veiksmažodžių vartosena kur kas dažnesnė: *čirškia*, *drumsčia* ir *niurzga* nevartoja 9%, dėl *knibžda* vartosenos neigiamai atsakė 8%, o žodį *šnypščia* vartoja visi apklausos dalyviai.

Keturnarės finalės veiksmažodžių vartosena taip pat įvairuoja (žr. 3 pav.). Apklausos dalyvių duomenimis, rečiausi yra *švargždžia* (96% apklaustųjų), *kverkščia* (93% apklaustųjų), *gvergždžia* (84% apklaustųjų) ir *gurgžda* (69% apklaustųjų).

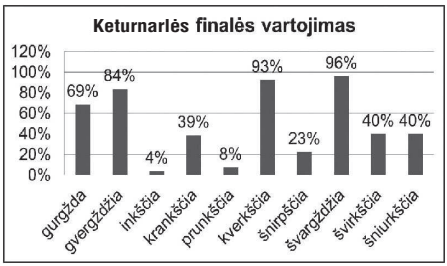

3 pav. Kurių žodžių su keturnare finale nevartoja (apklausos duomenys)

Mažiau negu pusė apklaustųjų nevartoja *švirkščia*, *šniurkščia* (po 40%), *krankščia* (39%) ir *šnirpščia* (23%). Iš keturnarės finalės pavyzdžių dažniausiai vartojami *inkščia* ir *prunkščia*. Kad šių žodžių nevartoja, atitinkamai pažymėjo tik 4% ir 8% apklaustųjų.

3.3. Išanalizavus jaunesniosios kartos vartotojų apklausos duomenis, parūpo išsiaiškinti, kaip apskritai dabartinėje kalboje vartojami tiriamieji veiksmažodžiai. Kad tyrimas būtų išsamesnis, veiksmažodžių su trinare ir keturnare šaknies finale vartosenos dažnumas tirtas pasitelkiant *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyną*. Čia ieškota visų trijų pagrindinių veiksmažodžio formų atskirai, pvz.: *čirškia – čirškė*, *čirkšti*; *gurgžda – gurgždėjo*, *gurgždėti*, bet rezultatai sumuojami.

Kaip rodo tekstyno duomenys, veiksmažodžių su trinare šaknies finale vartosenos dažnumas įvairuoja (žr. 4 pav.). Nė karto nepavartotos pagrindinės veiksmažodžių *unzgia* ir *klegžda* formos, retos *terškia* (12 atvejų), *džeržgia* (26 atvejai) ir *krykščia* (67 atvejai) formos.

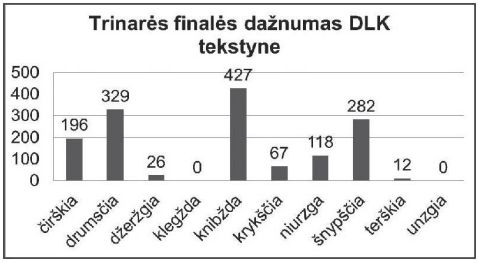

4 pav. Trinarės finalės pagrindinių formų dažnumas DLK tekstyne

Dažniausios yra veiksmažodžių *knibžda* (427 atvejai), *drumsčia* (329 atvejai) ir *šnypščia* (282 atvejai) pagrindinės formos. Taigi penki iš dešimties tiriamųjų veiksmažodžių tekstyne nevartojami arba vartojami gana retai.

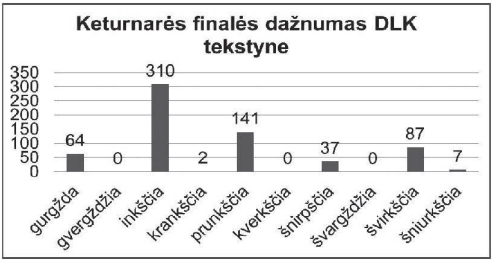

5 pav. Keturnarės finalės pagrindinių formų dažnumas DLK tekstyne

Keturnarės finalės dažnumas tekstyne pasirodė dar menkesnis (žr. 5 pav.). Trys veiksmažodžiai – *gvergždžia*, *kverkščia* ir *švargždžia* – nepavartoti nė karto, *krankščia* 2, o *šniurkščia* 7 kartus. Dažniausiai iš keturnarės finalės tiriamųjų veiksmažodžių vartojamos *inkščia* (310 atvejų) ir *prunkščia* (141 atvejis) veiksmažodžių formos.

Lyginant trinarės ir keturnarės finalės vartojimo dažnumą, aiškiai matyti, kad veiksmažodžiai su keturnare šaknies finale tekstyne vartojami kur kas rečiau negu su trinare. Iš viso tiriamieji veiksmažodžiai su trinare finale tekstyne pavartoti 1457 kartus, o su keturnare tik 648 kartus. Taigi tekstyno duomenys tik patvirtina teiginį, kad sudėtingesnės sandaros šaknų produktyvumas yra menkesnis negu paprastesnių.

3.4. Apibendrinus jaunesniosios kartos kalbos vartotojų apklausos ir tekstyno duomenis dėl sudėtingesnės sandaros veiksmažodžių vartosenos, nesunku pastebėti, kad pagal dažnumą tiriamieji veiksmažodžiai išsidėsto labai panašiai[9] (žr. 1 lent.).

1. lentelė

Tiriamųjų veiksmažodžių išsidėstymas pagal dažnumą (apklausos ir tekstyno duomenys)

Trinarė finalė		Keturnarė finalė	
Apklausa	***Tekstynas***	***Apklausa***	***Tekstynas***
šnypščia	knibžda	inkščia	inkščia
knibžda	drumsčia	prunkščia	prunkščia
čirškia	šnypščia	šnirpščia	švirkščia
drumsčia	čirškia	krankščia	gurgžda
niurzga	niurzga	švirkščia	šnirpščia
krykščia	krykščia	šniurkščia	šniurkščia
džeržgia	džeržgia	gurgžda	krankščia
terškia	terškia	gvergždžia	gvergždžia
klegžda	klegžda	kverkščia	kverkščia
unzgia	unzgia	švargždžia	švargždžia

Tiek apklausos, tiek tekstyno duomenimis, šeši retai arba beveik nevartojami trinarę finalę turintys veiksmažodžiai (*niurzga*, *krykščia*, *džeržgia*, *terškia*, *klegžda*, *unzgia*) išsirikiuoja višiškai vienodai. Iš keturnarę finalę turinčių veiksmažodžių pirmąsias vietas pagal dažnumą užima *inkščia* ir

[9] Lentelėje veiksmažodžiai pateikti vartosenos retėjimo tvarka.

prunkščia, toje pačioje lentelės vietoje atsiduria veiksmažodis *šniurkščia*, o trys rečiausi žodžiai *gvergždžia*, *kverkščia* ir *švargždžia* užima paskutiniąsias pozicijas. Vadinasi, apklausos dalyvių atsakymai ir tekstyno duomenys daugeliu atvejų sutampa, ypač dėl rečiausiai vartojamų veiksmažodžių.

4. Išvados

Apžvelgus sudėtingesnių veiksmažodžio šaknų morfonologinę sandarą, išsiaiškinus tiriamųjų veiksmažodžių vartoseną jaunesniosios lietuvių kartos vartotojų kalboje ir vartojimo dažnumą *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne,* galima daryti tokias išvadas.

1. Lietuvių kalbos veiksmažodžių šaknies finalę gali sudaryti nuo vieno iki keturių priebalsių.
2. Didėjant šaknies galo priebalsių skaičiui, šaknų produktyvumas ryškiai mažėja.
3. Trinarės ir keturnarės galinių priebalsių grupės galimos tik tokiose šaknyse, kurių centras yra nekintamas.
4. Trinarėse finalėse priebalsiai sudaro TST ir RST poklasių junginius. Keturnarėse finalėse galimi tik RTST poklasių junginiai. Keturnarės priebalsių grupės galimos tik po trumpojo balsio.
5. Kaip rodo dabartinės kalbos vartotojų apklausos duomenys, apie pusė tiriamųjų veiksmažodžių vartojami gana retai arba beveik nevartojami. Iš trinarę finalę turinčių veiksmažodžių rečiausi yra *unzgia*, *klegžda*, *terškia* ir *džeržgia*, o iš keturnarių – *švargždžia*, *kverkščia*, *gvergždžia* ir *gurgžda*.
6. Tekstyno duomenimis, nė karto nepavartoti veiksmažodžiai su trinare finale *unzgia* ir *klegžda*, reti *terškia*, *džeržgia* ir *krykščia* veiksmažodžiai. Keturnarės finalės dažnumas tekstyne dar menkesnis – *gvergždžia*, *kverkščia* ir *švargždžia* nepavartoti nė karto, reti *krankščia* ir *šniurkščia* veiksmažodžiai.
7. Palyginus kalbos vartotojų apklausos ir tekstyno duomenis, matyti, kad pagal dažnumą tiriamieji veiksmažodžiai išsidėsto labai panašiai, o dėl rečiausiai vartojamų veiksmažodžių apklausos dalyvių atsakymai ir tekstyno duomenys visiškai sutampa.

LITERATŪRA

Akelaitienė, G. *Morfonologija: automatinė ir neautomatinė balsių kaita morfemose*. – Vilnius: Edukologija, 2012.

Benvenist – Бенвенист, Э. *Индоевропейское именное словообразование*. – Москва: Изд-во иностр. лит., 1955.

Čurganova – Чурганова, В. Г. *Очерк русской морфонологии*. – Москва: Наука, 1973.

Dabartinės lietuvių kalbos žodynas / Ats. red. S. Keinys. – Vilnius: Mokslo ir encikl. leidykla, 1993.

Girdenis, A. *Teoriniai fonologijos pagrindai*. – Vilnius: VU, 1995.

Glison – Глисон, Г. *Введение в дескриптивную лингвистику*. – Москва: Изд-во иностр. лит., 1959.

Karosienė, V. *Bendrinės lietuvių kalbos vardažodžio šaknies struktūra*. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004.

Kruopienė, I. *Bendrinės lietuvių kalbos veiksmažodžio šaknies struktūra:* Humanit. mokslų daktaro laipsnio disertacija. – Vilnius: VU, 2000.

Kruopienė, I. Lietuvių kalbos veiksmažodžių šaknies galo fonotaktika. In: *Valoda dažādu kultūru kontekstā*, *t. 13*. – Daugavpils: Saule, 2003, p. 150–155.

Kruopienė, I. Lietuvių kalbos veiksmažodžių atviųjų šaknų problema. In: *Kalbotyra, t. 47 (1)*. – Vilnius, 1998, p. 87–90.

Kurilovič – Курилович, Е. *Очерки по лингвистике*: Сб. статей. – Москва: Изд-во иностр. лит., 1962.

Lietuvių kalbos tekstynas. Available: *http://donelaitis.vdu.lt/tekstynas/*

O'Connor, J. D. *Phonetics*. – Harmondsworth: Penguin Books, 1977.

Rūķe–Draviņa, V. Initial Consonant Combinations in Lithuanian and Latvian. In: *Donum Balticum: To Professor Christian S. Stang*. – Stockholm, 1970, p. 429–440.

Šulce, D. *Nomenu sakņu fonotaktiskā struktūra mūsdienu latviešu valodā (Salīdzinājumā ar mūsdienu lietuviešu valodu)*: Filoloģijas doktora grāda disertācija. – Liepāja: Liepājas Pedagoģiskā augstskola, 1993.

Regīna KVAŠĪTE
(Šauļu Universitāte)

Par Ziemeļlietuvu latviski: vietvārdu atveide

Summary
Northern Lithuania in Latvian: Rendering of Place Names

Rendering place names (names of towns, rivers, lakes) of Lithuania in Latvian has been investigated in both theoretical and practical aspects; however, the region of Northern Lithuania was chosen for the first attempt to review the usage of place names of a narrower territory more thoroughly. The aim of the present research is to find out what are the tendencies of the usage of Northern Lithuanian place names and how Latvian readers are acquainted with these localities. Comparative and analytical descriptive methods were employed for the research. Various non-fiction texts, mostly publications issued in Latvia and Lithuania for tourists, both written in Latvian and translated into Latvian, were chosen as sources for the analysis.

There are not many place names of Northern Lithuania in Latvian texts, and their diversity is small; however, publications for tourists include more diverse place names, not only those of cities, rivers, or other objects. The material was divided and discussed according to the following semantic groups: 1) names of regions; 2) names of towns and other settlements; 3) names of water bodies.

The present paper discusses variations of alphabet (rendering a grapheme *i* marking palatalisation) and grammatical changes, e.g. many town names that are of masculine gender in Lithuanian were changed to feminine gender in Latvian. In general, place names of Northern Lithuania are usually Latvianised according to the rules. However, there appears a tendency to write a place name in brackets in Lithuanian besides names of little-known, smaller or other objects. Also, not matching provisions of dictionaries and /or incorrectly rendered place names of Northern Lithuania were found. Several such inaccuracies could be considered as mistakes of proof; however, it seems that there are more cases of neglected laws of rendering. Sometimes there are unreasoned variations of forms (names of regions *Ziemeļlietuva* and *Ziemeļu Lietuva*, *Aukštaitija* and *Augštaitija*).

Key words: *Northern Lithuania*, *proper names*, *place-names*, *the Latvian language, the Lithuanian language*

*

Valodiskajiem faktoriem, tostarp tādiem kā īpašvārdu (onīmu) atveide un lietošana citvalodu tekstos, ir svarīga loma starpvalstu kopprojektu

īstenošanā, kultūras sakaru paplašināšanā, tūrisma aktivizēšanā u. tml. Tas attiecas arī uz Latvijas un Lietuvas sadarbību dažādās jomās – lietuviski rakstītajos tekstos sastopami Latvijas vietvārdi, savukārt Latvijas izdevumos – Lietuvas ģeogrāfisko objektu nosaukumi, jo no visiem īpašvārdiem tieši vietvārdiem (toponīmiem) jāpievērš īpaša uzmanība. Lietuvā citvalodu īpašvārdu lietošanu ir reglamentējusi Valsts lietuviešu valodas komisija (VLVK; liet. *Valstybinė lietuvių kalbos komisija*) (LKKN; VLKK), bet Latvijā citvalodu īpašvārdu, ieskaitot vietvārdus, atveidei kopš XX gs. otrās puses izdoti daudzi to rakstības un izrunas norādījumu krājumi. Lietuviešu valodas īpašvārdu lietošanu latviešu valodā reglamentējoša instrukcija (NĪAL 1961) nostiprina vispārīgo nostādni – tāpat kā citu valodu īpašvārdus, tos latvisko pēc izrunas. Neskatoties uz to, ka pēc neatkarības atjaunošanas parādījušies vairāki jauni īpašvārdu rakstību reglamentējoši izdevumi, piemēram, instrukcijas pasu nodaļu darbiniekiem (I; N), par vietvārdiem tajos netiek runāts, tāpēc tos joprojām raksta tā, kā norādīts vairāk nekā 50 gadus spēkā esošā instrukcijā. Teorētiskā un praktiskā aspektā gan Lietuvas, gan Latvijas vietvārdu atveide otrā baltu valodā analizēta lietuviešu un latviešu valodnieku darbos (plašāk sk. Kvašīte 2012; 2013a). Runājot par Latvijas vietvārdu lietošanu latviešu valodā, jāmin vairāki salīdzinoši plaši raksti (Baluodė, Garšva 1985; daži šīs tematikas raksti lietuviešu un latviešu valodā iekļauti krājumā Kvašytė 2012b). Reģionālā skatījumā izanalizēti divu Latvijas teritoriāli etnogrāfisko vienību – Zemgales un Latgales – lietuviski atveidotie vietvārdi (Kvašīte 2008; 2010), taču līdz šim maz paveikts Lietuvas reģionu vai atsevišķu teritoriju vietvārdu lietošanas latviešu valodā pētīšanā (Kvašytė 2011; 2012a). Daļa Lietuvas un Latvijas vietvārdu iekļauta dažādos leksikogrāfijas avotos, piemēram, divvalodu tulkojošo vārdnīcu ģeogrāfisko objektu nosaukumu pielikumos (LLV 1964; 1995; LLKŽ 1977; 2003), savukārt lietuviski atveidotie Latvijas vietvārdi apkopoti jaunā izdevumā – pēc VLVK iniciatīvas izdotajā pirmajā vārdnīcā no pasaules vietvārdu sērijas *Europa* (E 2006).

Rakstā lingvistiskā aspektā aplūkoti Ziemeļlietuvas vietvārdi (toponīmi), kas tekstos latviešu valodā nosauc dažādas apdzīvotas vietas (oikonīmi), ūdenstilpes un ūdensteces (hidronīmi) [VPSV 2007: 407, 267, 142]. Līdzīgi jau analizēti Ziemeļlietuvas centra – Šauļu – vietvārdi, kā arī objektu (reāliju) nosaukumi (Kvašīte 2013b), tāpēc par tiem šajā rakstā netiks runāts. Pētījuma **avoti** ir latviski rakstīti un no lietuviešu valodas tulkoti Lietuvā un Latvijā publicēti nemākslinieciski, galvenokārt tūristiem adresēti izdevumi (sk. avotu sarakstu). Pētījuma **mērķis** – noskaidrot, kādas ir Zie-

meļlietuvas kā teritoriālā Lietuvas reģiona vietvārdu lietošanas latviešu valodā tendences un kā latviešu lasītāji tiek iepazīstināti ar šo reģionu. Pētījums veikts, izmantojot sastatāmo un aprakstošo **metodi**. Veidojot analizējamo vietvārdu kopumu, ņemta vērā to dažādība, nevis izplatības biežums.

Reģionu nosaukumi. Šajā grupā jārunā par trim ar minēto reģionu saistītiem nosaukumiem – pamatnosaukumu *Ziemeļlietuva* (liet. *Šiaurės Lietuva*) kā pētījuma objektu un divu Lietuvas etnogrāfisko reģionu, kuri ir Ziemeļlietuvas teritorijā, nosaukumiem (liet. *Žemaitija* un *Aukštaitija*).

Lietuviskais reģiona nosaukums *Šiaurės Lietuva* – vārdkopa, kuras pirmais komponents, izteikts ar lietvārda ģenitīvu, apzīmē tā ģeogrāfisko stāvokli Lietuvas teritorijā resp. tās ziemeļos (sal. *šiaurė – ziemeļi*). Pārtulkojot to latviešu valodā, mainās nosaukuma struktūra – līdzīgi daudziem citiem nosaukumiem ar debespušu semantikas vārdiem, tas kļūst par salikteni: *Zemgaļi, kas ir viena no Latvijas un Lietuvas pamattautām, 13. gadsimtā ir apdzīvojuši Latvijas vidusdaļas auglīgo līdzenumu un Ziemeļlietuvu* IR 1[1]. Taču analizētajos tekstos konstatēts arī citāds lietojums: *To* [dzirnavu] *būvei visbiežāk bijis lietojams koks, retāk (visvairāk Ziemeļu Lietuvā) – blietēts māls, laukakmeņi, ķieģeļi* ŽV 2. No valodas viedokļa nekas nebūtu iebilstams, jo savienojumi ar ģenitīvu latviešu valodā ir izplatīti, taču reizēm vārdkopas nozīme var atšķirties no salikteņa nozīmes. Turklāt tādiem savienojumiem lietuviešu valodā atbilst savienojums ar īpašības vārdu *šiaurinis* (sal. *Jonišķu rajons atrodas Lietuvas ziemeļu daļā* IR 2). Tātad, izvēloties vārdkopu, nav ievērota vietvārdu veidošanas tradīcija.

Kā liecina izanalizētie avoti, etnogrāfiskā reģiona nosaukums *Žemaitija* nerada nekādas grūtības, jo ir endonīms[2] (starp citu, 1977. g. latviešu-lietuviešu valodu vārdnīcā kā pirmā minēta no cilts nosaukuma daudzskaitļa veidota lietuviskā forma *Žemaičiai*, tikai pēc tam *Žemaitija* [LLKŽ 1977: 758], bet 2003. g. iekļauta jau tikai otrā [LLKŽ 2003: 808]: *Žemaitija ir viens no Lietuvas etnogrāfiskajiem reģioniem, tās teritorija ir apmēram 21 000 km*^{2} CLK 26. Savukārt otra reģiona nosaukums latviski tiek atveidots divējādi: *Aukštaitija* un *Augštaitija*. Var pieļaut, ka šādu

[1] Analizējamais vietvārds visos teikumos retināts.

[2] *Vietvārds, kas ir kāda ģeogrāfiskā objekta nosaukuma oriģinālrakstībai identisks atveidojums citā valodā [..]* [VPSV 2007: 106].

nekonsekvenci izprovocējusi līdzīgu pēc formas, bet semantiski atšķirīgu īpašības vārdu (paronīmu) *augsts* (liet. *aukštas*) un *auksts* (liet. *šaltas*) pastāvēšana latviešu valodā. Izvēloties formu *Aukštaitija*, saglabāta līdzība ar lietuvisko reģiona nosaukumu, bet otrajā gadījumā saknes līdzskanis mainīts atbilstoši latviešu valodas vārda nozīmei (sal. vārdnīcās *Augštaitija* [LLKŽ 1977: 732; LLKŽ 2003: 804], bet *Aukštaitija* [LLV 1964: 843; LLV 1995: 598]. Pamatojoties uz nostādni, ka līdzskanis nav jāmaina, precīzāka būtu forma *Aukštaitija* (tā arī konstatēta tekstos): *[..] Lietuvas Aukštaitijas novadu*[3] *uztveru gluži kā sava* [Daugavpils] *rajona turpinājumu* AB 1; *Ziemeļos tā* [Žemaitija] *robežojas ar Latviju, austrumos – ar Lietuvas Aukštaitijas novadu [..]* CKL 6. Tādai izvēlei par labu liecina Latvijas vietvārdu atveides lietuviešu valodā norma, ka vietvārdu saknes nav jāmaina pret latviešu ekvivalentiem. Tiesa gan, raksta autori runā par līdzskaņiem *s*, *z*, *c*, taču min tās pašas saknes salikteņa piemēru *Augstkalnė* (ne *Augštkalnė*, sal. *aukštas*) [Baluodė, Garšva 1985: 66]. Vārdnīcās konstatēts vēl viens vietvārds ar līdzīgu līdzskani: *Aukštadvare – Aukštadvaris* [LLKŽ 2003: 804; LLV 1995: 598]. Šis toponīms kā oronīma komponents konstatēts arī Ziemeļlietuvā: *Žvelgaiša pilskalns, saukts arī par Žvelgaiša kalnu, Aukštadvares kalnu, Pliko kalnu, ir augstākā un ainaviski skaistākā Žagares morēnu paugura daļa* Z 34 (liet. *Aukštadvario kalnas*)[4].

Apdzīvotu vietu nosaukumi. Pēc savākto piemēru dažādības un skaita oikonīmi ir lielākā semantiskā grupa, kurā var izdalīt rajonu un to centru, lielāku pilsētu, kā arī ciemu u. tml. nosaukumus. Plašāk izplatīti (lielāku) apdzīvotu vietu nosaukumi ir labāk zināmi, tādēļ latviešu valodā tos atveido un lieto pārsvarā pareizi. Pavisam citāda situācija, kad tekstos nākas sastapties ar sīkāku objektu, līdz ar to latviski retāk atveidotiem, nosaukumiem.

Vietvārdus, kuros nav specifisku diakritisko zīmju vai arī šīs zīmes lietuviešu un latviešu valodā sakrīt, latvisko un lieto tekstos resp. loka bez lielākām grūtībām. Taču endonīmu nav daudz, visbiežāk tie ir sieviešu dzimtes lietvārdi ar galotni *-a*: *Mazajā Linkuvā dzīvo tikai nepilni 2 tūkstoši cilvēku [..]* AB 15 (liet. *Linkuva*). Pie tādiem daļēji varētu pieskaitīt arī vietvārdus ar galotni *-ė*, ko parasti latviski atveido ar *-e*: *Žvelgaiša*

[3] Abos teikumos vārds *novads* lietots reģiona nozīmē.

[4] Aiz avota saīsinājuma iekavās doti vietvārdu lietuviskie oriģināli, ja to nav citur citētajā tekstā.

pilskalns, no kura paveras brīnišķīgas apkārtnes ainavas, aizvien vēl ir iemīļota Žagares iedzīvotāju izklaides un atpūtas vieta Z 25 (liet. *Žagarė*); *Pilskalns meklējams Svētes upes kreisajā krastā, pie Žagares pilsētas robežas [..]* IR 6; *Kalneles ciemā, pie Sidabres pilskalna, atzīmē Baltu vienības dienas [..]* Z 37 (liet. Sidabrė); *Rajonā* [Akmenes] *ir trīs pilsētas – Jaunakmene, Akmene un Venta* IR 2 (liet. *Akmenė*; *Venta*; tas ir arī upes nosaukums – par ūdenstilpju nosaukumiem sk. tālāk).

Taču biežāk Ziemeļlietuvas vietvārdu kopumā konstatēti eksonīmi[5], atveidoti atbilstoši spēkā esošām latviešu valodas normām. Dominējošās atšķirības ir šādas:

1) patskaņu garumu atveido ar attiecīgiem latviešu valodas burtiem: *Kurtuvėnos ir eksotisks krodziņš, kur pasniedz tradicionālus ēdienus* CLK 28 (liet. *Kurtuvėnai*); *[..]* [pilskalni] *mums iezīmē īsto zemgaļu zemi, kura ziemeļos gandrīz pietuvinās Rīgas jūras līcim, rietumos beidzas gar Ventu un Virvīti, dienvidos robežojas ar Kuršėnu un Šauļu ziemeļu malu [..]* Z 26 (liet. *Kuršėnai*); *Jonišķu mežos atradīsi pat divus iespaidīgus ozolus ar diviem stumbriem: Beržīnes meža ozols divos stumbros sazarojas divu metru augstumā [..]* Z 67 (liet. *Beržynė*);
2) divskani *uo* atveido ar burtu *o* (šeit un citos gadījumos nereti blakus tiek sniegta oriģinālvalodas forma): *Karjers atrodas 5 km aiz Papiles, braucot Kropju (Kruopiai) virzienā* IR 27; *Jodeiķu (Juodeikiai) Sv. Jāņa Kristītāja baznīca* IR 14; *Ceļš līdz 19 km attālajai Pakrojai skrien cauri pieticīgam, īsti zemgaliskam līdzenumam, kas ceļotājam nepiedāvā ainavu gleznainību* AB 14 (liet. *Pakruojis*; par dzimtes atšķirībām sk. tālāk);
3) līdzskaņu mīkstinājumu atveido ar atbilstošu latviešu alfabēta burtu, savienojumu ar *j* vai, ja nav citas iespējas, to neatveido: *Apmēram 22 km aiz Jonišķiem norādes zīme aicinās nogriezties pa kreisi uz Jauņūniem, kur ir izveidota Saules kaujas vieta* AB 24 (liet. *Jauniūnai*); *Jakišķu (Jakiškiai) – Maiņu (Maironiai) kapsētas kapliča* IR 14; *Folkloras krājēja Matas*[6] *Slančauska memoriālo muzeju Reibiņu ciemā svinīgi atklāja 1989. gada maijā* IR 19 (liet. *Reibiniai*); *Karjers atrodas 5 km aiz Papiles, braucot Kropju (Kruopiai)* IR 27; *Degēsju,*

[5] *Vietvārds, kas ir no ģeogrāfiskā objekta nosaukuma oriģinālrakstības atšķirīgs atveidojums citā valodā [..]* [VPSV 2007: 102].

[6] Ģenitīva formai jābūt *Mata* (sal. *Matas Slančauskas* latv. *Mats Slančausks*).

L i n k a i č u, L i n k s m u č u [..] pilskalni – tie visi ir nozīmīgi zemgaļu cilts dzīvē [..] Z 23 (liet. *Degėsiai*; *Linkaičiai*; *Linksmučiai*); *Vēl tālāk – starp M e š k u i č i e m un Šauļiem – atrodas Krustu kalns – katoliskās Lietuvas simbols. Ar tūkstošiem krustu klāts J u r g a i č u jeb Domantu pilskalns [..]* CLK 27 (liet. *Meškuičiai*; *Jurgaičiai*); *Raktes pilskalns jeb Raktuves kalns atrodas Žagarē, 700 m attālumā no Ž v e l g a i č u pilskalna* IR 6 (liet. *Žvelgaičiai*); *K u r m a i č u (Kurmaičiai) kapsētas kapliča* IR 14.

Atveidojot latviešu valodā Ziemeļlietuvas vietvārdus, bieži sastopama gramatisko formu neatbilstība, ko atspoguļo galotņu izmaiņas (plašāk par latviski atveidotajos Lietuvas vietvārdos vērojamām gramatiskajām izmaiņām sk. Kvašīte 2012). Ja vietvārdi atveidoti, piemērojot pareizo gramatiskošanas likumsakarību, tos arī lieto pareizi. Piemēram, ne viens vien vīriešu dzimtes Ziemeļlietuvas vietvārds latviešu valodā kļūst par sieviešu dzimtes lietvārdu: *Ceļš līdz 19 km attālajai P a k r o j a i skrien cauri pieticīgam, īsti zemgaliskam līdzenumam, kas ceļotājam nepiedāvā ainavu gleznainību* AB 14 (liet. *Pakruojis*); *P a k r o j a s rajona Klovaiņu un R o z a l i m a s ozoli pasludināti par republikas nozīmes dabas pieminekļiem* Z 67 (liet. *Rozalimas*[7]); *Arī P a s v a l e atrodas zemes iegruvumu zonā* AB 13 (liet. *Pasvalys*); *Atceļš uz mājām ved cauri P a s v a l e i, rajona centram ar nepilniem deviņiem tūkstošiem iedzīvotāju [..]* NNL 19; *K a l n e l e s ciemā, pie Sidabres pilskalna, atzīmē Baltu vienības dienas [..]* Z 37 (liet. *Kalnelio kaimas*; *Kalnelis*). Konstatēti arī skaitļa maiņas gadījumi: *Pirmā pilsēta, kurā nonākam pēc tam, kad esam šķērsojuši Latvijas–Lietuvas robežu, ir J o n i š ķ i* CLK 27 (liet. *Joniškis*); *Pirmā pietura var būt R a d v i l i š ķ o s* AB 27 (liet. *Radviliškis*).

Tomēr ne visus Ziemeļlietuvas vietvārdus (ne vienmēr) latviešu valodā lieto pareizi. Atsevišķos gadījumos tekstos konstatētais lietojums neatbilst vārdnīcās fiksētām vietvārdu formām, piemēram, nav atveidoti garie patskaņi. To jau var uzskatīt par tendenci, jo tie nav atsevišķi gadījumi, kurus būtu iespējams uzskatīt par neuzmanības vai korektūras kļūdu. Viens no tādiem vietvārdiem ir mazpilsētas nosaukums *Joniškėlis* – „deminutīva izskaņas *-ėlis* atvasinājums no pilsētas nosaukuma *Joniškis*" [Vanagas 1996: 31]: *J o n i š ķ e l e patiešām ir kluss „miestelis" ar galveno akcentu – Svētās Trīsvienības baznīcu pie galvenās ielas* AB 14; *Pēc 17 km būs jānogriežas*

[7] Homonīmas formas – lietuviešu valodas vīriešu dzimtes vienskaitļa nominatīvs un latviešu valodas sieviešu dzimtes vienskaitļa ģenitīvs.

no ceļa, lai iebrauktu pilsētiņā ar pamazināmo vārdu J o n i š ķ e l e jeb lietuviski – „J o n i š k e l i o m i e s t e l i s”[8] AB 14 [sal. *Jonišķēle* LLKŽ 1977: 740; LLKŽ 2003: 805]. Nav atspoguļots patskaņa garums arī pilskalna nosaukumā: *Apmēram 1,2 km no vietas, kur uzbraucām uz* Via Baltica *ceļa, paceļas A ž o l p a m ū š e s pilskalns* AB 13 (liet. *Ąžuolpamūšės piliakalnis*). Pamatojoties uz jaunākajiem īpašvārdu atveides latviešu valodā norādījumiem (I), lietuviešu valodas patskaņa *ą* garums ir jāatveido resp. jāraksta *Āžolpamūše*[9]. Savukārt citos avotos šī salikteņa pirmais komponents pārtulkots, bet otrais atstāts lietuviski, kaut gan upes, pie kuras ir šis pilskalns, nosaukumi lietuviešu un latviešu valodā ir atšķirīgi (te runa ir par tradicionālām formām – plašāk par ūdenstilpju nosaukumiem sk. tālāk): *O z o l p a m ū š e s pilskalns Tatulas upes un Ūges upītes satekā ar smailo galu pagriezies pret netālu tekošo Mūsas upi* Z 21; *[..] O z o l p a m ū š e s* (lietuviski – Ą ž o l p a m ū š ė s) *[..] pilskalni – tie visi ir nozīmīgi zemgaļu cilts dzīvē; visi tie mums iezīmē īsto zemgaļu zemi [..]* Z 23. Mēdz būt neprecīzi atveidota grafēma *i*, citiem vārdiem, latviešu valodā netiek rakstīti mīkstinātie līdzskaņi (reizēm to mīkstinājumu ietekmē patskanis *i* tajā pašā zilbē): *[..] A l k i š ķ u c i e m a t s, latviešiem īpaši interesants, jo kopš aizpagājušā gadsimta sākuma A l k i š ķ o s ir dzīvojuši mūsu tautieši un dzīvo vēl joprojām* AB 20; *A l k i š ķ u* (*Alkiškiai*) *luterāņu baznīca* IR 16 [sal. *Aļķišķi* LLKŽ 2003: 804]; *S k a i s t g i r e s Sv. Jurģa baznīca* IR 13; *12 km pirms Žagares brauksim garām mazajam S k a i s t g i r e s ciematam, kura vārds pirmoreiz minēts 1422. gadā* AB 18; *[..] S k a i s t g i r j a meža divstumbrainā ozola stumbri, starp kuriem rēgojas vairākus desmitus centimetrus plats tukšums, 2,5 m. augstumā saauguši vienā, bet tālāk atkal atdalījušies* Z 67 (liet. *Skaistgirys*; sal. *Skaistģire* [LLKŽ 1977: 752; LLKŽ 2003: 807]; pēdējā piemērā saglabāta arī vietvārda dzimte). Pēdējā laikā vērojama jauna tendence – saglabāt formu ar lietuvisko grafēmu *i*: *Augstākā rajona vieta – 94 m. – rajona dienvidrietumos Linkuvas paugurs Gaudiķu sādžas apkārtnēs (G a i ž a i č i u seņūnija)* JN 1 (liet. *Gaudikiai*; *Gaižaičiai* = *Gaižaiči*); *Garākais ciems – S t u n g i a i (Žagares seņūnija) – izvietots abās vienas gatves – ap 3 km garuma – pusēs* JN 1 (liet. *Stungiai* = *Stuņģi*). Kaut gan teorētiski ir zināms, kā atveidot nosaukumu *Jauniūnai* (*J a u ņ ū n u ciemā,*

[8] Mēģinājums atspoguļot nosaukuma lietuviešu valodas formu nav izdevies, jo tas izdarīts nepareizi.

[9] Tā sauc arī ciemu Pasvales rajonā, pie kura atrodas minētais pilskalns [VŽ 2002: 35].

Jonišķu rajonā 1236. g. notikusi pirmā vienotā un uzvarošā Baltu kauja par neatkarību JN 1; cits pareiza lietojuma piemērs minēts pie alfabēta burtu atveides), tekstos sastopamas nepareizas, turklāt nelocītas formas: *Lai sameklētu* [Saules] *kaujas vietu, braucot pa Rīgas – Šauļu šoseju, apmēram 22 km aiz Jonišķiem jānogriežas pa kreisi uz Jauniūnai* IR 7. Cits piemērs, kurā bijusi vēlme atklāt vietas nosaukuma cilmi, taču tas nav sevišķi izdevies: *Kā liecina vēsturiskie fakti, pirmajai kapličai ir bijis salmu jumts, tāpēc arī ciemam dots Šiaudines (Salmu) vārds* IR 15 (liet. *Šiaudinė*).

Daži vietvārdu lietošanas problēmgadījumi saistīti nevis ar formālu alfabēta burtu atveidi, bet gan ar apdzīvotu vietu nosaukumu atbilsmēm. Vispirms jāmin saliktais vietvārds, kura viens no komponentiem ir īpašības vārds ar noteikto galotni – *Naujoji Akmenė*. Tradicionāli latviešu valodā saglabā tādu pašu vietvārda struktūru, tomēr tekstos konstatēti arī tā tulkošanas piemēri: *Rajonā* [Akmenes] *ir trīs pilsētas – Jaunakmene, Akmene un Venta* IR 2 (sal. visās vārdnīcās *Naujoji Akmene* [LLV 1964: 853; LLV 1995: 600; LLKŽ 1977: 747; LLKŽ 2003: 806]. Citur tajā pašā izdevumā dotas abas formas līdzās, tikai bez lietuviskas galotnes vārdā *Akmenė* (grūti pateikt, vai šeit domāta lietuviešu forma vai latviskota): *No Žagares līdz Jaunakmene i (Naujoji Akmene) jānobrauc gandrīz 26 km* AB 19 (līdzīgs lietojums konstatēts arī avotā IR 16). Tā varētu būt korektūras kļūda vai sinonīmisks pareizās latviskās formas lietojums, taču tāds veids maz ticams, jo līdz šim nav pamanīts.

Pierobežas ar Latviju mazpilsētu, kuras nosaukums mūsdienu lietuviešu valodā ir *Žeimelis*, latvieši mēdz saukt par *Žeimi*, kaut gan tuvāk lietuviskajam oriģinālam būtu atveidojums *Žeimele*: *Žeimelei ir savs muzejs, kurā atradīsiet vēstures liecības par Žeimeli un visu Pakrojas pusi* AB 16; *Ieej Žeimeles muzejā un tu ieraudzīsi akmens laikmetā kaltu cirvīti ar nedaudz sašaurinātu pietu, kurš atrasts pie Bērsteles upes uz dienvidiem no Žeimeles pilsētiņas, vai cīņai paredzēto laivas cirvi, kas atrasts pie Diržiem* Z 23; *Žeimeles (Žeimes) nosaukums atrodams vissenākajās Lietuvas kartēs* ZS 2. Jādomā, ka tāda formu dažādība saistīta ar vēsturisko vietvārdu formu maiņu lietuviešu valodā. Kā apgalvo lietuviešu onomastikas pētnieks Aleksandrs Vanags (Aleksandras Vanagas): „Mūsdienu mazpilsētas vārda forma *Žeimelis*, šķiet, ir nedaudz vēlāka, sekundāra. Pēc A. Saļa datiem, vietējie cilvēki lietojuši tikai *Žeimys* [..] Pēc kara pilnībā nostiprinās *Žeimelis* – 1948. g. to rekomendēja „Lietuviešu valodas pareizrakstības vārdnīca" (forma *Žeimys* tajā dota iekavās),

citi normatīvie izdevumi [..] Īsais vārda variants pirmoreiz pierakstīts 1500. g." [Vanagas 1996: 300–301]. Tādas pārmaiņas cēlonis varēja būt latviešu valodas „sugasvārdi (Žeimele ir Latvijas pierobežā) *ziemeļi*, *ziemelis*. Turklāt izskaņa *-el-* Zemgales vietvārdiem vispār raksturīga" (Ibid., 301). Vārdnīcās šis vietvārds fiksēts atšķirīgi (sal. *Žeimele* [LLKŽ 1977: 758; LLV 1964: 860; LLV 1995: 601]; *Žeime*, *Žeimele* [LLKŽ 2003: 808].

Ūdenstilpju un ūdensteču nosaukumi. Hidronīmu semantiskajā grupā latviešu tekstos konstatēti gan upju, gan ezeru un avotu nosaukumi. Ne mazums šo nosaukumu atveidoti pareizi, un tāpēc to lietošana nerada grūtības: *[..]* [pilskalni] *mums iezīmē īsto zemgaļu zemi, kura ziemeļos gandrīz pietuvinās Rīgas jūras līcim, rietumos beidzas gar V e n t u [..]* Z 23–26 (liet. *Venta*); *Jauneiķu kapulauks, saukts arī par Milžu kapiem* (lietuviski – *Milžinkapiai*), *atrodas S i d a b r e s kreisajā krastā Jonišķu rajonā* Z 22 (liet. *Sidabrė*).

Daudzos hidronīmos, tāpat kā oikonīmos, atspoguļojas dažādas burtu un gramatisko formu atveides latviešu valodā likumsakarības. Tiek atveidots patskaņu garums: *Tās* [Mūsas] *pietekas ir Kroja, D a u g ī v e n e [..]* ZS 3 (liet. *Daugyvenė*); *[..]* [pilskalni] *mums iezīmē īsto zemgaļu zemi, kura ziemeļos gandrīz pietuvinās Rīgas jūras līcim, rietumos beidzas gar Ventu un V i r v ī t i [..]* Z 26 (liet. *Virvytė*). Divskaņa *uo* vietā arī upju nosaukumos raksta *o*: *Tās* [Mūsas] *pietekas ir K r o j a, Daugīvene [..]* ZS 3 (liet. *Kruoja*); *No Mūsas tīreļa ziemeļu virzienā iztek Mūsa, bet uz otru pusi – Svētes pieteka J o d u p e* Z 56 (liet. *Juodupis*). Reizēm nākas sastapties ar līdzskaņu mīkstinājuma un to dažādās atveides gadījumiem: *Lietuviešu Zemgalē M i k n a i č u e z e r s ir vienīgais [..]* Z 60 (liet. *Miknaičių ežeras*). Iepriekš citēto Laimutes Balodes un Kazimiera Garšvas aprakstīto nostādni – nemainīt vietvārdu saknes līdzskaņus (šajā gadījumā tas ir *ž*) – apliecina šāds hidronīma lietojums: *Otrpus ielai un mazajai upei, ko sauc par M a ž u p i, tās krastā pilsētiņas jubilejas reizē atklāta patīkama atpūtas vieta ar savdabīgām koka skulptūrām* AB 14 (liet. *Mažupė*; sal. latv. *mazs* 'mažas'). Reizēm konstatēta nosaukuma dzimtes maiņa – lietuviešu valodas vīriešu dzimtes nosaukums latviešu valodā kļūst par sieviešu dzimtes lietvārdu: *No Mūsas tīreļa ziemeļu virzienā iztek Mūsa, bet uz otru pusi – Svētes pieteka J o d u p e* Z 56 (liet. *Juodupis*). Domājams, ka tā bija jādara vēl ar vienas Ziemeļlietuvas upes nosaukumu: *Tās* [Mūsas] *pietekas ir Kroja, Daugīvene, Š i l a d i s* ZS 3 (liet. *Šiladis* = *Šilade*).

Savukārt atšķirībā no oikonīmiem, kur dominēja atveidotas formas, starp Ziemeļlietuvas upju nosaukumiem ir daudz tradicionālu formu, kuras lieto latvieši vai lietuvieši: *Ieej Žeimeles muzejā un tu ieraudzīsi akmens laikmetā kaltu cirvīti ar nedaudz sašaurinātu pietu, kurš atrasts pie Bērsteles upes uz dienvidiem no Žeimeles pilsētiņas [..]* Z 23 (liet. *Beržtalis*); *Tādu pļavu augu kombināciju, kā Mūsas krastos, citur ieraudzīt nav iespējams* Z 52 (liet. *Mūša*); *Tikai Svētes labajā krastā vien ir veseli 33 avoti* Z 60 (liet. *Švėtė*).

Upju nosaukumi izceļas ar to, ka pie latviskotām to formām bieži vien pievieno nomenklatūrvārdu *upe* vai tā deminutīvu *upīte*, acīmredzot, lai radītu mazuma (reizēm, iespējams, arī sirsnīguma) iespaidu: *Ozolpamūšes pilskalns Tatulas upes un Ūges upītes satekā ar smailo galu pagriezies pret netālu tekošo Mūsas upi* Z 21 (liet. *Tatula*; *Ūgė*); *Īpašs parka rotājums ir Krojas upīte ar saliņām un dīķiem* AB 15; *Zīmīgi, ka Krusta kalns ir izveidojies līdzenumā uz Jurgaičiu-Domantu pilskalna, kuru no vienas puses ieskauj Kulpes upīte un tās pieteka* NNL 16 (liet. *Kulpė*).

Tekstos par Ziemeļlietuvu sastopami arī citu ūdenstilpju (īpaši avotu) nosaukumi: *Lietuviešu Zemgalē Miknaiču ezers ir vienīgais, toties ūdenskrātuvju un avotu – pa pilnam* Z 60 (liet. *Miknaičių ežeras*); *Apkārtnē ir daudz ezeru un arī neparastie Lietuvas lielākie Sviles avoti* CLK 28 (liet. *Svilės šaltiniai*); *Slavens ir Švedpoles avots, kas izplūst divās straumēs [..]* Z 60 (liet. *Švedpolės šaltinis*).

Taču izanalizēto Ziemeļlietuvas hidronīmu kopumā konstatēti nosaukumi, kas neatbilst vārdnīcās fiksētām nostādnēm vai arī ir nepareizi atveidoti. Piemēram, upju, kuras tek caur Pasvali – *Lėvuo* un *Svalia* – nosaukumi atšķirīgos izdevumos mēdz būt izkropļoti: *Pagriezienu uz akmeņu kolekciju norādīs zīme pie tilta pāri Levo upei pilsētas centrā* AB 13 (liet. *Lėvuo* – sal. *Lėvene* [LLV 1995: 599; LLKŽ 1977: 744; LLKŽ 2003: 806], kas būtu jāuzskata par tradicionālo upes nosaukumu); *Atceļš uz mājām ved cauri Pasvalei, rajona centram ar nepilniem deviņiem tūkstošiem iedzīvotāju, kas tāpat kā mūsu Piebalga savu nosaukumu ieguvusi no mazās Svalijas upītes* NNL 19 (liet. *Svalia*). Šī upes nosaukuma nav nevienas vārdnīcas ģeogrāfisko objektu nosaukumu pielikumā, taču var piemērot atveides likumsakarības un latviskot to kā *Svaļa*. Tiesa gan, kvalitatīvi veiktos tulkojumos abu šo upju nosaukumi atveidoti un lietoti pareizi: *[..]* [pilskalni] *iezīmē īsto zemgaļu zemi, kura ziemeļos gandrīz pietuvinās Rīgas jūras*

līcim, rietumos beidzas gar Ventu un Virvīti, dienvidos robežojas ar Kuršēnu un Šauļu ziemeļu malu, uz austrumu pusi – pa Pakrojas rajona dienvidu un Panevēžas rajona ziemeļu malu gar L ē v e n e s u p i [..] Z 26.

Konstatēts arī viens sarežģītāks gadījums, kad problēmas radījis nelielas ūdensteces – avota – nosaukums. *Kokā griezta norādes zīme aicinās noiet lejā līdz upei, kur krastā no zemes iegruvuma piltuves ūdeņus izverd Ž a l s v a s a a v o t s* AB 13 (liet. *Žalsvasis šaltinis*). Citos tekstos šī īpašības vārdā ar noteikto galotni nosauktā avota nosaukums tulkots: *Slavens ir [..] kritenē izplūstošais un sēra smaku izdalošais Z a ļ g a n a i s a v o t s Pasvalē, kreisajā Lēvenes krastā* Z 60 (sal. *žalsvas – zaļgans*).

Ziemeļlietuvas vietvārdu – reģionu, pilsētu un citu apdzīvotu vietu, kā arī ūdenstilpju un ūdensteču – nosaukumu lietošanas latviešu tekstos analīze liecina, ka to dažādība ir diezgan liela, turklāt tūristiem adresētajos izdevumos sastopami gan lielo reģiona pilsētu, upju nosaukumi, gan sīkāku ģeogrāfisko objektu nosaukumi. Vērojama tendence līdzās mazāk zināmiem, sīkāku vietu vārdiem iekavās ierakstīt vietvārda oriģinālvalodas formu. Apdzīvotu vietu nosaukumu semantiskajā grupā dominē pareizi latviešu valodā atveidoti lielāku vai labi zināmu Ziemeļlietuvas vietu nosaukumi. Sarežģītāk ir ar sīkāku objektu nosaukumiem, piemēram, bieži vien latviešu valodā tiek saglabāta grafēma *i*, kas lietuviešu valodā apzīmē mīkstinājumu, vai neatveidoti garie patskaņi. Īpaši daudz problēmu rodas ar pilsētas nosaukumu *Naujoji Akmenė* – vārdnīcās fiksētās atbilsmes *Naujoji Akmene* vietā plašāk lieto salikteni ar pārtulkotu pirmo komponentu *Jaunakmene*. Savukārt nosaukums *Žeimelis* latviešu valodā reizēm atspoguļo seno šī vietvārda formu *Žeimys* (*Žeime* latviskās atbilsmes *Žeimele* vietā). Ūdenstilpju un ūdensteču nosaukumu grupā konstatēts tradicionālo formu lietojums (*Bērstele*, *Mūsa*, *Svēte*), savukārt citiem nosaukumiem parasti pievieno nomenklatūrvārdu *upe* vai deminutīvu *upīte*. Atsevišķi hidronīmi rada grūtības to atveidotājiem, piemēram, upju nosaukumi *Lėvuo*, *Svalia*, avota nosaukums *Žalsvasis šaltinis*. Konstatēti arī pretrunā ar vārdnīcās fiksētajām formām un / vai nepareizi atveidoti Ziemeļlietuvas vietvārdi. Vienu otru neprecizitāti varētu uzskatīt par korektūras kļūdu, taču daudz vairāk, šķiet, ir atveides normu nezināšanas vai nemācēšanas tās piemērot gadījumu. Ne vienmēr pamatota ir formu variēšana, piemēram, izvēloties reģiona nosaukumus *Ziemeļlietuva* vai *Ziemeļu Lietuva*, *Aukštaitija* vai *Augštaitija*.

AVOTI

AB – *Apceļo Baltiju! Lietuva*. Kuršu Nērija. Žemaitija. Suvalkija. Dzūkija. Aukštaitija. „Lauku Avīzes" tematiska avīze. 2008 / 5.

CLK – *Ceļojums Lietuvas krāsainībā. Vēstures dziļumi un šodienas lepnums*. „Lauku Avīzes" tematiska avīze. 2010, nr. 5 (181).

IR – *Iepazīsti Rietumzemgali!* 9 tūrisma maršruti Dobeles, Akmenes un Jonišķu rajonos. Dobeles rajona padome, 2006.

JN – *Jonišku novads*. Jonišķu tūrisma un uzņēmējdarbības informācijas centrs. [2009].

NNL – *Nedēļas nogale Lietuvā*. Kuršu kāpas. Žemaitija. Nemunas loki. Viļņa. Aukštaitija. „Lauku Avīzes" tematiska avīze. 2009 / 5.

Z – Danauskas, J., Lekavičienė, E. *Žiemgala. Tradicijos ir dabartis. Zemgale. Tradīcijas un tagadne*. 2011.

ZS – *Mazs Zemgales stūrītis*. Lietuvas un Latvijas pārrobežu sadarbības projekta buklets.

ŽV – *Žaļūku vējdzirnavas*. Šauļu *Aušros* muzeja izdevums.

LITERATŪRA

Baluodė, L., Garšva, K. Latvijos gyvenamųjų vietų vardų lietuviškieji atitikmenys. *Kalbos kultūra 49*. – Vilnius, 1985, p. 63–73.

E – *Pasaulio vietovardžiai. Europa*. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006.

I – *Instrukcija par vārdu un uzvārdu lietošanu un rakstību latviešu literārajā valodā*. – Rīga: LR Valsts valodas centrs, 1998.

Kvašīte, R. Lietuviešu un latviešu vietvārdu atveides gramatiskie aspekti. No: *Valoda – 2012. Valoda dažādu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums XXII*. Atb. red. S. Polkovņikova. – Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule", 2012, 182.–193. lpp.

Kvašīte, R. Par Latgali lietuviski: vietvārdu atveide. No: *Via Latgalica 3*. Red. I. Šuplinska. – Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 2010, 36.–50. lpp.

Kvašīte, R. Par Latviju lietuviski: īpašvārdu atveide presē. No: *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi 8*. Atb. red. A. Kalnača. – Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2013[a], 32.–42. lpp.

Kvašīte, R. Par Šauļiem latviski: vietvārdi un objektu nosaukumi. No: *Valoda – 2013. Valoda dažādu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums XXIII*. Atb. red. S. Polkovņikova. – Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule", 2013[b], 154.–165. lpp.

Kvašīte, R. Par Zemgali lietuviski: vietvārdu atveide. No: *Raksti V*. Starptautiskās zinātniskās konferences *Zinātniskie lasījumi Ģ. Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzejā materiāli*. Sast. G. Putiķis. – Jelgava: Ģ. Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzejs, 2008, 121.–130. lpp.

Kvašytė, R. Šiaurės Lietuvos vietovardžiai latvių tekstuose. In: *Acta humanitarica universitatis Saulensis. T. 14*. – Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2012[a], p. 140–151.

Kvašytė, R. *Tarp Lietuvos ir Latvijos: lingvistinės paralelės. Starp Lietuvu un Latviju: lingvistiskās paralēles. Mokslinių straipsnių rinkinys. Zinātnisko rakstu krājums*. – Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2012[b].

LKKN – *Lietuvių kalbos komisijos nutarimai 1977–1998*. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.

LLKŽ 1977 – Balkevičius, J., Kabelka, J. *Latvių–lietuvių kalbų žodynas*. – Vilnius: Mokslas.

LLKŽ 2003 – *Latvių–lietuvių kalbų žodynas*. Sud. A. Butkus. – Kaunas: Aesti.

LLV 1964 – Bojāte, A., Subatnieks, V. *Lietuviešu–latviešu vārdnīca*. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

LLV 1995 – Balkevičs, J., Balode, L., Bojāte, A., Subatnieks, V. *Lietuviešu–latviešu vārdnīca*. – Rīga: Zinātne.

N – *Norādījumi par vārdu un uzvārdu lietošanu un rakstību latviešu valodā*. – Rīga, bez gada.

NĪAL – *Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā. IV. Lietuviešu valodas īpašvārdi*. Sast. T. Porīte. – Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1961.

Vanagas, A. *Lietuvos miestų vardai*. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

VLKK – „Dėl Valstybinės lietuvių kalbos komisijos prie Lietuvos Respublikos Seimo 1997 m. birželio 19 d. nutarimo Nr. 60 „Dėl lietuvių kalbos rašybos ir skyrybos“ pakeitimo“. In: *Kalbos kultūra 77*. – Vilnius, 2004, p. 169–170.

VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Sast. aut. kol. V. Skujiņas vad. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, Valsts valodas aģentūra, 2007.

VŽ – *Vietovardžių žodynas*. Sud. ir vyr. red. A. Pupkis. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002.

Dace LIEPIŅA
(University of Latvia)

The Heavy Burden of Accountability in the Search of Terminological Equivalents

Summary

The Heavy Burden of Accountability in the Search of Terminological Equivalents

A considerable diversity of views and innovative approaches exist in the field of developing appropriate equivalents in the target language. At times a term acquires meanings in the target language that do not exist in the source language. Since 2002 the term "pierēķināmība" has been used in legal literature in Latvian as one of the equivalents for the English term "accountability". The concept of accountability is one of the most important in the area of governance as it describes the hierarchy of reporting and subordination. A more in-depth analysis of the Latvian equivalent reveals a peculiar history of its development – it has been used as the Latvian equivalent for the German term "*Zurechnung*", with the concurrent indication of the term "accountability" as its equivalent in English, however, the term "pierēķināmība" has not been included in any terminological database. The investigation of the usage of equivalents in parallel texts in English, German, and Latvian shows that the terms in Latvian and German can be treated as equivalents while the choice of the equivalent "accountability" has been unjustified and misleading.

Key words: *terminology, governance, equivalent, accountability*

Kopsavilkums

Atbildības smagā nasta terminoloģisku ekvivalentu meklējumos

Atbilstīgu ekvivalentu veidošanas jomā mērķvalodā pastāv diezgan liela uzskatu un novatorisku pieeju daudzveidība. Nereti mērķvalodā parādās termina nozīmes, kas nepastāv avotvalodā. Kopš 2002. gada latviešu valodā kā viena no angļu valodas termina „accountability" atbilsmēm juridiskajā literatūrā tiek lietots termins „pierēķināmība". Jēdziens „accountability" ir viens no svarīgākajiem pārvaldības jomā, jo tas raksturo pārskatatbildības un pakļautības hierarhiju. Dziļāka latviešu valodas atbilsmes analīze atklāj īpatnu termina veidošanās vēsturi – tas lietots kā latviešu valodas atbilsme vācu valodas terminam „*Zurechnung*", vienlaikus norādot terminu „accountability" kā tā atbilsmi angļu valodā, taču

termins „pierēķināmība" nav iekļauts nevienā terminoloģijas datubāzē. Atbilsmju lietojuma izpēte paralēlos tekstos angļu, vācu un latviešu valodā liecina, ka par atbilsmēm uzskatāmi termini latviešu un vācu valodā, taču atbilsmes „accountability" izvēle ir bijusi nepamatota un maldinoša.

Atslēgas vārdi: *terminoloģija, pārvaldība, atbilsme, pārskatatbildība, pierēķināmība*

*

There is a particular segment of terminology in any language that could be called government-related and designates the respective government entities, types of documents, activities and functions performed by public administration, etc. and reflects the political and cultural traditions of the respective society. English as the language of government has a well-documented history of development and after the Norman Conquest of 1066 when French became the official language of court and thus also of government it was only in the 14th century that the English language recaptured its due place as the language of government when the parliament was opened with an address in English in 1362. P. Tiersma points out: "*By the late 1480s English had become the language of statute*" [Tiersma 1999: 21]. Thus the English language became the language of records, legislation, and official communication and since then it has evolved into one of the leading vehicular languages of the world used in communication by billions of people, a source of conceptual and terminological transfers from the English language into other languages. Alongside with French it has become the language that dominates in communication also in the European Union and since the very start of the legislative harmonisation process it has prevailed in the communication of Latvia with the European Union.

The history of the Latvian language has not been so smooth and after the restoration of independence in May 4, 1991, due to political sensitivities and controversies, it was only in September 1, 2000, that the present Law on Official Language became effective. Its Article 3 prescribes that: "(1) *The official language in the Republic of Latvia is the Latvian language*" (Valsts valodas likums: Online). In actual fact, the said law was enacted after nine years of on-going active terminological development and search for appropriate Latvian equivalents for English terms in all EU policy areas. The English translation of the law itself reveals problems and inconsistencies that can be observed in the use of terminology – the term **official language**

used in the English translation of the law is used in practice concurrently with two other terms: **state language,** listed as the appropriate equivalents by Letonika (Letonika: Online) and the Eurotermbank (Eurotermbank: Online) and **national language,** most frequently used by foreigners.

The segment of Latvian government-related terminology in this particular language for special purposes seems at times particularly volatile and dynamic in its development. In the middle of the 1990s a new term appeared in the Latvian official discourse – **institūcija,** which took the place of the term **valsts varas orgāns** that had been frowned upon and disliked by some part of the political elite. The new term took root and has become part of the official discourse. Yet in the EU institutional discourse the English term **organ** is used quite extensively, and without much ado a new Latvian equivalent has been coined and entered into the Eurotermbank – **konstitūts** – listed as the first meaning for the English term **organ**, followed by **iestāde** and **institūcija** as equivalents listed in the respective source (Eurotermbank: Online).

Heikki Mattila in his book *Comparative Legal Linguistics* points out that "*the vocabulary of legal language – like that of other languages for special purposes can be formed in three ways: (a) a word already in existence in ordinary language, or in the language of another specialism, obtains a specialised or broader meaning; (b) a neologism of national origin is created; (3) a word is borrowed from a foreign language (or from another national language)*" [Mattila 2006: 113]. The given statement may be duly applied to equivalents for the term **accountability**. As a concept accountability is one of the most important notions in governance as it denotes the hierarchy of reporting and oversight that is particularly relevant in governance as it guarantees that any government action must comply to the defined objectives and must be for the benefit of the society – the electorate who has chosen to delegate its decision-making authority to the government.

The Merriam Webster Dictionary provides the following definition for the term: "the quality or state of being accountable; *especially*: an obligation or willingness to accept responsibility or to account for one's actions <public officials lacking *accountability*>" (MWD 2010: Online). Over time several Latvian equivalents **atbildība, izkontrolējamība, pakļautība, pārskatatbildība, uzskaitāmība** have been established, now included in the Eurotermbank: together with the German equivalent **Unterstellung** and Russian equivalents **подотчетность, подчиненность** (Eurotermbank:

Online). Yet in 2002 two documents were released within the frame of research on public administration that slightly upset the achieved terminological tranquillity by providing a new equivalent and thus also a new meaning **pierēķināmība** in Latvian for the English term **accountability**. This Latvian equivalent can be found in the article "Valsts un valsts pārvaldes juridiskā struktūra un pamatjēdzieni" by Egils Levits where it was stated that "*... jebkuras valsts institūcijas, iestādes, amatpersonas, kas ir apveltīta ar publisko varu, rīcība tiek pierēķināta (15) valstij kā vienotam starptautisko tiesību subjektam – juridiskai personai.*" Footnote 15 provides an explanation for the said term: "*Juridiskā pierēķināmība (accountability, Zurechnung) ir juridiska saite, kas sasaista viena tiesību subjekta rīcību ar citu tiesību subjektu, tā ka šī rīcība tiek uzskatīta par otrā tiesību subjekta rīcību (ar no tā izrietošām sekām, it sevišķi juridisko atbildību.*" [Levits 2002: Online].

The term **pierēķināmība** has been used also in legislation, namely, Article 5(4) of the Law on State Administration Structure [Valsts pārvaldes iekārtas likums 2002: Online] enacted in 2002 states in the Latvian version: *"(4) Ja pastāv pamatotas šaubas par iestādes <u>pierēķināmību</u> konkrētai publiskai personai…"* However, the term **accountability** has not been used in the English translation of the law: "(4) *If well-founded doubts exist with respect to which public person an institution belongs...*"

The term **pierēķināmība** is in active usage, mostly by officials and legal scholars although it has been impossible to trace its origin further than the early publications in 2002 and it has not been included in any of the terminological databases. An answer to the problem might be sought in a more detailed comparative analysis of the equivalents in Latvian, German, and English mentioned by E. Levits.

In order to investigate the correlation of these three terms in Latvian, English, and German, an analysis was made of an extract from *The Opinion of Advocate General Verica Trstenjak* delivered in March 28, 2007, concerning the appeal against an order of the Court of First Instance of the European Communities of II July 2005. The given text has been translated in most of the EU official languages, including English, German and French. A more in-depth analysis was based on the German version of the text, more specifically Clause 83 of the said document: "83... *Deutlich wird dabei der Versuch, in den gemeinschaftsrechtlichen Haftungstatbestand ein <u>Zurechnung</u>selement einzuführen reits im Zusammenhang mit dem*

Kostenrecht diskutiert wurde und worauf zum besseren Verständnis im Rahmen der Kausalität näher eingegangen werden soll." [Opinion of Advocate General Verica Trstenjak 2007: Online].

The research revealed that equivalents of the German term were attribution in the English version: "*83... Thus there is a clear attempt to introduce into the definition of liability under Community law an attribution element which has already been discussed in connection with the law on costs and which will be examined more closely in order to gain a better understanding in connection with causality*" and **pierēķināmība** in the Latvian version of the document: "83. ...*Turklāt skaidri saskatāms ir arī mēģinājums Kopienas atbildības nosacījumos iekļaut pierēķināmības elementu, par ko tika diskutēts jau saistībā ar tiesāšanās izdevumu tiesisko regulējumu un, lai to labāk saprastu, tam jāpievēršas, izskatot cēloņsakarības jautājumu."* [Opinion of Advocate General Verica Trstenjak delivered in March 28, 2007: Online]

The above gives grounds to assume that the term **pierēķināmība** has been coined in Latvian as an equivalent for the term in German through calque while listing the term **accountability** as its equivalent in English might be a human error and poor linguistic judgment. However, as the term **pierēķināmība,** notwithstanding its somewhat ambiguous meaning, is used in communication, legal science, legislative writing, it deserves due although belated attention – it should be discussed and explained by terminologists, entered into the terminological databases, indicating its appropriate equivalents in other languages. Accountability exists not only in the corridors of power; there is also the accountability of translators and interpreters for the use of an inappropriate equivalent as well as the accountability of authors of terms to the discourse community.

LITERATURE

Levits, E. Valsts un valsts pārvaldes juridiskā struktūra un pamatjēdzieni. In: *Jaunā Pārvalde. 2002, Nr. 1 (Nr. 31)*, p. 2.–8. Available: http://www.public.law.lv/ptilevicvalsts.html

Mattila, H. *Comparative Legal Linguistics*. – Farnham, UK: Ashgate Publishing, Ltd., 2006. 347 p.

Opinion of Advocate General Verica Trstenjak delivered in March 28, 2007, in Case C331/05 P. Available: http://www.eur-lex.europa.eu/LexUriServ/EN:

Tiersma, P. *Legal Language*. – Chicago & London, Chicago University Press, 1999. 328 p.

Valsts pārvaldes iekārtas likums 2002. Available: http://www.likumi.lv/doc.php?id=63545

Valsts valodas likums. Available: http://www.likumi.lv/doc.php?id=14740

ONLINE DICTIONARIES

AkadTerm. Available: http://www.termini.lza.lv/akadterm

Eurotermbank. Available: http://www.eurotermbank.com/search

Letonika. Available: http://www.letonika.lv

MWD – *Merriam Webster Dictionary*. Available: http://www.merriam-webster.com/

Jūratė LUBIENĖ
(Klaipėdos universitetas)

Lietuvių ir latvių kalbų mikonimai: motyvacijos modelių įvairovė

Summary
Lithuanian and Latvian Myconyms: the Variety of Motivation Models

The present article analyses Lithuanian and Latvian vernacular names of mushrooms. Myconyms still lack exhaustive analysis in both languages. After the detailed analysis of their origin had been carried out, a paradigm of motivated myconyms was determined. By applying methods of structural and semantic analysis, the explicit motivation models (MM) have been established. Both languages share four most common MM: colorative, dendronymic, animalistic, somatic. MM comprises a particular hierarchic system. The names of mushrooms in both languages share three most characteristic types of explicit motivation models (MMT): attributive MMT, comparative MMT, and functional MMT. Lacking in abundance and non-productive type is functional MMT. Attributive MMT consists of three groups of motivation models (MMG), the most productive and versatile of which in both languages is descriptive, or characterizing, MMG. Less varied but also productive is locative MMG.

Key words: *vernacular myconyms, motivation, explicit motivation, motivated member, motivator, motivation model, a type of motivation models*

*

Šiame straipsnyje analizuojami lietuvių ir latvių kalbų liaudiški grybų pavadinimai, arba mikonimai[1]. Abiejose kalbose liaudiški mikonimai mažai tyrinėti (Zemzare 1967; Lubienė 2008, 2009, 2012, 2013). Kitų kalbų mikonimų pavadinimai nuo XX a. antrosios pusės iki šių dienų tiriami intensyviai bei įvairiai: ir kaip atskiras objektas, ir kaip augmenijos pavadinimų dalis, ir kaip vieną ar kitą etnolingvistikos, etnomikologijos, nominacijos ar motyvacijos teorinį teiginį pagrindžianti medžiaga (Wasson, Wasson 1957; Bartnicka-Dabkowska 1964; Меркулова 1967; Топоров 1979; Pers-

[1] Mokslinį tyrimą finansuoja Lietuvos mokslo taryba pagal finansavimo sutartį (LIT-8-71). Projektas (Reg. Nr. LIT-14086), vykdomas pagal Nacionalinės lituanistikos plėtros 2009–2015 m. programą.

son 2000; Brzozowska 2000; Коппалева 2007; Koni Muluwa 2010; Bagladi 2011; Пермякова, Подюков 2012; Омельковець 2013 ir kt.). Toks įvairiapusis dėmesys kitų kalbų grybų pavadinimams rodo, kad neabejotinai aktualu kompleksiškai ištirti ir lietuvių bei latvių kalbų šios srities leksiką.

Straipsnio **tikslas** – nustatyti, kokie eksplicitinės motyvacijos modeliai bei jų tipai būdingi lietuvių ir latvių kalbų mikonimams. Eksplicitinė motyvacija – tai tiesiogine motyvatoriaus (motyvuojančiojo žodžio) reikšme besiremianti motyvacija. Jos pagrindu dažnai klasifikuojami įvairių kalbų fitonimai ir mikonimai (plačiau apie eksplicitinės ir implicitinės motyvacijos terminus ir klasifikaciją [žr. Šimundić 1978: 292–297].

Siekiant užsibrėžto tikslo, pirmiausia iškilo uždavinys surinkti liaudiškuosius grybų pavadinimus, nes bent kiek išsamesnio tiriamosios leksikos korpuso nepateikia joks darbas. Remtasi įvairiais rašytiniais šaltiniais: žodynais, atlasais, sąvadais, specialiąja mikologijos literatūra, šios srities specialistų internetinėmis svetainėmis[2]. Mikonimai išrinkti iš 16-os latviškų (AAS, DI, DIT, ĒIV, EH, KIV, KPKDIA, LEV, LLVV, ME, SR, LS, LVSV, SVe, TIA, VIV) ir 17 lietuviškų (CŠŽKT, DkšŽ, DrskŽ, DūnŽ, DvŽ, KpŽ, KrtnTŽ, LBŽ, LG, LGA, LKA, LKŽ, LzŽ, SŽ, SistŽ, ZanŽ, ZtŽ) šaltinių (lietuviškų šaltinių sąrašą žr. Lubienė 2009: 198; santrumpos ir sutartiniai ženklai kaip LKŽe). Įskaitant abiejose kalbose ypač gausius formaliuosius pavadinimų variantus[3], surinkta apie 1500 leksinių vienetų, iš kurių didesnioji dalis – motyvuotieji mikonimai.

Darbe laikomasi vis labiau populiarėjančios **metodologinės** nuostatos, kad tiriant kalbos vienetų turinį, perspektyvi kai kurių struktūrinės ir kognityvinės lingvistikos metodų dermė. *Atsižvelgiant tiek į struktūrinę tiek į kognityvinę reikšmės sampratas, pastebima, kad galima suderinti abi reikšmės koncepcijas* [Maumevičienė 2010: 11; šiame straipsnyje žr. ir teorinės

[2] Kai kuriuose augmenijai ar tik grybams skirtuose leidiniuose pateikiami ir liaudiški mokslinių pavadinimų sinonimai. Be to, nemaža grybų genčių pavadinimų į mokslinę nomenklatūrą pateko iš gyvosios kalbos.

[3] Pvz., lie. *kukùrbezdis* (*Lycoperdon*): *kukùrbezdalis, kùbezdalis, kùbezdelis, kùbezdėlis, kukùbezdalis, kukùrbezdelis, kukurbizdelis, kùrbedalis, kukùzbezdis, kùrbezdalis, kùrbezdelis, kùrbezdis, kùzbezdis; skùstbezalis, skùstbezdalis, skùstbezdis, °skuzbedis, skùzbezalis, skùzbezdalis, skùzbezdis, °skuzdbezdis* (LKŽe); la. *mušmire* (*Amanita*): *mušmira, mušmiris, mušmiru sēne, mūsmare, musmere, mūsmere, mūsmēre, mūsmira, mūsmire, mūsmiris, mušmere, mušmēre, mūšmere, mušmēris, mušmīris, mušmieris, mušmiers, mušmīre, mūšmire, mušmirene, mušsēne* [Zemzare 1967: 34].

literatūros apžvalgą]. Tokia pozicija tinka ir tiriant vienos semantinės (teminės) grupės žodžių motyvaciją. Šiame darbe taikoma kompleksinė keliapakopė motyvuotųjų pavadinimų (motyvemų[4]), analizė, padedanti išryškinti mikonimų motyvacijos įvairumą ir sistemingumą bei sudaranti prielaidas tolimesniam grybų ir grybijos kognityviojo vaizdo tyrimui. Pirmojoje (žemiausiojo abstrakcijos lygmens) pakopoje, remiantis semantine ir darybine žodžių analize, nustatomi motyvemoms būdingi semantiniai motyvacijos požymiai (MP). Antrojoje analizės pakopoje nustatomi semantiniai motyvacijos modeliai (MM). Semantinio motyvacijos modelio terminas vartojamas daugelyje nominacijos teorijos darbų; tradiciškai MM apibūdinami kaip ‚platūs sąvokiniai (konceptualieji) modeliai' [plg. Уфимцева 1968: 125]. Šiame darbe laikomasi nuomonės, kad vienam MM priklauso tokios motyvemos, kurių MP vienija aukštesniojo abstrakcijos lygmens požymis (dažniausiai verbalizuotas), o motyvatorių įvairovę lemia galimybė nusakyti pasirinktą požymį tiek bendru hiperonimu (bendrais sinoniminiais hiperonimais), tiek bendrą hiperonimą turinčiais hiponimais. MM, kaip ir bet kuri kita semantinių ryšių siejama paradigma, gali sudaryti nedideles grupeles / pogrupius (MMP), didesnes grupes (MMG) ir t. t., jei jos narius siejantys hiperoniminiai santykiai yra keliapakopiai. MM sistemai, kaip bet kuriai kitai semantinei sistemai, būdingas ribų difuziškumas. Trečiojoje – aukščiausiojo abstrakcijos lygmens – analizės pakopoje nustatomi semantinių motyvacinių modelių tipai (MMT), t. y. išsiaškinama, kokiais loginiais ir semantiniais principais remiamasi, kuriant tipiškiausius mikonimų eksplicitinės motyvacijos modelius.

Ištyrus lietuvių ir latvių kalbų mikonimus nustatyta, kad abiejų kalbų mikonimams būdingi trys eksplicitinės MMT: atributinis, komparatyvusis ir funkcinis.

1. Atributinis motyvacijos modelių tipas. Tai toks MMT, kai nominacijos procese eksplicitiškai fiksuojamas įvardijamosios realijos (grybo) požymis: jo išorinis vaizdas, vidinės ypatybės, padėtis erdveje ir pan. Nustatyta, kad šis MMT vienija tris – deskriptyviųjų, lokatyviųjų ir temporatyviųjų motyvacijos modelių grupes.

Deskriptyviųjų, arba charakterizuojančiųjų, MM grupė. Jai priklausančių mikonimų motyvacijos pamatas – požymiai, apibūdinantys išorines

[4] Apie motyvologijos terminus *motyvema*, *motyvatorius* ir kt. plačiau [žr. Blinova 2000: 13–46].

ar vidines grybo, kaip ontinio vieneto, ypatybes. Nustatyti penki lietuvių ir latvių kalbų mikonimams būdingi MM: koloratyvusis, figūratyvusis, superficinis, interninis ir saporinis.

Koloratyvusis MM. Šio MM mikonimų motyvacijos pamatą sudaro rega suvokiamas grybo spalvos požymis. Tai ypač gausus MM tiek lietuvių, tiek latvių kalbų mikonimų sistemoje. Konkrečių spalvų MP reiškiami įvairiomis spalvų semantinio lauko leksemomis, pvz., MP ‚baltas': lie. *baltùkis* ‚apysaldis piengrybis (*Lactarius subdulcis*)', *baltabùdė* ‚ūmėdė garduolė (*Russula delica*)'; la. *baltene* ‚pievagrybis (*Agaricus*)'; MP ‚geltonas': lie. *geltonùkas* ‚voveraitė (*Cantharellus*)', la. *dzeltāne* ‚toks piengrybis'; MP ‚pilkas': lie. *pìlkė*, la. *pelēcis* ‚toks pilkas grybas'; MP ‚raudonas': lie. *raudongalvis*, la. *sarkangalvis* ‚raudonviršis (*Leccinum*)'; MP ‚rudas': lie. *rùdmėse*, la. *rudmiese* ‚piengrybis rudmėsė (*Lactarius deliciosus*)'.

Figūratyvusis MM. Šio MM mikonimų motyvacijos pamatą sudaro grybo formos (pavidalo) požymis. Dažniausiai mikonimų pavadinimų kūrėjai atkreipia dėmesį į netipišką, neprototipinę grybo formą, pvz., rutuliškos (išpampusios, išsipūtusios) formos MP turi lie. *pumpótaukšlis*, la. *pūpēdis* ‚pumpotaukšlių (*Lycoperdon*) genties grybai'.

Superficinis (lo. *superficie* ‚paviršius') MM. Šio MM pamatas – regimuoju ir taktiliniu būdais juntami, suvokiami grybo (ppr. jo kepurėlės) paviršiaus požymiai, pvz., slidumas / gleivėtumas: lie. *slydõkas* ‚kazlėkų (*Suillus*) genties grybai', la. *glumēns* ‚toks nuodingas grybas'.

Interninio (lo. *internus* ‚vidinis') MM pamatas – grybo vidinės savybės, pvz., kietumas / minkštumas (sin. tižumas): la. *cietene* ‚tikrinis baravykas (*Boletus edulis*)', lie. *težliõkas* ‚lepšė (*Leccinum scaburm*)'.

Saporinio (lot. *sapor* ‚skonis') MM pamatas – grybo skonis. Nustatyta, kad dažniausiai fiksuojamas kartumo požymis, pvz.: lie. *kartuõlis* ‚aitrusis pušynbaravykis (*Tylopilus felleus*)'; la. *sūrene* ‚toks nevalgomas ūmėdžių (*Russula*) genties grybas' [dar plg. la. *saldūksne* ‚gelsvasis piengrybis (*Lactarius resimus*)'].

Lokatyviųjų motyvacijos modelių grupė. Tai ypač gausi MMG, suskylanti į du pogrupius: dendroniminį ir terarinį.

Dendroniminiam MMP priklauso didesnioji dalis šios MMG mikonimų, kurių motyvatoriais eina medžių, kelmo, miško semantikos žodžiai. Pats gausiausias ir įvairiausias yra medžių MM. Abiejose kalbose yra mikonimų su įvairių medžių – alksnio, ąžuolo, beržo, eglės, epušės, karklo, lazdyno, liepos, pušies – pavadinimais; taip pat kelmo pavadinimais, pvz., lie. *paalksnis* ‚piengrybis paberžis (*Lactarius torminosus*)', la. *alksnene*

‚rudasis piengrybis‘ (*Lactarius rufus*), lie. *paąžuõlis* ‚žalbaravykis (*Boletus luridus*)‘, la. *ozolbeka* ‚tikrinis baravykas (*Boletus edulis*)‘, lie. *pabéržis,* la. *bērzubeka* ‚lepšė (*Leccinum scabrum*)‘, lie. *ẽpušgrybis,* la. *apšubeka* ‚raudonviršis (*Leccinum aurantiacum*)‘, lie. *eglãbaravykis* ‘aitrusis pušynbaravykis (*Tylopilus felleus*)‘, la. *eglene ‚juodasis grūzdas* (*Lactarius turpis, necator*)‘, lie. *palíepė* ‚piengrybis paliepis (*Lactarius vellereus*)‘, la. *liepene* ‚tauriabudė (*Clitocybe*)‘, lie. *pùšagrybis,* la. *priedene* ‚geltonasis kazlėkas (*Suillus variegatus*)‘; lie. *kelmùtis,* la. *celmene* ‚kelmučių (*Armillaria*) genties grybai‘.

Terariniam (lot. *terra* – žemė) pogrupiui skiriami mikonimai, kurių motyvatoriais nusakoma substrato, t. y. žemės ar paklotės, iš kurios dygsta grybai, įvairovė: dirva / pieva, mėšlas, bala / pelkė / purvas; retai samanos (tik lietuvių), smėlis (tik latvių), pvz., lie. *diřvagrybis*, *pievãgrybis*, la. *atmatene* ‚pievagrybių (*Agaricus*) genties grybai‘; lie. *pamẽšlis* ‚mėšlagrybis (*Coprinus*)‘, la. *mēslene* ‚gelsvūnis (*Bolbitius*)‘; lie. *pelkinùkas* ‚toks grybas‘, la. *purene* ‚toks grybas‘; lie. *samãnius* ‚toks grybas‘, la. *smiltene* ‚žalsvasis baltikas (*Tricholoma auratum*)‘ ir kt.

Temporatyviųjų motyvacijos modelių grupė labai negausi. Eksplicitinės raiškos pavyzdys – lie. *greitgrybis* ‚pavasarinė balteklė (*Colocybe gombosa*)‘, implicitinės raiškos – to paties grybo pavadinimai lie. *avižėlė*, la. *auzene*.

2. Komparatyvusis motyvacijos modelių tipas. Jo esmę sudaro panašumo fenomenas: tai toks MMT, kai nominacijos procese pasirinktas realijai būdingas požymis yra implicitinis, o eksplicitiškai, t. y. tiesiogine motyvatoriaus reikšme, fiksuojamas įvardijamosios realijos (grybo) panašumas į kitą realiją. Aptariamojo tipo MM gausu abiejose kalbose. Nustatytos penkios lietuvių ir latvių kalbų mikonimams būdingos komparatyviojo tipo MMG.

Zooniminių MMG motyvatoriai dažniausiai yra animalizmai (gyvulių ir žvėrių pavadinimai) ir ornitonimai (paukščių pavadinimai). Ši mikonimų MMG gausi abiejose kalbose. Abiejose kalbose motyvatoriais eina: arklys / kumelė, jautis / veršis / karvė, kiaulė, ožka, šuo; briedis / elnias, kiškis / zuikis, lapė, meška / lokys, voverė, vilkas; gaidys, višta, pvz., lie. *kiaũliagruzdė*, la. *cūcene ‚juosvasis piengrybis* (*Lactarius turpis*)‘, lie. *brìedžiabudė* ‚toks šungrybis‘, la. *briedene* ‚čerpėtasis žvynadyglis (*Sarcodon imbricatus*)‘; lie. *gaidẽlis,* la. *gailene* ‚voveraitė (*Cantharellus*)‘.

Somatinių MMG motyvatoriai – somatizmai[5]: ausis, dantis, koja, lūpa, papas / spenys, pautas, pėda, prusnos / snukis, pvz., lie. *kumélspenis,* la. *lāčpurns* ‚valgomasis briedžiukas (*Morchella esculenta*)‘, lie. *karvãprusnė* ‚toks grybas‘, la. *govu mūļa* ‚čerpėtasis žvynadyglis (*Sarcodon imbricatus*)‘.

Antroponiminių ir mitoniminių MMG ir lietuvių, ir latvių kalbose labai nedaug, pvz., lie. *tuřkas*, *vokietùkas*, la. *čigānene* ‚raukšlėtasis gudukas (*Rozites caperata*)‘, la. *kundziņš, leitene* ‚raudonviršis (*Leccinum*)‘; lie. *ragángrybis* ‚valgomasis bobausis (*Helvella esculenta*)‘, la. *raganu beka* ‚žalbaravykis (*Boletus luridus*)‘.

Artefaktinių MMG taip pat negausi, šios MMG motyvatoriai – įvairių daiktų, buities reikmenų (dažniausiai skritulio formos) pavadinimai: kapeika, kubilas, lėkštė, piltuvas, puodelis, puodynė, saga pvz., lie. *lėkštìkė* ‚toks grybas‘, la. *podeņš / poņģelis* ‚ūmėdė (*Russula*)‘.

Taigi, komparatyvusis MMT – tai produktyvus ir įvairus tipas abiejose kalbose. Būtent šio MMT mikonimai įdomiausi etnolingvistiniu bei kognityviosios metaforos požiūriais.

3. Funkcinis motyvacijos modelių tipas. Jis vienija tokius MM, kurių loginį-semantinį pamatą sudaro motyvatoriais fiksuojamas požymis, nurodantis su įvardijamąja realija susijusį veiksmą, realijos paskirtį, poveikį ir pan. [plg. Шишкина 2002: 148–151]. Mikonimų, kaip ir fitonimų, atveju – dažniausiai tai yra augalo ar grybo naudojimo vienokioms ar kitokioms žmonių reikmėms sritis, dažnai ji susijusi su papročiais, tradicijomis, tikėjimais [plg. Kopaliova 2007: 73]. Šis MMT, produktyvus daiktų, įrankių, prietaisų ir kitų artefaktų pavadinimų motyvacijos sistemose, fitonimų ir mikonimų motyvacijos sistemose, kaip nurodo daugelis kitų kalbų augalų ir grybų pavadinimus tyrusių autorių, nėra gausus. Ypač negausus jis lietuvių ir latvių kalbų mikonimų motyvacijos sistemose. Tačiau būtent šiam MMT priklauso bendrakilmiai musmirių (*Amanita*) genties pavadinimai, sudaryti pagal poveikio tam tikram objektui MM: lie. *musmirė,* la. *mušmire*. Abiejose kalbose šie pavadinimai įeina į bendrinės kalbos sistemas, yra įsitvirtinę mokslinėje terminijoje, o tarmėse turi ypač daug formaliųjų variantų.

---

[5] Dažnai tokie mikonimai yra dvišakniai, su determinaciniais dėmenimis, reiškiančiais gyvūną ar žmogų.

Išvados

1. Lietuvių ir latvių liaudiškiems mikonimams būdinga labai didelė motyvacijos modelių įvairovė.
2. Mikonimų eksplicitinės motyvacijos modeliai sudaro tam tikrą hierarchinę sistemą. Abiejose kalbose gausiausi ir įvairiausi yra du – atributinis ir komparatyvusis motyvacijos modelių tipai bei keturi – koloratyvusis, dendroniminis, animalistinis ir somatinis – motyvacijos modeliai.
3. Lietuvių ir latvių kalbų mikonimų motyvacijos modeliai bei jų sistemos labai panašios, tačiau bendrakilnių grybų pavadinimų nedaug.

LATVIŲ KALBOS ŠALTINIAI

AAS – Zemzare, D. *Apvidvārdu aptauja. Sēnes*. – Rīga: Zinātne, 1967.

DI – Indāne, I. *Dignājas izloksne*. – Rīga: Zinātne, 1986.

DIT – Dravniece, S. *Dundagas izloksnes teksti*. – Rīga: Latviešu valodas institūts, 2008.

ĒIV – Kagaine, E., Raģe, S. *Ērģemes izloksnes vārdnīca. 1.–3. sēj*. – Rīga: Zinātne, 1977–1983.

EH – Endzelīns, J., Hauzenberga, E. *Papildinājumi un labojumi K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīcai*. – Rīga: Kultūras fonda izd., 1934–1946.

KIV – Reķēna, A. *Kalupes izloksnes vārdnīca. 1.–2. sēj*. – Rīga: Latviešu valodas institūts, 1998.

KPKDIA – Balode, S. *Kalncempju pagasta Kalnamuižas daļas izloksnes apraksts*. – Rīga: Latviešu valodas institūts, 2000.

LEV – Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca. 1.–2. sēj*. – Rīga: Avots, 1992.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca. 1.–8. sēj*. – Rīga: Zinātne, 1972–1996.

ME – Mühlenbachs, K. *Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. 1.–4. sēj*. – Rīga: Kultūras fonda izd., 1923–1932.

SR – Balodis, A. *Sēņotāja rokasgrāmata*. – Rīga: Avots, 1980.

LS – *Latvijas sēnes*. Pieejams: http://fungi.lv/

LVSV – Grīnberga, E. [et al]. *Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca*. – Rīga: Avots, 1998.

SVe – *Skaidrojošā vārdnīca*. Pieejams: http://www.tezaurs.lv/

TIA – Ūsele, V. *Tilžas izloksnes apraksts*. – Rīga: Latviešu valodas institūts, 1998.

VIV – Ādamsons, E., Kagaine, E. *Vainižu izloksnes vārdnīca. 1.–2. sēj*. – Rīga: Latviešu valodas institūts, 2000.

LITERATŪRA

Bagladi, O. *Linguistic Analysis of Hungarian Fungus Names*. – University of Pannonia, Veszprem, Hungary, 2011. Available: http://konyvtar.uni-pannon.hu/doktori/2011/Bagladi_Orsolya_theses_en.pdf

Bartnicka-Dąbkowska, B. *Polskie ludowe nazwy grzybów*. – Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1964.

Brzozowska, M. Derywaty onomazjologiczne (asocjacyjne) w językowym obrazie świata. No: *Język i kultura. T. 13*. – Wrocaw, 2000. Available: http://www.lingwistyka.uni.wroc.pl/jk/spis13.htm

Koni Muluwa, J. *Plantes, animaux et champignons en langues bantu. Etude comparée de phytonymes, zoonymes et myconymes en nsong, ngong, mpiin, mbuun et hungan (Bandundu, RD Congo)*. – Université Libre de Bruxelles. Available: http://theses.ulb.ac.be/ETD-db/collection/available/ULBetd-06182010-113029/unrestricted/Introductiongenerale.pdf

Lubienė, J. Grybų pavadinimų motyvacija pagal išorinius arba vidinius grybo požymius. No: *Res humanitariae. T. IV*. – Klaipėda: KU leidykla, 2008, 173.–192. lpp. Available: http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2008~1367166241142/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content

Lubienė, J. Lietuvių kalbos liaudiški grybų pavadinimai su grybų augimo motyvaciniais požymiais. No: *Res humanitariae. T. VI*. – Klaipėda: KU leidykla, 2009, p. 180–203. Available: http://www.ku.lt/leidykla/files/2012/09/Visas_tekstas_2009_26.pdf

Lubienė, J. Žvėrių pavadinimai lietuvių kalbos mikonimų motyvacijos sistemoje. No: *Res humanitariae. T. XII*. – Klaipėda: KU leidykla, 2012, p. 99–122. Available: http://www.ku.lt/leidykla/files/2012/09/RES_XII.pdf

Lubienė, J. Žvilgsnis į paniabudės pavadinimus. No: *Tautosakos darbai. T. XLVI*. – Vilnius: Literatūros ir tautosakos institutas, 2013, 52.–70. lpp. Available: http://www.llti.lt/failai/07_Lubienes(1).pdf

Maumevičienė, D. Prototipų teorija ir semantika. No: *Kalbų studijos. Nr. 17*. – Kaunas: Technologija, 2010, p. 11–18.

Persson, G. Vit flugsvamp or Destroying Angel: Cognitive Aspects of Names for Fungi in Some Languages. In: *Symposium on Lexicography IX*. – Tubingen: Max Niemeyer, 2000, p. 305–322.

Wasson, R., Wasson, V. *Mushrooms, Russia, and History. 1.–2. v*. – New York: Pantheon Books, 1957.

Šimundić, M. Prilog motivaciji biljnih naziva. In: *Filologija. Nr. 8*. – Zagreb, 1978, p. 291–297.

Zemzare, D. Mušmire, gailene un bērzlape latviešu un lietuviešu valodā. No: *Leksikoloģijas un leksikogrāfijas jautājumi. A. Ozola dienas zinātniskās konferences referātu tēzes*. – Rīga: Latvijas Valsts universitātes, 1967, 34.–35. lpp.

Блинова, О. Словарь терминов мотивологии. В кн.: *Русская мотивология*: *учеб. метод. пособие*. – Томск: Изд-во Томского гос. унта, 2000, с. 13–46.

Коппалева, Ю. *Финская народная лексика флоры (становление и функционирование)*. – Петрозаводск: Карельский научный центр РАН, 2007.

Меркулова, В. *Очерки по русской народной номенклатуре растений. Травы. Грибы. Ягоды*. – Москва: Наука, 1967.

Омельковець, Р. Мікологічна лексика західнополіських говірок. В кн.: *Философия и филология. Языковедение и иностранные языки в современном мире. Вып. 1. Т. 23.*– Одесса: Куприенко, 2013, с. 91–97.

Пермякова, Л., Подюков, И. Лингвосемиотический аспект описания народной миконимики. В кн.: *Вестник пермского университета. Российская и зарубежная филология. Вып. 2(18), 2012*, с. 5–60. Available: http://www.rfp.psu.ru/

Шишкина, Т. К вопросу об устойчивости номинативных моделей на территории вторичных говоров. В кн.: *Материалы третьей научной конференции преподавателей и студентов*. – Новосибирск, 2002, с. 148–151. Available: http://www.philology.ru/linguistics2/shishkina-02.htm

Топоров, В. Семантика мифологических представлений о грибах. В кн.: *Balcanica*. – Москва, 1979, с. 234–279.

Уфимцева, А. *Слово в лексико-семантической системе языка*. – Москва: Наука, 1968.

Jūratė MAKSVYTYTĖ
(Technologische Universität Kaunas)

Zur Neutralisierung bei der Wiedergabe deutscher Realienbezeichnungen ins Litauische

Summary
Neutralization: Rendering German Culture-Specific Words into Lithuanian

The paper analyses the problems of rendering culture-specific words and focuses on the neutralization of cultural specificity. On the one hand, it inevitably raises the problem of equivalency. On the other hand, however, the aspect of cultural differences is important. The paper maintains the approach that disappearance of culture-specific content in the rendering is based on both subjective and objective factors. The present inter-lingual research attempts to examine the cases of neutralization of culture-specific words, their flaws and potential possibilities to realize cultural specificity in another language. The research is richly supplied with the illustrative material from lexicographical sources (bilingual German-Lithuanian dictionaries) that reveal various means of rendering culture-specific words by neutralizing their specific meaning.

Key words: *culture-specific words, cultural specificity, rendering, equivalency, neutralization*

*

Einleitung. Zielstellung und Motivation

Aufgrund der Tatsache, dass die kulturspezifisch markierte Lexik eine heterogene Charakteristik aufweist und viele Fragen ihrer Behandlung derzeit noch nicht geklärt sind, ist es von wissenschaftlichem Interesse, diese lexikalischen Einheiten aus der Perspektive unterschiedlicher sprachwissenschaftlicher Disziplinen zu untersuchen. Dabei werden kultur-kommunikative Aspekte mit Ansätzen der Lexikologie, Lexikografie, Übersetzungswissenschaft und Ethnolinguistik verbunden sowie lassen den Untersuchungsgegenstand facettenreich charakterisieren. In unserem Falle handelt es sich um Realienbezeichnungen (RB), die einen Teil der kulturmarkierten Lexik der Ausgangssprache (AS) ausmachen. Sie nennen Fragmente der einen Kultur, die in der anderen je nach Sprachen- und Kulturpaar fremd oder anders vorkommen können. Das Problem der vorliegenden Arbeit bildet die Tatsache, dass diese andersartigen Elemente bei der zwischensprachlichen Kommuni-

kation evtl. nicht einfach in der anderen Sprache wiedergegeben werden, denn sprachliche Bezeichnungen referieren auf bestimmte, kulturgebundene Sachverhalte, die im Wissen von ausgangsprachlichen Rezipienten implizit vorhanden sind. Dem zielsprachigen Rezipienten dagegen soll dieses Wissen bei der zwischensprachlichen Kommunikation auf eine bestimmte Weise erschlossen werden. Bei der Suche nach einer Entsprechung im Fall der RB wird sich zwar auf die Äquivalenz der zielsprachigen Lösung konzentriert, aber häufig dominiert die sprachliche Seite, die die außersprachlichen Bezüge überschattet. Folglich wird die kulturelle Spezifik eingeebnet bzw. neutralisiert und die Differenzen in der Zielsprache (ZS) nicht zum Ausdruck kommen bzw. unkompensiert bleiben. Hiermit entsteht der Bedarf auf solche Fälle der Neutralisierung bei der Wiedergabe von RB einzugehen und Belege, z.B. hier aus lexikographischen Quellen – zweisprachigen Wörterbüchern Deutsch-Litauisch – in Bezug auf Defizite bzw. Potenzial zu untersuchen. Außerdem wird aus der Perspektive der Sprachmittlung auf Erarbeitung von Vorschlägen gezielt, damit adressatengerechte Äquivalente von RB geschaffen werden können, die Sachverhalte deutscher Kultur sachgerecht wiedergeben.

Realienbezeichnungen als Problem der Wiedergabe von Kulturspezifika

Das Thema der Arbeit berührt dabei folgende theoretische Fragestellungen: das Verständnisses des Kulturbegriffs, die Äquivalenzproblematik und die Wiedergabe von Kulturelementen. Unter Kultur wird sowohl Geistiges als auch Materielles verstanden, die wiederum von der Kultur geprägt werden. Dabei werden kontext- bzw. bedeutungsabhängige Wissens-, Kommunikations- und soziale respektive kulturelle Praktiken verstanden. „Diese Praktiken stehen in Wechselwirkung mit der Lebens- und Daseinsumwelt des Menschen“ [Hauser/Banse 2010: 25]. Das von Menschen Geschaffene wie auch seine Gestaltung unterscheiden sich hiermit von Kultur zu Kultur und bilden zusammen mit dem Wissen von Menschen spezifische kulturelle Habitate, wo eine „artifizielle Umwelt“ entsteht (Behausungen, Straßen, Brücken, Werkzeuge etc.). Kultur ist somit das weite Umfeld mit seinen Anpassungsreaktionen durch das Individuum bzw. die Gesellschaft. Der Kulturbegriff, meistens zum Vergleich der Alltagskulturen bzw. ihrer unterschiedlichen Lebensweisen verwendet, bindet an drei Größen: (1) die Gemeinschaft, (2) den geografischen Raum und (3) die Zeit.

Die Wiedergabe von Kulturelementen, darunter auch RB, geht mit einem Kulturwechsel einher, der das sog. Vorwissen einschließt. Die kulturellen Substrukturen verfügen über einen unterschiedlichen Umfang des Gedächtnisses, folglich unterschiedliche Grade der Ellipsizität der Texte und ihrer lokalen Semantik. Nachfolger, die einem anderen kulturellen Kollektiv und Epoche angehören, sollen die Texte erläutert bekommen, um sie zu verstehen. Kommentare, Glossare und Ausfüllung der Ellipsen in Texten dienen als Beweise für den Übergang in die Sphäre des Kollektivs mit einem anderen Umfang des Gedächtnisses [vgl. Lotman 1992: 202].

Die Kulturpaarspezifik in der Wiedergabe zwischen der Ausgangskultur (AK) und der Zielkultur (ZK) basiert auf der „Verpflanzung" in eine andere Kultur. Hiermit erweist sich die Handhabung von RB als Kulturelementen nicht als eine einfache sprachliche Umkodierung, sondern als ein komplexer kultureller Transfer, der sich über die Sprachgrenzen hinweg dem Kulturbereich nähert und zwischen Kulturen vermittelt.

Zu einer adäquaten Lösung im Sinne des kommunikativen Wertes führt aber nicht unbedingt nur die lexikalisch-semantische Entscheidung. Die konnotativen sprachlichen Einheiten verlieren in der fremden Umgebung (ZS) an Kolorit und sollten kompensiert werden, d.h. der sprachliche Rahmen wird überschritten (sollen). Da die Hauptbetonung auf die Nähe bzw. Gemeinsamkeiten (Äquivalenz, Gleichwertigkeit) der Bedeutungen zwischen dem Original und der Wiedergabe gelegt wird, hilft z.B. eine zusätzliche Erklärung die kulturelle Distanz zu passieren. Folglich soll eine Verdeutlichung so gestaltet werden, dass sie keine weiteren Erklärungen aus kognitiver und kommunikativer Sicht auslöst. Da die gleichzeitige Wiedergabe des ganzen Informationsumfangs der Bedeutung kaum erreichbar ist, kann davon ausgegangen werden, dass sich die Äquivalenz auf die kommunikative Wiedergabe der wichtigsten bzw. dominanten Elemente der Bedeutung richtet.

Ergebnisse der kontrastiven Untersuchung

In dieser kontrastiven Untersuchung werden die im zweisprachigen Wörterbuch (WB) lexikalisierten litauischen Entsprechungen von deutschen RB als Äquivalente bezeichnet, die in Form und Inhalt mit den AS-Einheiten übereinstimmen. Es handelt sich um Belege aus dem Bereich *Alltag* der ethnografischen RB [vgl. Klassifizierung nach Vlachov/Florin 1980: 50–78], deren Entsprechungen unterschiedliche Einzelverfahren und Kombinationen der Wiedergabeverfahren in den drei analysierten Wörterbüchern aufzeigt:

(1) Križinauskas, Juozas / Smagurauskas, Stasys, Ausgaben von 1992 und 2001; im Weiteren „KS“ gekennzeichnet, (2) Šlapoberskis, Dovydas (1963) im Weiteren „S“; (3) Alminas, Kazys (1943) im Weiteren „A“. Die Wörterbücher stammen aus unterschiedlicher Zeit und sind gegenwärtig die einzigen von ihrer Art und Umfang im Sprachenpaar Deutsch-Litauisch (Deutsch ist die AS, Litauisch ist die ZS) vorhanden.

Die Entsprechungen von jeder analysierten RB werden in einer Tabellenform parallel dargeboten; dabei dient diese Form nur der Übersichtlichkeit der Belege, folglich nicht als übliche Tabelle aufgefasst. Wenn das betreffende Merkmal in einer der Äquivalentvarianten vorhanden ist, wird es in der Tabelle aufgeführt. Wenn es ausbleibt, wird das mit einem „x“ markiert, was bedeutet, dass eine andere Äquivalentvariante vorhanden ist. Wenn die Äquivalentvariante nicht vorhanden ist, wird dies in der Tabelle mit einem Strich „–“ markiert.

Außer der Einschätzung des Äquivalenztyps und der Ermittlung der lexikalischen Variante der ZS Entsprechung wurden bei der Untersuchung auch lexikografische Ergänzungen durchgesehen, die auf die Hervorhebung bzw. Markierung sowohl der sprachlichen als auch der außersprachlichen Seite der RB zielen, d. h. die Kulturkomponente (KK) sichtbar machen: (1) Sachbereich; (2) Temporaler Hinweis; (3) Lokaler Hinweis; (4) Sprachbezogener Hinweis: (a) Sprachvarietät, (b) grammatische Formen etc. Eine konventionalisierte lexikografische metasprachliche Markierung über den Status einer RB würde zudem diese zusätzliche Information verstärkt auf die KK beziehen und den ZS Rezipienten darüber informieren, z. B. nicht x-beliebige Backstube (*Backhaus*), sondern in enger Verbindung mit der AK. Diese Funktion kann teilweise der lokale Hinweis übernehmen, ausgehend von der ganzen AS Kultur (*Vokietijos*) oder nur einem Teil (*bavariška)* bzw. temporal markierter Form (*buvusioje VDR)*. Die sprachbezogenen Hinweise implizieren teilweise den lokalen Bezug (*tarm.*) oder evtl. ihre Register (*iron.* oder *fam.*). Jedes der aufgezählten Verfahren kann mit einem anderen kombiniert vorkommen, indem sie komplex angewendet auf eine deutlichere Explizierung des kulturspezifischen Bezuges hinzielen. Hiermit könnte man evtl. zu einem Schema der Wiedergabe fremdsprachiger RB (besonders in der Gruppe der Äquivalentlosen) gelangen bzw. Vorschlag für die Schematisierung der maschinellen Wiedergabe der im WB gekennzeichneten RB ausarbeiten, damit die kulturspezifische Lexik nicht eingeebnet bzw. neutralisiert wird.

Weiterfolgend werden einzelne Verfahren der Wiedergabe von RB vorgestellt, die zunächst volle Äquivalenz illustrieren, weiterhin kommt es in abnehmender Folge.

- Phonetisch-phonologische und morphologische Anpassung mit Angabe des Sachbereiches (evtl. Angabe der Herkunft oder eines Hyperonyms mit Merkmal) lassen das ursprüngliche Lautbild zum Ausdruck kommen und schaffen mit einer Verdeutlichung die Volläquivalenz, z.B.:

RB	KS	S	A
Fachwerk	*stat.* fachverkas, fachverkinė konstrukcija	x	x
Dederon	dederonas (cheminiu būdu pagamintas audeklas)	–	–

Die RB *Fachwerk* gehört zu den Termini, die nicht nur einem bestimmten Fachbereich *stat.* [dt. *Bauwesen*] (KS) angehören, sondern auch landeskundliche Kenntnisse der AK übermitteln. Die übernommene adaptierte Form *fachverkas* wirkt isoliert stehend verfremdend, aber die Ergänzung nähert sie semantisch dem ZS Rezipienten an. Die einfache Angabe des Sachbereiches leistet weniger als in der Kombination mit dem zusätzlichen Oberbegriff. Die RB *Dederon* steht in der linguistischen Prägung parallel zu seinem Analogon *Perlon* (*„ab 1959 in der ehemaligen DDR nach dem Vorbild von Perlon geprägt“* URL: http://de.wikipedia.org/wiki/Dederon). In gewissen AS Texten kann diese Bezeichnung unterschiedliche Allusionen enthalten, und zwar wegen der historischen Kenntnisse hinsichtlich der DDR. Die KK kommt in der ZS teilweise (für die Kenner) mit der adaptierten Übernahme zur Geltung, denn ihre Explizierung ist mehr auf die Kategoriebestimmung ausgerichtet.

- Phonetisch-phonologische und morphologische Anpassung und Erklärung der Funktion (evtl. Beispiele) leistet mehr in der Wiedergabe des AS Kolorites als eine Konkretisierung mit der Verdeutlichung in der ZS, z.B.:

RB	KS	S	A
Drogist	drogistas (žmogus, prekiaujantis vaistais, kosmetika, chemikalais ir pan.)	prekiaujantis vaistais drogistas	–
Drogerie	vaistinė (prekiaujanti t. p. kosmetika, chemikalais ir pan.)	medicinos prekių parduotuvė	–

Die Handhabung zweier Lexeme (mit bzw. ohne Übernahme) erweist sich zum Teil irritierend. *Drogist* und *Drogerie* verfügen über gemeinsame formelle und semantische Komponenten, doch werden unterschiedlich gehandhabt: die Berufsbezeichnung wird durch Transkription übernommen (KS, S), die Einrichtung bzw. Arbeitsstelle, wo der Vertreter dieses Berufes arbeitet, wird durch eine Umschreibung bzw. Erklärung in die ZS transferiert. Die AS Spezifik, die in der ZS/ZK weder vorhanden noch bekannt oder üblich ist, schafft einen Bedarf bei der zwischensprachlichen Kommunikation: (1) die transkribierte Übernahme *drogistas* bliebe ohne Hintergrundkenntnisse wenig informativ und (2) die Entsprechung *vaistinė* [lt. *Apotheke*] als einem teilweise Synonym benötige weitere verdeutlichende Details, um die Spezifik auszufüllen. Bei einer Umschreibung zu *Drogist* (S) *prekiaujantis vaistais drogistas* [dt. *Medikamente verkaufender Drogist*], können Fragen ausgelöst werden, ob auch andere Waren verkauft werden; bei der Entsprechung in S *medicinos prekių parduotuvė* [dt. *Medizinwarengeschäft*], z.B. ob es Medikamente mitführt. Hiermit ist das Problem der Wahl der zu übermittelnder Details ersichtlich.

- Erklärung mit Hyperonym und Angaben über den Sachverhalt mit der Nennung der Ethnie schaffen eine relativ volläquivalente Vorstellung für den ZS Rezipienten, z.B.:

RB	KS	S	A
Dirndl	marga bavariška suknelė	–	–

Die RB *Dirndl* ist eine Bezeichnung der bayrischen Frauentracht, d. h. das Lexem hat einen unmittelbaren Identifikations- und Symbolwert, der bestimmte regionale Spezifik, Mentalität etc. markiert und folglich übermittelt. Das AS Wissen wird durch das ZS Hyperonym *suknelė* [dt. *Kleid*] mit dem Merkmal *marga* [dt. *bunt*] und der lokalen Bezugnahme *bavariška* [dt. *bayerisch*] in der ZS ausgedrückt. Die Nennung der Ethnie konkretisiert in diesem Fall und trägt zur Entfaltung des AS Kolorits bei.

- Übernahme aus einer dritten Sprache mit phonetisch-phonologischer und morphologischer Anpassung beeinträchtigt das AS Kolorit, z.B.:

RB	KS	S	A
Autobahn	autostrada	autostrada	autostrada

Wenn auch der Status des Lexems *Autobahn* als RB diskutiert werden kann, ob der Referent und seine Bezeichnung in der ZS und ZK (nicht) vorhanden sind, existieren gewisse sprachliche und außersprachliche Spezifika im Sprachenpaar Deutsch-Litauisch: Markierung, Regeln, Infrastruktur etc., vgl. in Deutschland sind die Schilder blau, in Litauen grün. Die litauische Bezeichnung *autostrada* wie auch gegenwärtig aktuelle Lexemvariante *automagistralė* weisen explizit auf ihre fremde Herkunft hin. Das Vorhandensein von der AS RB *Autobahn* in allen drei WB stellt eines der seltenen Fälle dar, wenn alle WB die gleiche (kompakte, handliche, bekannte) Entsprechung vorschlagen. Mit Bezug auf die gegenwärtige Situation bzw. Veränderung des Usus in der ZS demonstriert diese ZS Entsprechung außerdem einen Bedarf der Aktualisierung sowie die Einebnung bzw. Tilgung des spezifischen unverkennbaren Lautbildes in der AS.

- Bei Lehnübersetzung ohne Verdeutlichung schwindet die kulturelle Spezifik, z.B.:

RB	KS	S	A
Kuckucksuhr	laikrodis su gegute	–	–

Die RB *Kuckucksuhr* wird morphemweise mit Entsprechungen in der ZS dargestellt, hier mit Berücksichtigung der semantischen Beziehungen der Teile, aber die weiteren AS/AK Spezifikationen wie Herkunft, Bekanntheit, Stellenwert in der AS Gesellschaft oder die Art der Wortbildung sind in der WB Entsprechung nicht enthalten, vgl. *„Die Kuckucksuhr wird traditionell vor allem im Schwarzwald gefertigt. Sie hat weltweiten Bekanntheitsgrad erlangt“* URL: http://de.wikipedia.org/wiki/Kuckucksuhr). Ergänzende (evtl. lokale) Hinweise würden die ZS Entsprechung bereichern und helfen, sie direkt mit der AS Kultur zu assoziieren. Die in KS vorhandene Variante „verschweigt“ dem ZS Rezipienten die KK und neutralisiert sie zu einer Bezeichnung eines üblichen Objektes.

- Durch Hyperonym (ohne Merkmale) wird die Bedeutung der AS RB eingeschränkt und die AK Tradition verdeckt, z.B.:

RB	KS	S	A
Backhaus	kepykla	–	kepykla

In DWDS und im Duden wird die RB *Backhaus* mit dem Synonym *Backstube* erklärt, vgl. Duden: *„Arbeitsraum eines Bäckers“* und im Inter-

netportal (URL: http://www.duden.de/) „*besonderes Gebäude (in einem Dorf*), *in dem das Brot gebacken wird*“. Besonderheiten von früheren Zeiten werden kaum expliziert, vgl. „*Ein Backhaus, auch Gemeindebackhaus, ist ein einfacher Zweckbau (…) speziell in dörflichen Bereichen (…) bis in die 1960er Jahre verbreitet. Regelmäßige Backtage der Gemeindemitglieder sparten den Bäcker, den eigenen Ofen und Energie. Zudem stellte der Backtag ein wichtiges, Interaktion und Gemeinschaft förderndes Datum dar*“ (URL: http://de.wikipedia.org/wiki/Backhaus). Hiermit wird sowohl die Referenz als auch die gesellschaftliche Funktion des Objektes bekannt gegeben und eine Vorstellung ermöglicht. In KS und A wird die ZS Entsprechung durch das Lexem *kepykla* [dt. *Bäckerei*] ersetzt, das nicht nur die Bedeutung verallgemeinert und den Oberbegriff mit (teilweise) anderen Assoziationen in der ZS (*Betrieb*) verbindet, sondern auch dem ZS Rezipienten ein spezifisches Fragment der AS Gemeinschaft vorenthält und die KK löscht.

Zusammenfassung und Schlussfolgerungen

Die lexikalisch-semantische Neutralisierung ist eines der Verfahren bei der Wiedergabe der Realienbezeichnungen (RB). Sie verdeckt aber die Transparenz der Kulturspezifik von ausgangssprachlicher Einheit und sollte / könnte aus kommunikativer Sicht mittels anderer Verfahren kompensiert werden. Ein zielsprachiges Äquivalent kann mit einer Lehnübersetzung geschaffen werden und mit einer verdeutlichenden Ergänzung zum vollen Äquivalent werden. Der bei der Entsprechung verwendete Oberbegriff (Hyperonym) verdeutlicht die Kategoriewelt der Ausgangssprache, aber allein eingesetzt ohne Ergänzungen führt eher zu einer Verallgemeinerung, die die Spezifik der Ausgangsprache auslöscht. Der ZS Rezipient arbeitet mit Sprache(n) und mit Kultur(en), die eine komplementäre Ganzheit darstellen und ohne einander nicht denkbar sind. Je mehr Realienbezeichnungen der Ausgangsprache der zielsprachige Rezipient kennt, desto reicher werden sowohl sein Sprach- und Allgemeinwissen als auch tiefer seine Einsichten in den Sprachgeist der betreffenden Sprachgemeinschaft. Die Untersuchung lässt feststellen, dass die ausgangssprachliche Kultur im zweisprachigen Wörterbuch Deutsch-Litauisch als eine relativ verallgemeinerte Ganzheit der objektiven Wirklichkeit vorgestellt wird und die regionalen Charakteristika selten expliziert werden, folglich eine pauschale Vorstellung der Kulturspezifik beim zielsprachigen Rezipienten entwickelt bzw. sie neutralisiert. Damit es nicht passiert, soll zunächst das spezifische Merkmal der RB im Sprachenpaar identifiziert werden und je nach Kontext und der

allgemeinen Wiedergabesituation in der Zielsprache bewusst realisiert werden. Unumgänglich sind dabei der lokale und der temporale Bezug bzw. Verdeutlichung des Sachverhalts sowie teilweise Übernahme vom Lautbild, besonders in dem Falle, wenn die RB ein ganz fremdes, unbekanntes Objekt der ausgangssprachlichen Wirklichkeit im Verhältnis zu der Zielsprache und- kultur nennt.

QUELLENVERZEICHNIS

Alminas, K. *Vokiškai lietuviškas žodynas / Deutsch-litauisches Wörterbuch*. – Kaunas: Valstybinė leidykla, 1943.

Duden – *Deutsches Universalwörterbuch, 5. Aufl.* – Mannheim [CD-ROM], 2003.

DWDS – *Das Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache*. Available: http://www.dwds.de

Križinauskas, J., Smagurauskas, S. *Vokiečių-lietuvių kalbų žodynas = Deutsch-Litauisches Wörterbuch (I–II dalys)*. (Križinauskas J: I: A–K, II: L–R, Zehnte–Zytologie; Smagurauskas S.: S–Zehnte). – Vilnius: Mokslas, 1992.

Križinauskas, J., Smagurauskas, S. *Vokiečių-lietuvių kalbų žodynas = Deutsch-Litauisches Wörterbuch*. 2-asis patais. ir papild. leid. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos inst., Kaunas: Spindulys, 2001.

Šlapoberskis, Ds. *Vokiečių-lietuvių kalbų žodynas*. – Vilnius: Politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963.

LITERATUR

Hauser, R., Banse, G. Kultur und Kulturalität. Annäherung an ein vielschichtiges Konzept. In: *Wechselspiele: Kultur und Nachhaltigkeit*. Hrsg. von Parodi O., Bansen G., Schaffer A. – Berlin: Sigma, 2010, S. 21–42.

Vermeer, H. J. *Versuch einer Intertheorie der Translation*. – Berlin: Frank &Timme, 2006.

Влахов, С., Флорин, С. *Непереводимое в переводе*. – Москва: Международные отношения, 1980.

Лотман, Ю.М. *Избранные статьи. Т. 1.* – Таллинн: Александрия, 1992. Available: http://www.philology.ru/literature1/lotman-92f.htm

Елена МАЮК
(Минский государственный лингвистический университет)

Аппроксимация: лексические номинации с квантитативным значением в белорусских и английских паремиях

Summary

Approximation: Lexical Nominations with the Quantitative Meaning in Belarusian and English Proverbs

The article considers lexical-semantic means of verbalisation of approximate quantity in the Belarusian and English languages. The phenomenon of approximation is analyzed in comparative and linguocultural aspects, which enable to reveal typologically common and nationally specific characteristics in the meanings of quantitative components. The establishment of isomorphic features, when comparing two non-closely related languages, confirms the existence of general laws of realization of the meaning 'approximate quantity'. Thus, in both languages the centre of sematisation of approximation is its numeric expression. The reference point in the construction with the meaning of approximate discrete quantity can be any number or a noun with the meaning of a certain quantity. The typical thing for a number of Belarusian and English proverbs is the approach to singularity, when the reference point is the element *one* is. Asymmetry in the lexicalization of approximate quantity is manifested in the fact that in Belarusian proverbs the variant of approximate discrete quantity is the meaning of approximation when naming a part or portion of an object. The latter is represented by a fraction numeral or a noun with the meaning 'a part of something'. The peculiarity of the English language is the objectivization of the approximate discrete quantity by the component *some* with the meaning of indefinite quantity. Another difference in realization of approximate quantity is established in the semantic models of the approximate discrete quantity: the most common model for Belarusian proverbs is the structure that indicates the lower point of the quantity interval; the most popular model for English proverbs is the one that demonstrates fluctuation around the reference point with no indication on the quantity interval boundaries. Moreover, English proverbs make use of approximate general quantity and its reference point is performed by the quantifiers of entirety *always* and *some*. The analysed lexical tokens denominate the quantitative meaning 'approximation' both in the Belarusian and English languages. This fact proves the thematic unity of linguistic conceptualization of approximate quantity. The results of the research can be used

in the context to the issues of translation, bilingual lexicography, teaching English to Belarusian audience and Belarusian to Anglophone audience.

Key words: *quantitative meaning, approximation, comparative analysis, linguocultural aspects, proverb*

*

Настоящая статья посвящена контрастивному исследованию белорусских и английских квантитативных единиц, реализующих значение аппроксимированного (приблизительного) количества в паремиях разноструктурных языков. Предметом исследования являются семантические и функциональные характеристики белорусских и английских компонентов, реализующих сему приблизительного количества. Цель работы – установление закономерностей объективации квантитативного значения в двух структурно разнотипных языках. В качестве фактического материала выступили белорусские (21) и английские (27) паремиологические тексты, извлеченные из сборников белорусских и английских пословиц и поговорок [Meanings And Origins of Phrases, Sayings, Cliches and Quotes; Law 2000; 1000 English Proverbs and Sayings; Лепешаў 2011; Прыказкі і прымаўкі ў дзвюх кнігах 1976].

Термин *аппроксимированное (приблизительное) количество* вошел в лингвистику из математики, где он означает нахождение наиболее близких значений к уже известной и определенной функции. Содержательную основу аппроксимированной квантификации составляет значение приблизительного количества. Несмотря на то что данное количественное значение выделяется практически во всех работах, посвященных анализу содержательного аспекта категории количества, в современной лингвистике нет единого мнения о его месте в системе количественных значений, на что указывают исследователи [Маджидов 1995; Никишенкова 2000; Соколовская 2002]. В некоторых работах приблизительное количество представляется как один из видов неопределенного количества [Швачко 1981; Щебетенко 1971], поскольку не устанавливается точное числовое значение какой-либо величины. Существует и противоположная точка зрения, согласно которой приблизительное количество является разновидностью определенного количества [Чернюк 1978], так как все же имеется указание на точное число, которое принято называть точкой отсчета. Н.И. Науменко рассматривает приблизительное количество наряду с неопреде-

ленным в составе размытого количества в оппозиции к точному количеству [Науменко 1979; 1984]. Некоторыми исследователями приблизительное количество трактуется как самостоятельное количественное значение, занимающее промежуточное положение между определенным и неопределенным количеством [Маджидов 1995; Пете 1981; Соколовская 2002; Чеснокова 1992]. По С.Р. Маджидову, разграничение понятий «определенное количество», «неопределенное количество» и «приблизительное количество» определяется «степенью познанности количественных отношений – тем, насколько глубоко выявлено качественное своеобразие количества, т.е. его специфика» [Маджидов 1995: 6].

Как отмечают многие исследователи [Маджидов 1995; Никишенкова 2000; Пете 1981; Соколовская 2002; Чеснокова 1992; Швачко], приблизительное количество представляет собой особое явление в сфере языковой количественности. Аппроксимация «означает квазиточность» [Категория количества в современных европейских языках 1990: 21], поскольку имеется указание на конкретное числовое значение, но с оговорками типа «верхний предел», «нижний предел», «колебание между двумя пределами», «колебание вокруг какого-либо числа» [Категория количества в современных европейских языках 1990: 21].

В случае представления количества как приблизительного не устанавливается числовое значение, но констатируется близость данного количества к точке отсчета. Приблизительное количество, как отмечает С. Р. Маджидов, объединяет в себе признаки определенного и неопределенного количества. С одной стороны, для него характерно наличие более чем одного числового значения и отсутствие возможности установить точное количество исчисляемых объектов, как и у неопределенного количества, а с другой стороны, выявлена его близость к определенной точке отсчета, за которую обычно принимается какое-либо точное число [Маджидов 1995].

Приблизительность формируется в сознании говорящего, когда индивид подмечает какое-либо несоответствие между концептуализируемым предметом или явлением и ментальным образцом данного предмета/явления, который содержится в его сознании. Другими словами, формирование значения приблизительности происходит вследствие наличия в сознании человека нечетко структурированного знания.

Подвергающаяся аппроксимированию квантитативность, представленная в ряде белорусских и английских паремиях, является дис-

кретной. Аппроксимированная дискретная квантитативность – это значение приблизительного количества исчисляемых предметов, действий или признаков. Основным критерием, определяющим принадлежность квантитативного значения к аппроксимированной дискретной квантитативности, является его численное выражение. Точкой отсчета в конструкциях со значением аппроксимированной дискретной квантитативности может быть любое число, выражаемое количественным числительным или существительным со значением определенного количества: *У аўторак аб'едзеш дзевак* ***сорак****. There's* ***more than one*** *way to skin a cat* – буквально 'Существует не один способ свежевать кошку' – 'всегда можно найти больше, чем один способ, чтобы достичь что-либо'.

К данному значению относится также приближение к единичности – наличию одного предмета, действия или признака, когда точкой отсчета выступает элемент *один* (белорус. *адзін*, *(адзін) раз*; англ. *one* 'один', *once* 'один раз'), который является началом некоторого множества, например: *Гулі* ***не аднаго*** *ў лапці абулі. З вялікай любосці* ***не раз*** *кій паламаець косці. There are* ***more*** *ways to the wood* ***than one*** – буквально 'В лес ведет не одна дорога' – 'о том, что не является самым важным, что не должно находится в центре внимания'. *A flower blooms* ***more than once*** – буквально 'Цветок цветет не один раз' – 'что-то упущенное можно почти всегда выполнить еще раз в другой раз'.

Следует отметить, самой распространенной точкой отсчета в конструкциях со значением аппроксимированной дискретной квантитативности как в белорусских, так и в английских паремиях является квантитативное значение 'один' (11 белорусских и 4 английских пословиц и поговорок). А в английских паремиях данное число – это единственная точка отсчета рассматриваемой структуры приблизительного количества. Единица играет основополагающую роль в современной системе исчисления, означает высшую целостность, единство, является символом начала.

И только в белорусских паремиях выделено значение приблизительности при обозначении части или доли предмета, принимаемого за единицу, как один из подвидов аппроксимированной дискретной квантитативности. Данная часть, выражаемая дробным числительным, сложным словом с компонентом, обозначающим часть, или существительным со значением части чего-либо, является точкой отсчета: *Ні* ***паўтрацця****, ні* ***два з палавінаю****.*

Следует отметить, что в английских пословицах и поговорках точкой отсчета в конструкциях со значением аппроксимированной дискретной квантитативности может выступать и лексема *some* ‘некоторое количество’, совмещая в себе значение неопределенного количества, например: *The world is ladder for* ***some*** *to go up and* ***some*** *down* – ‘Мир – это лестница, по которой некоторые люди взбираются вверх, а некоторые – спускаются вниз’.

Кроме того, особенностью английских паремий является наличие аппроксимированной обобщенной квантитативности – значения неполной совокупности предметов, действий или признаков (8 паремий). Точка отсчета выражается квантификатором целостности *always* ‘всегда, при всех обстоятельствах; без исключения’: *An honest man* ***nearly always*** *thinks justly* – ‘Честный человек почти всегда рассуждает справедливо’. Еще одним семантическим «центром» такого приблизительного количества является лексема *some* ‘некоторое количество’: ***Some*** *work in the morning may trimly be done, that all the day after may hardly be won* – ‘Некоторое количество работы, эффективно выполненное утром, навряд ли может быть сделано за весь последующий день’.

Проведенное исследование позволило определить лексико-семантические способы выражения аппроксимированной квантификации в белорусском и английском языках: количественные числительные, существительные со значением определенного количества, местоимение.

Установление изоморфных черт при сопоставлении неблизкородственных языков подтверждает наличие общих закономерностей реализации значения ‘приблизительное количество’. Так, центром семантизации аппроксимированного количества в обоих языках является его численное выражение. Точкой отсчета в конструкциях со значением аппроксимированной дискретной квантитативности может быть любое число или существительное со значением определенного количества. Для ряда белорусских и английских паремий характерно приближение к единичности, когда точкой отсчета выступает элемент *один*.

Асимметрия в лексикализации значения приблизительного количества проявляется в том, что в белорусских паремиях вариантом аппроксимированной дискретной квантитативности является значение приблизительности при обозначении части или доли предмета, выражаемое дробным числительным или существительным со значением

части чего-либо. Особенностью английского языка является объективация аппроксимированной дискретной квантитативности компонентом *some* ‘некоторое количество’ со значением неопределенного количества. Еще одно различие в объективации прибилизительного количества установлено в отношении семантических моделей аппроксимированной дискретной квантитативности: для белорусских паремий самой распространенной моделью является структура с указанием нижней границы количественного интервала, для английских паремий – модель, отражающая колебание вокруг точки отсчета без указания границ количественного. Для английских пословиц характерно также наличие аппроксимированной обобщенной квантитативности, где точка отсчета выражается квантификаторами целостности *always* и *some*. Таким образом, в ходе анализа белорусских и английских языковых единиц были выявлены универсальные и национально-специфические черты в объективации приблизительного количества.

Выделенные лексические единицы, реализующие квантитативное значение ‘приблизительное количество’ для представителей белорусского и английского этносов, свидетельствуют о тематическом единстве языковой концептуализации собирательного количества и охватывают различные аспекты жизни человека. Таким образом, через анализ лексико-семантических характеристик сочетаемости лексем, выражающих квантитативность, определено тематическое единство языкового представления квантитативного значения аппроксимированного количества в белорусском и английском языках. В перспективе результаты компаративного исследования лексических средств объективации квантитативного значения ‘приблизительного количества’ на материале белорусских и английских паремий предоставят важный материал для выявления механизмов образного освоения количества в наивной картине мира белорусов и англичан. Результаты исследования позволят в дальнейшем использовать приводимые материалы применительно к вопросам перевода, двуязычной лексикографии, преподавания английского языка в белорусской аудитории и (при соответствующей их доработке) преподавания белорусского языка – в англоязычной.

ЛИТЕРАТУРА

Meanings And Origins of Phrases, Sayings, Cliches and Quotes [Electronic resource]. Available: http://www.englspace.com/dl/details/dic_meanaorig.shtml

Law, J. *The Penguin Dictionary of Proverbs*. 2nd ed. – London: Penguin Books Ltd, 2000. 365 p.

1000 English Proverbs and Sayings [Electronic resource]. UL.to, 2008. Available: http://ebookbrowse.com/1000-english-proverbs-and-sayings-tmp4e87b130-pdf-d168698681

Акуленко, В.В. *Категория количества в современных европейских языках*. – Киев: Наук. думка, 1990. 284 с.

Лепешаў, І.Я. *Тлумачальны слоўнік прыказак*. – Гродна: ГрДУ, 2011. 695 с.

Маджидов, С.Р. *Приблизительное количество и способы его выражения в современном русском языке*. – Ростов-на-Дону, 1995. 20 с.

Науменко, Н.И. *Средства передачи значения размытого количества именем числительным в современном английском языке*. – Ленинград, 1984. 19 с.

Науменко, Н.И. *Понятие значения размытого количества, передаваемого именем числительным количественным*. – Краснодар: Кубан. ун-т, 1979, с. 38–46.

Никишенкова, Ю.В. *Выражение значения приблизительности в современном немецком языке*. – Нижний Новгород, 2000. 169 с.

Пете, И. *Количественные отношения в русском и венгерском языках*. – Будапешт: Tankönyvkiado, 1981. 298 с.

Прыказкі і прымаўкі ў дзвюх кнігах. Кн. 2. – Минск: Навука і тэхніка, 1976. 616 с.

Соколовская, О.О. *Средства выражения квантификативной приблизительности в современном английском языке*. – Минск, 2002. 115 с.

Чернюк, Н.И. *Количественные градации в системе имен английского языка*. – Москва, 1978. 20 с.

Чеснокова, Л.Д. *Категория количества и способы ее выражения в современном русском языке*. – Таганрог, 1992. 178 с.

Швачко, С.А. *Языковые средства выражения количества в современных английском, русском, украинском языках*. – Киев: Вища школа, 1981. 144 с.

Щебетенко, Е.В. *Группа квантификаторов как лексико-грамматическая система выражения количества в английском языке*. – Москва, 1971. 22 с.

Ilze OĻEHNOVIČA
(Daugavpils University)

Tighten one's belt and *savilkt jostu ciešāk* in English and Latvian Newspapers

Summary

***Tighten one's belt* and *savilkt jostu ciešāk* in English and Latvian Newspapers**

The present paper focuses on the use of the phraseological unit *to tighten one's belt* and its Latvian counterpart *savilkt jostu ciešāk*. This phraseological unit has become very popular in the present conditions of economic recession both in Latvian and English newspapers. The questions concerning the image component of a PU are discussed in general and in respect of the phraseological unit considered in particular. Scholars express the opinion that in newspaper discourse phraseological units are generally used in their conventional forms and meanings, i.e. core use. But the results of the present study prove that in case of "popular" phraseological units, journalists try to refresh them, to vary their forms and meanings, i.e. use various patterns of instantial stylistic use. The phraseological unit *tighten one's belt – savilkt jostu ciešāk* is mostly used in the instantial stylistic use (92% – in Latvian and 70% – in English), and in most cases it is the concurrent use of the PU. Variations of phraseological units in core use and instantial stylistic use are briefly discussed and exemplified with the extracts of newspaper articles. The results of the research testify to the fact that in both languages the phraseological units studied are subjected to a number of patterns of instantial stylistic use: nominalization, dephraseological derivation, allusion, ellipsis, extended phraseological metaphor, insertion, substitution.

Key words: *a phraseological unit, image component, core use, instantial stylistic use, variation, newspaper discourse*

Kopsavilkums

***Tighten one's belt* un *savilkt jostu ciešāk* angļu un latviešu laikrakstos**

Rakstā pētīts frazeoloģisma *to tighten one's belt* un tā ekvivalenta latviešu valodā – *savilkt jostu ciešāk* – lietojums. Mūsdienu ekonomiskās krīzes apstākļos šis frazeoloģisms kļuvis populārs gan latviešu, gan angļu laikrakstos. Rakstā gan vispārīgi, gan saistībā ar pētīto frazeoloģismu aplūkoti ar frazeoloģisma tēla komponentu saistītie jautājumi. Pastāv uzskats, ka laikrakstu diskursā frazeoloģismi

parasti tiek lietoti to vispārpieņemtajā formā un nozīmē, proti, pamatlietojumā. Bet pētījuma rezultāti rāda, ka „populāru" frazeoloģismu gadījumā žurnālisti cenšas tos „atsvaidzināt", variēt to formu un nozīmi, t.i., izmanto dažādus situatīvā stilistiskā lietojuma modeļus. Frazeoloģisms *tighten one's belt – savilkt jostu ciešāk* pārsvarā parādās stilistiskā lietojumā (92% – latviešu un 70% – angļu laikrakstos), un visbiežāk līdztekus tiek izmantoti divi vai vairāki stilistiskā lietojuma modeļi. Autore īsi aplūko frazeoloģismu pamatlietojuma un stilistiskā lietojuma variācijas un ilustrē tās ar laikrakstu ekscerptiem. Pētījuma rezultāti liecina par to, ka abās valodās pētītie frazeoloģismi ir pakļauti vairākām situatīvā stilistiskā lietojuma variācijām: nominalizācijai, defrazeoloģiskai derivācijai, alūzijai, elipsei, frazeoloģiskās metaforas izvērsumam, iespraudumam, substitūcijai.

Atslēgas vārdi: *frazeoloģiska vienība, tēla komponents, pamatlietojums, situatīvs stilistiskais lietojums, variācija, laikrakstu diskurss*

*

Newspaper discourse and the style of language used by journalists are often considered to contain a lot of clichés and triteness. But nowadays, to make articles more appealing to readers, journalists are doing their best to deviate from the long-established clichés of newspaper language and thus create a lot of sometimes unexpected new coinages (neologisms, old words and phrases are used with new meanings, etc.)

In the present paper we will focus on the use of one phraseological unit (hereinafter – PU), namely, *to tighten one's belt* and its Latvian counterpart *savilkt jostu ciešāk*. It is a conventional and institutionalized PU in both languages considered, i.e. this PU is recognized by the majority of language-users and its frequency of occurrence is rather high, which is proved also by the material used in the present study. This PU has become very popular in the present conditions of economic recession both in Latvian and English newspapers.

When considering the use of PUs in discourse, it is necessary to take into account the image of the PUs studied, in our case, *tighten one's belt* and *savilkt jostu ciešāk* Phraseological image is understood by Cristina Cacciari and Sam Glucksberg [1995: 52] in the following way: "The task of generating an image imposes the requirement of imagining a specific concrete act, to instantiate the general abstraction inherent in the idiomatic meaning." One more study to be mentioned in this respect is the research carried out by Dobrovol'skij and Piirainen [2005: 14–17]. The scholars discuss the image component as one of the two criteria to distinguish figurative units from non-figurative ones (the other criterion is *additional*

naming). The image component is viewed as a part of the semantic structure which "can be responsible for combinatorial restrictions" of figurative units. It is the "synchronically identifiable ability of a linguistic unit to denote its referent not directly but via another concept" [ibid.: 16]. The scholars hold that mental images evoked by PUs influence their "actual meaning", but on the basis of the mental image, i.e., literal meaning, it is not possible to predict the actual meaning of a particular PU. A similar view is shared also by Andreas Langlotz (2006) in discussing the literal scene of an idiom. "The literal-scene works as a conceptual resource to enrich, concretise and flesh out the idiomatic meaning although it does not constitute the actual referential meaning of the idiom" [Langlotz 2006: 108].

The system of phraseological images is understood as two-level semantics that manifests itself in the transfer of nomination, i.e., combination of two concepts – the initial one – the image basis, image component, image, or the literal scene [see Langlotz 2006] – and the one that is compared to the initial concept.

Let us consider the definition of the meaning of the PU under study as presented in dictionaries:

tighten one's belt – 'to manage to spend less money; to use less of something' (McGraw-Hill);
'to spend less than you did before because you have less money' (CID);
'to spend less money' (CDAI)

savilkt jostu ciešāk – 'Iztikt ar trūcīgāku uztura devu' (LFV)
'Ciest pārtikas trūkumu' (LLVV)

According to a number of classifications (e.g. Fernando and Flavell 1981; Barkema 1996) this PU is considered *an idiom*, or *a pure idiom* (depending on the terminology adopted), i.e. a PU with complete transfer of meaning, which has a literal counterpart, or literal-reading equivalent, or the counterfeit form [for more see Barkema 1996: 141–145]. That means that an idiom and its literal counterpart are of the same syntactic form and function, but the latter expresses the meaning that is the sum of the meanings of the components. And the word combination under consideration can be perceived both literally (as a free word combination) and figuratively (as a PU). In this respect it is noteworthy that in Latvian phraseology the degree of flexibility of PUs is generally much greater than in English due to the fixedness of word order in English and the fact that Latvian is the language of a rather free word order, the syntactic relations

being expressed mainly through grammatical forms of words. Only in rare cases it is the word order that plays a decisive role in the implementation of syntactic functions (for more see Lokmane 2010).

Dite Liepa [2011: 186] states that generally PUs are used in newspaper discourse in their conventional forms and meanings. That might be true for PUs that are well known to language users, but are not actively used. But in case of "popular" PUs, journalists try to refresh the PU, to make it brighter, to extend its meaning, to play on its meaning, etc. Thus, from 50 usage events of the PU *savilkt jostu ciešāk* in Latvian newspapers, only in four cases (8%) the PU appears in its core use, i.e. with only some minor variations introduced in its structure to fit it into the context, such as tense variation, number variation, modality, definiteness variation, etc. In English the PU *tighten one's belt* appears in its core use in 15 (out of 50, i.e. 30%) of usage events.

Following Naciscione [2001: 23–33] I will use the term *core use* for this type of use of PUs (another frequently used term to denote it is *usual variant* (used in their writings by Burger, Langlotz, a.o.). Fernando [1996: 54] uses the term *conventional grammatical transformations* and states that they are "normal variations which are part of the language system".

The variations pertaining to the core use of PUs are systematic, they do not go beyond the limits of the idiomatic meaning inherent to PUs, Langlotz [2006: 206] names these systematic changes *constructional adaptations* and states that they include "modifications of the base-form that change the inflectional and syntactic structure of an idiom in a systematic way" (ibid.). The term *constructional adaptation* is said to cover usual and conventional grammatical variants that frequently recur in discourse. The variations introduced into PUs in their core use can be various: negation, tense variation, modality variation, article variation, number variation, the use of diminutive, permutation (passivization and fronting/topicalization, metathesis, conversion, compounding), the last being positioned somewhat on the border between the core and the instantial use of PUs as some scholars consider them to belong to the type of core/usual use (see, for instance, Langlotz 2006), others view them as the patterns of instantial stylistic use (see, for example, Naciscione 2001, 2010).

Langlotz [2006: 199] holds that core use or usual variants, to use his term, are produced "without a context-specific discursive intention; they are recurrent and institutionalized and thus can be recorded lexicographically". Instantial stylistic use or occasional variants, according to Langlotz,

are "created for discursive purposes of one specific usage-event; they are transitory and restricted to the co-texts and contexts that they appear in" [Langlotz 2006: 199].

The number variation does not introduce any changes into the phraseological meaning of PUs, it is determined by the situational context, i.e. the real-life situation underlies the choice of the number.

> The services sector does not include the retail industry, which is also struggling for business as consumers ***tighten their belts***.
>
> The Independent. 30.08.2011. S. Farrell. Plunge in vital services sector adds to fears of UK double dip.

It is noteworthy that in 26 extracts featuring the use of this PU in Latvian newspapers it is used elliptically, i.e. the adverb component *ciešāk* being omitted. This is easy to explain because nowadays the PU has become so popular, that it would hardly be possible to find a person who would either try and read it literally or would not know its base form and figurative meaning. On the other hand, such a situation poses a problem for linguists: whether such an elliptical use is to be considered a pattern of instantial stylistic use or rather the core use. It is probable that in future this PU will be included into phraseological dictionaries of Latvian with the component *ciešāk* as an optional one, and therefore it seems justified to consider this elliptical use pertaining to the core use:

> Pie šitā bardaka viņš [Zatlers] varbūt var arī palikt. Mugurkauls jau ir, bet neizskatās, ka arī viņš būtu gatavs ***savilkt jostu***.
>
> Diena. 05.02.2011. I.Egle. Tautas prezidentam vairāk pilnvaru.

> Maybe, he [Zatlers] could stay in this mess. He does have the spine, but it is unlikely that he would be willing ***to tighten his belt***.
>
> Diena. 05.02.2011. I.Egle. The people's prezident has more powers.

The following extract features the concurrent use of the PU, the ellipsis being just one of the variations. The other one is the modality variation and the insertion of new elements.

> **Lietuvas diplomātiem *jāsavelk jostas***
>
> Lietuvas diplomātiskajām pārstāvniecībām ārvalstīs beidzamajos gados nācies ***krietni vien savilkt jostu***, bet politologi uzskata, ka diplomātiskā dienesta restrukturizācija nav veikta pietiekami efektīvi.
>
> Latvijas Avīze. 07.09.2010. LETA. Lietuvas diplomātiem jāsavelk jostas.

Lithuania's diplomats *have to tighten their belts*
Lithuania's diplomatic missions in other countries have had to considerably tighten their belts, but political scientists consider, that the restructuring of the diplomatic missions has not been carried out efficiently enough.

Latvijas Avīze. 07.09.2010. LETA. Lithuania's diplomats *have to tighten their belts*

As to the instantial stylistic use of this PU in newspaper discourse, we can assert that *tighten one's belt* and *savilkt jostu* are subjected to almost all the patterns of instantial stylistic use.

Thus through nominalization it is alluded to in the Aunt Sally headline (for more on Aunt Sally headlines see Morley 2009: 13–14) in the following extract.

Why ***a tight belt*** is the best way to strangle inflation
One of the surprising things about last week's Inflation Report was its lack of impact.

The Telegraph. 14.05.2011. T. Stevenson. Why a tight belt is the best way to strangle inflation.

The pattern of nominalization is used also in the discourse of Latvian newspapers:

Īrijas iedzīvotāji ***jostas savilkšanas*** garā ir "audzināti" jau vairākus gadus.

Lietišķā Diena. 10.12.2010. D. Skreija. Un lielākais griezējs ir...

Ireland's population has been raised in the spirit of ***belt-tightening*** already for a number of years.

Lietišķā Diena. 10.12.2010. D. Skreija. And the greatest cutter is...

Also in the following extract the PU has been subjected to nominalization and its meaning is changed by the insertion: it is not tightening belt around one's waist, it is about tightening belt (most probably intended to be read as *rope*) around one's neck:

Protestē pret ***jostu savilkšanu ap kaklu***
Rīcības dienas dalībnieki atzina, ka protesta akcijās tauta ir ļoti vienota, bet, kad jāiet pie urnām, tad *atkal uzkāpj uz vecā grābekļa*

Latvijas Avīze. 30.09.2010. M. Lībeka. Protestē pret jostu savilkšanu ap kaklu.

Protest against ***belt-tightening around the neck***
The Action day participants admitted that during protest actions the people are very united...
Latvijas Avīze. 30.09.2010. M. Lībeka. Protest against belt-tightening around the neck.

The PU easily yields itself to insertion of new elements and substitution of the existing ones. In this case journalists have to take into account whether the literal scene of the PU "allows" for the intended insertion or substitution. Both these patterns are based either on the literal scene manipulation or topic indication, though topic-related literal-scene manipulation is possible, too (for more see Langlotz 2006). Thus the examples presented below feature:

- the insertion of demonstrative pronoun – *to tighten* ***that*** *belt*,

  Vispārējā budžeta konsolidāciju jūrā ir arī "pērles" un vienkārši atšķirīgas pieejas, kā iespējams ***savilkt to jostu ciešāk***.
  Lietišķā Diena. 22.03.2011. G. Gleizde. Brauks lēnāk, privatizēs ātrāk, mākslu baudīs retāk.

- nominalization and insertion of an adjective and a noun – ***common process of belt-tightening***:

  Politiskā nespēja rast kompromisu, kā arī finanšu ministra Andra Vilka publiskie izteikumi, ka lauksaimnieki nekādu lielo artavu ***kopējā jostu savilkšanas procesā*** nav devuši, saniknoja Zemnieku saeimas līderus, kas nosprieda pieprasīt ministra demisiju.
  Latvijas Avīze. 10.03.2011. I.Tomsone. Vienojas par akcīzes nodokli.

- substitution of the PU verb and adverb – ***loosen belts*** *(make them looser)*,

  Nafnafs jeb Lietuva ir spējusi iztikt bez SVF un EK aizdevuma, taču aizņemšanās finanšu tirgos ir bijusi gana dārga, un tas nozīmē, ka turpmākajos gados leišiem ***jostas atlaist vaļīgāk*** diez vai izdosies. Savukārt prātīgie igauņi jeb Nufnufs savu namu bija uzbūvējuši tik pamatīgu, ka varēja lepni paziņot, ka vajadzības gadījumā palienēs vieglprātīgajam brālītim apaļu simtu miljonu eiro...
  Lietišķā Diena. 18.01.2011. M. Fridrihsone Kā pasakā.

- the insertion of the sum of money: *tighten belt* ***for 1,2 milliards euro***.

  Ienākumiem virs 120 000 eiro tiks palielināts ienākuma nodoklis no 21,55% līdz 22,5%, savukārt jaunajām māmiņām turpmāk nāksies iztikt bez bērna piedzimšanas vienreizējā pabalsta, bet ilgstošajiem bezdarb-

niekiem – bez ikmēneša pabalsta 426 eiro apmērā (te jāpiebilst, ka Spānijā ir aptuveni 20% bezdarbs). Savukārt pašvaldībām vajadzēs ***savilkt jostu par 1,2 mljrd. eiro***.

Lietišķā Diena. 10.12.2010. D. Skreija. Un lielākais griezējs ir...

- the insertion of a noun specifying the type of belt – *to tighten the **budget** belt*

Un kā lielie paši nav gluži bez savām likstām, tā arī Vācija, lobējot Latviju starptautisko aizdevēju priekšā un uzslavējot par līdzšinējo spēju ***savilkt budžeta jostu***, pati ir pamatīgu taupības pasākumu priekšā. Merkeles līdzšinējie panākumi, realizējot nodomāto gan starptautiskā mērogā, gan pašas valstī, ļauj domāt, ka tā būs arī šoreiz, lai gan nākamajos četros gados Vācijas budžetā ietaupāmie 80 miljardi eiro Latvijas mērogam un saprašanai ir milzu summa.

Diena. 07.09.2010. Lielie mazajiem.

The same processes and patterns of instantiation are encountered also in the use of this PU in the discourse of British newspapers:

- nominalization, dephraseological derivation and insertion.

Too big to fail but too big to save, Spain exists in a recessionary limbo of ***belt-tightening and hope***. Dale Fuchs reports from Madrid

The Independent. 13.12.2010. D. Fuchs. Spaniards pin their hopes on a ticket to better times.

Unpleasant as ***this extended belt-tightening*** may be, it is preferable to the less obvious but real attack on our wealth that the return of a really inflationary mindset would entail. Inflation is not just painful, it is dangerous as its superficial attractions mean some people are happy to let it creep up.

The Telegraph. 14.05.2011. T. Stevenson. Why *a tight belt* is the best way to strangle inflation.

The PU under consideration is particularly popular among journalists in that it is easy to extend its meaning and thus develop extended phraseological metaphor.

Consider the use of the PU in the following extract. It is the discoursal use of a PU in which the image of the whole PU base form is sustained and supported by additional images pertaining to the same thematic field (which is the essence of this pattern of variation): *cutting away fat, money belt fit more comfortably*. Besides, the author helps his readers to keep thinking on the idiomatic level by the insertion – topic indication, i.e., the specification of the type of belt – money belt.

> Many professionals in frontline services such as health and education agree that it is good that the time has come ***for belts to be tightened. They feel that by cutting away the fat, the money belt can fit more comfortably round the muscles and sinews*** that maintain essential activities.
>
> Times Online. 21.05.2010. J. Waxman. Take the scalpel to the NHS. It'll leave no scar.

The following three extracts feature the same variation but this time in Latvian newspaper discourse. In the first one the extension of phraseological meaning precedes the PU:

> Viņš ir sasniedzis noteiktu, tā teikt, Zatlera līmeni un tajā arī darbojas. Nekādu izcilu sasniegumu jau nav. Kā saka viens mans paziņa – ja pamostaties no rīta un zināt, ka Zatlers joprojām ir prezidents, ***meklējiet īlenu un duriet jostā vēl vienu caurumu – josta būs jāsavelk***.
>
> Neatkarīgā Rīta Avīze Latvijai. 12.07.2010. A. Daukšte. Pašlaik politika ir neauglīga.

> He has reached a certain, so to say, Zatler's level and works in it. Actually, there are no outstanding achievements. As one of my acquaintances says – if you wake up in the morning and know that Zatlers still is the President, ***look for an awl and prick another hole in the belt – the belt will have to be tightened***.
>
> Neatkarīgā Rīta Avīze Latvijai. 12.07.2010. A. Daukšte. At present the politics is barren.

In the second example of the use of extended phraseological metaphor the part of body where the belt is being tightened is specified and the underlying variation principle is literal scene manipulation:

> Mēs vienkārši nespējam, negribam pretoties tiem (vai tam), kas mūs samīda. Vai tas ir kārtējais varnešu lēmums ***savilkt mums uz kakla uzmesto jostu vēl par dažām, bet būtiskām iedaļām***, vai tas ir dabas dusmīgais lēmums pāriet mums pāri ar postošu vēju, sniegu vai plūdiem.
>
> Neatkarīgā Rīta Avīze Latvijai. 11.04.2011. E. Veidemane. Kā sagraut valsti bez zemestrīces.

> We simply are not able, we don't want to resist those (or that), who tread us out. Is that the authorities' operating decision to ***tighten the belt thrown on our necks for some more, but essential sections***, or that is the nature's decision to run over us with destructive wind, snow or floods.
>
> Neatkarīgā Rīta Avīze Latvijai. 11.04.2011. E. Veidemane. How to destroy the country without an earthquake

The third extract also is based on the literal scene manipulation: if one can tighten the belt, it is possible to loosen it as well:

> Ja paskatāmies sociāli jūtīgās sadaļas, tad 2009. gadā, kad kritām tajā bedrē, pieļauju, varējām visi vienoties – nu, ***savelkam jostas, pēc kāda laika varēsim tās atlaist***. Tolaik neizskatījās, ka tā varētu darīt.
>
> Latvijas Avīze. 15.03.2011. U. Graudiņš. Augulis: „Neesam izkļuvuši no apļa."

> If we consider the socially sensitive sections, then in 2009, when we were falling into that pitfall, I assume, we could have agreed – let's ***tighten belts, after some time we´ll be able to loosen them***. At that time it did not seem to be possible.
>
> Latvijas Avīze. 15.03.2011. U. Graudiņš. Augulis: "We have not got out of the circle."

Concurrent use of the PU has been encountered in both languages as well. The combinations of variations encountered are different: nominalization and insertion, nominalization and substitution. The examples include already mentioned ***belt-tightening and hope, this extended belt-tightening, kopējā jostu savilkšanas procesā – process of belt-tightening, jostu savilkšanu ap kaklu – belt-tightening around the neck***. Concurrent use of the PU often functions as a strategy to create cohesion. Thus in *Latvijas Avīze* the PU is at first used with an inserted element but in the following sentence its metaphor is extended.

> Klātesošos uzrunāja vienīgi Latvijas Brīvo arodbiedrību savienības līderis Pēteris Krīgers, kritizējot valdību pār tās nemitīgajiem lēmumiem ***arvien ciešāk savilkt jostu***, kas bija šīs akcijas simbols. Krīgers ironizēja, ka nav skaidrs, ***ap ko tā josta jāapsien – arvien biežāk rodas sajūta, ka ap kaklu***.
>
> Latvijas Avīze. 30.09.2010. M. Lībeka. Protestē pret jostu savilkšanu ap kaklu.

> The people present were addressed only by the leader of the Union of free Trade Unions Pēteris Krīgers, who criticized the government for their endless decisions ***to tighten belt increasingly harder***, which was the symbol of this campaign. Krīgers spoke ironically that it is not clear ***where that belt should be knotted – more and more often there appears the feeling that it should be knotted around the neck***.
>
> Latvijas Avīze. 30.09.2010. M. Lībeka. Protest against belt-tightening around the neck.

A similar approach to the use of the PU under consideration has been encountered in one of the articles published by *The Telegraph*: the PU with the insertion ***Gucci*** is used in the headline, but in the end of the article the pattern of extended phraseological metaphor is featured:

> ***Tightening Gucci belts*:** how Britain cut back on food, fun and furniture – but spends more than ever on fashion
> Some call it a cost of living crisis.
> And people are spending less on drugs, drink, cigarettes and visits to restaurants and hotels
> (While spending more on sports, gyms and trips to art galleries).
> In short, Britain ***tightened its belt. But it's a nice belt.***
>
> The Telegraph. 12.12.2013. M. Holehouse. Tightening Gucci belts

The multimodal use of the PU *tighten one's belt* has been encountered only in British newspapers. Multimodal use occurs when the PU is used in the headline of the article, it is reiterated in the discourse and there is a visual representation of the literal scene of the PU. Thus in the extract below the PU is alluded to in the headline – *squeezed middle* – is the result of belt-tightening

> ***Squeezed middle*:** families £4,000 a year worse off
> Significant ***belt-tightening*** beckons as rises in tax and National Insurance and cutbacks in benefit payments begin to take effect.

> The Telegraph. 09.10.2010. R. Murray-West. Squeezed middle: families £4,000 a year worse off.

To conclude: the phraseological unit *tighten one's belt – savilkt jostu ciešāk* is popular among both Latvian and British journalists. In the newspaper discourse in both languages under consideration it is mostly used in the instantial stylistic use (92% – in Latvian and 70% in English), and in most cases it is the concurrent use of the PU. The extensive use of one and the same PU may possibly lead to changes in the constituent structure of

the PU as it has happened in Latvian: *savilkt jostu ciešāk* seems to be losing its adverb component *ciešāk*.

The multimodal use of the PU has been encountered only in the discourse of British newspapers.

The result of the instantial stylistic use of the PU in the newspaper discourse in both languages under consideration in most cases is either the specification or the intensification of meaning.

When producing a discourse and making use of PUs it is necessary to take into account the situation described in reference of register and style. Violation of style and / or register may lead to misunderstanding or, vice versa, produce an effect of surprise, convey irony or sarcasm, etc. The target conceptualization can be achieved and evaluated with reference to the literal scenes of PUs [see Langlotz 2006: 186–187].

Introducing any variations in the constituent structure of a PU one has to take into consideration to what extent the literal scene of a PU can be manipulated to meet the requirements of a particular usage-event. The literal and the target scene are functionally related: the literal scene functions as an (alternative) model for the target. It can be varied with the aim to produce the context-specific meaning. Accordingly, the lexicogrammatical structure is adapted for the sake of maximally relevant coding.

In core use PUs are varied with the only aim to fit them into the context grammatically. This use of PUs does not (or, at least, it should not) cause any difficulties in the cognitive process of decoding performed by the reader/hearer provided he knows the meaning of a PU. Decoding the instantial stylistic use, in its turn, asks for considerable cognitive effort, the extent of which depends on the degree of variation of a PU. Discoursal variations of PUs can be inconspicuous and thus even pass by unnoticed by the reader/hearer; and these variations can be highly conspicuous and produce a number of effects and arouse various emotions and reactions on the part of the reader. As put by Carter [2004: 148]: "The purpose for creative language in common everyday speech is [...] highly varied and can, [...], include: offering some new way of seeing the content of the message; making humorous remarks; underlining what is communicated; expressing a particular attitude, including negative and adversarial attitudes; making the speaker's identity more manifest; playing with language form to entertain others; ending one bit of talk and starting another; or simply oiling the wheels of the conversation".

LITERATURE

Barkema, H. Idiomaticity and terminology: a multi-dimensional descriptive model. In: *Studia Linguistica 50 (2), 1996*, p. 125–160.

Burger, H. *Phraseologie. Eine Einfuhrüng am Beispiel des Deutschen.* – Berlin: Erish Schmidt Verlag, 2007.

Cacciari, C., Glucksberg, S. Imagining Idiomatic Expressions: Literal or Figurative Meanings? In: Everaert M., van der Linden E.J., Schenk A., Shreuder R. *Idioms: Structural and Psychological Perspectives.* – USA, New Jerseay: Lawrence Erlbaum Associates, 1995, p. 43–56.

Carter, R. *Language and Creativity. The art of common talk.* – London: Routledge, 2004.

Dobrovol'skij, D., Piirainen, E. *Figurative Language: Cross-cultural and Cross-linguistic Perspectives.* – The Netherlands, Amsterdam: Elsevier Ltd., 2005.

Fernando, Ch., Flavell, R. On Idiom: Critical Views and Perspectives. In: *Exeter Linguistic Studies, 5.* – Exeter: University of Exeter, 1981, p. 18–48.

Fernando, Ch. *Idioms and Idiomaticity.* – Oxford: Oxford University Press, 1996.

Langlotz, A. *Idiomatic Creativity: A cognitive-linguistic model of idiom-representation and idiom-variation in English.* – Amsterdam: John Benjamins B.V., 2006.

Liepa, D. *Latvijas preses valoda.* – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2011.

Lokmane, I. Vārdu secības funkcijas latviešu valodā. No: *Latvistika un somugristika Latvijas Universitātē = Latvian Studies and Finno-Ugristics at the University of Latvia.* – Rīga: Latvijas Universitāte, 2010, 59.–68. lpp.

Morley, J. Lexical Cohesion and Rhetorical Structure. In: Flowerdew J., Mahlberg M. (eds.). *Lexical Cohesion and Corpus Linguistics.* – John Benjamins B.V., 2009.

Naciscione, A. *Phraseological Units in Discourse: Towards Applied Stylistics.* – Riga: Latvian Academy of Culture, 2001.

Naciscione, A. *Stylistic Use of Phraseological Units in Discourse.* – Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins B.V., 2010.

LEXICOGRAPHIC SOURCES

McGraw-Hill – *McGraw-Hill Dictionary of American Idioms and Phrasal Verbs.* – The McGraw-Hill Companies, 2002.

CID – *Cambridge Dictionary of American Idioms.* – Cambridge University Press, 2003.

CDAI – *Cambridge International Dictionary of Idioms.* – Cambridge University Press, 2006.

LFV – Laua, A *Latviešu valodas frazeoloģija.* – Rīga: Zvaigzne, 1992.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca. Astoņos sējumos.* – Rīga: Zinātne, 1972.–1996.

Goda RUMŠIENĖ
(Vilnius University Kaunas Faculty of Humanities)

Skopos Method in Advertisement Slogan Translation

Summary
Skopos Method in Advertisement Slogan Translation

Advertisement texts represent a highly specific type of textual message as they are designed to persuade addressees to take action. In order to succeed, contemporary megabusinesses face the need to adhere to the cultural peculiarities of local environments and to adapt their advertising strategies. To provide a tool for the research of target-oriented translations, the *skopos* method was developed. It is based on the premise that the addressee perceives the slogan message intuitively. As a result, the functional adequacy of the target version of a slogan tends to become more efficient than the word-for-word translated text. Numerous pragmatic factors come into consideration as due to secondary meanings, shifts in emphasis, syntactic, stress and other patterns, the original version fails to achieve the desired impact in the target language. The shorter a slogan is the more likely is its detachment from the original semantic pattern.

Key words: *slogan translation, **skopos** theory, advertising campaign, source, target*

Résumé
La méthode de skopos et la traduction de slogans publicitaires

Textes de publicité représentent un type très spécifique de message textuel car ils sont conçus pour convaincre les destinataires à prendre des mesures. Pour réussir, entreprises internationales contemporaines face à la nécessité de respecter les particularités culturelles de l'environnement local et d'adapter ses stratégies publicitaires. Pour fournir un outil pour la recherche de traductions spécifiques, la méthode de *skopos* a été développée. Elle est basée sur la prémisse que le destinataire perçoit le message de slogan intuitivement. En conséquence, l'adéquation fonctionnelle de la version cible d'un slogan tend à devenir plus efficace qu'un texte traduit mot à mot. Nombreux facteurs pragmatiques doivent être pris en considération afin que la version originale maintienne l'impact souhaité dans la langue cible. Les slogans plus courts sont plus susceptibles de préserver sa structure sémantique d'origine.

Mots clés: *traduction de slogan, la théorie de skopos, campagne de publicité, la langue/culture source, la langue/culture cible*

*

Current developments in the world economy have led to the development of multinational business entities operating in regional markets. In order to succeed, these megabusinesses are required to adapt to local cultures. One of the key areas is the translation/adaptation of advertising slogans optimally appealing to the mindsets of the specific target audience which is complicated by the strife to maintain the recognizability of the worldwide campaign, especially in multicultural or border area environments. In this context, the *skopos* theory focuses on the function of the translated product.

The aim of this presentation is the establishment of the scope of application of *skopos* theory in advertisement slogan translation.

In order to achieve the aim, the following objectives were outlined:

- To investigate the theoretical background of the *skopos* theory relevant to the present research;
- To define the practical limits of the model application;
- To investigate a sample of translated advertising slogans in order to discover to what extent the theory is applicable;
- To provide evaluation of the efficiency of the elements of the sample regarding the applied strategy of translation.

The sample of the research is 200 randomly selected cases of slogan translations of worldwide operating businesses from English into a number of European languages.

The methodology of the research is based on the application of the *skopos* method in translation. Qualitative and quantitative analysis is performed.

A number of scholars, first of all, Hans Vermeer, Katharina Reiss, Christiane Nord, Justa Holz-Mänttäri and Janet Fraser argue that the process of translation is like a communicative act and that the purpose justifies the translation process; thus the end justifies the means [cf. Nord 2001: 185ff.]. The *skopos* principle concentrates on the following issues: there is no need to stick to linguistic equivalence; whatever fits the objective is fine. Hence translation is no longer seen as transcoding but instead as an act of communication [Pavlović, Jensen 2009]. Besides, translated advertisements should be both textually and intertextually coherent so that addressees understand and trust them. Third, the translator is required to consider and respect habits, customs, ethics and beliefs of addressees. In

addition, it is necessary not to violate the laws and regulations of the target culture and finally, the stylistic requirement of advertisements should be met [cf. Ying Cui 2009: 7]. Thus *skopos*-based translation is object-oriented as the process of translation is seen as communication and the expected functions of the target text in the target culture should be emphasized [cf. Lu Wang, Guodong Zhao 2011] so that the audience takes action.

The main idea of *skopos* may be defined by 6 key rules [Reiss, Vermeer 1984: 119]:

1. The purpose of the target text is the main determinant for the selected translation methods and strategies used to produce a functionally adequate or appropriate result.
2. The target text is an offer of information in the target culture and language based on an offer of information in the source culture and language.
3. The target text is not clearly reversible: a back-translation might not be similar to the original.
4. Any target text must be internally coherent for its receivers. It has to be meaningful in the communicative situation and target culture.
5. A target text must be coherent with the source text.
6. Rules 1–5 are in hierarchical order with the *skopos* rule being the predominant one [cf. Nord 1997: 29–31].

The main idea of the strategy is that the translated product is required to perform the same objective as the source text, preferably by applying similar means and strategies.

It is extremely complicated to provide a field investigation of the *skopos* theory as translators do not comment on their choices; they only present the final product. Thus the work of the researcher is to discover the differences between the source and the target texts and to investigate whether changes were made due to purely lexical-syntactic features of the languages or the translator deviated because of pragmatically based choices.

In the practical part of my presentation, I compare an advertising campaign of Apple, Inc. It runs a specific campaign for each of its products and translates its slogans into the language of the target audience.

Apple iPad mini 3 is a mini tablet computer which is promoted as 'small wonder' in English.

small wonder (English, *EN*)
grandiose (French, *FR*) /*literally*, majestic/

grandioso (Spanish, *SP*) /majestic/
grande em ponto pequeno (Portuguese, *PT*) /great in a point small/
una piccola meraviglia (Italian, *IT*) /a small miracle/
klein wonder (Dutch, *NL*) /a small miracle/
mažasis stebukliukas (Lithuanian, *LT*) /the small tiny miracle/
malý zázrak (Czech, *CZ* & Slovak, *SK*) /a small miracle/
o mare minune micć (Romanian, *RO*) /a great miracle small/

The main tasks issued to the translators most likely were as follows:

1) To maintain the contrast between the 'smallness' of the adjective 'small' and the grandeur manifested by the noun 'wonder';
2) To keep the text short (approximately 4 syllables as in the original);
3) To preserve emphasis on the second part of the utterance.

Of the 8 translations, only IT, NL, CZ, SK, and LT texts preserve essentially the same lexical units directly rendered to the target language. At the same time these 4 utterances preserve the contrast between the adjective and the noun. Meanwhile the other variants are based on the contrast of adjective versus noun plus adjective (PT, RO) or even without any contrast as if providing an exclamation. The 4 texts changing the syntactic structure present the general idea of lexical shift for the sake of maintaining the impression and hence employ only an adjective (e.g. SP) or add supplementary lexical units to provide an appropriate 'explanation' to the words sourced from the original. It is worth noting that a number of minor deviations from the original are involved due to lexical, syntactic or other features of the target languages, e.g. the LT version uses the diminutive form of the noun and thus makes the smallness 'double'. This choice sounds almost grotesque as '*stebuklas*' (miracle) in LT is hardly ever used in diminutive and the chosen form adds the meaning shade of insignificance/worthlessness instead of promoting something being small in size yet great in value.

It is of interest to observe how similar the FR and SP texts are considering the relative cultural closeness of the 2 nations. Likely in order not to overly extend the translated text and being able to employ the bare adjective without a noun, the FR and SP variants highlight the impression made by the object at the expense of its size. Actually, *grandioso/grandiose* sounds much more powerful than the direct '*milagro pequeño*' or '*petit miracle*' which just does not sound 'right' in the target language and culture.

Besides, even though '*wonder*' in EN and NL is countable and thus requires the indefinite article the article is omitted in order to shift all the emphasis towards the noun. The IT translator most probably considered that '*meraviglia*' is extremely strong in IT, that is, '*meraviglia*' is not similar to EN '*wonder*' having the aspect of 'surprise' but it is much stronger and has the meaning shade of 'something extraordinary'. The additional syntactic element does not challenge the semantic and pragmatic force.

The length of translations varies from 3 syllables in FR to 8 in PT. Evidently, all of the target languages possess means of presenting a 3/4/5 syllable long version of translation yet some translators believed that the extended version represents the source text idea better.

In terms of the stressed part of the text, a phrase sounds better if the emphasis is laid on the second part. This may explain the choice of the SP translator to avoid the noun and to use the adjective only as in a noun phrase the noun comes before its adjective; thus '*milagro pequeño*' would sound clumsy as the primary stress would fall on syllable 2 while the secondary stress would fall on syllable 5 and the phrase gets clumsy. Likewise, in PT the choice was to highlight the grandeur contrasting it with the physical smallness.

All in all, it is evident that the translators deliberately deviated from the source to reflect the textual impact rather than strictly the semantic values of the source.

It is evident that translation word-for-word does not necessarily contradict the *skopos* theory-based translation as versions in different languages have a similar impact. Yet it seems that the issue of 'lexical identity' is at its strongest in slogan translation as they have prominently more lexical deviations in translation comparing with the translation of other genres, e.g. fiction. A hypothesis that the scope of lexical changes in advertisement translation is inversely proportional to the textual length in terms of lexical units may be suggested at this stage. The research sample (200 cases of slogan translation) is grouped in terms of the number of lexical units employed in the original. In order to be able to quantify the values, the following system is selected: 1 point for the target-text oriented translation neglecting the word-for-word translation, 0.5 for mixed type translation, and 0 for the source-based translation. The average rate of evaluations is then produced. The following cline is obtained:

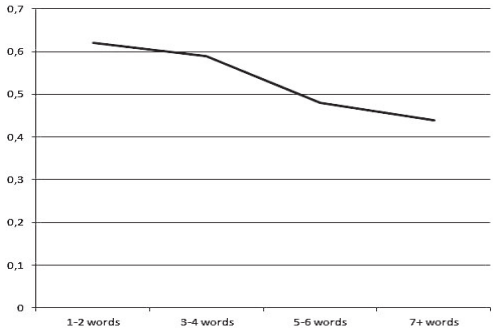

Even though it were useful to have a larger sample, it is still evident that with the increase of the text length, the rate of pragmatically motivated changes decreases. It is always simpler to translate a longer text word-for-word than a shorter one. The obtained statistical data do not show a steady decrease, as sudden lowering is observed between 3/4 and 5/6 word phrases. A plausible explanation lies in the fact that it essentially coincides with the length of a simple sentence in English. The slogans which do not constitute a full sentence tend to feature various elements 'beyond the text' that are perceived intuitively, whereas full sentences are more frequently plain statements which, if translated word-for-word, present the same level of impact. The quantitative values highlight the same point, which is prominent in qualitative analysis: the shorter is an emphatic text, the more deviations are likely to be encountered when seeking to represent the idea of the source.

The cases of deviation were also quantitatively evaluated regarding the cause of shift from the source to the target version. 3 types were distinguished: lexical/syntactic deviation, lexical/syntactic and pragmatic deviation and pragmatic deviation. The distribution of the sample (107 units) is as follows:

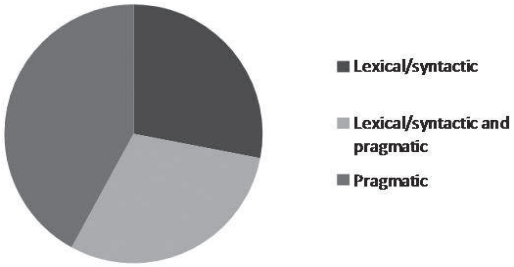

Only 28% of the researched cases are based on lexical/syntactic differences between languages while cumulatively even 72% of shifts are motivated by the principles highlighted in the *skopos* theory, i.e. that the perception of the target audience and the produced impact get priority over strict adherence to the source.

In conclusion, advertisement slogan translation is predominantly target-oriented. The differences of the semantic scope of lexical units, the undesired development of secondary meanings and a variety of issues related to cultural differences contribute to the shift from the word-per-word translation to the impact-based rendering. The choice of target-oriented translation depends on the length of the source text: the shorter the original text is the more prominent is the stress on the lexical detachment of the target text from its source, thus proving that the *skopos* theory may serve as the theoretical background for advertisement translation.

LITERATURE

Lu Wang, Guodong Zhao. Function-Oriented Approaches in Commercial Advertisement Translation. In: *Theory and Practice in Language Studies. Volume 1, Number 5, May 2011*, p. 521–524.

Nord, Chr. *Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained*. – Manchester, Saint Jerome, 1997. 154 p.

Nord, Chr. Loyalty Revisited: Bible Translation as a Case in Point. In: *The translator: Volume 7, Number 2, 2001. Special Issue: The Return to the Ethics*, p. 185–202.

Pavlović, N. Jensen, K.T.H. Eye Tracking Translation Directionality. In: Pym, A., Perekrestenko, A. (eds.). *Translation Research Projects 2*. Intercultural Studies Group, Tarragona, p. 93–109.

Reiss, K., Vermeer, H.J. *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. – Tübingen: Niemeyer, 1984. 245 p.

Ying Cui. The Goal of Advertisement Translation: with Reference to C-E/E-C Advertisements. In: *Journal of Language and Translation, 10-2, September 2009*, p. 7–33.

Goda RUMŠIENĖ, Armandas RUMŠAS
(Vilnius University Kaunas Faculty of Humanities)

Rendering of Key Words in Advertisement Translation

Summary
Rendering of Key Words in Advertisement Translation

Advertisement slogans are denoted by being extremely concise texts with high concentration of meaning values. When translating advertisements, the issue of rendering key words into the target language is usually a major issue as these words may not only possess different shades of meaning but may also impose difficulties in terms of maintaining the textual emphasis and the text structure. However, key words are usually semantic primitives possessing equivalents in target languages. Cases of their substitution are mostly related to the change of the focal point of the advertising phrase rather than to the absence of a suitable alternative. *Skopos* method has been developed to deal with translations focusing on the target culture and the achievement of the objective. It was established that major structural lexical and syntactic changes in translation lead to shifts in key word choices in translated slogans.

Key words: *slogan translation, **skopos** theory, advertising campaign, source, target*

Résumé
Traduction de mots clés en textes publicitaires

Slogans de publicité sont désignés par être textes concis à forte concentration de valeurs sémantiques. En traduisant textes publicitaires, la question de mots clés dans la langue cible est généralement un problème majeur car ces mots peuvent non seulement posséder des nuances différentes mais peuvent également imposer des difficultés en termes de maintien de l'accentuation textuelle et la structure du texte. Les mots clés habituellement possèdent des équivalents dans les langues cibles. Les cas de leur substitution sont principalement liés à la modification du point focal de l'expression de la publicité plutôt que de l'absence de la solution d'une alternative appropriée. La méthode de *skopos* a été développée pour traiter les traductions en se concentrant sur la culture cible et la réalisation de l'objectif. Il a été établi que les majeures changements lexicaux et syntaxiques structurelles en traduction produisent changements dans les choix de mots clés dans des slogans traduits.

Mots clés: *traduction de slogan, la théorie de skopos, campagne de publicitè, la langue source, la langue cible*

*

The second half of the 20th century is denoted as the age of explosive increase of advertising. A catchy slogan is fundamental when seeking high efficiency of any advertising campaign. In the 1950s and 1960s, advertisements were mostly employed in a single geographical area; however, with the development and the increase of the importance of economic alliances, international trade organizations and internet-based businesses, two parallel processes have been taking place: firstly, many businesses started targeting more than one economic, cultural, national, etc. environment and secondly, those companies were made to adapt to local conditions in terms of traditions, ethics, morals, etc. This resulted not only in the increased competition (multiple companies representing the same industry started operating in the same economic environment) but also in adaptation of their global marketing strategies on regional levels. As a result, more and more slogans are being run in a number of languages.

This led to a major challenge: a compromise is to be made between the global recognizability of a campaign and its suitability to the local cultural environment [cf. Jettmarovį et al., 1995]. Hence, the process of translation is usually seen as an act of communication [Pavlović, Jensen 2009], and translators are free to do whatever they like with the rendered text as long as the objectives are met [cf. Ying Cui 2009: 7].

This major development resulted in increasing understanding that word-for-word translation is not always the best solution to achieve success regionally. It overlapped with the need of developing new theoretical outlines and practical tools for slogan translation. The *skopos* method with its emphasis on the impression produced by the text in the target language rather than on the adherence to the form and structure of the source variant is a commonly employed tool in this field. The *skopos* method complemented with quantitative research provided the methodological background for the present paper.

The aim of the present paper is to discover the quantitative distribution of the main choices in terms of key word translation in slogans.

The objectives of the paper are as follows: 1) to provide generalizations on the application of the *skopos* theory for advertisement translation; 2) to outline the key principles of key word translation in slogans, and 3) to discover quantitative trends in key word translation.

A database of slogans, www.adslogans.co.uk, in cooperation with various partners developed a list of the most frequently used word forms

in slogans. The database served as the source for the present field research. 400 slogans were randomly selected and their available translations into German, French, Italian, Spanish, Russian, and Portuguese were tracked. In total, in addition to the 400 'basic' slogans in English, 1022 translated slogans were collected. The cases of slogans being preserved in the source language and not used in the local language of the target audience were not taken into consideration. For all the slogans, the English text was considered to be the primary text and all the translated versions were treated as derivatives as marketing campaigns worldwide are predominantly based on the use of the English language.

The group of the most frequently used words in advertisements essentially overlaps with the list of the most frequently used key words in slogans as these are the words that highlight the focal idea of a slogan. They are actually so frequent in particular because they efficiently serve as keywords.

1. You 11.15%	8. Better 2.12%	15. Don't 1.36%
2. Your 7.94%	9. New 1.90%	16. Most 1.19%
3. We 6.03%	10. Taste 1.85%	17. Only 1.16%
4. World 4.18%	11. People 1.54%	18. Quality 1.15%
5. Best 2.67%	12. Our 1.49%	19. Great 1.13%
6. More 2.54%	13. First 1.42%	20. Choice 1.08%
7. Good 2.43%	14. Like 1.41%	

[http://www.adslogans.co.uk/site/pages/slogan-features/new-slogans.php]

The principle of the preeminence of the impact produced by the translated text being adequate to the impact produced by the source text was developed by the German tradition of text translation starting with the mid-1980s. The most prominent contribution is usually attributed to Hans Vermeer and Katharina Reiss [Reiss, Vermeer 1984], Christiane Nord [Nord 1997, 2001], Justa Holz-Mänttäri [Holz-Mänttäri 1984], and Janet Fraser [Fraser 1996].

The key principles of the practical application of the *skopos* method focus on the idea that the purpose of the target text is the main determinant for the selected translation methods used to produce a functionally adequate or appropriate result and that the target text must be internally coherent for its receivers in the context of the communicative situation and the target culture as long as the target text is coherent with the source text [cf. Nord 1997: 29–31].

The key word in the text is considered to be the one which is positioned in the text so that to focus the attention of the audience onto it. Generally, roughly 53% of slogans are not translated word-for-word [cf. Rumšienė 2014]. Meanwhile, the key word in the source language is replaced by its close equivalent in the target language only in 44% cases of the sample. Of the 20 most frequent word forms in slogans, only *you*, *your*, *we*, *good*, *new*, *taste*, *our*, *quality*, *great*, and *choice* are found to be repeated in the translated variants at the rate of more than 50% occurrences. A typical case of the preservation of the source key word together with the structure is the slogan of *chinavasion*, a wholesale entity selling Chinese-made electronic goods:

> China Prices, Western Quality
>
> Los precios de China, con la calidad de occidente
> /Spanish, literally, *the prices of China, with the quality of the West*/
>
> Prix chinois, qualité occidentale
> /French, *Prices Chinese, quality western*/
>
> Chinesischen Preise, westliche Qualität
> /German, *Chinese prices, western quality*/
>
> Preços da China, Qualidade Ocidental
> /Portuguese, *Prices of China, quality western*/
>
> Prezzi cinesi e qualità occidentale
> /Italian, *Prices Chinese and quality western*/

This is a typical case of concentration on the keyword(s) of the source text. The main line of this advertising campaign is easily recognizable in any target language, and all the six variants contain exactly the same nouns *price* and *quality*. Differences among the slogans mostly stem from the variations of the word order; in this case, it is basically the *noun-adjective* or the *adjective-noun* pattern in a given language.

The advertising campaign currently run by Toyota highlights the opposite case:

> Let's go places
>
> Vayamos juntos
> /Spanish, *Let's go together*/
>
> Nicht is unmöglisch
> /German, *Nothing is impossible*/

Evidently, the mismatch between the structure and content of the English and Spanish texts is based on the unavailability of such word-for-word versions as * *Vayamos lugares* which just do not make sense in Spanish. As a result, the translator shifts the emphasis from the 'places to go' to the double 'we/together' (*-mos* and *juntos*). In comparison, the German text is completely detached from the source as the idea of 'going anywhere' is replaced by the idea that 'it is not impossible to go somewhere'; this was presumably expected to make a stronger impact.

The general trends of key word translation in advertisements based on the research sample are as follows: 1) Longer slogans (i.e. those containing more words) tend to be translated word-for-word more frequently than shorter slogans; 2) Longer slogans tend to maintain their key words in the target language more frequently than shorter slogans; 3) Pronouns and adjectives preserve their emphatic functions most frequently while nouns and verbs remain the focus of the target language slogan least frequently; 4) Choices of key words in terms of parts of speech depend on the target language and are likely impacted by its syntactic pattern; hence, the original structures are more frequently preserved in languages which are syntactically closer to English.

In conclusion, the translation of the key words in advertisements runs parallel with the choices of shifting from or preserving the lexical and syntactic structure of the source text. If the original text is translated on the word-for-word basis, the source key words are usually replaced by their closest equivalents in the target language meanwhile the translators' choices seeking the reproduction of the impact over the textual structure result in the production of new key words and points of emphasis.

LITERATURE

Fraser, J. Mapping the Process of Translation. In: *Meta, 41 (1). Special issue: Translation Processes*. F.G. Konigs (ed.), 1996, p. 84–96.

Holz-Mänttäri, J. *Translatorisches Handeln. Theorie und Methode*. – Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 1984. 193 p.

Jettmarová, Z., Piotrowska, M., Zauberga, I. New Advertising Markets as Target Areas for Translation. In: Snell-Hornby, M., Jettmarová, Z., Kaindl, K. (eds.). *Translation as Intercultural Communication: Selected Papers from the EST Congress, Prague 1995*. – Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, p. 185–194.

Nord, Chr. *Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained*. – Manchester: Saint Jerome, 1997. 154 p.

Nord, Chr. Loyalty Revisited: Bible Translation as a Case in Point. In: *The translator: Volume 7, Number 2, 2001. Special Issue: The Return to the Ethics*, p. 185–202.

Pavlović, N. Jensen, K.T.H. Eye Tracking Translation Directionality. In: Pym, A., Perekrestenko, A. (eds.). *Translation Research Projects 2*. – Intercultural Studies Group, Tarragona, p. 93–109.

Reiss, K., Vermeer, H.J. *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. – Tübingen: Niemeyer, 1984. 245 p.

Rumšienė, G. *Skopos* Method in Advertisement Slogan Translation. In: *Valoda – 2014. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. – Daugavpils: Saule, 2014.

Ying Cui. The Goal of Advertisement Translation: with Reference to C-E/E-C Advertisements. In: *Journal of Language and Translation, 10–2, September 2009*, p. 7–33.

AdSlogans database at: http://www.adslogans.co.uk/site/pages/slogan-features/new-slogans.php

Ieva SPROĢE
(Universität Lettlands)

Lettische Volkslieder und ihre Übersetzung als Bestandteil der deutschen Aufklärung

Summary
Latvian Folk Songs and Their Translations as Part of the German Enlightenment

The publication of Latvian folk songs or *dainas* in Latvia was foremost related to Krišjānis Barons (1835–1923), a member of the Young Latvian movement (*jaunlatvieši*). During the First Latvian National Awakening and struggle to maintain national identity and culture, Krišjānis Barons, together with other representatives of 'Young Latvians', introduced the ideas of Baltic German Enlightenment. While in Europe, the term "folk song" was established by J.G. Herder, who also revealed the importance of folklore to European literature, thereby immortalizing it. Initially folklore was associated with Latvian folk songs and only later with folk songs of other nations.

Herder's works and letters are still being studied in detail due to his insights, philosophy, and also Enlightenment ideas. Herder's ideas inspired the brightest minds in Europe and in the whole world, and still can be traced in contemporary culture and economics.

In the Baltics, where in the 18th century local people were exploited and exposed to foreign authorities, Herder, Hamann, Lenz and other Baltic Germans discovered and investigated the unique phenomenon of Latvian *dainas*.

The present article highlights the role of the Baltic German pastor in recognition/appreciation and translation of Latvian folk songs as well as Herder's contribution to collecting and publishing *dainas* that left an indelible mark on the ideas of German Enlightenment.

Key words: *folklore, folk songs,* ***dainas****, collection and translation of folk songs, the Enlightenment period*

*

Dainas – die lettischen Volkslieder, und ihre Veröffentlichung wird heutzutage in Lettland vor allem mit dem Namen des Jungletten Krišjānis Barons (31.10.1835–08.03.1923) assoziiert. Dainas und Veden kommen zu uns aus Urzeiten, – aus der alten baltischen Zivilisierung. So weist der indische Sprachwissenschaftler S. K. Chatterji in seinem Buch *„Balti un*

ārieši“ (*Balts and Aryans in their Indo-European background*) „darauf hin, dass im vedischen DHĒNĀ und DAĒNĀ die indoeuropäische Wurzel DHI, DHU-EI mit der Bedeutung „denken“, „verstehen“ festzustellen sei. Weiterhin lässt sich logischerweise auch das indoeuropäische Wort DHAINA ableiten. Der Junglette Krišjānis Barons sowie andere Jungletten wie z. B. Fricis Brīvzemnieks (Fricis Treilands – *Fr. Brihwsemneeks-Treuland*, 1846–1907) u.a. haben während der 1. Lettischen *Atmoda* (Erwachen) – Periode die Aufklärungsideen der Deutschbalten für die Befreiung und Verselbständigung der lettischen Kultur aufgegriffen und weiterentwickelt.

In Europa wird jedoch der Begriff „Volkslied“ vor allem mit dem Namen J. G. Herders assoziiert. Herders Beitrag zur Forschung und der Verewigung der Folklore ist weltweit bekannt. Seine Schriften, sein Briefverkehr mit seinen Freunden und Bekannten wird noch immer gründlich analysiert und beschrieben, weil seine Ideen, die aufklärerischen Impulse Europa und auch die ganze Welt inspiriert haben und sich sowohl im kulturellen als auch wirtschaftlichen Leben widerspiegelten. Neben den vielen Definitionen der Aufklärung stellt die klassische Erläuterung Kants die Grundidee der Vertreter der Aufklärung am deutlichsten dar: *Aufklärung ist der Ausgang des Menschen aus seiner selbstverschuldeten Unmündigkeit. Unmündigkeit ist das Unvermögen, sich seines Verstandes ohne Leitung eines anderen zu bedienen* [Kant 1784].

Gerade im Baltikum, wo die einheimische Bevölkerung durch die Unterjochung unmündig gemacht wurde, haben Herder, Hamann, Lenz und noch mehrere Baltendeutsche vor ihnen die lettischen Dainas entdeckt.

Viele der deutschen Pfarrer haben in den kurzen Versen, die die Letten ständig deklamiert und gesungen haben, nichts mehr als etwas Heidnisches und deshalb Schädliches gefunden, jedoch gab es auch solche, die in ihrem Missionsbewusstsein Lettisch lernten und die lettische Schriftsprache kreierten, was sie auch zu dem Kennenlernen der Volkskunst und der lettischen Seele geführt hat. So wurde Johann Fischer 1673 Superintendent, ab 1678 Generalsuperintendent in Livland, das damals Schweden als Provinz gehörte und fast das ganze Baltikum umfasste. Dank Unterstützung des schwedischen Königs reformierte Fischer das Kirchenwesen in Livland, gründete staatlich finanzierte Schulen in allen Bezirken. Fischer veranlasste Bibelübersetzungen in die estnische und in die lettische Sprache, die in der von ihm 1675 in Riga gegründeten Druckerei entstanden. Ende des 17. Jhs. wurde die erste lettische Fibel herausgegeben, die viele Jahre zum Schriftspracherwerb und Unterrichtsmittel diente. Die damals vom deutschen

Pfarrer Ernst Glück ins Lettische übersetzte Bibel wird auch noch heute verwendet und bildet die Basis für andere Bibelübersetzungen. Nach den Bibel- und Predigtübersetzungen ins Lettische erweiterte sich ständig die Macht des ins Lettische gedruckten Wortes. Die ersten Bildungsvertreter haben jedoch noch kaum verstanden, welche Kulturwerte die lettische Volkskunst (Gesang, Musik, Tanz u.a.) in sich verbirgt.

Die Rolle der Folklore, die des vom Volk stammenden Kulturerbes, hat als einer der ersten in der Aufklärungszeit Johann Gottfried Herder (1744–1803) verstanden und aufgegriffen, und diese in die Weltliteratur und damit in die Weltgeschichte eingeführt. Eine wichtige Quelle dieser Anfänge bildet hiermit die Rigaer Periode Herders. Einen wesentlichen Teil seiner Rigaer Zeit verbrachte Herder in Hagensberg – einer Gegend, die einst im 17. Jh. dem Gutsbesitzer Heinrich von Hagen gehörte und Ende des 18. Jahrhunderts zum Wohn- und Erholungsgebiet wohlhabender Rigaer Gutsbesitzer geworden war. Ende des 17. Jh. kaufte Hans Heinrich Berens den Gutshof. Sowohl Herder als auch sein Lehrer und Freund Hamann waren oft zu Gast bei Familie Berens, wo die bekanntesten Rigaer Literaten und Patrizier sich regelmäßig trafen (unter ihnen waren: Rektor der Domschule Johann Gothelf Lindner, Pfarrer Gottlieb Schlegel, Johann Christoph Schwarz (1722–1804 Jurist und Bürgermeister in Riga); Rechtshistoriker; Mitarbeiter der „Nordischen Miscellaneen“ A. W. Hupel, der kurländische Aufklärer und Begründer der lettischen Schriftsprache – Pastor in Sēlpils und Sunākste, Gotthard Friedrich Stender (*Vecais Stenders* – „der Alte Stender“), Verleger Johann Friedrich Hartknoch u.a. Unter ihnen gab es viele Freimaurer, die wiederum weitere Kontakte sowohl mit Petersburg als auch Königsberg und Deutschland pflegten. Im Juni 1766 wurde Herder in Riga in der Loge „Zum Schwert“ in den Freimaurerbund aufgenommen. Der Schriftsteller Rektor Johann Gotthelf Lindner war sein Logenbruder und zusammen mit Hartknoch und Hamann förderte Herders berufliche und literarische Tätigkeit. Hartknoch gründete in Riga die erste ständige Buchhandlung sowie rief zahlreiche literarische und gemeinnützige Unternehmen ins Leben. Hartknoch starb am 1. April 1789 zu Riga, seine Verlagsarbeit setzte der gleichnamige Sohn fort, jedoch siedelte der Verlag wegen Differenzen mit der russischen Regierung 1803 nach Leipzig über [vgl. http://lgdb.lnb.lv/index/person/340/].

Die Gutshöfe lockten ihre prominenten Gäste durch eine schöne Sicht auf die Daugava und die heutige Altstadt. Dementsprechend bekam das Haus auf der heutigen Daugavgrivas Str. 19/21 den holländischen Namen

Schoongezicht, was allmählich zum deutschen „Schöngesicht“ wurde, später kam der Name *Schwazhof* dazu, da *Johanna Sophia Berens* (1750–1806) den Rigaer Bürgermeister *Adam Heinrich Schwartz* (1740–1800,) heiratete, der mehrere Eigentümer geerbt hatte und mit seiner Familie bewohnte. Im Volksmunde sind viele Sagen mit dem Schwarzhof (Melna muiza) verbunden – dort hätten lettische Bauern nachts Damen und Herren „teuflisch“ tanzend gesehen, nach dem ersten Hahngesang seien jedoch alle Gespenster wieder verschwunden. Diese und derartige Geschichten, die heute zu den Volksmärchen gehören, bestätigen jedoch die eben erwähnten Tatsachen über die damaligen Treffen und Veranstaltungen der Deutschen im Schwarzhof.

Das Leben in Lettland und das Dialogfeld „Lettland – Russland (vor allem Königsberg) – Deutschland“ (Herder-Kant-Hamann-Lindner-Hupel, auch Lenz- Scheffner-Hippel – …) hatten eine ausschlaggebende Bedeutung im Herders Schaffen gehabt. Herders Treffen und Briefwechsel mit Hamann, Erfahrungen als Lehrer, Einfluss der freimaurerischen Ideen, sowie die Nähe des Volkes entfalteten das Interesse für das Leben und Kulturerbe der einheimischen Völker. „Mit Herder setzt sich das Briefgespräch fort gegenseitiger Mitteilung von Oden, während Lindner von Hamann gebeten wird, seine alte Laute durch Reichardt reparieren zu lassen. Waren dies die ersten Folgen seiner bereits am Ende der „Aesthetica in nuce „aufgestellten Theorie über den lettischen Volksgesang, Ergebnis seiner schon früher in Kurland gewonnenen poetischen Erfahrung?“ [Knoll, Renate 1997: 66].

Den lettischen Volksgesang habe Herder 1765 am Johannistag (am 23. Juni) am Jugla-See im Strasdenhof (heute – Zentrum für Seehbeschädigte gegenüber dem Freilichtmuseum im Rigaer Stadbezirk Jugla) bei Baron Woldemar von Budberg (Woldemar Dietrich von Budberg-Bönninghausen/ Woldemar Dietrich Freyherr von Budberg, genannt auch Böninghausen; Woldemar Dietrich Freiherr von Budberg, genannt auch Benningshausen) sowie, auch bei seinem Freund Schreivogel in Grafenheide [vgl. Strods 1983: 150] miterleben können (vgl. „Ein Landlied auf Grafenheide, Ein Landsitz des Herrn von Schreifogel bei Riga“: Johann Gottfried von Herder, Johann Georg Müller – 1817, Gedichte, Band 1, S. 113). Die Namen der alten Gutshöfe sowie derer Besitzer werden heutzutage wegen der damaligen Schreib- und Ausspracheverschiedenheit nicht selten unterschiedlich interpretiert. So spricht Historiker Prof. Strods in seinem in der lettischen Sprache verfassten Artikel vom Gutshof Grāvenheide (lett. ausgesprochen und geschrieben wie „w“) im Gedicht Herders, welches er seinem Freund Schreifogel widmet, geht es jedoch eindeutig um Grafenheide. Es ist jeden-

falls klar, dass Herder in der Gegend von Riga viel unterwegs gewesen ist und die schöne Natur Lettlands sowie die Gesangkunst der Letten bei traditionellen Volksfesten beobachten und in unmittelbarer Nähe kennenlernen konnte. Gerade in Lettland wurde sein Interesse für die Volkskunst geweckt. Die Namen der wichtigsten Kontaktpersonen, die dafür gesorgt haben, dass Herder Übersetzungen der lettischen Volkslieder bekommt, sind bekannt: so zitiert Professor Strods solche Quellen wie A. Hupels Briefe über die Anfänge des Volksliedersammelns: [LCVVA, 4038, f., 2. apr., 196, 382.1.] und die Urkunden der Oberkanzlei des Rigaer Rates über die Tätigkeit Herders in Riga [vgl. Strods 1983: 150]. Eine umfangreiche Studie zu diesem Thema hat Dr. Beate Paškeviča 2003 durchgeführt, wobei sie auch die wichtigsten Erkenntnisse anderer Forscher auflistet. Sie kommt zu einer wiederholten Feststellung, dass noch immer nicht alle Namen der Volksliederlieferanten bekannt sind. Strods beschreibt die Herangehensweise Herders folgend: „1773 wiederholte Herder in Deutschland seinen Aufruf, die Volkslieder aller Völker zu sammeln: Seine Idee wurde von mehreren führenden Aufklärern Berlins ausgelacht (Fr. Nikolai, Historiker A. Schletzer u.a.). Zu einem umfangreicheren Anfang des Sammelns von lettischen Volksliedern kann man den Herbst 1777 zählen, als Herder den Schriftsteller und Pastor A. Hupel (1737–1819) um Zusendung lettischer Volkslieder bat. Am 17. Oktober 1777 bat Hupel seinerseits den Buchhalter des Waisenhauses J. Fischer (1731–1793), verwandt mit dem Generalsuperintendent Fischer (siehe oben), um Zusendung einiger lettischen Volkslieder samt einer wörtlichen Übersetzung, die die Letten auf ihren Festen usw. singen [vgl. Strods, ebd.].

A. Hupel, wissend, wie negativ viele der Pastoren gegenüber der lettischen Folklore eingestellt sind, fügte gleich zu, dass, falls die Kirchenväter sich abneigend benehmen würden, sollte man auch andere Personen in diese Angelegenheit einschalten [ebd. 151]. An demselben Tag wandte sich Hupel an Hartknoch mit der Bitte, lettische Volkslieder zu sammeln. J. Fischer wandte sich an Probst J. (?! Sic! I.S.) Baumann (1716–1790) in Cēsis (Wenden), den Pfarrer der „Āraišu Gemeinde (nicht weit von Cēsis) G. Bergmann (1749–1897) und, durchaus möglich auch an den Pastor der Rubene-Gemeinde H. Harder (1747–1818). Schon am 31. Oktober 1777 schickte Baumann Fischer einige lettische Volkslieder und am 28.11. noch andere. Baumann wunderte sich, was der „große“ Herder damit vor habe? Am 1.12. schrieb Hupel wieder Fischer und Hartknoch an mit der Bitte das Volksliedersammeln zu beeilen und gestand, dass dies ein Anliegen

Herders sei. Am 04.01.1778 bat Herder Hartknoch A. Hupel sich daran zu erinnern, was er versprochen habe. Am 6.02. bedankte sich Hupel bei Fischer. Es ist davon auszugehen, dass Herder im Januar oder Februar 1778 die Volkslieder erhalten hatte. Hupel habe Herder mindestens 79 lettische Volkslieder geschickt, darunter 74 waren ins Deutsche übersetzt. Unterschiedliche Handschriften zeugen davon, dass diese von unterschiedlichen Sammlern zugeliefert wurden [ebd., 151]. Der Historiker P. Zeile spricht in der Einleitung der ins Lettische übersetzten *Auslese* aus Herders sämtlichen Schriften [1995: 21] von drei Handschriften, 78 Volksliedertexten und einer „Melodie" [ebd.], die im *Preußischen* Kulturbesitz der *Staatsbibliothek* zu *Berlin*, in den sog. Herders Konvoluten aufbewahrt werden. Günter Arnold fasst kurz zusammen, dass Herders *adäquaten Nachdichtungen – die Ulrich Gaier die Methode der „restaurativen Übersetzung" nennt* [Vgl. den Kommentar von Ulrich Gaier in HW 3, 909 ff.] auf *Interlinearübersetzungen, die er 1778 durch Vermittlung Hartknochs von Pastor August Wilhelm Hupel aus Oberpahlen zusammen mit den originalsprachlichen Liedertexten und Noten erhielt, basieren*" [vgl. Arnold 1997: 27].

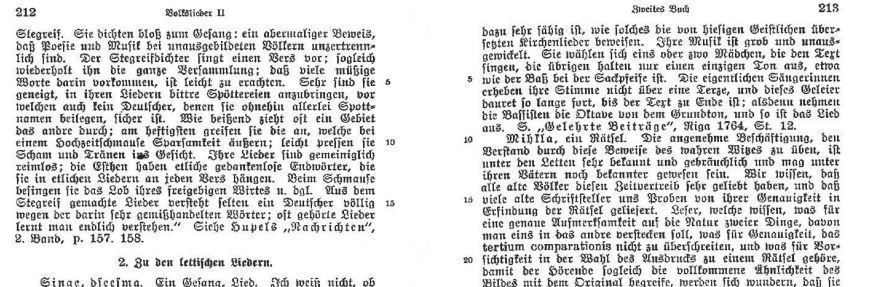

212 Volkslieder II

Stegreif. Sie dichten bloß zum Gesang: ein abermaliger Beweis, daß Poesie und Musik bei unausgebildeten Völkern unzertrennlich sind. Der Stegreifdichter singt einen Vers vor; sogleich wiederholt ihn die ganze Versammlung; daß viele müßige Worte darin vorkommen, ist leicht zu erachten. Sehr sind sie geneigt, in ihren Liedern bittre Spöttereien anzubringen, vor welchen auch kein Deutscher, denen sie ohnehin allerlei Spottnamen beilegen, sicher ist. Wie beißend zieht oft ein Gebiet das andre durch; am heftigsten greifen sie die an, welche bei einem Hochzeitschmause Sparsamkeit äußern; leicht pressen sie Schaum und Tränen ins Gesicht. Ihre Lieder sind gemeiniglich reimlos; die Esthen haben etliche gedankenlose Endwörter, die sie in etlichen Liedern an jeden Vers hängen. Beim Schmause besingen sie das Lob ihres freigebigen Wirtes u. dgl. Aus dem Stegreif gemachte Lieder versteht selten ein Deutscher völlig wegen der darin sehr gemißhandelten Wörter; oft gehörte Lieder lernt man endlich verstehen." Siehe Hupels „Nachrichten", 2. Band, p. 157. 158.

2. Zu den lettischen Liedern.

Singe, dseesma. Ein Gesang, Lied. Ich weiß nicht, ob das letztere Wort den alten Letten mag bekannt gewesen sein; jetzt braucht man es gemeiniglich, um einen geistlichen Kirchengesang zu bezeichnen. Aber Singe ist der Name, den die Letten ihren weltlichen Liedern beilegen. Die Dichtkunst und Musik der Letten ist besonders und zeugt von der Natur, die ihr Lehrmeister gewesen und noch ist. Ihre Poesie hat Reime, aber nur männliche. Einerlei Wort, zweimal hintereinander gesetzt, heißt bei ihnen schon ein Reim. So heißt es in einem ihrer Liebeslieder:

„Es, ta zellu raudadams
gahju, tewi meklebams",

und das ist ein guter Reim. Außer ihren Staatsliedern, d. i. solchen, die bei gewissen feierlichen Gelegenheiten gesungen werden, machen sie ihre meisten Poesien aus dem Stegreif. Diese haben allen den satirischen, manchmal auch boshaften Witz der englischen Gassenlieder. Hingegen haben sie in ihren Liebesliedern alle das Zärtliche, das eine verliebte Melancholie an die Hand geben kann; sie wissen die kleinen nachdrücklichen Nebenumstände, die ersten einfältigen Bewegungen des Herzens so geschickt anzubringen, daß ihre Lieder ungemein rühren. Weibliche Reime haben sie gar nicht, ohnerachtet ihre Sprache

Zweites Buch 213

dazu sehr fähig ist, wie solches die von hiesigen Geistlichen übersetzten Kirchenlieder beweisen. Ihre Musik ist grob und unausgewickelt. Sie wählen sich eins oder zwo Mädchen, die den Text singen, die übrigen halten nur einen einzigen Ton aus, etwa wie der Baß bei der Sackpfeife ist. Die eigentlichen Sängerinnen erheben ihre Stimme nicht über eine Terze, und dieses Geleier dauret so lange fort, bis der Text zu Ende ist; alsdenn nehmen die Bassisten die Oktave vor dem Grundton, und so ist das Lied aus. S. „Gelehrte Beiträge", Riga 1764, St. 12.

Mihkla, ein Rätsel. Die angenehme Beschäftigung, den Verstand durch diese Beweise des wahren Witzes zu üben, ist unter den Letten sehr bekannt und gebräuchlich und mag unter ihren Vätern noch bekannter gewesen sein. Wir wissen, daß alle alte Völker diesen Zeitvertreib sehr geliebt haben, und daß viele alte Schriftsteller uns Proben von ihrer Genauigkeit in Erfindung der Rätsel geliefert. Leser, welche wissen, was für eine genaue Aufmerksamkeit auf die Natur zweier Dinge, davon man eins in das andre verstecken soll, was für Genauigkeit, das tertium comparationis nicht zu überschreiten, und was für Vorsichtigkeit in der Wahl des Ausdrucks zu einem Rätsel gehöre, damit der Hörende sogleich die vollkommene Ähnlichkeit des Bildes mit dem Original begreife, werden sich wundern, daß sie bei einem unwissenden, unausgebauten Volk Proben eines solchen richtigen Witzes antreffen, die den klügsten Nationen Ehre machen würden. Sie haben Rätsel unter sich, die alle wahre Eigenschaften derselben besitzen; einige zeugen von einem hohen Alterium und sind also wohl von ihren Vätern auf sie gekommen. Probe:

Der Mohnkopf.

Ich keimte! als ich gekeimt hatte, wuchs ich,
Als ich gewachsen war, ward ich ein Mädchen[1]),
Als ich ein Mädchen geworden war, ward ich eine junge Frau[2]),
Als ich eine junge Frau geworden war, ward ich ein altes Weib[3]),
Als ich ein altes Weib geworden war, bekam ich erst Augen[4]),
Durch diese Augen kroch ich selbst heraus[5]).

Die Letten haben einen unüberwindlichen Hang zur Poesie,

[1]) Mohnblüte, wie Mädchenkranz gestaltet.
[2]) Da die Blüte des Mohns bloß und welk wird und die Blätter hängen läßet wie die Weiber ihre Kopftücher.
[3]) Da die Blüte ganz abgefallen ist.
[4]) Sammenschen im Mohnkopf.
[5]) Wenn der Samen durch die Sammenschen herausfällt.
S. „Gelehrte Beiträge", Riga 1764, St. 12.

Abb. 1: **Naumann, Ernst (Hrsg.) (o. J., ca. 1910): Herders Werke.** Auswahl in fünfzehn Teilen in 6 Bänden. Berlin, Leipzig, Wien, Stuttgart: Deutsches Verlagshaus Bong & Co

Die Namen der leitenden Multiplikatoren des Sammelns lettischer Volkslieder sind bekannt, die ganze „Übersetzerwerkstatt“ Herders bleibt jedoch noch immer in der Grauzone. B. Paškeviča weist darauf hin, dass Strods in seiner Studie vom Probst **J.** Baumann rede, es gehe um den Probst **H**einrich Baumann aus Wenden. Hierbei ist es darauf hinzuweisen, dass **Johann** Baumann (1712–1759), der Bruder von **Heinrich** Baumann, ist damals Probst in Kurland gewesen, ab 1747 war er Superintendent von Kurland und Semgalen. Er setzte die Arbeit seines Vorgängers Pastors Alexander Gräven fort, indem er kirchliche Texte ins Lettische übersetzte und herausgab. Er arbeitete zusammen mit Fischer (Namensbruder und Verwandter des Rigensers Jakob Benjamin Fischer (vgl. Nordische Miscellaneen, B. 4.–6.) und Stender. Der Sohn von Heinrich Baumann war der bekannte baltendeutsche Künstler und Erzähler – der sogenannte „Münchhausen von Kurland“ – **J**ohann Heinrich Baumann; er war einer der ersten Autoren, die Bühnenstücke in lettischer Sprache verfassten. Also, kann man feststellen, dass eher mehrere Baumanns am Volksliedersammeln mitgewirkt haben.

Noch immer im Schatten in dieser Hinsicht sind solche Zeitgenossen Herders wie Theodor Gottlieb Hippel und Jakob Lenz geblieben, obwohl gerade Lenzens jugendliche Begeisterung hätte sowohl Goethe als auch Herder den Weg zum Volkstümlichen eröffnen können. Obwohl Hippel kein Freund von Herder und Lenz war, pflegte er Freundschaft mit Herders Freunden Scheffner und Hamann (vgl. Damm: 1992). Ohne zu wissen, dass Hippel Autor des Romans „Lebensläufe nach aufsteigender Linie“ (1779) ist, kommentierte Herder, bzw. seine Herausgeber, die Übersetzungen lettischer Volkslieder mit Auszügen über die lettische Sprache und lettische Volkslieder aus diesem Roman. Eigentlich ist der I. Teil des Romans ein Loblied zur Schönheit der lettischen Sprache und Natur. Damals war er ein Spitzenreiter der Aufklärungsliteratur, teilweise vergleichbar mit dem später erschienenen (1819) satirischen Roman von E.T.A. Hoffmann „Die Lebens-Ansichten des Katers Murr nebst fragmentarischer Biographie des Kapellmeisters Johannes Kreisler in zufälligen Makulaturblättern“. Goethe und Schiller beschäftigten sich mit dem Roman Hippels, der eine literarische Modewelle der Ich-Erzählungen ausgelöst hatte. Noch immer unklar bleibt die im Roman dargestellte Ich–Person. Vieles lässt denken, dass es hierbei um den jungen Lenz (oder Johann Heinrich Baumann, oder auch einen anderen deutschbaltischen Pfarrersohn – von Boetticher?) gehen könnte. Die Forscherin Margot Paterson zitiert in ihrer Studie über Hippel in „Lite-

ratur als Skandal: Fälle – Funktionen – Folgen“ aus einem Brief Hippels, in dem er Scheffner nach Informationen über „L“ (Person/Ereignis?) fragt [Paterson 2007: 174]. Nicht ausgeschlossen ist, dass Hippel gar nicht der Autor dieses Romans ist. In diesem Falle könnten der junge Jakob Reinhold Lenz oder Johann Baumann in Frage kommen: beide kamen aus Pfarrersfamilien, konnten Lettisch, wie dies im I. Teil des Romans beschrieben ist. Der junge Künstler und Erzähler Baumann hat nicht in Königsberg studiert. Daher bleibt jedoch mehr im Fokus J. M. R. Lenz. In diesem Fall ist es ziemlich merkwürdig, dass in einem seiner Briefe [vgl. Damm 1992: 696] an seinen Vater Christian David Lenz (der 1500 Predigte auf Lettisch geschrieben und veröffentlicht hat!) empfiehlt ihm der Sohn den Roman Hippels zu lesen. Das Werk und die Persönlichkeiten Hippels sowie Vater und Sohn Lenz sind bestimmt noch weiterer Studien wert – gerade im Zusammenhang mit Lettland, Aufklärung und Volksliedersammeln.

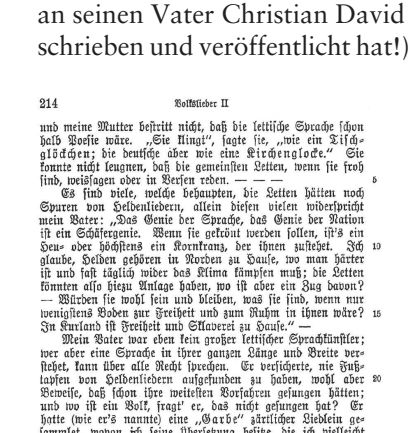

214 Volkslieder II

und meine Mutter bestritt nicht, daß die lettische Sprache schon halb Poesie wäre. „Sie klingt“, sagte sie, „wie ein Tischglöckchen; die deutsche aber wie eine Kirchenglocke.“ Sie konnte nicht leugnen, daß die gemeinsten Letten, wenn sie froh sind, weissagen oder in Versen reden. — — —

Es sind viele, welche behaupten, die Letten hätten noch Spuren von Heldenliedern, allein diesen vielen widerspricht mein Vater: „Das Genie der Sprache, das Genie der Nation ist ein Schäfergenie. Wenn sie gekrönt werden sollen, ist's ein Heu- oder höchstens ein Kornkranz, der ihnen zusteht. Ich glaube, Helden gehören in Norden zu Hause, wo man härter ist und fast täglich wider das Klima kämpfen muß; die Letten könnten also hiezu Anlage haben, wo ist aber ein Zug davon? — Würden sie wohl sein und bleiben, was sie sind, wenn nur wenigstens Boden zur Freiheit und zum Ruhm in ihnen wäre? In Kurland ist Freiheit und Sklaverei zu Hause.“ —

Mein Vater war eben kein großer lettischer Sprachkünstler; wer aber eine Sprache in ihrer ganzen Länge und Breite versteht, kann über alle Recht sprechen. Er versicherte, nie Fußtapfen von Heldenliedern aufgefunden zu haben, wohl aber Beweise, daß schon ihre weitesten Vorfahren gesungen hätten; und wo ist ein Volk, fragt' er, das nicht gesungen hat? Er hatte (wie er's nannte) eine „Garbe“ zärtlicher Liedlein gesammlet, wovon ich seine Übersetzung besitze, die ich vielleicht mitteilen kann, und wodurch dem „Undeutschen Opitz“ des Herrn Pastors Johann Wischmann kein Abbruch geschehen soll[1]). Wenn ich nicht diese „Garbe“ in Händen hätte, würde ich doch vom Urteil meines Vaters, der kein Kurländer war, die Appellation einzulegen anraten. In diesen Liederchen herrscht bäurisch zärtliche Natur und etwas dem Volk Eigenes. Die Übersetzung ist nach meines Vaters Manier. Siehe „Lebensläufe nach aufsteigender Linie“, I. T., p. 72. 73. 74.

3. Zu den litauischen Liedern.

„Hier wird es manchen Leuten verdrießlich zu lesen sein, daß man dieser nicht ausgeübten, verachteten Sprache eine Zierlichkeit zuschreiben wolle. Indessen hat sie doch von der griechischen Lieblichkeit etwas an sich. Der öftere Gebrauch der diminutivorum und in denselben vieler vocalium, mit den Buchstaben l, r und t gemengt, macht sie lieblicher, als die viele

[1]) Vielleicht werden mehrere, als ich, sowohl die „Garbe“, als den „Undeutschen Herrn Opitz“ zu sehen wünschen.

Abb. 2: **Naumann, Ernst (Hrsg.) (o. J., ca. 1910): Herders Werke.** Auswahl in fünfzehn Teilen in 6 Bänden. Berlin, Leipzig, Wien, Stuttgart: Deutsches Verlagshaus Bong & Co

Die nicht selten irritierende altdeutsche Schrift der authentischen Ausgangstexte, die gleichnamigen Personen in unterschiedlichen Textsquellen, die im Territorium des heutigen Lettlands zur Übersetzung und Entwicklung der lettischen Sprache beigetragen und lettische Volkslieder übersetzt haben, bilden ein sehr umfangreiches und schwer durchschaubares Forschungskorpus. Eins ist jedoch klar – es ist ein Personennetz (vorwiegend deutschbaltischer Herkunft) gewesen, das für das Popularisieren der lettischen Volkskunst sorgte und schon damals den Wert der lettischen Folklore geahnt hatte. 1770 begeisterte Herder in Strassburg Goethe von der lettischen Volkskunst [Strods 1983: 152], unter seinem, Hamanns und Lenzens Einfluss wandte auch Goethe immer mehr der Volksdichtung zu. Beide – sowohl Jakob Lenz – der „herrliche Geist“ [Damm

1992: 1], der sieben Monate zu Goethes besten Freunden zählte, ihn inspirierte, mit ihm um den Ruhm eines großen Dichters und Schriftstellers wetteiferte, als auch Hamann, der „Magus des Nordens", in Lettland Lettisch gelernt und gesprochen hatten und durch den Einfluss der lettischen Volkskunst und Natur ihr schriftstellerisches Schaffen im Sinne der Aufklärung in und für Europa geprägt haben. „Insbesondere ist man sich allgemein einig, daß das Gedankengut in Herders Abhandlung im 19. Jahrhundert für die Herausbildung eines auf der Volkssprache basierenden Nationalbewußtseins von gesamteuropäischer Bedeutung gewesen ist: Für die Konsolidierung des an die Muttersprache gekoppelten Nationalbewußtseins der Menschen leiten die Europäer schließlich ihre entscheidende Motivation von J.G. Herders Abhandlung über den Ursprung der Sprache aus dem Jahre 1770 (gedruckt 1772) ab. Von dem Gedankengut dieses Werkes geht unzweifelhaft eine Signalwirkung aus, die die Menschen auch außerhalb der Bildungselite erfaßt" [Haarmann 1997: zitiert nach Askedal, 113].

Innerhalb von einigen Jahren bekam das Volkslied als ein Bestandteil der Aufklärung in der Welt einen neuen würdigenden Klang. Hierbei ist es vor allem der Initiative Herders, der die Volksliederübersetzer aufmuntern und würdigen konnte, und seiner Rigaer Periode zu verdanken.

LITERATUR

Arnold, G. Riga, Livland und Rußland im Schaffen Herders. In: Altmayer C. Gūtmanis, A. (Hrsg.). *Johann Gottfried Herder und die deutschsprachige Literatur seiner Zeit in der Baltischen Region. Beiträge der I. Rigaer Fachtagung zur deutschsprachigen Literatur im Baltikum 14. bis 17. September 1994.* – Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 1997, S. 20–37.

Čaterdži, S. K. *Balti un ārieši.* – Rīga: Zinātne, 1990. 159 lpp.

Damm, S. (Hrsg) *Lenz. Briefe. Jakob Michael Reinhold Lenz. Briefe und Gedichte.* – Frankfurt /M und Leipzig: Insel Verlag, 1992. 994 S.

Haarmann, H. *Die Sprachen weit Europas. Geschichte und Zukunft der Sprachnationen zwischen Atlantik und Ural.* – Frankfurt a.M., New York 1993, S. 31, zitiert nach: Askedal, J. O. Die Sprachzeichenkonzeption Johann Gottfried Herders in der „Abhandlung über den Ursprung der Sprache". In: Arnold, G. *Riga, Livland und Rußland im Schaffen Herders* In: Altmayer C. Gūtmanis, A. (Hrsg.). *Beiträge der I. Rigaer Fachtagung zur deutschsprachigen Literatur im Baltikum 14. bis 17. September 1994.* S. 20–37. – Rīga: Latvijas Akadēmsikā bibliotēka, 1997. 382 lpp.

Herder Johann Gottfried von, Müller Johann Georg (Hrsg.). *Gedichte, Band 1*, 1817.

Herder, Johann Gottfried von. *Ueber die neuere Deutsche Litteratur*. Bd. 1. – Riga, 1767. 223–1/3 lpp.

Kant, I. *1784 Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?* (In: *Berlinische Monatsschrift*, Dezember 1784, 481–494), zitiert nach: Immanuel Kant, *Was ist Aufklärung?* Ausgewählte kleiner Schriften, Hrsg. von Horst D. Brandt. – Hamburg 1999, S. 20–22.

Knoll, R. J. G. Lindners Fortgang aus Riga (1764) und Herders Ankunft. In: Altmayer C. Gūtmanis, A. (Hrsg.). *Johann Gottfried Herder und die deutschsprachige Literatur seiner zeit in der Baltischen Region. Beiträge der I. Rigaer Fachtagung zur deutschsprachigen Literatur im Baltikum 14. bis 17. September 1994*". – Rīga: Latvijas Akadēmsikā bibliotēka, 1999, S. 49–79,

Kūle, M., Rolova, A., Rubenis, A., Zariņš, V., Zeile, P. (Hrsg.). *Johans Gotfrīds Herders. Darbu izlase* (Herders Sämtliche Werke. 1805/1820 Auslese. Übersetzung ins Lettische). – Riga: Zvaigzne, 1995. 469 lpp.

Paškeviča, B. Herder und die lettischen Volkslieder. In: H. Bosse & O.-H. Elias & Th. Taterka (Hrsg.), *Baltische Literaturen in der Goethezeit*. – Würzburg, 2008.

Paškeviča, B. *Die Sammlung von Volksliedern im lettischen Livland. Herders Helfer in den Jahren 1777 und 1778*. In: Garber, Klaus Klöker, Martin (Hrsg.). *Kulturgeschichte der baltischen Länder in der Frühen Neuzeit: Mit einem Ausblick in die Moderne*. – Walter de Gruyter. 2003, S. 229–243.

Paterson, M. Lebensläufe nach aufsteigender Linie. In: Stefan Neuhaus, Johann Holzner. *History Literatur als Skandal: Fälle – Funktionen – Folgen*. 2007.

Schmid, W. P. Gotthardt Friedrich Stender (1714–1796) und die Entwicklung der lettischen Schriftsprache. In: Garber, Klaus Klöker, Martin (Hrsg.). *Kulturgeschichte der baltischen Länder in der Frühen Neuzeit: Mit einem Ausblick in die Moderne*. – Walter de Gruyter, 2013, S. 220–230.

Strods, H. *J.G. Herders un latviešu tautasdziesma*, *Karogs 6, 1983/147*. – Riga, 1983. 152. lpp.

INTERNETQUELLEN

Krišjāņa Barona Dainu skapis. Pieejams: http://www.dainuskapis.lv/par-dainuskapi

Valsts pētījumu programma „Nacionālā identitāte" Datu bāze *Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1918. gadam*. Pieejams: http://lgdb.lnb.lv/

Hippel, Theodor Gottlieb von. *Lebensläufe nach aufsteigender Linie*. – Available: http://www.zeno.org/Literatur/M/Hippel,+Theodor+Gottlieb+von/Romane/Lebensl%C3%A4ufe+nach+aufsteigender+Linie/Erster+Theil

Solveiga SUŠINSKIENĖ
(Šiauliai University)

On Contrastive Analysis of Aspect as the Internal Temporal Structure of the Process in English and Lithuanian

Summary

On Contrastive Analysis of Aspect as the Internal Temporal Structure of the Process in English and Lithuanian

The purpose of using language is the meaning the speaker wishes to convey to the addressee. Any message is a process, expressed by the verb. There are six semantic types of processes distinguished with respect to transitivity (semantic) structure: material, mental, behavioural, verbal, relational, and existential. However, the classification is not concerned with the internal temporal structure of the processes, i.e. it does not indicate whether the processes are imperfective (durative) or perfective (non-durative), i.e. it does not make clear the aspect of the processes. The aim of the present study is to analyze the aspect as the internal temporal structure of the process in English and Lithuanian.

The system of aspect allows speakers to relate situations and time. Processes can be divided into two categories: inherently imperfective and inherently perfective. Inherently imperfective processes are unbounded ones, i.e. processes that have no built-in end. As for inherently perfective (bounded) processes, the end-point is built in, not established by the speaker. Bounded processes typically include accomplishments and achievements, whereas unbounded ones include activities and states.

Key words: *aspect, perfective, imperfective, bounded, unbounded, accomplishments, achievements, activities, states*

Резюме

Сопоставительный анализ категории вида как внутренней временной структуры процесса в литовском и английском языках

В процессе речи главным является значение, которое говорящий хочет передать адресату. Любое сообщение – это процесс, выраженный глаголом. На основе семантической структуры принято выделять шесть типов семантических процессов: материальные, ментальные, события, вербальные, относительные и экзистенции. Эта классификация не раскрывает внутренней структуры процесса, т. е. ничего не сообщает о процессах связанных с катего-

рией вида. Цель статьи – показать, что вид является внутренней структурой категории времени в английском и литовском языках.

Структура вида даёт говорящему возможность раскрыть связь ситуации с категорией времени. Процессы бывают двух типов: ингерентно имперфективные и ингерентно перфективные. Ингерентно имперфективные процессы являются нерезультативными, а ингерентно перфективные – результативными. Под результативными процессами подразумеваются процессы действия и достижения, а под нерезультативными – процессы протекания и состояния.

Ключевые слова: *вид, процессы (перфективные, имперфективные, результативные, нерезультативные, действия, достижения, протекания, состояния)*

*

Language was devised to communicate meaning: to paraphrase the familiar saying, "In the beginning was meaning". The word appeared as a tool for the expression of meaning. Meaning is immaterial; the word is material. As the word is the carrier of meaning, linguists have mostly been preoccupied with the model *word → meaning*, which is only natural: the meaning the speaker wants to express is revealed through the word. The purpose in using language is meaning the speaker wishes to convey to the addressee. Any message is a process expressed by the verb. According to Halliday [1985: 101–137], there are six semantic types of processes distinguished with respect to transitivity (semantic) structure: material (e.g. *do, make, run*), mental (e.g. *see, love, understand*), behavioural (e.g. *die, smile, laugh*), verbal (e.g. *say, tell, ask*), relational (e.g. *be, appear, relate*), and existential (e.g. *be, exist*). The processes distinguished have a distinct set of participants. So, for instance, material processes are obligatorily associated with the *Agent*, the *Patient* (*Affected* and *Effected*), the *Beneficiary*, the *Circumstances*; mental processes are associated with the *Recipient Experiencer* and the *Phenomenon*; behavioural processes, with the *Patient*; verbal processes, with the *Sayer* and the *Verbiage*; relational processes, with the *Carrier* and the *Attribute*, and existential processes, with the *Existent* and the *Circumstance*.

However, the classification is not concerned with the internal temporal structure of the processes, i.e. it does not say whether the processes are imperfective (durative) or perfective (non-durative), i.e. it does not say anything about the aspect of the processes. An imperfective process is a process that is still continuing, i.e. a process that has been started but has not reached its end, e.g. *John is working now: Džonas dirba dabar*. A perfective process is the opposite of a durative process: it is a process that has

passed through all the three phases: inceptive (beginning), medial (middle), and terminal (end). The inceptive phase generally takes a very short time to end; the medial phase takes a relatively long time to end; and the terminal phase is in fact a point, i.e. a concluding point.

The aim of the present study is to analyze the aspect as the internal temporal structure of the process in English and Lithuanian. In order to view the situations in various ways and prove the typology of both languages, the data for the present investigation have been drawn from two corpora. The examples in order to illustrate the English part have been chosen from British National Corpus (henceforth BNC) (available at http://view.byu.edu/) and the examples to illustrate the Lithuanian part have been drawn from Lithuanian Corpus Donelaitis (henceforth LCD) (available at http://donelaitis.vdu.lt).

Defining the distinctive features of the aspect has a special tendency for many years. Different areas of the semantic category of aspect have been analyzed by Parsons [1985], Levin [1993], Verkuyl [1993], Caudal [1999], Saeed [2000], Kearns [2003], Valeika and Sušinskienė [2012] to mention a few. The system of aspect allows speakers to relate situations and time. Aspect allows speakers to view an event in various ways: as complete or incomplete, as so short as to involve almost no time, as something stretched over a perceptible period, or as something repeated over a period [Saeed 2000 108:116]. Aspect is a grammatical system relating to time, but here the speaker may choose how to describe the internal temporal nature of a situation.

Many attempts have been made to show how the inherent semantic distinctions carried by verbs and verb phrases, map into a system of situation types. One influential attempt to do this is the classification proposed by Vendler [1967]. It is based on the manner a process proceeds in time: accomplishments typically have an *Agent* who is doing something for a bounded period of time. Achievements are processes that may or may not have an *Agent*. Similar to accomplishments, they are bounded processes. Activities may also have an *Agent* who is engaged in some activity for an unbounded period of time. Statives have no *Agent*; they have a *Patient* who is in a state for an unbounded period of time.

Vendler's (ibid.) classification has been criticized by linguists mostly for its ostensible reliance on the lexical meaning of the verb. However, the criticism is underserved since this classification is, in fact, semantico-syntactic: in classifying the verbs, the scholar is guided by the co-text (i.e.

the clause) in which the verb occurs, not by the verb in isolation. In the present study, preference is given to Vendler's [ibid.] classification since it is directly related to aspect while Halliday's [1985] classification is not; it is a classification based on the semantic structure of processes. Adopting Halliday's [ibid.] classification, we should have to distinguish aspect-related processes within material, mental, etc. processes. The reliance on Vendler's [ibid.] classification, however, does not mean that Halliday's [ibid.] classification is completely ignored: where it was relevant, an attempt was made to show the relationship between the two systems.

Processes can be divided into two categories: inherently imperfective and inherently perfective. Inherently imperfective processes are unbounded processes, i.e. processes that have no built-in end, e.g. *Peter is playing football in the stadium: Petras žaidžia futbolą stadione*, where the process expressed by the verb *play: žaisti* is unbounded: the process of playing may continue indefinitely unless it is made (programmed) bounded by the speaker, e.g. *Peter will be playing football in the stadium until one o'clock p.m.*: *Peteris žais futbolą stadione iki pirmos valandos*. The time limit *until one o'clock*: *iki pirmos valandos* renders the process bounded. As for inherently perfective (bounded) processes, the end-point is built in, not established by the speaker, e.g. *Mother is baking a pie: Mama kepa pyragą*. The process of *baking* is bounded since it inevitably comes to an end when *a pie* comes into existence.

A bounded process is not necessarily that with an *Agent* expressed in the clause. Thus, when we say *A pie is baking in the oven: Orkaitėje kepa pyragas,* the process of *baking* is used intransitively, and *a pie: pyragas* is not an *Agent*, but a *Patient*. The intransitive use of the process does not affect the nature of the process: it remains bounded. Cf. *Mother is baking a pie → A pie is baking*.

However, not all processes are as transparent as the processes discussed. Consider, for instance, the process expressed by the verb *push: stumti*, e.g. *She was pushing the trolley: Ji stūmė vežimėlį*. The process of *pushing* is conceived of as continuous and unbounded despite the presence of an *Affected* patient, *the trolley*, which does not act as a *Goal*: the process does not come to an end when *the trolley* changes its position. To render them bounded, we need to use a *Goal*, e.g. *She was pushing the trolley to the supermarket: Ji stūmė vežimėlį į prekybos centrą*. This example shows that the *Goal* (a factor that renders the process bounded) may also be a

distance the entity is programmed to cover. Typically, *Goals* are expressed by nouns, and the process is expressed by an agentive verb.

Bounded processes are associated with two types of *Agent* – external and internal. Cf. *The sun is melting the snow: Saulė tirpdo sniegą*, where the *sun: saulė* is an external *Agent*. An external *Agent* may be implicit, only, e.g. *The snow is melting: Sniegas tirpsta*. In the case of the internal *Agent*, the process is 'moved' by some internal force, e.g. *He has grown old: Jis paseno*, where the *Agent* is the internal force moving the process of growing to the *Goal*, the state of being old. Boundedness is potential perfectivity: when a bounded process reaches its climax (i.e. becomes perfective), it no longer continues. In other words, it stops developing and comes to a standstill. A bounded process can be used by the speaker in two ways: 1) as perfective (realized boundedness) (e.g. *John drank a glass of beer*); 2) as imperfective (unrealized boundedness) (e.g. *John drank beer when he was young*).

Perfective bounded processes are temporally exhausted ones. In other words, they are *dead* processes while imperfective bounded processes are *living* ones, i.e. they are only on their way to exhaustion. However, to be perfective, processes need not be wholly exhausted; perfective processes are also those temporally exhausted or completed partially (e.g. an inceptive phase completed or part of the process completed).

As already indicated, realized bounded processes are perfective in meaning, e.g. *She broke a vase: Ji sudaužė vazą*. To realize boundedness, we need to use it in the past or the future tense. The present tense denotes a process seen as continuing. Therefore, perfectivity is incompatible with the present tense, e.g. **She breaks a vase: *Ji sudaužo vazą*. Present tense perfectives cannot express actual present processes, but in habitual situations the meaning of perfectivity is preserved, e.g. *She breaks a vase a month: Ji sudaužo po vieną vazą per mėnesį*. As can be expected, the meaning of perfectivity is also preserved in the so-called historic (past) present, e.g. *She enters the room, picks up a vase and breaks it: Ji įeina į kambarį, paima vazą ir sudaužo*. Thus all processes can be divided into two categories: *bounded* and *non-bounded*. Bounded processes typically include *accomplishments* and *achievements*, and non-bounded processes include *activities* and *states*.

By accomplishments we mean verbs that have an end-point built in. Accomplishments have all three phases: the beginning (inception), the middle and the end. Accomplishments consist of a process and an outcome or

change of state. The change is the completion of a process. Accomplishments have successive stages in which the process advances to its natural final endpoint. To specify a process, we can use some diagnostic tests. So, for instance, accomplishments can be tested by the use of the aspective *finish: baigti*, e.g. *John read the letter → John finished reading the letter*. Consider the examples drawn from both corpora:

> *When he had* ***finished reading*** *he carefully folded the paper and put it in the desk on top of the blotter.* (BNC)
>
> *Klotilda atidžiai* ***perskaitė*** *laišką iki galo, neišduodama savo jausmų nei žodžiu, nei gestu.* (LCD)

Accomplishments allow such adverbs of manner as *carefully: rūpestingai, attentively: dėmesingai, obediently: paklusniai*, etc., i.e. adverbs associated with agentive (material) processes.

> *They carefully* ***chose*** *the oldest bloke they could find to handle the rod* (BNC)
>
> *Poetas rūpestingai* ***nusiprausė****, nusikirpo plaukus ir barzdą, pasiskolino iš šeimininkų padorius drabužius ir vieną rytą patraukė į miestą pasiklausyti naujienų.* (LCD)
>
> *What would you say if I told you I was pregnant?' He* ***looked at*** *her attentively.' I don't know.* (BNC)
>
> *Anupras apleido kabinetą, dėmesingai* ***uždaręs*** *duris ir pasukęs raktą.* (LCD)
>
> *Patrick* ***rose*** *obediently and went to the door.* (BNC)
>
> *Greitai nuvijo šypseną nuo savo kampuoto veido ir paklusniai* ***linktelėjo****.* (LCD)

Also, accomplishments allow *for* in adverbial phrases, e.g.:

> *I* ***sat down*** *there for an hour, and eventually managed to find a phone number and get in contact and the guy was still there.* (BNC)
>
> *Visą valandą* ***tik sėdi*** *ant suoliuko ir spoksai į Myslbeką.* (LCD)

Semantically, accomplishments are not homogeneous processes: when we say *John wrote the letter in an hour: Džonas parašė laišką per valandą,* we do not mean, for instance, that *John wrote: parašė* it 25 or 10 minutes ago: at that time he was still writing it. As for inchoative accomplishments, they are not "doing" (i.e. agentive) processes: unlike their non-inchoative counterparts, they cannot be questioned using the verb *do*, e.g. **What did John do? : *Ką Džonas padarė? Džonas paseno: John has grown old.*

Instead, we should use the verb *happen: nutikti / atsitikti*: *What has happened to John?: Kas atsitiko Džonui?* As inchoative accomplishments are gradual involuntary (non-agentive) processes an entity is subjected to, they naturally combine with appropriate adverbials, e.g. gradually: *palaipsniui, little by little: pamažu, slowly: lėtai,* etc.

Achievements, unlike accomplishments, are one-phase processes: they either express the inceptive or the terminal phase of a process: *Mary painted a landscape: Meri nutapė peizažą; Mary found a good job: Meri surado gerą darbą*. They are instantaneous events that result in a change of state. Cf.:

> *Luckily an ambulance* ***arrived*** *quickly and he was rushed to hospital.* (BNC)
>
> *Dabar* ***atvyko*** *aplankyti gimtojo krašto, kuriam tebebuvo išsaugojęs meilę.* (LCD)
>
> *<…> new things were to come as we* ***departed*** *on the tiny ferry to Vry, the penultimate island in the Lofoten chain.* (BNC)
>
> *Vyrus parvežė namo, o pats nulėkė į stotį sužinoti iš poros dar neišvažiavusių vokiečių, ar eigulys* ***išvyko****.* (LCD)
>
> *<…> but then the snakes bought it and they've* ***painted*** *a big yellow cross on their runway* (BNC).
>
> *Sunku patikėti, kad jis* ***nutapė*** *šią freską.* (LCD)

Achievements, unlike accomplishments, are not generally used in the progressive: the progressive is associated with the medial phase of the process and achievements have no medial phase. For this reason, achievements do not allow *for* adverbials: *for* adverbials express duration. If achievements denote a terminal phase, they express the process as a whole and, consequently, they can be used with the so-called *frame* (*quantifying* or *inclusive*) adverbials, e.g. Mary *found a good job in two weeks: Meri surado gerą darbą per dvi savaites* or *It took Mary two weeks to find a good job: Meri prireikė dviejų savaičių surasti gerą darbą*. Unsimilar to accomplishments, achievements do not allow such manner adverbials as *carefully: rūpestingai, attentively: dėmesingai*, etc., e.g. **Mary found a good job carefully: *Meri surado gerą darbą rūpestingai.* Only: *Mary looked for a good job carefully: Meri rūpestingai ieškojo gero darbo*. Usually, achievements (non-perfective) cannot be used with degree adverbials, e.g. **She gradually returned to Spain: *Ji palaipsniui grįžo į Ispaniją*. The use of the adverbials would suggest that such achievements have duration, which they have not.

Activities can be unbounded and bounded processes. As the term suggests, unbounded activities do not presuppose an end-point, e.g. *The child is walking: vaikas vaikšto*. Such activities are process-oriented. Consider:

> *The old woman on the right* ***is walking*** *down Lime Street*. (BNC)
>
> *Jis* ***vaikštinėja*** *gamtoje, jam šviečia saulutė*. (LCD)

However, they can be turned into bounded processes, e.g.:

> *Hopefully, by the time you have* ***finished*** *reading this booklet you may also recognise some of the factors*. (BNC)
>
> *Grafienė daugiau* ***skaityti*** *nebegalėjo – suglamžė lapą ir sviedė ant grindų*. (LCD)

Other activities are inherently bounded processes, e.g. *We are going to Canada in two days: Po dviejų dienų mes vykstame į Kanadą*.

Unlike accomplishments, unbounded activities are homogeneous processes: when we say, *The child has been walking for an hour: Vaikas vaikšto jau valandą*, we mean that the child was walking 25 minutes ago, that he/she was still walking 10 minutes ago, etc., i.e. he/she was walking for every time stretch within the said period. In the case of activities, the entailment from the progressive does not fail, e.g. *The child is walking: Vaikas vaikščioja → The child has already walked: Vaikas jau vaikščiojo,* i.e. If the child is walking, he / she has already walked or done some walking. The same cannot be said about accomplishments, e.g. *John is writing a novel: Džonas rašo romaną*. We cannot draw a similar conclusion: **John has already written a novel: *Džonas jau parašė romaną*. However, the validity of the test can be questioned. When we say that a person *has walked*, we mean that he or she has done some walking. And when we say that *a person has written a novel*, we mean a complete, whole process. But the clause *John is writing a novel* means that *John has already written part of a novel*, which is a time entailment of the former process. Hence there is no stated difference between *John is walking* and *John is writing a novel*.

Statives are one-phase unbounded processes: they have a medial phase, only, e.g. *She resembles her mother: Ji panaši į savo motiną*. Not being dynamic, stative processes are not generally used in the progressive form, a feature that makes them similar to achievements. Semantically, they can be said to express states of affairs rather than action. Stative verbs can be grouped in the following classes: relational verbs (*be, belong, consist, cost, depend, own, possess, seem, sound,* etc.); verbs of involuntary perception

(*see, hear, smell, taste, feel*, etc.); verbs of cognition (*know, think, understand, recognize*, etc.); verbs of affectivity (*like, dislike, hate, detest, love*, etc.). The classification is complicated by the existence of verbs which have both a stative and a dynamic use, e.g. *smell, taste, hear*, etc.

In the linguistic literature, statives are generally treated as unbounded processes, i.e. processes that have no end-point built into them. So, for instance, the stative *like* denotes a boundless situation with no end-point programmed. When we say *I like her*, we mean that the process of liking her already started and will continue for an indefinite period of time: the process has no built-in limit. It can be stopped, not finished. Both languages commonly allow speakers to describe a situation as static or unchanging for its duration. Such states are described in the following examples:

> *She* ***loves*** *music and says she'd like to sing in a band. It's just that I don't know if he* ***loves*** *me.* (BNC)
>
> *Lilija nieko nevaidina, ji* ***myli*** *Andrių, o štai Evelina apsimeta mylinčia žmona.* (LCD)
>
> *God* ***knows*** *how he looked when he arrived.* (BNC)
>
> *Jis* ***žino****, kad taip negali būti, bet atrodo, kad ši frazė palengva įgauna prasmę.* (LCD)

In describing states one gives no information about the internal structure of the state: it just holds for a certain time, unspecified in the above examples.

Boundedness and unboundedness are semantic features that determine the grammatical potential of the process. Using a language, the speaker is always guided by the features, which enable him or her to generate a great variety of patterns. If necessary, the speaker can easily recategorize unbounded processes into bounded ones and thus increase their grammatical potential. The verb presents a semantically complex category, and its full semantic description is an aim one linguist cannot achieve: it requires the effort of many. Vendler's classification has stimulated and still stimulates interest in the subject; it has helped linguists to understand that it is impossible to classify verbs without due attention to the co-text in which the lexemes occur: such notions as boundedness and non-boundedness are more often the feature of a clause rather than a feature of a verb lexeme. The basic problem is the delimitation of semantic verb types: owing to the absence of clear-cut defining criteria, the distinction of *accomplishments, activities, achievements*, and *states* is not always clear when it comes to the analysis of concrete material.

SOURCES

British National Corpus service (http://sara.natcorp.ox.ac.uk/): the site of Variation in English Words and Phrases (VIEW), developed by Mark Davies at Brigham Young University. http://view.byu.edu/

The corpus compiled by the Computational Linguistics Centre in Kaunas Vytautas Magnus University. http://donelaitis.vdu.lt

LITERATURE

Caudal, P. *Achievements vs. Accomplishments: A Computational Treatment of Atomicity, Incrementality, and Perhaps of Event Structure, in proceedings of Taln 99*. – Cargese, 1999. Available: http://llf.cnrs.fr./fr/Caudal

Halliday, M.A.K. *An Introduction to Functional Grammar*. – London: Arnold, 1985.

Kearns, K. Durative Achievements and Individual-Level Predicates on Events. In: *Linguistics and Philosophy*, *2003, (26/5)*, p. 595–636.

Parsons, T. Underlying Events in the Logical Analysis of English. In: E. Lepore and B. McLauchlin (eds.) *Actions and Events: perspectives on the philosophy of Donald Davidson*. – Oxford: Blackwell, 1985, p. 235–267.

Saeed, John I. *Semantics*. – Oxford: Blackwell Publishers, Ltd., 2000.

Valeika, L. and Sušinskienė, S. *Aspect in English and Lithuanian*. – Šiauliai: Šiauliai University Publishing House, 2012.

Vendler, Z. Verbs and Time, in *Linguistics in Philosophy*. – Ithaca, NY: Cornell University Press, 1967, p. 97–121.

Verkuyl, H. J. *A Theory of Aspectuality*. – Cambridge: Cambridge University Press. 1993.

Vilma ŠAUDIŅA
(Daugavpils Universitāte)

Emociju nosaukumi latviešu un lietuviešu valodā: *bailes* un *kauns*

Summary

Denominations of Emotions in Latvian and Lithuanian: *bailes (fear)* and *kauns (shame)*

The aim of the present paper is to consider the semantic structure of the basic emotions *bailes (fear)* and *kauns (shame)* in Latvian and Lithuanian by analyzing lexicographic definitions and making use of explanatory dictionaries, dictionaries of synonyms and phraseological dictionaries.

As testified by dictionaries, in the Latvian language *emocija (emotion)* is defined as some specific experience brought about by a certain excitation, as well as feeling and passing emotional situation, but in the Lithuanian language *emotion* is defined as mental experience, excitement, anxiety.

Jūtas (feeling) is characterized as experience in which a human being's attitude to both the environment and himself is manifested. Within the primary meaning, *emotion* is a component of the definition of *feeling* both in Latvian and Lithuania. Thus, the fact that emotions and feelings are not separated is supported by the definitions of these lexemes as well.

From the aspect of evaluation, the analyzed denominations **fear** and **shame** are negative emotions. The lexemes denoting *fear* are polysemous words. However, only the primary meanings correspond, the derived meanings in Latvian are related to the expression of the emotion *kauns (shame)*, while the meaning transfer is more indirect and detached.

In respect of their semantic structures, the lexemes denoting *shame* in Latvian and Lithuanian present even more differences: the denomination is more intricate in the Latvian language, though, semantically, the derived meanings are close to the primary meaning; in Lithuanian the lexeme has two meanings and the derived one manifests the marked transfer of meaning.

In the analysis of denominations of emotions and their semantics, the intensity of the expression of feelings is of great significance as well. To a certain extent, intensity appears in the lexicographic definitions; however, it is manifested more vividly if synonyms are compared. It manifests itself in word combinations and to some extent in phraseological units, too.

The analysis of the lexicographic definitions of the denominations of emotions *bailes (fear)* and *kauns (shame)* testifies to the fact that the primary meanings are

semantically close in both languages considered, while the derived meanings are rather different. The linguistic manifestations of both emotions allow for the expression of both evaluation and intensity.

Key words: *denominations of emotions, lexicographic definitions, semantic structure*

*

Emociju nosaukumi pēdējos gados ir kļuvuši par izpētes objektu arī latviešu valodniecībā, it īpaši to metaforikas izpēte un sastatāmie pētījumi.[1] Emociju metaforizācijas procesa pētniecība kļuva aktuāla antropocentrisma paradigmas pamatideju ietekmē, kas zinātnē ienāca 20. gs. beigu posmā, kad par vienu no nozīmīgākajiem virzieniem mūsdienu valodniecībā kļuva „valoda un emocijas" (par to plašāk skat. Rubene 2012); un, kā atzīst I. Vingre, šīs paradigmas uzmanības centrā ir cilvēks, kas rada valodu un kuru ietekmē un veido paša radītā valoda [Vingre 2009: 3].

Līdzīgu atziņu ir izteikusi arī lietuviešu pētniece Rūta Marcinkevičiene par kara metaforu, secinot, ka vieni paši vārdi īstenību nemaina. Tie maina mūsu izpratni, viedokli, nostāju, bet tas savukārt nosaka darbības. Te arī atklājas metaforas atgriezeniskā ietekme [Marcinkevičienė 1995: 123].

Tā kā emocijas ir viena no raksturīgākajām cilvēka būtības izpausmēm, tās ir kļuvušas par vairāku zinātņu nozaru izpētes objektu. Lingvisti savos pētījumos bieži atsaucas uz psihologu un filozofu atzinumiem, taču šoreiz ievadam dažas bioakustikas pētījumu atziņas par to, kāda loma ir skaņai kā informācijas nodošanas līdzeklim, t. sk., arī emociju izteikšanai ar balss palīdzību (piemēram, kā to dara dziedātāji). Pirms runātprasmes apguves bērns jau prot sazināties un pauž savas emocijas, un saprot pieaugušo cilvēku emocionālo intonāciju; apguvis prasmi runāt, bērns nezaudē šo sākotnējo prasmi – emociju valodu [Morozovs 1987: 161, 163].

Pētījumi rāda, ka emocijas – prieks, bēdas, dusmas, bailes – tiek izteiktas, nevis mainot kādu vienu, bet gan praktiski visas akustiskās īpašības: stiprumu, augstumu, tembru, tempu, ritmu u. c. Piemēram, bailēm atbilst asi balss stipruma kritumi un kāpumi; melodijas tempa un ritma novirzes, krasi palielinās paužu skaits, turpretī bēdām ir vislielākais zilbes ilgums, lēns skaņas stipruma kāpums un kritums, skaņu augstuma pārmaiņas, kas rada raudošo intonāciju [Morozovs 1987: 178, 179].

Cilvēks nav iedomājams bez emocijām – pozitīviem un negatīviem pārdzīvojumiem, ko var eksplicēt kā verbāli ar valodiskiem līdzekļiem, tā

[1] Skat. Vingre 2009; Rubene 2012.

arī neverbāli – ar mīmiku, žestiem, runas ātrumu, balss intensitāti, ar neverbālām skaņu reakcijām – smiekliem, raudāšanu, kā arī fizioloģiskām reakcijām – nosarkšanu/pietvīkšanu, uzbudinājumu u. c.

Tā kā emociju valodai ir raksturīgs patvaļīgums un neapzinātība, mēs uztveram šos signālus un atpazīstam tos. Kā atzinis krievu pētnieks Vladimirs Morozovs – „Cilvēka balsij piemīt dažas evolucionāri senas iezīmes. Tās ir ekstralingvistiskās īpašības, kas klausītājam dod papildu informāciju – arī par cilvēka emocionālo stāvokli" [Morozovs 1987: 6].

Šī raksta mērķis ir aplūkot pamatemociju *bailes* un *kauns* semantisko struktūru latviešu un lietuviešu valodā, analizējot leksikogrāfiskās definīcijas un izmantojot skaidrojošās, sinonīmu, frazeoloģismu vārdnīcas. Balstoties uz komponentu analīzes metodi, leksēmu analīze sastatāmā aspektā ļauj noteikt vārda nozīmes kopīgās un diferencējošās sēmas, t. i., kopīgos un atšķirīgos semantiskās struktūras komponentus.

Kā zināms, jēdziena **emocijas** izpratne dažādu zinātņu pētījumos nav viennozīmīga (emocijas un/vai jūtas). Tā „Pedagoģijas terminu skaidrojošajā vārdnīcā" emocijas ir definētas kā reakcija uz iekšējiem un ārējiem kairinājumiem, uzbudinājums, kas izpaužas specifiskā, samērā īslaicīgā pārdzīvojumā, savukārt jūtas kā attieksmes radīts pārdzīvojums, ilgstoši emocionāli procesi (līdzīgi kā tas ir definēts psiholoģijā). Tomēr latviešu valodniecībā pašlaik prevalē viedoklis par emociju un jūtu jēdziena nešķiršanu. Tāpēc vispirms pievērsīsimies šo leksēmu definīcijām leksikogrāfiskajos avotos (skat. 1. un 2. att.).

Emocija *Neiropsihiskās pašregulācijas komplekss, uzbudinājums, kas izpaužas specifiskā pārdzīvojumā un reaģēšanā dažādās situācijās.* Pozitīvās un negatīvās emocijas [LVV: 279].	**Emocija** *Psichinis pergyvenimas, susijaudinimas, jausmas* 'psihisks pārdzīvojums, uzbudinājums, uztraukums' [LKŽ II: 1132].
Emocijas, emocija *Jūtas; samērā īslaicīgi emocionāli stāvokļi* [LLVV II: 498].	
Emocionāls 2. *Tāds, kas spēj (parasti ātri, dziļi) pārdzīvot.* 3. *Tāds, kurā izpaužas jūtas, emocijas* [LLVV II: 499].	

1. attēls

Emocija, arī daudzskaitļa forma *emocijas* definēta gan kā specifisks pārdzīvojums, ko radījis noteikts uzbudinājums, gan kā jūtas un īslaicīgi emocionāli stāvokļi, bet pilnīgāk semantiku atklāj adjektīva *emocionāls* atvasinātā nozīme, t. i., tāds, kurā izpaužas jūtas, emocijas. Lietuviešu valodā emocijas formulētas kā psihisks pārdzīvojums, uzbudinājums, uztraukums.

Jūtas (dsk.) *Pārdzīvojums, kurā izpaužas cilvēka attieksmes pret apkārtni un pret sevi; arī emocijas.* Mīlestības, prieka, naida, sašutuma jūtas. Dziļas, karstas jūtas [LVV: 465].	**Jausmas** 1. *Malonus ar nemalonus pergyvenimas, emocija* 'patīkams vai nepatīkams pārdzīvojums, emocija'. 2. *Supratimas, nuovoka* 'izpratne, jēga, sajēgšana, sapratība'. 3. *Pojūtis* 'sajūta' [LKŽ IV: 316, 317].
Jūtas (dsk.) 1. noz. '*t. p.*' Goda jūtas 'morālas, ētiskas jūtas'. 2. *Mīlestība* [LLVV IV: 63].	

2. attēls

Jūtas raksturotas kā pārdzīvojums, kurā izpaužas cilvēka attieksme kā pret vidi, tā pret sevi pašu, resp., subjektu. LLVV jūtas rādītas kā polisēmisks vārds – arī ar nozīmi *mīlestība*, tātad ir saistība vēl ar vienu emociju, turklāt ar pozitīvu (tātad izpaužas arī divpusējība jeb ambivalence). Aizgūtie adjektīvi sensitīvs 'jutīgs, jūtīgs' (no latīņu) un sensibls 'juteklisks; jūtīgs, smalkjūtīgs' (no fr. > latīņu) [SvV: 712] pamatā tiek lietoti kā psiholoģijas termini.

Lietuviešu valodā *jausmas*, *jausmai* (daudzskaitļa forma) arī ir polisēmisks vārds ar trim nozīmēm: pamatnozīme izsaka vērtējumu vēlams/nevēlams pārdzīvojums un norāda, ka tā ir emocija, atvasinātās nozīmes ir saistītas ar jēdzienu *prāts* un abstraktu reāliju *sajūta*. Pamatnozīmē kā latviešu, tā lietuviešu valodā jūtu definīcijas komponents ir emocija, savukārt emocijas latviešu valodas definīcijā ir raksturotas kā jūtas. Tātad emociju un jūtu nediferencēšanu (pretstatā psiholoģijai) balsta arī šo leksēmu leksikogrāfiskās definīcijas.

No vērtējuma viedokļa analizētie emociju nosaukumi **bailes** un **kauns** ir negatīvas pamatemocijas.

Bailes 1. *Psihisks (emocionāls) stāvoklis, jūtas, kam raksturīgs satraukums, apjukums, nospiestība un ko izraisa briesmas, nelaime.* 2. *Neērtības, nedrošības izjūta, kauns.* 3. *Nemiers, rūpes, bažas (par ko)* [LLVV II: 23].	**Baimė** 1. *Neramumo jausmas, gresiant pavojui, nelaimei ir pan., bijojimasis* 'nemiera izjūta, draudot briesmām, nelaimei u. tml., baidīšanās, baiļošanās'. 2. *Baidyklė, šmėkla* 'putnu biedēklis; spoks, rēgs; bieds'. 3. *Daugybė* 'daudzums, milzums' [LKŽ I: 564].
Bailes 1. *Psihisks stāvoklis, kam raksturīgs satraukums, nemiers un nospiestība sakarā ar iespējamām vai paredzamām briesmām, nelaimi.* 2. *Rūpes, bažas, uztraukums (par ko).* 3. *Neērtības izjūta, nedrošība, arī kauns* [LVV 2006: 152].	

3. attēls

Leksēmas *bailes* un *baimė* latviešu un lietuviešu valodā ir polisēmiski vārdi ar trim nozīmēm katrā no valodām. Tomēr atbilstošas ir tikai pamatnozīmes, atvasinātās nozīmes latviešu valodā ir saistītas ar emocijas *kauns* izpausmi, lietuviešu valodā nozīmes pārnesums ir pastarpinātāks, attālinātāks.

1	2
Kauns 1. *Morālas jūtas, kas saistītas ar nepatīkamu pārdzīvojumu, piem., par kādu nodarījumu, rīcību.* 2. *Nepatika, mulsums, ko izraisa paša vai cita amorāla, nepieklājīga, arī situācijai nepiemērota rīcība.* 3. *Apkaunojums; arī negods.* 4. *Morāli negatīvi vērtējams fakts, parādība; morāli negatīvs (fakta, parādības) vērtējums.* 5. *Kautrība* [LLVV IV: 214, 215].	**Gėda** 1. *Negarbė, sarmata* 'negods, kauns'. 2. *Išviršiniai lyties organai* 'kaunums, ārējie dzimumorgāni' [LKŽ III: 194]. **Sarmata** 1. *Nemalonus jausmas, padarius smerkiamą veiksmą, negerai pasielgus, pasakius, gėda* 'nepatīkamas jūtas par nosodāmu rīcību, izturēšanos vai kaut ko sliktu pateiktu'. 2. *Lyties organai* 'kaunums, dzimumorgāni' [LKŽ XII: 163, 164].
Kauns 1. *Morālas jūtas, kas saistītas ar nepatīkamu pārdzīvojumu, vainas izjūtu par savu rīcību, izturēšanos*	

4. attēla turpinājumu skat. nākamajā lpp.

4. attēla turpinājums

1	2
2. *Nepatika, mulsums; neērtības izjūta; kautrība.* 3. *Negods, apkaunojums; morāli negatīvi vērtējams fakts, rīcība* [LVV: 498].	

4. attēls

Otra analizējamā leksēma *kauns* un lietuviešu *gėda/sarmata* ir vēl atšķirīgāka semantiskās struktūras ziņā: sazarotāks ir emocijas nosaukums latviešu valodā (piecas nozīmes), taču atvasinātās nozīmes semantiski ir tuvas pamatnozīmei; lietuviešu valodā ir tikai divas nozīmes, atvasinātā nozīme ir ar izteiktāku nozīmes pārnesumu.

Emociju nosaukumu analīzē un to semantikas izpētē būtiska nozīme ir arī jūtu izpausmes intensitātei. Zināmā mērā to atklāj leksikogrāfiskās definīcijas, tomēr pilnīgāk intensitāte izpaužas sinonīmu rindās. Analizējamo emociju nosaukumiem latviešu valodā sinonīmu rindas nav plašas (turklāt tajās nav iekļauti visi sinonīmi). Aplūkosim sinonīmus, kas izkārtoti pēc intensitātes.

(Iz)bailes – izbailes, izbīlis, nobīlis, pārbīlis; baismas, drausmas [SV 2002: 69, 154]; panika, fobija. Divas beidzamās leksēmas sinonīmu vārdnīcās nav iekļautas, tās verbalizē baiļu sajūtas visintensīvāko izpausmi kā uzmācīgu sajūtu, kā šausmas, kas cilvēku pārņem pēkšņi.

Baimė – bailė, bijojimas, nedrąsa, baugis, būgis, baugulys, baugesys, pabūgis, baisa, baisis, baisulys, pabaisys, bijonė, skraubis, išgąstis, nuogąstis, nuoganda, ganda, siaubas, pasiauba, klaikas, panika [www.lietuviuzodynas.lt/sinonimai/Baime]. Lietuviešu valodā vārda *baimė* sinonīmu rinda ir plašāka, tajā ir vairāki vienu un to pašu sakņu atvasinājumi. Arī lietuviešu valodā sinonīmu rinda rāda dažādu intensitātes izpausmi – no *izbīļa* līdz *briesmām*, tālāk kāpinot intensitāti līdz *šausmām* un *panikai*.

Negods/Kauns – kauna lieta, kauna traips; neslava, nesmukums, apkaunojums [SV 2002: 180; SV 1972: 195].

Gėda – sarmata, kaunus; degti iš gėdos, gėdos stulpas, gėdos dėmė; negarbė, nešlovė, neganda, akibrokštas, akikaistis, nuomentas, drova, drovis [www.lietuviuzodynas.lt/sinonimai/Geda].

Kā latviešu, tā lietuviešu valodā leksēmas *bailes* sinonīmu rindu veido ne tikai atsevišķas leksēmas, bet arī vārdkopas. Intensitātes ziņā izpausmes diapazons nav tik plašs kā leksēmai *bailes*.

Intensitāte atklājas arī vārdkopās un frazeoloģismos (skat. 5. att.).

Bailes Ka bail (bailes) ‘saka par kaut kā nevēlama augstu pakāpi, lielu daudzumu’ [LFV I: 117, 118].	**Baimė** Baimė dievo ‘saka izbrīnā (par kaut kā apjomu, pārpilnību, spēcīgumu)’ Gyva baimė ‘liels skaits, daudzums’ Baimės (į)duoti ‘nopērt, sodīt’ Baimė matyti ‘ļoti daudz’ Baimė ryti ‘baidīties, bīties’ Baimė veikti ‘būt nemierīgam, satrauktam’ Baimė žiūrėti ‘ļoti stiprs, spēcīgs, baiss’ Kad baimė ‘ļoti daudz (izbrīnā); ļoti stipri’ Baimės akys plačios ‘bailēm lielas acis’ [FŽ: 91]; [www.lietuviuzodynas.lt/frazeologizmai/Baime].
Kauns Apēst kaunu maizē ‘saka, ja kādam nemaz nav kauna’ Nebūt mājā, kad kaunu dala ‘saka, ja kāds ir nekaunīgs’ Pienaglot (likt) pie kauna staba ‘atklāt, izskaidrot ko nosodāmu, netikumīgu’ Palikt kaunā ‘nonākt situācijā, kad ir kauns, neērti, piem., par ko neizdarītu, nepaveiktu’ Prast(ies) kaunu ‘rīkoties saskaņā ar morāles, sadzīves normām Krist kaunā ‘izdarīt ko morāles normām neatbilstošu, tikt apkaunotam’ (Sa)metas kauns ‘saka, ja pārdzīvo kauna jūtas; saka, ja pārdzīvo mulsumu, neērtības izjūtu’ Smacē kauns ‘saka, ja pārdzīvo ļoti spēcīgas kauna jūtas; saka, ja piedzīvo lielu apkaunojumu’ No (aiz) kauna (vai) zemē (ie)līst ‘justies ļoti neērti, izjust ļoti lielu apkaunojumu’ [LFV I: 532, 533; LLVV IV: 214, 215; LLVV VIII: 597; LVV: 498].	**Gėda/Sarmata** Gėdos karta ‘trakošana, trakums, kas rada izbrīnu’ Prie gėdos stulpo prikalti ‘publiski nosodīt’ Kraujo gėda ‘izvirtība, netiklība, palaišanās izvirtībā’ Gėdos stulpas ‘kauna stabs’ Gėdos dėmė ‘kauna traips’ Nebuvo kur sarmata dalija ‘nekaunīgs, bezkaunīgs’ Sarmatą išmesti iš akių ‘iedrīkstēties’ Sarmatoje sudegti ‘ļoti kaunēties’ [FŽ: 211, 598; LKŽ III: 194]; [www.lietuviuzodynas.lt/frazeologizmai/Geda www.lietuviuzodynas.lt/frazeologizmai/Sarrmata].

5. attēls

Jāatzīmē, ka „Latviešu frazeoloģijas vārdnīcā" ir dots tikai viens frazeoloģisms ar leksēmu *bailes* (nav fiksēti frazeoloģismi ar vārdu *bailes* arī skaidrojošajās vārdnīcās), savukārt ar leksēmu *kauns* frazeoloģijas vārdnīcā ir fiksēti trīs frazeoloģismi – *apēst kaunu maizē; nebūt mājā, kad kaunu dala; pienaglot (likt) pie kauna staba*. Pārējie latviešu frazeoloģismi ir no LLVV un LVV.

Lietuviešu frazeoloģijas vārdnīcās ir fiksēti deviņi frazeoloģismi ar vārdu *baimė*. Nozīmes ziņā tuvi ir frazeoloģismi *gyva baimė*, *baimė matyti* un latviešu frazeoloģisms *ka bail (bailes)* 'liels daudzums, ļoti daudz'; līdzīga nozīme ir arī lietuviešu frazeoloģismiem *baimė dievo* un *kad baimė*, bet to lietojums ir saistīts ar izbrīnu. Ļoti stipras, spēcīgas, pat baisas izjūtas var izteikt, piemēram, *baimė žiūrėti*.

Latviešu un lietuviešu vārdnīcās frazeoloģismu skaits ar leksēmām *kauns* un *gėda/sarmata* ir aptuveni vienāds, turklāt vairāki frazeoloģismi abās valodās ir analoģiski arī intensitātes ziņā: *nebūt mājā, kad kaunu dala* un *nebuvo kur sarmata dalija*; *pienaglot (likt) pie kauna staba* un p*rie gėdos stulpo prikalti*; s*macē kauns* un s*armatoje sudegti*. Latviešu valodā ir arī frazeoloģismi ar mazāku intensitāti, piemēram, *(sa)metas kauns*.

Frazeoloģismu sakarā vēl jāpiebilst, ka latviešu skaidrojošajās vārdnīcās ir virkne stabilu vārdu savienojumu, kuros ir nozīmes pārsemantizējums, bet par frazeoloģismiem tie nav atzīti arī jaunākajās pārstrādātajās vārdnīcās (skat. LVV), piemēram, *aklas (paniskas) bailes, nāves bailes, iedzīt bailes, dzīvot vienās bailēs; kauna darbs, kauna lieta, kauna traips, smacē kauns*.

Emociju nosaukumu *bailes* un *kauns* definīciju analīze latviešu un lietuviešu valodā rāda, ka 1) visplašākā semantiskā struktūra ir leksēmai *bailes*, bet lietuviešu valodā tai ir izteiktāks nozīmes pārnesums; 2) abās valodās semantiski tuvas ir pamatnozīmes, bet atvasinātās nozīmes ir atšķirīgas; 3) abu emociju pārstāvētās leksēmas ļauj izteikt kā emocijas vērtējumu, tā arī intensitāti.

AVOTI UN LITERATŪRA

FŽ – *Frazeologijos žodynas*. Red. J. Paulauskas. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.

LFV – Laua, A., Ezeriņa, A., Veinberga, S. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca. 1.–2. sēj.* – Rīga: Avots, 1996.

LKŽ II – *Lietuvių kalbos žodynas. T. 2.* – Vilnius: Mintis, 1969.

LKŽ III – *Lietuvių kalbos žodynas. T. 3.* – Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956.

LVV – *Latviešu valodas vārdnīca.* – Rīga: Avots, 2006.

LLVV II – *Latviešu literārās valodas vārdnīca. 2. sēj.* – Rīga: Zinātne, 1973.

LLVV IV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca. 4. sēj.* – Rīga: Zinātne, 1980.

ME – Mīlenbahs, K. *Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. 1.–4. sēj.* – Rīga, 1923–1932.

Marcinkevičienė, R. Karo metafora. In: *Darbai ir Dienos, 1995, Nr. 1(10).* – Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 121–124 p.

Morozovs, V. *Emociju valoda dzīvnieku un cilvēka pasaulē.* – Rīga: Zinātne, 1987.

PTSV – Autoru kolektīvs. *Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca.* – Rīga: Zvaigzne ABC, 2000.

Rubene, D. Leksēmu ilgas un ilgoties semantiskā analīze Januša Višņevska romānā „Vientulība tīmeklī" un tā tulkojumā latviešu valodā. No: *Valoda – 2012. Valoda dažādu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums XXII.* – Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds „Saule", 2012, 126.–133. lpp.

SV 2002 – Grīnberga, E., Kalnciems, O. u. c. *Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca.* – Rīga: Avots, 2002.

SV 1972 – Grīnberga, E., Kalnciems, O. u. c. *Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca.* – Rīga: Liesma, 1972.

SvV – *Svešvārdu vārdnīca.* Dr. philol. J. Baldunčika redakcijā. – Rīga: Jumava, 1999.

Vingre, V. *Dusmu metaforikas kontrastīvais aspekts latviešu un vācu valodā.* Promocijas darba kopsavilkums. – Daugavpils Universitāte: Akadēmiskais apgāds „Saule", 2009.

www.lietuviuzodynas.lt/sinonimai

www.lietuviuzodynas.lt/frazeologizmai

Dana ŠVENČIONIENĖ
(Kaunas University of Technology)

The Contrastive Analysis of the Analytical Structure of the Verb Phrase

Summary

The Contrastive Analysis of the Analytical Structure of the Verb Phrase

The present article provides the contrastive analysis of the analytical structure of the verb phrase as the compound verbal predicate which is analysed according to its role in the clause in the language of science in English and Lithuanian. Several semantic groups of the verbs that form this kind of the verb phrase can join the verbal complement expressed by the infinitive. Furthermore, translating into Lithuanian, the morphosyntactic expression and the boundaries of the specific verb phrase do not always correspond to the same analytical structure of the verb phrase in English. Also, the analytical structure of the verb phrase viewing the analyticity of the verb forms is understood and approached differently in the contrasting languages.

The investigation is based on the approach from function to structure and meaning to reveal the contrastive differences of the expressed content in reference to the analytical structure of the verb phrase.

Key words: *analytical type of the verb phrase, i.e. compound verbal predicate, infinitive as the complement, morphosyntactic expression, contrasting languages, language of science*

Santrauka

Veiksmažodžio frazės analitinės struktūros kontrastinė analizė

Straipsnyje tiriama veiksmažodžio frazės analitinė struktūra, t.y. suvestinis tarinys anglų ir lietuvių mokslo kalboje. Veiksmažodžio frazės sandaroje pagrindinis veiksmažodis prisijungia papildymą, reiškiamą bendratimi ar gerundijumi / dalyviu, taip sudarydamas sudėtingos struktūros gramatinį predikatą. Anglų kalbai būdinga veiksmažodžio frazės analitinė struktūra, sudaroma iš atskirų žodžių ir morfemų bei kitų rodiklių (afiksų), kurie žymi gramatinę reikšmę. Verčiant iš anglų kalbos, veiksmažodžio frazės ribos ir morfosintaksinė raiška ne visada atitinka tą pačią raišką lietuvių kalboje. Be to, veiksmažodžio frazės bei jų formų analitiškumas morfologiniu ir sintaksiniu požiūriu šiose kalbose suprantamas ir aiškinamas skirtingai.

Šiame darbe nagrinėjami specifiniai veiksmažodžio frazės (suvestinio tarinio) raiškos atvejai, kurie susieti su savita vienos ir kitos kalbos sistemine asmenuojamųjų veiksmažodžių formų raiškos ir sandaros specifika.

Raktiniai žodžiai: *veiksmažodžio frazės analitinė struktūra, t.y. suvestinis tarinys, papildymas reiškiamas bendratimi, morfosintaksinė raiška, kontrastinės kalbos, mokslinė kalba*

*

I. Introduction

Investigating the morphosyntactic clause structure in English and Lithuanian it is relevant to observe, through the interference of these languages, whether and how the verb phrase of the analytical structure in English can be adopted in the syntactic clause structure in Lithuanian. The problem is related to the analytical structure of the verb phrase that is analysed on different levels of grammar. Comparing the specific structure of the verb phrase in the analytic English some mismatches regarding the boundaries of the compound verbal predicate do not always correspond to the synthetic Lithuanian.

The aim of the present study is to explore the verb phrase of the analytical structure that comprises the main verb joining the verbal complement.

The following **task** addressed in the study is: to substantiate the analysis based on the theory of the verb phrase and present the contrastive specificities of the investigated phenomenon.

The following **research methods** applied in the study are: the method of syntactic typology [Zaefferer 1995: 1109–1115] and the contrastive analysis [Chesterman 2004: 95]. The analysed data have been compared typologically to determine the translation phenomena pragmatically relevant to the verb phrases that are implemented within the clauses of the scientific texts (Edwards 2010; Farret, Simoes 2006; Pimentel 2008) in the contrasting languages. The analysed examples approaching to the compositional content are grouped according to the expression of the main verb relevant to the grammatical categories.

II. The analysis and discussion

The specific structure of the verb phrase *VP (vt + inf. / gerund*), i.e. the compound verbal predicate, has a variety of composition in regard to the content and the expression at different levels of grammar in English and Lithuanian. The main transitive verb supplemented with the dependent

infinitive is considered to be the 'subjective' and, therefore comprises the analytic structure of the verb phrase. The complement used inside the structure of the verb phrase usually depends on the subclass of the main conjugated verb. Therefore, the verbs as lexical units, differentiated into several semantic groups [Huddleston, Pullum 2002: 1225–1232; Ambrazas (ed.) 2006: 554–555, 654], e.g. the *verbs with modal meaning, verbs of beginning or finishing, verbs of volition, intension, agreement or refusal, or memory,* etc., and supplemented with the infinitive or the gerund can comprise the specific verb phrases of the analytical structure. The types of the complement that can be linked to the main verb are not equal component parts inside the verb phrase considering the meaning and expression. Regarding the expression of the complement, some verbs (e.g. *agree, want, arrange,* etc.) can join only the infinitive whereas the other verbs (e.g. *admit, enjoy, regret, mind, avoid,* etc.) can join the gerund, and some of the verbs (e.g. *stop, quit, start, forget, remember, pretend*, etc.) can take both forms – the infinitive or the gerund.

The infinitive is regarded as the non-finite and meaningful part of the compound verbal predicate, whereas the main verb as the auxiliary used inside the verb phrase performs two functions, i.e. it lexically adjusts and supplements the characteristics of the action. The relationship between the components exists inside the structure of the verb phrase. The point is that the expressed characteristics of the verb phrase can be highlighted by the second dependent component, i.e. infinitive or the substituting participle, whereas the finite form complements the character of the action expressed by the lexical-modal element [Labutis 2002: 322].

The grammatical *tense* distinctions of present, past, and future vary in both languages. The realization of the analytical structure of the verb phrase of the concrete analysis generally highlights the reference to the grammatical categories that can be explained on the basis of morphology, syntax, and semantics [Comrie 1995: 1244; Dahl 2004: 1180–1181]. The essential point is that auxiliary verbs are considered to be the 'head' words, whereas the auxiliary verbs as 'operators' are much considered as they indicate tense, mood, aspect, and voice [Huddleston, Pullum 2002: 51, 215], e.g.*: (1) he* ***tried to show*** *how people instinctively navigate / jis* ***bandė / stengėsi parodyti****, kaip žmonės instinktyviai ieško; (2) he* ***wanted to locate*** *what things actually are / jis* ***troško nustatyti*** *daiktų esmę.*

Such semantic categories as *agent, patient*, or *affected object* are relevant to voice and can reveal the meaning of a clause, events, and specific

order or hierarchy, which determines the relations between the agent and the patient, *e.g.: (3) a high standard of living* ***can be achieved*** */ aukštą gyvenimo lygį* ***galima užtikrinti****; (4) the money spent on energy* ***can*** *instead* ***be spent*** *on consumer goods / pinigus, panaudotus energijos gavybai,* ***galima išleisti*** *plataus vartojimo prekėms; (5) it* ***is required to produce*** *a consistent set of units /* ***būtina pateikti*** *nuoseklių vienetų komplektą; (6) a power plant* ***needs to operate*** */ jėgainė* ***turi veikti****; (7) biofuels* ***are*** *just* ***beginning to be developed*** *in Europe / biokuro vartojimą tik* ***pradeda plėtoti*** *Europoje; (8) specific support actions* ***have to be taken*** *soon /* ***turi būti reaguojama (reikia reaguoti)*** *į konkrečius veiksmus; (9) a fact* ***may have been forgotten*** */ galimybė tikriausiai* ***buvo užmiršta****.*

Comparing the structure of the examples, the differences related to the morphosyntactic and semantic specificity of the modal verbs are highlighted in both languages. Conjugated verbs having the modal meaning with the infinitive comprise the type of the Lithuanian compound verbal predicate. Some of the English conjugated verbs do not show modality, therefore, they are translated into Lithuanian as verbs with modal meaning.

Mood expresses modality, i.e. the speaker's attitude towards the content of the utterance. The verb forms of mood, composing the analytical type of the verb phrase, show mismatches related to grammatical indicators and meaning in the two languages, *e.g.: (9) the dislocations* ***might appear*** *problematic for designers / interjero dizaineriams šie pakeitimai* ***galį atrodyti*** *sudėtingi; (10) fossil energy subsidies* ***should be withdrawn*** */ iškastinio energijos dotacijos* ***turėtų būti panaikintos****; (11) technologies* ***should be able to provide*** *this / technologijos* ***turėtų (turi) gebėti pateikti*** *tai; (12) today* ***could live*** */ šiandien* ***galėtų (gali) gyventi****.*

The point is that *future* is understood not as a tense but as a mood [Comrie 1995: 1245; Holvoet, Pajėdienė 2004: 124], e.g.: *(13) technologies* ***will not be able to replace*** *energy consumtion / energijos išteklių technologijos* ***negalės / neįstengs pakeisti*** *energijos suvartojimo; (14) production methods* ***will help reduce*** *the recovery time in the future / tai* ***padės sumažinti*** *regeneravimo laiką ateityje.*

The analysed examples of the verb phrase containing the analytical verb forms highlight the combinations of the verbs paradigmatically being related to the synthetic forms that generally organize the system of grammatical tenses.

Moreover, the verb phrase of analytical structure can comprise the main verb supplemented with the two verbal complements expressed by

the infinitives and, therefore, form the complicated structural type of the predicate in English and Lithuanian, e.g.: *(15) supervision* ***may help switch*** *off the faulty component / stebėjimas / priežiūra* ***gali padėti išjungti*** *sugedusį komponentą; (16) you* ***may wish to report*** */ jūs* ***galite pageidauti pateikti*** *ataskaitą.*

Furthermore, the analytical structure of the verb phrase can contain the main verb supplemented with the complement expressed by the prepositional gerund. The gerund is neither conjugated nor shows number, case, and tense in English [Huddleston, Pullum 2002: 104]; however, it can indicate aspect [Hornby et al. 2000: 1076]. The complement expressed by the gerund can correspond to the participle in Lithuanian which is inflected and indicates grammatical tense, voice, gender, and number. However, the use of the infinitive instead of the participle is often preferred, e.g.: *(17) long-distance trains* ***do not stop travelling*** *for the night /* ***nenustoja keliauti*** *(keliavę); (18) an efficient economy* ***can grow without using*** *more energy* ***/*** *efektyumu pasižyminti ekonomika* ***gali augti nenaudodama*** *daug energijos*; *(19) the handle* ***can start spinning*** *dangerously backwards / rankena* ***gali pradėti suktis*** *atgal, sukeldama pavojų; (20) extra biomass* ***is needed to keep on existing*** */ papildomą biomasę* ***reikia palaikyti.***

The analysed structures of the examples contain some verbs that join the complement expressed by the infinitive or the participle in Lithuanian, whereas the participle can be interchangeable with the infinitive only in few cases. The investigated examples comprising the verb supplemented with the gerund are not numerous.

The following examples present the analytical structure of the verb phrase in English that can correspond to the simple structure of the predicate in Lithuanian, e.g.: *(21) it* ***continues to preserve*** *stability / jis* ***tebeišlaiko*** *stabilumą; (22) it* ***continues to dominate*** */ ji* ***tebedominuoja*** *ir dabar.*

Finally, it must be mentioned that some constructions, containing the infinitive used optionally with verbs denoting motion to express purpose [Bybee 2000: 799; Ambrazas (ed.) 2006: 557] are not considered as grammatical predicates, e.g.: *(23) carbon dioxide* ***is burned*** *to provide heat or to generate electricity / anglies dioksidas (yra)* ***sudeginamas*** *siekiant gaminti šilumą ar elektros energiją.*

To sum up, the presented examples allow to overview the verb phrases of the analytical structure in English used in the scientific texts.

Conclusion

The investigated examples in regard to the analytical structure of the verb phrase allow considering the use of the verbs with modal meaning being mostly preferred in the scientific texts. The translated examples correspond to the compound verbal predicate bearing the synthetic expression of the verb form in Lithuanian. Also, the analysed examples prove that the analyticity of the verb forms is more specific for the English verb phrase analysed morphosyntactically, whereas the Lithuanian compound verbal predicates are determined syntactically.

SOURCES

1. Edwards, C. Interior Design – A Critical Introduction. 2010.

2. Farret, F., Simoes, G. Integration of Alternative Sources of Energy. A John & S. Inc., IEEE Press. 2006.

3. Pimentel, D. Biofuels, Solar and Wind as Renewable Energy Systems – Benefits and Risks, Springer Science+Business Media B.V. 2008.

LITERATURE

Ambrazas, V. (ed.) *Lithuanian Grammar*. – Vilnius: Baltos lankos, 2006.

Bybee, J. Verb. In: Booij, G., Lehmann, Ch., Mugdan, J. (ed.). *Morphology. An International Handbook on Inflection and Word-Formation, vol. 17.1*. – Berlin: Walter de Gruyter, 2000, p. 794–808.

Chesterman, A. Translation as an Object of Research. In: Kittel, H., et al. (eds.). *Translation: Handbooks of Linguistics and Communication Science, vol. 26.1*. – Berlin: Walter de Gruyter, 2004, p. 93–100.

Comrie, B. Tense and aspect. In: Jacobs, J., Von Stechov, A., Sternefeld, W., Vennemann, T. (ed.). *Syntax. HSK. 9.2*. – Berlin: Walter de Gruyter, 1995, p. 1244–1251.

Dahl, O. Tense. *In*: Booij, G., Lehmann, Ch., Mugdan, J. (ed.). *Morphology. An International Handbook on Inflection and Word-formation, vol. 17.2*. – Berlin: Walter de Gruyter, 2004, p. 1180–1189.

Holvoet, A., Pajėdienė, J. Laiko kategorija ir laiko formos. In: Holvoet, A., Semėnienė, L. (ed.). *Gramatinių kategorijų tyrinėjimai*. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2004, p. 121–140.

Hornby, et al. Oxford advanced learner's dictionary of current English In: *Wehmeier, 6th Edition*. – Oxford: Oxford University Press, 2000.

Huddleston, R., Pullum, G. *The Cambridge Grammar of the English Language*. – Cambridge: CUP, 2002.

Labutis, V. *Lietuvių kalbos sintaksė*. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2002.

Zaefferer, D. Comparative Surveys in Syntactic Typology. In: Jacobs, J., Von Stechov, A., Sternefeld, W., Vennemann, T., (ed.). *Syntax. HSK. 9.2*. – Berlin: Walter de Gruyter, Berlin New York, 1995, p. 1109–1115.

Māra VALPĒTERE
(Latvijas Kultūras akadēmija)

Noteiktības izteikšana latviešu un norvēģu sarunvalodā

Summary
Expression of Definiteness in Spoken Latvian and Norwegian

In Latvian, definiteness is expressed by definite flexions of adjectives and inflective participles, demonstrative pronouns used in the function of the definite article in front of a noun and possessive pronouns in front of an adjective. A particularly outstanding feature of spoken language is the use of demonstratives **tas/tā** in the function of the definite article. Though this use of demonstratives is considered to be unwelcome by some linguists from the standpoint of language culture and a loan from German, it is still a considerable part of the Latvian spoken language. If they are used in the written language or a prepared speech, then the choice falls on demonstratives – **šis/šī**. Although definite adjectives are a later phenomenon, and they are not used in folk's tongue in many dialects, in spoken language there can be observed a considerable frequency of usage. Looking through the spoken language material, it seems that using definite adjectives a speaker sometimes tries to disregard all the language norms not thinking about the language culture.

In Norwegian, there are more indicators of definiteness than in Latvian – definite forms of substantives, definite articles, definite forms of adjectives, and determiners, which include demonstratives and possessives. However, as in the Latvian language, there should be differentiated the formal indicators of definiteness and its semantic expression. A significant feature that makes a distinction between the Norwegian and the Danish language is "double definiteness" (*dobbelt bestemmelse*) where definiteness is expressed not only by the definite article in front of a nominal, but also the definite form of the substantive. "Double definiteness" can also be supplemented with a possessive after the substantive.

All the Latvian language examples used in the article are taken from spontaneous interviews of young people executed in 2005, while in Norwegian there are examples from the spoken language corpora – TAUS (1971–73).

Both in spoken Latvian and Norwegian the meaning of definiteness is expressed often and by different indicators.

Key words: *Colloquial speech, informal interview, definiteness, Latvian language, Norwegian language*

*

Viena no nomenu gramatiskajām kategorijām daudzās valodās ir noteiktība un nenoteiktība, kas norāda, vai objekts (tēma), par kuru tiek runāts, ir zināms vai nezināms.

Latviešu valodā noteiktību vai nenoteiktību norāda ar adjektīva un lokāmo divdabju noteikto vai nenoteikto galotni [Paegle 2003: 56]. Termini *noteiktā* un *nenoteiktā* galotne latviešu valodā aizgūti kā burtisks tulkojums no vācu valodas, runājot par noteikto un nenoteikto artikulu. Valodniece Rasma Grīsle apgalvo, ka šāds burtisks pārņēmums ir neprecīzs, un *latviešu valodā „nenoteiktās" galotnes ne jau arvien norāda ko nenoteiktu vai svešu un otrādi – „noteiktās" ko noteiktu vai pazīstamu*. „Noteiktie" adjektīvi tiek dēvēti arī par *pronominētiem* adjektīviem, jo t. s. noteiktās galotnes radušās, vārda beigās pievienojot pronomena *jis* formas atšķirībā no īsākajiem *vienkāršiem* adjektīviem [Grīsle 1999: 82, 84]. Pastāv arī atzinumi, ka *noteiktā galotne norāda ne tikai uz pazīmi kā zināmu, bet tai ir arī īpašības pastiprinātāja funkcija* [Paegle 2003: 57].

Latviešu valodā pie noteiktības izteikšanas līdzekļiem min arī norādāmo pronomenu lietojumu artikula funkcijā, kas sevišķi spilgti izpaužas sarunvalodā, un piederības pronomenu lietojumu pirms adjektīva.

Norvēģu valodnieks Juns Ēriks Hāgens runā par substantīvu noteikto un nenoteikto formu sakarību ar substantīvfrāzes referenci, un šo formu lietošana signalizē, kā uztvērējam konkrētā reference jāizprot. Arī viņš norāda, ka nepastāv gramatisko jēdzienu „noteiktā forma" (*bestemt*) un „nenoteiktā forma" (*ubestemt*) tieša atbilstība konkrētajam references tipam. J. Ē. Hāgens referenci iedala individuālajā (*individuell referanse*) un vispārīgajā referencē (*generisk referanse*), kur vispārīgo referenci izsaka gan noteiktās, gan nenoteiktās formas. Savukārt individuālo referenci iedala noteiktajā (*definitt*) un nenoteiktajā (*indefinitt*) referencē, lai gan arī te nav pilnīgas atbilstības [Hagen 2004: 51, 52, 59].

Noteiktību norvēģu valodā izsaka substantīvu noteiktās formas, noteiktie artikuli, adjektīvu noteiktās formas un determinētāji, kas ietver norādāmos un piederības pronomenus.

Piemēri latviešu valodā ņemti no 2005. gadā veiktajām spontānām jauniešu intervijām – stāstījumiem par bērnību, skolas gadiem, jauniešu dzīves uztveri utt.; piemēri norvēģu valodā – no sarunvalodas korpusa TAUS, kur numuri iekavās norāda, kā respondenti fiksēti pierakstos.

R. Grīsle kritiski vērtē pārāk biežo un brīžiem nevajadzīgo adjektīvu noteikto formu lietošanu latviešu terminu veidošanā un literārajā valodā,

jo tautas valodā jeb sarunvalodā un daļā izlokšņu noteiktās galotnes nelieto. Piemēru *māte dedzina savas vecas kurpes, bet puika iemet krāsnī savus jaunus zābakus* pretstatā mums ierastajam noteikto galotņu lietojumam valodniece skaidro, ka vēstītājam nav svarīgi, **kurus** no saviem apaviem māte ar dēlu dedzinājuši un vai viņiem vispār bijuši citi apavi, bet gan **kādus** apavus [Grīsle 1999: 82–84].

Konkrētais sarunvalodas materiāls (jāņem vērā, ka tā ir neformāla intervija, ne ekspresīva saruna) vedina domāt, ka adjektīvu noteikto formu lietojums ir ievērojams:

- un tad es biju baigi laimīgā / ka es nomainīju skolu
- viņa ir baigi foršā
- tas bij' labais

Tomēr atrodami arī piemēri, kas sasaucas ar valodnieces minētajiem:

- man ir māsa jaunāka / [..] / un četrgadīgs brālītis

Piemēros noteiktie adjektīvi nav gari, un jāpiekrīt R. Grīsles apgalvojumam, ka valodā vērojama nepatika pret daudzzilbīgiem, grūti izrunājamiem vārdiem un tie pēc iespējas tiek īsināti. [Grīsle 1999: 83] Tomēr analizējamajā materiālā sastopams ievērojams pronominēto adjektīvu lietojuma biežums:

- vienkārši ē bij' man viens tāds draugs, kurš vēl arvien ir.. / [..] / nu viņš nebija no tiem no tiem varbūt kurš tika uzskatīts par par par vis vistādiem ē gudrākajiem vis vistādiem.. tādiem.. tādiem.. labākajiem
- man ir divas māsas vēl / [..] es esmu vecākā / ē.. pirmai jaunākajai māsai ir četrpadsmit gadi un.. mazajai māsai ir ē.. ir četri

Lingviste Dzintra Paegle atzīmē, ka adjektīvus ar nenoteikto galotni lieto, ja pirms tiem ir pronomens vai to atvasinājums, kas norāda uz nenoteiktību, piem., *kāds, kaut kāds, visāds* utt. [Paegle 2003: 58] Sarunvalodā ir raksturīgs to šāds adjektīvu lietojums, kas padara izteikumu mazāk kategorisku, bez konkrētiem apgalvojumiem, neko precīzu nepasakot:

- vai tu strādā **kādu** algotu darbu?
- vai nav **kaut kāda** agrāka atmiņa no [*bērnības*]?
- man bērnībā bija vairāk kauns no savas mātes par viņas izskatu / jo visiem normālas mātes kā mātes / man vienīgā staigā **kaut kādā** baltā mētelī plandošā
- es no miskastes izvilku **kaut kādu** mazu kaķa bebīti
- vecumdienās man būs apkārt šausmīgi daudz kaķi un es būšu nogrimusi papīros / **visādos** lielos mazos papīrīšos

Tomēr arī pēc šiem pronomeniem vai to atvasinājumiem sastopami arī adjektīvi vai lokāmie divdabji ar noteikto galotni:

- tu nezini vai tev tūlīt iedos **kaut kādu** tulkojamo gabalu vai neiedos

Piemērā „tulkojamais gabals" tiek uztverts kā iepriekš zināms (gandrīz termins). Acīmredzot runātājai jau iepriekš doti tulkojumi.

Adjektīvus (vai lokāmos divdabjus) ar noteikto galotni lieto tad, ja pirms tiem ir pronomeni, kas raksturo priekšmetu kā zināmu, piem., *šis, viss* utt. un piederības pronomeni [Paegle 2003: 58]:

- tad vienu brīdi es gāju mākslas skolā tad es krāju **visus**.. **visas** iespējamās kaut kādas kaltētas puķītes un salmiņus
- man ļoti patīk kļošas / tas ir platas.. ar platajiem galiem bikses [..] / es uzvilku nesen **savas** vecās taisnās bikses un es visu dienu šausmīgi slikti jutos

Sarunvalodai latviešu valodā raksturīga arī norādāmā pronomena ***tas, tā*** lietošana noteiktā artikula funkcijā līdzās substantīvam, kuru tas apzīmē. Artikuls kā palīgvārdu vārdšķira vēsturiski veidojies no norādāmajiem pronomeniem un numerāļiem, un norādāmie pronomeni artikula funkcijā var būt arī daudzām valodām kopīga attīstības tendence. Valodniece Andra Kalnača atzīmē, ka, lai gan pronomena ***tas*** lietojums dažkārt tiek uzskatīts par nevēlamu no valodas kultūras viedokļa un aizguvumu no vācu valodas, tomēr tas ir būtiska latviešu sarunvalodas daļa [Kalnača 2007: 438]:

- vai ģimenē [ir] kaut kādas tradīcijas?
  nu .. visi svētki / [..] / tas kad **tajos** svētkos savācās kopā tiešām.. / vienalga vai ir **tie** līdzekļi taisīt lielas svinības ar radiniekiem vai **to** līdzekļu nav / [..] / un tas rada **to** svētku sajūtu
- vai studiju vietā [..] pastāv tāda klačošanās [..]?
  tā klačošanās var būt līdz **tai** robežai / ka **to** cilvēku nesāk apvainot

Valodnieks Ojārs Bušs atzīmē: ja noteiktības funkcijas izteikšanai latviešu valodā izmantots norādāmais pronomens artikula funkcijā, tad adjektīva pirms substantīva parasti nav, lai gan būtu iespējams konstruēt arī izdomātus piemērus ar abiem noteiktības rādītājiem. [Bušs 1984: 31] Tomēr šādu piemēru sarunvalodā nav mazums:

- kā satiec ar brāli un māsu?
  ar brāli labi / jo.. ir tā kad viņš jau mani reti redz / un tad es viņam esmu tā mīļā māsa
- (informants stāsta, ka sētā nolaidies helikopters): neviens jau arī nezina kas tas bija / tikai atceros ka viņš bija **tajās** militārajās krāsās

Norvēģu valodā noteiktību izsaka arī substantīva noteiktās formas. Jāatzīmē noteikto artikulu īpatnība norvēģu valodā – tie tiek rakstīti kopā ar substantīvu un pievienoti vārda beigās kā galotne. Pirms vārda lietotais noteiktais artikuls parasti tiek lietots, ja starp to un substantīvu atrodas adjektīvs (vai numerālis), tāpēc to arī dēvē par adjektīva noteikto artikulu (*adjektivets bestemte artikkel*). [Hagen 2004: 211] Pēc formas tas ne ar ko neatšķiras no norādāmajiem pronomeniem ***det/den*** (tas/tā). Arī adjektīvi ir noteiktajā formā, kas nereti sakrīt ar daudzskaitļa formu.

• det var **den** største spenningen av alt [Hanssen [et al] 1976: 19; TAUS – A 51]

(tas bija vislielākais satraukums no visiem)

Piemērā redzams, ka noteiktā reference lietota dubulti – gan ar noteikto artikulu, gan ar substantīva locījuma galotni. Šo fenomenu valodniecībā dēvē par „dubulto noteiktību" (*dobbelt bestemmelse*). Norvēģu valodā sastopama arī „vienkāršā noteiktība" (*enkelt bestemmelse*), kad uz noteikto referenci norāda tikai noteiktais artikuls, bet substantīvs paliek nenoteiktajā formā. „Dubultā noteiktība" ir iezīme, kas atšķir norvēģu valodu no dāņu valodas, kur pastāv tikai „vienkāršā noteiktība". Vēsturiski, kad Norvēģija bija Dānijas sastāvā, dāņu valoda bija oficiālā valoda Norvēģijā un „vienkāršā noteiktība" tika uzskatīta par vienīgo pareizo. Šis valodas vēstures fons arī nosaka to, ka „vienkāršā noteiktība" tiek uztverta kā rakstu, grāmatu valodas iezīme un svinīgāka nekā „dubultā noteiktība". Tomēr „vienkāršā noteiktība" tiek lietota tādās sfērās, kas pieprasa smalku valodu, kā, piem., reliģija, oficiālo iestāžu tradicionālos nosaukumos u. c. [Hagen 2004: 55, 56]

• **Den** hellige ånd (Svētais gars)

• **Den** norske bank (Norvēģijas banka)

Kā iepriekš minēts, latviešu valodā adjektīviem ir noteiktās galotnes, ja piederības pronomeni lietoti pirms adjektīva. Arī norvēģu valodā lieto piederības pronomenus, lai izteiktu noteikto referenci, bet to novietojumam pirms vai pēc substantīva ir būtiska nozīme substantīva formas izvēlē. Ja pronomens atrodas pirms substantīva, substantīvs ir nenoteiktajā formā, ja pēc – noteiktajā. Adjektīva noteiktā forma paliek nemainīga.

• **den** første mannen ***min*** / han sto jo i foreningen [TAUS – A43]

Burtisks tulkojums: (**tas** pirmais vīrs mans / viņš bija protams biedrībā)

Pronomenu novietojot pirms substantīva, iegūstam – ***min*** første man.

Dotajā piemērā redzama ne tikai „dubultā noteiktība", bet pat „trīskāršā noteiktība" (piederības pronomens kā vēl viens noteiktības rādītājs). Šādu piemēru sarunvalodas materiālā ir sevišķi daudz.

- og da var det **den** yngste broren ***min*** da som bor på Ekeberg å så jeg da [Hanssen [et al] 1976: 27; TAUS – A 43]

  Burtisks tulkojums: (un tad bija **tas** jaunākais brālis mans, kas dzīvo Ēkebergā un tad vēl es)

Norādāmo pronomenu (jeb artikulu) pirms substantīva norvēģu valodā lieto anaforiski, lai atsauktos uz kaut ko agrāk pieminētu, norādot uz kādu personu vai priekšmetu vai arī piešķirot izteikumam uzsvērumu. [Hagen 2004: 210, 211]

- dem setter jeg så høyt / altså **de** jentene [TAUS – A43]
  (viņas es vērtēju ļoti augstu / tātad **tās** meitenes)
- **den** prøven / den greide jeg da [TAUS – A53]
  (**tā** ieskaite / to es taču nokārtoju)
- det var i **den** klassen jeg gikk [Hanssen [et al] 1976: 29; TAUS – A 43]
  (tas bija tajā klasē, [kurā] es gāju)

Ja izteikumam īpašs uzsvērums netiek piešķirts, tad, izmantojot norādāmo vietniekvārdu kā artikulu tieši pirms substantīva, tiek grauta norvēģu valodas gramatiskā struktūra. Neitrālā teikumā pietiek ar vienu noteiktības elementu, kas ir aiz substantīva pievienotais artikuls.

- **de** diskotekene i Nordby er populære hos **de** tenåringene i byen [Hagen 2004: 212]
  (**tās** diskotēkas N pilsētā ir populāras **to** jauniešu vidū)

Gramatiski pareizs teikums būtu:

- Diskotekene i Nordby er populære hos tenåringene i byen.

Secinājumi

Latviešu valodā noteiktību izsaka ar adjektīvu un lokāmo divdabju noteiktajām galotnēm, norādāmo pronomenu lietošanu artikula funkcijā un piederības pronomenu lietošanu pirms adjektīva. Īpaši spilgta sarunvalodas iezīme ir norādāmo pronomenu **tas/tā** lietošana artikula funkcijā. Rakstu valodā tā tiek uztverta kā nevēlama parādība, un, ja arī rakstu valodā vai sagatavotā runā to izmanto, tad lietoti tiek pronomeni – **šis/šī**. Lai arī vēsturiski pronominētie adjektīvi ir vēlāka parādība un tautas valodā daļā izlokšņu tos nelieto, tomēr sarunvalodā vērojams pronominēto adjektīvu lietojums. Valodniece Rasma Grīsle uzsver, ka *literāri kopto valodu*

mums tagad vispār apsēdušas noteiktās galotnes, kļūdamas par lētu līdzekli valodas kultūras izpausmei [Grīsle 1999: 82], tomēr, caurskatot konkrēto sarunvalodas materiālu, šķiet, ka runātājs, lietojot pronominētos adjektīvus, centies atbrīvoties no jebkādām valodas normām, nedomājot par labskanīgumu.

Norvēģu valodā noteiktības rādītāju ir vairāk nekā latviešu valodā – substantīvu noteiktās formas, noteiktie artikuli, adjektīvu noteiktās formas un determinētāji, kas ietver norādāmos un piederības pronomenus. Tomēr tāpat kā latviešu valodā jānodala noteiktības formālie rādītāji no noteiktības semantiskās izpausmes. Iezīme, kas norvēģu valodu atšķir no dāņu valodas, ir „dubultā noteiktība" (*dobbelt bestemmelse*), kur noteiktību izsaka ne tikai noteiktais artikuls pirms nomena, bet arī substantīva noteiktā galotne. „Dubulto noteiktību" vēl papildina piederības pronomens aiz substantīva. Šādu piemēru sarunvalodas materiālā ir daudz.

Gan latviešu, gan norvēģu sarunvalodā noteiktības nozīme tiek izteikta bieži un ar dažādiem rādītājiem.

LITERATŪRA

Bušs, O. Ikdienas runas specifika un tās pētīšana. No: *Latviešu valodas kultūras jautājumi. 19. laidiens.* – Rīga: Avots, 1984, 22.–24. lpp.

Grīsle, R. Pret noteikto galotņu sērgu. No: *Latvijas zinātņu akadēmijas vēstis. A. – 1999, 53. sēj., 1./2./3. (600./601./602.) nr.*, 82.–85. lpp.

Hagen, J. E. *Norsk grammatikk for andrespråkslærere.* – Gyldendal Norsk Forlag AS, 4. opplag, 2004.

Hanssen, E. … [et al.] *Vanli osjlomål vel: ei samling tekster fra Talemålsundersøkelsen i Oslo.* – Oslo: Novus, 1976.

Kalnača, A. Vietniekvārdu stilistiskās funkcijas sarunvalodā. No: *Valoda – 2007. Valoda dažādu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums XVII.* – Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule", 434.–441. lpp.

Paegle, D. *Latviešu literārās valodas morfoloģija, I daļa.* – Rīga: Zinātne, 2003, 55.–64. lpp.

TAUS – Talemålsundersøkelsen i Oslo, interviju transkripti.

Maija BRĒDE
(University of Latvia)

Phonostylistic Features of Publicistic Style of Intonation in English and Latvian as Manifest in the Use of Nuclear Tones

Summary

Phonostylistic Features of Publicistic Style of Intonation in English and Latvian as Manifest in the Use of Nuclear Tones

The main factors that determine the phonostylistic variation of speech, including variation of intonation patterns, entail the aim and form of communication, the latter to a great extent depending on the speaker's attitude and the degree of formality. Particular speech situations require different intonation styles. The article regards the use of nuclear tones in the publicistic style of intonation in English and Latvian. The material for auditory analysis includes four public speeches: Christmas messages by the Queen and Prime Minister of the United Kingdom, and New Year addresses by the President and Prime Minister of Latvia. In both languages exclusively falling tones are used in the final tone units. The non-final tone units permit greater variation. The most characteristic nuclear tones are high falls. They relate to the function of a high falling tone to single out some word in a particular piece of information, as well as to the speaker's personal attitude and emotions. The Latvian material reveals a slower speech rate; the effect is achieved with relatively frequent pauses and their duration.

Key words: *intonation style, phonostylistic variation, nuclear tone, tone unit*

Kopsavilkums

Angļu un latviešu valodas publicistiskā intonācijas stila fonostilistiskās iezīmes nukleāro toņu lietojumā

Saziņas mērķis un forma, runātāja attieksme, formalitātes pakāpe ir faktori, kas nosaka runas fonostilistiskās, t.sk. intonācijas variācijas. Atkarībā no runas situācijas jebkurā valodā tiek izmantoti dažādi intonācijas stili. Rakstā aplūkots nukleāro toņu lietojums angļu un latviešu valodas publicistiskajā intonācijas stilā. Auditīvās analīzes materiāls ir četras publiskās runas (Apvienotās Karalistes Karalienes un premjerministra Ziemassvētku vēstījumi, Latvijas prezidenta un premjerministra Jaungada uzrunas). Abās valodās beigu toņa grupās lietoti tikai krītošie toņi. Vidus toņa grupās aina ir daudzveidīgāka. Šeit zīmīgs ir krītošo, īpaši augsto

krītošo, toņu lietojums. Tas saistās gan ar toņa funkciju izcelt kādu vārdu noteiktā informācijas sadaļā, gan ar runātāja personisko attieksmi un emocionalitātes pakāpi. Latviešu valodas materiālā vērojams lēnāks runas temps, ko lielā mērā nosaka paužu biežums un ilgums.

Atslēgas vārdi: *intonācijas stils, fonostilistiskās variācijas, nukleārie toņi, toņa grupa*

*

Phonostylistic variations of speech depend on a number of factors, such as the aim and the form of communication, the speaker's attitude towards the speech situation, the degree of formality. Phonostylistic variations are also determined by extra-linguistic factors, including the speaker's personality. Acknowledgement of these variables is implemented in singling out styles of pronunciation, among them intonational styles.

Janet Holmes points out that what matters in establishing the appropriate style of speaking is the speaker's relationship to the addressee: "[...] *how well you know someone or how close you feel to them – relative social distance/solidarity – is one important dimension of social relationships*" [Holmes 2001: 224]. Alan Cruttenden holds that all languages and dialects involve some intonational variation in style, class, and sex. In all languages there are varying styles of intonation appropriate to different situations [Cruttenden 1997: 128].

A group of Russian linguists defines intonational styles as systems of interconnected intonational means used in a definite social sphere to achieve some particular aim of communication [Sokolova et.al., 1991: 153]. The following intonational styles are distinguished: informational, academic (scientific), publicistic (oratorial), declamatory (artistic), and conversational (familiar) [Sokolova et.al. 1991: 154]. In reality the number of styles is indefinite, and there is a certain overlapping between them.

Publicistic intonational style is usually presented in the form of a prepared (more rarely, spontaneous) monologue in a formal manner. J. Wells admits that "*Lively speakers typically make good use of the wide repertoire of possible intonation patterns… This is true both for the broadcaster, lecturer, preacher, politician, or business-man addressing a public audience…*" [Wells 2007: 1].

When analysing intonation styles a variety of factors are taken into account, the main being: the borders of utterances marked by pauses, levels

and ranges, tempo, the use of tones in tone units, pre-nuclear patterns, the speaker's voice timbre [Sokolova et.al. 1991: 31, 161].

In the present analysis, the focus is on the use of the nuclear tones in the final and non-final tone units since they pertain to essential features of intonation patterns related to some particular style. The paper presents the results of an analysis of the selected features of the publicistic intonational style in English and Latvian on the basis of the following material: messages/addresses by four prominent public figures (the Queen of the UK, David Cameron, Prime Minister of the UK, Andris Bērziņš, president of Latvia and Valdis Dombrovskis, Prime Minister of Latvia). The addresses are of great interest to the broader public in terms of the information they contain, and they also prove the importance of a particular manner of speaking when getting a message across. The speeches were transcribed marking pauses, stresses, and nuclear tones according to regular conventions; the public speakers' particular utterances are marked with the respective initials. The basic information about the use of the nuclear tones was obtained on the basis of auditive analysis.

The Queen's manner of speaking demonstrates the standard pronunciation of British English, it is well-balanced and clearly articulated. The contents of her Christmas message include events from the past year, an invitation to get the right balance between action and reflection in people's lives, and also events in the Royal family.

Mr Cameron's New Year message displays his perfect skills as a political speaker of bringing his message across. Attention is fully focused on plans for the coming year. The manner of the Prime Minister is energetic, dynamic, with appropriate emphasis on significant stretches of speech that is important for creating the impression of complete confidence and hope.

The address by Andris Bērziņš, contains estimation of the tragic event in Riga, in November of 2013 and some information that is of concern to the population of Latvia in the new year. The speaker's manner does not noticeably differ in distinctive sections of the address. The speech is marked by slow tempo and some features of colloquial style.

Valdis Dombrovskis reads his speech in a convincing manner, with logical accents and stable rhythm. However, in contrast to his English colleague, the address sounds unemotional.

Nuclear tones in the final tone units of the English utterances

The most frequently used nuclear tones in English statements are low/mid or high falling tones depending on the speaker's intention to either just conclude the thought or put emphasis on the presented piece information. The following sentences illustrate a **low fall**:

> **Q.**: As with ˏall | 'who are ˎchristened, | 'George was ↑ baptised into a ↑ joyful ˏfaith | of 'Christian ˏduty | and ˎservice. ||
>
> **D.C.**: 'Those who 'run our `small ˏbusinesses | 'are ↑ heroes and ˎheroines. ||

In the following examples the use of a **high fall** serves for drawing attention to the most important pieces of information, and it also bears witness to the speaker's emotional attitude towards the situation described:

> **Q.**: ... ˏlife | will 'never be 'quite the 'same a`gain! ||
>
> **D.C.**: This is a ˏvote | that could 'change our 'country for `ever. ||

Nuclear tones in the non-final tone units of the English utterances

In English the dominant tone in the non-final tone units is a **low/mid rise** that fully corresponds to the expected way of presenting facts in complex grammatical structures that contain several tone units:

> **Q.**: These 'humble ˏshepherds | were the 'first to ˏhear | and 'ponder the ↑ wondrous 'birth of `Christ. ||
>
> **D.C.**: We'll 'keep on 'working ↑even ˏharder | to cre'ate `more ˌ jobs, |
>
> 'whether that 'through in ˏvestment | in our ˏroads | and ˏrailways, |
>
> 'lowering ˏtaxes, | or 'more 'help 'Britain's a↑mazing `small ˌ businesses. ||

In both public speakers' addresses there are single cases when the speaker makes a short pause without changing the pitch direction, i.e. without introducing a kinetic tone. The **level tone**, like the rising tone indicates incompleteness of the utterance:

> **D.C.**: ... and for `Britain | there can 'only 'be | 'one New 'Year's resoˎlution: | to 'stick to the 'long-term ˎplan | ...

The task of the **falling tone** in the non-final tone units is to mark the borders of some piece of information that is selected as relatively more important and could occasionally stand for an independent statement. The tone brings about the impression of special concern with the thought expressed. **A low/mid fall** communicates the speaker's extremely serious, considerate and concerned attitude:

Q.: 'Many have 'found the ˏpractice | of 'quiet 'personal reˏflection | sur'prisingly re`warding, | 'even dis`covering | 'greater spi'ritual ˏdepth | to their `lives. ||

D.C.: 'When we 'came to ˏoffice | our e`´conomy | was on its ˏknees. ||

A **high fall** generally produces the effect of emphasis and liveliness:

Q.: We `all ˌ need | to ˌ get the ˏbalance ˌ right | be'tween ˏaction | and re`flection. ||

D.C.: So `that is | 'what our 'long-term 'plan is a`bout, | and we will `stick to that ˏplan | this `year. ||

Another tone registered in the non-final tone units is a **fall-rise** the effect of which is that of accentuation and continuation:

D.C.: The ˇplan | is ˏworking | 'that's why `this ˌ year, | '201ˏ4 | we're 'not 'going to `stick to the ˏplan, | we are 'going to re'double our ˏefforts ...

Nuclear tones in the final tone units of the Latvian utterances

Also in Latvian serious and considerate statements require the falling tone, most often a **low/ mid fall**:

A.B.: 'Māka 'skaisti ˏrunāt, | lai 'pievērstu sev ´uzmanību | 'vairs nav ´tas, | pēc 'kā ↑ vēlētājs 'vērtē ´to | vai 'citu ˏkandidātu. ||

V.D.: 'Vidējā `alga ˌ tautsaimniecībā | ir 'pārsniegusi 'pirmskrīzes ˏlīmeni. ||

The function of a **high fall** in Latvian is similar to the one in English: it obviously attracts the listeners' attention to particular facts and demonstrates the speaker's personal attitude:

A.B.: Mēs 'visi 'vēlamies 'dzīvot `stiprā ˌ valstī, | kas 'celta uz 'izturīgiem `pamatiem. ||

V.D.: Tas ir ˏlaiks, | kad 'pārdomājam 'aizejošā 'gada ˏdarbus | un 'nosakām 'mērķus `Jaunajam ˌ gadam. ||

Nuclear tones in the non-final tone units of the Latvian utterances

In the non-final tone units the most frequently used tone, like in English, is the **rising tone,** particularly **a low/ mid rise**. If the speaker splits a sentence into several tone units, it considerably slows down the tempo:

A.B.: ˏTādēļ, | 'uzsākot ˏJauno 'gadu, | 'vēlos 'pateikties ˏvisiem | kas ir ˏgribējuši | un 'pratuši būt ˏaktīvi, | 'attīstot ˏsavu 'dzīvi | un 'palīdzot `līdzcilvēkiem. ||

V.D.: Diemˏžēl | 'aizejošais 'gads | ir 'nesis arī 'vienu no 'smagākajiem ˏpārbaudījumiem | mūsu 'atjaunotās 'valsts ˏvēsturē. ||

A **high rise** cannot be considered characteristic of the publicistic intonational style. It sooner points to individual peculiarities of the speaker's manner (the tone is often heard in colloquial style):

A.B.: Tā ´pierādīja, | ka ´Latvijas 'ļaudis | ir ˏlīdzjūtīgi | un ˏizpalīdzīgi. ||

V.D.: Mums 'kopā 'jāveido 'Latvija par ˏzemi, | kur 'katrs 'jūtas ´piederīgs, | 'drošs par ´savu | un 'sev 'tuvo 'cilvēku ˏšodienu | un ˏrītdienu. ||

The use of **the level tone** in the Latvian material, like in English, appears to be restricted. The president pauses after the first word of a six-word combination; the Prime Minister, concluding his address, slows down in the final interjection and uses the level tone in two successive tone units:

A.B.: Kā 'vienu no ˏnozīmīgākajiem | 'noteikti 'jāmin ↑ Pasaules | 'latviešu 'ekonomikas un 'inovāciju `forumu || ...

V.D.: 'Dievs, || 'svētī | `Latviju! ||

Also in Latvian, the **falling tone** in the non-final tone units, apart from the cases when it marks boundaries between grammatical constructions, is used to create the impression of greater importance.

A **low/mid fall** in the present material is used less frequently than a **high fall**. As can be seen from the second example the low fall in the first tone unit seems sufficient to attract the listeners' full attention:

A.B.: 'Izmantosim šo 'iespēju 'saglabāt ne tik ˏjuridiski, | bet arī 'emocionāli 'saites ar ˏLatviju, | 'justies ˏpiederīgiem | ...

V.D.: ˏBezdarbs, | ... ir 'samazinājies 'divas ˏreizes. ||

In both following examples **high falls** in combination with the same tone in the final tone unit sound persuasive and appealing:

A.B.: Ir 'svarīgi 'atrast ne 'tikai ´vainīgos, | bet `saprast, | 'kādēļ tas `notika, | lai 'novērstu · šādu 'situāciju 'atkārtošanās 'iespēju `nākotnē. ||

V.D.: · Tomēr 'ilgtspējīga `attīstība | nav `pašsaprotama, | · tā ir `jākopj. ||

In Latvian a **fall-rise** has been registered only on two occasions in the very first tone unit, introducing certain emphasis and signalling of immediate continuation of the thought:

A.B.: `Zolitūdes ˏtraģēdija | ˌ izrādīsies 'visai 'nopietns 'eksāmens ˏpolitiķiem, | ...

V.D.: To `nevar ˌ panākt ´aizņemoties | vai 'voluntāri 'ceļot ↑ algas un ˏpabalstus. ||

Conclusions

In both languages in **the final tone units** the prevailing tone is **a low/ mid fall** (English: 55%, 86.4%; Latvian: 59.1%, 80.8%). The use of a **high falling tone** differs from speaker to speaker (English: 45%, 13.6%; Latvian: 40.9%, 19.2%). In **the non-final tone units** there is a greater variety of the nuclear tones. A **low/ mid rise** is the dominant tone both in English (32.8%, 45.1%) and in Latvian (60.4%, 33.4%). Cases of a **high rise** have been registered exclusively in Latvian (19.2%, 7.6%). There are also single instances of the **level tone** (English: 1.2%; Latvian: 0.7%, 0.9%). The falling tones can be heard in the addresses of both languages. A **low/ mid fall**, on the average, prevails in English (38.8%, 22%). The president's speech, in contrast to the others, has a relatively low percentage of it (7.1%); the use of a **high fall** is related to the contents of the speech and to a certain extent also to the emotional state of the speaker (English: 27%, 20.7%; Latvian: 11.5%, 33.4%). A **fall-rise** as a complex tone is used considerably less often than the other nuclear tones (English: 1.4%, 11%; Latvian: 1.3%, 1.9%).

The basic distinctions of the publicistic style of intonation regarding the nuclear tones in both languages concern the non-final tone units, relating to the proportion of the use of the tones, as well as their inventory. The text of the speeches is split in tone units that mostly correspond to the grammatical constructions, although there are instances when the phonetic units do not match the syntactic division: for emphasis certain words are pronounced in separate tone units. The Latvian speakers pause more frequently, and the pauses are relatively longer than those in the English addresses; the result is considerably slower tempo. In the analysed public speeches also features of the informational style of intonation (Brēde 2011, 2013) were observed, especially regarding the use of high falling tones in the non-final tone units. Last but not least, is the conclusion that publicistic speeches inevitably involve the speakers' individual traits, including their speech habits in general, therefore establishing characteristics of the intonational style of a particular language requires voluminous material.

LITERATURE

Brēde, M. Stylistic Variation as Manifest in the Informational Style of Intonation (On the Basis of English and Latvian TV Broadcasts). In: *Baltic Journal of English Language, Liretature and Culture. Vol. 1, 2011*, p. 4–13.

Brēde, M. Characteristics of the Publicistic Style of Intonation in English and Latvian. In: *Baltic Journal of English Language, Liretature and Culture. Vol. 3, 2013*, p. 4–19.

Cruttenden, A. *Intonation*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 201 p.

Holmes, J. *An Introduction to Sociolinguistics*. – Longman, 2001. 406 p.

Wells, J. *English Intonation*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 276 p.

The Queen's Christmas Day message 2013. Available: http://www.telegrah.co.uk

David Cameron's New Year message 2014. Available: http://blogs.spectator.co.uk

Andra Bērziņa uzruna Jaunajā gadā 2014. Available: http://www.ltv.lv/lv/raksts/01.01.2014-valsts-prezidenta-andra-berzinja-uzruna-j

Valda Dombrovska uzruna gadu mijā 2014. Available: http://valdisdombrovskis.lv/ministru-prezidenta-uzruna-gadu-mija-2/#more-4294

Соколова, М.А., Гинтовт, К.П., Тихонова, И.С., Тихонова, Р.М. *English Phonetics*. – Москва: Высшая школа, 1991. 240 с.

Елизавета КОСТАНДИ
(Тартуский университет)

Проблемы дискурсивного анализа категории темпоральности*

Summary
On the Problems of Discourse Analysis of the Temporality Category

The present article is devoted to the disputable questions of the discourse analysis of the temporality category in comparative investigations. The author of the given article was collided with a number of sophisticated cases when he compared the means of expression of temporality in discourse in the Russian and Estonian languages. The most important case is to establish the set of the comparable means in the both languages. The discourse analysis presupposes a complex investigation of the lexical and grammatical means of expression of any category. The means of explicitness of tense in speech are very diverse; moreover, some means correlate with the category of temporality only indirectly. The article considers the material giving evidence of necessity of the wide approach to the category of temporality in the comparative investigations. It will give an opportunity to compare both the separate means and temporal aspects of discourse on the whole.

Key words: *temporality, functional and semantic field, discourse, contrastive investigations*

*

Анализ категорий аспектуальности, модальности, темпоральности и др. давно проводится исследователями, работающими в функциональном направлении. Он предполагает комплексное рассмотрение лексических и грамматических средств, выражающих какого-либо значение и формирующих функционально-семантическое поле категории. Дополнительный импульс эти исследования получили с развитием дискурсивного подхода, требующего учета не только языковых, но и экстралингвистических факторов. Вместе с тем более очевидными стали многие спорные вопросы, в частности, методологического характера. Значимость времени для языка и речи очевидна, неоднократно

* Статья выполнена при финансовой поддержке Эстонского научного фонда в рамках гранта «Темпоральность в эстонском и русском языках» (ETF 9300).

отмечалась множественность проявлений и «скрытого» существования темпоральных характеристик. Последнее вызывает наибольшие проблемы, спорные трактовки, вопросы при работе с материалом, чему и посвящена настоящая статья. В ходе сопоставительного анализа темпоральности в русском и эстонском языках мы столкнулись с трудностями, не позволяющими достаточно определенно установить «набор» сопоставляемых средств. Работа с материалом приводит к необходимости существенного расширения подхода и учета множества языковых и неязыковых показателей, косвенно соотносящихся с темпоральностью. Далее остановимся на отдельных примерах интерпретации категории времени, как нам кажется, подтверждающих это.

Так, Н.К. Рябцева, анализируя лексику, как будто бы не содержащую темпоральных компонентов, пишет, что *«специфика оценочной лексики, отражающей темпоральные нормы поведения, состоит в том, что временные параметры содержатся в ней не явно, а в виде семантического признака, выявляемого при толковании, например, книголюб – это не просто «тот, кто любит читать», но «тот, кто любит проводить много времени за чтением книг»* [Рябцева 1997: 83]. Автор доказывает наличие темпоральности в словах *лоботряс, околачиваться, непоседа, неповоротливый, валандаться, шнырять, канитель, отстающий, пристрастие, опередить, прозевать, репетиция, черновик, засидеться, разглагольствовать, молчун, обветшалый, подурневший* и др. Встает вопрос об учете такой лексики в сопоставительных исследованиях темпоральности.

О *«разветвленных и многообразных связях* (времени – Е.К.) *с широким кругом иных понятий и лексических полей»* говорит В.Г. Гак [Гак 1997: 130], анализируя, например, отношения *пространство – время, время – обладание, время – погода, время – человек, время – предмет, время – оценка* и др. Сопоставительные исследования, очевидно, также предполагают сравнение подобных отношений в разных языках.

Ранее нами рассматривался [Костанди 2010: 162–173] один из основных выявленных представителями Фрейбургской школы [Гвенцадзе 1986: 37–41] компонентов речевой ситуации, влияющих на использование языковых средств в разговорной речи – соотношение времени текстообразования и времени описываемого события. Анализ наших записей устной речи показал, что «сближение» во времени предмета речи (описываемого события) и речи (текстообразования) делает текст специфически разговорным: нарушаются формальные связи, структура предложения, опускаются его компоненты, возрастает роль не-

языковых средств передачи информации. Напротив, «расхождение» этих точек отчета приближает разговорный текст к письменному, формально более связному, с более «правильными» предложениями, ср.:

(1) ***Д.*** *Вот / смотрите / пожалуйста/ Это / значит / апрель-ноябрь этого года / фотографии Так / Там будет у меня по-моему без звука / Пишут / ну* ***В.*** *Это я* ***А.*** *А че это ты другого цвета-то?* ***Д.*** *Щас-щас* ***В.*** *Не знаю...* ***Д.*** *Что-что?* ***А.*** *Другого цвета Лена* ***В.*** *Это я в комиссии на выборах* ***Д.*** *Ааа... / рыжая морда вот / Ой-ёй-ёй / что-то не то...* ***В.*** *Это тоже рыжая морда*;

(2) *Ну это классика нарушений правил дорожного движения / можно так сказать // Значит был февраль месяц / темное время суток / гдето двадцать два часа там было / около этого / Ехало два автомобиля со скоростью девяносто километров в час / дорога была скользкой / там выпал снег / машины размесили / такая каша была на дороге коричневая / скользкое очень покрытие // Да вот два автомобиля / девяносто километров в час / шуруют / их догоняет третий автомобиль*;

(3) ***Б.*** *Кстати // представляешь / у соседок лампа упала* ***А.*** *Какая лампа?* ***Б.*** *Эта* ***А.*** *Упал, да? плафон / ходить-то теперь как?* ***Б.*** *Ну вот так и ходить // то есть обходить / а что поделаешь ... дядя приходил / повесил новый ...* ***А.*** *Юля / я сейчас умру со смеху // А как теперь быть // мы же под этими спим* ***Б.*** *Ой / так лучше не думать! Что поделаешь ... Моя соседка / бывшая / она панически их боялась / кровать переставила // спать не могла под ними // А вообще от судьбы куда денешься / Вот / один мужчина / не помню / может по телевизору смотрела / или читала / не помню / в общем / он выжил / когда 11 сентября башни упали / Он выжил и решил уехать из Америки / уехал в Англию / а там умер / когда взрывы были / в метро // вот / не уйти от нее / Так что / что ходи под лампой что не ходи // или под ними сиди не сиди.*

В первом примере говорящие обсуждают фотографии, на которые смотрят, во втором речь идет о событии, отдаленном во времени, в третьем подруги сначала говорят о плафоне и полках, которые видят во время разговора, затем одна из них рассказывает историю, произошедшую давно. Первый – типичный разговорный текст с формально не выраженными связями, опущенными словами, перебивами, второй отчасти приближается к письменному тексту, в третьем сочетаются оба варианта. Таким образом, анализ категории темпоральности в устной речи требует учета соотношения времени текстообразования и времени описываемого события. Очевидно, это необходимо делать и при сопоставительном анализе.

Выше приведены лишь некоторые параметры темпоральности: временная составляющая оценочной лексики, соотнесенность времени со множеством других понятий, специфика соотношения в разговорной речи времени, в котором что-то говорится, со временем, о котором говорится. В дискурсе же всегда действует множество разнообразных факторов, прямо или косвенно связанных со временем. Об этом свидетельствует анализ любого материала, например, следующего:

(4) *«Я не могу быть несчастлив оттого, что презренная женщина сделала преступление; я только должен найти наилучший выход из того тяжелого положения, в которое она ставит меня. И я найду его, – говорил он себе, хмурясь больше и больше. – Не я первый, не я последний». И, не говоря об исторических примерах, начиная с освеженного в памяти всех Прекрасною Еленой Менелая, целый ряд случаев современных неверностей жен мужьям высшего света возник в воображении Алексея Александровича* (Л. Толстой. Анна Каренина).

Фрагмент не выглядит как текст, для которого особенно значима категория темпоральности. Разумеется, в нем есть глагольное время, сочетающее разные временные планы *(не могу быть несчастлив, сделала преступление, ставит меня, найду, говорил)*, лексические средства, явно содержащие временной компонент *(исторические примеры, освеженный в памяти, современные)*. При более внимательном взгляде обнаруживается, что время «пронизывает» здесь все. Обладающие интенцией модальные слова *(могу, должен)* «направлены» в будущее. Ряд словосочетаний и мини-контекстов также имеют временной аспект, так, *наилучший выход из положения* означает переход от настоящего к будущему; *больше и больше* преполагает развитие во времени; *не я первый, не я последний* значит, что нечто было прежде и будет в будущем; *примеры, начиная с Менелая* отсылают к целому периоду; *ряд случаев возник в воображении* означает, что герой вспомнил произошедшее ранее. Некоторые смыслы понятны лишь при знании современных тексту событий, например, *освеженный в памяти всех* ***Прекрасною Еленой*** (выделено автором – Е.К.) значит, что недавно, возможно, была постановка пьесы или нечто подобное. Мысли героя вписываются в современный ему контекст переосмысления семейных отношений. Текст соотносится с временными координатами «разных уровней», что следует учитывать, анализируя, например, перевод.

В ходе упомянутого сопоставительного исследования сравнивались оригиналы и переводы текстов, приведем один такой пример –

исторический роман эстонского писателя Я. Кросса «Императорский безумец» („Keisri hull”), написанный в форме дневника, где каждая запись предваряется датой. В эстонском оригинале и русском переводе она дана в разных формах: *neljapäeval. 26. mail 1827* (прямой перевод: ‘в четверг, 26-го мая 1927’) */ четверг, 26 мая 1827 г.* (имеющийся перевод романа); *reedel, 27-ndal* (‘в пятницу, 27-го’) */ Пятница, 27*; *1. mail, teisipäeval* (‘31-го мая, во вторник’) */ 31 мая, вторник*. В русском переводе регулярно вместо косвенного падежа используется именительный. Тем самым моделируется иная точка зрения, в частности, с иным временным планом. Если форма, например, *во вторник* в дневниковой записи означает «пишу во вторник» то есть автор «погружен» в событие, то русский именительный падеж ассоциируется с номинативным предложением, предполагающим прежде всего «наблюдаемое» со стороны положение дел, ср.: *Утро. Зима. «Двадцать первое. Ночь. Понедельник.»* (А. Ахматова). Сопоставление потребовало анализа использования именительного и косвенного падежей в русских оригинальных текстах дневников, в том числе литературных, ср.:

(5) *20 марта, накануне предполагавшегося моего отъезда ... Утром 22 марта ... 25-го марта* (дневник П.Н. Врангеля); *18-го декабря. Воскресенье. ... 16-го декабря. Понедельник*. (дневник Николая II); *Октября 3. ... Октября 4. ... Мартобря 86 числа. Между днем и ночью. Никоторого числа*. (Н. Гоголь. Записки сумасшедшего); *15 февраля ... 16 февраля ... 18-го ... 1-го марта* (М. Булгаков. Морфий).

Как видим, форма именительного падежа в этих примерах либо не устанавливается однозначно, либо отсутствует, появляется она в основном в более поздних художественных текстах. В романе Я. Кросса, очевидно, в русском переводе косвенный падеж более соответствовал бы жанру дневника, особенно учитывая то, что «написан» дневник как бы в начале XIX века. Заменив косвенный падеж именительным, переводчик изменил моделируемую точку зрения, что привело к некоторой трансформации и временных параметров (некоторое «отдаление» от события в пространстве и времени). Следовательно, рассматривая категорию времени, необходимо учитывать, например, и падежную форму или тип предложения, хотя прямо они время не выражают, по крайней мере, падежная форма.

Таким образом, дискурсивный анализ требует учета средств, прямо не выражающих то или иное значение, в частности, темпоральное, то есть существенного расширения подхода в сопоставительных иссле-

дованиях. Это сопряжено с дополнительными трудностями и спорными моментами, однако позволит сопоставить не только отдельные лексические и грамматические средства, но и временные планы дискурсов в целом.

ЛИТЕРАТУРА

Гак, В.Г. Пространство времени. В кн.: *Логический анализ языка. Язык и время*. – Москва: Индрик, 1997, с. 122–130.

Гвенцадзе, М.А. *Коммуникативная лингвистика и типология текста*. – Тбилиси: Ганатлеба, 1986. 314 с.

Костанди, Е. Роль категории темпоральности в формировании устного текста. В кн.: *Предложение и слово. Книга 1*. – Саратов: изд-ий центр «Наука», 2010, с. 163–172.

Рябцева, Н.К. Аксиологические модели времени. В кн.: *Логический анализ языка. Язык и время*. – Москва: Индрик, 1997, с. 78–95.

Lina MURINIENĖ
(Lietuvos edukologijos universitetas)

Taisyklingumas kaip kodifikacijos kriterijus lietuviškuose meninio stiliaus tekstuose

Summary

Grammatical Accuracy as a Codification Criterion in Lithuanian Fiction Texts

The article briefly discusses one of the major problems of prescriptivism: the conception of grammatical accuracy of language phenomena, in particular – their accuracy as a codification criterion in Lithuanian fiction texts.

In Lithuania there is a valid benchmark system for evaluation of the linguistic accuracy, provided in the notebooks of "Speech Tips", which is not completely clear, particularly the controversial understanding of an avoidable phenomenon of the language. It can be considered as a mistake and, on the other hand, not as a mistake but a language option, even though low-prestige.

The research shows that the main standard variants are used in the fiction style more than the irregular ones. This can be determined by several reasons: first, the author's maintained dialect, second, active usage of the main options in the standard language, and third, the prescriptive approach.

The validity of the stylistic motivation in the fiction style is still problematic; it is still being treated more subjectively than objectively.

Key words: *codification, standard variant, codification criterion, belles-lettres style, borrowing*

*

Pagal reprezentatyvios visuomenės apklausos duomenis [Apklausa 2007] apie pusė Lietuvos gyventojų manantys, kad svarbiausia yra kalbos taisyklingumas. Tai parodęs Švietimo ir mokslo ministerijos užsakymu atliktas Lietuvos edukologijos universiteto, Socialinių tyrimų instituto ir Lietuvos suaugusiųjų švietimo ir informavimo centro mokslininkų grupės tyrimas „Lietuvių kalbos (gimtosios ir valstybinės) ugdymo organizavimas bendrojo lavinimo mokyklose". Taisyklinga kalbos vartosena visų pirma susijusi su preskriptyvizmu, tad nenuostabu, kad į šią lingvistikos kryptį pastaruoju metu tiek visuomenės, tiek kalbininkų žvelgiama iš abiejų pusių: tiek *už*, tiek *prieš* – ir ne tik Lietuvoje [Strelēvica-Ošiņa 2011]. Vis atviriau diskutuojama dėl pernelyg nuo šiandieninės vartosenos nutolusių normų,

atliekami realiosios vartosenos ir kalbos normų santykio tyrimai[1], ieškoma būdų, kaip spręsti ilgainiui susiklosčiusios preskriptyvizmo ir deskriptyvizmo prieštaros problemą [Vaicekauskienė 2008: 78].

Šio **straipsnio tikslas** – glaustai aptarti vieną iš pagrindinių preskriptyvizmo problemų – kalbos reiškinių taisyklingumo sampratą, konkrečiai – taisyklingumą kaip kodifikacijos kriterijų lietuviškuose meninio stiliaus tekstuose.

Kalbos taisyklingumo vertinimo laipsnių sistema

Lietuvoje, kaip gerai žinoma, kalbos taisyklingumo vertinimo laipsnių (jei būtų remiamasi „Kalbos patarimų“ sąsiuviniais) yra ketvertas: 1. kalbos klaida – bendrinei kalbai neteiktinas reiškinys, 2. vengtinas vartoti kalbos reiškinys, 3. šalutinis normos variantas, kuris prireikus gali būti vartojamas, 4. lygiavertis kalbos normos variantas. Tačiau, jei pridėtume dar ir Didžiųjų kalbos klaidų sąrašą, turėtume penkiapakopę sistemą: 1. didžioji kalbos klaida, 2. kalbos klaida, 3. vengtinas reiškinys, 4. šalutinis variantas, 5. lygus variantas.

Kalbos vartotojams dažnai kyla klausimas: kurie iš minėtojo penketo vertinimo laipsnių neabejotinai laikytini bendrinės kalbos klaidomis? Dėl ketvirtojo laipsnio (lygiavertiškos vartosenos), kaip ir dėl pirmojo ir antrojo (aiškios klaidos) ginčų lyg ir negirdėti, tačiau dėl trečiojo ir ketvirtojo vertinimo laipsnio galima diskutuoti (apie tai kalbėta 20-ojoje Jono Jablonskio konferencijoje [Murinienė 2013]).

Ketvirtasis vertinimo laipsnis rodo vertinamąjį reiškinį esant šalutinį (dalinį, specialųjį) normos variantą, kuris prireikus (atsižvelgiant į funkcinių stilių ypatumus) galėtų būti vartojamas, tačiau pirmenybė aiškiai teikiama pagrindiniam normos variantui [KP1 2009: 9]. Pagrindinis normos variantas turįs būti vartojamas prestižinėje bendrinėje kalboje, o tai norom nenorom suponuoja mintį, kad šalutinis normos variantas savaime esąs prastesnis – jis galėtų būti pateisinamas kalboje, nepretenduojančioje į prestižinę.

Trečiasis kalbos reiškinių taisyklingumo vertinimo laipsnis – vengtinas vartoti reiškinys – yra pats prieštaringiausias. Reiškinys vengtinas vartoti,

---

[1] Vienas iš tokių tyrimų – lietuvių kalbos sintaksės normų ir rekomendacijų santykio su dabartine vartosena tyrimas, 2012–2014 metais atliekamas Lietuvos edukologijos universiteto Lietuvių kalbotyros ir komunikacijos katedros. Tyrimą finansuoja Valstybinė lietuvių kalbos komisija, projektas vykdomas pagal Lietuvių bendrinės kalbos, tarmių ir kitų kalbos atmainų funkcionavimo ir kaitos tyrimų 2011–2020 m. programą.

nes nėra įteisintas kaip bendrinės kalbos norma (jis jau nenorminis ir nebeturintis perspektyvos arba dar nenorminis [KP1 2009: 9]), taigi būtų laikomas kalbos klaida, tačiau, kita vertus, reiškinys nėra vertinamas pirmuoju ar antruoju laipsniu – tai nėra kalbos klaida, aiškiai neteiktina bendrinei kalbai [Murinienė 2013].

Šalutinis *versus* pagrindinis normos variantas

Kaip jau minėta, jeigu kalbos reiškinys vertinamas kaip šalutinis (dalinis) normos variantas, tai jis prireikus gali būti vartojamas, ypač jeigu atsižvelgiama į funkcinio stiliaus (šiuo atveju – meninio) ypatumus). Taigi visiškai drąsiai (bent jau laisvajame stiliuje, o toks ir yra meninis) galima vartoti galininką su skaudėjimo veiksmažodžiais: *sopa nugara, diegia šonas, maudžia širdis* [KP2 (S1) 2009: 16]. Tačiau, kaip rodo preliminarūs čia jau minėto lietuvių kalbos sintaksės normų ir rekomendacijų santykio su dabartine vartosena tyrimo rezultatai, labai dažnai net meniniame stiliuje pirmenybė teikiama ne šalutiniam, o vis dėlto pagrindiniam normos variantui. Keletas pavyzdžių:

> *Kaip berankiui* ***skauda*** *amputuotą* ***galūnę****, taip sopės, sidabriuk, tau* (Mykolas Sluckis)[2].
>
> *Barborai vis labiau ir labiau* ***skauda širdį*** (Jolita Skabliauskaitė).
>
> *Žada, Žada, man spangsta akys, man* ***sopa galvą****...* (Saulius Spurga).
>
> *Amalija įsitikinusi: jei pacientui* ***sopa širdį****, gal reikia gydyti ne širdį?..* (Bronius Kmitas).
>
> *Kambary iš karto nusirengė, nes* ***petį*** *vis labiau* ***diegė*** (Anielius Markevičius).
>
> *Nesuprantamas nerimas* ***maudė širdį****, lange blankiai švietė negyvas miestas* (Jaroslavas Melnikas).

Atvejų, kai vietoj galimo šalutinio normos varianto renkamasi pagrindinį (turima omeny ne tik sintaksė), vartosenoje išties gausu. Galima būtų mąstyti bent jau apie trejetą tokios vartosenos priežasčių: pirma, pagrindinį normos variantą natūraliai lemia kalbos vartotojo (šiuo atveju – autoriaus) tarmė; antra, pagrindinis normos variantas jau tvirtai įsigalėjęs bendrinėje kalboje, o šalutinis pasitraukęs į pasyviąją vartoseną; trečia, pagrindinis normos variantas dirbtinai nulemtas preskriptyvaus požiūrio: kodėl auto-

[2] Teikiami grožinės literatūros pavyzdžiai imti iš Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno duomenų bazės (http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas). Straipsnyje nurodomi tik autoriai smulkiau neminint bibliografinių duomenų (jie pateikti tekstyne).

rius turėtų vartoti šalutinį (dalinį) – abejotiną, įtartiną – variantą, jeigu, jį pasirinkęs, pavartos ne prestižinės kalbos variantą?

Neteiktina *versus* pateisinama vartosena

Seniai žinoma tiesa: tai, kas bendrinėje kalboje neteiktina (bent jau griežtuosiuose, oficialiuosiuose stiliuose), laisvuosiuose stiliuose – jeigu stilistiškai motyvuojama – pateisinama. Būtent stilistinė motyvacija ir yra pats problemiškiausias vartosenos klausimas. Visuomenė (ypač filologinio išsilavinimo neturinti jos dalis) dažnai linkusi apibendrinti: jeigu kalbos reiškinys laikomas neteiktinu bendrinei kalbai, tai jis visada ir visur esąs klaida. Taigi, žinant, kad *ubagas, bačka, durnas, svietas, prūdas* ir kt. yra neteiktini, jie ir nevartojami – keičiami žodžiais *elgeta, statinė, kvailas, pasaulis, kūdra* ar *tvenkinys* ir t. t. Apmaudžiausia, kad vengiant svetimybių vengiama ir senųjų patarlių, priežodžių, frazeologizmų ir kitų vaizdingų pasakymų. Deja, nemaža dalis „nuopelnų“ tenka ir kalbos normintojams, primygtinai lietuvinantiems senąją leksiką net sustabarėjusiuose vaizdinguose pasakymuose (plačiau apie tai žr. [Drotvinas 2009]). Jeigu *bačką* pasakyme *susigrūdo kaip silkės bačkoj* galima būtų pakeisti *statine* (tik klausimas, ar to reikia), tai *svieto* sakinyje *pasakė nė svietui, nė dievui* neįmanoma pakeisti nei *žmonėmis*, nei *pasauliu*, nes iškart sugrius fonosemantinė sakinio struktūra.

Stilistinės motyvacijos pagrįstumo klausimas redaguojant meninio stiliaus tekstus, deja, vis dar dažnai sprendžiamas labiau subjektyviai negu objektyviai. Niekam nekyla ranka braukti svetimybę *ubagas* lietuvių klasiko tekste: *Juozapota liko kampininkė* ***ubagėlė****. Svajonės apie laimingą gyvenimą su vyru, apie vaikus ir sodną išnyko kaip sapnas* (Jonas Biliūnas. Liūdna pasaka). Tačiau *ubagas* daugelio redaktorių būtų išbrauktas iš šiuolaikinio grožinio teksto, net nesusimąsčius, motyvuota jo vartosena ar ne.

Baigiant straipsnį, paminėtina, kad 2014 metų pradžioje nevartotinų svetimybių dalis išbraukta iš Didžiųjų kalbos klaidų sąrašo. Tikėtina, kad tai sušvelnins griežtąsias preskriptyvistų nuostatas. Naujai išleistas „Kalbos patarimų“ sąsiuvinis, skirtas skolinių vartosenai [KP (L1) 2013], labai pakoreguotas: atsižvelgiant į dabartinę vartoseną, išbraukti pasenę, nebeaktualūs ar visuomenei visiškai nepriimtini taisiniai, sudėta naujų aktualių, visuomenei rūpimų žodžių, esmingai pakeista knygelės sandara. Dabar ją sudaro ne vienas, o du skolinių sąrašai: Leksikos skolinių ir Senųjų svetimybių. Tų sąrašų kalbos vartotojams, grožinės literatūros autoriams, stilistams, redaktoriams turėtų visiškai pakakti.

Išvados

1. Kalbos taisyklingumo vertinimo laipsnių sistema, teikiama „Kalbos patarimų“ sąsiuviniuose, nėra iki galo aiški, ypač prieštaringas vengtino vartoti reiškinio supratimas.
2. Pagrindiniai normos variantai meniniame stiliuje vartojami dažniau negu šalutiniai. Tai gali lemti keletas priežasčių: pirma, autoriaus išlaikyta tarmė; antra, aktyvi pagrindinių variantų vartosena bendrinėje kalboje; trečia, preskriptyvus požiūris.
3. Stilistinės motyvacijos meniniame stiliuje pagrįstumas iki šiol yra probleminis klausimas, vis dar sprendžiamas labiau subjektyviai negu objektyviai.

LITERATŪRA

Apklausa, 2007 – *Tyrimas: kalbos taisyklingumas – svarbiausia šiuolaikinės lietuvių kalbos funkcija*. Available: http://www.delfi.lt/news/daily/education/tyrimas-kalbos-taisyklingumas-svarbiausia-siuolaikines-lietuviu-kalbos-funkcija.d?id=11760513

Drotvinas, V. Iš frazeologizmo žodžio neišmesi. In: *Kalbos kultūra, t. 82, 2009*, p. 52–58.

KP1 2009 – *Kalbos patarimai 1. Gramatinės formos ir jų vartojimas*. Sudarė Rita Miliūnaitė, vyr. red. Aldonas Pupkis. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2009.

KP2 (S1) 2009 – *Kalbos patarimai 2 (S1). Sintaksė: Linksnių vartojimas*. Sudarė Rita Miliūnaitė, vyr. red. Aldonas Pupkis. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2009.

KP (L1) 2013 – *Kalbos patarimai 4. Leksika: Skolinių vartojimas (svetimybės, tarptautiniai žodžiai)*. Antrasis pataisytasis ir papildytas leidimas. Sudarė Danguolė Mikulėnienė, Aurelija Dvylytė. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013.

Murinienė, L. Kalbos reiškinių vertinimo laipsniai: ties (ne)normos riba. In: *20-oji Jono Jablonskio konferencija „Lietuvių kalbos gyvavimas ir atsinaujinimas šiuolaikinėje visuomenėje“*. Pranešimų tezės, 2013 m. spalio 4 d., Lietuvių kalbos institutas. Available: http://www.lki.lt/LKI_LT/images/Naujienos/Jablonskio%20konferencijos%20tez_s.pdf.

Strelēvica-Ošiņa, D. Kalbos taisyklingumas ir naujas požiūris į preskriptyvizmo teoriją Latvijoje. In: *Kalbos kultūra, t. 84, 2011*, p. 259–274.

Vaicekauskienė, L. Nauji naujųjų skolinių norminimo klausimai. In: *Kalbos kultūra, t. 81, 2008*, p. 65–79.

Veronika RUŽA
(Daugavpils Universitāte)

Latviešu valodas nelokāmie divdabji virsrakstos

Summary
The Indeclinable Participles in Headlines

Nowadays each of us reads several texts and headline is the first component from which we gain information. The communicative purpose of each author is included in the text's headline – to provide the most important information about the text concisely and laconically. According to this information a reader judges whether to read the text or not.

The headlines attract the readers' attention with both their visual layout (several graphical displays) and grammatical design (syntactical structure, the choice of grammatical forms and constructions).

The present article has used materials that are taken from the newspaper "Latgales Laiks", 102 issues of January – December of 2013, altogether 61 headlines with the indeclinable participle *-ot(ies)* and partly declinable participle with the inflections *-dams, -dama, -damies, -damās*.

Nominalization prevails in headlines, however, in order to express broader contents, several verb forms are used as well. Participle is a comparatively popular verb form used in headlines. The most productive from participles within this function is the indeclinable participle with the inflection *-ot(ies)* that used adverbally, indicates different features related to action, procedure, or condition. Furthermore, sometimes in headlines there are used participle phrases in the centre of absolute dative construction thus providing relatively large information about the contents of the following text. More rarely in several adverbial meanings for headlines there is used the semi declinable participle with the inflections *-dams, -dama, -damies, -damās*, that not infrequently functions within the contents of a participle phrase.

Sometimes headlines with participles (especially participle phrases) would not be recommended from language culture aspect being too long and content entangled.

Key words: *text, headline, indeclinable participle, semi declinable participle, implication, participal phrase, absolute dative case construction*

*

Ikdienā katrs no mums lasa dažādus tekstus, un pirmais, kas sniedz informāciju par tekstu, ir virsraksts. Katrā virsrakstā ir ietverts teksta autora

komunikatīvais nolūks – īsi un lakoniski sniegt svarīgāko informāciju par sekojošo tekstu. Pēc šīs informācijas lasītājs spriež par nepieciešamību šo tekstu lasīt. Tāpēc ikvienam virsrakstam ir īpašas funkcijas un nozīme teksta adresāta ieinteresēšanā, ietekmēšanā, informācijas ticamības ilūzijas radīšanā.

Virsraksti piesaista lasītāja uzmanību gan ar savu vizuālo noformējumu (dažādi grafiskie izcēlumi), gan ar gramatisko izveidi (sintaktiskā struktūra, gramatisko formu un konstrukciju izvēle).

Izvēloties gramatiskās formas, virsrakstos dominē nominalizācija. Visvairāk tiek izmantotas dažādas lietvārdu formas. Taču, lai izteiktu plašāku saturu, tiek lietota arī latviešu valodas bagātā verba formu sistēma. Samērā iecienīta no verbu formām, ko izmanto virsrakstos, ir divdabis, īpaši nelokāmais divdabis ar *-ot(ies)* un daļēji lokāmais divdabis ar *-dams*, *-dama*, *-damies*, *-damās*.

Rakstā aplūkots materiāls no Daugavpils novada laikraksta „Latgales Laiks" 2013. gada janvāra – decembra 102 numuriem, kuros ir fiksēts 61 virsraksts ar nelokāmo divdabi ar *-ot(ies)* un daļēji lokāmo divdabi ar *-dams*, *-dama*, *-damies*, *-damās*.

Ekscerpētais materiāls liecina, ka visproduktīvākais no divdabjiem, kas lietoti virsrakstos, ir nelokāmais divdabis ar *-ot(ies)*. Tā kā šim divdabim mūsdienās nav absolūtā laika nozīmes, tad, lietots relatīvajā laikā, tas nosauc darbību, kas notiek vienlaicīgi ar finītā verba darbību. Funkcionālajā aspektā šis divdabis tiek lietots adverbiāli sekundāri predikatīva komponenta funkcijā [Nītiņa 2008: 312–313] un norāda uz darbības, norises vai stāvokļa dažādām pazīmēm.

Virsraksti ar nelokāmo divdabi ar *-ot(ies)* ir iedalāmi divās grupās:

1) virsraksti, kuros divdabis lietots adverbiālā funkcijā (13 ekscerpti);
2) virsraksti, kuros šis divdabis veido divdabja teicienu (38 ekscerpti) vai absolūtā datīva konstrukciju (6 ekscerpti).

Virsraksti ar divdabi adverbiālā funkcijā pēc uzbūves veidoti dažādi:

a) kā vienkārši paplašināti teikumi ar sadalītu gramatisko centru, piemēram,

   Boy [suņa vārds] *tabaku atrod* ***rotaļājoties****.*
   Motociklists ***krītot*** *gūst traumas.*
   Petarde ***uzsprāgstot*** *traumēja roku.*

b) kā vienkārši paplašināti teikumi ar izteicēju 3. personā un reducētu teikuma priekšmetu, piemēram,

Rotaļājoties *sasita kāju.*
Saslīdot *iebrauca pretējā joslā.*
Nokrītot *traumēja muguru.*

Tā kā teikuma priekšmets ir reducēts, tad šādi virsraksti ir bezpersoniskāki, līdz ar to lasītājā var izraisīt interesi par darbības objektu. Turklāt 3. personas forma ir nepersonas forma („pārējie" jeb tie, kas nav runas situācijas dalībnieki), un to izmanto, ja personas nozīmes nav [Lokmane 2013: 709], kas arī parādās virsrakstos.

c) kā teikumi, ko veido verbs finītajā formā 3. personā un divdabis, kas izsaka pavaddarbību, un teikuma priekšmets ir reducēts, piemēram,

Noslīka ***peldoties.***
Apgāzās ***saslīdot.***

d) kā vienkārša teikuma reducējumi, kuros palicis tikai divdabja teiciens, piemēram,

Atceroties *Jāni Babri.*
Pārvarot *krīžu ūdeņus.*
Pērkot *dārzam lāpstu.*
Sagaidot *Vasarsvētkus.*

Šādi virsraksti tikai piesaka sekojošā raksta tematu.

e) kā virsraksti ar akcentētu modalitāti, piemēram,

Kā ārstēties ***nepārmaksājot?***
Kā rīkoties ***nokavējot?***

Divdabis ar *-ot(ies)* virsrakstos ar akcentētu modalitāti izsaka ar finīto verbu izteiktajai darbībai pavaddarbību. Šādi veidoti virsraksti raksturīgi informatīvām publikācijām, kas adresētas visiem lasītājiem kopā un katram individuāli.

Lielākais vairums virsrakstu ar divdabja teicienu vai divdabja teiciena paveidu – absolūtā datīva konstrukciju veidoti kā vienkārši paplašināti teikumi. Šādi veidotu virsrakstu sintaktiskajā uzbūvē vērojamas vairākas nianses:

1) tie veidoti kā vienkārši paplašināti teikumi ar sadalītu gramatisko centru, piemēram,

BFC „Daugava" izcīnīja trīs punktus, ***spēlējot*** *desmit cilvēku sastāvā.*
Mediķi aicina būt piesardzīgiem, ***lietojot*** *uzturā sēnes.*

Meitenīte vairākas dienas cieš sāpes, ***gaidot*** *ārstu palīdzību.*

Lietojot *lētākos vienādas iedarbības medikamentus, pacients saņem ārstēšanu un ietaupa.*

Neatliekamās medicīniskās palīdzības dienesta mediķi aicina būt piesardzīgiem, ***lietojot*** *uzturā sēnes.*

Bērni gūst traumas, ***braucot*** *ar ragaviņām.*

Tēja palīdz, to pat ***nedzerot.***

Šādi veidotos virsrakstos tiek sniegta pamatinformācija par sekojošo tekstu, kas lasītājam atstāj izvēles brīvību – lasīt visu tekstu vai pietiek tikai ar virsrakstu.

2) šādi veidotos virsrakstos var implicēt 1. personā lietotu vai reducēt 3. personā lietotu teikuma priekšmetu, tādējādi padarot virsrakstu vispārīgāku, bezpersoniskāku, piemēram,

Dāvinot *ziedus, kaut ko ar to gribam pateikt.*

Bērnu audzināšanu drīkstēs apvienot ar darbu, papildus ***saņemot*** *100 latu.*

Izvēlas sintētiskos līdzekļus, ***aizmirstot*** *par tējām.*

Braucot *ar kvadraciklu, gūst traumu.*

Piezemējoties *ar izpletni, salauza kāju.*

Godinot *maizi, atklāja novada dienas.*

Apsaldējās, ***guļot*** *uz ielas.*

Gan semantiski, gan funkcionāli līdzīgi virsrakstiem ar divdabja teicienu ir veidoti virsraksti ar divdabja teiciena paveidu absolūtā datīva konstrukciju, piemēram,

Pastiprinoties *salam, aicina barot meža dzīvniekus.*

Apgāžoties *automašīnai, cieta pasažiere.*

Gadiem ***ejot****, zaudējam spēju redzēt krāsas.*

Saimniekojot *pašiem, komunālie pakalpojumi ir krietni lētāki.*

Spītējot *lietum, Dubnas pagasta svētkos netrūka jautrības.*

Ir virsraksti ar divdabja teicieniem, kurus veido daļēji lokāmais divdabis ar *-dams*, *-dama*, *-damies*, *-damās*. Daļēji lokāmais divdabis, tāpat kā nelokāmais divdabis ar *-ot(ies)*, izsaka finītā verba darbībai vienlaicīgu darbību, un šādos virsrakstos ir lietots finītais verbs 3. personas formā, bet darbības veicējs nav minēts. Saturiski šādi virsraksti saglabā intrigu uzzināt, kas ir darbības veicējs.

Latviešu valodā nereti ir vērojama sinonīmija nelokāmā divdabja ar *-ot(ies)* un daļēji lokāmā divdabja ar *-dams*, *-dama*, *-damies*, *-damās* lietojumā. „Ir daudz daļēji lokāmo divdabju ar *-dams*, *-dama* un nelokāmo divdabju ar *-ot(ies)* lietošanas gadījumu, kas ir semantiski līdzīgi vai pat ļoti tuvi. To, kuru no divdabjiem izvēlas, iespaido teksta izveide, autora valodas izjūta un nelielas, semantiski grūti diferencējamas nianses" [Nītiņa 2013: 593]. Kā liecina ekscerpti, tad patiešām šādos virsrakstos varētu lietot arī nelokāmo divdabi ar *-ot(ies)*, neradot semantiskas izmaiņas. Piemēram:

Guva traumu, ***iekrizdams*** *pagrabā.*
Apsaldējās, ***gulēdams*** *sniegā.*
Traumējas, iereibis ***nokrizdams*** *no mopēda.*

Ir viens virsraksts ar daļēji lokāmo divdabi adverbiālā lietojumā, kas sintaktiski veidots kā nepaplašināts salikts sakārtots teikums:

Kartupeļi aug ***griezdamies****, ES nauda gan jātērē prātīgi.*

Dažkārt ar divdabjiem ir veidoti gari, saturiski samudžināti un stilistiski kļūdaini virsraksti ar divdabja teicieniem, piemēram,

Sākot *ar logu nomērīšanu jeb logi, kas piemēroti tieši jums!* [GLASKEK reklāmas raksts]

Tātad, aplūkojot ekscerpēto materiālu 61 virsrakstu no Daugavpils novada laikraksta „Latgales Laiks" 2013. gada janvāra – decembra 102 numuriem, secināts, ka visbiežāk lietots ir nelokāmais divdabis ar *-ot(ies)* (57 ekscerpti). Divdabis lietots gan tikai adverbiālā funkcijā (13 ekscerpti), gan divdabja teiciena sastāvā (38 ekscerpti) un absolūtā datīva konstrukcijas sastāvā (6 ekscerpti). Šādi virsraksti sintaktiski veidoti kā vienkārši paplašināti teikumi ar sadalītu gramatisko centru, kā teikumi ar implicētu vai reducētu teikuma priekšmetu, tāpat ar atsevišķu teikuma locekļu vai teikuma daļu reducējumiem. 4 virsrakstos ir lietots daļēji lokāmais divdabis ar *-dams*, *-dama*, *-damies*, *-damās*. Aplūkotajā materiālā nav atrasts neviens nelokāmā divdabja ar *-am(ies)*, *-ām(ies)* lietošanas gadījums. Virsrakstos ar nelokāmo divdabi ar *-ot(ies)* un daļēji lokāmo divdabi ar *-dams*, *-dama*, *-damies*, *-damās* parasti tiek pausta samērā plaša informācija par sekojošo tekstu.

LITERATŪRA

Lokmane, I. Vienkāršs teikums kā monopredikatīva sintaktiska vienība. No: *Latviešu valodas gramatika*. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013, 706.–709. lpp.

Nītiņa, D. Divdabji jeb participi. No: *Latviešu valodas gramatika: koncepcija, prospekts, atsevišķu nodaļu pirmvarianti, diskusijas materiāli*. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2008, 308.–337. lpp.

Nītiņa, D. Divdabis (particips). No: *Latviešu valodas gramatika*. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013, 564.–594. lpp.

Virginija STANKEVIČIENĖ, Vilija CELIEŠIENĖ
(Kauno technologijos universitetas)

Daiktavardžių normų kaita *Dabartinės lietuvių kalbos žodynuose*

Summary

The Alternation of the Norms of Nouns in Modern Dictionaries of the Lithuanian Language

Every language is supposed to reflect social changes. Lexis is the most sensitive to various economic, political, and social changes. Though the main dictionary register is characterized by the constant use, however a part of out-dated words are not used, whereas the dictionaries are constantly supplemented with new words as it is necessary to designate recent concepts, modern things, persons, and up-to date places. Therefore, the composition of the dictionaries is developed in regard to the changes of political, economic, cultural, and social life. All the *Modern Dictionaries of the Lithuanian language* published in 1954, 1972, 1993, 2000, were considered to be of prescriptive nature; however the first edition differed a lot from the second one. All the above-mentioned dictionaries presented a large number of word variants.

The present paper will discuss the alternation of the norms of the nouns, the possibility of determining the way of presenting the nouns that have been altered in the mentioned editions of DLKŽ. Such investigations are important and necessary. Having analysed these dictionaries it becomes possible to understand and assess objectively the processes of standardization of lexis and to avoid discrepancy when compiling dictionaries and presenting necessary lexis of all fields. The presented analysis of the norms of nouns in DLKŽ highlights the fact that, when issuing a new dictionary, norms have to be reviewed and altered. It is important as the presentation of a word or its variant in the Standard dictionary validates its use in standard language.

Key words: *norm of the nouns, Modern Dictionaries of the Lithuanian language, lexis*

*

Įvadinės pastabos. Kiekviena kalba vienaip ar kitaip atspindi visuomenės pokyčius. Jautriausia įvairiems ekonominiams ir politiniams visuomenės pokyčiams yra leksika. Nors pagrindinis žodyninis fondas pasižymi pastovumu, tačiau dalis pasenusių žodžių pasitraukia iš vartosenos, o žodynai

nuolat pasipildo naujais žodžiais, nes reikia įvardinti naujas sąvokas, naujus daiktus, asmenis ir vietas. Taigi, keičiantis politiniam, ekonominiam ir kultūriniam visuomenės gyvenimui, keičiasi ir žodynų sudėtis.

Visi *Dabartinės lietuvių kalbos žodynai* (toliau DŽ) išleisti 1954, 1972, 1993, 2000 metais yra norminamojo pobūdžio, tačiau pirmasis nuo paskutinio labai skiriasi. Pirmasis *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* buvo išleistas, kai *Didžiojo lietuvių kalbos žodyno* buvo išleisti tik du tomai. Žinant šio žodyno leidimo paskatas ir stabdžius visiškai suprantama ir nestebina, kad šiame žodyne yra patekę nemažai neteiktinų bendrinei kalbai žodžių. Antrasis leidimas pasirodė 1972 m., kai jau buvo leidžiamas žurnalas „Kalbos kultūra“, „Mūsų kalba“, tačiau dar negalima buvo remtis „Kalbos praktikos patarimais“, kurie buvo išleisti tik 1985-aisiais metais. Visiškai kitokia situacija leidžiant trečiąjį leidimą – išleista nemažai aiškinamųjų, dvikalbių, terminologijos (teisės, geologijos, fizinės geografijos, fizikos, politechnikos, melioracijos, sporto ir kt.) žodynų, o *Didžiojo lietuvių kalbos žodyno* išleista 15 tomų. Tuo metu tai buvo svarbūs specialiosios ir bendrosios leksikos norminamieji darbai.

Šiame straipsnyje bus mėginama aptarti daiktavardžių normų kitimą/vertinimą norminamuosiuose *Dabartinės lietuvių kalbos žodynuose*, bandoma nustatyti, kiek pasikeitė daiktavardžių pateikimas visuose DŽ leidimuose. Tokie tyrimai yra aktualūs ir reikalingi, nes tik nuosekliai išanalizavus šiuos žodynus galima suprasti ir objektyviau vertinti leksikos norminimo procesus bei išvengti prieštaravimų naujai sudarant žodynus ir juose pateikiant būtinąją visų sričių leksiką. Apie *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* sudarymo nenuoseklumus, leksikos norminimo problemas vienaip ar kitaip diskutuota konferencijose, šia tema rašė kalbininkai Klimavičius J. [Klimavičius 1997: 20–32], Gudavičius A. [Gudavičius 1997: 33–39], Naktinienė G. [Naktinienė 2000: 12–24], Paulauskas J. [Paulauskas 1979: 77–80], Keinys S. [Keinys 1991: 92–98], su šia tema iš dalies siejasi Murmulaitytės D. [Murmulaitytė 2000: 141–159], Žilinskienės V. [Žilinskienė 1997: 46–52], Vaicekauskienės L. [Vaicekauskienė 2008: 65–80] ir kitų autorių straipsniai.

Visuose žodynuose pateikiama nemažai variantų. Paprastai sutrumpinimu *žr*. nurodoma į tokią pat kito žodžio reikšmę ar parodoma, iš kokio žodžio jis padarytas, o siauriau vartojami tarminiai, pasenę, skolinti ir kitokie į juos panašūs žodžiai ar darybos variantai nukreipiami į bendrinėje kalboje plačiau vartojamus žodžius [DŽ 3: 12], kuriuos žodynas rekomenduoja kaip norminius. Taigi santrumpa *žr*. turi norminamąją funkciją.

Aptariant daiktavardžius ir jų pateikimą žodynuose, reikia paminėti, kad straipsnyje aptarti anaiptol ne visi dalykai, susiję su daiktavardžių normų kitimu ir pateikimu visuose norminamuosiuose *Dabartinės lietuvių kalbos žodynuose*. Renkant medžiagą šiam straipsniui, buvo susidurta su daiktavardžių atrankos problema. Tai buvo vienas sudėtingiausių uždavinių. Dažnai nuorodinis žodis, pateiktas žodynuose, turi ir stilistinių (*šnek., menk.*), terminų (*bot., zool.,*) ir kitokių pažymų. Ne visada buvo aišku, ar jos taikytinos ir pagrindiniam, santrumpa *žr.* nukreiptam, žodžiui. Tačiau žinant, kad šiuo sutrumpinimu yra aiškinama nemaža dalis lietuvių kalbos leksikos, o tarmybės nėra paprasčiausi bendrinės kalbos žodžių pakaitai ar variantai, o įvardija kokį nors specifinį tik tos tarmės atstovams būdingą reiškinį ar daiktą [Murmulaitytė 1998: 245], buvo apsiribojama tik daiktavardžiais, neaptariant ir neanalizuojant tarmybių su pažymomis *tarm.*, *aukšt.*, *dz.*, *ryt.*, *vak.*, *žem.* Taip pat reikia paminėti, kad buvo išrinkti tik tie daiktavardžiai, kurių nėra viename ar kitame žodyne arba kurių normos aiškinimas skiriasi.

Atidžiau panagrinėjus ir palyginus visų keturių žodynų leidimus, taip pat atlikus daiktavardžių analizę su nuoroda *žr.*, matyti, kad nevienodumų yra nemažai. 1954 m. žodyne pateikiama daugiau kaip 40 000 žodžių, 1972 m. (apie 60 000), 1993 ir 2000 m. daugiau kaip 74 000 tūkst. žodžių. Iš 1954 m. išleisto žodyno buvo išrinkta apie 2340 daiktavardžių, iš jų 683 turi nuorodas *žr.*, o 1972 m. leidime rasti 3684 daiktavardžiai, iš kurių 1032 turi šią nuorodą. 1993 ir 2000 m. žodyne rasti 4432 daiktavardžiai, iš kurių pažymą *žr.* turi 985 daiktavardžiai. Taigi kaip rodo surinkti pavyzdžiai, daugiausia daiktavardžių rasta trečiajame ir ketvirtajame leidimuose, o daiktavardžių su nukreipiamosiomis nuorodomis *žr.,* (nes tai vienas iš normiškumo nustatymo laipsnių žodynuose), daugiausia rasta 1972 metais išleistame žodyne.

Išanalizavus daiktavardžių pateikimą visuose keturiuose žodynuose, išrinktus pavyzdžius galima būtų išskirti į tokias grupes:

1) Nuoroda į geresnį, tinkamesnį variantą, pateiktą 1954 m. žodyne išlieka ir 1972 leidime, o 1993 ir 2000 m. žodynuose jau paliktas tik geresnis, tinkamesnis variantas. Buvo rasti 263 pavyzdžiai, kurių trečiajame ir ketvirtajame leidime pateikiami tik teiktini, geresni variantai, žr. 1 lentelę:

1 lentelė

1954 m.	1972 m.	1993, 2000 m.
aiškalas žr. *ryškalas* DŽ$_1$ 6	**aiškalas** žr. *ryškalas* DŽ$_2$ 6	ryškalas DŽ$_3$ 6; DŽ$_4$ 6
antdėlis žr. *antčdėlis* DŽ$_1$ 18	**antdėlis** žr. *antčdėlis* DŽ$_2$ 16	ančdėlis DŽ$_3$ 13; DŽ$_4$ 13
apdiegas žr. *apsiuvas* DŽ$_1$ 18	**apdiegas** žr. *apsiuvas* DŽ$_2$ 20	apsiuvas DŽ$_3$ 33; DŽ$_4$ 33
ardakartė *žr. ardas* DŽ$_1$ 33	**ardakartė** *žr. ardas* DŽ$_2$ 40	ardas DŽ$_3$ 39; DŽ$_4$ 39
atadrėkis *žr. atodrėkis* DŽ$_1$ 45	**atadrėkis** *žr. atodrėkis* DŽ$_2$ 52	atodrėkis DŽ$_3$ 52; DŽ$_4$ 52

2) Daiktavardžiai, kurie pirmajame leidime turi nuorodą į geresnį variantą, o 1972, o 1993 ir 2000 m. žodynuose tų žodžių jau nebelieka ir yra pateikiami tik norminiai šių žodžių variantai buvo rasti (187) daiktavardžiai, *pvz.*:

atdūsis DŽ$_1$ 41; žr. *atodūsis* > **atodūsis** (DŽ$_1$ 45; DŽ$_2$ 52; DŽ$_3$ 52; DŽ$_4$ 52;

avikiena DŽ$_1$ 58; *žr. aviena* > **aviena** DŽ$_1$ 58; DŽ$_2$ 65; DŽ$_3$ 66; DŽ$_4$ 66;

gaubica DŽ$_1$ 200; *žr. haubica* > **haubica** DŽ$_1$ 244; DŽ$_2$ 195; DŽ$_3$ 196; DŽ$_4$ 196;

ąšas DŽ$_1$ 38; *žr. vąšas* > **vąšas** DŽ$_2$ 921; DŽ$_3$ 915; DŽ$_4$ 915 ir kt.

3) Trečią grupę daiktavardžių sudaro žodžiai (144), kurie pirmajame leidime yra duoti kaip norminiai, be jokių nuorodų, o DŽ$_2$, DŽ$_3$, DŽ$_4$ jau turi nuorodą į tinkamesnį, geresnį daiktavardį, *pvz.*:

avižė DŽ$_1$ 58 > **avižė** DŽ$_2$ 66; DŽ$_3$ 67, *žr. laumžirgis* DŽ$_2$ 360; *žr. karklelis* DŽ$_3$ 285; DŽ$_4$ 285;

baiga DŽ$_1$ 60 > **baiga** *žr. pabaiga* DŽ$_2$ 471; DŽ$_3$ 466; DŽ$_4$ 466;

barbutė DŽ$_1$ 66 > **barbutė** DŽ$_2$ 72; DŽ$_3$ 73; *žr. boružė* DŽ$_2$ 86; DŽ$_3$ 88; DŽ$_4$ 88;

beržagrybis DŽ$_1$ 76 > **beržagrybis** DŽ$_2$ 78; DŽ$_3$ 80; *žr. paberžis* DŽ$_1$ 524; DŽ$_2$ 472; DŽ$_3$ 467; DŽ$_4$ 467 ir kt.

4) Pasitaiko žodžių, kurie pirmajame ir antrajame leidimuose teikiami kaip teiktini, norminiai, o trečiajame ir ketvirtajame leidime žodyno sudarytojai mus nukreipia į tikslesnį, geresnį žodį ir yra pažyma *žr.*, pvz.: **aukštimatis** (DŽ$_1$ 55; DŽ$_2$ 63;), o trečiajame ir ketvirtajame lei-

dime yra nuoroda *žr. aukščiamatis* (DŽ$_3$ 64; DŽ$_4$ 64): **gaugaras** (DŽ$_1$ 201; DŽ$_2$ 165) > **gaugaras** *žr. kauburys* (DŽ$_3$ 291; DŽ$_4$ 291): **geležė** (DŽ$_1$ 203; DŽ$_2$ 167) > **geležė** *žr. geležtė* (DŽ$_3$ 169; DŽ$_4$ 169); **geležgalys** (DŽ$_1$ 203; DŽ$_2$ 167) > **geležgalys** žr. *gelžgalys* (DŽ$_3$ 169; DŽ$_4$ 169) ir kt.

Rasta pavyzdžių, kai pirmajame žodyne žodis laikomas teiktinu, *pvz.*: **audrašauklis** (DŽ$_1$ 52); antrajame žodyne šis žodis pateikiamas su dviem reikšmėmis: 1) *„koks nors audrapaukščių būrio paukštis“*; 2) *prk. „būsimų sukrėtimų revoliucijos pranašas“* (DŽ$_2$ 61), o trečiajame nuorodą *žr.* į *audropaukštį*, tik pirmajai žodyno reikšmei (DŽ$_3$ 62; DŽ$_4$ 62).

5) Žodynuose rasta daiktavardžių, kurie pirmuosiuose žodyno leidimuose DŽ$_1$, DŽ$_2$ neturi jokios nuorodos ir teikiami kaip norminiai, tačiau trečiajame ir ketvirtajame leidime, kai kurioms reikšmėms turi pažymą *neteikt.* „neteiktina“, arba jų visiškai nėra duota vėlesniuose žodynuose, pvz.:

   atlieja DŽ$_1$ 44; DŽ$_2$ 51> (= *išlieja* DŽ$_3$ 51; DŽ$_4$ 51); **bukietas** DŽ$_1$ 95; DŽ$_2$ 91 (= *puokštė* DŽ$_3$ 93; DŽ$_4$ 93); **kantas** DŽ$_1$ 310; DŽ$_2$ 282 (= *briauna, įsiuvas* DŽ$_3$ 282; DŽ$_4$ 282); **natūralistas** nevartotinas reikšme „gamtos tyrinėtojas, gamtininkas“ DŽ$_1$ 468; DŽ$_2$ 417 (= *gamtininkas* DŽ$_3$ 415; DŽ$_4$ 415); **magazinas** DŽ$_1$ 436; DŽ$_2$ 378; neteiktinas reikšmėmis „krautuvė, parduotuvė ir apkaba“ DŽ$_3$ 376; DŽ$_4$ 376; **papkė** DŽ$_1$ 542; DŽ$_2$ 503 (=*aplankas* DŽ$_3$ 497; DŽ$_4$ 497) ir kt.

6) Aptariant išrinktus pavyzdžius reiktų paminėti ir tą grupę daiktavardžių, kurie pirmajame leidime skaitytoją nukreipia į tinkamesnį variantą, o antrajame, trečiajame ir ketvirtajame leidime jau turi pažymą *neteikt.* pav.:

   šniūras *žr.* raištis DŽ$_1$ 822 > (= *raištis* DŽ$_2$ 823; DŽ$_3$ 818; DŽ$_4$ 818);
   prūdas *žr.* tvenkinys DŽ$_1$ 634 > (= tvenkinys DŽ$_2$ 634; DŽ$_3$ 626; DŽ$_4$ 626);
   vailokas *žr.* veltiniai DŽ$_1$ 906 > (= veltiniai DŽ$_2$ 910; DŽ$_3$ 904; DŽ$_4$ 904);
   štepselis *žr.* kištukas DŽ$_1$ 824 > (= kištukas DŽ$_2$ 825; DŽ$_3$ 820; DŽ$_4$ 820);
   smala *žr.* derva DŽ$_1$ 743 > (= derva DŽ$_2$ 721; DŽ$_3$ 714; DŽ$_4$ 714);

Apibendrinimas. Apibendrinant surinktą medžiagą galima pritarti nuomonei, kad žodynai atspindi palyginti liberalų požiūrį į normas [Keinys 1991: 92].

Lyginant daiktavardžių, turinčių pažymą *žr.* pateikimą žodynuose, matyti, kad daugiausia jų rasta pirmajame ir antrajame leidimuose ($DŽ_1$ apie 29%, $DŽ_2$ 28%, o $DŽ_3$, $DŽ_4$ 22%). Tai, kad trečiajame ir ketvirtajame žodynuose jų mažiau, be abejo turėjo įtaką daiktavardžiai, jau nepatekę į paskutinius leidimus.

Atidžiau panagrinėjus išrinktus pavyzdžius, buvo rasta daiktavardžių, kurie jau nuo pirmojo žodyno leidimo orientuoja mus į geresnį, įprastesnį žodį, tačiau net ir paskutiniame leidime jie lieka nepakeisti. Pavarčius *Kalbos praktikos patarimus*, taip pat knygelę *Leksika: skolinių vartojimas (L1)* ir patikrinus kas yra rašoma apie žodžius, kuriuos *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* pateikia su santrumpa *žr.,* paaiškėja, kad KPP rekomenduojama jų nevartoti, juos žymi *n. svet.* (neteiktinos svetimybės), *n. vert.* (neteiktini vertiniai) ir griežtai juos taiso. *Dabartinės Lietuvių kalbos žodyne* tai nelaikoma klaida ir jie nukreipiami į kitą žodį *pav.*: **frantas** *žr. dabita, puošeiva*, **fanaberija** *žr. pasipūtimas, išdidumas*, **liukras** *žr. glajus*, **viršpelnis** žr. *antpelnis ir kt.*

Tačiau reikia paminėti ir tai, kad rasta pavyzdžių, kurie pirmuosiuose $DŽ_1$, $DŽ_2$ yra teikiami kaip norminiai, *pvz.*: **furunkulas, domkratas,** trečiajame ir ketvirtajame jie turi nuorodą į geresnį, tinkamesnį daiktavardį *pvz.*: **furunkulas** *žr. šunvotė*, **domkratas** *žr. kėliklis,* o knygelės *Leksika: skolinių vartojimas (L1)* 2013 metų leidime jie jau vėl pateikiami kaip vartotini.

Taigi daiktavardžių normų pateikimo analizė dar kartą parodo, kad leidžiant naują žodyną, normos nuolat turi būti peržiūrimos, tikslinamos ir keičiamos. Ir tai yra labai svarbu, nes žodžio, jo varianto pateikimas norminamajame žodyne, kaip yra žinoma, įteisina jo vartojimą bendrinėje kalboje.

ŠALTINIAI IR SUTRUMPINIMAI

$DŽ_1$ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. – Vilnius 1954;
$DŽ_2$ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. – Vilnius 1972;
$DŽ_3$ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. – Vilnius 1993;
$DŽ_4$ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. – Vilnius 2000.

LITERATŪRA

Gudavičius, A. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas leksikos sistemiškumo požiūriu. In: *Lietuvių kalbotyros klausimai, t. 37, 1997*, p. 33–39.

Keinys, S. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* ir kalbos normalizacija. In: *Lietuvių kalbotyros klausimai, t. 29, 1991*, p. 92–98.

Klimavičius, J. Kas yra bendrinės kalbos leksika? Samprata, nuomonės ir prietarai. Žodyno praktika ir teorija. Vartojimo reikmės ir problemos. In: *Lietuvių kalbotyros klausimai, t. 37, 1997*, p. 20–32.

Murmulaitytė, D. Vedinių pateikimas *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* pamatinių žodžių straipsniuose. In: *Acta linguistica Lithuanica, t. 42, 2000*, p. 141–159.

Naktinienė, G. Bendrinės kalbos žodynas ir leksikos norminimo problemos. In: *Kalbos kultūra, t. 73, 2000*, p. 12–24.

Vaicekauskienė, L. Nauji naujųjų skolinių norminimo klausimai. In: *Kalbos kultūra, t. 81, 2008*, p. 65–80.

Paulauskas, J. Leksikos variantų norminimas. In: *Kalbos kultūra, t. 37, 1979*, p. 77–80.

Žilinskienė, V. Terminų pateikimas *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno III leidime*. In: *Lietuvių kalbotyros klausimai, t. 37, 1997*, p. 46–52.

Dzintra ŠULCE
(Liepājas Universitāte)

Fonēmu [o], [ō] un [uo] lietojuma problēmas pareizrunā

Summary
Problems of Phonemes [o], [ō] and [uo] in Orthoepy

In linguistics the term *orthoepy* or *correct pronunciation* is interpreted as a system of generally accepted pronunciation rules as a whole and compliance with these rules in practice. Uniformity of pronunciation rules contributes to the mutual understanding between the speaker and the listener, which is the best condition for the communication process. Violation of the rules and mispronounced words uselessly bind the listener's attention and make speech content perception difficult.

One of the key issues of correct pronunciation is also usage of monophthongs [o], [ō] and diphthong [uo] in literary language. Deviations from pronunciation rules occur mainly for two reasons:

1) the same graphic symbol for vowels and diphthong, eg, *soma* [suoma], *novele* [novele], *motors* [motōrs];
2) a tendency to mix up words of Latvian origin and internationalisms, e.g. *sporas* [spōras] – [spuoras], *poras* [pōras] – [puoras], *novembris* [novembris] – [nuovembris], but *omulība* [uomulība] – [omulība], *izloze* [izluoze] – [izlōze], *matrozis* [matruozis] – [matrōzis].

In some examples only the pronunciation differentiates the meaning of the given word, for example, *jods: Aptiekā nopirku jodu [jōdu]. Pasakās velnu sauc arī par jodu [juodu].*

There are still a lot of variations in pronunciation of proper names (place names, first names, and surnames). In place names there is more often a tendency to replace the diphthong [uo] by a vowel [o] resp. [ō], for example, *Aglona, Dorupe, Aloja, Tosmare, Otaņķi*.

Pronunciation of personal names is a complex problem because it is influenced by both the word stem and assimilation degree, and sub-dialects and impact of other languages (especially influence of the Russian and German languages), it is determined also by personal choice.

Answers to problematic pronunciation issues are sought in various ways, for example, in "Latvian Spelling and Pronunciation Dictionary" (1995), in Latvian Language Agency, which provides advice on language issues.

In perspective more consideration should be given to designation of three different sounds – vowel [o], [ō] and diphthong [uo] with one letter *o*. The diphthong [uo], like other diphthongs, could be designated by two letters. The long

vowel [ō], like other long vowels, could be marked with a lengthening mark, thus the extremely frequent use of the letter *o* could be eliminated as well as potential misunderstandings of the content. It would also facilitate acquisition of the Latvian language as a second language for foreigners.

Key words: *pronunciation rules in vocalisation, borrowed monophthongs, pronunciation problem causes, possible solutions*

*

Pareizruna jeb **ortoepija** ir *„izrunas konvenciālo noteikumu sistēma; šo noteikumu ievērošana praksē"* [VPSV 2007: 284].

Izrunas normu vienveidība sekmē runātāja un klausītāja saprašanos, tas ir labākais sazināšanās procesa nosacījums. Normu neievērošana, kļūdaini izrunāti vārdi nelietderīgi saista klausītāja uzmanību un apgrūtina runas satura uztveri.

Viens no būtiskiem pareizrunas jautājumiem ir arī monoftongu [o], [ō] un diftonga [uo] lietojums literārajā valodā.

Vērtējot fonēmu [o], [ō] un [uo] izrunu no literārās valodas viedokļa, joprojām var konstatēt zināmas grūtības. Tam ir vairāki cēloņi:

1) **vienāds grafiskais apzīmējums patskaņiem** un **divskanim**, piem., *soma* [suoma], *novele* [novele], *motors* [motōrs];
2) **tendence nelatvisko patskani [o]** resp. **[ō] aizstāt ar latviešu valodas divskani [uo] vai otrādi,** piem., *sporas* [spōras] – [spuoras], *poras* [pōras] – [puoras], *novembris* [novembris] – [nuovembris], bet *omulība* [uomulība] – [omulība], *izloze* [izluoze] – [izlōze].

Apkopotais materiāls rāda, ka dažkārt tikai vārda lasījums šķir attiecīgā vārda nozīmi, piem.,

> ***Robots*** *– [roboc], [ruobuoc]. Bērnam ir robots. Šis audums ir robots.*
>
> ***Kodi*** *– [kōdi], [kuodi]. Mums ir dažādi personas kodi. Kāpēc tu man kodi (darb. vārds – kost)? Dzīvoklī ieraudzīju kodi (vsk. nom. – kode).*
>
> ***Jods*** *– [jōc], [juoc]. Aptiekā nopirku jodu. Pasakās velnu sauc arī par jodu.*

Īss ieskats šo fonēmu lietojumā ir dots arī jaunajā „Latviešu valodas gramatikā" [2013: 132–133], kurā ir atkārtota tā pati informācija, kas Vairas Strautiņas un Dzintras Šulces iepriekš sagatavotajā darbā „Latviešu valodas pareizruna un pareizrakstība" [Strautiņa, Šulce 2009: 26–28]. Praktiskā lietojuma problēmas joprojām paliek neatrisinātas.

Valodas vēstures izpēte liecina, ka, sākot ar 18. gadsimta beigu posmu, latviešu valodas patskaņu fonēmu sistēma tika papildināta ar diviem aizgū-

tiem patskaņiem [o] un [ō]. Tie ieviesās latviešu valodā sakarā ar aizguvumu straujo ieplūšanu [Bergmane, Blinkena: 1986: 109–113], un sākotnēji svešie patskaņi [o] un [ō] tika aizstāti ar latviešu valodas vokāļiem, piem., vācu *Rose*, latv. *roze* [ruoze], vācu *Post*, latv. *pasts* [pasc].

Viedokļi par monoftongu [o] un [ō] saglabāšanu vai substitūciju resp. aizstāšanu aizguvumos bija atšķirīgi, taču daļa aizguvumu, kuros patskanis [o] tika aizstāts ar citu vokāli (parasti divskani [uo]), veiksmīgi saglabājušies līdz pat mūsu dienām, piem., [truonis], [kruonis], [vaguons], [kluosteris], [muode], [tuonis], [ruoze], [kuoris].

Pamazām latviskošanas tendence samazinājās, kaut gan pilnīgi nav zudusi arī mūsu dienās, par to liecina kaut vai kodificētā norma – paralēlvariantu lietojums virknē svešvārdu:

> [balkōns] vai [balkuons], [balōns] vai [baluons], [barōns] vai [baruons], [buljōns] vai [buljuons], [citrōns] vai [citruons], [patrōna] vai [patruona], [rajōns] vai [rajuons], [talōns] vai [taluons], [kupōns] vai [kupuons] [LVPPV 1995: 30].

Fonēmas [o] un [ō], būdamas nelatviskas cilmes, ieņem īpatnēju vietu latviešu valodas patskaņu fonēmu sistēmā. Problemātisks joprojām ir arī jautājums par to, vai [o] un [ō] uzskatīt par divām atšķirīgām fonēmām vai vienas fonēmas variantiem. Tā kā šo skaņu kvantitātei parasti nav nozīmes diferencētājas funkcijas (kā tas ir latviskas cilmes īsajiem un garajiem patskaņiem, piem., *kazas – kāzas, mele – mēle, miņēt – mīņēt, bura – būra*), tad Juris Grigorjevs izsaka viedokli, ka patskaņi [o] un [ō] būtu uzskatāmi par vienas fonēmas variantiem [Grigorjevs 1998: 168]. Šo domu apstiprina valodas praksē sastopamie paralēlvarianti, piem., *anekdote* [anegdote] – [anegdōte], *loģika* [loģika] – [lōģika], *lozungs* [lozuŋks] – [lōzuŋks]. Savukārt Alise Laua tās uzskata par divām atšķirīgām fonēmām [Laua 1997: 20], jo to kvantitāti nenosaka pozīcija, piem., *optika – ōpera, kolōnija – koloniāls*. Tā kā patskaņi [o], [ō] ir tikai nelatviskas cilmes vārdos, kam raksturīgas patskaņu kvantitātes svārstības, tad atbilstoši latviešu valodas patskaņu sistēmas raksturīgajam kvantitātes pretstatījumam *garš – īss* arī [o] un [ō] varētu uzskatīt par patstāvīgām fonēmām.

Problemātiskie patskaņu [o], [ō] un divskaņa [uo] izrunas jautājumi vienmēr ir saistījuši valodnieku uzmanību, ieteiktie risinājumi ir bijuši atšķirīgi [Šulce 2005: 104; Ceplītis 1986: 33]. Tie skarti arī profesora Jāņa Endzelīna atbildēs, kuras ir apkopotas krājumā „Profesora J. Endzelīna atbildes. Rīgas Latviešu biedrības valodniecības nodaļas sēžu protokoli 1933–1942" [ASV: RAMAVE, 2001], piem.,

> *Jautājums: „Kā izrunāt svešvārdus, kas beidzas ar -ors, piem., „direktors" vai „direktuors"?*
> *Noskaidrojas, ka ar galotni -ors šādus vārdus runā tikai Lielsalacā, Limbažos un Bukaišos, bet visur citur runā -uors. Tādēļ turpmāk izrunā būtu jālietā pēdējā forma. Turpretī zinātniskā grada nosaukumā „doktōrs" atstājams „ō"*" [1933. gada 16. martā prot. Nr. 316, Endzelīns 2001: 4].

> *„Vecākos un sen pierastos svešvārdos „o" izruna jau pielāgojusies latviešu „uo" izrunai; tā runājami vārdi: balkons (it. balcone), feļetons (fr. feuilleton) u. c. Jaunāka slāņojuma svešvārdi izrunājami pēc orīģinālvalodas izrunas, piem., bekons, telefōns, jōds"* [1936. gada 26. martā prot. Nr. 408, Endzelīns 2001: 98].

Mūsdienās var novērot, ka latviešu valodā runātāji bieži lietotos internacionālismus vairs neizjūt kā svešus vārdus un šo vārdu izrunu latvisko, piem., [novembris], [epizōde], [spōras], [pōras], [bōle], [mōls] ar nozīmi 'dambis' patskaņa [o] resp. [ō] vietā lieto divskani [uo]. Vērojama arī pretēja parādība, kad divskaņa vietā izrunā patskani, piem., [uomulība], [luoze], [matruozis] divskaņa [uo] vietā lieto patskani [o] resp. [ō].

Dažkārt pat vienas saknes vārdos lieto atšķirīgas skaņas, piem., *oma* [uoma] ar nozīmi 'garastāvoklis' izrunā pareizi ar divskani [uo], bet atvasinājumus *omulība* [uomulība] un *omulīgs* [uomulīks] nepareizi ar patskani [o].

Ir novērota arī pretēja parādība, piem., bioloģijas terminu pamatformā [klōns] nereti izrunā nepareizi, tāpat kā latviskas cilmes vārdu [kluons] ar nozīmi 'grīda', turpretī atvasinājumus *klonēt, klonēšana* izrunā ar patskani [ō] (angļu *clone* < gr. *klōn*) [SV 2008: 409].

Svārstības svešvārdos patskaņu [o] un [ō] lietojumā veicina arī latviešu valodas grafēmikas īpatnības, t. i., garā patskaņa [ō] neapzīmēšana rakstos, piem., *polo* [polō], *folio* [foliō], bet izrunā kļūdaini ar abiem garajiem patskaņiem, savukārt vārdus *fobija* [fōbija], *fosfors* [fosfōrs] kļūdaini izrunā ar īsajiem patskaņiem. Sevišķi daudz atkāpju no izrunas normām patskaņu kvantitātē ir svešvārdu finālēs, piem., *-ōns* (*betōns, elektrōns, miljōns*), *-ōrs* (*direktōrs, autōrs, redaktōrs*, bet *doktors*), *-ōgs* (*filolōgs, pedagōgs*). Samērā plašs svešvārdu saraksts ar izrunas norādi finālēs ir dots Dagmāras Guļevskas, Ainas Miķelsones un Tamaras Porītes darbā „Pareizrakstības un pareizrunas rokasgrāmata. Latviešu valoda" [Guļevska, Miķelsone, Porīte 2002: 31–47], kurā garais patskanis norādīts ar [ō], divskanis ar [uo], bet īsais patskanis apzīmēts ar svītriņu zem tā [o]. Līdz ar to jau iezīmējas arī viens no iespējamiem variantiem rakstības izmaiņās atbilstoši izrunai.

Valodas prakse liecina, ka savukārt salikteņos bieži vērojama savienotājpatskaņa [o] aizstāšana ar garo [ō] pamatvārda ietekmē, piem., *autoamatieris, kinoteātris, fotogrāfija, elektrolīnija, mototūrisms, radioraidījums, agrokultūra, aviobāze, videofilma, bibliogrāfija* [LVPPV 1995: 20–23; 30–34].

Sevišķi daudz svārstību joprojām ir īpašvārdu (vietvārdu, personvārdu, uzvārdu) izrunā. Vietvārdos biežāk vērojama tendence divskani [uo] aizstāt ar patskani [o] resp. [ō]. Lielākajā daļā Latvijas vietvārdu burts *o* apzīmē divskani [uo], piem., *Aglona, Blome, Dorupe, Gostiņi, Grostona, Košķele, Lorupe, More, Okte, Olaine, Omuļi, Pope, Poprags, Roja, Aloja, Tosmare, Otaņķi*.

Patskanis [o] izrunā vairāk ir vērojams Latvijas austrumu daļas vietvārdos, piem.: *Bokāni* (Viļānu nov., agrāk Rēzeknes raj.), *Janovole* (Zilupes nov., agrāk Ludzas raj.), *Kozupe* (Rugāju nov., agrāk Balvu raj.), *Ondzuļi* (Riebiņu nov., agrāk Preiļu raj.), arī dažos Kurzemes ziemeļu daļas vietvārdos, piem., *Kolka* (Dundagas nov., agrāk Talsu raj.), *Košrags* (Dundagas nov., Talsu raj.), bet garais patskanis [ō] ir vietvārdā *Oviši* (Dundagas nov., Ventspils raj.).

Norādes par Latvijas vietvārdu izrunu ir dotas LVPPV [1995: 878–891] un Vallijas Dambes pētījumā „Latvijas apdzīvoto vietu un to iedzīvotāju nosaukumi" [Dambe 1990].

Sarežģīta ir personvārdu izrunas problēma, jo to ietekmē gan vārda cilme, gan asimilācijas pakāpe, gan izloksnes un citu valodu ietekme (īpaši krievu un vācu valodas, pēdējā laikā arī angļu valodas ietekme), to nosaka arī indivīda personīgā izvēle. Piemēram, diriģenta *Imanta Kokara* uzvārdu izrunājam ar patskani [o], bet folkloristes *Elzas Kokares* uzvārdu ar divskani [uo]. Savukārt mūsu folkloras vācēja *Krišjāņa Barona* uzvārdu ir pieņemts izrunāt ar divskani [uo] pretstatā sugasvārdam *barons* ar garo patskani [ō].

Nekādu norāžu nav par mūsu kultūras darbinieku uzvārdu pareizu lasījumu, un bieži dzirdam viena uzvārda dažādus izrunas variantus, piem., [Poruks], [Pōruks] un [Puoruks], [Dokku Attis] un [Duoku Attis]. Par šo uzvārdu izrunu ar patskani [o] jau norādījis J. Endzelīns:

> *„Daudzi, piem., izrunā dzejnieka Poruka vārdu ar divskani [uo], lai gan paša dzejnieka dzimtenē viņa vārdu runā ar tīro patskani o; tas pats sakāms par Doku Ati"* [Endzelīns 1979: 80].

Ja ir iespējams, vārda un uzvārda izrunu vajadzētu noskaidrot, to pajautājot pašai personai, un šo izrunu respektēt. Piem., savulaik tā tika noskaidrota rakstnieces *Annas Brodeles* uzvārda izruna. Pati autore to izrunāja ar īso patskani [o], atsaukdamās uz dzimtas tradīcijām.

Perspektīvā būtu vēlams veikt aptauju un izstrādāt norādes par populāru cilvēku uzvārdu izrunu latviešu valodā.

Uz problemātiskajiem izrunas jautājumiem atbildes tiek meklētas dažādos veidos, arī Latviešu valodas aģentūrā. Apkopotā veidā tās ir ievietotas krājumā „Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi" sadaļā „Valodas konsultācijas", piem.,

• Kādi nosacījumi ir jāievēro vārdu *klons, poras* un *sporas* izrunā latviešu valodā?

Bioloģijas terminu *klons* latviešu valodā nereti izrunā tāpat kā latviskas cilmes vārdu [kluons] 'grīda' (*Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca* 1995, 366. lpp.), turpretī atvasinājumus *klonēt* un *klonēšana* izrunā ar garo patskani [ō]. Vārdnīcā fiksētā literārās valodas norma internacionālisma *klons* izrunā ir garais patskanis [ō] (sal. *Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca*. 1995, 366. lpp.).

Valodas prakse liecina, ka bieži lietotos internacionālismus latviešu valodas runātāji vairs neizjūt kā svešus vārdus un to izrunu cenšas latviskot. Šādi skaidrojama neatbilstība normai ir fiksēta arī vārdu *poras* un *sporas* izrunā. „Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīcā" akceptētā norma ir garais patskanis [ō]: *poras* (*Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca*. 1995, 628. lpp.), *sporas* (*Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca*. 1995, 756. lpp.).

Sagatavojušas LVA lingvistes
Dite Liepa,
Mairita Purviņa,
Ingrīda Sjomkāne un
Dzintra Šulce (pareizrunas jautājumi)

• Vai literārajā valodā ir pieļaujama divējāda izruna – ar patskani vai divskani – aizgūtos vārdos, piem., *rajons, talons*?

Tā kā literārajā valodā ar vienu burtu *o* tiek apzīmētas trīs dažādas fonēmas (īss patskanis [o], garš patskanis [ō] un divskanis [uo]), tad izrunā nereti ir vērojamas svārstības. Daļai svešvārdu ar Zinātņu akadēmijas Pareizrakstības komisijas lēmumu (1985. gada 7. februārī) ir atļauti izrunas paralēlvarianti: gan ar garu patskani, gan ar divskani. Tie ir fiksēti „Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīcā" (*Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca*. 1995, 30. lpp., kā arī attiecīgajos vārdnīcas šķirkļos) un citos normatīvos avotos. Šāda divējāda izruna pieļaujama internacionālismos *rajons, talons, balkons, balons, barons, buljons, citrons, kupons, patrona* (pirmajā vietā vārdnīcā ir dots ieteicamākais variants, resp., izruna ar garo patskani *ō*).

• Ir dzirdēts ieteikums vārdu *novembris* izrunāt ar divskani *uo*. Vai ir mainīta literārās valodas norma?

Mēnešu nosaukumi latviešu valodā ir aizgūti vārdi (internacionālismi), tāpēc tie izrunājami ar īso vai garo patskani [o] vai [ō]. Ieteikumam latviskot vārda *novembris* izrunu nav pamata, un tas nav atbalstāms. „Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīcā" šī vārda izruna ir dota ar īso patskani [o] (sal. *Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca*. 1995, 519. lpp.).

Līdzīgi arī mēneša nosaukumā *oktobris* ir jālieto aizgūtie patskaņi (*Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca*. 1995, 529. lpp.), un šī vārda izrunu, šķiet, vēl neviens nav iedomājies latviskot.

[Valodas konsultācijas 2011: 180–182]

Domājot par iespējamiem risinājumiem pareizrunas normu veiksmīgā apguvē, vairākkārt ir izteikts viedoklis, ka pareizrakstības likumi laiku pa laikam būtu jāpārskata, lai noskaidrotu, vai rakstība nesāk būtiski atšķirties no izrunas. Tam nepieciešami rūpīgi pētījumi un aptaujas. Tas attiecas arī uz problemātisko jautājumu par trīs dažādu skaņu – patskaņu [o], [ō] un divskaņa [uo] apzīmēšanu ar vienu burtu *o*. Divskani [uo], tāpat kā citus divskaņus, varētu apzīmēt ar diviem burtiem (šo apzīmējumu jau lieto fonētiskajā transkripcijā). Garo patskani [ō], tāpat kā citus garos patskaņus, varētu apzīmēt ar garumzīmi, mainot 1946. gadā pieņemto lēmumu, kurš noteica, ka virs burta *o* garuma zīme nav jālieto, piem., *sōlō, ōda, kontrōle, oktōbris*, *motōrs*. Sevišķi svarīgi tas ir gadījumos, ja šo skaņu izruna var radīt pārpratumus, piem., Gunara Janovska romāna virsrakstā „Sōla" garumzīme ir nepieciešama [Janovskis, G. Kopoti raksti. 10. sēj., 2003]. Neiedziļinoties rakstības reformas būtībā, atsevišķi piemēri ar burta *ō* lietojumu jau eksistē, piem., mākslinieka *Aivara Vilipsōna* vēlmi šādi rakstīt savu uzvārdu diemžēl respektē pat žurnālisti, piem., *„Galerijā Istaba durvis vērusi Vilipsōna personālizstāde (3 in 1) x 2"* [Ieva 2014, 26. februārī, 4].

2002. gada martā sabiedrības rosināta Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisija lēma par iespējamo ortogrāfijas reformu. Diskusiju rezultātā tika pieņemts lēmums rakstību nemainīt, jo maiņai pašlaik nav objektīvu iemeslu. Rakstībā ir nepieciešama stabilitāte, tā šobrīd ir panākta un nesagādā nekādas būtiskas neērtības [Grīnuma, 2002: 28. marts]. Iespējams, ir pienācis laiks vēlreiz apspriest atsevišķus rakstības jautājumus. Pats vienkāršākais (un arī praktiski realizējams) variants ir novērst burta *o* pārslodzi, pagaidām neskarot citus rakstības jautājumus, piem., burta *ŗ* rakstību, burtkopas *ch* lietojumu svešvārdos, patskaņu kvantitātes maiņu svešvārdos atbilstoši oriģinālvalodai.

Iespējamos variantus rakstības reformai savā darbā „O vārdnīca jeb burta o fakultatīvā rakstība" piedāvā Egīls Skudra [www.eraksti.lv, skatīts 2014. gada 14. februārī]. Autors savu izstrādāto rakstības sistēmu pamato šādi:

„Domāju, ka tas ir svarīgi tiem, kuri apgūst latviešu valodu un tieši viņiem šāda vārdnīca visvairāk noderēs" [Skudra 2010: 2, skatīts 2014. gada 14. februārī]. Vārdnīcā ir apkopoti pāri par 10 000 vārdu ar atbilstošiem burtiem, kas varētu atvieglot izrunu. E. Skudra iesaka divskani [uo] apzīmēt ar vienu burtu resp. *o*, piem., *drošs, slota, karote,* garo patskani [ō] ar burtu *ō*, piem., *aprikōze, mimōza, simfōnija,* bet īsajam patskanim [o] izvēlēties burtu ar diakritisko zīmi, t. i., *ó*, piem., *óksīds, óbjekts, lókómótīve* [Skudra 2010: 2, skatīts 2014. gada 14. februārī]. Visticamāk, šāds rakstības variants negūs atbalstu ne valodnieku, ne plašākas sabiedrības vidū, jo vienkāršāk būtu ieviešami jau fonētiskajā transkripcijā pierastie, atzītie un lietotie apzīmējumi. Tiem ir savs pamatojums, un tie tiek izmantoti arī LVPPV [1995], kaut gan šo vārdnīcu savā darbā E. Skudra vispār nav izmantojis.

Kamēr sabiedrība vēl diskutē un izvairās pieņemt radikālu rakstības reformu, par atsevišķiem problemātiskiem izrunas gadījumiem varētu spriest Latviešu valodas ekspertu komisijas sēdēs, piem., akceptējot paralēlvariantus, ja tādi valodas praksē jau eksistē. Savulaik šie jautājumi tika apspriesti Pareizrakstības komisijā un publicēti „Latviešu valodas kultūras jautājumu" kārtējā laidienā, piem., „Pareizrakstības komisijas atzinumi par burta *o* lasījumu" [1985: 116–120]. Lietderīga būtu arī valodas lietotāju iespējami plaša aptauja par problemātiskajiem izrunas un rakstības jautājumiem, jo iepriekšējā ir notikusi tikai 1960. gadā [Laua 1997: 127], un tā vairs neatspoguļo valodas objektīvo lietojumu mūsdienās.

LITERATŪRA

Bergmane, A., Blinkena, A. *Latviešu rakstības attīstība.* – Rīga: Zinātne, 1986. 434 lpp.

Ceplītis, L. Daži problemātiski pareizrunas jautājumi. No: *Latviešu valodas kultūras jautājumi. 22. laidiens*. – Rīga: Avots, 1986, 21.–35. lpp.

Dambe, V. *Latvijas apdzīvoto vietu un to iedzīvotāju nosaukumi.* – Rīga: Zinātne, 1990. 186 lpp.

Endzelīns, J. Zinātņu komitejas lēmumi par ortogrāfiju. No: *Darbu izlase. 3. sēj. 1. daļa*. – Rīga: Zinātne, 1979, 79.–83. lpp.

Grigorjevs, J. Latviešu valodas patskaņu akustisko ideālformu noteikšana. No: *Linguistica Lettica 3. laidiens*. – Rīga: Latviešu valodas institūts, 1998, 163.–181. lpp.

Grīnuma, I. Mudina atjaunot Endzelīna rakstību. No: *Diena, 2002, 28. marts*, 6. lpp.

Guļevska, D., Miķelsone, A., Porīte, T. *Pareizrakstības un pareizrunas rokasgrāmata. Latviešu valoda*. – Rīga: Avots, 2002. 234 lpp.

Latviešu valodas gramatika. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013. 1024 lpp.

LVPPV – *Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca*. – Rīga: Avots, 1995. 945 lpp.

Pareizrakstības komisijas atzinumi par burta *o* lasījumu. No: *Latviešu valodas kultūras jautājumi. 21. laidiens*. – Rīga: Avots, 1985, 116.–120. lpp.

Pareizrakstības komisijas atzinumi par pareizrunu. No: *Latviešu valodas kultūras jautājumi. 6. laidiens*. – Rīga: Avots, 1970, 169.–174. lpp.

Profesora J. Endzelīna atbildes. Rīgas Latviešu biedrības valodniecības nodaļas sēžu protokoli 1933–1942. – ASV: RAMAVE, 2001. 257 lpp.

7 dienas lietas. No: *Ieva, 2014, 26. februāris*, 4. lpp.

Skudra, E. *O vārdnīca jeb burta o fakultatīvā rakstība*. [tiešsaiste]. Pieejams: Elektronisko grāmatu apgāds – Eraksti. www.eraksti.lv

Strautiņa, V., Šulce, Dz. *Latviešu valodas pareizruna un pareizrakstība*. – Rīga: RaKa, 2009. 100 lpp.

SV – *Svešvārdu vārdnīca*. – Rīga: Avots, 2008. 1022 lpp.

Šulce, Dz. Daži aktuāli pareizrunas jautājumi. No: *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi. 1. laidiens*. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2005, 101.–106. lpp.

VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. – Rīga: Valsts valodas aģentūra, 2007. 623 lpp.

Valodas konsultācijas. No: *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi. 6. laidiens*. – Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2011, 180.–182. lpp.

Ingēra TOMME-JUKĒVICA
(Nacionālie bruņotie spēki, Valodu skola)

Pirmsskolas vecuma rusofono bērnu latviešu valoda: fonētiskais aspekts (patskaņi un divskaņi)

Summary

The Latvian Language of Russophone Children at Preschool Age: The Phonetic Aspect (Vowels and Diphthongs)

In Latvia there are no substantial studies on bilingual preschool children's Latvian as the second language. The purpose of the present article is to consider the Latvian language of Russophone children (6 years old) as the development of their second language phonetics as well as to identify the most difficult linguistic and phonetic aspects to be mastered. Through the use of Contrastive Analysis of the Russian and Latvian languages and the conclusions of Flege's Speech Learning Model (Flege 1995), the author examines the systematic phenomena (their types and frequency) of the phonetic interference of vowels and diphthongs. The conclusion is drawn that negative transfer patterns can be found in the pronunciation of the Latvian language of Russophone children at preschool age. As it was expected, interference effects were found in the sounds similar to the children's mother tongue (Russian). Negative transfer was traced within the sets of identical and new sounds as well.

Key words: *second language, phonetic interference, Contrastive Analysis of Russian and Latvian languages, Speech Learning Model, vowels and diphthongs*

*

Ievads

Vēsturisku, globalizācijas un eiropeizācijas procesu ietekmē Latvijā, īpaši Rīgā, ir izveidojies augsts iedzīvotāju multilingvisma līmenis, liels jaukto ģimeņu un bilingvālu bērnu skaits, mazākumtautību bērnu īpatsvars, kuri neprot latviešu valodu. Latviešu valodniecībā tikai nesen uzsākti pētījumi par latviešu bērnu valodu – tiek veikta konkrētu bērna valodas faktu, parādību u. tml. izpēte, bet bilingvālo bērnu latviešu valodai fonētiskā aspektā līdz šim nav pievērsta pienācīga uzmanība.

Rakstā sniegts īss ieskats mūsdienu pētījumos par fonētisko pārnesi, kas notiek otrās valodas apguvē, un piedāvāts plašāks ieskats runas apguves modeļa (*Speech Learning Model*) būtībā un izmantojumā. Veicot krievu

un latviešu valodas patskaņu un divskaņu kontrastīvo analīzi, autore sistematizē, identificē un skaidro fonētiskās pārneses (pozitīvās pārneses un interferences) parādības analizētajā rusofono bērnu latviešu runā. Pēc raksta autores domām, apzinot un respektējot fonētiskās pārneses parādības, skolotāji var labāk saprast rusofono bērnu izrunas kļūdu būtību, pievērsties konkrētiem problemātiskiem aspektiem, kā rezultātā palīdzēt bērniem novērst fonētiska rakstura kļūdas un uzlabot latviešu valodas izrunu.

Teorētiskais pamatojums

Fonētiskā pārnese otrās valodas apguvē

Mūsdienās tiek veikti pētījumi, lai noskaidrotu tos lingvistiskos faktorus, kas bērniem rada grūtības pareizi izrunāt otrās valodas (V2) skaņas. Biežāk uzdotie jautājumi ir: Kādi faktori veicina akcenta rašanos V2 izrunā? Vai dažas skaņas ir grūtāk apgūstamas par citām? Kāda loma V2 izrunā ir iedevumam? Kāda loma V2 izrunā ir valodas apguvēja vecumam, uzsākot valodas apguvi? Pastāv uzskats, ka akcents vismaz daļēji rodas fonētiskās pārneses rezultātā, t. i., aizstājot V2 skaņas ar dzimtās valodas (V1) skaņām. Kad aizvietotā V1 skaņa neatbilst paredzamajam V2 skaņas fonētiskajam atveidojumam, tā ir sadzirdama kā „akcents".

Rojs Meidžors norāda, ka *„lai gan kontrastīvā analīze (KA) jau sen netiek uzskatīta par pētījumu galveno konceptuālo pamatu, pārnese (bieži mijiedarbībā ar vispārējām valodniecības universālijām) joprojām paliek vairāku pētnieku interešu lokā, sākot ar segmentu līmeni, beidzot ar prosodisko līmeni un izmantojot dažādus teorētiskos pamatus"* [Major 2008: 68].

Mūsdienu V2 runas uztveres teoriju autori mēģina prognozēt (un izskaidrot) grūtības, kas rodas, uztverot V2 fonētiskās kategorijas. Vairākos pētījumos tiek analizēta V1 ietekme uz V2 skaņu precīzu uztveri (Flege 1995; Best 1995). Turklāt dažos V2 runas uztveres modeļos tiek akcentēta skaņu uztveres loma to precīzā atdarināšanā (Flege 1995; Best 1995; Best & Tyler 2007). Pētnieki mēģina izskaidrot saistību starp bērna V1 fonoloģisko sistēmu, runas uztveri un V2 fonoloģisko apguvi. Vairāki ievērojami fonētikas speciālisti apgalvo, ka līdzības faktors ietekmē otrās valodas izrunu (Wode 1983; Best 1995; Flege 1995).

Runas apguves modelī *(Speech Learning Model)* (Flege 1995), kas izraisīja arī plašus bērna otrās valodas pētījumus, fonētiskā līdzība tiek uzskatīta par noteicošo faktoru, prognozējot V2 apguves panākumus. Saskaņā ar kādu no šī modeļa hipotēzēm V1 un V2 skaņas savā starpā ir saistītas ar uztveri pozicionāli jutīgā alofonu līmenī un V2 skaņu apguve ir atkarīga

no atšķirībām, kas pastāv starp V1 un V2 skaņām, kuras iespējams uztvert ar dzirdi [Flege 1995: 239]. Atšķirībā no KA tādas V2 skaņas, kas atšķiras no jebkuras citas V1 skaņas, apguve ir iespējama. Pētījumos arī norādīts, ka, jo lielāka ir atšķirība starp V2 skaņu un tās tuvāko V1 ekvivalentu, jo pastāv lielāka iespēja, ka šādai V2 skaņai tiks izveidota atsevišķa fonētiskā variācija [Flege 1995: 264]. V1 un V2 skaņas, kas atšķiras, bet ir līdzīgas, visticamāk tiks nepareizi klasificētas un uztvertas kā identiskas skaņas. Tas savukārt radīs šķērsli izveidot V2 skaņu kā atsevišķu fonoloģisku variāciju, kas izraisīs kļūdas tās apguvē. Saskaņā ar runas apguves modeli „identisko" skaņu (*identical sounds*) akustiskie mērījumi būtiski neatšķiras un tādas skaņas parasti izrunā vienādi. Šo procesu dēvē par „pozitīvo pārnesi". Starp „atšķirīgām" V1 un V2 skaņām (*similar sounds*) pastāv dažas akustiskas atšķirības, un tās var atšķirt ar dzirdi. „Jauna" V2 skaņa (*new sound*) atšķiras akustiski un sensori no V1 skaņas, kurai tā visvairāk līdzinās (Flege 1995).

Lai noteiktu šo skaņu grupu dalījumu rusofono bērnu latviešu valodas fonētiskās interferences un pozitīvās pārneses parādību identificēšanai un skaidrošanai, nepieciešams salīdzināt latviešu un krievu valodas skaņas. Savā laikā Jānis Rozenbergs (1969), Marija Semjonova (1966/1994) piedāvāja latviešu un krievu valodas skaņu salīdzinājumu kontrastīvā aspektā, taču Latvijā nav jaunāku pētījumu, kā arī eksperimentālās fonētikas datu, kur būtu sastatāmā aspektā pētītas šo divu valodu patskaņu fonēmas. Raksta autore izmantoja katras valodas skaņu sistēmas jaunākos raksturojumus (Grigorjevs 2013, Markus 2004, Андрейченко 2003, Болычева 2004), lai noteiktu identiskas, atšķirīgas un jaunas skaņas no valodas sistēmas un tās apraksta viedokļa.

Latviešu un krievu valodas patskaņu un divskaņu kontrastīvā analīze

Latviešu literārajā valodā ir 12 patskaņu fonēmas: /a/, /u/, /ɔ/, /i/, /e/, /æ/, /a:/, /u:/, /ɔ:/, /i:/, /e:/, /æ:/. Krievu literārajā valodā ir sešas patskaņu fonēmas: /а/, /у/, /о/, /и/, /ы/, /э/.

1. tabula

Latviešu un krievu valodas patskaņu klasifikācija pēc izrunas

Pēc mēles kustībām vertikālā virzienā	**Pēc mēles kustībām horizontālā virzienā**		
	Priekšējās rindas	**Vidējās** rindas	**Pakaļējās** rindas
Augsts mēles pacēlums	[и] [i] [i:]	[ы]	[u] [u:] [y]
Vidējs mēles pacēlums	[e] [e:] [э]		[ɔ] [ɔ:] [o]
Zems mēles pacēlums	[æ] [æ:]	[a] [ɐ] [ɐ:]	[a] [a:]

Grigorjevs (2013), Markus (2004), Андрейченко (2003), Болычева (2004)

Kā redzams 1. tabulā, abu valodu patskaņu klasifikācijas sistēmā ir daudz līdzīga, tomēr pastāv arī atšķirības. Patskanis /ы/ ir sastopams tikai krievu valodā. Latviešu valodā ir seši garie patskaņi /a:/, /u:/, /ɔ:/, /i:/, /æ:/, /e:/ un divi priekšējās rindas platie patskaņi /æ/, /æ:/, kuru krievu valodā nav. Jāpiebilst, ka krievu valodas patskaņu fonēma /э/ izrunājama divējādi: starp mīkstajiem līdzskaņiem šaurāk /e/, bet pirms cietajiem līdzskaņiem un vārda beigās platāk /ɛ/, akustiski tā izklausās platāka par latviešu šauro /e/.

Latviešu valodā ir 10 divskaņi: /ai/, /au/, /ie/, /ei/, /ui/, /iu/, /uo/, /ɔi/, /eu/, /ɔu/. Daži no tiem, kā /ɔi/, /eu/, /ɔu/, tiek lietoti reti un gandrīz vienīgi aizgūtos vai izsauksmes vārdos. Krievu valodā divskaņu nav. Uzskata, ka /ай/, /ой/, /эй/ nav īstie divskaņi. Krievu līdzskanis /й/, ja pēc tā neseko patskanis, izklausās kā vājš patskanis /и/, un ātrā runā šādas divskaņu kombinācijas atgādina latviešu divskaņus ar /i/. Tomēr šīs skaņas, kas tiek izrunātas kā vāji patskaņi, ir līdzskaņi.

Vērtējot patskaņu un divskaņu kopīgās un atšķirīgās pazīmes no funkcionālā aspekta, t. i., lietojuma Latvijas kontekstā, jāņem vērā fakts, ka krievu valoda funkcionē tiešā latviešu valodas klātbūtnē, kas nevar neietekmēt tās skaņu izrunu; arī skolotāju un bērnudārza audzinātāju runā. Tas nozīmē, ka šo skaņu artikulācijā Latvijas kontekstā varētu būt mazāka atšķirība nekā funkcionālajā krievu valodā Krievijā.

Rusofono bērnu latviešu valodas patskaņu un divskaņu fonētiskās interferences un pozitīvās pārneses parādību identificēšanai un skaidrošanai autore ir noteikusi šādu skaņu grupu iedalījumu:

- „identiskās" skaņas – /a/, /ɔ/, /u/, /i/;
- „atšķirīgās" skaņas – /e/, *divskaņi* /ai/, /ei/;
- „jaunās" skaņas – /æ/, /æ:/, /e:/, /a:/, /ɔ:/, /u:/, /i:/, *divskaņi* /ie/, /uo/, /au/.

„Atšķirīgo" skaņu grupā tiek iekļauts patskanis /e/, jo krievu valodā tas tiek izrunāts divējādi (/e/ un /ɛ/). Divskaņi /ai/ un /ei/ tiek iekļauti „atšķirīgo" skaņu grupā, jo to izruna līdzinās krievu /ай/ un /эй/ izrunai. Tā kā daži no divskaņiem tiek lietoti reti, kā arī tie nav sastopami rusofono bērnu V2 apgūstamajā leksikā, autore pētījumā aplūko piecus latviešu valodas divskaņus: /ai/, /au/, /ei/, /ie/, /uo/. „Jauno" skaņu grupā autore skata tās skaņas, kas stipri atšķiras no tās tuvākā V1 ekvivalenta bērnu dzimtajā (krievu) valodā. Saskaņā ar runas apguves modeli rusofonie bērni trīs dažādās skaņu grupas apgūs atšķirīgi: izrunājot „identiskās" skaņas,

paredzama V1 pozitīvā pārnese, izrunājot „atšķirīgās" skaņas – V1 negatīvā pārnese (interference), bet, izrunājot „jaunās" skaņas, sagaidāma pareiza izruna, jo pastāv lielāka iespēja, ka šīm V2 skaņām tiks izveidotas atsevišķas fonētiskās variācijas.

Metodoloģija

Pētījums tika veikts Rīgas X pirmsskolas izglītības iestādē, tajā piedalījās 16 sešus gadus veci sagatavošanas grupas bērni. Latviešu valodu kā otro valodu bērni apgūst pēc *Mazākumtautību pirmsskolas izglītības mācību satura programmas (ar krievu mācību valodu)* (Programma 2012) divas reizes nedēļā 30 minūšu garās nodarbībās.

Rusofono bērnu latviešu valodas patskaņu un divskaņu izrunas identificēšanai tika veikta bērnu anketēšana, izmantojot raksta autores izstrādāto *fonētikas viena vārda testu* (attēlos redzamā priekšmeta vai dzīvas būtnes nosaukšana). Tests sastāvēja no 51 vārda vienības un aptvēra bērniem pazīstamu leksiku, kas ietvēra visus pārbaudāmos patskaņus un divskaņus. Katra patskaņa un divskaņa izrunas noteikšanai bija paredzēti trīs attēli, kuros bērnam bija jāatpazīst un jānosauc redzamie priekšmeti vai dzīvas būtnes. Ja bērns kādu vārdu nezināja, skolotāja pateica teikumu, kas sākās ar *tas* (*tā, tie, tās*) un nezināmo vārdu trešajā pozīcijā, piemēram, *Tā ir iela*. Bērnam bija jāatkārto viss teikums.

Patskaņu un divskaņu pētīšanai autore izmantoja tiešā vērojuma (subjektīvo) metodi [Grigorjevs, Markus 2013: 27], t. i., vērojumu ar ierakstu diktofonā. Bērnu runa tika ierakstīta diktofonā, bet anketēšanā iegūtie runas fakti transkribēti. Precīzākai krievu valodas negatīvās pārneses parādību noteikšanai un sistematizēšanai (interferenču veidi, to biežums) autore veica atkārtotu ierakstu noklausīšanos, izmantojot citu skaņu klausīšanās secību. Visi iegūtie fakti tika sistematizēti, izmantojot šādus kritērijus un parametrus: skaņa tika marķēta ar „1" kā „interference", ja latviešu valodas skaņas vietā tika izrunāta krievu valodas skaņa (skaņu salikums), piemēram, /ы/ latviešu /i/ vietā, /ɛ/ latviešu /e/ vietā, /e/ latviešu /æ/ vietā, /ай/ divskaņa /ai/ vietā, /аф/ divskaņa /au/ vietā; „2" – kā „neprecīza", ja pārbaudāmā skaņa tika reducēta, garā patskaņa izruna nebija pietiekami gara, attiecīgās skaņas vietā tika izrunāta pavisam cita skaņa (piemēram, /ɔ/ vietā /a/ vai /e/), vai divskaņa vietā bija sadzirdamas divas atsevišķas skaņas (piemēram, /a+u/, /u:+ɔ/); „3" – kā „pareiza", ja tā tika izrunāta pareizi, kā latviešu valodā.

Rezultāti

Visi iegūtie rezultāti tika apkopoti četrās tabulās (*2. tabula*, *3. tabula*, *4. tabula, 5. tabula*), kur procentuālā un skaitliskā izteiksmē parādīts, cik reizes attiecīgā skaņa tika izrunāta kā pareiza skaņa (*Par.*), neprecīza skaņa (*Nepr.*) vai tika aizvietota ar dzimtās valodas skaņu (*Interference / Interf.*). Vienas pārbaudāmās skaņas skaits (*skaņas / (%)*) trīs testējamajos vārdos ir pareizināts ar bērnu skaitu (16) un norādīts slīprakstā (piemēram, *48*), kas ir *100%*. Procentuāli iegūtie rezultāti pētījumā tika noapaļoti.

2. tabula

Identiskās skaņas rusofono bērnu latviešu valodas izrunā

	Identiskās skaņas							
P./Dv.	**[a]**		**[ɔ]**		**[u]**		**[i]**	
Skaņas / (%)	*64*	*100%*	*48*	*100%*	*64*	*100%*	64	*100%*
Pareiza	64	100%	33	69%	50	78%	31	48%
Neprecīza	0	0%	15	31%	14	22%	0	0%
Interference	0	0%	0	0%	0	0%	33	52%

3. tabula

Atšķirīgās skaņas rusofono bērnu latviešu valodas izrunā

	Atšķirīgās skaņas					
P./Dv.	**[e]**		**[ai]**		**[ei]**	
Skaņas / (%)	*80*	*100%*	*48*	*100%*	*48*	*100%*
Pareiza	29	36%	40	83%	26	54%
Neprecīza	10	13%	3	6%	1	2%
Interference	41	51%	5	11%	21	44%

4. tabula

Jaunās skaņas rusofono bērnu latviešu valodas izrunā

	Jaunās skaņas									
P./Dv.	**[æ]**	**[æ:]**	**[a:]**	**[ɔ:]**	**[u:]**	**[i:]**	**[e:]**	**[ie]**	**[uo]**	**[au]**
Skaņas	*48*	48	*48*	*48*	*48*	*48*	*48*	*48*	*64*	*48*
Par.	20	21	31	19	39	8	25	26	34	33
Nepr.	0	1	17	29	9	10	6	22	30	7
Interf.	28	26	0	0	0	30	17	0	0	8

5. tabula

Jaunās skaņas rusofono bērnu latviešu valodas izrunā (%)

	Jaunās skaņas									
P./Dv.	**[æ]**	**[æ:]**	**[a:]**	**[ɔ:]**	**[u:]**	**[i:]**	**[e:]**	**[ie]**	**[uo]**	**[au]**
Skaņas	*100%*	*100%*	*100%*	*100%*	*100%*	*100%*	*100%*	*100%*	*100%*	*100%*
Par.	42%	44%	65%	40%	81%	17%	52%	54%	53%	69%
Nepr.	0%	2%	35%	60%	19%	21%	13%	46%	47%	14%
Interf.	58%	54%	0%	0%	0%	62%	35%	0%	0%	17%

Analizējot pētījumā iegūtos rezultātus, jāsecina, ka sešus gadus vecu rusofono bērnu otrajā (latviešu) valodā interferences parādības ir sastopamas „identisko", „atšķirīgo" un „jauno" skaņu grupās.

„Identisko" skaņu grupā ir vērojams augsts V1 pozitīvās pārneses gadījumu skaits: skaņa /a/ tika izrunāta pareizi visos gadījumos (100%), skaņa /u/ – 78%, bet /ɔ/ – 69%. Skaņu /u/ un /o/ izrunā tika novērota tendence patskaņus neizrunāt skaidri un reducēt. Piemēram, vārda „mugura" otro skaņu /u/ 11 no 16 bērniem reducēja: „*mug*/-/*ra*", bet trijos gadījumos tā tika izrunāta kā skaņa /a/ un tikai divos kā /u/. Arī citos vārdos bērni izrunāja svešas skaņas: „*t*/a/*mats*", „*tr*/a/*lejbus*", kas, iespējams, ir tāpēc, ka krievu valodas izrunā visās neuzsvērtās zilbēs patskaņi tiek reducēti kvantitatīvi un kvalitatīvi. Neuzsvērtā zilbē atšķir mazāku patskaņu skaitu, piemēram, /o/ vietā izrunā reducēto /a/, bet atsevišķos gadījumos neuzsvērto patskaņu redukcija sasniedz tādu pakāpi, ka patskanis pazūd pavisam (Болычева 2004; Андрейченко 2003). Citos gadījumos skaņas /ɔ/ vietā bija saklausāma vairāk vai mazāk izteikta skaņas /u/ klātbūtne, piemēram, „/u+ɔ/*ranžs*", „*tr*/u+ɔ/*lejbus*", „*t*/u+ɔ/*mats*". Skaņas /i/ izrunā pozitīvā pārnese bija vērojama daudz mazāk (48%), jo 52% gadījumu bija saklausāma krievu skaņa /ы/, it īpaši vienzilbes vārdā „*z*/ы/*ls*". Vārda beigās, piemēram, „*cimd*/ы/", tā izpaudās mazāk un nebija tik izteikta. Garā patskaņa /i:/ vietā bērni arī lietoja krievu skaņu /ы/, piemēram, vārdos „*s*/ы/*pols*", „*maš*/ы/*na*", iespējams tāpēc, ka krievu valodā patskanis /и/ parasti atrodas pēc mīkstajiem līdzskaņiem, bet pēc cietajiem līdzskaņiem ir sastopams patskanis /ы/.

„Atšķirīgo" skaņu grupā lielāka negatīvā pārnese bija raksturīga šaurās skaņas /e/ izrunā (51%). Tāpat lielas problēmas bērniem radīja „jauno" skaņu grupai piederošā platā skaņa /æ/, kuru 58% gadījumu bērni izrunāja kā krievu valodas fonēmas /э/ pozīcijas varianta plato skaņu /ɛ/. Šķiet,

bērni neizveidoja atsevišķu fonētisku variāciju šai skaņai, jo neatšķīra divas dažādas skaņas (/e/, /æ/) latviešu valodā un identificēja tās ar vienu krievu valodas fonēmas /ɔ/ pozīcijas varianta plato skaņu /ɛ/. Piemēram, vārdos „cepure", „desa", „krēsls" bija saklausāma krievu platā skaņa /ɛ/, kas akustiski izklausās platāka par latviešu šauro /e/. Arī šaurās latviešu skaņas /e/ vietā tika izrunāta krievu platā skaņa /ɛ/ gan vārda sākumā, gan beigās: „/ɛ/*zis*", „/ɛ/*gl*//ɛ/". Jāpiebilst, ka divskanī /ei/ bērniem arī bija tendence skaņu /e/ izrunāt plati, kā krievu /ɛ/: „*kl*/ɛi/*ta*", „*v*/ɛi/*kals*", „*m*/ɛi/*tene*". Interesanti, ka vārdā „zeķes" interference gandrīz nebija pamanāma, kas izskaidrojams ar to, ka starp mīkstajiem līdzskaņiem krievu valodā tiek lietota fonēmas /ɔ/ pozīcijas varianta šaurā skaņa /e/. Vērā ņemams ir fakts, ka garo šauro skaņu /e:/ bērni izrunāja labāk: negatīvās pārneses gadījumu skaits bija mazāks, izrunājot garo šauro skaņu /e:/ – 35% gadījumu, nekā garo plato skaņu /æ:/ – 54% gadījumu.

Divskani /ai/ bērni izrunāja bez grūtībām: 40 gadījumos no 48, t. i., 83% gadījumu, tas tika izrunāts pareizi. Tā skanējums bija skaidrāks vārda sākumā, piemēram, „/ai/*ta*", nekā vārda vidū: „*m*/aj/*ze*", kas izskaidrojams ar bieži sastopamo /aй/ krievu valodā.

Arī kategorijā „jaunās" skaņas bija vērojamas interferences parādības (skat. skaņu /æ/, /æ:/, /e:/, /i:/ izrunu) un neprecīzi izrunātas skaņas. Kaut garos patskaņus bērni centās izrunāt gari, tomēr daudzas garo patskaņu fonēmas pēc kvantitātes bija īsākas (/a:/ – 35%, /ɔ:/ – 25%, /u:/ – 19%, /i:/ – 48%, /e:/ – 31%, /æ:/ – 29%) un nesasniedza latviešu garo patskaņu skanējumu. Vienā gadījumā skaņas /æ:/ izrunā vārdā „*krēsls*" bija saklausāma /i/ skaņas klātbūtne: „*kr*/i+e/*sls*", kas, iespējams, bija krievu valodā līdzīgi izrunājamā vārda „кресло" dēļ.

Divskaņu /au/, /ie/ un /uo/ izrunā bija saklausāmas divas atsevišķas skaņas, no kurām viena tika pastiprināti uzsvērta un izrunāta ar garāku patskaņa kvantitāti: /a:/ vai /u:/, piemēram, „/a:+u/*tobuss*", „*s*/a+u:/*le*"; /i:/ vai /e:/, piemēram, „/i:+e/*la*", „*bumb*/i+e:/*ris*"; /u:/ vai /ɔ:/, piemēram, „/u:+ɔ/*la*", „/u:+ɔ/*z*/u+ɔ:/*ls*". Vārdam „iela" vienā gadījumā tika pievienots līdzskanis /j/: „/j/*iela*", bet divskanis /au/ vārdā „autobuss" astoņos gadījumos (50%) tika izrunāts ar līdzskani /f/: „*a*/f/*tobus*" un vienā gadījumā ar /v/: „*a*/v/*tobus*", kas izskaidrojams ar to, ka krievu valodā ir vārds „автобус".

Visi iepriekš minētie piemēri norāda uz to, ka, apgūstot otrās valodas skaņas, bērni meklē tām tuvāko ekvivalentu savā dzimtajā valodā, arī „jauno" skaņu kategorijā. Jāpiebilst, ka visās salīdzināmo skaņu grupās

(„identiskās", „atšķirīgās", „jaunās" skaņas) bija arī daudz piemēru, kas izklausījās analoģiski latviešu valodas skaņu izrunai: „*cimdi*", „*mašīna*", „*egle*", „*zeķes*", „*saldējums*", „*tēja*", „*desa*", „*galva*", „*plūme*", „*ābols*", „*bumba*", „*suns*", „*tomāts*", „*iela*", „*ola*", „*kāposts*", „*gailis*", „*auss*", „*kleita*" u. c.

Secinājumi

Bērnu V1 skaņu sistēma ietekmē V2 skaņu izrunu, vismaz sākotnējā V2 apguves posmā. Interferences parādības ir sastopamas sešus gadus vecu rusofono bērnu otrās valodas fonētiskajā līmenī: visiem pētījuma dalībniekiem izrunā tika konstatētas interferences parādības.

V1 var traucēt V2 apguvē. To var novērot V1 fonētiskās interferences gadījumos, īpaši „atšķirīgo" un „jauno" skaņu kategorijās. Rusofono bērnu latviešu valodas skaņās, kas ir līdzīgas dzimtās valodas skaņām, bet nav identiskas vai arī nav sastopamas dzimtajā valodā, vērojama negatīvā pārnese (interference). Tas ir par iemeslu akcentam bērnu latviešu valodas izrunā.

Apgūstot „jaunās" skaņas, bērni meklē tām tuvāko ekvivalentu savā dzimtajā valodā. „Jauno" skaņu izrunā bērni izmanto tās V1 skaņas, kuras artikulējot šķiet vislīdzīgākās, tāpat kā izrunājot „atšķirīgās" skaņas.

Negatīvās pārneses parādības sastopamas visās skaņu grupās („identiskās", „atšķirīgās", „jaunās" skaņas). Lielāks interferenču skaits un izteiktāks akcents pamanāms skaņu /i/, /i:/, /e/, /e:/, /æ/, /æ:/ izrunā. „Identisko" skaņu /a/, /u/, /ɔ/ izrunā vērojamas pozitīvās pārneses parādības. Visās skaņu kategorijās sastopami latviešu valodas skaņu izrunai analoģiski piemēri.

V1 skaņu pārnese nav vienīgais rusofono bērnu V2 skaņu veidošanas faktors. Tādi faktori kā leksisko elementu pārnese, piemēram, „*том*/a/*m*", „*a*/ф/*тобус*", un fonotaktiskās izpausmes, kā V2 patskaņu reducēšana vai galotņu izrunāšana ar toņa pacēlumu, arī ietekmē bērnu V2 skaņu izrunu.

Sociālie faktori var vairot vai mazināt V1 lomu V2 skaņu izrunā. Nepieciešama un praktiski noderīga būtu iedevuma valodas rūpīga analīze.

Fonētiskās pārneses respektēšana un zināšanas par tās parādībām V2 apguvē ļauj skolotājiem saprast izrunas kļūdu būtību, pievērst pienācīgu uzmanību konkrētiem problemātiskiem aspektiem un palīdzēt pirmsskolas vecuma rusofoniem bērniem uzlabot V2 izrunu. Patlaban šim aspektam nav pievērsta pietiekama uzmanība.

LITERATŪRA

Best, C. T. A direct realist view of cross-language speech perception. In: W. Strange (ed.). *Speech perception and linguistic experience: Issues in cross-language research*. – Timonium, MD: York Press, 1995, p. 171–204.

Best, C. T. & Tyler, M. D. Nonnative and second-language speech perception: Commonalities and complementarities. In: M. J. Munro & O. S. Bohn (eds.). *Second Language Speech Learning: The role of language expeience in speech perception and production*. – Amsterdam: John Benjamins, 2007, p. 13–34.

Flege, J. E. Second language speech learning: Theory, findings, and problems. In: W. Strange (ed.). *Speech perception and linguistic experience: Issues in cross-language research*. – Timonium, MD: York Press, 1995, p. 233–277.

Grigorjevs, J. Latviešu valodas skaņu un fonēmu sistēma. No: *Latviešu valodas gramatika*. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013, 33.–56. lpp.

Grigorjevs, J., Markus, D. Latviešu valodas fonētikas un fonoloģijas izpēte un izmantotās metodes. No: *Latviešu valodas gramatika*. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013, 27.–32. lpp.

Major, C. Transfer on second language phonology. In: J. G. Hansen Edwards & M. L. Zampini (eds.). *Phonology and second language acquisition*. – Amsterdam: John Benjamins, 2008, p. 63–94.

Markus, D. Latviešu valodas īso un garo patskaņu fonoloģiskā un metodiskā opozīcija. No: *RPIVA Zinātniskie raksti IV*. – Rīga: SIA Petrovskis un Ko, 2004, 198.–203. lpp.

Programma. *Mazākumtautību pirmsskolas izglītības mācību programma (ar krievu mācību valodu). Mācību programmas paraugs*. – Rīga, 2012.

Rozenbergs, J. *Latviešu un krievu valodas fonēmu salīdzinājums*. – Rīga: Ar Darba sarkanā karoga ordeni apbalvotā Pētera Stučkas Latvijas valsts universitāte. Latviešu valodas katedra, 1969, 44 lpp.

Wode, H. Phonology in L2 acquisition. In: H. Wode (ed.). *Papers on language acquisition, language learning and language teaching*. – Heidelberg, Germany: Groos, 1983, p. 175–187.

Андрейченко, Л. Н. *Русский язык. Фонетика и фонология. Орфоэпия. Графика и орфография*. Available: http://www.textologia.ru/russkiy/fonetika-fonologia/?q=451

Болычева, Е. М. *Основы фонетики*. Available: http://www.textologia.ru/russkiy/fonetika-fonologia/?q=451

Семёнова, М. *Сопоставительная грамматика русского и латышского языков*. – Рига: SIA „Vārds”, 1994. 154 с.

Марина ХАЛИМОНЕ
(Даугавпилсский университет)

Лексика с семантикой «самообладание» в русском и латышском языках: лингвокультурологический аспект

Summary

Words with the Meaning "Self-Control" in Russian and Latvian: the Linguocultural Aspect

The given article examines the lexemes and phraseologisms with the semantics of 'self-control' in the Russian and Latvian languages and identifies the structural-semantic peculiarities of phraseologisms that nominate humans' behaviour. 'Self-control' is characterised as an ability to resist rough demonstration of emotions in expressing anger. The analysed condition can denote restraint in speech, behaviour, feelings, and can be expressed in the absence of external reaction on stimulus; it can also be revealed with a higher or lower degree of intensity. In the process of work universal and culture-specific characteristics of 'self-control' in the compared languages are identified.

Key words: *intensity of emotional expressions, equivalent and unequivalent phraseologisms, universal and culture-specific characteristics*

*

Мир эмоций человека характеризуется широким диапазоном: от состояний, близких к истерике, до внешне полного отсутствия эмоций. Культурная традиция ориентирована на то, чтобы снизить удельный вес бесконтрольного в человеке путем сдерживания, корректирования спонтанных всплесков эмоций.

В рамках данной статьи рассматривается сдержанность как противоположное гневу состояние, имеющее как универсальное, так и культурно-специфичное проявление в рассматриваемых языках. Интерес представляет сохранение контроля над своим поведением, управление нежелательными побуждениями, импульсивными действиями, аффектами.

Лексема *сдержанность* имеет значение 'свойство по знач. прил. сдержанный' [МАС, 4: 6]. В латышском языке ей соответствует лексема savaldība, толкование которой также имеет отсылочный характер:

savaldība – ‘vispārināta īpašība – savaldīgs, šīs īpašības konkrēta izpausme’ [LLVV, 7_1: 338].

Лексема *сдержанный* имеет значение ‘умеющий владеть собой, сдерживать себя в проявлении своего состояния, своих чувств’. Данное значение имеет оттенок – ‘внешне спокойный и равнодушный’ [МАС, 4: 6].

В латышском языке лексеме *сдержанный* соответствует лексема *savaldīgs* – ‘tāds, kam ir raksturīga spēja atbilstoši situācijai mazināt savu psihisko stāvokļu izpausmes vai neizpaust tos’. Данное значение имеет оттенок: ‘Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības’. *Pie operācijas viņš [ķirurgs] izturējās mierīgi, savaldīgi, nekad savu nervozitāti neizrādīja. (Meldere)* [LLVV, 7_1: 338]. Отличие отенков значений заключается в том, что в русском языке подчеркивается внешнее проявление состояния, граничащее с равнодушием, следовательно, имеющее негативную коннотацию: *Они тоже не любили его за эту сдержанность, в которой чувствовали гордость, обидную им.* [*Максим Горький. Фома Гордеев*]

Сдержать/сдерживать – ‘не давать чему-либо проявляться в полную силу, обнаруживаться полностью’ [МАС, 4: 6]. В латышском языке глагол *savaldīt* имеет 2 значения, но только одно имеет отношение к исследуемому материалу*: savaldīt* – ‘panākt, būt par cēloni, ka (cilvēks, cilvēku grupa) pārmaina savu izturēšanos, rīcību, pakļaujas vēlamajām normām, nosacījumiem u.tml.’ Анализируемое значение имеет несколько оттенков: 1) ‘pārvarēt vai pavājināt, parasti ievērojami (psihisku vai fizioloģisku stāvokli, tā izpausmi)’; 2) ‘pakļaut (piemēram, roku, balss) darbības, to rezultātus noteiktām normām, noteiktiem nosacījumiem’ [LLVV, 7_1: 339]. Исследование показало, что для русского языка значимым является возможность не давать волю чувствам, а для латышского языка важным оказывается соответствие принятым в обществе нормам, условиям, что подчеркивается оттенками значений.

Сдерживаться – ‘удерживать себя от проявления каких-либо чувств, от исполнения каких-нибудь намерений’ [МАС, 4: 6].

В латышском языке этой лексеме соответствует *savaldīties* – ‘pārvarēt vai pavājināt, parasti ievērojami, savu psihisko vai fizioloģisko stāvokli, tā izpausmi’. [LLVV, 7_1: 339]. Отличия данных лексем незначительны и состоят в том, что в латышском языке отмечается не только удерживание от проявления каких-то чувств, но и ослабление, обычно видимое, своего психического или физиологического состояния.

Фразеология довольно ограниченно отражает состояние, которое не имеет специфических экстралингвистических средств выражения. Как показал анализ, описываемое состояние может обозначать сдержанность в высказываниях, поведении, выражаться в отсутствии внешней реакции на раздражитель, а также проявляться с большей или меньшей степенью интенсивности.

В процессе исследования были выявлены эквивалентные и безэквивалентные фразеологические единицы (далее ФЕ) со значением «сдержанность» в анализируемых языках. К эквивалентным относятся ФЕ *стиснув зубы* – 'сдерживая, подавляя свои чувства, делать что-л. по возможности спокойно, деловито'. *«Возьмусь за дело, стиснув зубы, да велю себе молчать; благо мне не в первый раз брать себя в руки». [Тургенев, Дворянское гнездо] – sakost zobus* 'paciest ko ļoti nepatīkamu, sāpīgu, savaldīties, izturēt; sasprindzināt spēkus'. *Jāsakož zobi, jāapvaldās un jānogaida, kamēr viņi paši sāk runāt. (Upīts A. Laikmetu griežos)* [Laua, 2: 647].

ФЕ *брать/взять себя в руки* ('брать под контроль свои чувства, эмоции, настроения; добиваться полного самообладания') – *saņemt sevi rokās* ('pārvarēt savu vājumu, saņemties, spēt rīkoties saprātīgi') также являются эквивалентными. В качестве примеров приведем иллюстративный материал, подтверждающий идентичные возможности их употребления: *То было именно малодушие, потому что стоило лишь взять себя в руки, и я мог бы преодолеть эту немощь.* [*К.И. Чуковский. Борис Житков*]. – *Viņam vajadzēja krietni saņemt sevi rokās, lai neizrādītu vecaimātei savu satraukumu. (Lācis V.)* [Laua, 2: 290].

Эквивалентными являются ФЕ *не брать в голову* со значением 'не придавать значения, не обращать внимания' – *neņemt galvā kaut ko, reti kādu* – 'atstāt bez ievērības'. Эти ФЕ совпадают и в употреблении: – *Пустяки, – сказал он. – Не бери в голову. Ко мне зимой приезжала пара таких рекламодателей.* [*Виктор Пелевин. Generation «П»*] – *Saki ko sacīdama – tikai zobi vaļā un smej, neņem galvā ne vārdiņa. (Ezera R. Aka)* [Laua, 1: 365].

Следующая группа ФЕ связана со сдержанностью в речи. В обоих языках это ФЕ с компонентами *язык/mēle, зубы/zobi*, в русском языке встречаются ФЕ с компонентами *губа (губы), горло*; в латышском языке – с компонентом *рот*. ФЕ *придержать/придерживать язык* со значением 'поменьше болтать, разговаривать' соответствует ФЕ *savaldīt (arī pievaldīt) mēli (arī muti)* – 'neizpļāpāt; censties nerunāt asi'. Семантические отличия заключаются в том, что ФЕ латышского

языка, кроме значения ‘не проговориться’, имеет значение ‘censties nerunāt asi’. – *Уж сделай ты для меня милость: придержи язык за зубами! [М.Е. Салтыков-Щедрин. В среде умеренности и аккуратности] – „.. tādas lietas nav klāstāmas svešām ausīm.. Mācies mēli savaldīt aiz zobiem.” (Zieboltu J.)* [LLVV, 7_1: 339].

ФЕ *закусить губы (губу)* со значением ‘заставить себя сдержаться, прервать высказывание, речь’ соответствует *iekost mēlē, retāk iekost mēli zobos* – ‘savaldīties un neizteikt savas domas, neizpaust kaut ko’. Следует отметить, что данная группа ФЕ в русском языке представлена более широко, чем в латышском языке. Безэквивалентными в русском языке являются ФЕ *застревать/застрять в горле* со значением ‘оставаться недоговоренным, невысказанными’ и *держать язык за зубами* – ‘соблюдая осторожность, опасаясь нежелательных последствий, молчать, не говорить лишнего’.

Сдержанность может проявляться в отсутствии внешней реакции на неприятных людей и события. Интересно отметить, что в русском языке это зафиксировано в ФЕ с компонентами, номинирующими *части лица* (бровь, глаз, ухо, ус), в то время как в латышском языке это компонент *голова*. В ФЕ *и (даже) бровью (глазом, ухом, усом) не ведет / не повел* со значением ‘кто-л. ничем внешне не проявляет своего отношения к кому-л. или к чему-л., сохраняя спокойствие, проявляя самообладание, сдержанность’ и *<и (даже)> глазом не моргнуть* со значением ‘держаться с полным самообладанием, выдержкой; не обнаруживать никаких зримых признаков волнения’, помимо самообладания, подчеркивается отсутствие внешних признаков волнения. Эти особенности реакции находят подтверждение в художественном дискурсе: *Дело привычное, я и глазом не моргнул, отмолчался. [В.А. Гиляровский. Мои скитания].*

ФЕ латышского языка *laist pār galvu (pāri galvai) kaut ko* имеет значение ‘neļauties negatīvām emocijām, neraizēties, nepārdzīvot nepatīkamo; atstāt bez ievērības’. *Milija no dabas nebija pārāk jūtelīga un pūlējās visas tenkas laist pār galvu. (Sakse A. Pasakas par ziediem).* [Laua, 1: 363].

Специфичной для русского языка является группа ФЕ, указывающая на различную степень интенсивности проявления состояния. Начнем анализ с нижнего предела интенсивности: *сдерживать / сдержать себя* имеет значение ‘удерживаться от проявления своих чувств, настроений; удерживаться от каких-л. действий’. ‘О проявлении выдержки, самообладания’. На менее сильную степень проявления сдержан-

ности указывает сема ‘удерживаться’. В семном составе ФЕ *держать себя в руках* – ‘сдерживать’ себя, ‘жестко подавлять видимое проявление чувств’ интенсификатором семантики является сема ‘жестко’. *Превозмогать (пересиливать)/превозмочь (пересилить) себя* имеет значение ‘перебарывать, преодолевать в себе какое-л. тяжелое, трудное состояние, чувство, желание и т.п.’ На более сильную степень проявления состояния указывают как семантика глагольного компонента данной ФЕ, так и сема ‘перебарывать’. В семном составе ФЕ *преодолевать/преодолеть себя*, кроме семы ‘перебарывать’, есть сема ‘полное самообладание’. Предельная степень проявления сдержанности представлена в ФЕ *владеть собой*, которая имеет значение ‘сдерживаться, проявлять самообладание, сохранять хладнокровие’, где важное значение имеют семы ‘самообладание’, ‘хладнокровие’.

Наблюдения показали, что в значениях лексем с семантикой «сдержанность» более сходств, чем различий. Исключениями являются оттенки значений лексем *сдержанный – savaldīgs*. Например, лексема русского языка *сдержанный* может означать ‘внешне спокойный, равнодушный’, т.е. безразличный, безучастный, не испытывающий интереса, что находит подтверждение в художественном дискурсе. Латышский язык не отражает негативной коннотации в значениях лексем с семантикой «самообладание».

В лексеме *сдержать/сдерживать* на первом плане содержится указание на неполноту проявления состояния, что находит отражение в семах ‘не полная сила’, ‘не полностью’, а в лексеме *savaldīt* дважды (в основном значении и в оттенке) номинируется соответствие нормам, правилам, условиям, что не характерно для значений лексем русского языка.

Как не раз утверждалось, специфика отражения эмоций проявляется во фразеологической системе языка. В ходе исследования были выявлены эквивалентные и безэквивалентные ФЕ. К эквивалентным ФЕ относятся *стиснув зубы – sakost zobus, брать/взять себя в руки – saņemt sevi rokās, не брать в голову – neņemt galvā kaut ko, reti kādu*.

Если говорить о ФЕ, обозначающих сдержанность в речи, то следует отметить, что в русском языке их количество значительно превышает число ФЕ латышского языка. Это может быть связано со сложившейся в русской культуре традицией, которая требует сдержанности и умеренности слова в силу, возможно, большей импульсивности и эмоциональности русского человека. В обоих языках встречаются ФЕ с

компонентами *язык/mēle, зубы/zobi*, в русском языке также с компонентами *губа (губы), горло*; в латышском языке – *рот*. Соотносимыми ФЕ являются *придержать/придерживать язык – savaldīt (arī pievaldīt) mēli (arī muti); закусить губы (губу) – iekost mēlē, retāk iekost mēli zobos*. К безэквивалентным в русском языке относятся ФЕ *застревать/застрять в горле*, *держать язык за зубами*. Сдержанность в отсутствии внешней реакции на раздражитель проявляется в русском языке в ФЕ с компонентами, номинирующими *части лица (бровь, глаз, ухо, ус): и (даже) бровью (глазом, ухом, усом) не ведет / не повел; <и (даже)> глазом не моргнуть*, в то время как в латышском языке это компонент *голова*: *laist pār galvu (pāri galvai) kaut ko*.

Отличие русского языка от латышского заключается в наличии группы ФЕ, отражающей интенсивность проявления состояния сдержанности, единицы которой выстраиваются в градационный ряд: *сдерживать / сдержать себя – держать себя в руках – превозмогать (пересиливать) / превозмочь (пересилить) себя – преодолевать / преодолеть себя – владеть собой*.

«Особую роль в трансляции культурно-национального самосознания народа и его идентификации как таковой, – отмечает В.Н. Телия, – играет состав языка, так как в образном содержании его единиц воплощено культурно-национальное мировидение» [Телия 1996: 231].

ЛИТЕРАТУРА

МАС – *Словарь современного русского литературного языка. В 4-х т.* / Под ред. А.П. Евгеньевой. – Москва: Русский язык, 1981.

Телия, В.Н. *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. – Москва: Языки русской культуры, 1996.

Фразеологический словарь русского литературного языка. В 2 томах. / Сост. А.И. Федоров. – Москва: Цитадель, 1997.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca. Astoņos sējumos*. – Rīga, 1973.–1996.

Laua – Laua, A. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca. Divos sējumos*. – Rīga, 2000.

Национальный корпус русского языка. Available: www.ruscorpora.ru

Эльвира ИСАЕВА
(Даугавпилсский университет)

Концепт *работа* в русском языковом сознании студентов Даугавпилсского университета

Summary

Concept *Work* in the Russian Linguistic Consciousness of Students of Daugavpils University

The concept of *work* lying at the basis of the picture of the world is one of the key objects in modern linguistic research. The concept of *work* is the universal of the world culture.

The aim of the present research is to analyse the words-reactions in the associative field of the concept to reveal representation of its content in the national language and determine the feature of associative field. The research is based on the material of an independent associative experiment with participation of Russian young people. Russian is the native language for 76 participants of the experiment. The experiment was arranged in three research paradigms, such as educational (one social group), age (18–24), national. The method of the research was writing a questionnaire in the native language of the participants. The respondents were offered the word-stimulus *работа*. They had to react by any verbal reaction with the aim of allocation of the associative field of the concept *work* in the linguistic consciousness of the given group of society. During the analysis of the experiment results all associations were taken into consideration, including the single ones. The result of the experiment is 378 reactions of Russian respondents (138 of them have different reactions).

Key words: *concept, free associative experiment, association*

*

Концепт *работа* является не только одним из базовых концептов лингвокультуры, но и составной частью языковой картины мира, т. к. обладает экзистенциальной значимостью как для отдельной языковой личности, так и для лингвокультурного сообщества в целом. Концепт *работа* актуализирует общечеловеческие ценности наиболее ярко по сравнению с другими концептами, так как труд – неотъемлемая сторона жизнедеятельности человека. Лингвокультурный концепт *работа* подразумевает занятие, дающее материальное обеспечение жизни

человека. Этот концепт в русском языке может быть репрезентирован основными лексическими единицами *работа, труд, дело, занятие, деятельность*.

Изучению данного концепта посвящены исследования таких авторов, как Л.В. Басова, М.И. Барыкова, Т.В. Гоннова, К.А. Жуков, Р.Х. Каримова, Е.В. Кормакова, В.Г. Токарев, О.Е. Чернова, Р.М. Скорнякова и др. Большинство исследований проводилось на материале русского языка, на паремиологическом материале, и носило сопоставительный характер. Так, Л.В. Басова исследовала концепт *труд* в русском языке на материале пословиц и поговорок. Научная новизна работы Т.В. Гонновой «Социокультурные характеристики концепта «труд» в русском языковом сознании» заключается в определении ядерных и периферийных характеристик концепта *труд* с учетом социокультурной и диахронической вариативности данного концепта и в освоении прецедентных текстов массовой культуры (песен и сказок) как источников языкового воплощения исследуемого концепта. Исследования М.И. Барыковой «Концепт труда в русской и английской пословицах», Л.Г. Поповой «Понятийный и ценностный компоненты концепта «работа» в русском и немецком языках», Ч.Р. Мукатдесовой «Вербализация концепта «труд» в татарском и немецком языках (на материале пословиц и поговорок)» выполнены в сопоставительном плане. О.Е. Чернова, обращаясь к газетным текстам, рассматривает концепт *труд* как объект идеологизации. Р.Х. Каримова в своём исследовании «Концепт «труд/лень» в паремиологии неродственных языков» обращается к паремиологическому материалу, сравнивая немецкий, английский, русский, башкирский, татарский языки. Автор даёт общий обзор паремий во всех исследуемых языках, особое внимание уделяя зоонимам, которые имеются во всех фразеологических единицах и паремиях исследованных языков.

Многочисленные исследования концепта *работа* доказывают, что он входит в круг утилитарно-практических ценностей не только русского человека и представляет собой сложное ментальное образование. В составе концепта, по мнению В.И. Карасика, можно выделить три важнейших измерения:

> «*образное, понятийное и ценностное. Образная сторона концепта – это зрительные, слуховые, тактильные, вкусовые, воспринимаемые обонянием характеристики предметов, явлений, событий, отраженных в нашей памяти. Это релевантные признаки практического зна-*

ния. Понятийная сторона концепта – это языковая фиксация концепта, его обозначение, описание, признаковая структура, дефиниция, сопоставительные характеристики данного концепта по отношению к тому или иному ряду концептов, которые иногда не существуют изолированно, их важнейшее качество – голографическая многомерная встроенность в систему нашего опыта. Ценностная сторона концепта – важность этого психического образования, как для индивидуума, так и для коллектива» [Карасик 2001: 10].

Понятийный слой концепта *работа* легко восстанавливается из словарных определений ключевой лексемы. БАС отражает особенности концептуализации работы, трудовой деятельности. Слово *работа* имеет 6 значений:

1) *осуществление какой-либо деятельности, действие по глаголу работать // нахождение в действии, функционировании, об органах, членах тела // о машинах, механизмах // в физике – одна из важнейших физических величин, количественно характеризующая преобразование какой-либо одной формы энергии в другую;*
2) *дело, труд, круг занятий, обязанностей // род, вид трудовой деятельности // о школьном учебном задании // о различных формах принудительного труда как средстве наказания;*
3) *производственная деятельность по созданию, обработке чего-либо // о месте осуществления этой деятельности;*
4) *дело, занятие как источник заработка, служба // о месте, где кто-то служит, работает;*
5) *то, над чем работают, обычно ручным, кустарным способом, что служит материалом для обработки // вещь, изделие, выполненное шитьём, вязанием и т. п.; рукоделие;*
6) *то, что сделано, изготовлено кем-либо // о научном, литературном произведении // о качестве выполнения чего-либо // о стиле, способе изготовления.*

Приведённое лексикографическое описание слова *работа* показывает, что анализируемое слово вербализуется значениями:

- ‘виды трудовой деятельности’,
- ‘ценность трудовой деятельности’,
- ‘место осуществления трудовой деятельности’,
- ‘место деятельности’,
- ‘виды изделия’,
- ‘способ осуществления деятельности’.

Для выявления специфики содержания образной и ценностной стороны концепта *работа* был проведен свободный ассоциативный эксперимент, с помощью которого также проверялась актуальность понятийных компонентов данного концепта, вычлененных из лексикографических источников.

В эксперименте участвовали 76 испытуемых (47 женщин и 29 мужчин): студенты академических и профессиональных бакалаврских программ 1–4 курсов различных факультетов Даугавпилсского университета в возрасте от 18 до 24 лет, средний возраст испытуемых – 20 лет. В ходе ассоциативного эксперимента соблюдались следующие требования: 1) незаинтересованность испытуемых в результатах эксперимента; 2) анонимность участников; 3) относительная ограниченность в количестве ассоциаций. Испытуемым предлагалось записать 5 реакций (слов, словосочетаний) на слово-стимул *работа*; 4) неограниченность длительности латентного периода. При обработке результатов эксперимента учитывались все ассоциаты, в том числе и единичные. Получено 378 ассоциативных реакций, в том числе единичных 101 (у женщин – 48 реакций, у мужчин – 53 реакции), различных 138 (у женщин – 72, у мужчин – 66).

Результаты свободного ассоциативного эксперимента отчасти подтвердили выделенные при анализе лексикографических источников понятийные компоненты концепта *работа*. Самые частотные реакции испытуемых связаны с такими значениями лексемы *работа* как ‘способы’, ‘ценность’, ‘вид деятельности’, ‘место’, ‘источник заработка’. Ассоциативный эксперимент показал, что концепт *работа* является мыслительным, так как наибольшее число реакций на слово-стимул «работа» – это слово-синоним *труд* (женщины 27%, мужчины 19%). Хотя *работа* и *труд* не являются полными синонимами, между ними имеются содержательные и связанные с ними сочетаемостные различия, специфические именно для русского языка. Труд выражает этически более значимую и всегда оцениваемую положительно трудовую деятельность, требующую напряженных усилий человека, а работа – более прикладную, утилитарную деятельность, которая может оцениваться и положительно, и отрицательно [Петрухина 2011]. Лексема *труд* является доминантой в этой паре, так как имеет более высокий уровень абстрактности значения.

Результаты проведенного эксперимента позволили реконструировать следующее ассоциативное поле стимула *работа*:

труд (91), деньги (74), тяжелая (12), жизнь, зарплата (10), усталость (9), занятость, не волк (7), обязанность, отдых, рутина, семья (5), время, долг, любимая, необходимость, ответственность (4), карьера, сила, трудолюбие, успех (3), дело, деятельность, дом, ежедневно, интересная, компьютер, лень, место, надо, нравится, старание, стресс, стройка, трудность, хорошая (2), ад, безработица, бесконечность, будни, будущее, быт, впереди, выполнять, где-то, грязь, делать, день, длительность, добро, долгая, долго, доход, думать, емкая, жар, живая вода, забота, завод, коллеги, лапа, легкая, лопата, люди, музыка, муки, над собой, надоела, неинтересная, нужда, нужна, нужна всем, обед, обеспечение, обязательно, опыт, офис, повседневность, полезная, помощь, порядок, пот, проблемы, работать, рано, самоотдача, серая, серьезная, сказка, скука, скучная, сложная, сон, сотрудники, средство, стол, стремление, счастье, творчество, трудная, тяжесть, увлечение, удовлетворение, удовольствие, усердие, усилия, финансы, хлеб, хобби, хорошо оплачиваемая, часы, шахтер (1).

Следует отметить, что в ассоциативном поле полученных реакций реакции-слова преобладают над реакциями-словосочетаниями, составляющими 3%. Наиболее распространённым видом реакций (98%) является словоформа: чаще употребляются имена существительные (84%), менее частотными являются прилагательные (8%), глаголы (2%) и наречия (3%).

Испытуемые дают ассоциации, отражающие различные связи слова: словообразовательные ассоциации (*работать*), синонимические (*труд, дело, деятельность*), сочетаемостные (*хорошая, интересная, полезная, выполнять*), фразеологические (*не волк*), тематические (*зарплата, рутина, офис, усердие*), эмоциональные (*муки, скука, живая вода, сказка*).

Ядро ассоциативного поля концепта *работа* формируют следующие слова-реакции: *труд (91), деньги (74), тяжелая (12), жизнь, зарплата (10), усталость (9), занятость, не волк (7)*. Надо отметить, что в женском и мужском языковом сознании студентов эти ядерные ассоциаты распределились несколько иначе и составляют у **женщин** – *труд (27%), деньги (20%), тяжелая (4%), усталость (3%), занятость, не волк (2,5%), зарплата (2%)*; а у **мужчин** – *деньги, труд (19%), жизнь (5%), зарплата, отдых (3,4%)*.

«Образные» ассоциаты концепта *работа* – это реакции, связанные с указанием на физические и нравственные усилия (*сила, пот, грязь, жар, трудность, бесконечность, усердие, муки, старание, усилия,*

тяжесть, трудная, тяжелая, ад, усталость, серьёзная), что позволяет говорить о сохранении в сознании студентов-носителей русского языка концептуальных признаков «трудная, тяжелая».

Социализация молодого поколения в современном обществе является одной из актуальных проблем, так как она самым непосредственным образом затрагивает интересы подавляющего большинства людей: родителей, родственников, самой молодежи. Найти свое место в жизни, которое бы отвечало способностям, возможностям и запросам молодого человека, а также поиск работы – необычайно ответственный процесс, и происходит он на фоне столкновения интересов самого молодого человека, экономики, общества и государства в целом. В Латвии в прошлом году был самый высокий в странах Балтии уровень молодежной безработицы, об этом свидетельствуют данные Eurostat по 272-м регионам Европейского Союза. В 2013 году в Латвии не имели работы 23,2% молодежи в возрасте от 15 до 24 лет. В эту возрастную группу попадают и участники проведенного ассоциативного эксперимента. В связи с этим надо отметить, что разнообразие ассоциативных реакций испытуемых студентов на слово-стимул *работа* обусловлено влиянием некоторых существующих в современном обществе стереотипов или установок, например, таких как:

- необходимо работать, с одной стороны, потому что так принято: *занятость, обязанность, долг, необходимость, нужна, нужна всем, надо, порядок,* а с другой стороны – это *карьера, успех, будущее, опыт*;
- работа является способом существования человека – *хлеб, средство, жизнь, отдых, быт, обеспечение, доход, деньги, семья, дом, забота*;
- (не)целенаправленная, (не)существенная, (не)результативная деятельность может быть отнесена к работе как таковой – *дело, деятельность, над собой, увлечение, творчество, сон, хобби*;
- трудовая деятельность требует усилий – *трудолюбие, старание, усердие, усилия, стремление, самоотдача, думать*;
- работа может быть наказанием – *ад, муки, скука, скучная, рутина*.

Различны реакции испытуемых, которые характеризуют результат *работы*: в сознании студентов-носителей русского языка концепт *работа* имеет как материальное выражение (*зарплата, деньги, доход, финансы, хорошо оплачиваемая*), так и моральное (*удовлетворение, удовольствие, добро, помощь)*.

Положительная и отрицательная оценка *работы* формирует ценностное наполнение данного концепта. Такие реакции составляют значительную часть ассоциативного поля *работы*:

> *тяжелая (12), усталость (9), не волк (7), рутина (5), любимая (4), интересная, лень, нравится, стресс, трудность, хорошая (2), ад, бесконечность, грязь, добро, долгая, долго, жар, живая вода, легкая, музыка, муки, надоела, неинтересная, нужда, повседневность, полезная, проблемы, серая, серьезная, сказка, скука, скучная, сложная, счастье, трудная, тяжесть, удовлетворение, удовольствие (1).*

Итак, структура ассоциативного поля концепта *работа* является многомерной и предполагает различные интерпретации. Анализ ассоциативных реакций позволяет представить динамичную организацию данного концепта в современном русском языковом сознании студентов и выявить его национально-культурные особенности. В частности, полученные ассоциативные реакции на стимул *работа* свидетельствуют о том, что в русском языковом сознании студентов Даугавпилсского университета нет устойчивой ассоциации *работа – заграница*, что вселяет надежду на то, что участвовавшие в эксперименте русские студенты не войдут в 17% латвийской молодежи, эмигрировавшей за границу в поисках работы.

ЛИТЕРАТУРА

Карасик, В. И. О категориях лингвокультурологии. В кн.: *Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности*. – Волгоград, 2001.

Петрухина, Е. В. *РАБОТА и ТРУД в русском языке*. Available: http://www.portal-slovo.ru/philology/44937.php

Словарь современного русского литературного языка: В 17 т. – Москва-Ленинград: Из-во АН СССР, 1950–1965.

Токарев, Г. В. *Концепт как объект лингвокультурологии (на материале репрезентаций концепта «Труд» в русском языке)*. – Волгоград: Перемена, 2003. Available: http://gt.ucoz.org/_ld/0/1_wHP.pdf

Antra KĻAVINSKA
(Rēzeknes Augstskola)

Lingvonīmi latgaliešu folklorā

Summary

Linguonyms in Latgalian Folklore

The aim of the present article is to provide a review of **linguonym** (language group, language or dialect designation) formation techniques and their connotative meaning in Latgalian folklore language.

In the explored folklore sources (different genres of folklore texts) there has been found a wide variety of distinctive linguonyms in the Latvian language and its variants, as well as several foreign language denotations. Carrying out linguonym derivative analysis there have been identified a number of word **derivation and formation techniques:**

1) stable word combinations with an ethnonym (rarely – ethnic nicknames, toponyms or designations of inhabitants of a populated area) as a dependent component and the lexeme *volūda* 'language' or *mēle* 'tongue' as an independent component, for example, *krīvu volūda* 'the Russian language', *čyuļu volūda* 'Cyulu (ethnic nickname that denotes the inhabitants living in other ethnographic regions of Latvia – Vidzeme, Kurzeme, Zemgale) language', *ludzuonīšu volūda* 'the language spoken by the population of Laudza', *Reigys mēle* 'Riga tongue';
2) de-ethnonymic, with the suffix *-isk-* derived definite adjective in conjunction with the lexeme *volūda* 'language', for example, *krīviskuo, latviskuo, igauniskuo volūdeņa* 'the Russian, Estonian, Latvian language';
3) speech verbs in conjunction with the de-ethnonymic adverb with the endings *-yski /-iski /-uski,* for example, *[runout] latgaliski, francyski, vuocuski* '[speak] Latgalian, French, German';
4) speech verbs in conjunction with the preposition *pa* 'in' and the de-ethnonymic adverb or the adjective of de-ethnonymic singular dative, for example, *[runuot] pa židiski, pa baltyskam* '[speak] (in) Hebrew, (in) Latvian literary language';
5) linguonyms used in other languages (not translated), for example, *pa poļsku havaric* 'speak Polish'.

Overall, there can be observed a number of word derivation and expression techniques, which are different from the contemporary Latvian literary language that reveal both Latgalian dialect features, and the influence of contact languages (mainly Slavic).

Connotative meaning of linguonym does not reveal the variety of the designated language (language, dialect, patois), any language varieties are supposed to be a

language. In folklore there is depicted emotionally evaluative Latgalians' linguistic attitude towards their **own language** (they often use the term *sova volūda* 'own language') and **foreign languages**, as well as the ideas expressed about the phonetic particularities of the foreign languages and other peculiarities.

Key words: *linguonym derivation techniques, connotative meaning, Latgalian folklore language*

*

Ievads

Mūsdienās par dažādu zinātņu nozaru (psiholoģijas, antropoloģijas, socioloģijas, folkloristikas, lingvistikas u. c.) izpētes objektu kļuvusi etniskās un lingvistiskās identitātes problemātika. Valodniecībā par vienu no etniskuma izpētes aspektiem varētu uzskatīt etnonīmu un lingvonīmu semantikas un funkcionalitātes noskaidrošanu. **Etnonīms** (*tautas, cilts vai citas etniskas kopības nosaukums* [VPSV 2007: 111]) un **lingvonīms** (*valodu grupas, valodas vai dialekta nosaukums* [ЛЭС 2002: 598]) ir savā starpā cieši saistīti jēdzieni. Dažkārt vārdnīcās etnonīmu nozīmes skaidrojumā iekļauta informācija par etnosa valodu, piemēram: ***latvieši*** *– nācija, Latvijas Republikas pamatiedzīvotāji;* ***runā latviešu valodā****, ticīgie – gk. luterieši, katoļi* [SV]. Arī otrādi – skaidrojot lingvonīma nozīmi, tiek nosaukts etnoss, piemēram: ***jidišs*** *– uz vācu valodas pamata veidojusies valoda, ko* ***lieto ebreji*** *Eiropā, Amerikā, Izraēlā; arī idišs. Runāt jidišā. Cilme no vācu jüdisch 'ebreju'* [MLVV].

Šī pētījuma **mērķis** ir sniegt pārskatu par lingvonīmu darināšanas paņēmieniem un konotatīvo nozīmi latgaliešu folkloras valodā. Latgaliešu folkloras teksti kā reģionālas mikrovalodas, t. i., latgalisko izlokšņu leksikas izpētes avots, uzskatāmi par tautas kultūras izpausmi, tāpēc lingvonīmu analīzē izmantota **lingvistiskā etnogrāfija** (*linguistic ethnography*) – pieeja, kas valodas izpētē turpina antropoloģiskās lingvistikas tradīcijas. Tās pamatā ir epistemoloģisks skatījums uz valodu sociālā kontekstā (šajā gadījumā – noteiktā kopienā, t. i., Latgales latviešu jeb latgaliešu kultūrtelpā), gūstot dziļāku un plašāku skatījumu gan uz pašas kopienas sociālās un kultūras dzīves dinamiku, gan uz nozīmes veidošanās mehānismiem [Creese 2008: 229–241].

Lingvonīmu darināšanas un izteikšanas paņēmieni

Amerikāņu lingvists Veilss Braunijs (*Wayles Browne*) atzīst, ka valodu nosaukumu derivācijas izpētei līdz šim pievērsts maz uzmanības. Analizējot lingvonīmu darināšanas paņēmienus slāvu valodās, autors atzīst, ka vai-

rums valodu nosaukumu ir deetnonīmiski ar sufiksu *-sk-* darināti adjektīvi [Browne]. Raksta autorei nav zināmi pētījumi par lingvonīmu darināšanas paņēmieniem latviešu valodā. Aplūkojot Valsts valodas centra apkopoto informāciju par pasaules valodu un valodu grupu nosaukumiem latviešu valodā [Hirša, Timuška 2006], var secināt, ka latviešu valodā lingvonīmi galvenokārt izteikti ar nominālām vārdkopām, kuru neatkarīgais komponents ir leksēma *valoda*, bet atkarīgais komponents – apzīmētāja funkcijā lietots etnonīms daudzskaitļa ģenitīva formā, piemēram, *armēņu valoda, basku valoda, īru valoda*. Dažkārt valodu diferenciācijai blakus etnonīmam lietots toponīms, piemēram, *Krimas tatāru valoda, Ziemeļamerikas indiāņu valodas*. Retāk lietoti ar vienu leksēmu izteikti lingvonīmi, piemēram, *avesta, lingala, sanskrits, tokpisins* u. c.

Apzinātajos folkloras avotos (galvenokārt nostāstu, anekdošu, tautasdziesmu un mīklu tekstos, sk. avotu sarakstu) konstatēta liela latviešu valodu un tās variantus apzīmējošo lingvonīmu daudzveidība (piemēram, *latvīšu volūda* 'latviešu / latgaliešu valoda', *latgaļu / latgalīšu volūda* 'latgaliešu valoda', *čyuļu; baltīšu volūda* 'latviešu literārā (standartvaloda) / pārnovadnieku – kurzemnieku, vidzemnieku, zemgaliešu – valoda), kā arī minēti daudzi svešvalodu (lielākoties Latgales teritorijā dzīvojošo etnosu valodu) nosaukumi (piemēram, *krīvu mēle* 'krievu valoda', *pūļu volūda* 'poļu valoda', *žydu volūda* 'ebreju valoda' (latgaliskajās izloksnēs, tāpat kā lietuviešu valodā, etnonīms *žydi* ir stilistiski neitrāls ebreju apzīmējums), arī *lītuvīšu volūda* 'lietuviešu valoda', *igauniskuo volūdeņa* 'igauniskā valodiņa', *angļu volūda* 'angļu valoda', *vuocu volūda* 'vācu valoda' u. c.).

Folkloras tekstiem kopumā raksturīgs emocionāli vērtējošs stereotipisko priekšstatu pretnostatījums **„savs – svešs"**. Tradicionāli etnologu, folkloristu un lingvistu pētījumos šī opozīcija realizēta galvenokārt trīs aspektos: pirmkārt, augstākajā līmenī „savs" nozīmē piederību cilvēku pasaulei, „svešs" – dzīvnieku, dievu, maģiskajai pasaulei; otrkārt, „savs" nozīmē piederību tai pašai sociālajai grupai, „svešs" – citai; treškārt, opozīcija interpretējama etniskā un reliģiskā aspektā [Иванов, Топоров 1956: 156–165]. Savukārt lietuviešu etnoloģe Laima Anglickiene (*Laima Anglickienė*) konstatē vairākas Lietuvā dzīvojošo sveštautiešu („svešā" reprezentantu) citādības pazīmes: piederība citai reliģijai, citas ieražas, tradīcijas, piederība citam sociālajam slānim, **cita valoda,** atšķirīgs ārējais izskats, cits temperamenta tips [Anglickienė 2006: 70–75].

Šī opozīcija spilgti atklājas arī latgaliešu folklorā minētajos valodu apzīmējumos, izmantojot piederības vietniekvārdu *sovs* 'savs' blakus liet-

vārdam *volūda* 'valoda' vai *mēle* 'mēle = valoda'. Piemēram: *Tei [meitine] nūsorkst un* ***sovā mēlē*** *atbiļd [..]* [LF 1968: 37]; *Pa vosoru Vydzemē dzeivōdama, jei [mērdzinīte] aizmērsuse* ***sovu volūdu*** *un tōpēc, atbraukuse uz sātu, jei cantusēs runōt* ***kungu kōrtas volūdu*** [LF 1968: 127]. Pēdējā piemērā opozīcija „savs – svešs" izteikta valodu apzīmējumos *sova* (latgaliešu) *volūda – kungu* (pārnovadnieku) *volūda*, vienlaikus paužot arī sociālās atšķirības. Vēl viena tautas sarunvalodas īpatnība ir etniskās un reliģiskās identitātes nenošķiršana, kas atspoguļojas arī valodu apzīmējumos, kur „sava" (latgaliešu) valoda var tikt nosaukta par *katūļu volūdu* 'katoļu valodu', bet „svešā" (pārnovadnieku) par *ļutaru volūdu* 'luterāņu valodu' [Kļavinskis 2004]. „Svešā" valoda parasti tiek nosaukta konkrētāk, galvenokārt tiek saistīta ar tajā runājošā etnosa nosaukumu – etnonīmu. Piemēram, Latgalē dzīvojošo aškenazi (no Centrāleiropas migrējošo) ebreju dzimtā valoda ir jidišs [LLV 2012: 836], taču folkloras tekstos šāds lingvonīms nav konstatēts, toties tiek lietots valodas apzīmējums *žydu volūda* 'ebreju valoda' [Bule 2012]. Līdz ar to kārtējo reizi var pārliecināties, ka valoda kā viens no prioritārajiem pašidentifikācijas elementiem ir arī veids, kā apzināties savas etniskās, reliģiskās un teritoriālās identitātes vienreizīgumu, pretnostatot to citas grupas identitātei.

Sarunvalodā tiek lietoti gan oficiāli, gan neoficiāli etnonīmi (etniskās iesaukas), līdz ar to iespējami arī oficiāli un neoficiāli lingvonīmi, piemēram, interneta komentāros: ***Ventiņu valoda*** *tiek apkarota skolās un bērnudārzos? Labi, latviešu valodas stundās pēc taisnības lietojama "grāmatas valoda", bet tas taču nenozīmē, ka bērnam tā būtu jālieto arī citur. Savādi dzirdēt, ka Ventspilī vecāki ar bērniem cenšas runāt "pareizajā" valodā* [Kāpēc 2012]; *Kaut kā* ***čangaļu valoda*** *pēdējā laikā ir cieņā...* [Vilnis 2013]; *[..] ir daudz cytu vuordu kurus mes tulkojam nu* ***čyuļu volūdys*** *i eistūs asom aizmiersušs* [Arwids 2010]. Kā redzams, saturiski šajos komentāros uzmanība pievērsta standartvalodas („pareizās", „grāmatas" valodas) un reģiolektu (izlokšņu, dialektu, reģionālo valodu) attieksmēm.

Veicot latgaliešu folkloras tekstu lingvonīmu derivatīvo analīzi, konstatēti vairāki valodu nosaukumu darināšanas paņēmieni. **Lingvonīmi** var būt izteikti ar **nominālu vārdu savienojumu**, kurā leksēma *volūda* vai *mēle* funkcionē kā neatkarīgais komponents, bet atkarīgais komponents var būt:

1) etnonīms (arī etniskā iesauka), piemēram, *Dzeršonuos dzīdova dzīsmes* ***latgalīšu, krīvu i čyuļu*** *volūdā..* [Cybuļs, Ločmeļs 1999: 29], kur *latgalīši, krīvi* – etnonīmi, *čyuli* – etniskā iesauka, kas apzīmē Vidzemē, Kurzemē, Zemgalē dzīvojošos latviešus;

2) katoikonīms jeb apdzīvotas vietas iedzīvotāju nosaukums, piemēram, *Jōt* ***ludzōnīšu volūdā*** *nūzeimoj braukt un jōdelēt nūzeimoj braukalēt* [LF 1968: 58];
3) toponīms, piemēram, *Jī [vydzemnīki] nūrunōja, ka, kod sēssīs rotūs, to vysi dzīdōs vīnu dzīsmi voi, kai jī runōja* ***Reigas mēlē****, dziedās vienu ziņģi. [..]* [LF 1968: 200];
4) deetnonīmisks ar sufiksu *-isk-* darināts noteiktais adjektīvs, piemēram, *Mōcēja muna mēļeite /* ***Krīviskū, latviskū;*** */ Niu jei grib vuicētīs /* ***Igauniskū volūdeņu.*** [DS: 34256-0]. Derivāti ar *-isk-* parasti norāda uz atbilstību, piemērotību, līdzīgumu kādā pazīmē tam, kas nosaukts ar motivētājvārdu [LVG 2013: 266], tātad, piemēram, *igauniskō volūdeņa* – igauņiem raksturīga valoda, respektīvi, igauņu valoda.

Valodu apzīmējumi atklājas arī **verbālās vārdkopās** ar runas verbu kā neatkarīgo komponentu un:
1) adverbu ar izskaņu *-yski* / *-iski* / *-uski*, piemēram, *jys [lītuvīts] man* ***sacie lītuviski*** [Cybuļs, Ločmeļs 1999: 13]; *Laikam jis tevi* ***krīvyski*** *uz trejim burtim* ***pasyutēja****, uz veirīša orgānu?..* [Lōcs, Širins, Igauņs 1997: 117]; *Es* ***vaicovu (vuocuski)****: Kū tu dzersi – čaju voi kopeju?* [Cybuļs, Ločmeļs 1999: 15]. Ja *galotne -i tiek izmantota, lai darinātu apstākļa vārdus no primāriem vai sekundāriem latviskas cilmes vai aizgūtiem īpašības vārdiem* [LVG 2013: 295], tad var pieņemt, ka adverbs veidots no deetnonīmiska adjektīva;
2) prievārdu *pa* un deetnonīmisku īpašības vārdu vienskaitļa datīvā, piemēram, *Mes* ***runovom pa krīvyskam*** [LF 1968: 34]; *Sebeža lōceits, tārauda biksem, pa zemi staigoj,* ***pa pūlyskam runoj*** *(orklys)* [LF 1968: 421], vai apstākļa vārdu *Jī [žydi] tī sovā storpā* ***garguoja pa židiski*** [Bule 2012]. Domājams, pēdējās konstrukcijas latgaliskajās izloksnēs ir aizgūtas no slāvu valodām (piemēram, krievu valodā *по русски* 'krieviski', poļu valodā *po polsku* 'poliski'). To uzskatāmi parāda arī joku dziesmu teksti, kur citvalodu interference ir viens no komisma paņēmieniem: *Kristamāmeņ, dzjadzuliņ, / Kai* ***pa poļsku havaric!*** */ Čuda čuda, dzīva dzīva, /* ***Ja pa poļsku havarila:*** */ Sivyi koņ, jasna griva, / Pakausteiti kumeliņi* [LTDz: 56050 78].

Lingvonīmu konotatīvā nozīme

Leksikas semantiskajā aprakstā svarīgākais komponents ir jēdzieniskais saturs (denotatīvā nozīme), kas vairāk vai mazāk detalizēti atklāts skaidrojošo vārdnīcu definīcijās, izmantojot metavalodu, dažkārt, īpaši

strukturālistu darbos, lietojot speciālus simbolus un zīmes. Taču, kā zināms, tas nav vienīgais semantiskā apraksta veids. Mūsdienās īpaša uzmanība tiek pievērsta **konotācijai** (dēvēta arī par semantisko asociāciju), kas izsaka noteikta veida papildu nozīmes: ekspresīvās, stilistiskās un vērtējošās [Кронгауз 2001: 138]. *Konotācija mūsdienu lietojumā lielākoties apzīmē stilistiskas un asociatīvas pazīmes* [Fāters 2010: 166].

Iepriekš autore ir analizējusi lingvistisko kontaktu izpausmes latgaliešu anekdotēs. Balstoties runas aktu teorijā, mēģināts izsekot, kā strauji mainīgajā ekonomiskajā un sociālajā vidē mainās Latgales latviešu lingvistisko kontaktu saturs un mehānismi, t. i., ar kādu valodu lietotājiem kontakti ir aktuāli dažādos 20. gadsimta periodos; kā starpkultūru komunikācija ietekmē lingvistiskos procesus, kādi ir valodu kontaktu rezultāti, to sekas mūsdienās [Kļavinska 2012: 25–32]. Šajā rakstā galvenā uzmanība pievērsta tam, kā folkloras tekstos pausta **lingvistiskā attieksme** pret dažādām valodām. *Mūsdienu sociolingvistikas teorija ar terminu „lingvistiskā attieksme" apzīmē subjektīvā faktora kompleksu, t. i., dažādu etnosu, sociālo grupu un indivīdu valodas uztveres īpatnības, attieksmi pret dažādām valodām, valstisku un sabiedrisku institūciju veiktajiem valodas situācijas regulēšanas pasākumiem* [Baltaiskalna 2001: 22].

Attieksme pret dažādām valodām latgaliešu folklorā, īpaši anekdotēs un nostāstos, parasti atklājas kādas **valodas prasmes vai neprasmes** vērtējumā. Vispirms jau tiek nosodīti paši latgalieši, kas „aizmirst" savu valodu: *[..] bārni, padzeivōjuši burlakūs* ('peļņas darbos') *vīnu vosoru, atbraukuši uz sātu, vairs navarēja sasarunōt ar sovim vacōkim* [LF 1968: 127]. Vienlaicīgi folkloras teksti atklāj latgaliešu vēlmi mācīties, saprast Latgalē dzīvojošo cittautiešu valodas, kā arī pozitīvi tiek vērtēta cittautiešu prasme runāt latgaliski. Labs lingvistiskās tolerances piemērs ir minēts kādā anekdotiskā nostāstā: *Krīvu laikūs zemnīks vedis vērsi uz tērgu. Jys krīvyski nasapratis, bet cīši gribējis krīvyski runōt. Īraudzējis lūpu uzpērcēju, kas bejis krīvs, zemnīks tam uzsaucis: „Kriví, percí, versí!" (Uzsvōrs kotrā vōrdā pādejā ziļbē.) Krīvs latvyski pratis, aptvēris, kas par lītu, un taidā pošā gorā atbiļdējis: „Cik tu prosí?" „Četrudesmití rublí!" Vōrds pa vōrdam, vīnōjušīs par cenu, un krīvs vērsi nūpērcis. Pēc tam zemnīks līlejīs: „Mes runovom pa krīvyskam!"* [LF 1968: 34].

Tomēr folkloras tekstos vērojama arī **noraidoša attieksme pret svešu valodu kā uzspiestas varas izpausmi**. Piemēram, nostāstos konstatētas arī „svešus" (uzspiestus) lingvistiskus procesus un procesu realizētājus apzī-

mējošas leksēmas – substantīvi *puorkrīvuošona* 'pārkrievošana', *latvyskuotuojs* 'latviskotājs'. Abos piemēros pausta negatīva tautas attieksme pret „savas" (latgaliešu) valodas apspiešanu: *Cara laikūs, kod beja tei brīsmeigō pōrkrīvōšona, Latgolas školōs vysas mōceibas nūtyka krīvyski* [LF 1968: 37]; *Garum gōjis vīns uz Rēzekni atsyuteitais pōrnūvodu īrēdnis, lels 15. maija* [1934. gada valsts apvērsums] *bungu reibynōtōjs un Latgolys latvyskōtōjs [..]* [LF 1968: 84]. Plašāks folkloras konteksts rāda, ka Latgales latviešiem t. s. „krievu laikos" pārpratumus rada galvenokārt krievu valoda, bet „Ulmaņa laikos" – lejaslatviešu valoda (*čyļu, baltīšu volūda*).

Tāpat Latgalē dzīvojošie **cittautieši** tiek vērtēti pēc to **attieksmes pret vietējo (latgaliešu) valodu**. Folkloras piemēri rāda, ka toleranti pret vietējo (latgaliešu) valodu 20. gs. pirmajā pusē ir izturējušies klejotājetnosi – čigāni (romi) un ebreji. Čigānu valodas apzīmējums latgaliešu folkloras tekstos nav konstatēts, taču nostāstos par čigāniem pausta atziņa, ka tiem raksturīga vairāku valodu prasme, bet savā starpā tie sarunājas savā valodā: *Ustobā čygōni vīns ar ūtru runovōs* ***sovā volūdā****, lai nivīns nasaprostu, kū jī runoj. [..] Čygōni prota vairōkas vītejōs volūdas kai krīvu, pūļu un dažas cytas. Ar latgalim jī runova tikai latgaliski* [Dzeņs 1971: 51]; *cygani labi runuoja latgaliski, lobuok kai krīvi* [Bule 2012]. Mūsdienās Latgales čigāni pārzina galvenokārt čigānu un krievu, retāk – latviešu valodu [Rancāne, Ķezbers 2010]. Par čigānu valodas ietekmi latviešu folkloras valodā, iespējams, liecina refrēni, piemēram: *Ai dai dulla, ai dai dulla, / Ai dūdi, rallalā! / Ika sika, pididralla, / Pigaresa, ai džindzalla, / Ai dai dulla, ai dai dulla, / Ai dūdi, rallalā* [LTDz: 13835].

Kā minēts iepriekš, Latgalē dzīvojošo krievu attieksme pret vietējo iedzīvotāju valodu folkloras tekstos ir dažāda, jaunākajā folklorā pozitīvi tiek vērtēta krievu cenšanās runāt latviski (īpaši latgaliski): *daudzi krīvi runova latgaliski, a na čyuliski..* [Cybuļs, Ločmeļs 1999: 32]. Savukārt poļu attieksme pret Latgales latviešu valodu tēlota galvenokārt noraidošā modalitātē, kam par iemeslu varētu būt poļu piederība kungu kārtai, kā arī augstā pašapziņa, nevēlēšanās runāt latgaliski. Ikdienā, bez šaubām, rodas nepieciešamība sazināties, un šeit spilgts piemērs ir anekdote, kurā rādīts pārpratums prievārdu nepareiza lietojuma dēļ. Poļu saimniece aicina strādnieku pie galda: *Matis, Matis, sed zam golda i ed putri ar siļci!* [LF 1968: 46]. Prepozīcija *zam* 'zem' polietei asociējas ar poļu valodas *za* 'aiz', savukārt latgalietis jūtas aizvainots, jo viņu aicina sēdēt nevis pie galda, bet zem tā.

Iepriekš minētais piemērs apliecina, ka **valodu uztveres īpatnību līmenī** latgaliešu folklorā lingvistiskā attieksme atklājas kādas svešvalodas **leksiskās semantikas** atšķirību atklāsmē. Anekdotisku pārpratumu iemesls bieži vien ir interlingvistiskie homonīmi jeb tulkotāja viltusdraugi, t. i., vārdu pāri divās valodās, kuriem ir līdzīga forma, bet atšķirīga nozīme (plašāk sk. [Kļavinska 2004: 140–147]).

Lingvistiskā attieksme pausta arī svešas valodas **skaniskā veidola** vērtējumā, piemēram: *bet sveštautīšim, īpaši* ***krīvim****, beja* ***gryuti izrunōt garus patskaņus*** [LF 1968: 178]; *Sazateikās divejas* ***latgaļu veceneites****. Vīna ūtra žālojās: – Tu zyni, kai maņ napateik čyuliski runōt,* ***pusstuņdeiti parunōsi*** *– vysa mugora slapņa* ***i mēle gradzynā sasagrīž****…* [Lōcs, Širins, Igauņs 1997: 120]. Vairāki apzīmējumi, kas raksturo ebreja runu, ir ar nozīmi 'nesaprotami, neskaidri', piemēram, ebreja apzīmējumi *mermeļs*, *murmuļs*, *mūrduļs*, *purpuļs*, verbs *garguot* 'lūgties ebreju valodā', parēmija *vard kuo žeidi* 'daudz, neskaidri runā' [LSDF: 4003019].

Mīklās atšķirīgas, svešas, nesaprotamas valodas skaniskais veidols asociatīvi tiek pārnests no cilvēku uz dzīvnieku, priekšmetu pasauli: *Sebežis luoceits ar tārauda bikšom par zemi staigoj,* ***pa poļskam runoj (Orkls****, ka truopej iz akmiņa, soka „žž,* ***šss****”)* [LFK: 1940: 6452]; *Moza, moza sīveņa* ***francyski runoj: žak-fut, žag-fut****. (****Žogota****)* [LF 1968: 404].

Secinājumi

Latgaliešu folkloras tekstos vērojami vairāki no mūsdienu latviešu literārās valodas atšķirīgi lingvonīmu darināšanas un izteikšanas paņēmieni, kas atklāj:

1) specifisku lingvonīmā ietvertu valodas lietotāja vai izplatības vietas apzīmējumu, t. i., etnisko iesauku, katoikonīmu vai toponīmu (piemēram, *čyuļu volūda, baltīšu volūda, Reigas mēle, ludzuonīšu volūda*);
2) latgalisko izlokšņu īpatnības (piemēram, adverbu izskaņas *-yski / -iski / -uski,*);
3) kontaktvalodu (galvenokārt slāvu) iespaidu (piemēram, *[runuot] pa baltyskam, pa poļskam, pa židiski*). Mūsdienu valodniecības terminoloģijā lietotie valodas variantu apzīmējumi (literārā valoda (standartvaloda), dialekts, izloksne, idiolekts, sociolekts u. c.) tautas sarunvalodā (šajā gadījumā savukārt latgaliešu folkloras tekstos) tiek apzīmēti tikai ar jēdzieniem *volūda, mēle* 'valoda'.

Ligvonīmu konotatīvā nozīme folklorā atklājas Latgales latviešu lingvistiskās attieksmes paušanā pret savu un svešām valodām. Kopumā šī

attieksme ir toleranta, taču izteikti negatīvs ir svešas valodas kā uzspiestas varas izpausmes vērtējums. Komiskā modalitātē atainoti priekšstati par citvalodu leksikas atšķirībām (interlingvistiskās homonīmijas radīti pārpratumi) un fonētisko savdabību.

AVOTI

Arwids 2010. Pieejams: http://latgale.lv/lg/news/comments?id=2150

Bule, M. (dz. 1922. g., teicēja). Rēzeknes novada Čornajas pagasts. Pierakstīja A. Kļavinska, 2012.

Cybuļs, J., Ločmeļs, J. (sast.). *Īdzer veina, lai dzeive ira feina*. – Reiga: [b.i.], 1999.

DS – *Dainu skapis*. Pieejams: http://www.dainuskapis.lv/

Kāpēc 2012. Pieejams: http://www.ventasbalss.lv/forum/view/11605

Kļavinskis, J. (dz. 1927. g., teicējs). Preiļu rajona Pelēču pagasts. Pierakstīja A. Kļavinska, 2004.

LF – Trūps, J. (red.). *Latgaļu folklora: I Tautas jūki, meikles, parunas*. – [Minhene]: LPI, 1968.

LFK – Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta *Latviešu folkloras krātuves* materiāli.

Lōcs, P., Širins, L., Igauņs, G. (sast.) *Dzeivē kai anekdotē, anekdotē kai dzeivē: anekdošu krōjums*. – Rēzekne: [b.i.], 1997.

LTDz – Švābe, A., Straubergs, K., Hauzenberga-Šturma, E.(1952–1956). *Latviešu tautas dziesmas, (Chansons populaires lettonnes)*, 12 sēj. – Kopenhāgenā: Imanta. Pieejams: http://latviandainas.lib.virginia.edu

Vilnis 2013. Pieejams: https://twitter.com/vecais_veterans/status/306527504624136192

LITERATŪRA

Anglickienė, L. *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*. – Kaunas: Versus aureus, 2006.

Browne, W. *Are Languages Named After Peoples or Places? Word-formation of Language Names in Slavic Languages*. Available: http://linguistics.cornell.edu/news-events/detail.cfm?customel_dataPageID_18256=224851

Baltaiskalna, D. Valodas un etniskās izcelsmes saistība ar lingvistisko attieksmi. No: *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums 5*. – Liepāja: LiePA, 2001, 22.–31. lpp.

Creese, A. Linguistic Ethnography. In: K. A. King and N. H. Hornberger (eds.). *Encyclopedia of Language and Education*, *2nd Edition, Volume 10: Research*

Methods in Language and Education. – New York: Springer Science+Business Media LLC, 2008, p. 229–241.

Fāters, H. *Ievads valodniecībā.* – Rīga: Zinātne, 2010.

Hirša, Dz., Timuška, A. Valsts valodas centra informācija par pasaules valodu un valodu grupu nosaukumiem latviešu valodā. No: *Latvijas Vēstnesis. 19.07. 2006. Nr. 113 (3481).* Pieejams: https://www.vestnesis.lv/?menu=doc&id=140080

Kļavinska, A. Interlingvistiskā homonīmija: tipoloģija un recepcija. No: *Valodas politika un sociolingvistiskie jautājumi: starptautiskās zinātniskās konferences „Reģionālās valodas mūsdienu Eiropā" materiāli.* – Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 2004, 140.–147. lpp.

Kļavinska, A. Latgaliešu anekdotes: lingvistisko kontaktu izpausmes. No: *Via Latgalica: humanitāro zinātņu žurnāls, 4.* – Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 2012, 25.–32. lpp.

LLV – Šuplinska, I. (galv. red.). *Latgales lingvoteritoriālā vārdnīca. Лингвотерриториальный словарь Латгалии. I.* – Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 2012.

LVG – *Latviešu valodas gramatika.* Sast. autoru kolektīvs D. Nītiņas un J. Grigorjeva vadībā. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013.

MLVV – Zuicena, I. (red.). *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca.* – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, elektroniskā versija. Pieejams: http://www.tezaurs.lv/mlvv/

Skutnabb-Kangas, T., Phillipson, R. Linguistic human rights. In: Skutnabb-Kangas, T., Phillipson, R. (eds.). *Linguistic Human Rights.* – Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 1995, p. 71–110.

SV – Spektors, A. (sast.). *Skaidrojošā vārdnīca.* LU MII, 2009–2013. Pieejams: http://www.tezaurs.lv/sv/

VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca.* Sast. autoru kolektīvs V. Skujiņas vadībā. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007.

Иванов, В., Топоров, В. *Славянские языковые моделирующие семиотические системы (древний период).* – Москва: Наука, 1965.

Кронгауз, М. А. *Семантика.* – Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2001.

ЛЭС – Ярцева, В. Н. (главный ред.). *Лингвистический энциклопедический словарь.* 2-е издание. – Москва: Научное издательство «Большая Российская энциклопедия», 2002.

Inga LAIZĀNE
(Liepājas Universitāte)

Latviešu valoda trimdā – pirmā, otrā valoda vai svešvaloda*

Summary
The Latvian Language in Exile – First, Second, or Foreign Language

The aim of the present article is to clarify what notions – first, second, or foreign language – are used to describe Latvian in exile. The collection of papers "Archives", journal "Skola un Ģimene" and also articles by various authors writing about Latvian in exile are used to make this article. As the most often used term for describing Latvian in exile is 'mother tongue', the present article regards this term from the point of view of four sciences – linguistics, sociology, sociolinguistics, and social psychology.

Latvian in exile is considered to be native language or foreign language; therefore the question is how to teach Latvian. It is also an important question, how to teach Latvian to the young generation whose parents have left Latvia in recent years and who plan to connect their lives with Latvia only partially or not at all, e.g. Latvians in Ireland.

Key words: *Latvian, banishment, mother tongue, foreig language*

*

Latviešu valodu galvenokārt varam dzirdēt Latvijā, kur tai ir valsts valodas statuss, taču latviešu valodā runā arī Amerikā, Austrālijā, vairākās Eiropas valstīs un citur pasaulē, kur mīt latvieši, kas dažādu apstākļu dēļ ir emigrējuši no Latvijas. Līdz ar to raksta mērķis ir noskaidrot, kā latviešu valodu uztver no dzimtenes emigrējušie un kāds valodas statuss tai ir – pirmā, otrā valoda vai svešvaloda. Lai to noskaidrotu, ir izmantots rakstu krājums „Archīvs", žurnāls „Skola un Ģimene", kā arī Baibas Metuzāles-Kangeres, Aijas Janelsiņas-Priedītes un citu autoru darbi, kas rakstījuši par latviešu valodu trimdā.

---

*

EIROPAS SOCIĀLAIS FONDS

EIROPAS SAVIENĪBA

Publikācija tapusi ar ESF projekta „Doktora studiju attīstība Liepājas Universitātē" (vienošanās Nr. 2009/0127/1DP/1.1.2.1.2./09/IPIA/VIAA/018) finansiālu atbalstu.

Ja neskaita epizodiskus emigrācijas gadījumus jau 17. gs., tad plaša un dokumentēta latviešu emigrācija sākās 19. gs. beigās. Gandrīz vienlaicīgi radās stabilas latviešu strādnieku kolonijas Amerikā, Brazīlijā, vairākas zemnieku kolonijas Sibīrijā [Apine 2003: 8].

Emigrācija turpinājās arī 20. gs. Ir grūti nosaukt precīzu emigrējušo skaitu, taču Ilga Apine norāda, ka izbraukušo skaits 20. gs. svārstās starp 200–300 tūkstošiem [Apine 2003: 8].

Amerikas Savienotajās Valstīs atrodas lielākais latviešu centrs ārzemēs. Taču kopienas veidojušās ne tikai Amerikā, bet arī citur pasaulē – Kanādā, Austrālijā, Jaunzēlandē, Lielbritānijā, Zviedrijā, Norvēģijā, Vācijā, Austrijā, Čehoslovākijā, Polijā, Dānijā, Nīderlandē, Beļģijā, Francijā, Šveicē, Itālijā, Brazīlijā, Venecuēlā, Argentīnā, Čīlē, Ķīnā u. c. Liela neskaidrība ir par latviešiem Brazīlijā, kur tie dzīvo jau trešajā un ceturtajā paaudzē. To skaits tiek vērtēts no 8 līdz 20 tūkstošiem cilvēku [Akmentiņš 1958: 17; Veigners 1993: 16–17]. Krievijas plašumos pirms 1937. gada atradās ap 200 tūkstoši latviešu. Vislielākās kolonijas veidojās Krievijas Ziemeļaustrumu daļā, Baltkrievijā, Baškīrijā, Maskavā un apkaimē, Sibīrijā. Masveidīgākās un ilgstošākās kolonijas veidojās Amerikā un Krievijā [Apine 2003: 8].

Trimdas literatūrā latviešu valodas apzīmēšanai visvairāk tiek lietoti termini **mātes valoda** [Straumanis 1990: 6; Vīķe-Freiberga 1990: 7; Silkalns 1969: 101; Šmugajs 1974: 16; Ruņģis 1991: 2; Vīks 1972: 12] un **tēva valoda** [Liepkalns, Brēmanis 1974: 161, 170; Galēja 1969: 147; Silkalna 1969: 157; Silkalns 1969: 101; Šmugajs 1974: 14; Vīks 1972: 12]. Šos terminus var uzskatīt par sinonīmiem, jo vairākos rakstos tie tiek lietoti paralēli [Silkalns 1969: 101; Šmugajs 1974: 16–17; Vīks 1972: 12]. Bez šiem terminiem latviešu valoda tiek dēvēta arī par **mājas valodu** [Metuzāle-Kangere 2004: 188; Janelsiņa-Priedīte 1991: 90], **pirmo valodu** [Sāmīte 1995: 35], **dzimto valodu** [Staris 1992: 6; Priedīte 1991: 12; Galēja 1969: 147; Vīks 1972: 12], **ģimenes valodu** [Akmentiņš 1958: 18], **vecāku valodu** [Vīks 1972: 12] **virtuves valodu** [Abene 2004: 169] un **etniskā mantojuma valodu** [Grīnberga 2008: 52]. Visi šie latviešu valodas apzīmējumi būtībā ir sinonīmi, ko rāda arī tas, ka vairākos rakstos tie tiek lietoti paralēli bez norādēm, ka tiem būtu kādas nozīmes atšķirības, piemēram, Irma Galēja lieto terminu **dzimtā – tēva valoda** [Galēja 1969: 147]. Savukārt latviešu izcelsmes pedagoģe Dagnija Staško, apzīmējot latviešu valodu, lieto terminus **dzimtā valoda, tautiskā mantojuma valoda, mātes valoda** un **pirmā valoda** [Staško 1990: 24–25].

D. Staško lieto arī terminu **minoritāšu valoda** [Staško 1990: 24–25], ar kuru tiek apzīmēta jebkuras tautas valoda, kuras pārstāvji ir emigrējuši un dzīvo svešā valstī, piemēram, Kanādā dzīvojošie latvieši, lietuvieši, igauņi u. c.

Tā kā latviešu valodas apzīmēšanai trimdā visbiežāk tiek lietots termins **mātes (tēva) valoda**, ir būtiski noskaidrot šī termina definīciju.

Dāņu valodas zinātniece Tūve Skutnaba-Kangasa (Tove Skutnabb-Kangas) mātes valodas definēšanai izmanto četrus dažādus kritērijus: izcelšanās, zināšanas, funkcijas un attieksme [Skutnabb-Kangas 1981: 18]. Var arī teikt, ka mātes valodas jēdziens tiek dažādi interpretēts. To uzskatāmi parāda nākamā tabula.

Kritērijs	Mātes valodas definīcija	Disciplīna
Izcelšanās	Valoda, kuru apgūst pirmo	Socioloģija
Zināšanas	Valoda, kuru pārvalda vislabāk	Lingvistika
Funkcijas	Valoda, kuru lieto visvairāk	Sociolingvistika
Attieksme	Valoda, ar kuru sevi identificē (iekšējā identifikācija)	Sociālā psiholoģija (indivīda psiholoģija)
	Valoda, ar kuru kāds sevi ir identificējis kā dzimtās valodas runātāju citu cilvēku ietekmē (ārējā identifikācija)	Sociālā psiholoģija (socioloģija)

[Skutnabb-Kangas 1981: 18]

T. Skutnaba-Kangasa uzsver, ka visi kritēriji, izņemot izcelšanās kritēriju, pieļauj iespēju, ka mātes valoda var mainīties, turklāt pat vairākas reizes dzīves laikā [Skutnabb-Kangas 1981: 18].

Vispirms termina **mātes valoda** skaidrojumu vajadzētu aplūkot no lingvistiskā viedokļa, proti, tā ir valoda, kuru cilvēks zina vislabāk. To ir diezgan grūti attiecināt uz trimdas situāciju, jo, esot trimdā, agrāk vai vēlāk ir jāsaskaras arī ar mītnes zemes valodu. Līdz ar to reizēm mītnes zemes valoda var kļūt par vislabāk pārvaldīto valodu, jo tā tiek izmantota galvenokārt ārpus ģimenes profesionālos un sociālos nolūkos. Savukārt latviešu valoda tiek izmantota tikai mājās, tādējādi tai ir ierobežota lietošanas sfēra. Īpaši to var attiecināt uz trimdas latviešu jaunākajām paaudzēm. Šim viedoklim piekrīt arī publicists Oļģerts Rozītis, uzsverot, ja ģimenē vispār latviski runā, tad mūsu leksikā ir tikai kādi 300 vārdi. Rezultātā latviešu valoda ir proletarizējusies, un bērni tajā nevar izteikties par jautājumiem, kas viņus interesē [Rozītis 1969: 121]. Līdz ar to latviešu

valoda vairs nevar būt vislabāk pārvaldītā valoda. Šo viedokli papildina arī Baiba Metuzāle-Kangere, uzsverot, ka latviešu valoda trimdā tika lietota mājās un latviešu sabiedrībā. Tas nozīmē, ka no latviešu valodas izzuda jomas, piemēram, darba gaitas, par kurām neiznāca runāt latviski. Bieži izskanēja doma, kuru formulēja šādi: „Latviski runāju brīvi par visu, tikai ne par darba lietām." Cita joma, kas drīz vien izzuda no trimdinieku latviešu valodas, bija intīmā, tabu valoda, kā arī afekta valoda, respektīvi, lamāšanās, slengs, pat humors. Tām paaudzēm, kas piedzima ārpus Latvijas, nebija pat pasīvu šo reģistru zināšanu, ko bērni parasti iegūst no vecākiem brāļiem un māsām un vienaudžiem. Tā šī paaudze bija spiesta izteikties mītnes zemes valodā, kad bija vajadzība pēc nestandarta valodas [Metuzāle-Kangere 2007: 9].

Šeit gan būtu jāšķir trimdas vecākā paaudze, kas nevēlējās asimilēties, un trimdas jaunākā paaudze. To uzsver arī valodniece Aija Janelsiņa-Priedīte, rakstot, ka pirmās paaudzes vecāki labi pārvaldīja mājas valodu, bet nepārvaldīja vides valodu, toties otrā paaudze labi pārvalda vides valodu, bet tai ir lielāki vai mazāki robi mājas valodā [Janelsiņa-Priedīte 1991: 92]. Līdz ar to uz trimdas pirmo paaudzi var attiecināt terminu **dzimtā valoda** (skatot to no lingvistiskā viedokļa), savukārt uz nākamajām paaudzēm vairs nevar. To apliecina arī Aijas Priedītes pašas pieredze: *Straujā iekļaušanās zviedru vidē vecākiem nebija pa prātam. Lai gan mājās runājām tikai latviski, tad tomēr mums ar brāli stāstījumā arvien biežāk iespiedās kāds zviedru vārds, kāda zviedriska teikuma konstrukcija* [Priedīte 1989: 12]. Tas nozīmē, ir neizbēgami, ka šādā situācijā notiks valodu jaukšanās, īpaši bērniem, apgūstot valodas. Profesore Vaira Vīķe-Freiberga uzsver, ka dominējošā valoda vienmēr ir tā, kuru visbiežāk ap sevi dzird un kuru visbiežāk lieto. Tikko latviešu bērns sāk iet bērnudārzā, dominējošā valoda tam ļoti ātri sāk kļūt mītnes zemes valoda [Vīķe-Freiberga 1974: 18].

Nākamais skatījums uz mātes valodas definīciju, kas ir diezgan tuvs lingvistiskajam skatījumam, ir mātes valodas definēšana no sociolingvistikas viedokļa, proti, par mātes valodu tiek uzskatīta tā valoda, kuru visvairāk lieto. No šī viedokļa raugoties, latviešu valoda nevienai trimdas paaudzei nevar būt mātes valoda, jo latviešu valoda trimdā tika lietota galvenokārt mājās vai t. s. sestdienas skolās. Taču pārējās dzīves jomās neizbēgami bija jālieto mītnes zemes valoda. Tādējādi latviešu valoda vairs nevar būt visvairāk lietotā valoda arī pirmajai paaudzei, turklāt nav būtiski, ka no lingvistiskā viedokļa latviešu valoda šai trimdas paaudzei ir mātes

valoda. Arī Magda Priedīte uzsver, ka latviešu valoda kļuvusi par tādu emocionālu valodu, kuru lieto tikai saskarē ar tuviniekiem. [Priedīte 1991: 12] Šo domu papildina arī Osvalds Akmentiņš, uzsverot, ka jaunie runā vairāk angļu nekā latviešu valodā [Akmentiņš 1965: 44].

Mātes valodu var definēt arī no socioloģijas viedokļa, ar to saprotot valodu, kura tiek apgūta pirmā. Trimdas pirmajai paaudzei latviešu valodu noteikti var uzskatīt par pirmo valodu, jo tā parasti tika apgūta bērnībā, vēl dzīvojot Latvijā. Rodas jautājums, vai šo pašu definīciju var attiecināt arī uz trimdas nākamajām paaudzēm. Šeit varētu runāt par divvalodību. Arī Baiba Metuzāle-Kangere uzsver, ka latviešu valodas attīstība ārpus Latvijas aprakstāma drīzāk kā minoritāšu struktūru mijiedarbība ar pašiem valodas runātājiem, respektīvi, valodas saglabātājiem [Metuzāle-Kangere 2004: 184].

Mātes valoda var tikt definēta arī no sociālās psiholoģijas viedokļa, proti, ar kuru valodu persona sevi identificē. Domājams, ka šis ir diezgan emocionāls skatījums uz valodu, jo tādējādi cilvēks var sevi identificēt ar valodu, kuru viņš nemaz neprot. Šeit būtu iederīgs pedagoģes Aijas Abenes dalījums – **mātes valoda** un **senču valoda**. Mātes valoda ir tā valoda, kuru iemācās bērnībā un kuru runā arī vēlāk, savukārt senču valoda ir valoda, kas saistās ar etnisko mantojumu un identitāti, – valoda, kuru runājuši vecāki vai vecvecāki, bet ne vairs turpmākās paaudzes [Abene 2004: 164]. Šeit būtu iederīgs arī termins **etniskā mantojuma valoda** un **etniskā mantojuma valodas apguvēji**, kurus lieto Iveta Grīnberga, lai apzīmētu savus studentus, kuri apgūst latviešu valodu Vašingtonas Universitātē. Tie ir studenti, kuru vecvecāki vai vecāki (viens vai abi) ir latviešu valodas runātāji. Parasti tie ir etniskās minoritātes pārstāvji, kuriem jau agrāk ir bijusi saskarsme ar mātes vai tēva valodu. Neraugoties uz to, latviešu valoda nav šo studentu L1, jo lielākoties saskarsme ar to bijusi pasīva – klausoties, kā vecvecāki sarunājas, apmeklējot latviešu kopienas pasākumus u. tml. [Grīnberga 2008: 52]. Šis mātes valodas definējums pārsvarā var būt attiecināms uz trimdas jaunākajām paaudzēm, kuras vismaz emocionālā, bet daudz mazāk praktiskā līmenī cenšas uzturēt latviešu valodu. Tikai rodas jautājums, cik ilgi šādā veidā var tikt uzturēta latviešu valoda, jo jaunākās paaudzes parasti to vairs nepārvalda vai pārvalda ļoti vāji, līdz ar to tā nevar tikt nodota nākamajām paaudzēm.

Valodnieks Ojārs Bušs skaidro, ka termina **mātes valoda** skatījums no lingvistikas un sociolingvistikas viedokļa nosaka cilvēka dzimto valodu

„no ārpuses", savukārt termina iekšējā forma par dzimto valodu liek uzskatīt ģenētiski mantoto valodu [Bušs 2008: 272–273].

Trimdas literatūrā nav sastopams termins **otrā valoda**, kuru varētu attiecināt uz latviešu valodu, jo par otro valodu parasti tiek dēvēta mītnes zemes valoda, toties var atrast terminu **svešvaloda**, kas tiek attiecināts uz latviešu valodu.

Aija Abene secina, ka trimdas trešā paaudze mācās senču valodu [latviešu valodu – I. L.] kā svešvalodu, nevis uztur mātes valodu [Abene 2004: 166].

Arī Andrejs Plukšs, analizējot „Archīva" redakcijas 1968. gada aprīlī veikto aptauju, kurā tika aptaujāti skolēnu vecāki, atzīst, ka vairums vecāku domā, ka bērniem ir vieglāk izteikties mītnes zemes valodā, jo tā esot viņu ikdienas valoda, un latviešu valoda viņiem kļūstot par svešvalodu [Plukšs 1969: 144]. Tiesa gan, pret latviešu valodas kā svešvalodas mācīšanu ir diezgan negatīvs viedoklis. *Mēs sākam eksperimentēt, mācīdami bērniem viņu dzimto valodu kā svešvalodu. Tā mēs aizberam to dzīvības un gara straumi, kas iedzimtības ceļā mūsu bērnos urdz no sirmās senatnes. Bērni vairs nespēj garīgi ieaugt savā tautībā. Viņi kļūst par kosmopolītiem, kas varbūt pratīs latviešu valodu, bet nepārdzīvos to. Tā rīkojoties mēs bērniem vairāk kaitējam nekā darām labu* [Vīks 1972: 12].

Ņemot vērā faktu, ka latviešu valoda trimdā tiek uzskatīta par dzimto valodu vai svešvalodu, rodas jautājums, kā to mācīt – kā dzimto valodu vai tomēr kā svešvalodu? Ņemot vērā personisko pieredzi darbā ar ārzemju studentiem Rīgas Stradiņa universitātē un kolēģu pieredzi citās augstskolās, var novērot, ka uz Latviju atbrauc mācīties jaunieši, kas nezina ne vārda latviski, bet apgalvo, ka viņiem ir latvietības saknes. Tādā gadījumā viņi apgūst latviešu valodu kā svešvalodu. Šajā sakarā varētu diskutēt, vai trimdas latviešu pēcnācējiem ir vieglāk apgūt latviešu valodu, salīdzinot ar kādu, kuram nav latviskas etniskās izcelsmes. Novērojumi rāda, ka šādu hipotēzi varētu izvirzīt. Iveta Grīnberga, balstoties uz Ilinoisas Universitātes profesores Silvinas Montrulas (Silvina Montrul) referātu par mantojuma valodu, akcentē, ka, raksturojot etniskā mantojuma valodas apguvēju, tiek minētas vairākas iezīmes, ko var uzskatīt par priekšrocību valodas apguvē: laba izruna; liela interese, motivācija mācīties valodu; sevis identificēšana ar noteiktu etnisko minoritāti, lepnums par to. Vienlaikus šo apguvēju raksturo arī: ierobežotas vai pat ļoti minimālas sarunvalodas spējas; ierobežotas lasīt un rakstīt prasmes, minimālas leksikas zināšanas; grama-

tiskās kļūdas [Grīnberga 2008: 52]. Tas nozīmē, ka piederība konkrētai etniskai grupai varētu būt pozitīvs faktors valodas apguvē.

Pagājušajā gadsimtā daudz latviešu tika izsūtīti vai emigrēja no Latvijas, jo nespēja pieņemt svešu varu, 21. gadsimtā latvieši pamet savu zemi ekonomisku apstākļu dēļ, taču jautājums joprojām ir aktuāls, kādu latviešu valodas statusu piešķirt, piemēram, Īrijā dzīvojošajiem latviešiem un kā jaunajām paaudzēm mācīt latviešu valodu.

Secinājumi

Latviešu valodas apzīmēšanai trimdā tiek lietoti jēdzieni: mātes valoda, tēva valoda, mājas valoda, pirmā valoda, dzimtā valoda, ģimenes valoda, virtuves valoda, etniskā mantojuma valoda, tautiskā mantojuma valoda, senču valoda un minoritāšu valoda. Visvairāk tiek lietoti termini mātes valoda un tēva valoda, kas uzskatāmi par absolūtiem sinonīmiem. Arī pārējie termini ir sinonīmi.

Mātes valodas jēdziens tiek dažādi interpretēts. To var vērtēt no lingvistikas, sociolingvistikas, socioloģijas un sociālās psiholoģijas skatupunkta. Katra trimdas paaudze latviešu valodu var definēt, ņemot vērā atšķirīgu zinātnes nozari. Vecākā paaudze to visbiežāk vērtēs no lingvistikas skatupunkta, savukārt jaunākā paaudze no sociālās psiholoģijas skatupunkta.

No pasaulē un Latvijā pieņemtā dalījuma L1/L2/L3 latviešu valoda trimdā pašu trimdinieku un trimdas autoru izpratnē pastāv kā L1, kura jēdziens ietver visus iepriekš minētos terminus latviešu valodas apzīmēšanai trimdā, kā arī kā L3, ar kuru Latvijā un pasaulē visbiežāk tiek saprasta svešvaloda.

LITERATŪRA

Abene, A. Kāpēc mēs vairs nerunājam latviski? No: *Trimda, kultūra, nacionālā identitāte*. – Rīga: Nordik, 2004, 164.–171. lpp.

Akmentiņš, O. *Amerikas latvieši 1888–1948. Fakti un apceres 1. daļa*. – Vaidava, 1958.

Akmentiņš, O. Amerikas veclatvieši. No: *Archīvs V. Raksti par trimdas problēmām un tēlotāju mākslu*. – Izdevējs: Latviešu apvienības Austrālijā zinātnes nozare, piedaloties Kārļa Zariņa fondam, 1965, 43.–48. lpp.

Apine, I. Latvieši svešumā: sociālpsiholoģiskais aspekts. No: *Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes XII Zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture. VI sējums, I daļa*. – Daugavpils: Saule, 2003, 7.–13. lpp.

Bušs, O. Par dažu valodniecības terminu traktējumu un definīciju (konteksts; dzimtā valoda; eksonīms, endonīms). No: *No ģermānismiem līdz superlatīvam*. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2008, 270.–282. lpp.

Galēja, I. Divu valodu ietekme uz latviešu bērniem. No: *Archīvs IX. Raksti par latviskām problēmām. Baznīca, skola, jaunatne*. – Izdevējs: Latviešu apvienības Austrālijā Zinātnes nozare, piedaloties Kārļa Zariņa fondam, 1969, 147.–156. lpp.

Grīnberga, I. Nekad nav par vēlu, tomēr – jo agrāk, jo labāk: agrīnas saskarsmes loma otrās valodas apguvē. No: *Tagad*. Preses nams. 2008 (1), 50.–56. lpp.

Janelsiņa-Priedīte, A. Mazliet par sociolingvistiku. No: *Valodas aktualitātes – 1990*. – Rīga: Zinātne, 1991, 86.–107. lpp.

Liepkalns, A., Brēmanis, K. Studija par latviešu bērnu divvalodu prasmi Bostonā un Melnburnā. No: *Archīvs 14. Tautas veselība. Raksti par latviskām problēmām*. – Izdevēji: Pasaules brīvo latviešu apvienība un Kārļa Zariņa fonds, Melnburna, 1974, 161.–176. lpp.

Metuzāle-Kangere, B. Trimda un valoda. No: *Trimda, kultūra, nacionālā identitāte*. Referātu krājums. – Rīga: Nordik, 2004, 184.–193. lpp

Metuzāle-Kangere, B. Latviešu valodas attīstība divvalodības kontekstā. No: *Akadēmiskā dzīve 44. rakstu krājums*. 2007, 5.–13. lpp.

Plukšs, A. Jaunatne un latviešu valoda. No: *Archīvs IX. Raksti par latviskām problēmām. Baznīca, skola, jaunatne*. – Izdevējs: Latviešu apvienības Austrālijā Zinātnes nozare, piedaloties Kārļa Zariņa fondam, 1969, 135.–146. lpp.

Priedīte, A. Ceļš uz latvisko izglītību, dzīvojot svešatnē. No: *Skola un ģimene*. – Latvijas KPCK izdevniecība, 1989, 1 (301), 11.–12. lpp.

Priedīte, M. Latvieši Kanādā. No: *Skola un ģimene. Nr. 2 (speciālizlaidums)*. – Ogres tipogrāfija, 1991, 12.–13. lpp.

Rozītis, O. Valoda ir garu teka – vai tā aizaug? No: *Archīvs IX. Raksti par latviskām problēmām. Baznīca, skola, jaunatne*. – Izdevējs: Latviešu apvienības Austrālijā Zinātnes nozare, piedaloties Kārļa Zariņa fondam, 1969, 121.–134. lpp.

Ruņģis, A. Latviešu valoda – galvenais mācību priekšmets. No: *Skola un ģimene. Nr. 3 (speciālizlaidums)*. – Ogres tipogrāfija, 1991, 2.–3. lpp.

Sāmīte, I. Es augu latviskā vidē. No: *Skola un ģimene*. Preses nams, 1995, 8 (380), 35. lpp.

Silkalna, S. Mūsu skolasgrāmatas. No: *Archīvs IX. Raksti par latviskām problēmām. Baznīca, skola, jaunatne*. – Izdevējs: Latviešu apvienības Austrālijā Zinātnes nozare, piedaloties Kārļa Zariņa fondam, 1969, 157.–172. lpp.

Silkalns, E. Trimdas latviešu papildskolu programmas. No: *Archīvs IX. Raksti par latviskām problēmām. Baznīca, skola, jaunatne*. – Izdevējs: Latviešu apvienības Austrālijā Zinātnes nozare, piedaloties Kārļa Zariņa fondam, 1969, 97.–110. lpp.

Skutnabb-Kangas, T. *Bilingualism or Not. The Education of Minorities*. – Printed and bound in Great Britain by Robert Hartnoll Ltd., Bodmin, Cornwall, 1981.

Staris, A. Vai svešatnē latviešiem klājies vieglāk? No: *Skola un ģimene. Pielikums 11 (17)*. Preses nams, 1992, 6.–7. lpp.

Staško, D. Minoritāšu valodu mācīšana Kanādā. No: *Skola un ģimene*. – Latvijas KPCK izdevniecība, 1990, 7 (319), 24.–25. lpp.

Straumanis, A. Veclatviešu dzīve Mineapolē. No: *Skola un ģimene*. – Latvijas KPCK izdevniecība, 1990, 6 (318), 6.–7. lpp.

Šmugajs, E. Latviešu pārtautošanās. No: *Archīvs 14. Tautas veselība. Raksti par latviskām problēmām*. – Izdevēji: Pasaules brīvo latviešu apvienība un Kārļa Zariņa fonds, Melnburna, 1974, 13.–26. lpp.

Veigners, I. *Latvieši ārzemēs*. – Rīga, 1993.

Vīks, L. Vai mēs grimstam asimilācijas plūdos? No: *Latvija Amerikā*. Published weekly by the Latvija Amerika Publishing Limited. 1972 (Nr. 35) 23. augusts, 12. lpp.

Vīķe-Freiberga, V. Latviskā identitāte trimdā. No: *Jaunā Gaita Nr. 100, 1974*, 15.–18. lpp.

Vīķe-Freiberga, V. Trimdas psiholoģija. No: *Skola un ģimene*. – Latvijas KPCK izdevniecība, 1990, 7 (319), 6.–7. lpp.

Iryna MIATLUSHKA
(Minsk State Linguistic University)

Language Representation of Major Cultural and Thematic Dominants in Modern British Poetry Discourse

Summary

Language Representation of Major Cultural and Thematic Dominants in Modern British Poetry Discourse

The study of the cultural and thematic dominants that are functioning in modern British poetry has revealed 10 most prominent dominants. The cultural and thematic dominant "person – nature" has got the highest number of language representations as well as the amount of poems depicting it. The linguistic aspect of the dominant has been studied by arranging notional words into lexical and thematic groups. Both the groups' quantitative and semantic realizations and their lexical key elements have been revealed. The links between the dominant "person – nature" and other cultural and thematic dominants, such as "person – love", "person – family", etc. have been defined. The tendency to personify nature, to preserve a conservative attitude to it as the heritage and traditionally admired object has been noted.

Key words: *cultural and thematic dominant, lexical and thematic group, poetry discourse, comparative analysis*

Резюме

Языковая реализация основных культурно-тематических доминант в современном британском поэтическом дискурсе

Изучение культурно-тематических доминант, получивших языковое воплощение в современном британском поэтическом дискурсе, позволило установить 10 наиболее значимых из них. Максимальное число вербализаций в произведениях разных авторов принадлежит доминанте человек – природа. Языковое воплощение данной доминанты было изучено посредством группировки репрезентирующих её значимых слов в лексико-тематические группы. Установлены наиболее употребительные слова в составе каждой из данных групп. Определена сочетаемость доминанты человек – природа с другими доминантами поэтического дискурса. Например, с доминантами человек – любовь, человек – семья и др. Выявлена тенденция к частотному олицетворе-

нию природных явлений и их компонентов, а также к описанию природы как одного из элементов национального богатства Великобритании.

Ключевые слова: *культурно-тематическая доминанта, лексико-тематическая группа, поэтический дискурс, сопоставительный анализ*

*

The development of various present-day sources of communication results in numerous theoretical and practical studies of cultures, languages, and discourses. The role of a person as the key element in all these studies can hardly be underestimated. A lot of effort has been put into learning how people perceive and linguistically reflect their vision of the world, distinguish between significant and less important elements and aspects of their lives. This statement raises more questions if we think not about an individual, but about the nation as a whole. One of the ways to learn the most prominent phenomena in the life of a nation is to study the language they use. In this context cultural and thematic dominants that exist in any linguaculture provide essential information about the culture, the language, and the people as the bearers of the two elements.

To study the most prominent cultural and thematic dominants that are functioning in modern British poetry discourse, we have analyzed three hundred poems published in several poetry collections "The best British poetry" (2011–2013), the leading UK poetry magazines, "Poetry London" (2009–2014), "Oxford Poetry" (2009), "Magma" (2012), and "New linear perspectives" (2010 –2011).

The following research methods have been applied: keyword analysis with the additional usage of online keyword density analyzer, theme and rheme analysis, componential analysis of the semantic structure of a word and quantitative analysis of their language representation, comparative analysis.

The theme of a literary work is a key element in text understanding and is defined as *"a subjective extralinguistic aspect of the text formation, a subject of discourse"* [Слюсарева 1986: 7]. *Rheme is everything that is not theme: it is the part of the clause where the theme is developed* [Halliday 1994: 37]. Although there is some disagreement among scholars regarding the boundary between the functional constituents theme and rheme, there is general agreement regarding both their functions and importance. Theme helps to organize the message and construe the intended interpretation, while rheme is "*the remainder of the message*" [Halliday 1994: 67].

A number of cultural and thematic dominants (CTD) exist and function within every linguaculture. They name the most prominent, stable and frequently revealed notions. Our approach is based on the assumption that a detailed study of the CTDs, functioning within a linguaculture, results in the disclosure of a number of significant sociocultural phenomena and becomes an additional source of information about the main aspects of the nation's life.

Poetry discourse is viewed as a unique, rich in symbols source of data about the CTDs that are reflected in it and function within a linguaculture. It also attracts a lot of attention in terms of the language of a poetic work due to the variety of lexical and stylistic means that are used by different authors to express their ideas.

The conducted analysis revealed 10 CTDs functioning in modern British poetry: person – nature, person – love, person – faith, person – family, person – death, person – life, person – history, person – city, person – home, and person – time.

Such CTD as person – nature scores the highest amount of language realizations and appears in the biggest number of poems (Table 1). Its functioning within modern British poetry discourse is under analysis.

Table 1

Functioning of CTDs in modern British poetry

Cultural and thematic Dominants	The number of the poems devoted to the CTD (out of 300)	The amount of the CTDs' language realizations
Person – nature	81 (27%)	389 (33%)
Person – love	41 (13.7%)	173 (14.6%)
Person – family	38 (12.6%)	155 (13.1%)
Person – faith	36 (12%)	141 (12%)
Person – death	35 (11.7%)	127 (10.8%)
Person – life	29 (9.7%)	81 (6.9%)
Person – home	17 (5.6%)	24 (2%)
Person – city	11 (3.7%)	39 (3.3%)
Person – history	7 (2.3%)	40 (3.4%)
Person – time	5 (1.7%)	10 (0.9%)
Total	300 (100%)	1179 (100%)

According to D. Smith, "*theme is a key to the text's structure and is formed by a number of words, arranged in the format of thesaurus*" [Смит 1980: 34]. To study the way the cultural and thematic dominants form and function within a poem and cooperate with the main theme of the text, we have arranged all their lexical representations into lexical and thematic groups (LTG). An LTG is "*a group of words that are joined together by some common semantic component, the similarity of their functions etc., belong to different parts of speech but reflect a complex picture of the world*" [Ахманова 2004: 376]. An LTG demonstrates how an individual writer groups the facts of their life in a language. Each LTG has a dominant element, which is the most general term, potentially containing specific features, rendered by all the other members of the group. Moreover, according to I.V. Arnold, "*the author tends to repeat semantically the most important words in the text*" [Арнольд 1972: 8]. The variety of the lexical elements and the relations between them indicate the way the authors transform the lexico-semantic system of a language to meet all their communicative targets and deliver the message of the text to their readers. The minimal element of any LTG is a notional word, including set expressions, phraseology, etc.

All the analyzed cultural and thematic dominants are formed by several LTGs. Each group varies in the number of quantitative and semantic realizations. The CTD person – nature contains 14 LTGs with the total amount of notional words – 389.

The largest LTG of the CTD person – nature depicts flora and has 131 elements (34%) out of 389. This fact shows that the British tend to pay special attention to the world around them, in most of the cases the writers describe and admire the beauty of the nature, for example: *to taste the obscure chemistry we share with* ***poplars****, or the* ***willow leaf*** [Bannister 2011: 2]; *Today is a phrase/ learned off by heart by* ***asters*** *and* ***peonies****, by* ***fuchsia*** *and* ***mallow*** [Groarke 2012: 41]; *The lanes are full of* ***ferns*** *unraveling,* ***hedge-parsley*** *after rain;/* ***bluebell*** *and* ***campion****,* ***buttercup*** *and* ***stitchwort****/ stud the roadside tapestry of woven* ***greens*** [Carty 2010]. It should be mentioned that such a traditional element of British life as 'a garden' has been mentioned 11 times which is the highest number among all the elements in the LTG that depicts flora. All the mentionings conveyed a positive connotation and depicted a loving attitude towards this element of life: *Those* ***gardens****!/ Those* ***neat green fingers meeting out colour****!/ They* ***love their gardens*** *and children/ and the land along the Lockspit path* [Lock 2012: 63].

There are some other LTGs that represent the CTD person – nature. The LTG that denotes animals scores 42 elements (11%): *But it's not as pretty as the* ***baby/ rabbit*** *I saw when* ***we*** *mutually/ startled* ***one another****:/ Brown eye to brown eye* [Carey 2010]; *And* ***squirrels*** *chatter in the tops of trees* [Jenkin 2010]. The LTG that denotes birds – 39 (10%): ***Gulls*** *clouding and plunging/* ***gulls*** *in competition with the wind* [McKimm 2012: 71]; *find a* ***bird*** *with a pearl inside, heavy as ten copper coins* [Padel 2010]; ***Rooks*** *go clattering over the sycamores/ whose shadows yawn after* ***them****,/ down to the river* [Lawrenson 2010]. The LTG that denotes objects of hydrography – 37 (10%): *The* ***sea*** *shirrs/ against itself, hissing, unfurled, of its irreversible wane* [Goodland 2010]; *The rampaging* ***sea****'s foaming anger* [Teague 2010]; *With* ***oceans*** *of 'time to stand and stare'* [Teague 2010]; ***The Thames*** *sunk the promenade,/ spewing up so much low life* [Agbabi 2010: 3]. The LTG that denotes astronomical objects scores 31 (8%): ***The moon*** *was acting strangely* [Kilalea 2011: 57]; *God, these English!/ The* ***sun*** *speaks softly to them* [Lock 2012: 62].

The writers tend to personify the nature and its elements that are around them. For example, the mist can '*hold in gentle embrace*', '*whisper a lullaby*', the birch can be '*murdered*': *The* ***mist holds*** *her late ne'er-do-well/* ***in gentle embrace****; and* ***whispers/ a lullaby****, "Hush, you are home"* [Dyer 2009]; *The lovely* ***Birch – murdered****,/ her limbs dismembered on the ground* [Simkin 2010].

At the same time the protagonists of the poems that disclose the CTD person – nature are the people who enjoy observing rather than interfering with the nature. The result of the analysis of the LTG that denotes actions of a person has only 15(4%) elements (out of 389). The main elements of the LTG are the verbs: *to see, to feel, to hear, to survey, to touch*, which don't name any actions that are aimed at the transformation or conquest of nature, e.g.: *I* ***want to see*** *autumn swarms of Monarch butterflies,/ saffron, primrose, honey-brown, blur sapphire skies/ on their way to the Gulf* [Padel 2012: 87]; ***To see*** *the moon rise, red/above the phosphorescent surf* [Williams 2012: 85]. Although there are some verbs in this LTG like to *prune, to make, to cut down*, their amount is insignificant.

The LTGs that name the weather, seasons, insects, time, reptile, mountains embrace a few elements (81 altogether) and tend to be used by some poets. E.g., the LTG that denotes the names of insects consists of 7 elements: *cicadas, insects, Lymantriide, maggot, Monarch butterflies, moth*, which are used 25 times in 8 poems with the CTD person – nature being in the

center of attention. M. Bannister in the poem "Satin Moth" says how the protagonist's observation of a moth made him think about the sense of life, positive and negative aspects in it: *I find a white-winged* ***moth/ Defiant Lymantriide****, You advertise against the protocols of subterfuge/ flaring, pristine, rebellious in the night… I cup her our into the warm night,/ then lie awake,* ***considering the metaphoric/ significance of ordinary things; the Zen/ of white, of black****…* [Bannister 2011: 2].

Some of the poems are devoted to the disclosure of one CTD within a poem, while others describe two or more dominants at the same time, indicating how they are related and mutually dependent. The comparative analysis of the most prominent cultural and thematic dominants in British poetry discourse has revealed that the writers tend to devote more poems to the representation of the CTD person – nature as the single dominant of a poem – 44 out of 81 poems. The other 37 poems depict the CTD person – nature closely connected with such CTDs as person – love (15 poems), person – family (6), person – faith (6), person – death (6), person – life (2), person – time (2). This tendency can be explained by a great variety of metaphoric meanings that are given to the elements of nature by the writers. For example, the realization of the CTDs person – nature and person – love are mutually dependent as the writer describes the protagonist's lover by comparing her with '*a quick-stepping deer*', '*a bog-cotton muir*', '*a hind*' and finally, having described the beloved one, he sums up by saying that he '*adores*' her: ***You*** *are a folded deer quick-stepping/* ***the bog-cotton muir*** *of a hot-to book./* ***Hind*** *for the white hart whose leathery heart you have…/* ***I adore you*** [Philip 2011: 83].

The detailed study of the cultural and thematic dominants in modern British poetry discourse has revealed that the CTD person – nature has the highest level of language representations, more often than other CTDs tends to be the only dominant that is described in a poem. At the same time the CTD person – nature creates a wide net of common language realizations with such CTDs as person – love, person – family, person – faith, etc. The linguistic analysis of the LTGs that take part in the language representation of the CTD person – nature in British poetry demonstrates the prevailing conservative attitude to the nature of the country as the heritage and an admired object.

The results of the research are of interest to those who are involved in the comparative studies of languages and cultures, professionals working with poetry interpretation, translation, and analysis.

LITERATURE

Dugdale, S. *The British Poetry. 2012.* – Salt: Cromer, 2012. 164 p.

Halliday, M. *Writing science: Literacy and discursive power*. – CRC Press, Florida, 1994. 280 p.

Lumsden, R *The British Poetry. 2011.* – Salt: London, 2011. 163 p.

Poetry London. Available: http://www.poetrymagazines.org.uk/magazine/recorasp?id=26920

Арнольд, И. Тематические слова художественного текста. В кн.: *Иностранные языки в школе, 1971 (№ 2).* – Москва: Издательство РАО, 6–12 с.

Ахманова, О. *Словарь лингвистических терминов.* – Едиториал: УРСС, 2004. 571 с.

Слюсарева, Н. Категориальная основа тема-рематической организации высказывания-предложения. В кн.: *Вопросы языкознания, 1986 (№ 4).* – Москва: РАН СССР, 3–15 с.

Смит, Д. Тематическая структура и тематическая сложность. В кн.: *Новое в зарубежной лингвистике. Лингвостилистика. Вып. 9.* – Москва: Прогресс, 1980.

Anna STAVICKA
(University of Latvia)

Language Practices in the Context of Higher Education Internationalization in Latvia

Summary

Language Practices in the Context of Higher Education Internationalization in Latvia

The development of the common European Higher Education Area and the internationalization of higher education have led to challenges many higher education institutions (HEI) have never encountered before. The processes linked to internationalization affect the processes linked to higher education provision, implementation, management, etc. at all levels. As a consequence, every single individual involved in these processes has to both consider and find solutions to problems or challenges rooted in the change of education paradigm and transformation of higher education.

The article reports the results of the study conducted in the framework of PhD research aimed at exploration and analysis of the language practices undertaken by HEI involved in the education process to cope with the global academic environment in the context of internationalization of higher education.

The research outcomes are crucial for the development of quality lifelong learning and promote high performance, innovation, and a European dimension in HE teaching and learning in Latvia; support the realization of a European area for lifelong learning; help improve the quality and attractiveness of lifelong learning in Latvia; contribute to social cohesion and intercultural dialogue; promote employability of HE graduates; and encourage the learning of and learning through a foreign language and the local language.

Key words: *internationalization, higher education, Common European Education Area, English as a global language/lingua franca, curriculum*

Резюме

Языковые практики в контексте интернационализации и высшего образования в Латвии

Образование единой европейской зоны высшего образования и интернационализация высшего образования привели к вопросам, с которыми многие высшие учебные заведения никогда прежде не сталкивались. Процессы, связанные с интернационализацией, оказывают влияние на процессы, относящиеся

к предоставлению высшего образования, реализации учебных программ, управлению и др. на всех уровнях. Как следствие, каждый, кто участвует в этих процессах, должен искать решения проблем, связанных с изменением парадигмы образования в частности и трансформацией высшего образования в целом.

В статье представлены результаты исследования, проведенного в рамках докторской диссертации, направленной на анализ языковых практик высших учебных заведений в глобальной академической среде в контексте интернационализаци и высшего образования.

Результаты исследования имеют решающее значение для улучшения качества пожизненного обучения (life-longlearning) и способствуют введению инноваций в реализацию европейской дименсии в высшем образовании в Латвии; способствуют улучшению социальной сплоченности и межкультурного диалога, а также повышают возможности трудоустройства выпускников, актуализируют вопросы обучения на иностранном и местном языке.

Ключевые слова: *интернационализация, высшее образование, общее европейское образовательное пространство, английский как глобальный язык / лингва-франка, учебные программы*

*

Introduction

It is both apparent and widely documented that the world of higher education is undergoing significant changes and transformations rooted in numerous reasons discussed and debated worldwide [Eggins, H. 2003, Wit et. al., 2005, Knight, J. 2005, Tight, M. 2003, 2004, etc.]. However, the majority of the interested parties assume, following the phrasing of Knight [2005: 1], that the key drivers of these changes include a rapid development of information and communication technologies, *increased international labor mobility, emphasis on the market economy and trade liberalization, the focus on the knowledge society, increased private investment and decreased public support for education, and the growing importance of lifelong learning*. Within all these changes, the international dimension of higher education is gaining an increasingly important place.

The issues of internationalization of higher education also in Latvia and problems linked to it are the most topical research directions given the current goals put forward by and for the higher education both in EU countries and worldwide; these issues are discussed, researched, and promoted at state, institutional, and individual levels. Therefore, **the necessity to** study **policies and practices which should be undertaken by academic systems, institutions and individuals involved in the education process to cope with the global academic environment in the context of internationa-**

lization of higher education is apparent. Therefore, the article explores and critically analyzes the existing practices in Latvia with the aim to identify and elaborate a further strategy to cope with the processes of globalization and internationalization and use their benefits for the benefit of higher education in Latvia.

Theoretical Background and Research Perspectives

At present and corresponding to the research focus, the term 'internationalization' is increasingly used 'to discuss the international dimension of higher education and, more widely, postsecondary education' [Knight 2005]. Moreover, it is already widely acknowledged and documented that the use of the term varies across institutions and 'it means different things to different people' (ibid.). The trends in the interpretation of the term are multi-perspective, as internationalization is characterized by diversity and complexity, but Knight's generic definition of internationalization will serve the purpose of defining the context of the research study:

Internationalization at the national/sector/institutional level is the process of integrating an international, intercultural or global dimension into the purpose, functions or delivery of higher education at the institutional and national levels. (…) International carries the sense of relationships between and among nations, cultures and countries. However, internationalization is also about relating to the diversity of cultures that exist within countries, communities, institutions, and classrooms, so intercultural seems the best term for addressing aspects of cultural diversity. Finally, global is included to provide the sense of worldwide scope [Knight 2005:13].

Research Methodology

To obtain the data necessary for the research purposes, a questionnaire comprising 86 questions was used that were aimed at identifying various types of settings (scenarios) within the higher education sector and exploration of practices and identification of challenges within these scenarios and also as the basis for focus-group discussion with experts. The present methodology was agreed upon by the experts in the framework of the IntlUni project "The Challenges of the Multilingual and Multicultural Learning Space" (An ERASMUS Academic Network – 1 October 2012 – 30 September 2015: 526646-LLP-1-2012-1-DK-ERASMUS-ENW). The questionnaire was designed and tested in the framework of the IntlUni-project. The quantitative and qualitative data for the Latvian sample were collected and processed by the author of the paper. The author of the

paper is involved in the project as the local coordinator. The quantitative and qualitative analyses introduced in the framework of the research paper were performed by the author of the present paper and the data presented in the framework of this paper were not used for the purposes of the IntlUniproject. The data collected for the survey of the case of Latvia were fully collected by the author of the present paper. The data were used solely to achieve the objectives set in the framework of the present research.

15 experts from Latvia participated in the focus group discussion based on the questionnaire survey results. The quantitative data were analysed with SPSS 20 software. The qualitative data were analysed by applying content analysis. The questionnaires were filled by the respondents either on their own or by the author of the study. The data obtained with the help of the questionnaire served as the basis for focus-group discussions held with Latvian experts in 2013/2014.

The 15 experts participating in the survey of the situation in Latvia belong to different HEI and represent a variety of academic areas. 8 top Latvian HEI were explored in the framework of the study with the aim to state, analyze, and identify the challenges which need to be addressed within the implementation of the internationalization strategies as stated in literature.

The questions formulated can be conventionally divided into 4 major groups. The first group of questions put forward in the framework of the survey comprised the questions dealing with general facts about the HEI involved in the study: general information about the HEI and its location; the total number of students (home and international full degree students together) in the HEI; the number of exchange students per year in the HEI at different study levels; etc. The statistical data for the discussion and analysis were taken from a variety of sources such as Central Statistical Bureau of Latvia and the official websites of the HEI explored. The second group of questions addressed the issues linked to HE policy related to the internationalization dimension within a HEI; the third group of questions focused specifically on the language policy in a HEI: the final group of questions was aimed at the exploration of the internationalization support mechanisms provided by a HEI.

Results and Discussion

Regarding the Latvian research sample, it is not suprising that the Latvian language is used as the dominant medium of instruction in the majority of institutions selected for the sample. The dominating ideology

is supported in the mission statements of HEIs (e.g. "the cultivation of Latvian language and culture", "strengthening the traditions of cultural cooperation", etc.) However, the majority of the units offer programmes in the English language in certain academic and professional domains as well as separate courses in subject areas with English as the medium of instruction. Some institutions (not funded by the state) offer programmes in the Russian language which are rather popular not only among Latvian residents, but are also attractive to students from post-soviet countries and Russia.

In the research framework, the following principal areas of HEIs' language policy have been identified: the HEI institution language/languages; the languages of administration and communication; language degree programmes and provision of language courses for non – language students; languages for mobility and career – the language(s) of instruction and language support for lecturers not teaching through the medium of their own first languages in view of the direction towards the international learning space; language support for researchers; language support for technical and administrative staff; languages for the wider community.

The reference points identified in the discussion framework lend themselves well to illustrating the strong link between the political stance on language issues and levels of policy-making in HEI. It is apparent that discourses on languages and their use in the higher education sector (as well as other sectors) are highly political. This is one of the reasons why, in the case of Latvia, the main language of communication is the state official language – the Latvian language. However, in the course of the discussion, the conclusion was drawn that English as a lingua franca is more and more used in communication and documentation, as HEIs in Latvia actively participate in the international academic scientific communication (e.g. international projects, partnership, academic networks, etc.). The respondents as individuals admitted that, due to the lack of sufficient language proficiency in the English language as the academic lingua franca, they frequently feel unsafe. They confessed that they would highly appreciate trainings aimed at development of professional language skills, as they are frequently required, for instance, to provide references, etc. when fulfilling their professional responsibilities.

It should also be highlighted that despite the apparent role of the English language in the HE sector in Latvia, the HEIs explored see their goal in cultivating the Latvian language, literature, and culture, as well as

other world languages and strengthening the traditional cross-cultural connections, promoting their research and development.

The most painful question within the Latvian discussion group appeared to be the issues linked to professional foreign language proficiency and the impact of the spread of English as a lingua franca in the international scientific community. The fundamental ideological question widely discussed in the theoretical literature was raised. The question set by one of the respondents in the focus-group was formulated as follows: "Could it be the case that we have concentrated too much on publishing our research results in the international editions and thus in the language of international communication (English)? How does it impact the state of awareness of the research and local achievements among our own local population?" This kind of interrogation is neither new nor unique to the case of Latvia, as this issue is widely discussed worldwide. The most reasonable solution found for today is "the struggle to maintain a reasonable balance" as stated by one of the respondents and supported by the whole respondent group. The conclusion was drawn that it was not enough just to discuss these issues and to agree upon them. The action which needs to be taken is the statement of these values in official documentation in HEIs.

Regarding the support mechanisms and special provisions such as language courses for home students, all the HEIs presented in the Latvian sample offer mandatory language courses as part of the curriculum, optional language courses as part of the curriculum, and language courses outside the curriculum. However, the data obtained revealed that none of the HEI offer mandatory courses in academic writing as part of the curriculum, which can be viewed as a serious challenge, as the requirement for graduation in Latvia is to write a final (BA, MA, PhD paper) in all the academic and professional quality. This allows for the conclusion that the role of academic writing skills is undervalued which leads to poor quality of academic writing and thus scientific communication. The awareness of this problem should be raised and the necessity to introduce such courses should be recognized by those involved in the design of study content.

To proceed, none of the state-funded institutions provide programmes in minority students' heritage languages (the specialized language programmes make the exception, however they cannot be seen as the programmes designed specifically for the promotion of minority heritage languages). (*By heritage language a student's first language (mother tongue) is meant

even though the student may have grown up in a country where this language is not the first language.)

The majority of the respondents stated that their institutions offer language courses and courses aimed at socialization and integration for international students.

Another crucial point as concerns faculty support towards the successful implementation of the internationalization dimension within the HEI is support aimed at the faculty staff. Special trainings in languages and languages for academic communication highlighting different aspects of language use should be available and promoted for all the faculty members.

In general, based on the crucial points discussed, the conclusion can be drawn that to ensure future sustainability of HEIs in Latvia, finding new ways of attracting students – not only the residents of Latvia, but also student population from abroad is of urgent necessity. This solution can be successfully implemented only in the case when all the strategic points relevant within the internationalization dimension are systematically implemented, therefore it is high time to elaborate the strategic steps to be taken to ensure the successful transition towards the international learning space in the Latvian higher education sector. When working on this strategic solution, the following aspect need to be considered when dealing with issues of language repertoire: the language repertoire that those involved already have or are expected to have when they enrol in a HE programme; the geographical location and the HEI attractiveness to neighbouring or other countries and/or regions.

Based on the data obtained, the challenges encountered in the struggle towards the international learning space can be grouped into the following categories: linguistic, cultural, and pedagogical challenges. It is apparent that internationalizing the HEI creates a range of challenges. These may be grounded in linguistic, cultural, or educational diversity and issues rooted in it. However, it is not always possible to separate these issues, as they are frequently interrelated.

Conclusions

Alongside the apparent benefits rooted in the internationalization implementation processes, challenges and problematic questions are encountered at all stages of internationalization. The world practices provide brilliant examples of successful practices as well as introduce solutions to problems the involved parties face. Therefore, the urgent need to study, analyze, and adjust these practices to local contexts is apparent.

Approaching the conceptions around and within the internationalization processes, the concept of language as the most crucial tool of international communication is highlighted. Basically, the issue of global language is central for all the processes linked to internationalization.

The data obtained in the research framework indicate that:

- Urgent attention should be paid to foreign language proficiency not only for students, but also the faculty and support staff in view of the importance of the internationalization dimension;
- Insufficient foreign language proficiency may lead to a negative impact on the international competencies of students and scholars and on their ability to take advantage of opportunities for international cooperation;
- To facilitate the acquisition of professional competence, specialists from all scientific and scholarly domains should take specialized LSP courses during their undergraduate years and in their further professional trainings;
- The emphasis on linguistic proficiency should be seen as vital within LSP courses for the application of language skills;
- The state of awareness of the research and local achievements among the local population should be raised promoting publishing of research results in the local language/languages. These values are manifested in official documentation in HEIs.

LITERATURE

Eggins, H. (ed.) *Globalization and Reform in Higher Education*. – Open University Press: Maidenhead, England, 2003. 223 p.

Knight, J. An Internationalization Model: Responding to New Realities and Challenges. In: Wit, H. D. (ed.), Jaramillo, I. C. (ed.), Gacel-Ávila J. (ed.), Knight, J. (9 ed.). *Higher Education in Latin America: The International Dimension*. – World Bank: Washington, 2005. 387 p.

Tight, M. *Researching Higher Education*. – Open University Press: Maidenhead, England, 2003. 262 p.

Tight, M. (ed.) *The Routledgefalmer Reader in Higher Education*. – Routledge Falmer: New York, 2004. 319 p.

Wit, H. D. (ed.), Jaramillo, I. C. (ed.), Gacel-Ávila J. (ed.), Knight, J. (9ed.). *Higher Education in Latin America: The International Dimension*. – World Bank: Washington, 2005. 387 p.

Татьяна СУКАЛЕНКО
(Национальный университет государственной налоговой службы Украины)

Типаж «лях» в украинской лингвокультуре

Summary
The Type of 'Lyakh (Pole)' in the Ukrainian Linguistic Culture

The present article is aimed at providing evidence that in the Ukrainian artistic discourse of the 19th century there existed the type 'Lyakh (Pole)'. Special regard is paid to working out its linguistic and cultural characteristics based on the data of the Ukrainian language.

The research work introduces a new approach to linguistic modelling of national character through the description of linguistic-cultural types as recognizable generalized images of representatives from social groups, whose conduct was preconditioned by common ethnical-cultural dominants and affected the process of formation of the collective mentality in Ukraine.

The article shows the intermediate results of the analysis of the type of 'Lyakh (Pole)' in the linguistic-cultural aspect. The author considers behaviouristic parameters of the typified individuality of the 'Lyakh (Pole)' in Ukrainian literature of the 19th century guided by the ideas, suggested in several publications of prof. V.I. Karasik, devoted to the new trend in linguistic-cultural studies – the theory of linguistic-cultural types.

The object of the analysis is the type of 'Lyakh (Pole)', as its subject the author views the conceptual, perceptual-pictorial, and evaluative characteristics of the type in the Ukrainian artistic discourse of the 19th century.

Key words: *type, linguistic-cultural, Lyakh (Pole), discourse, Ukrainian*

*

Изучение лингвокультурных типажей является одним из перспективных направлений в лингвистической науке. В исследовательском отношении лингвокультурный типаж представляет собой разновидность концепта, т.е. является абстрактным ментальным образованием, содержанием которого является типизируемая личность. Под лингвокультурным типажом принято понимать «обобщенный образ личности, чье поведение и чьи ценностные ориентации существенным образом влияют на лингвокультуру в целом и являются показателями этнического и социального своеобразия общества» [Дмитриева 2007: 147]. По

мнению О.А. Дмитриевой, «лингвокультурный типаж не только фиксирует перцептивно-образную, понятийную и ценностную стороны концепта, но и определяет рамки поведения, ценностные ориентиры и образ жизни языковой личности» [Дмитриева 2007: 122].

Используя термин «лингвокультурный типаж», В.И. Карасик, О.А. Дмитриева акцентируют внимание, «во-первых, на культурно-диагностической значимости типизируемой личности для понимания соответствующей культуры и, во-вторых, на изучении этой личности с позиций лингвистики (с учетом обозначения, выражения и описания соответствующего концепта, воплощенного в языке)» [Карасик 2005: 22].

Теория лингвокультурных типажей является одним из активно развивающихся направлений современной антропологической лингвистики. О плодотворности выделения понятия «лингвокультурный типаж» свидетельствует большой опыт описания и моделирования конкретных лингвокультурных типажей в русском языкознании. Широкий реестр лингвокультурных типажей представлен исследователями, работающими в русле волгоградской научной школы, возглавляемой В.И. Карасиком.

В частности, с 2005 по 2013 годы в России были исследованы лингвокультурные типажи на материале русского языкового сознания. В.И. Карасик смоделировал типажи «русский интеллигент», «разгильдяй» и выделил типаж «фанат», который относится к современной массовой культуре; Н.Н. Иванова исследовала типаж «русский предприниматель»; Е.А. Елина проанализировала старую армию и выделила ее типажи; Ю.А. Квартовкина реконструировала лингвокультурный типаж «русский дворянин»; А.В. Олянич выделил лингвосемиотические и дискурсивные презентационные характеристики коммуникативного типажа «пижон»; М.В. Мироненко изучила коммуникативное поведение «шута»; Е.А. Клименко рассмотрела коммуникативный типаж «менеджер»; И.И. Дубинина описала типаж «начальник»; М.Р. Желтухина – типаж «политик»; О.В. Лутовинова – лингвокультурный типаж «ламер»; В.И. Шестернина – лингвокультурный типаж «веб-дизайнер»; А.А. Опара – лингвокультурный типаж «комсомолец»; Я.А. Волкова – лингвокультурный типаж «злая свекровь». Проанализированные типажи отражают русские языковые стереотипы.

В российском языкознании также появились исследования этнолингвокультурных типажей на материале британского языкового

сознания, в частности Г.Ю. Коровина смоделировала типаж «английский сноб»; Т.В. Бондаренко описала лингвокультурный типаж «английский дворецкий»; Л.Н. Бровикова исследовала типаж «английский викарий»; Е.Ю. Скачко – «английский рыцарь»; А.Г. Михайлова – «английский бизнесмен»; О.А. Ярмахова – «английский чудак», а также в английской лингвокультуре выделила типаж «eccentric»; В.В. Деревянская представила типаж «английский колониальный служащий»; Т.А. Ивушкина рассмотрела лингвокультурный типаж «английский аристократ». И.А. Мурзинова на материале британского языкового сознания исследовала лингвокультурный типаж «британская королева».

Известны также исследования лингвокультурных типажей, выполненных на материале американского языкового сознания. Среди них можно назвать следующие: «звезда Голливуда» (Л.П. Селиверстова); «американский адвокат» (Е.В. Гуляева), «американский гангстер» (Ю.В. Какичева). Е.В. Бакумова рассмотрела образ американского политика в языке, В.М. Радван смоделировала типаж «американский супермен»; М.В. Мищенко - «американский ковбой».

В основу моделирования указанных лингвокультурных типажей положены теоретические наработки и общепризнанные схемы, предложенные В.И. Карасиком и О.А. Дмитриевой. В названных исследованиях акцентировано внимание на понятийных, образных и ценностных признаках.

Постепенно проблематика, связанная с описанием лингвокультурных типажей, появляется в украинском, белорусском, казахском, осетинском языкознании и т.д. В частности, О.И. Десюкевич (Беларусь) исследовала типаж «белорусский шляхтич»; в казахской лингвокультуре М.В. Тё проанализировала коммуникативный типаж «южане», Т.В. Зенкова описала лингвокультурный типаж «President of the USA»; в осетинской лингвокультуре Т.Ю. Тамерьян представила этнокультурный типаж «кударца»; Ж.Н. Церенова смоделировала лингвокультурный типаж «калмыцкий кочевник» на материале калмыцкого коммуникативного поведения; М.А. Суслова (Украина) провела исследование лингвокультурного типажа «мусульманка» на материале испанского и французского языков.

Описание аналогичных лингвокультурных типажей в разных культурах создает предпосылки для формирования и развития сравнительных исследований. Сравнение наглядно выявляет значение исследо-

вания таких факторов, как понятийность, оценочность, что позволяет глубже осознать исторические и этнокультурные изменения в восприятии типажей.

В России известны коллективные монографии, посвященные сопоставительным исследованиям лингвокультурных типажей, выполненным на материале русского, британского, американского, французского, немецкого, калмыцкого, китайского, цыганского коммуникативного поведения: «Аксиологическая лингвистика: лингвокультурные типажи» (2005), «Лингвокультурные типажи» (2008), «Лингвокультурные типажи: признаки, характеристики, ценности» (2010).

Сопоставительный аспект описания типажей представлен в монографиях О.А. Дмитриевой «Лингвокультурные типажи России и Франции XIX в.» (2007), Т.Ю. Тамерьян и Т.С. Валиевой «Лингвокультурные типажи «пожилой человек» и «ацæргæ адæймаг» в русском и осетинском языковом сознаниях» (2011).

В украинском языкознании исследования лингвокультурных типажей единичны, что дает основания для вывода, что проблема взаимосвязи языка и личности в украинском языковедении остается одной из наименее разработанных.

Среди большого разнообразия типажей наибольший интерес вызывают такие, которые имеют выразительную лингвокультурную специфику. К ним, в частности, относится типаж «лях», зафиксированный в украинском художественном дискурсе XIX века, «polak» в польском художественном дискурсе этого же периода. Этот типаж нашел частичное освещение в лингвистической литературе. Об этом, в частности, свидетельствует литературоведческая работа М.В. Брацкой, которая исследовала дискурс казачества в поэзии малоизвестных представителей «украинской школы» польского романтизма, которая является интегральной составляющей культурной парадигмы украинско-польского пограничья. Поэтические произведения польских романтиков «украинской школы» автор рассмотрела во взаимосвязях с литературой, историей, фольклором украинского народа в сравнительно-типологическом аспекте с точки зрения многочисленных воплощений образа ляха: «Стереотип ляха выполняет определенную общественную и эстетическую функцию в творчестве поэтов «украинской школы». Он представлен с двух полярных позиций в зависимости от убеждений и интенций того или иного поэта, что заслуживает внимания.

Казалось бы, автостереотип должен был быть однозначно положительным, однако художники пограничья создали амбивалентный образ представителя польской нации» [Брацка 2005: 12].

Моделирование любого лингвокультурного типажа основано, по мнению В.И. Карасика, «на признании неоднородности социальной группы, которая является объектом социолингвистического и лингвокультурологического анализа, на возможности противоречивых признаков и амбивалентного отношения к ним в обществе, на понимании изменчивости как базовых, так и сопутствующих характеристик этого типажа при сохранении его самотождественности» [Карасик 2005: 26].

О.А. Дмитриева предлагает выделить следующие стороны изучения лингвокультурных типажей:

1. «В лингвокультурологии выделяются сферы материальной и духовной культур. Область материальной культуры составляет среду, в которой существуют национальные личности, следовательно, необходимы культурно-исторический комментарий или социоисторическая справка, где указаны информация о периоде существования лингвокультурного типажа, исторические факты, культурные и социальные события этого времени.
2. Перцептивно-образное представление, с указанием типичного внешнего вида, одежды, каких-либо атрибутов, среды обитания, описанием речевых особенностей, манеры поведения, речи, ритуальных действий, сферы деятельности, досуга, круга общения, материального положения, этикета, происхождения, возраста. Следует отметить, что не все выделенные параметры одинаково релевантны для всех лингвокультурных типажей <...>.
3. Понятийные характеристики включают языковую фиксацию личности, построенную на дефинициях, описаниях, толкованиях, как энциклопедическое представление типажа <...>.

   Образные и понятийные характеристики типажа часто представляются в упрощенном и искаженном виде. Специальный лингвокультурный анализ дает возможность увидеть реальную картину осмысления лингвокультурного типажа в собственной культуре.
4. Ценностная сторона – позиционирование типажа в ценностной системе лингвокультуры, имеющее двоякую характеристику: индивидуальную и коллективную. При этом налицо тенденция утра-

чивания персональной оценки вследствие тяготения к образному, символическому восприятию в общественном сознании. Сам лингвокультурный типаж может быть представлен одновременно как набор и иерархия ценностей в системе ценностных ориентиров и иметь оценочную характеристику в обществе <...>. Ценностная сторона является принципиально значимой в структуре концепта вообще и лингвокультурного типажа в частности. Именно этот компонент является культурно значимым» [Дмитриева 2007: 120–122].

Покажем возможную методику описания типажа на примере «ляха», которая включает установление его понятийных, образно-перцептивных и ценностных характеристик.

Охарактеризуем понятийную составляющую рассматриваемого концепта.

Слово *лях* в словарях украинского языка определяется так: лях – ист. поляк: *Отож у клечальну неділю їх і повінчано обох, Таки в домашньому костьолі. Вони* ***ляхи*** *були* (Тарас Шевченко, II, 1953, с. 64); [Перун:] *От чим він видумав лякати! Страхи не* ***ляхи****, пане начальнику!* (Іван Франко, IX, 1952, с. 395) [Словник 1973: 582].

Аналогичное значение слова *лях* наблюдаем и в словаре Б.Д. Гринченко [Гринченко 1958: 393]. Однако здесь отсутствуют стилистические пометы, относящие слово к устаревшим.

В словаре В.В. Жайворонка «Знаки украинской этнокультуры» фиксируем слово *ляхи* (уменьшительно-ироническое – ляшеньки) – 1) «старое народное название поляков; *ляшва* - пренебрежительно о поляках; 2) *лях* – также синоним табуированного наименования черт; очевидно, связано с временами политического противостояния украинцев и поляков, не раз бывало в истории отношений двух соседних народов; переносное название объясняется также внешним видом воображаемого черта, – убирается, как господин (пан-лях)» [Жайворонок 2006: 346].

В Универсальном словаре-энциклопедии читаем: *ляхи* – «староукраинское название поляков; впервые встречается в «Повести временных лет» и др. летописях; в новые времена пренебрежительная коннотация, иногда для обозначения польской шляхты» [Універсальний 1999: 803].

В словаре украинского языка зафиксировано слово *ляшки – ист., пренебреж.* поляки: *Прокинулись* ***ляшки-панки*** *– Нікуди втікати!* (Тарас

Шевченко, I, 1951, с. 66); – *Внадився оце до моїх дочок якийсь* ***ляшок*** (Нечуй-Левицький, I, 1956, с. 122); – *Гляньте-бо, хлопці, як* ***ляшки-панки скобзаються****!– сміявся сотник* (М. Старицький, Оборона Буші). В сравнениях: *Голий – як пляшка, а гонор – як в* ***ляшка*** (Українські народні прислівяя та приказки, 1955, с. 173) [Словник 1973: 583].

В «Словаре украинского языка» также находим лексему *поляк*, толкуемую через отсылку к *поляки* – «народ, составляющий основное население Польши» [Словник 1976: 107]. Это слово фиксируется и в словаре Б.Д. Гринченко [Гринченко 1958: 291].

В Универсальном словаре-энциклопедии написано: «Поляки на территории Украины впервые появились в XI в., принудительно поселены князем Ярославом Мудрым; миграция в Украине начинается в XIV–XVI вв., особенно после Люблинской унии, когда польским магнатам король раздавал большие земельные массивы» [Універсальний 1999: 1091].

Стоит заметить, что в современных словарях украинского языка слово *поляк* является нейтральным, чего нельзя сказать о слове *лях,* которое без пометы «историческое» не употребляется.

Указанные словарные характеристики дают совокупность понятийных и оценочных характеристик типажа «лях», исходя из современных представлений о нем.

Более глубокое понимание типажа «лях» в XIX в. дают источники того времени, контексты разножанровых художественных дискурсов XIX в. Важные уточнения образа ляха могут давать и различные научные исследования, содержащие социокультурные справки (термин О.А. Дмитриевой) о населении описываемого периода. В частности, А.А. Кондрацкий в статье «Поляки на Украине X–XIX ст.» пишет: «Массовое переселение поляков на украинские земли приходится на XIV–XVI вв. В то время литовские и польские феодалы, воспользовавшись упадком Киевской Руси, захватывают земли Западной и Правобережной Украины. В частности, захваченные Польшей земли на нынешних Хмельницкой и Житомирской областях заселялись так называемыми «мазурами» (крестьянами-переселенцами из Мазовии). В XVI–XVII вв. на Правобережную Украину переселилось немало безземельной шляхты (потомки мелких земельных собственников, которые были на военной службе по охране границ Речи Посполитой). Кроме них, на пустошах оседали многочисленные беглецы от поме-

щичьего произвола. Впоследствии эта категория людей превратилась в состояние чиншевых крестьян, то есть лично свободных, но лишенных земли. Щедрой рукой польское правительство раздавало опустошенные войнами, эпидемиями и набегами татар земельные массивы Правобережья шляхте и большим магнатам» [Кондрацький 1991: 84].

Украинские земли и политика правящей верхушки феодальной Польши находились под многовековым гнетом, были «направлены на полонизацию украинского населения и ослабление его сопротивления социальному и религиозному угнетению (например, провозглашение Люблинской (1569 г.) и Брестской (1596 г.) уний привели к тому, что значительная часть украинского по происхождению населения Западной Украины и Правобережье принудительно полонизировались)» [Кондрацький 1991: 85].

Кроме указанных характеристик типажа «лях», отраженных в научной литературе, не менее важное место занимают перцептивно-образные представления о типаже, которые закрепились, в частности, в художественной литературе XIX в. Этот блок информации состоит из типизированных представлений о внешности, возрасте, социальном происхождении, месте проживания, языковых особенностях, манере поведения, видах деятельности, досуга ляхов и т.д.

Сопоставление научных и художественных источников свидетельствует о сходстве многих перцептивно-образных характеристик. К ним, например, относится внешность поляка: «В антропологическом отношении поляки (по исследованиям Майера, Коперницкого и др. в Галиции, Талько-Гринцевича, Элькинда, Олехновича и др. в русской Польше) характеризуются, в общем, ростом ниже среднего (162–163 см, ниже литовцев, малорусов и немцев), хотя встречается и известный процент высокорослых, больший у шляхты, чем у крестьян, и в известных местностях (например, Люблинской губернии) – сравнительно с другими. По мнению многих наблюдателей, поляки из всех славянских племен представляют наибольшую тенденцию к белокурости и светлорусости <...>. Лицо умеренной длины и ширины, иногда несколько скуластое, по типу разнообразное, то сходное с типами соседних народностей, то более своеобразное; в общем красивые лица встречаются у поляков чаще, чем у других западных славян» [Брокгауз 1997].

Стоит заметить, что одежда является элементом внешности: она свидетельствовала о «степени состоятельности, а не принадлежности

к определенному сословию» [Історія]. У поляков сохранилась «верхняя мужская одежда – сукман (кафтан из грубого толстого сукна). В горах мужчины носят короткую льняную рубашку с запонкой из серебра или другого металла, штаны из белого сукна, украшенные сердцевидным узором, широкий кожаный пояс, короткую куртку (цуху) из белой шерсти» [Вікіпедія]. Мужской одеждой поляков также является «рубашка с отложным воротником, брюки в полоску, синий кафтан с богатой вышивкой, с головных уборов (теплые меховые шапки, шляпы и др.), интересная конфедератка, подобная головному убору польских военных» [Вікіпедія].

Языковые особенности также «являются средством для лингвистического портретирования лингвокультурного типажа, да, определенные типажи имеют ярко выраженную языковую специфику. Манера речи, языковая компетентность, стиль общения – все эти параметры помогают установить релевантные признаки лингвокультурного типажа» [Дмитриева 2007: 87–89]. Ляхи в основном говорят на польском языке, который «относится к западной ветви славянских языков и характеризуется частым смягчением согласных звуков, сохранением носовых и некоторыми особенными формами спряжения; различают несколько наречий, отличия которых, впрочем, незначительны» [Брокгауз 1997]. Родным языком поляки считают польский, украинский, русский, белорусский [Універсальний 1999: 1093].

Не менее важным признаком описания типажа «лях» являются манеры поведения.

М. Брацка справедливо заметила: «Большое влияние на формирование взглядов представителей «украинской школы» имела и украинская фольклорная традиция, которая в отношении к полякам демонстрировала две тенденции. Одна из них трактует ляха как исконного казацкого врага, человека «другой», «ляшской» веры. В ходе исторических событий национальное значение слова «лях» почти исчезло, слово «лях» стало равнозначным с «господином» (то есть приобрело социальную семантическую окраску). Вторая тенденция неожиданно отражала ляха «своим», хотя он жил в языковом и религиозном барьере. Такие два стереотипа можно проследить в поэзии «украинской школы». Обширней всего положительный образ поляка – королевской особы – представлен в поэме Е. Изопольського, в которой, благодаря заботливости и семейному отношению к украинскому народу, в частности, к

казакам, Стефан Баторий становится «своим», родным, близким королем» [Брацка 2005: 12]:

Ср.: стихотворение Т.Г. Шевченко «Полякам» написано в 1847, в нем поэт «находит причины межнациональной напряженности. По инициативе Т.Г. Шевченко издана прокламация «Братья великороссы и поляки», где звучит горячий призыв к единству славян. В свою очередь польский поэт Г. Яблоновский посвятил стихотворение кирилло-мефодиевцам – «Мученики вольности» [Кондрацький 1991: 92].

А.А. Кондрацкий в статье «Поляки на Украине X–XIX ст.» пишет: «Т.Г. Шевченко хорошо знал польский язык, интересовался польской литературой, у него было много друзей, знакомых среди участников освободительного движения. В годы ссылки в казахские степи он близко познакомился с польскими революционерами Ф. Мостовским и Б. Залесским, одним из руководителей восстания 1863–1864 гг.» [Кондрацький 1991: 92].

Как известно, стихотворение Т.Г. Шевченко «Полякам» было посвящено Брониславу Залесскому, поляку родом из Украины, брату великого польского поэта Богдана Залесского: *Ще як були ми козаками, А унії не чуть було, Отам-то весело жилось!* ***Брались з вольними ляхами*** ... (Т.Г. Шевченко, Полякам, с. 48).

В конце стихотворения мы наблюдаем обращение к ляхам: *Отак-то, ляше, друже, брате!* <...> ***Подай же руку козакові І серце чистеє подай!*** (Шевченко, Т.Г. Полякам, с. 48).

Из контекста и таких посланий И.Я. Франко делает вывод: «Представляя себе контекст этого стиха, мы должны рассуждать так: под влиянием свежих разговоров с поляками или какого-то свежего благодеяния с их стороны Шевченко приходит мысль, что все-таки те ляхи – хорошие люди и жить с ними на свободе – wolny z wolnymi, rowny z rownymi – было бы очень хорошо» [Мацько].

В украинской литературе XIX века типаж «лях» имеет такие отрицательные черты:

- **Лях – враг казака:**

  – ***Ляхи вже спочивають сном****, тільки не праведних, а грішних: з ними й мороки майже не було, – багатьох і без нас хтось прикінчив, а решту ми упокоїли тихо й благоліпно... Та вони,* ***кляті, запаскудили нашу святиню****, перебили силу невинних страдниць* (М. Старицький, Останні орли, с. 94);

– ***Смерть ляхам**! Бий собак!* <...>
*Ватажок загону нападників, мов буря, летів попереду вигукуючи: «Паліть по **конях, переймайте, щоб жоден лях не втік**!»* (М. Старицький, Останні орли, с. 94); ... *Як москалі, орда, **ляхи Бились з козаками**...* (Т. Шевченко, Тарасова ніч); ***Ляхи, уніяти Налітають** – нема кому Порадоньки дати* (Т. Шевченко, Тарасова ніч); *Швед, татарин, **лях здригнувся**, **В дугу всякий ізігнувся*** (Котляревський, Наталка Полтавка).

В исторических документах читаем: «Украинская земля в течение XVI–XVII вв. была ареной бурных народных восстаний. Различные источники дают интересные сведения об участии представителей многих народностей, в том числе поляков, в антифеодальной и национально-освободительной борьбе украинского народа» [Кондрацький 1991: 85].

- **Стремление ляха лишить казаков их отечества – Украины**, т.е. «в нем проявляются черты “чужого”» (ср. произведения: Е. Галли, Т. Заборовського) [Брацка 2005: 12]:

  – *Ну, лицарі, справили справу, а тепера час і назад в ноги, – квапив завзятців своїх Вернидуб, – нам уперед через **хмарища ляхів** та татар не пробитись, а марно гинути жаль, так спробуємо по той бік ставка прокрастись до своїх на підмогу* <...>. *Та проворніш, он уже **ляхи наступають*** (М. Старицький, Оборона Буші); – *Гей, лицарі, хлопці! **Вставайте! Лях уже до заутрені дзвонить**!* (М. Старицький, Оборона Буші); ***Бенкетують вражі ляхи** Наше безголов'я* (Т. Шевченко, Тарасова ніч); ***А козаки, як та хмара, Ляхів обступали*** (Т. Шевченко, Тарасова ніч); – <...> *Занятно! Го-го-го! – реготіли хижим реготом **козаки кепкуючи над німцями та ляхами**. – А нуте, нуте! Поскобзайтесь трішечки ще, а ми вам носи підлатаємо* (М. Старицький, Оборона Буші).

- Ляхи – очень разгневанные, злые, жестокие:

  ***Озвірені, розсатанілі від страшного опору ляхи з ненавистю кинулись над козачим трупом знущатись** і наскочили якось ще на живого Безногого* (М. Старицький, Оборона Буші).

Ср.: в поэтических произведениях польских романтиков «украинской школы» «стереотипными чертами ляха-магната являются произвол, жестокость, тщеславие и самолюбие, неуважение к памяти предков» [Брацка 2005: 12]:

- **Разбойничьим нападением отнимали что-либо у кого-то и похищали что-то:**

  – Гарна присяга! – хитнув головою панотець. – Ну, глаголай же, але не від лукавого: ***ляхи-конфедерати****, виходить, тепер там, у монастирі?*
  – Там, з ночі...
  – А багато їх?
  – Напевно сказати не можу, а коли вони ***вдерлися в головну церкву і влаштували там свій нелюдський бенкет, то їх було з півсотні... Ну, частина ще стояла на варті, а хто грабував по льохах і келіях****... усіх набереться, мабуть, добра сотня* (М. Старицький, Останні орли, с. 93).

Ср. образ ляха в поэзии «украинской школы»: «предательство и коварство ляха видим в «Думе про Ничая» М. Гославского. О. Гроза обрисовал адекватный народной традиции образ каневского старосты – Николая Потоцкого» [Брацка 2005: 12].

По мнению М. Брацкой, «хронотопами выявления взаимоотношений «своего» – «чужого» – ляха и казака стали исторические конфликты: казацкие войны, события Барской конфедерации и Колиивщины» [Брацка 2005: 12].

В художественном дискурсе XIX в. нашли широкое освещение и такие стороны жизни поляков, как их типичные занятия, их досуг. Они указывают на ценностную шкалу приоритетов и образ жизни типажа [Дмитриева 2007: 88].

Типичными занятиями поляков издавна были земледелие, животноводство, овощеводство, садоводство, морское рыболовство.

В работе с целью выявления образно-оценочных характеристик лингвокультурного типажа «лях» и отношения современных носителей украинской лингвокультуры к указанному типажу проведено в 2012–2013 гг. анкетирование информантов на родном языке испытуемых.

Было опрошено более 500 представителей украинской лингвокультуры в возрасте от 18 до 21 лет. В качестве информантов выступили студенты гуманитарного и экономического профиля.

Респондентам нужно было по материалам украинской литературы XIX в. описать типаж «лях» (заполнить таблицу) в соответствии с их представлениями (ассоциациями), а также дать ответ на вопрос: существует типаж «лях» в современном обществе? Каким вы его представляете? (кратко опишите). Совпадает ли этот типаж (по материа-

лам украинской литературы XIX в.) с современными представлениями? (да или нет, почему?).

По данным анкетирования *лях* имеет следующие признаки внешности: низкий – 54,2% (высокий – 38%), толстый – 49,2% (тонкий – 38,2%), некрасив – 59,2%, (красивый – 24,6%), неприятный – 64,2% (приятный – 25,8%), медленный – 46% (быстрый – 36%), хорошо, со вкусом одет – 47,8% (неряшливо (нелепо) одетый – 40,6%), здоровый, полон сил – 47,8% (больной, физически нездоровый, истощен – 34%).

В языковом сознании современных украинцев представлена различная возрастная категория ляхов: среднего возраста – 50,2%, старый – 34,4%, молодой – 28,8%. Эти представления сформированы на материале художественной литературы, отражающей разновозрастные образы ляхов. Согласно ассоциативному эксперименту, лях чаще выступает богатым – 54,8%, чем бедным – 29,8%.

По представлению современных респондентов, *ляхи* проживали в городах – 45,8%, поселках – 30,2%, селах – 28%. Интересно отметить, информанты писали, что представляют себе чаще *ляха*, который говорит по-русски – 35,8%, по-польски – 27,4%, реже по-украински – 20,4%. Привлекают внимание некоторые признаки, которые по количественным показателям наиболее полно представлены при обозначении образно-оценочных характеристик типажа «лях», они зафиксированы только в ассоциативном тезаурусе разнополых респондентов: неискренен – 61,6%, сытый – 60,8%, подлый – 59,2%, строгий – 59,4%, скупой – 56,4%, скрытный – 56,2%, бездушный – 56%, злой – 55,4%, ленивый – 51,2%, агрессивный – 50%, грубый – 49,6%, робкий – 48,6%, беспокойный – 46,6%, расточительный – 44,6%, глупый – 41%.

По данным анкетирования, среди положительных характеристик по степени убывания частотности доминируют такие черты характера: почтенный – 46,8%, умный – 39,8%, веселый – 37,6%, экономный – 38,8%, спокойный – 37,2%, печален – 33,8%, отважный – 31,4%, мирный – 30,8%, вежливый – 30,4%, хороший – 27%, трудолюбивый – 26,8%, откровенен – 26,6%, человечный – 25,8%, щедрый – 24,2%, честный – 23,6%, искренний – 23%, голодный – 22,6%, ласковый – 21,4%.

Досуг, по данным ассоциативного эксперимента, *ляхи* проводили так: пели песни, танцевали – 32,2%, играли в карты – 48,6%, занимались земледелием – 28,6%, скотоводством – 31%, народными промыслами – 21,6%.

Анализ художественной литературы XIX в. показывает, что в ней отражены основные черты типажа «лях»: враг казака, злой, жестокий, занимался разбойничьим нападением. В представлении современных носителей украинской культуры преобладают в основном отрицательные черты (57,8% против 20,4%).

Слово «лях» историческое, поскольку является отражением прошлых напряженных отношений Украины с Польшей. Сейчас произошла определенная замена слова *лях* на нейтральное *поляк*, о чем свидетельствуют ответы респондентов, и слово имеет преимущественно положительную коннотацию.

ЛИТЕРАТУРА

Брокгауз, Ф.А., Эфрон, И.А. *Малый энциклопедический словарь*. – Москва, 1997.

Брацка, М.В. *Дискурс козацтва в поезії «української школи» польського романтизму*: автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Киев, 2005. 20 с.

Вікіпедія. Available: http://uk.wikipedia.org

Грінченко, Б.Д. *Словарь української мови*. – Киев, 1958–1959 (перевиданий).

Дмитриева, О.А. *Лингвокультурные типажи России и Франции XIX века*. – Волгоград: Перемена, 2007. 307 с.

Дмитриева, О.А. *Лингвокультурные типажи России и Франции XIX века*: дис. на соискание учен. степени док. филол. наук. – Волгоград, 2007. 374 с.

Жайворонок, В.В. *Знаки української етнокультури*. – Киев: Довіра, 2006. 703 с.

Історія української культури. Available: http://litopys.org.ua/istkult2/ikult2.htm

Карасик, В.И., Дмитриева, О.А. Лингвокультурный типаж: к определению понятия. В кн.: *Аксиологическая лингвистика: лингвокультурные типажи*. – Волгоград: Парадигма, 2005, с. 5–25.

Карасик, В.И. Лингвокультурный типаж «русский интеллигент». В кн.: *Аксиологическая лингвистика: лингвокультурные типажи*. – Волгоград: Парадигма, 2005, с. 25–61.

Кондрацький, А.А. Поляки на Україні в X–XIX ст. В кн.: *Український історичний журнал. 1991. № 12*, с. 83–96.

Мацько, Л.І. *Риторика*. Available: http://pidruchniki.ws/19310710/ritorika/ritorichniy_analiz

Словник української мови. – Киев: Наукова думка, 1970–1980.

Універсальний словник-енциклопедія. – Київ: «Ірина», 1999. 1551 с.

Brigita BUŠMANE
(LU Latviešu valodas institūts)

Frazeoloģismi ar vārdu *aste* latviešu valodā

Summary
Idioms with the Word *aste* in Latvian

Somatic phraseological units represent one of the oldest layers of phraseology; therefore they are important for studies into the structure, development and semantics of phraseological units. In Latvian linguistics there have been stated, gathered, and studied somatic phraseological units appearing in belles-lettres. The Dictionary of Standard Latvian (LLVV) presents 6 phraseological units with the word *aste* 'tail', the Latvian Phraseological Dictionary (LFV) – 12 phraseological units of this kind.

The gathered material shows that many phraseological units including the word *aste* appear in several variants, which arise by variation of the lexical contents of the components. Their number is approaching 80.

In this paper, phraseological units (among them phraseological similes) have been basically arranged in wider semantic groups. The phraseological similes usually characterize the appearance or form of a phenomenon, emphasizing any quality of a human being, or any property of a phenomenon, featuring the unwelcome habit to pursue smb. obtrusively; with reference to the specific movement of the tail, they characterize the functioning of a human being or any part of the body, as well as various external manifestations of the mental condition of a human being. Also further phraseological units are linked to characteristics of the mental condition of a human being, many of them comprise a reference to certain restrictions of the activities or actions of a human being.

Key words: *phraseological units, somatic phraseological units, variants of phraseological units, subdialect, belles-lettres, semantics*

*

Somatiskie frazeoloģismi pieder pie vecākā frazeoloģijas slāņa, ir visplašākā frazeoloģismu grupa [Laua 1992: 34] un tāpēc nozīmīgi frazeoloģismu attīstības, uzbūves un semantikas pētīšanā. Šīs valodas konstrukcijas ir būtiskas arī valodu kontaktu izpētē, jo līdzīgi frazeoloģismi sastopami daudzās valodās [par to sk., piemēram, Kagaine, Raģe 2003: 209–210]. Pagaidām vislielākais somatisko frazeoloģismu skaits latviešu valodā reģistrēts ar vārdu *acs* kā centrālo komponentu – apmēram 130, simtam tuvojas

frazeoloģismu skaits ar vārdiem *galva* un *roka* [Kagaine, Raģe 2003: 209; sk. arī Laua 1992: 34].

Ļoti bieži frazeoloģismos sastopams arī vārds *aste*. [Par vārda *aste* semantiku sk., piemēram, Bušmane 2012: 13–18.] „Latviešu literārās valodas vārdnīcā" [LLVV I 333] šķirklī *aste* ir minēti 6 frazeoloģismi, „Latviešu valodas vārdnīcā" [LVV 79] – 4, „Latviešu-krievu frazeoloģiskajā vārdnīcā" [LKFV 1965: 62–64] un „Krievu-latviešu frazeoloģiskajā vārdnīcā" [KLFV II 1974: 216–220] – 15, „Latviešu frazeoloģijas vārdnīcā" [LFV I 92–94] – 12. Lielākā daļa literatūrā sastopamo frazeoloģismu fiksēta arī izloksnēs.

Apkopotais materiāls liecina par frazeoloģismu variabilitāti kā literārajā valodā, tā izloksnēs. [Plašāk par šo parādību sk., piemēram, Laua 1992: 7, 40–41, Timuška 1998: 61–69.] Pievienojoties Alīses Lauas atziņai, ka īpaši apzināma un pētījama ir izlokšņu frazeoloģija [sk. Laua 1992: 36, 77], piebilstams, ka raksta ierobežotā apjoma dēļ ir izmantoti tikai dažu izlokšņu materiāli. Rakstā ir ietverts ap 80 frazeoloģismu (kopā ar variantiem) ar vārdu *aste*. Šo frazeoloģismu skaidrojumos dažādos avotos vērojamas atšķirības gan izteiksmē, gan lietojumā, vārdnīcās ir ietvertas norādes uz ierobežojumu to lietošanā.

Semantiskā skatījumā frazeoloģismi resp. salīdzinājumi ar komponentu *aste,* padarot izteiksmi spilgtāku, ekspresīvāku, dažādos aspektos raksturo galvenokārt cilvēku, retāk dzīvnieku vai kādu reāliju, parādību.

Salīdzinājumi ar vārdu *aste* bieži paspilgtina reālijas izskatu, formu, piemēram,

kā peles (*žurkas*) *aste* (*astīte*) <u>sar</u>. – saka par ko ļoti tievu, sīku (biežāk par bizēm) [LFV I 93], *bizes kâ peles astîte* – saka par plānu matu bizēm Kalupē [KIV I 179];

kâ cùkas (*// teļa*) *aste* – saka par garu un tievu augu, tā daļu (parasti – garu vārpu) Sinolē [SISV 8];

kâ zirga aste – saka par gariem, kupliem, bieziem, arī raupjiem matiem Sinolē [SISV 8];

kâ vèlls àr visu asti <u>iron</u>. – saka par ko ļoti pārspīlētu, arī briesmīgu, biedējošu Sinolē [SISV 269].

Daži salīdzinājumi ar *aste* akcentē kādu cilvēka īpašību resp. reālijas pazīmi, piemēram,

tâ kâ pâva aste – saka par kustīgu cilvēku Rūjienā;

(*slapjš*) *kâ kaķa aste* – saka par ko ļoti slapju, pilnīgi izmirkušu Sinolē [SISV 8–9];

priecīgs kā suņa aste – saka par priecīgu cilvēku Aiviekstē;
sal. arī *kâ sùns bez astes* iron. 'pilnīgi viens; bez kā nepieciešama, vajadzīga' Sinolē [SISV 229].

Vairāki salīdzinājumi, ņemot vērā astes novietojumu, nereti paspilgtina nevēlamo ieradumu uzmācīgi sekot kādam, piemēram,
kā aste sar. – saka, ja kāds pastāvīgi seko, visur ir klāt [LFV I 93], *kâ aste* – saka par cilvēku (parasti bērnu), kas visur iet līdzi Kalupē [KIV I 115];
kā aste pakaļā – saka par cilvēku, arī dzīvnieku, kas visur seko Jeros, Nīcā, Valmierā; sk. arī ME I 145;
kâ aste pakaļ – saka par cilvēku, kas uzmācīgi, uzbāzīgi seko (parasti ar nolūku ko gūt) Puzē;
vę̀lkâs kâ aste nùo pakaļas – saka par cilvēku (arī dzīvnieku), kas neatlaidīgi, uzmācīgi seko kādam Ērģemē [ĒIV I 101], (seko, velkas u. tml.) *kâ aste* – saka par cilvēku vai dzīvnieku, kas cieši, neatlaidīgi seko kādam Sinolē [SISV 8], *vę̀lkas kâ aste nuô pakaļu* 'tas pats' Vainižos [VIV II 523].

Ar atšķirīgu semantiku Sinolē reģistrēts salīdzinājums (velkas, rāpjas u. tml.) *kâ vêzis* (*astê*) iron. – 'ļoti lēni (kustas), gausi, kūtri (pārvietojas); slinki, mazrezultatīvi (strādā)' [SISV 271].

Dažos frazeoloģismos ietvertas vārda *aste* nozīmes 'rindas beigu gals', 'pēdējais', piemēram,
asti (*nuo*)*vilkt* – 'atrasties, arī iet rindas beigās; būt pēdējam' Nīcā;
vilkties astē sar. – būt pēdējam kāda darba, uzdevuma veikšanā, atpalikt [LLVV I 333, LVV 79], *vilkties astē kādam, kaut kam* 'tas pats' [LFV I 94], Nīcā, Popē, Tilžā, *palikt astê* 'tas pats' Zantē.

Virkne frazeoloģismu resp. salīdzinājumu, atsaucoties uz konkrētu dzīvnieka astes kustību, raksturo cilvēka resp. kāda orgāna darbību, daļa no tiem arī cilvēka psihiskā stāvokļa dažādas ārējās izpausmes, piemēram,
kust kā teļa aste sar. 'veltīgi daudz kustēties, nostrādāties' [LFV I 94], Valmierā, *kust kâ luõpa aste* – saka par cilvēku, kas nemitīgi kustas, staigā (šurpu, turpu) Ērģemē [ĒIV I 101];
grùozâs kâ teļa aste – saka par cilvēku, kas uzbāzīgi uzturas cilvēku tuvumā, izraisot nepatiku Kalncempjos;
lùokās kâ teļa aste – saka, ja kāds cenšas melojot izkļūt no nepatīkamas, nevēlamas situācijas, melojot attaisnoties Kalncempjos;

griẽžās kâ kaķis pêc savas astes – saka par cilvēku, kas nemākulīgi strādā, ir nesaimniecisks Nīcā; **bet** (griežas) *kâ kaķis pêc* (*savas*) *astes* – saka, ja kāds izmisīgi pūlas sasniegt ko nereālu Sinolē [SISV 80], Valmierā;
griežas riņķē kâ kaķis uz savu asti – saka par cilvēku, kas grib no kaut kā izvairīties Puzē;
dañcā apkârt kâ mušas ap zirga asti – saka par puišiem, kas sacenšas, lai apprecētu bagātu meitu Puzē;
(mēle svaidās, šaudās u. tml.) *kâ jęra aste* iron. – saka par ļoti runīgu, pļāpīgu cilvēku Sinolē [SISV 9];
(sitas, dauzās u. tml.) *kâ jęra aste pa dùnduru làiku* 'nemierīgi, satraukti (sitas, dauzās) Sinolē [SISV 9];
kustina asti – saka par cilvēku, kas par kaut ko priecājas Puzē;
asti izvẽdināt – panākt, ka uzlabojas pašsajūta (parasti, uzturoties svaigā gaisā) Pālē.

Vairāki frazeoloģismi raksturo cilvēka (dzīvnieka) kustības, kas apzināti vai neapzināti atspoguļo cilvēka psihisko stāvokli, piemēram,
aiziẽt, asti pacêlis – saka, ja kāds augstprātībā aiziet Puzē, Svētciemā, Valmierā, saka, ja kāds priecīgi aiziet Nīcā; *aiziet, asti izcēlis* – saka, ja kāds aiziet apmierināts Dignājā; sal. *asti celt* iron. 'sich erheben, stolz thun' [Ulm. 14];
pacelt (uzsist) asti gaisā vienk. – iet projām, pamest, atstāt [LFV I 94]; sal. *pacel̥t asti* – bez pamatota iemesla pārtraukt ko darīt (un aiziet) Ērģemē [ĒIV I 101], Zantē; **bet** *pacel̥t asti* – atbalstīt kāda blēņdarības Kalupē [KIV I 115];
àiziêt, asti kulstîdàms – saka, ja kāds spējā aizvainojumā aiziet Ērģemē [ĒIV I 101–102]; sal. *asti kuldams,* ko A. Laua uzskata par okazionālu frazeoloģismu [Laua 1992: 44];
aiziẽt, astê spę̀rdams – saka, ja dzīvnieks (arī cilvēks) strauji, priecīgi aiziet Nīcā, bet Puzē saka, ja kāds aiziet sadusmots; sal. *aiziet asti pacēlis, asti svaidīdams, astē spęrdams* – geht schnell, frohgemut davon [ME I 145];
apsviêst asti uz uõtru pusi – darīt, rīkoties pretēji iepriekš paredzētajam, norunātajam Nīcā, Puzē; sk. arī ME I 145.

Frazeoloģismu *gara aste* [kādam] lieto, ja kāds nespēj realizēt solīto Ērģemē [ĒIV I 101], saka, ja kāds negrib vai nespēj paveikt solīto, pabeigt iesākto Vainižos [VIV I 51], Jeros; sal. *kad būs jādara, tad būs gaŗa* (arī *līka*) *aste* – wenn es zur Ausführung kommen wird, dann wird die Lust ver-

gehen, sagt man von einem Faulen, der leichtsinnig viel verspricht [ME I 145].

Nepatīkamu cilvēka psihisko stāvokli, negatīvas emocijas raksturo frazeoloģismi *asti nolaidis* (arī *ierāvis*) sar. – saka par cilvēku, kas cietis neveiksmi, zaudējis drosmi, cerības [LLVV I 333]; sal. */aiziet/ kā suns, asti nolaidis* (arī *ierāvis*) sar. – ļoti nokaunējies [LVV 79], *asti nolaidis* (*ierāvis*), *ar nolaistu* (*ierautu*) *asti* vienk. 'uzvarēts, nokaunējies, drosmi, cerības zaudējis' [LFV I 92; sk. arī Laua 1992: 39–40], *asti nùolaîdis* – saka, ja cilvēks ir nokaunējies, cietis neveiksmi u. tml. Ērģemē [ĒIV I 101], *aiziẽt, asti nuôlaîdis* 'tas pats' Vainižos [VIV I 14], Nīcā, Svētciemā, Valmierā; (iet, staigā u. tml.) *kâ sùns, asti nùolaîdis* iron. '(iet, staigā) nelaimīgs, apbēdināts, pazemots' Sinolē [SISV 228], *asti nuolaidis* 'bēdīgs, neapmierināts, nelaimīgs' Dignājā, Zantē;

atiêt, asti nùolaîdis – saka par vīru, laulības pārkāpēju, kurš atgriežas ģimenē Tilžā [TIA 76–77];

asti iespiêdis kãju staŕpā – saka, ja cilvēks ir nokaunējies Puzē, *asti ìemiêdzis kàju stàrpî* 'tas pats' Rēznā. Sal. *ìesist asti kãjstaŕpĩ*, arī *nùolaîst asti* – nolaist asti starp pakaļkājām (baidoties, bēgot u. tml.) – par suņiem Ērģemē [ĒIV I 101], *ieraût asti kãjstaŕpî* 'tas pats' Nīcā.

Ar psihiskā stāvokļa raksturojumu saistīti arī citi frazeoloģismi, dažādos aspektos raksturojot cilvēka darbību, rīcību, piemēram,

aste gaisā sar. – saka par iedomīgu cilvēku, arī par cilvēku, kas ir apvainojies, sadusmojies [LLVV I 333], *aste gàisã* [kādam] – saka, ja kāds (bez pamatota iemesla) pēkšņi sadusmojas Ērģemē [ĒIV I 101], *aste gaisā* 'tas pats' Bauskā, Jeros, Valmierā;

aste pa gaîsu [kādam] – saka, ja kāds ir sadusmojies, apvainojies Puzē;

aste pa kaklu – saka, ja (lops) ir nemierīgs, satrakojies Idū;

aste grędzinā [kādam] – saka, ja kādam ir paveicies Tilžā.

Vairāki frazeoloģismi ietver norādi uz cilvēka darbības, rīcības zināmu ierobežojumu, iespējamām nepatikšanām, piemēram,

aste ir piesieta kādam sar. – saka, ja cilvēkam ir ierobežota rīcības brīvība Svētciemā [LFV I 92], *aste pìesìeta*, arī *aste ciêtĩ* – saka, ja sieviete bērnu un saimniecības darbu dēļ ir saistīta pie mājas Ērģemē [ĒIV I 102], *aste dasìeta* – saka par cilvēku, kas bērnu vai saimniecības dēļ nevar atstāt māju Kalupē [KIV I 115], *aste piesiêta* 'tas pats' Jeros, Nīcā, Puzē, Valmierā, Zantē; sk. arī ME I 145;

aste piespiêsta [kādam] – saka, ja vīrietim jāmaksā alimenti Puzē;

piežmiêgt asti – padarīt nebrīvu, atbildīgu, saistītu Kalncempjos;
aste ir zem bluķa (bluķī) kādam vienk. – saka, ja kāds brīvi nevar atstāt māju, darbu [LFV I 92; sk. arī Laua 1992: 39–40], *aste zèm bluķa* – saka, ja sieviete bērnu dēļ ir saistīta pie mājas Kalncempjos, Sinolē, *aste bluķì* – saka, ja cilvēkam ir ierobežota rīcības brīvība Cesvainē, Praulienā;
dabūt asti klât – dzemdēt bērnu un iegūt ar to saistītos pienākumus, rūpes Vainižos [VIV I 149];
viņam nu ir sprunguls astē – er ist jetzt in Verlegenheit, *viņam ir uguns pie astes* – er ist in der Klemme [ME I 145].

Atsevišķi frazeoloģismi ietver brīdinājumu par iespējamu fizisku iedarbību, nepatīkamu pārdzīvojumu u. tml., retāk uzmundrinājumu, piemēram,
dabūt pa asti – dabūt pērienu, sitienus; dabūt rājienu, bārienu Jeros, Puzē, Valmierā; sal. *dabūsi par asti* vai *dabūsi piparus uz asti* – du wirst auf die Schnauze bekommen [ME I 145];
saduot pa asti – sist, pērt; arī stipri bārt, lamāt Jeros, Puzē;
aste jaû nenuôkritīs – saka, mudinot ko darīt (parasti nelielu, vieglu darbu) Vainižos [VIV I 51].

Kalupē reģistrētajā frazeoloģismā *sùņc' suņàm iz as't'is' nam'èis'* ietverts mierinājums – saka par cilvēkiem, kas viens otru aizstāv, parasti nepatiesi [KIV II 453].

Sastopami daži frazeoloģismi, kas saistās ar veselību, nāvi, piemēram,
celt aiz astes augšā sar. – saka, ja mājdzīvnieks (parasti govs) pavasarī ir ļoti novājējis [LFV I 93];
atšaut (retāk *atstiept*) *asti* vienk. 'nobeigties' [LLVV I 333, LFV I 92], *atšaũt asti* 'nobeigties' Ērģemē [ĒIV I 101], Jeros, Zantē, *atstiept asti* Puzē, Rencēnos;
kapsẽtas suņi jàu asti luñcina – saka, ja kādam paredzama drīza nāve Ērģemē [ĒIV III 458].

Ar nozīmi 'ļoti maz' kā literārajā valodā [sar. LLVV I 333, sar. LVV 79], tā izloksnēs (piemēram, Dignājā, Jeros, Nīcā, Sinolē, Zantē) pazīstams frazeoloģisms *tik, cik kaķis uz astes var aiznest* (arī *panest*).

Vārdkopa *pūces aste* sastopama frazeoloģismā *kad pūcei aste ziedēs* 'nekad; pēc ļoti ilga laika' [sar. LLVV I 333], 'nekad (par nākotni runājot)' [sar. LVV 79], *kad pūcei aste ziedēs* [*un cirvja kātam lapas plauks*] sar., iron. 'pēc neiedomājami ilga laika, nekad' [LFV I 93], *kad pũcèi aste ziêdês*

'nekad; pēc ļoti ilga laika' Ērģemē [ĒIV I 102]. Frazeoloģisms reģistrēts arī citās izloksnēs, piemēram, Dignājā, Jeros, Kalncempjos, Nīcā, Svētciemā. Sal. *tas nuotiks, kad pūcei aste ziedēs* vai *kad suņi ar astēm ries* – das wird nimmer geschehen [ME I 145].

Frazeoloģisms *nēsāt govs asti* 'iet ganos' konstatēts Jēkaba Janševska darbā [sar. LFV I 94], *pie guovs astes* – saka, ja (kādam) galvenā nodarbošanās ir kopt lopus Dignājā.

Puzē reģistrēts frazeoloģisms *lai bads pûš astē!*, ko lieto, atsaucoties uz bagātu ražu, nodrošinātu iztiku.

Nelielais ieskats plašajā frazeoloģismu klāstā liecina, ka izloksnēs to ir ievērojami vairāk. Tas ir bagāts valodas poētisko līdzekļu krājums, kas savdabīgi, bieži tēlaini atspoguļo cilvēka resp. dzīvnieka rīcību, izturēšanos, psihisko stāvokli u. tml., atklājot cilvēku pieredzi, pasaules uztveri, vērtējumu. Protams, daudziem latviešu valodas frazeoloģismiem ar komponentu *aste* ir atbilsmes citās valodās, kas var būt atsevišķa pētījuma objekts.

LITERATŪRA

Bušmane, B. Leksēma *aste* latviešu valodā. No: *Valoda – 2012. Valoda dažādu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums XXII*. Red. S. Polkovņikova. – Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule", 2012, 13.–18. lpp.

ĒIV – Kagaine, E., Raģe, S. *Ērģemes izloksnes vārdnīca. 1.–3. sēj.* – Rīga: Zinātne, 1977–1983.

Kagaine, E., Raģe, S. Dažas paralēles latviešu valodā un kaimiņvalodās somātisko frazeoloģismu veidošanā. No: *Silvija Raģe. Darbu izlase*. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003, 208.–235. lpp.

KIV – Reķēna, A. *Kalupes izloksnes vārdnīca. 1.–2. sēj.* – Rīga: Latviešu valodas institūts, 1998.

KLFV – *Krievu-latviešu frazeoloģiskā vārdnīca. I, II*. Sast. A. Bauga, A. Jostsone, L. Tjurina. – Rīga: Liesma, 1974.

Laua, A. *Latviešu valodas frazeoloģija*. – Rīga: Zvaigzne, 1992.

LFV – Laua, A., Ezeriņa, A., Veinberga, S. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca. 1.–2. sēj.* – Rīga: Avots [1996].

LKFV – Caubuliņa, D., Ozoliņa, Ņ., Plēsuma, A. *Latviešu-krievu frazeoloģiskā vārdnīca*. – Rīga: Liesma, 1965.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca. 1.–8. sēj.* – Rīga: Zinātne, 1972–1996.

LVV – *Latviešu valodas vārdnīca*. – Rīga: Avots, 1987.

ME – Mīlenbahs, K. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. 1.–4. sēj. – Rīga: Kultūras fonds, 1923–1932.

SISV – Putniņa, M., Timuška, A. *Sinoles izloksnes salīdzinājumu vārdnīca*. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2001.

TIA – Ūsele, V. *Tilžas izloksnes apraksts*. – Rīga: Latviešu valodas institūts, 1998.

Timuška, A. Leksikogrāfiskas pārdomas par dialektālās frazeoloģijas variabilitāti. – No: *Linguistica Lettica. Latviešu valodas institūta žurnāls, 3*. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 1998, 61.–69. lpp.

Ulm. – *Lettisches Wörterbuch. Erster Theil. Lettisch-deutsches Wörterbuch* von Bischof Dr. Carl Christian Ulmann. – Riga, 1872.

VIV – Ādamsons, E., Kagaine, E. *Vainižu izloksnes vārdnīca. 1.–2. sēj*. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2000.

Ojārs BUŠS
(LU Latviešu valodas institūts)

Sarunvaloda: termina saturs un latviešu sarunvalodas izpētes tendences

Summary

Colloquial Speech: the Content of the Term and Trends in the Research of Latvian Colloquial Speech

There are at least two possibilities for the interpretation of the term *colloquial speech*: one is connected with the interpretation of colloquial speech as one of the linguistic styles, another regards colloquial speech as informal kind of language used for everyday speech. The latter interpretation of the term *colloquial speech* seems to be more appropriate for the analysis of Latvian. Frequent use of elliptical sentences is the most typical peculiarity of colloquial speech both in Latvian as in many other languages. From the lexical peculiarities of Latvian colloquial speech the intense use of the personal pronoun *es* 'I' should be mentioned as well as only sporadical use of many words marked in dictionaries as *colloqialismus*. Reduction of some phonemes, especially those of ending vowels, seems to be the main phonetic peculiarity of Latvian colloquial speech. As to the morphology of Latvian colloquial speech wide grammatical synonymy of noun endings in the vocative case can be mentioned as one of the peculiarities.

Key words: *colloquial speech, syntax, lexis, morpholory, phonetics, term*

*

Par valodniecības terminu daudznozīmību runājot, palaikam kā savdabīgu rekordistu min ar onomastiku saistīto terminu *eponīms*, starp kura definīcijām ir arī savstarpēji pilnīgi antonīmiskas. Taču arī termins *sarunvaloda* no terminoloģiskās polisēmijas rekordista īpaši neatpaliek. Tiesa, starp *sarunvalodas* traktējumiem savstarpēji antonīmisku nav, tomēr termina iespējamās izpratnes daudzveidīgums rada neērtības termina izmantošanā; rodas nepieciešamība, par sarunvalodu rakstot vai runājot, ikreiz sākt ar definīcijas precizējumu.

Kā jau labi zināms, terminam *sarunvaloda* ir divas galvenās nozīmes: pirmā un vēsturiski biežāk izmantotā saistās ar valodas stilistisko līdzekļu klasifikāciju, otrā – ar valodas lietojuma paveidiem. Līdzīga divnozīmība raksturīga arī šī termina ekvivalentiem dažā labā citā valodā, piem., angļu

colloquial speech, vācu *Umgangssprache*, krievu *разговорная речь*, nīderlandiešu *taalspraak*, somu *puhekieli*. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā* iekļauti divi atsevišķi šķirkļi – *sarunvaloda* un *sarunvalodas stils*, definējot *sarunvalodu* kā 'valodas paveidu, ko lieto ikdienas mutvārdu sarunā' [VPSV 2007: 342], tātad – kā valodas lietojuma paveidu. Taču tālāk šķirklī rakstīts: „Izšķir literāro sarunvalodu un neliterāro sarunvalodu..”; arī šie termini *literārā sarunvaloda* un *neliterārā sarunvaloda* vārdnīcā skaidroti atsevišķos šķirkļos, turklāt *literārā sarunvaloda* – kā „funkcionālais valodas paveids **jeb** [izcēlums mans – O. B.] stils – sarunvaloda, kurā visos valodas līmeņos .. ievēro literārās valodas normas” [VPSV 2007: 220–221]. Acīmredzami te jau ar termina *sarunvaloda* daudznozīmību nav tikuši īsti galā arī šķirkļu autori, gan mēģinot valodas lietojuma paveidu palikt zem vienas cepures ar stilu, gan arī aprakstot tādu savdabīgu, dabā diezin vai eksistējošu fenomenu kā sarunvaloda, kurā it kā stingri ievēro literārās valodas normas visos līmeņos.

Atgriežoties pie terminu vārdnīcas šķirkļa *sarunvaloda*, jāsaka, ka citētā definīcija – 'valodas paveids, ko lieto ikdienas mutvārdu sarunā'– **samērā** precīzi, tomēr ne ideāli definē to, kam iecerēts veltīt šo rakstu. Pirmkārt, iespējams, ka precīzāk būtu atribūtu *ikdienas* aizstāt ar tipiskās situācijas konkretizējumu, proti, *neformālās situācijās*. Un, otrkārt, varbūt nevajadzētu termina komponentu *sarun-* atkārtot skaidrojumā, jo tikpat labi sarunvalodu var lietot, piemēram, neformālā monologā; un tātad viena no iespējamām precizētām definīcijām varētu skanēt šādi: 'valodas paveids, ko lieto mutvārdos neformālās situācijās'. Un uzreiz jāpiebilst, ka šim valodas paveidam ir savas normas, kas laiku pa laikam atšķiras no literārās valodas normām visos valodas līmeņos.

Pirms 30 gadiem, 1984. gadā, rakstu krājumā *Latviešu valodas kultūras jautājumi* tika publicēts raksts *Ikdienas runas specifika un tās pētīšana* (Bušs 1984). Arī tolaik sākotnēji bija domāts lietot terminu *sarunvaloda*, taču pēc diskusijas ar krājuma sastādītāju, lai izvairītos no terminoloģiskās polisēmijas un ar to saistītiem varbūtējiem pārpratumiem, priekšroka tika dota apzīmējumam *ikdienas runa*. Par to, ka arī šī termina izmantošana nav nemaz tik nepieņemama, netieši liecina kaut vai VPSV norādītais angļu valodas termina *colloquial speech* sinonīms *everyday speech* (kas pirms 30 gadiem netika izmantots kā paraugs, sakritība ir nejauša, bet zīmīga).

Minētais raksts sākas ar apgalvojumu, ka ikdienas runas (jeb sarunvalodas) specifika latviešu valodā nav pat lāga apzināta un ka, apcerot ikdienas runas pētīšanu, jārunā nevis par padarīto, bet galvenokārt par

vēl darāmo [Bušs 1984: 22]. Pēc publikācijas pagājušie trīsdesmit gadi nav bijuši sarunvalodas izpētē gluži bez rezultāta: sarunvalodas sintakses īpatnību apzināšanai un analīzei nopietni pievērsusies Linda Lauze (Lauze 1999; 2004; 2006; 2008; 2011; 2012), ar atsevišķām publikācijām arī Māra Valpētere (Valpētere 2008), jauniešu sarunvalodu, īpaši šīs valodas leksiku, visvairāk pētījušas Laura Tidriķe un Vineta Ernstsone (Ernstsone, Tidriķe 2006). Tomēr joprojām nav sarunvalodas sistēmiska apskata; vissistemātiskāk pagaidām aplūkota sarunvalodas sintakse – L. Lauzes uz promocijas darba pamata veidotajā monogrāfiskajā pētījumā *Ikdienas saziņa: vienkāršs teikums latviešu sarunvalodā* (Lauze 2004) un koncentrētā veidā jaunās *Latviešu valodas gramatikas* sadaļā *Mutvārdu teksta sintakse* (Lauze 2013; kā jau rāda sadaļas virsraksts, tajā aplūkoti ne tikai sarunvalodas teksti, bet arī citi mutvārdu teksti, tomēr lielākā daļa secinājumu **ir** attiecināmi uz sarunvalodu).

Pārlūkojot mūsu zināšanas un zināšanu robus par latviešu sarunvalodas lingvistiskajiem līmeņiem apgūtā informācijas daudzuma secībā, jāsāk tātad būtu ar **sintaksi** un jāturpina ar leksiku, fonētiku un morfoloģiju. Jau 1984. gada publikācijā galvenā vieta ierādīta sarunvalodas sintaktiskajām īpatnībām. Konfrontējot toreiz rakstīto ar trīsdesmit gadus vēlāk *Latviešu valodas gramatikā* aprādīto, redzam, kas pieminēts abās šajās publikācijās un ko var uzskatīt par sarunvalodas vistipiskākajām sintaktiskajām pazīmēm.

Pirmām kārtām te minama abstraktā teikuma formālā modeļa nepilna realizācija, resp., atsevišķu teikuma obligāto komponentu elipse jeb redukcija, ko L. Lauze, sekojot angļu, vācu un krievu sarunvalodas pētnieku Džima Millera un Regīnas Veinertes traktējumam [Miller, Weinert 1998: 208], piedāvā apzīmēt par sintaktisko nullformu lietojumu [Lauze 2004: 48]. Kā formulēts *Latviešu valodas gramatikā*, „Klausītājs parasti spēj adekvāti uztvert izteikumus, kuros nav verbalizēts subjekts, predikāts, objekts un/vai adverbiālais komponents (dažādās kombinācijās) ar konteksta, runas situācijas vai konsituācijas palīdzību" [Lauze 2013: 938]. No mūsu pieredzes ir labi zināms, ka sarunvalodas replikas uztveres adekvātumu daudz vairāk var ietekmēt konsituācijas pārprašana nekā teikuma sintaktiskās struktūras nepilna verbalizācija. Cik gadījies pārpildītā tramvajā pajautāt: *Izkāpsiet*?, vēl nav nācies dzirdēt atbildi: *Protams, agrāk vai vēlāk*; adverbiālās grupas *nākamajā pieturā* verbalizācija teorētiski ir iespējama un paretam līdzīgā situācijā pat īstenojas, tomēr no komunikācijas stratēģijas viedokļa ir lieka. Te gribētos īpašu uzmanību pievērst pēdējiem vārdiem:

„ir lieka". Salīdzinājumam – nulles galotne morfoloģijā nav lieka, tā marķē vokatīvu dažās lietvārda paradigmās latviešu valodā vai, piemēram, vīriešu dzimtes lietvārdu nominatīvu krievu valodā. Savukārt, ja galotne vispār nav vajadzīga (piemēram, nelokāmo vārdšķiru leksēmu lietojumā), par nulles galotni nerunājam. Teikuma modeļa analīzē tas, bez šaubām, nav tik uzskatāmi, taču, pārlūkojot *Latviešu valodas gramatikā* minētos sarunvalodas izteikumu piemērus ar sintaktiskajām nullformām, rodas priekšstats, ka šie izteikumi konkrētajā kontekstā un situācijā bijuši pilnīgi pareizi un saprotami, kāds it kā reducēts komponents nav arī bijis nepieciešams. Piemēram, ja redzams, ka sarunu biedrs parausta durvju kliņķi un pēc tam saka *Ciet*, tad kāpēc gan viņam būtu bijis jāsaka *Durvis ir ciet*?!

Latviešu valodas gramatikā iekļauta amerikāņu valodnieka Della Haimza izstrādātā runas aktu komponentu tabula [skat. Lauze 2013: 932], un tajā izteikuma forma un saturs (resp., izteikuma teksts) ir tikai viens no astoņiem komponentiem. Līdzvērtīgs komponents ir situācija, un neverbāli, ar maņu orgāniem, iegūtās zināšanas par situāciju ir komunikācijas procesā funkcionāli līdzvērtīgas tādiem teikuma komponentiem, kas būtu jāverbalizē, ja mums minēto zināšanu nebūtu. Varētu teikt, ka iepriekšējā piemērā pamatinformāciju veido vizuālā subjekta un verbalizētā predikāta kopsumma. Šis ir samērā elementārs piemērs; neiedziļinoties šobrīd visu runas akta komponentu analīzē, gribētos atcerēties iespēju dalīt izteikumu tēmā un rēmā [skat., piem., Valkovska, Lokmane 2013: 793]. Redzam, ka sarunvalodā it bieži tēmas analogs ir runas akta situācija, un verbalizēt nepieciešams tikai rēmu, tāpēc arī sarunvalodai tipiski ir izteikumi, kas sintaktiskās struktūras ziņā atbilst tai rakstu valodas teikuma daļai, kas paliek pāri, ja nosvītro tēmu, resp., vēl mazliet citiem vārdiem sakot, sarunvalodai ir raksturīgi izteikumi, kas sastāv tikai no rēmas.

Tiesa, runas situācija var īstenot sintaktiskās tēmas funkciju tad, ja izteikuma saturs attiecas uz izteikuma brīdi vai pavisam nesenu pagātni, kā arī ļoti tuvu nākotni. Turpretim, ja sarunvalodas izteikums veltīts senākai pagātnei vai tālākai nākotnei, daudz biežāk kļūst nepieciešama tēmas verbalizācija. Tāpat tēmas verbalizācija nepieciešama, ja tā, kaut arī aktuāla runas brīdī, nav tomēr tieši ar runas situāciju saistīta. Minētajos gadījumos sarunvalodas sintakse ir līdzīgāka rakstu valodas sintaksei, un arī sarunvalodā itin bieži tiek realizēts pilns teikuma modelis. Arī šādi sarunvalodā izmantoti pilna modeļa teikumi ir *Latviešu valodas gramatikā* aprakstīti un analizēti [Lauze 2013: 934–937]. Protams, arī runājot par pagātni, tēma var tikt izteikta plašākā kontekstā, piemēram, cita sarunas dalībnieka

replikā, un tad atbildē ir dabīgi aprobežoties tikai ar rēmas verbalizāciju, nevis „atbildēt pilniem teikumiem", kā vismaz savulaik tika pieprasīts skolā. Taču šāda kontekstatkarība vairs nav specifiska tikai sarunvalodai, tā vērojama arī rakstu valodā, lai gan ne visos funkcionālajos stilos vienādi.

Konkrētāka sarunvalodas sintaksei raksturīga īpatnība, kas pieminēta gan senākajā, gan jaunākajā publikācijā, ir tēmas nominatīva lietojums, piemēram, *man viena radniece, viņai ar cimperlīgs raksturs*. Funkcionāli analoģiska parādība ir arī tēmas datīvs [Bušs 1984: 30–31] un tēmas infinitīvs [Lauze 2013: 945–946]. Tēmas nominatīva, tēmas datīva un tēmas infinitīva lietojums ir savā ziņā pretstats gadījumiem, kad tēma **vispār** netiek verbalizēta. Tēmas nominatīvu (vai tā analogus) var lietot apzināti, lai pievērstu papildu uzmanību tam, kas ar šo vārdu apzīmēts; šāds lietojums varētu būt funkcionāli līdzīgs pasvītrojuma izmantojumam rakstītā tekstā. Taču tēmas nominatīvs var arī tikai atspoguļot runātāja kognitīvos procesus, domas virzību runas akta laikā, kad vispirms apziņā parādās un tiek vārdā nosaukts izteikuma subjekts un tikai pēc nelielas pauzes izdodas vārdos formulēt domas izvērsumu.

Par sarunvalodas **leksiku** runājot, vispirms jāatzīmē, ka, kaut arī leksika it kā ir visuzskatāmākā un visraksturīgākā dažādu valodas lietojuma veidu savdabības atspoguļotāja, tomēr aprakstīt latviešu sarunvalodas leksiku pagaidām nepavisam nav viegli. Pētnieku rīcībā nav sarunvalodas tekstu korpusa, ir tikai dažas kartotēkas, kā arī publikācijās citētie piemēri. Un vēl, protams, katra pētnieka personiskā pieredze, kas glabājas atmiņā. Tāpēc vispārināti spriedumi par sarunvalodas leksiku lielākoties ir vairāk vai mazāk hipotētiski.

Acīmredzami sarunvalodā lietotās leksikas lielāko daļu veido gluži parasti, stilistiski nemarķēti kopvalodas vārdi. Leksikas kodols tiek izmantots gan rakstu valodā, gan sarunvalodā, tomēr atsevišķu vārdu lietošanas biežums gan acīmredzot atšķiras. Pirms konkrētiem aprēķiniem, tikai pieredzē balstoties, var riskēt izteikt hipotēzi, ka sarunvalodā daudz lielāks īpatsvars nekā rakstu valodā ir personas vietniekvārdiem, īpaši pirmās un otrās personas vietniekvārdiem. Savukārt relatīvi mazāks lietojuma biežums varētu būt rakstu valodā visbiežāk lietotajiem vārdiem – saiklim *un*, kā arī darbības vārdam *būt* [LVBV 1973: 29]. Lai pārbaudītu šo hipotēzi, tika veikts neliels eksperiments – saskaitīti biežāk lietotie vārdi daļā no *Latviešu valodas gramatikā* (LVG) citētajiem sarunvalodas piemēriem. Apstiprinājās nojausma par saikli *un*: šis rakstu valodā visbiežāk lietotais vārdiņš izskatītajos sarunvalodas tekstos parādījās tikai vienu vienīgu reizi; starp citu,

biežāk sastopams bija pretstatījuma saiklis *bet* ar pieciem lietojumiem. Saikļa *un* retais lietojums sarunvalodā, starp citu, ļauj neuzskatīt par tik pārsteidzošu – kā varbūt agrāk šķita – faktu, ka šis vārds ir aizguvums.

Savukārt darbības vārds *būt*, kas rakstu valodā ir otra biežāk lietotā leksēma, gan tomēr saglabā līderpozīcijas arī sarunvalodā (konkrētajā tekstu apjomā – 30 lietojumu (plus 6 *nebūt* lietojumi)), bet līdzās tam nostājas vietniekvārds *es* (31 lietojums), kurš rakstu valodā ir apmēram piecdesmitais pēc lietojuma biežuma. Vēl daudz retāk rakstu valodā lieto apstākļa vārdu *tur* un otrās personas vietniekvārdu *tu*, kuri izskatītajos sarunvalodas tekstos bija trešais un ceturtais visbiežāk lietotais vārds (ar 12 resp. 10 vārdlietojumiem). Protams, jāatrunā vēlreiz, ka apsekotais teksta apjoms ir niecīgs, tomēr dažus sarunvalodā **vis**biežāk lietotos vārdus arī šis nelielais teksts ļauj konstatēt samērā pārliecinoši; lielāka apjoma tekstā leksēmas *tur* un *tu* varbūt nebūtu tieši trešajā un ceturtajā pozīcijā, tomēr acīmredzami tie ir vārdi, kas sarunvalodā lietoti daudz biežāk nekā rakstu valodā.

Tiesa, dažos citos sarunvalodas materiālos (Valpētere 2014; Martinsone 2014) redzams tomēr daudz biežāks saikļa *un* lietojums; piemēram, Sanitas Martinsones ierakstītajos respondentu stāstījumos (ar autobiogrāfisku ievirzi) *un*, gluži tāpat kā pēc LVBV 1973 datiem, ir biežāk lietotais vārds, kam biežuma ziņā seko *būt*, *es*, *tad*, *nu* (jāpiebilst, ka partikulas *nu* un arī saikļa *un* izmantojuma biežums dažādu respondentu runā ir visai nevienāds). Acīmredzot sarunvalodas materiāla analīzē ir jānošķir vismaz divi savstarpēji stipri atšķirīgi žanri: **replika vai repliku apmaiņa** un **stāstījums**. LVG citētie piemēri galvenokārt pārstāv repliku žanru. Sarunvalodas stāstījums no replikām atšķiras gan ar sintaktiskām īpatnībām, gan arī ar dažu leksēmu relatīvo biežumu (piemēram, stāstījumā daudz biežāk nekā replikās tiek lietots saiklis *un*, savukārt replikām raksturīgs ievērojami lielāks otrās personas vietniekvārda *tu* lietojuma biežums).

Sarunvalodas leksiku pieminot, protams, vispirms nāk prātā leksikogrāfiskā norāde *sar.*, resp., sarunvalodas stila vārdi. Kā nupat redzējām, starp sarunvalodā visbiežāk lietotajiem vārdiem sarunvalodas stila vārdu nav – ne tikai starp nosauktajiem pieciem sešiem biežākajiem, bet arī starp 50 vai 100 biežāk lietotajiem. Sarunvalodas stila vārdu identifikācija gan it kā balstās uz šo vārdu lietojumu sarunvalodā, taču reāli ne mazāk nozīmīgs ir negatīvais kritērijs: par sarunvalodas stila vārdiem tiek atzīti tādi, kas **neiederas** nedz neitrālā rakstu valodas tekstā, nedz kādā citā leksikas stilistiskās klasifikācijas nišā, piem., starp vulgārismiem. Atkal tika veikts

neliels eksperiments. Izskatot *Latviešu literārās valodas vārdnīcas* pēdējā sējuma pirmās simt leksikogrāfiskā teksta lappuses [LLVV 8: 9–109], var atrast 17 vārdus un 6 atsevišķas vārda nozīmes jeb leksiski semantiskos variantus, kas atzīti par sarunvalodas stilam piederīgiem. Pirmais iespaids, pārlaižot skatienu šo vārdu sarakstam: daļa no tiem ir visai reti lietoti gan rakstu valodā, gan sarunvalodā, piem., *tūcīt* (ar nozīmi 'bāzt'), *tumīgs* (ar nozīmi 'tukls'), *uzbozties* 'kļūt dusmīgam', citi varētu būt paretam sastopami literārā tekstā, bet tikai sporādiski – sarunvalodā, piem., trīs degvīna apzīmējumi: *ugunsdzēriens*, *ugunsdzira*, *ugunsūdens*, vēl citi marķējumu *sar*. izpelnījušies acīmredzot vairāk ar savu sarunvalodas situācijai raksturīgāko semantiku, nevis ar lietojumu sarunvalodas tekstos, piem., *tukšpauris*, *uzbļaut*, *uzbļāviens*, *uzbrēkt*, *uzbrēciens*. Protams, daži no šiem vārdiem patiešām ir galvenokārt sarunvalodā lietoti, piem, *tumba*, *tvistot*, *urkšķis*, *urķīgs*, *utubunga*, taču arī tiem lietojuma biežums sarunvalodā nav liels. Jāsecina, ka no sarunvalodas stila vārdiem tikai daļa (kā šķiet, mazākā daļa) ir raksturīgi sarunvalodai kā valodas lietojuma paveidam, turklāt tie ir vārdi ar nelielu lietošanas biežumu.

Sarunvalodas **fonētikas** sakarā pirmām kārtām jāmin dažādi skaņu (galvenokārt patskaņu, it sevišķi vārda beigu patskaņu) redukcijas gadījumi. Daļēji vai pilnīgi reducētas (protams, ne vienmēr) tiek gan nomenu locījumu vokāliskās galotnes *-a*, *-e*, *-i*, *-u*, resp., (dažādās paradigmās) abu skaitļu nominatīva, ģenitīva un akuzatīva galotnes, gan dažādu verba formu galotnes, piem., ***tais** vaļā* [vārtus], *fāterīt*!; ***Viņ** jau varbūt **pašlīherēj** a stingrāk*; *Ta tev .. jānāk a **grādīzer*** [Bušs 2008: 308–309]. Jāatzīst, ka, pierakstot dzirdētos sarunvalodas tekstus ar roku, fonētiskā redukcija gan bieži paliek nefiksēta, tiek nevilšus pierakstīta literarizēta izruna. Savulaik, kad šādi piemēri ar fonētisko redukciju bija iekļauti toreizējās zinātņu kandidāta disertācijas manuskriptā, disertācijas apspriešanā šo piemēru autentiskums tika ļoti apšaubīts. Un, kad 2007. gadā Anna Daugaviete Jāņa Endzelīna atceres konferencē Rīgā (skat. Daugaviete 2007) minēja dažus piemērus ar līdzīgu gala patskaņu redukciju mūsdienu latviešu runātajā valodā (publicētajās referāta tēzēs šie piemēri nav iekļauti), no klausītāju rindām izskanēja viedoklis, ka tā nevar būt, šāda redukcija esot vērojama tikai lībiskajās izloksnēs. Patiesībā šādu redukciju dzirdam bieži (kaut parasti nepamanām), un to varētu varbūt uzskatīt par sarunvalodas fakultatīvu normu – līdzās mazāk reducētai izrunai, kāda arī, protams, palaikam dzirdama. Kuram normas variantam ir kvantitatīvs pārsvars, to šobrīd, balstoties uz sarunvalodas lietotāja pieredzi vien, grūti konstatēt.

Retāk redukcijai pakļauti gala līdzskaņi, šāda redukcija vērojama atsevišķos bieži lietotos vārdos, piem., *a* < *ar*, *i* < *ir*, *ta* < *tad*, pēdējā laikā jaunatnes runā dzird *kāpē*? < *kāpēc*? Savukārt iekšējā redukcija vērojama vairākzilbju vārdos (*intresants* // *intrsants*, *biblotēka*), grūtāk izrunājamu skaņkopu vienkāršošanās – dažos saliktos skaitļa vārdos (*trīesmit*, *čēesmit*, *pieesmit*, *seešmit*). Šādas izrunas rakstiskais atveidojums varētu varbūt izraisīt viedokli, ka tas ir nekulturālās (vai izlokšņu) runas attēlojums; patiesībā šī izruna acīmredzot atbilst sarunvalodas normai (bet ne publiskas runas normai; nedrīkstētu aizmirst, ka sarunvaloda un publiska runa ir divi atšķirīgi valodas lietojuma veidi, kaut abos gadījumos rezultāts ir mutvārdu teksti).

Ceturtkārt, daži vārdi jāsaka arī par sarunvalodas **morfoloģiju**, kas šķiet līdz šim vismazāk pētīta vai pat patiesībā nemaz nav pētīta. Lielākā sarunvalodas morfoloģiskā atšķirība no rakstu valodas varētu būt gramatisko formu lietojuma salīdzinošajā biežumā, taču šis biežums pat rakstu valodā vēl nav pienācīgi izpētīts (LVBV 1969 gan atrodama ļoti interesanta statistiskā informācija, bet tā būtu jāpapildina ar dziļāku analīzi), savukārt vārdformu lietojuma biežuma izpēte sarunvalodā nav pagaidām lāga iespējama jau pieminētā sarunvalodas korpusa trūkuma dēļ. Tomēr arī ar runātāja pieredzi pietiek, lai apgalvotu, ka viena no uzskatāmākajām sarunvalodas īpatnībām ir daudz lielāks (nekā rakstu valodā) nomenu vokatīva lietojuma biežums. Tāpēc ir likumsakarīgi, ka tieši vokatīvā konstatējams viens no nedaudzajiem sarunvalodai **specifiskajiem** gramatisko formu rādītājiem, proti, vokatīva galotne *-u* dažiem a-celmu un o-celmu (jeb ceturtās un pirmās deklinācijas) lietvārdiem, piem., *māsu*!, *Elzu*!, *papu*!, *Niku*! (par uzmanības pievēršanu šai savdabībai esmu pateicību parādā Santai Jērānei). Šī galotne nav pieminēta ne jaunajā LVG, ne, kas pārsteidz mazliet vairāk, Jāņa Endzelīna *Latviešu valodas gramatikā* (Endzelīns 1951). Pēdējais fakts liek domāt, ka minētā galotne varbūt nav bijusi īpaši plaši lietota izloksnēs (kaut gan negribas ticēt, ka tā būtu izloksnēm pavisam sveša, drīzāk izlokšņu vākumos ir pietrūcis spontānas runas materiāla). Neiedziļinoties visos šīs galotnes lietojuma nosacījumos sarunvalodā, šķiet, var teikt, ka to lieto divzilbju a-celma lietvārdu un vismaz dažu vienzilbes (nominatīvā) o-celma lietvārdu vokatīvā. Līdz ar to divzilbju a-celma lietvārdu vokatīvā latviešu sarunvalodā vērojama neparasti plaša morfoloģiskā sinonīmija, dažiem vārdiem sarunvalodas normai atbilst pat trīs vokatīva formas, piem., forma, kas saskan ar nominatīvu – *māsa*!, bezgalotnes forma –

mās! un forma, kas saskan ar akuzatīvu – *māsu*! Starp citu, par galotnes cilmi var izteikt hipotēzi, ka šis *-u* tiešām ir pārņemts no akuzatīva (līdzīgi kā i-celmu vokatīva *-i* un u-celmu vokatīva *-u*, sal. Smiltniece 2013: 356 ar literatūru), jo, piem., vokatīvam *mammu*! atbilst zemteksts jeb dziļā struktūra 'saucu mammu!'.

Nelielais ieskats latviešu sarunvalodas izpētes situācijā rāda, ka pirmie soļi ir sperti, pirmās zināšanas par šo valodas lietojuma paveidu ir iegūtas. Nopietnākai latviešu sarunvalodas izpētei nepieciešams daudz plašāks apzinātā valodas materiāla apjoms, tāpēc īpaši aktuāls ir uzdevums šo materiālu papildināt ar jauniem autentiska sarunvalodas lietojuma fiksējumiem.

LITERATŪRA

Bušs, O. Ikdienas runas specifika un tās pētīšana. No: *Latviešu valodas kultūras jautājumi. 19. laidiens*. Sast. S. Lagzdiņa. – Rīga: Avots, 1984, 22.–34. lpp.

Bušs, O. *No ģermānismiem līdz superlatīvam*. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2008.

Daugaviete, A. Nepirmās zilbes uzsvars latviešu valodā. No: *Mūsdienu valoda mūsdienu sabiedrībā. Sociolingvistika un sinhronā valodniecība. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 134. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007, 23.–24. lpp.

Endzelīns, J. *Latviešu valodas gramatika*. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951.

Ernstsone, V., Tidriķe, L. *Jauniešu valoda*. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2006.

Lauze, L. Sarunvalodas sintakses izpētes sociolingvistiskie aspekti. No: *Linguistica Lettica. 5*. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 1999, 196.–206. lpp.

Lauze, L. *Ikdienas saziņa: vienkāršs teikums latviešu sarunvalodā*. – Liepāja: LPA, 2004.

Lauze, L. Nolieguma izteikšanas veidi latviešu sarunvalodā. No: *Vārds un tā pētīšanas aspekti. 10*. – Liepāja: LiePA, 2006, 197.–206. lpp.

Lauze, L. Atbildes uz vispārējiem jautājumiem latviešu sarunvalodas sintaksē. No: *Letonikas otrais kongress. Kurzemes novada kultūrvēsturiskais mantojums, tā izpēte un saglabāšana*. – Liepāja: LiepU, 2008, 106.–118. lpp.

Lauze, L. Pateicības frāzes mutvārdu saziņā. No: *Vārds un tā pētīšanas aspekti. 13 (2)*. – Liepāja: LiePA, 2011, 223.–231. lpp.

Lauze, L. Novēlējumu sintaktiskie varianti mutvārdu saziņā. No: *Baltistica. VIII priedas*. – Vilnius: VU, 2012, 79.–88. lpp.

Lauze, L. Mutvārdu teksta sintakse. *Latviešu valodas gramatika*. Sagatavota D. Nītiņas un J. Grigorjeva vadībā. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013, 923.–953. lpp.

LLVV 8 – *Latviešu literārās valodas vārdnīca. 8. sēj. T–Ž.* Atb. red. L. Ceplītis, M. Stengrevica. – Rīga: Zinātne, 1996.

LVG – *Latviešu valodas gramatika.* Sagatavota D. Nītiņas un J. Grigorjeva vadībā. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013.

LVBV 1969 – *Latviešu valodas biežuma vārdnīca. II sējums 2. daļa.* Atb. red. T. Jakubaite. – Rīga: Zinātne, 1969.

LVBV 1973 – *Latviešu valodas biežuma vārdnīca. Apvienotais (1.–3.) sējums.* Atb. red. T. Jakubaite. – Rīga: Zinātne, 1973.

Martinsone, S. *Vidzemes lībiskā dialekta ietekme uz Saulkrastu un Limbažu novada iedzīvotāju sarunvalodu.* [Zinātniski pētnieciskais darbs skolā] Zvejniekciems, 2014. [Manuskripts]

Miller, J., Weinert, R. *Spontaneous Spoken Language: Syntax and Discourse.* – Oxford: Clarendon Press, 1998.

Smiltniece, G. Lietvārds (substantīvs). No: *Latviešu valodas gramatika.* Sagatavota D. Nītiņas un J. Grigorjeva vadībā. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013, 324.–369. lpp.

Valkovska, B., Lokmane, I. Vienkārša teikuma komunikatīvā struktūra. No: *Latviešu valodas gramatika.* Sagatavota D. Nītiņas un J. Grigorjeva vadībā. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013, 774.–800. lpp.

Valpētere, M. Izteikumi ar nepilnu struktūru norvēģu un latviešu sarunvalodā. No: *Valoda – 2008. Valoda dažādu kultūru kontekstā. 18. sēj.* – Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds „Saule", 2008, 113.–121. lpp.

Valpētere, M. *Noteiktības izteikšana latviešu un norvēģu sarunvalodā.* Referāts Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes starptautiskajā zinātniskajā konferencē *XXIV zinātniskie lasījumi* 30.01. 2014.

VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca.* Atb. red. V. Skujiņa. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007.

Vilija CELIEŠIENĖ, Virginija STANKEVIČIENĖ
(Kauno technologijos universitetas)

Frazeologizmai mokslo populiarinamuosiuose tekstuose

Summary
Usage of Phraseological Units in Academic Style Popular Science Texts

The present paper provides the analysis of phraseological units used in academic style popular science texts. Both the usual and occasional usage of phraseological units partially reflecting the processes of evolution of academic language is researched. Phraseological units are analysed according to relations of components, functional types, and the manner of modification. Cases of phraseological modification (addition, substitution, permutation, deletion) show how phraseological units change formally or semantically and help to convey new ideas and notions in an artistic and interesting manner. Both usual and occasional phraseological units grant more expression, force and life to popular science texts, help to engage readers and invite them to focus their attention on the subject in question. Moreover, Lithuanian phraseological units used in popular science texts have not been essentially analysed yet.

Key words: *academic style, popular science texts, phraseological units, phraseological modification*

*

Frazeologizmai iš esmės siejami su šnekamąja ir neoficialiąja kalba. Ši viena iš svarbiausių kalbos raiškos priemonių ypač dažnai vartojama grožinėje literatūroje, nemažai jų galima rasti publicistiniuose straipsniuose, periodiniuose leidiniuose. Specifinėms mokslinio stiliaus ypatybėms priskirtinas abstraktumas, dalykinis tikslumas, glaustumas ir objektyvumas lemia mokslinio stiliaus tekstų raiškos priemonių dažnį ir pobūdį. Tačiau mokslo populiarinamiesiems tekstams, kur dalykinis tikslumas ir objektyvumas dažnai eina greta emocionalumo ir subjektyvaus vertinimo, frazeologizmai suteikia daugiau raiškumo, įtaigumo, juos pagyvina, skatina skaitytoją sutelkti dėmesį į rašomą dalyką.

Įvairius lietuvių kalbos frazeologizmų semantinės analizės ir stilistikos klausimus yra tyrinėję K. Župerka [2001], J. Paulauskas [2001], E. Jakaitienė [2010] ir kiti mokslininkai. Daugiausia gilinamasi į tarmių bei grožinės literatūros frazeologizmus, taip pat analizuojamos frazeologizmų stilistinės

išgalės politiniame diskurse, publicistiniame stiliuje [Butkutė 2010] ir net horoskopuose [Lapinskas 2012]. Tačiau frazeologizmų vartosena mokslo populiarinamuosiuose tekstuose išsamiai netirta.

Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti frazeologizmus mokslinio stiliaus mokslo populiarinamuosiuose tekstuose. Frazeologizmai analizuojami pagal komponentų ryšius, funkcinius tipus ir modifikacijos būdą.

Tyrimo medžiaga atsitiktinės atrankos būdu rinkta iš mokslo populiarinamųjų leidinių lietuvių kalba: „National Geographic Lietuva“, „Iliustruotasis mokslas“, „Mokslas ir gyvenimas“, „Mokslas ir technika“.

Mokslinis stilius – tai vienas iš funkcinių stilių, kuriame išdėstomas specialus kokios nors mokslo srities turinys: žmonijos patirtis, žinios apie gamtą, visuomenę ir naujus tyrimus [Župerka 2001: 80]. Mokslinis stilius skaidomas į smulkesnes atmainas, vadinamuosius postilius. Mokslinio stiliaus postilių skyrimo pamatas – adresatas ir jo tikslai, kitaip tariant, vienas iš nelingvistinių faktorių – komunikacijos akto komponentas. Daugelis tyrėjų be specialiojo mokslinio, mokslinio metodinio ir mokomojo skiria ir mokslo populiarinamąjį postilį [Pikčilingis 1971: 323; Bitinienė 1983: 26; Župerka 1983: 102 ir kt.].

Mokslo populiarinamojo postilio adresantas – kvalifikuotas specialistas, kuris turi perteikti dalykinę informaciją taip, kad ji būtų suprantama plačiajai visuomenei (adresatui), o adresatas yra visiškai neapibrėžtas žmogus, todėl išnyksta ribos tarp atskirų mokslinės informacijos rūšių. Kitaip tariant, mokslo populiarinamuose tekstuose vengiama visko, ko adresatas gali nesuprasti. Šio postilio ypatybes ir lemia adresanto ir adresato santykis, kadangi tai daro įtaką mokslo populiarinamųjų tekstų kalbinei raiškai [Petrėnienė 2011: 5]. Visa informacija pateikiama adaptuota ir paprastesne forma. Taigi, svarbiausia mokslo populiarinamųjų tekstų funkcija yra pateikti dalykinę informaciją patraukliai. Siekiama poveikio ir įtaigumo.

Pagrindinis mokslo populiarinamojo stiliaus tikslas – supažindinti plačiąją skaitytojų auditoriją su patikimomis mokslo žiniomis, verčia modifikuoti mokslinę kalbą: vengiama specialiųjų terminų, simbolių ir kt., siekiama vaizdingumo, įtaigumo. Šiame postilyje galima atrasti mokslinio, publicistinio, grožinio ir net buitinio stilių ypatybių [Bitinienė 1997: 28]. K. Župerkos [2001: 83] nuomone, savo stiliumi šie tekstai priartėja prie publicistikos ir grožinės literatūros. Įvairių stilių komponentų derinimas ir atskleidžia mokslo populiarinamųjų tekstų savitumą. Kadangi populiarinamieji tekstai derina įvairių stilių kalbos priemones, čia randama nemažai

vaizdingosios leksikos, taigi, ir frazeologizmų, kurie suteikia kalbai vaizdingumo, paryškina tam tikrą mintį ir patraukia skaitytojo dėmesį.

E. Jakaitienė [2010: 281] teigia, kad tradiciškai frazeologizmais laikomi tik daugiau ar mažiau vaizdingi, pastovūs ir nedalomi žodžių junginiai. Frazeologinėje stilistikoje frazeologiniai junginiai skirstomi į du tipus: uzualiuosius (įprastus) ir okazionaliuosius (modifikuotus). J. Paulauskas [2001: 5] frazeologinius junginius apibūdina kaip savo sandara pastovius, savo reikšme – vientisus, o savo stiliumi – vaizdingus žodžių junginius. Taigi, pagrindiniai frazeologizmų požymiai: vientisumas, pastovumas, vaizdingumas, ekspresyvumas ir emocingumas, padeda atskirti frazeologizmą nuo laisvojo žodžių junginio ir sudėtinių terminų. Pasak S. Lapinsko [2012: 5], frazeologai, kurie laikosi šių penkių frazeologinių junginių nustatymo kriterijų, laikomi tradicinės frazeologijos, arba frazeologijos siaurąja prasme, atstovais.

Frazeologijos plačiąja (moderniąja) prasme atstovai siūlo frazeologizmais laikyti ir neidiominius žodžių junginius, kuriuos vadina kolokacijomis. Iš esmės naujai pažvelgta ir į frazeologizmų modifikaciją. Modifikacija – tai okazinis frazeologizmo pokytis, išsaugantis jo vientisą reikšmę. Frazeologinė modifikacija yra šnekos fenomenas ir žodynuose nefiksuojamas reiškinys, taikytinas konkrečiam tekstui ir sukeliantis esminius semantinius teksto pakitimus [Ptashnyk 2009: 64–65].

Okazionaliems frazeologizmams būdingas didesnis vaizdingumo, ekspresyvumo ir emocingumo laipsnis nei uzualiesiems [Butkutė 2010: 18]. Šie frazeologizmai taip pat yra nepastovūs, kadangi okazionalus žodis sukuriamas kalbėtojo tam, kad būtų pavartotas tik vieną kartą [Kalinauskas 1974: 9].

Analizuotuose mokslo populiarinamuosiuose leidiniuose rasti 97 frazeologizmai, iš kurių 44 (45,3%) uzualieji (įprasti) ir 53 (54,6%) okazionalieji (modifikuoti) frazeologizmai.

Paprastai uzualieji frazeologizmai sudaro didesnę dalį frazeologinių junginių (menino, publicistinio stiliaus tekstuose). Tačiau tirtuose mokslo populiarinamuosiuose tekstuose dažnesnė yra okazionalioji frazeologinių junginių vartosena. Modifikuoti frazeologizmai, kurie tampa dar vaizdingesni, ekspresyvesni, padeda autoriui geriau įgyvendinti pagrindinius mokslo populiarinamojo stiliaus tikslus – dalykinę informaciją pateikti taip, kad ji būtų priimtina ir įdomi plačiajai auditorijai, vartoti tokias informacijos perteikimo formas, kurios sudomintų skaitytoją moksline problematika.

1. Frazeologizmų analizė pagal komponentų ryšius. Kiekvienas frazeologizmas yra dvinaris ir dėmenų ryšys priklauso nuo to, kaip siejami žodžiai, ar sintaksiškai lygiaverčiai, ar nelygiaverčiai. Pagal tai frazeologizmai skirstomi į tris komponentų ryšius. Mokslo populiarinamuosiuose tekstuose rasta 81,1% prijungiamųjų, 11,3% sujungiamųjų ir 6,8% lyginamųjų frazeologizmų.

Tirtuose tekstuose vyrauja prijungiamieji frazeologizmai. Šie frazeologizmai klasifikuojami pagal juos sudarančių dėmenų leksines gramatines formas. Mokslo populiarinamuosiuose tekstuose buvo rasta daiktavardinių, veiksmažodinių, būdvardinių ir prieveiksminių frazeologizmų:

1) daiktavardiniai frazeologizmai:

Čingischanas mirties patale *nežinomoje vietoje, apsuptas keturių sūnų (IM). Pavadinkime tai tikslingu žaidimu su ugnimi (NGL).*

2) veiksmažodiniai frazeologizmai:

Šitaip juk galima ir galvą nusisukti (MG). Tokios radikalios idėjos kaip statramsčiai sparnams sunkiai skinasi kelią (MT).

3) būdvardiniai frazeologizmai:

Sąlygos sėjai buvo tokios nepalankios, kad tušti pilvai netrukus privertė padaryti neįsivaizduojamą dalyką – suvalgyti savo sėklas, savo ateitį (NGL). Jeigu tėvai vadovauja paaugliams lengva, bet tvirta ranka, tai dažniausiai jų vaikams gyvenime sekasi labiau (NGL).

4) prieveiksminiai frazeologizmai:

Apie trikojo duobutes jis šmaikštavo, tačiau ne juokais vylėsi rasti tikslią vietą, kurioje A. Adamsas padarė ankstyvąją atminting ežero nuotrauką (NGL). Šie savęs pateisinimo ieškojimai galų gale virto filosofiniais traktatais (MT).

Sujungiamųjų frazeologizmų dėmenys eina ta pačia kalbos dalimi ir sujungti jungtukais arba be jungtukų:

Šiaip ar taip, GPS metodu kalno padėtis ir aukštis apskaičiuojami daug tiksliau negu remiantis geoidu (IM). Svalbardo saloje, kai jūra tais metais užšalo vėlai, kitą pavasarį mokslininkai regėjo vos vieną kitą lokių guolį (NGL).

Lyginamųjų frazeologizmų bendras požymis yra lyginamasis jungtukas. Autoriai mokslo populiarinamuosiuose tekstuose juos vartoja siekdami kažką palyginti:

Jameso Ritty parduotuvėje Ohajo valstijoje prekyba viskiu ir cigarais ėjosi kaip iš pypkės (IM). Vyriškas išvaizdus žilabarzdis su sena kaubo-

jiška skrybėle ant galvos lengvai vaikščiojo ežero pakrante – kaip iš akies trauktas A. Adamsas (NGL).

Prijungiamieji frazeologizmai – produktyviausias mokslo populiarinamuosiuose tekstuose vartojamų frazeologizmų struktūrinis tipas. Dvinarė jų struktūra suteikia tekstui glaustumo, juos paprasta įsiminti ir vartoti. Šiuos frazeologizmus lengva įtraukti į tekstą, nes jie lengvai prisitaiko prie konteksto.

2. Funkciniai frazeologizmų tipai. Frazeologizmai analizuojami pagal atliekamą funkciją sakinyje: nominatyvinę, emocinę-ekspresinę ar modalinę. Mokslo populiarinamuosiuose tekstuose rasta 81,8% nominatyvių, 2,2% emocinių-ekspresinių ir 15,9% modalinių frazeologizmų.

Tirtuose tekstuose vyrauja frazeologizmai, kurie atlieka nominatyvinę funkciją. Šiais frazeologizmais autoriai įvardija įvairius tikrovės dalykus: daiktus, gyvas būtybes, veiksmus ar daiktų ypatybes. Dauguma nominatyvinę funkciją atliekančių frazeologizmų pasižymi kategorine daiktiškumo reikšme:

Karališkosios poros duktė, podraug karalienė, motina ir sesuo, yra gimusi šeimoje, šalia kurios Sopranai atrodo kaip nekalti avinėliai (NGL). Po vakarienės buvo atvestas belaisvis, ir galėjau su juo pasišnekėti akis į akį (NGL).

Nemaža dalimi frazeologizmų įvardijama veiksmo kategorinė reikšmė:

Į akį krito salos, polineziečių kalba vadinamos Rapa Nui, skurdas. (IM). Svarbiausia paauglio raidos ypatybė tebėra atvirumas naujovėms, nors dėl jo galima nudegti pirštus (NGL).

Kiek rečiau įvardijamos ypatybės ir požymio kategorinės reikšmės:

Tyrimai rodo, kad jeigu tėvai su savo paaugliais bendrauja ir vadovauja jiems lengva, bet tvirta ranka, tai dažniausiai jų vaikams gyvenime sekasi labiau (NGL). Keliaudamas po pasaulį skersai išilgai, vis grįždavo į Sierą, kurią vadino „tauriu žemės mostu“. (NGL).

Modaliniai frazeologizmai atlieka dalelyčių arba kitų modalinių žodžių funkcijas:

Kaip tik tai yra didžiausia naujiena – manoma, kad žmogui pirmą kartą už Žemės ribų rasti granito (NGL). Kinija ragina sumažinti anglies dioksido emisiją, tačiau niekas neabejoja, kad toli gražu ne tai yra pagrindinis šalies tikslas (NGL).

Emociniai-ekspresiniai frazeologizmai išreiškia įvairiausiais žmonių emocijas:

Tik, gink Dieve, nepamiršt geriamo vandens, kitaip neiškentėtume (MG).

Mokslo populiarinamuosiuose tekstuose vyrauja frazeologizmai, turintys nominatyvinę funkciją. Didelė dalis šių frazeologizmų pakeičia savarankiškus žodžius, turinčius kalboje nominatyvinę funkciją. Modalinę ir emocinę-ekspresinę funkciją turintys frazeologizmai nieko neįvardija ir nepavadina, tik suteikia papildomą atspalvį, todėl mokslo populiarinamuosiuose tekstuose vartojami retai.

3. Frazeologizmų modifikacijos būdai. Skiriami įvairūs frazeologizmų reikšmės ir formos pertvarkymo būdai, kurie vadinami modifikaciniais. Šiame straipsnyje bus remiamasi C. Fernando [1996: 114] pasiūlytomis frazeologizmų transformacijomis kaip papildymas, keitimas, komponentų susikeitimas vietomis ir praleidimas, kurios posakiui suteikia pakankamai suprantamą ir vaizdingą reikšmę. Frazeologinės modifikacijos atvejai parodo, kaip formaliai ar semantiškai keičiasi frazeologizmai bei padeda meniškai ir įdomiai perteikti naujas idėjas bei mintis.

1. Papildymas. Mokslo populiarinamuosiuose tekstuose frazeologizmų komponentų papildymas labai įvairus. Visi įterpiami žodžiai suteikia tekstui daugiau vaizdingumo ir įtaigumo, kadangi ne tik perteikiama skaitytojui svarbi informacija, bet kartu paryškinamas kažkuris uzualaus frazeologizmo komponentas:

   *Net ir atgavusi laisvę, Su Či vis dar atrodo susaistyta **nematomų** pančių (NGL). Neandertalietis rodo **mūsų** tikrąjį veidą (IM). Tačiau pirmu smuiku **vis dėlto** griežia geomokslų atstovai: geologai ir geografai (MG).*

2. Keitimas. Frazeologizmų komponentų keitimas dažniausiai vyksta leksiniu būdu, t.y. sinonimais, antonimais, tematiniais žodžiais ir žodžiais, kurie semantiškai nesusiję su komponentu:

   *Be to, šis superlazeris suteiks naujų žinių apie žvaigždžių gelmes ir **atvers** (užkirs) kelią termobranduolinės sintezės energijos gamybai (IM). XVII amžiuje palmės buvo tarsi nušluotos nuo **salos** (žemės) paviršiaus (IM).*

3. Komponentų sukeitimas vietomis. Frazeologizmų sukeitimas pasižymi įprastinės žodžių tvarkos sugriovimu, kai išardoma nuosekli žodžių tvarka norint pabrėžti tam tikrus loginius akcentus. Inversiški pakeitimai pagyvina tekstą ir tiksliau perteikia tam tikrą turinį.

Žinai, jos istorija buvo kaip į vandenį mestas akmuo (kaip akmuo į vandenį) (NGL). Jau prieš porą metų buvau sau prisiekęs, kad daugiau čia nekelsiu kojos (kojos nekelti) (MG).

4. Praleidimas. Mokslo populiarinamuosiuose tekstuose autoriai vartoja frazeologizmų komponentų praleidimą. Dažnai frazeologizmo komponentas yra nereikalingas, kadangi jis atpažįstamas iš pirmojo komponento.

Manyčiau, kad čia receptas senas kaip (šitas) pasaulis – reikia (IM). Kinijos valdininkai labai stengiasi Pekinui parodyti rožinį (rožėmis klotą) vaizdą (NG).

Visi modifikacijos būdai išplečia frazeologizmų pritaikymo galimybes ir suteikia tekstui daugiau įtaigumo, kadangi naujas darinys tampa vaizdingesnis ir ekspresyvesnis.

Išvados

1. Mokslo populiarinamųjų tekstų savitumas, įvairių stilių komponentų derinimas, daro įtaką šių tekstų kalbinei raiškai.
2. Analizuotuose tekstuose rasta daugiau okazionaliųjų (modifikuotų) frazeologizmų (54,6%). Tam įtakos galėjo turėti šio postilio adresanto tikslas, pasitelkus įvairius frazeologizmų reikšmės ir formos pertvarkymo būdus, kuo įtaigiau paveikti adresatą ir patraukti jo dėmesį. Pagal modifikacijos būdus šiame postilyje vyrauja frazeologizmų komponentų keitimas (33,7%) bei frazeologizmų sudėties papildymas (17,9%).
3. Uzualieji frazeologizmai lietuvių kalbos mokslo populiarinamuosiuose tekstuose sudaro 45,3%. Šiame postilyje vyrauja prijungiamieji frazeologizmai, kurie daugiausia – daiktavardiniai. Pagal funkcinius tipus, dažnesni nominatyviniai frazeologizmai, kurie dažniausia apibūdina požymį ir veiksmą.
4. Tiek uzualieji, tiek okazionalieji frazeologizmai suteikia mokslo populiarinamiesiems tekstams daugiau raiškumo, įtaigumo, juos pagyvina, skatina sutelkti dėmesį į rašomą dalyką ir taip padeda ugdyti visuomenės susidomėjimą mokslu.

LITERATŪRA

Župerka, K. *Lietuvių kalbos stilistika*. – Vilnius: Mokslas, 1983.

Župerka, K. *Stilistika*. – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2001.

Pikčilingis, J. *Lietuvių kalbos stilistika T. 1*. – Vilnius: Mintis, 1971.

Bitinienė, A. *Mokslinis stilius*. – Vilnius: Mokslas, 1983.

Bitinienė, A. *Funkciniai stiliai: sakinio ilgis ir struktūra*. – Vilnius: VPU leidykla, 1997.

Petrėnienė, O. Terminų aiškinimas mokslo populiarinamuosiuose tekstuose. In: *Terminologija 10. 2003*, p. 42–54.

Jakaitienė, E. *Leksikologija*. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.

Paulauskas, J. *Frazeologijos žodynas*. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.

Lapinskas, S. Frazeologizmai horoskopuose. In: *Lietuvių kalba 6, 2012*. Available: http://www.lietuviukalba.lt/index.php?id=216

Ptashnyk, S. *Phraseologische Modifikationen und ihre Funktionen im Text*. – Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, 2009.

Butkutė, L. *Okazionaliųjų frazeologizmų stilistinės išgalės publicistiniame stiliuje: daktaro disertacija* – Vilniaus universitetas, 2010.

Kalinauskas, B. *Lietuvių šnekamosios kalbos frazeologizmai*. – Vilnius: Mintis 1974.

Fernando, C. *Idioms and Idiomacity*. – Oxford: Oxford University Press, 1996.

ŠALTINIAI IR SUTRUMPINIMAI

„National Geographic Lietuva“ (NGL), 2011 m.

„Iliustruotasis mokslas“ (IM), 2011 m.

„Mokslas ir gyvenimas“ (MG), 2011 m.

„Mokslas ir technika“ (MT), 2007 m.

Eglė GABRĖNAITĖ
(Vilniaus universitetas)

Stiliaus figūros kaip retoriniai paralogizmai

Summary
Figures of Speech as Rhetorical Paralogism

Classical definitions of figures of speech allow penetrate their coherency with logical mistakes, for example: metaphor is a scheme where lies objection, abuse lies in catachresis and so on. In stylistic and rhetoric studies, figures of speech (tropes and schemes) are called *linguistic anomalies, divergence, abuse, insanity, language violence*. Hence, figurative discourse can be analyzed as non-standard, obeying paralogical laws. Paralogic as the grounds of discourse creation opens up the possibility to depart from the strict rules of logic and obtain new semantic effects, create peculiar relationship among discourse objects. According to paralogical rules, tropes are created and schemes reflect reverse logical laws and transform them to negative or paralogical laws.

The conception of schemes-paralogism opens up the possibility to analyze these linguistic anomalies not only as stylistically marked expressions. Figures of speech can be analyzed as a code hiding different connotations and measures of conscious manipulation of addressee's attention. In this paper attention is focused on advertisement as a figurative discourse where paralogisms perform a positive role. They are not always distinguished by originality, often because of the frequent use they have lost expressivity, "washed-out" but nevertheless they enrich advertisement discourse with new semantic shades.

Key words: *rhetoric, paralogism, figures of speech, persuasion*

*

Įvadinės pastabos

Retorinei argumentacijai rūpi diskurso efektyvumas, kuriamas sėkmingos sąsajos tarp nekalbinių konteksto elementų ir kalbinės raiškos. Stiliaus figūrų tyrimai paveikiuosiuose diskursuose su retomis išimtimis apsiriboja tų figūrų ir jų variacijų registravimu arba dėmesys skiriamas kitoms, ne paveikumo problemoms. Neretai *a priori* konstatuojama, esą stiliaus figūros paveikiajame diskurse (reklamoje, viešosiose kalbose, publicistiniuose tekstuose) veikia kaip persvazijos instrumentai, tačiau ne mažiau svarbu atskleisti mechanizmą, suteikiantį joms šią paveikumo galią.

Skirtingai nei ligšioliniuose tyrinėjimuose straipsnyje dėmesys telkiamas į retorinių figūrų *išvirkščią* prigimtį, užtikrinančią jų tinkamumą funkcionuoti paveikiajame diskurse. Į figūratyvų diskursą žvelgiama kaip į nestandartinį, paklūstantį paralogikos dėsniams, kurie atveria galimybę išgauti naujus prasminius efektus, kurti savitus santykius tarp diskurso objektų. Tokia tyrimų prieiga grindžiama keliomis viena iš kitos išplaukiančiomis prielaidomis: visų pirma, stiliaus figūrų gausa paveikiajame diskurse leidžia įtarti jų svarbą persvazijai; antra – persvaziją kuria tam tikros specifinės figūroms būdingos savybės; galiausiai – šios savybės yra sistemiškos.

Straipsnyje siekiama pagrįsti figūros kaip paralogizmo statusą bei užfiksuoti bendruosius figūrų funkcionavimo paveikiajame diskurse principus, visų pirma – paralogikos ir logikos santykį, pagrįstą analogija. Figūratyviosios paralogikos dėsnių išmanymas suteikia galimybę kurti įsimintinesnį diskursą, operuoti stiliaus figūromis kaip argumentaciją sustiprinančiomis priemonėmis.

Diskurso logika ir paralogika

Pažymėtina, jog kiekvienas diskursas kuriamas laikantis tam tikrų taisyklių, susijusių su autoriaus siekiu sukurti maksimaliai paveikų tekstą. E. Kliujevas pastebi, esą diskurso kūrimas, vadovaujantis tiek figūratyvios paralogikos principais, tiek logikos reikalavimais – tos pačios prigimties procesas, kurio pamatas yra bendrieji diskurso kūrimo dėsniai, paklūstantys minėtoms taisyklėms. Skirtumas tik tas, kad tos pačios taisyklės gali būti taikomos dvejopai: pagal logikos arba pagal paralogikos principus [Kliujevas 2001: 168–174].

Tinkamos strategijos pasirinkimas yra susijęs su *izotopija*, arba tikslingumu ir prasminiu vientisumu – semantine diskurso norma. Tai, kokiais kriterijais – logikos ar paralogikos – vadovaujantis yra kuriamas diskursas, priklauso nuo jo pobūdžio ir autoriaus intencijų. Esti situacijų, kuriose svarbesnė loginė minties tėkmė, ir situacijų, kuriose pirmenybė teikiama paveikumui. Tokiu atveju kreipiamasi į paralogikos sritį – kuriamas figūratyvus diskursas. Taigi logikos ir paralogikos reikalavimų laikymąsi derėtų suprasti kaip tam tikrą diskurso kūrimo principą: vienokio pobūdžio kalbinė situacija teikia pirmenybę loginėms diskurso kūrimo taisyklėms, kitokio pobūdžio – negatyviam logikos dėsnių panaudojimui – paralogikai.

Figūratyvus diskursas analizuotinas kaip nestandartinis, nukrypęs nuo įprastinių normų, toks, kurio „tikslas – ne perteikti informaciją, o apsunkinti supratimą. Kalbos žaismas koncentruoja bendravimo situacijos dalyvių

dėmesį į patį pasakymą, į įdėtos prasmės ribas ir galimybes“ [Baranovas 2007: 229].

Taigi figūratyvų diskursą galima vadinti paralogikos, klaidingai pritaikančios logikos dėsnius, sritimi. Paralogika – artima logikai sritis. Aristotelis paralogizmu vadino klaidingą išvadą. Šiandien paralogikos terminas aiškinamas kaip logikos klaida; paralogizmu vadinamas klaidingas samprotavimas, dėl kurio daroma klaidinga išvada, o iš šios kyla loginė klaida. Pabrėžtina, jog retorikoje paralogizmai nėra tapatinami su loginėmis klaidomis, kurių atsiradimą lemia logikos ir paralogikos taisyklių supainiojimas. Retorikos teorijoje paralogika vadinamas „mokslas, esantis šalia logikos, t. y. nors ir atitolęs nuo logikos, bet gerai pasiduodantis gretinimui su ja (esantis *šalia*, *prie* logikos), nes egzistuoja tam tikros nuolat šalia viena kitos einančios analogijos, arba paralelės“ [Koženiauskienė 2005: 309]. Priešdėlis *para-* (gr. *iš, nuo, pas, prie, šalia, už*) retorikoje žymi tai, kas artima, tačiau tuo pačiu metu nutolę, tai, kas panašu, bet skirtinga, taigi – įprastiniu, t. y. loginiu, požiūriu klaidinga.

Pozityvios loginės diskurso kūrimo taisyklės paralogikoje virsta negatyviomis, t. y. taikomomis atvirkščiai, todėl paralogika yra tarsi veidrodinis logikos atspindys. Paralogika, kaip diskurso kūrimo pamatas, atveria galimybę nesilaikyti griežtų logikos taisyklių ir taip išgauti naujus prasminius efektus, kurti savitus santykius tarp tikrovės objektų. Šių santykių specifiką lemia: a) visi tikrovės objektai ir jų ypatybės gali būti gretinami ir lyginami tarpusavyje, kitaip tariant, tarp jų galimi analogijos santykiai; b) gretinami objektai vienas su kitu koreliuoja ir gali būti vienas kitu keičiami. Kitaip tariant, paralogika pakeičia santykius tarp tikrovės objektų, modifikuoja diskurso „realybę“. Tokia diskurso objektų santykių kaita atlieka retorinę funkciją ir yra realizuojama stiliaus figūromis. Taigi pagal paralogikos taisykles kuriami tropai ir figūros atspindi atvirkščius logikos dėsnius, juos paverčia negatyviais, t. y. paralogikos, dėsniais.

Figūrų bei logikos klaidų sąveiką nurodo ir terminologija. Iš klasikinės retorikos pozicijų į tropus galima žvelgti kaip į *akirologines* raiškos formas. Akirologija (gr. *akyros* + *logos* – neteisingas žodis) – lotynų kalboje atitinka ekvivalentą *impropriadictio* – „netinkama kalba“, t. y. kalba, kurioje vartojamos netinkamos raiškos priemonės. Graikų kalboje šis terminas vartotas žymėti tam, kas netinkama, neteisėta, pažeidžia įstatymus. Šie įstatymai – tai logikos taisyklės, logiško diskurso kūrimo principai [plg. Kliujevas 2001: 175].

Klasikinės figūrų apibrėžtys taip pat leidžia įžvelgti jų sąsają su logikos klaidomis, pavyzdžiui: metafora yra figūra, kurioje slypi prieštaravimas, katachrezėje – piktnaudžiavimas ir t. t. Stilistikos, retorikos studijose tropai ir figūros vadinami *lingvistinėmis anomalijomis*, *nukrypimu*, *piktnaudžiavimu*, *beprotybe*, *kalbos prievartavimu*. Tokie apibūdinimai atskleidžia stiliaus figūrų priklausymą ne logikos, o paralogikos sričiai. Vis dėlto, nors „neįmanoma ieškoti logikos ten, kur patys pasakymai priklauso paralogikos sričiai“, pabrėžtina, jog tai tik „logikos požiūriu klaidingi pasakymai, o stilistikos požiūriu tropas pripažįstamas kaip teikiantis tam tikrą konotaciją, papildomą informaciją, ir tokia jo vartosena priimtina“ [Koženiauskienė 2009: 252].

Stiliaus figūra kaip paralogizmas

Stiliaus figūros kaip paralogizmo samprata atveria galimybę analizuoti šias lingvistines anomalijas ne vien kaip stilistiškai žymėtus pasakymus. Figūros paveikiajame diskurse gali būti tiriamos kaip įvairias konotacijas slepiantis kodas, sąmoningos manipuliacijos adresato dėmesiu priemonės. Šios anomalijos ne visada atkreipia dėmesį savo išskirtinumu, tačiau net dėl dažno vartojimo praradusios ekspresyvumą, išblėsusios ar menkiau suprantamos jos praturtina diskursą naujais semantiniais atspalviais.

Kalbant apie figūrą kaip paralogizmą tikslinga įsivesti figūratyvaus *nuokrypio* terminą. Tai tam tikras standartas, kurio įvairūs kokybiniai ir kiekybiniai variantai funkcionuoja skirtinguose diskursuose. Ką apima nuokrypis? Netaisyklinga gramatika arba tartis taip pat yra nuokrypis, tačiau tokie atvejai vertinami kaip kalbinės raiškos nesėkmės, klaidos. Figūra stilistų paprastai apibūdinama kaip subtilus nukrypimas, tačiau ji neatmetama kaip absurdiška arba beprasmė, nes neatitikimas dažniausiai slypi turinio, ne formos lygmenyje (net ir priešingu atveju formos pokytis inspiruoja turinio korekciją).

E.F. McQairas ir D.G. Mike siūlo tam tikrą matmenį nuokrypiui matuoti ir identifikuoti – adresato *lūkesčius* [McQuarrie, Mick 1996: 427]. Retorinė figūra identifikuojama, kai minties išraiška neatitinka adresato lūkesčių. G. Genette teigimu, kiekviena figūra signalizuoja spragą. Kitaip tariant, figūratyvus diskursas pažeidžia adresato lūkesčius (jis gali būti perteklinis, redukuotas, užklupti staigiu minties „posūkiu“) ir atveria suvokimo spragą, kurios užpildymas pareikalauja iš adresato tam tikrų intelektinių pastangų [plačiau žr. Genette 1982].

Vadinasi, lūkestis, kaip nuokrypio matmuo, tiesiogiai sietinas su paralogizmo samprata: figūratyvi paralogika pažeidžia kiekvieno komunikacijos akto inspiruojamus jo dalyvių lūkesčius. Taip pat jis neprieštarauja klasikinei figūros, kaip normos pažeidėjos, apibrėžčiai.

Tačiau, kaip minėta, nuokrypis yra kintamas dydis. Kiekvienas komunikacijos akto dalyvis disponuoja tam tikrais lūkesčių *resursais*, kurių ribose nuokrypis gali varijuoti. Jei pažeidimas telpa į šiuos rėmus – adresatas priima jį kaip figūratyvų ir atitinkamai reaguoja, priešingu atveju – tektų konstatuoti komunikacijos nesėkmę. Kitaip tariant, jei nuokrypis pernelyg didelis – konstrukcija nebėra figūra.

Pažymėtina, jog figūratyvios struktūros funkcionuoja kaip sudėtingas sociokultūrinių ženklų ir reikšmių tinklas, todėl adresato lūkesčių resursai neatsiejami nuo diskurso pobūdžio ir aplinkybių, jų aprėptis skirtingose situacijose kinta [plg. McQuarrie, Mick 1996: 427]. Nepaisant to, jog figūratyvus ir loginis diskursai kuriami vadovaujantis tokiais pačiais principais, jie atlieka skirtingas funkcijas. Tropai ir figūros nėra vieno diskurso elemento pakeitimas kitu, jie susiję su giluminėmis mąstymo struktūromis. Logikos požiūriu figūratyvus diskursas yra klaidingas, nes tropų ir figūrų iš esmės yra neįmanoma „išversti“ į įprastinį loginį variantą. Ir atvirkščiai – loginės minčių sekos neįmanoma paversti tropu. Tropai grindžiami „plačios analogijos“ principu, t. y. neatsižvelgiant į realias vieno elemento galimybes pakeisti kitą elementą, o neįtikimumo, netikėtumo efektas vertintinas kaip viena iš tropams būdingų retorinių funkcijų. Galima tik sąlyginė reikšmės perkėlimo mechanizmų iliustracija, realizuojama „trečiąja“ kalba. Ši trečioji kalba – retorinis aprašymas, *metakalba*, galinti atskleisti kitų dviejų kalbų – logikos ir paralogikos – sąveiką [plg. Kliujevas 2001: 176].

Pavyzdžiui, banko kortelės reklamos teiginį *Tai saugumas, kuris keliauja su jumis po visą pasaulį* adresatas „išsiverčia“ atsižvelgdamas į diskurso pobūdį. Kitaip tariant, priima reklamos kalbos primetamas žaidimo taisykles, gerai suprasdamas, kad figūratyvus pasakymas pasirinktas vietoj tiesioginių teiginių *kortele naudotis saugu*, *ja galima atsiskaityti užsienyje* ir pnš. Negana to, figūroje užkoduotas daugiareikšmiškumas. Taigi figūratyvus diskursas provokuoja adresatą interpretuoti. Juolab, jog figūromis kuriamos charakteristikos tikslas toli gražu ne visada yra tikslesnis, aiškesnis, adresatui suprantamesnis objekto apibūdinimas. Ypač šitai pasakytina apie reklamą, kurios autoriai kuria informatyvaus diskurso imitaciją, tačiau užuot konkretizavę mintį, nukreipia adresato dėmesį į patį pasakymą, pavyzdžiui, išvardijimu (*Jame telpa viskas – Prancūzijos vynuogių aroma-*

tas, saulės spinduliai, vyno rūsių vėsa ir ypatinga ąžuolinių statinių paslaptis...) elipsės ir anadiplozės kombinacija (*Inžinerija – tai menas. Menas išnaudoti visas technikos galimybes ir, atrodo, neįmanomus dalykus paversti įmanomais*).

Taigi kaip lūkesčių pažeidėja kiekviena figūra turi bent vieną papildomą reikšmę, peržengiančią jos formalią apibrėžtį. Ją nusakyti galima taip: *žiūrėkite, aš pažeidžiau konvenciją – į tai būtina atkreipti dėmesį!* [McQuarrie, Mick 1996: 429]. Kitaip tariant, tai *signalinė reikšmė*. Figūra neigia signalizuoja adresatui atkreipti dėmesį į jos „vertimą“ ir inspiruoja tolesnį prasmės dešifravimo procesą.

Retoriai tvirtina, esą tinkamų figūrų pasirinkimas priklauso nuo konkretaus diskurso specifikos. Esminė paveikiojo diskurso aplinkybė, į kurią privalu atsižvelgti, – tikimybė, kad adresatas apskritai ignoruos pranešimą (ypač, jei tai reklama) arba neskirs jame pateiktai informacijai pakankamai dėmesio. Kaip jau minėta, gausus figūrų vartojimas paveikiuosiuose diskursuose suteikia pagrindo manyti, kad stiliaus figūros čia funkcionuoja kaip stimulai. Viena pagrindinių figūrų funkcijų – verbuoti potencialaus adresato dėmesį.

Kaip veikia šis verbavimo mechanizmas? Užsienio tyrėjų atlikti eksperimentai atskleidžia, jog figūratyvaus diskurso percepcija, t. y. gautos informacijos tvarkymas ir interpretavimas, įgalinantis atpažinti prasmingus objektus ar įvykius, reikalauja iš adresato didesnių pastangų [plg. Pashler 1998: 319–357]. Kadangi retorinė figūra yra tai, kas netikėta, specifinė raiškos forma, modifikuojanti įprastą minčių tėkmę, figūratyvaus diskurso suvokimas užtrunka ilgiau, todėl diskursas yra geriau įsimenamas. E.F. McQuarrie ir D. G. Mickas, atlikę retorinių figūrų įtakos reklamos įsiminimui tyrimą, pagrindžia, jog reklamų antraštės, kuriose vartojamos figūros, įsimenamos geriau [McQuarrie, Mick 1996: 424–438; McQuarrie, Mick 2009: 287–312]. Atlikus televizijos reklamų tyrimą, taip pat prieita prie išvados, jog adresatas pirmenybę teikia toms reklamoms, kuriose esama figūrų [Lodish, Abraham 1995: 125–139]. Taigi figūratyvus diskursas dėmesį užlaiko ilgiau nei nefigūratyvus *ceteris paribus*, t.y. esant identiškoms aplinkybėms.

Tiesa, kalbant apie diskurso įsimenamumą, atkreiptinas dėmesys, kad negali būti dedamas lygybės ženklas tarp tropų ir retorinių figūrų. Jų kuriamam paveikumui būdingi ir kiekybiniai, ir kokybiniai skirtumai. Retorinių figūrų ir tropų nuokrypis yra skirtingos prigimties ir laipsnio. Esminis skirtumas: tropai – žodžio arba žodžių junginio reikšmių variacijos; figūros –

fundamentalių sintaksinių struktūrų variacijos, taigi ir sintaksinių logikos dėsnių iškraipymas. Kaip pastebi E. Kliujevas, vienos figūros imituoja loginę minties seką, bet už demonstratyviai organizuotos sintaksinės struktūros slypi semantinis chaosas; kitos – atkreipia dėmesį, šiurkščiai laužydamos sintaksės taisykles, tačiau, nepaisant to, išlaiko pakankamai nuoseklią prasminę raišką [Kliujevas 2001: 180].

E.F. McQuarrie ir D.G. Mickas, ištyrę retorinių figūrų paveikumą reklamos tekste, teigia, jog retorinių tropų poveikis reklamoje didesnis nei kitų figūrų. Daroma prielaida, jog teiginys su figūra perkeltinės reikšmės gali ir neturėti, todėl yra lengviau ir greičiau suvokiamas. Dešifruoti tropo implikuojamą reikšmę yra sudėtingiau, šis procesas reikalauja daugiau pastangų [McQuarrie, Mick 1996: 424–425].

Galima daryti prielaidą, jog figūros paveikesnės paprastesnės struktūros, lakoniškų pranešimų įsiminimui, tropai efektyviau funkcionuoja sudėtingesnėse komunikacijos formose, pavyzdžiui, televizijos reklamose. Tačiau pagrįsti šiai prielaidai reikalingi išsamesni, platesni figūratyvių diskursų tyrimai.

Baigiamosios pastabos

Žinoma, vadinti stiliaus figūras retoriniais argumentais, persvazijos pagrindu – pernelyg kategoriška, tačiau jų vaidmuo retorinės persvazijos procese nenuginčijamas. Jį gerai iliustruoja aforizmu tapęs palyginimas: „Argumentas yra vinis, o figūra – būdas ją įkalti“ [Buckley 2006: 129].

Sumaniai pavartotos figūros nuosekliai įsilieja į diskursą, tapdamos loginės ir emocinės argumentacijos dalimi. Neignoruotina ir estetinė figūratyvaus diskurso funkcija. Tiesa, estetiškumo nederėtų suprasti vien kaip kalbos dekoro: nors estetiškumas kuria įspūdį, praturtina raišką, prisodrina diskursą vaizdumo, tačiau pirmiausia grindžiamas dalyko ir žodžio atitikmens kriterijumi. Kitaip tariant, figūros padeda kurti tai, ką Bartas vadina „teksto malonumu“ (pranc. *Le Plaisir du texte*).

LITERATŪRA

Баранов, А. Н. *Лингвистическая экспертиза текста*. – Москва: Издательство «Флинта», издательство «Наука», 2007.

Buckley, I. *Retorikos tradicija XIX amžiaus lietuvių literatūroje*. – Vilnius: Versus Aureus, 2006.

Genette, G. *Figures of Literary Discourse*. – NewYork: Columbia UP, 1982.

Koženiauskienė, R. *Juridinė retorika*. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.

Koženiauskienė, R. Tropų fenomenas ginčytino teksto ekspertizėse. In: *Žmogus ir žodis, 11, 2009*, 52–60 p.

Lodish, L., Abraham, M., Kalmenson, S., Livelsberger, J. How TV advertising works: a meta–analysis of 389 real world split cable TV advertising experiments. In: *Journal of Marketing Research, 32, 1995*, 125–139 p.

McQuarrie, E.F., Mick, D.G. Figures of Rhetoric in Advertising Language. In: *Journal of Consumer Research, 22 (4), 1996*, 424–438 p.

McQuarrie, E.F., Mick, D.G. A laboratory study of the effect of verbal rhetoric versus repetition when consumers are not directed to process advertising. In: *Journal of Advertising, 2, 2009*, 287–312 p.

Pashler H. E., 1998, *The Psychology of Attention*. – Cambridge, MA: The MIT Press.

Клюев, Е. В. *Риторика (Инвенция. Диспозиция. Элокуция): Учебное пособие для вузов.* – Москва: Издательство ПРИОР, 2001.

Larisa IĻJINSKA, Marina PLATONOVA,
Oksana SAMUILOVA, Tatjana SMIRNOVA
(Institute of Applied Linguistics, Riga Technical University)

Rhetorical Strategies in the Contemporary Professional Text

Summary

Rhetorical Strategies in the Contemporary Professional Text

Contemporary special texts are characterised by the growing complexity of their information structure and reliance on the prior knowledge (degree of intertextuality). Special texts are becoming more hybrid as, apart from their traditional structure and the presence of technical terms, they are also characterised by the application of rhetorical strategies typical of other genres.

To interpret the information encoded in special texts, a reader should not only possess certain background knowledge in a particular field to understand the meaning of special terms, but also be able to decode additional information communicated by various rhetorical strategies, including stylistic devices.

The approaches of information theory, genre analysis and pragmatic analysis are integrated in the article in order to analyse the stylistic devices characteristic of different genres and to illustrate how they contribute to meaning representation in the context of professional communication.

Key words: *information structure, special text, professional communication, intertextuality, rhetorical strategy, genre analysis*

Kopsavilkums

Retoriskas stratēģijas mūsdienu profesionālajos tekstos

Mūsdienu speciālie teksti kļūst arvien sarežģītāki (pēc informācijas struktūras) un neviendabīgāki (pēc informācijas izklāstījuma), tā rezultātā pieaug atkarība no teksta izpratnei nepieciešamajām priekšzināšanām (intertekstualitātes pakāpe). Turklāt neatkarīgi no tradicionālo tekstveides principu ievērošanas un tehnisko terminu lietošanas speciālo tekstu struktūra mainās, tiem piemīt vairākas funkcijas, kā arī paplašinās tajos izmantoto valodas izteiksmes līdzekļu klāsts. Tādējādi notiek dažādiem žanriem un stiliem piemītošo īpatnību transpozīcija (no viena žanra vai stila citā), kas vainagojas ar vairāku, citu žanru tekstiem raksturīgu, retorisku stratēģiju pielietojumu.

Tas nozīmē, lai pilnvērtīgi saprastu specialajā tekstā izklāstīto informāciju, lasītājam jābūt ne tikai priekšzināšanām izvēlētajā tehniskajā jomā, kuras ir nepieciešamas lietoto terminu nozīmes interpretācijai, bet arī jābūt spējīgam atšifrēt tekstā iekodēto papildinformāciju, kas ir izteikta, lietojot dažādas retoriskās stratēģijas, tai skaitā stilistiskos paņēmienus.

Informācijas teorijas, žanra analīzes un pragmatiskās analīzes metodes tiek integrētas, lai ne vien noteiktu stilistiskos paņēmienus, kuri ir raksturīgi dažādiem literārās un neliterārās valodas žanriem, bet arī lai ilustrētu, kā izmantotie paņēmieni, aktivizējot dažādus leksiskos slāņus, veicina nozīmes attēlošanu profesionālās saziņas kontekstā.

Atslēgas vārdi: *informācijas struktūra, speciālais teksts, profesionālā saziņa, intertekstualitāte, retoriska stratēģija, žanru analīze*

*

Introduction

Contemporary special texts are characterised by the growing complexity of their information structure, growing information density and reliance on the prior knowledge. The increased degree of intertextuality of special texts influences their language, structure, style, genre and register. Moreover, they are becoming more and more hybrid as, apart from their traditional structure, the elements of formal style, the presence of technical terms, they are also characterised by the application of rhetorical strategies typical of other genres. Special texts include stylistic devices and expressive means, such as metaphors, personifications, metonymy, and allusions.

The majority of special or professional texts are organised according to a definite set of conventions that facilitate the communication and interpretation of the information presented. The changes in the traditional conventions of the genres of professional communication are initiated by the tendency of the text producers to make the process of knowledge exchange more expressive, in such a way expanding the range of functions performed by special texts. The article investigates the rhetorical elements which get more frequently used in the production of special texts.

Integrating the approaches of information theory, genre analysis and pragmatic analysis, special texts are analysed in order to determine the features, which are characteristic of other literary and non-literary genres, and how these features contribute to meaning representation in the context of professional interaction.

The text from the field of Architecture "Travels into the History of Architecture" by Robert Harbison [2009] has been chosen as the medium

to study the processes of hybridisation of the genres in professional interaction.

Information Structure and Intertextuality

There are different views on the nature of information in general and information structure in particular [e.g. Fiske 1990; Dik 1997; Breul 2004]. Dik [1997: 10] points out that "*…the term 'information' is not meant to be restricted to cognitive knowledge, but includes any possible item which is somehow present in the mental world of individuals, including their preconceptions and prejudices*". He focuses on pragmatic information, which is defined as the full body of knowledge, beliefs, assumptions, opinions, and feelings available to an individual at any point in the communicative interaction.

Breul maintains that information structure is of dual nature. On the one hand, it represents the communicator's assumptions about certain aspects of the mental state of the addressee(s) and, on the other hand, it reflects certain aspects of the communicator's aims with respect to how the addressee's mental state is to be manipulated by the utterance [cf. Breul 2004: 75–76].

Schwabe and Winkler [2007: 1] provide the following definition of information structure, "*The term Information Structure (IS) refers since Halliday (1967) to the linguistic encoding of notions such as focus versus background and topic versus comment, which are used to describe the information flow with respect to discourse-givenness and states of activation*".

Thus, information structure is analysed in terms of three basic concepts, namely, *focus vs. background, topic vs. comment,* and *given vs. new* [cf. Zimmermann, Féry, 2009: 2]. Within the framework of the present article the main focus is placed on the analysis of the latter dichotomy, which is interpreted as shared knowledge. **Given** is the information that is already familiar to the reader, whereas **new** information is believed by the author of the text to be unknown to the reader [cf. Clark and Haviland 1977: 4; Brown 1983: 154].

Contemporary special texts are characterised by the growing complexity of their information structure determined by the interaction of the new and given information, which is always based on the knowledge of prior texts. Thus, it may be maintained that contemporary special texts are characterised by the increased degree of intertextuality.

Any comprehensive analysis of a special text and its information structure should be performed taking into consideration the intertextual perspective, as, according to Fairclough, "*…intertextual analysis […] draws attention to how texts can transform […] social and historical resources, how texts may 're-accentuate' genres, how genres (discourses, narratives, registers) may be mixed in texts*" [Fairclough 2002: 184]. The assignment of a text to a genre provides the interpreter of the text with a key intertextual framework [cf. Chandler 2013].

The attempts to integrate the methods of linguistic analysis with the concepts of information theory such as information, message, code, communication, channel, encoding, decoding, feedback were undertaken by Riffaterre in the middle of the 20th century. The term "decoding stylistics" introduced by Riffaterre implies that he concentrated on the receiver (decoder) [cf. in Arnold (Арнольд) 1981, authors' translation].

In order to communicate successfully, the participants (a sender and a receiver of the message) should 'speak the same language' or 'share a code' [cf. Barthes 1964]. Usually the appropriate codes are determined by different contextual and intertextual cues characteristic of a certain genre. However, the genres of the contemporary special texts change under the influence of the growing degree of intertextuality and information density. Juvan argues, "*Intertextuality transforms … structure, language, themes, and functions (of the genres), places them in relationships with other literary and non-literary genres and thus moves them around the genre repertoire of the social discourse*" [Juvan 2005: 10–11].

The term **genre** has been traditionally used to denote various styles of literary discourse (novels, sonnets, poems, etc.). Later, in functional linguistics the term **genre** has been used to denote different types of communicative events [Swales 1990; Bhatia 1993]. Thus, today genres are discussed not only in terms of their form, but also in terms of function and purpose of the text. If several texts share the same communicative purpose, they can be classified as belonging to the same genre.

Hyland [2002], in turn, defines genre as a linguistic realisation of structured communicative events in specific discourse communities, participants of which share communicative purposes and have common understanding of acceptable structural conventions of genres, for example, books, articles, manuals, etc. The texts used in particular professional environments have definite characteristics that distinguish them from other texts belonging to other discourses. However, at present the characteristics of genres

defined by the rules and conventions of the scientific and technical discourse are not so strict due to the tendency for hybridisation of special texts at different levels, e.g. field, genre, and register. The contemporary special texts, apart from their traditional rules and conventions, are also characterised by the rhetorical strategies typical of other genres, for example, the application of stylistic devices and expressive means.

Thus, the analysis of a contemporary special text should be conducted taking into consideration not only its information structure, but also the ways how the information is realized (pragmatic aspect) and interpreted (cognitive aspect) by participants in the professional communication.

Rhetorical Aspects of Meaning Representation in Special Texts

In the presents article the approaches of information theory, genre analysis, and pragmatic analysis are integrated to analyse special texts in order to identify the manifestations of other literary and non-literary genres and to demonstrate how they contribute to meaning representation in the context of professional interaction.

One of the rhetorical strategies that is getting more and more extensively used in special texts is the application of stylistic devices such as allusion, metaphor, personification, metonymy, and simile. Within the framework of the present article the examples that illustrate manifestations of genre hybridity most vividly are analysed.

Allusion as a form of intertextual reference can be interpreted only if the sender and the recipient possess common background knowledge, i.e. the process of decoding of new information is determined by the degree to which the given information is shared by the participants of communication. For instance, in (1) the author of the text established the allusive reference quoting the poem "Auguries of Innocence" by William Blake (1803) without even mentioning the author.

(1) So the believer in this method is particularly unfit to write a history, aspiring, as he does, to see '**a world in a grain of sand and heaven in a wild flower**'. In this mode of vision all times are simultaneous, and all works of art have their homes in the mind, not in everyday places or spaces [Harbison 2009: 8].

Thus, the author implies that the potential reader will not only identify the source, but will also decode the meaning represented by the quote, and hence the intended associations and images will be triggered.

In the next example, the author alludes to a Biblical image of **behemoth** [OED] to describe the building of the church at Brockhampton in Herefordshire built by Lethaby as a large, ugly, clumsy structure lacking aesthetic value, and to contrast it to large yet elegant and graceful buildings of Gaudi.

(2) At this single point the comparison with Gaudi in Barcelona is very close and might cause one to speculate that in order to build such a behemoth Lethaby needed to be more of a fanatic [Harbison 2009: 214].

Example (3) illustrates the application of numerous stylistic devices such as allusion, simile, and personification. The text under discussion has a complicated information structure and thus establishes the reference to several semiotic systems simultaneously, i.e. the potential reader is supposed to be aware not only of the technical architectural concepts (pediment, frame), but also of the imagery of Greek mythology.

(3) The temple of Artemis on Corfu was purposely destroyed at an early date, but is generally regarded as the first stone temple. Only fragments survive, most notably a reconstructed pediment in the Corfu museum. […] The whole space is dominated by a contorted representation of a Gorgon whose head overlaps the frame. She is the formulaic guardian, threatening all who approach [Harbison 2009: 38].

Comprehension of the given extract may be ensured only if the recipient decodes new information in terms of the existing knowledge not only about the characters of Greek myths (Artemis, Gorgon), but also about their roles in mythological narratives.

Example (4) presents an extended metaphor which can be comprehended only under condition of familiarity with the object described. The image of the Eiffel tower is personified, thus presenting a new insight on the famous monument.

(4) A crucial step in admitting the new materials to aesthetic respectability occurs with Eiffel's design for a monumental marker for the Paris Exposition of 1889. His skeletal iron tower, which did nothing to clothe and little to prettify itself, caused shock and consternation but quickly imprinted itself as an unforgettable icon [Harbison 2009: 220].

It may be argued that the author quite ironically describes the tower, at the same time recognising its iconic status and cultural significance.

Irony as a rhetorical strategy is characteristic of a limited range of genres, and traditionally is not used in professional texts.

The analysis of the text under discussion illustrates that the rhetorical strategies used in special texts promote hybridization of professional texts in terms of style and genre, in such a way making their information structure even more complicated.

Conclusions

Decoding of the information encoded in modern special texts may potentially pose a challenge due to several reasons such as complexity of information structure, blurring of the boundaries between the genres, and presence of culture specific intertextual references.

Using intertextual references, the author intentionally and at times unintentionally creates certain meanings to communicate the desired information and to affect the perception of this information by the recipient.

To interpret the information encoded in special texts, a reader should not only possess certain background knowledge in a particular field to understand the meaning of special terms, but also be able to decode additional information communicated by various rhetorical strategies, including stylistic devices.

LITERATURE

Barthes, R. *Essais critiques*. – Paris: Seuil, 1964.

Bhatia, V.K. *Analysing Genre: Language Use in Professional Settings*. – London: Longman, 1993.

Breul, C. *Focus Structure in Generative Grammar: An Integrated Syntactic, Semantic, and International Approach*. – Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2004.

Brown, G. *Discourse Analysis*. – UK: Cambridge University Press, 1983.

Chandler, D. *Semiotics for Beginners*, 2013. Available: http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/semiotic.html.

Clark, H. H., Haviland, S. E. Comprehension and the Given-new Contract. In: R.O. Freedle (Ed.), *Discourse Production and Comprehension*. – N.J.: Ablex Publishing, 1977.

Coupland (Eds.) *The Discourse Reader*. – USA and Canada: Routledge, 2002, p. 183–211.

Dik, S. *The Theory of Functional Grammar. Part 1: The Structure of the Clause*. – Berlin: Mouton de Gruyter, 1997.

Fairclough, N. Linguistic and Intertextual Analysis within Discourse Analysis. In: A. Jaworski & N. Harbison, R. *Travels into the History of Architecture*. – UK: Reaktion Books Ltd, 2009.

Fiske, J. *Introduction into Communication Studies*. – UK: Routledge, 1990.

Hyland, K. Genre, Language, Context and Literacy. Annual Review of Applied Linguistics, 22. Available: http://dx.doi.org/10.1017/S0267190502000065

Juvan, M. *Generic Identity and Intertextuality*. Available: http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol7/iss1/4.

Schwabe, K., Winkler, S. *On Information Structure, Meaning and Form: Generalization Across Languages*. – Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2007.

Swales, J.M. *Genre Analysis. English in Academic and Research Settings*. – Cambridge etc.: Cambridge University Press, 1990.

Zimmerman, M., Féry, C. *Information Structure: Theoretical, Typological, and Experimental Perspectives*. – New York: Oxford University Press, 2007.

Арнольд, И. *Стилистика декодирования*. – Москва: Просвещение, 1981.

OED. *Online Etymology Dictionary*. Available: http://www.etymonline.com/index.php?term=behemoth

Nataļja JUNDINA
(Daugavpils Universitāte)

Fremdsprachige Elemente in den Werken der deutschbaltischen Autoren (am Beispiel der Werke von Werner Bergengruen)

Summary
Borrowed Elements in the Works of German-Baltic Authors

Werner Bergengruen is a Baltic German who was born in 1892 in Riga, left it in 1903 due to political events of the time, and remained committed to his birthplace for the rest of his life. Many of his stories are about the life in the Russian Empire, Latvia being a part of it in those times. One of them, "Poplavkin", is a life story of a Russian employee working in Alaska, dreaming to bring his wife there and live a quiet and happy family life. All characters of the story are Russian people speaking Russian and observing traditions of their motherland in this faraway place. Werner Bergengruen tried to present this atmosphere created by Russian speakers with the help of linguistic means, which resulted in using a range of Russian expressions in the text written in German. For example, the characters of the story address each other by given and patronymic names, which is characteristic of the Russian language.

Key words: *borrowed elements, belles-lettres style, text, pragmatics*

*

Werner Max Oskar Paul Bergengruen, ein deutsch-baltischer Schriftsteller, ist 1892 in Riga, Livland, geboren, gestorben 1964 in Baden-Baden. Werner Bergengruen wurde als Sohn des deutsch-baltischen Arztes Paul Bergengruen, schwedischer Abstammung und Angehöriger der aristokratischen Oberschicht, und seiner Frau Helene von Boetticher geboren.

Zur Schulausbildung wurde der Junge von seinem Vater wegen der Russifizierungspolitik des Zarenreiches im Baltikum nach Deutschland geschickt. Bergengruen besuchte ein Gymnasium in Lübeck. Später studierte er Germanistik, Jura, Geschichte und Theologie in Marburg, München und Berlin, ohne einen regulären Abschluss zu machen.

Dann trifft ihn der Ausbruch des Ersten Weltkrieges. Während des Krieges, von 1914 bis 1918, war er als Freiwilliger des deutschen Heeres im Baltikum im Einsatz, danach 1919 als Angehöriger der Baltischen Landes-

wehr, die gegen die Rote Armee kämpfte. In der Baltischen Landeswehr erreichte er den Offiziersdienstgrad. So musste Werner Bergengruen, ehemals sesshafter deutscher Balte, unter Druck der politischen Verhältnisse seine Heimat verlassen. Er blieb aber dennoch mit seiner alten Heimat zeitlebens verbunden. Auch die Tochter Werner Bergengruens schreibt vom Baltikum als der verlorenen Heimat ihres Vaters.

Nach dem Krieg war er beruflich als Journalist tätig und ging 1922 nach Berlin, wo er Leiter der Zeitschrift „Ost-Informationen" wurde. Werner Bergengruen wurde nach 1933 zu einem der wichtigsten Vertreter der „inneren Emigration". Aus kulturkonservativer, christlich-humanistischer Haltung lehnte er den Nationalsozialismus entschieden ab. Er wurde wegen seiner Gesinnungen aus der Reichsschrifttumskammer ausgeschlossen, durfte jedoch mit Sondergenehmigungen publizieren. Nach dem Zweiten Weltkrieg erreichten Bergengruens Werke hohe Auflagen und wurden in viele Sprachen übersetzt [vgl. Literaturlexikon. Autoren und Werke deutscher Sprache 1988: 436–437; vgl. Kopelke 1992: 2; vgl. Schütze 2012: 99].

Mit dem wiedererwachten Interesse an den Autoren der „inneren Emigration" erfreut sich auch das Werk Bergengruens heute wieder einer stärkeren Wahrnehmung, wozu Werner Bergengruens Gesellschaft mit ihrem Periodikum „Bergengrueniana" beiträgt.

In dem Erzählband „Von baltischer Reiselust" beschreibt Werner Bergengruen Reisen, die aus Baltikum und Russland in unterschiedliche Länder und Städte unternommen wurden. Livland und Kurland zählten zum Russischen Kaiserreich. L. Hackelsberger schreibt über solche Reisen Folgendes: Reisen damals waren selten. Bis 1867 gab es Reisen in staatlichem Auftrag aus St. Petersburg in die russischen Kolonien von Alaska, mit denen auch baltische Beamte, Kaufleute und Offiziere betraut wurden. Und aus Riga oder Reval brach man auf, um die deutsche Schule in Lübeck zu besuchen oder um die Verwandtschaft in Dresden zu sehen. Um 1820 fuhr man noch zu Schiff von Riga über Kopenhagen nach Hamburg und von dort weiter ins Sächsische. Trotzdem war man „weltläufig". In der „Düna-Zeitung" aus Riga konnte man politische Mitteilungen lesen, man hörte vom großen alten Kulturstaat England, man erschrak über den russisch-japanischen Krieg, an dem die Balten als russische Untertanen teilnehmen mussten, man erlebte schmerzlich den Ausbruch des Ersten Weltkrieges mit [vgl. Hackelsberger 2003: 193–195].

Im schon erwähnten Buch „Von baltischer Reiselust" ist die Novelle „Poplawkin" die größte – 50 Seiten. „Poplawkin" ist den Ereignissen aus

der zweiten Hälfte des 19. Jhs. gewidmet. In der Novelle wird die Reise nach Alaska des russischen Beamten Poplavkin und sein Leben auf Alaska beschrieben. Die nordamerikanische Halbinsel Alaska hat bis zum Jahre 1867 dem russischen Kaiserreich gehört.

Der Inhalt dieser Novelle sieht, kurz gefasst, so aus: Im Zentrum der Geschehnisse steht der Staatsbeamte Wassilij Borissowitsch Poplawkin, der in einer russischen Stadt lebte und in der Vermessungsabteilung diente. Er hat als Sonderling gegolten, besonders bei den Frauen. Er erschien auch sich selbst lächerlich und meinte, er passe nicht in diese Welt. Deshalb meldete er sich zum Dienst in den russischen Kolonien von Nordamerika – diese lagen nun wirklich nicht in der Welt. Damals gab es keine richtige Verbindung zu Alaska – es gab noch keinen Weltverkehr, keine sibirische Bahn, keinen Suezkanal und kein Unterseekabel. Nur eine Schiffsfahrt war eine begrenzte Zeit (wegen des Treibeises) zum amerikanischen Festland möglich.

So ist Wassilij Borissowitsch Poplawkin nach Alaska gekommen und hat Wurzeln in der Stadt Nowo-Archangelsk geschlagen. Nowo-Archangelsk war damals ein winziger Festungs-, Handels- und Hafenort, dem die Amerikaner später seinen alten Indianernamen Sitka wiedergegeben haben. In Nowo-Archangelsk gab es ein hölzernes Gouvernementpalais, es gab Schnee, Behörden, Militär, es gab die Angestellten der Russisch-Amerikanischen Handelscompagnie, niedrige Holzhäuser, ein paar jämmerliche Kramläden, Fisch- und Pelzgeruch und einen Klub, in dem viel getrunken und hoch gespielt wurde. Und in dieser Stadt verrichtete Poplawkin seinen Dienst.

Die Jahre gingen, er war geschätzt und geachtet und hatte schon graue Haare, als er nach vielen Jahren einen Heimaturlaub beantragte. In den Urlaub reiste Poplawkin mit reichlichen Geldmitteln ab, kräftigte sich in kaukasischen Heilbädern, besuchte in unterschiedlichen Städten fremd gewordene Verwandte und alt gewordene Bekannte. Das letzte Ziel war St. Petersburg, wo er an einem Ball Darja Trofimowna Schustowa, ein schönes Mädchen von 20 Jahren kennen gelernt hatte. Sie war blutjung, schlank und bildschön. Er hat mit diesem Mädchen gesprochen, getanzt und sie hat ihn völlig bezaubert. Er hat ihr viel von Alaska erzählt, sie hat anmutig gelächelt.

Nach Nowo-Archangelsk zurückgekommen, hat Poplawkin verstanden, dass er sich in Darja Trofimowna verliebt hat. Sie ging ihm nicht aus dem Sinn. Er beschloss, an sie zu schreiben. Das war nicht leicht. Alaska lag zu weit von St. Petersburg. Er hat seinen Bekannten in St. Petersburg gebeten, ihm die Adresse von Darja Trofimowna zu schicken. Seine Bitte musste er

zweimal wiederholen, denn die Postgelegenheiten nach Alaska waren selten. Endlich hat er das Briefchen mit ersehnter Adresse bekommen. Er war glücklich, bekreuzigte sich vor dem Heiligenbild, küsste den Brief wie eine Kostbarkeit. Kurz danach hat er an Darja Trofimowna einen Brief mit der Liebeserklärung und dem Heiratsantrag geschrieben. Mit Ungeduld wartete er auf ihre Antwort. Irgendwie haben alle in Nowo-Archangelsk bald erfahren, dass er das schönste Mädchen von St. Petersburg heiratet.

Eines Tages kam der Brief aus Petersburg. In diesem Brief hat sich Darja Trofimowna bereit erklärt, Poplawkin als ihren Ehemann zu ehren und zu lieben. Nun wollte sie ihre Möbel verkaufen und das Haus an einen verlässlichen Mieter vermieten. Wiederum musste Poplawkin warten, bis das Schiff aus Russland kommt. Endlich war der Augenblick gekommen, als das Schiff seine Braut brachte. Poplawkin lief aufgeregt umher, sprach mit dem Kapitän, der bestätigte, dass Fräulein Schustowa in der Passagierliste steht. Poplawkin aber konnte Darja Trofimowna auf dem Schiff nicht finden. Da fragte eine Frauenstimme, ob er jemanden sucht. Ich suche Fräulein Schustowa, antwortete Poplawkin. Die Dame sagte, dass sie es ist und streckte ihm die Hand entgegen. Poplawkin war entsetzt, denn das war keine Darja Trofimowna, vor sich sah er eine ältliche, zur Korpulenz neigende Dame, die er vorher nie gesehen hatte.

Nach einem langen Gespräch in der Ecke einer großen Passagierkajüte hat sich Folgendes herausgestellt: Die junge Darja Trofimowna Schustowa kam nach der Sitte der damaligen Zeit nicht unbegleitet zu jenem Tanzabend, sondern mit ihrer Patentante, die auch Darja Trofimovna Schustowa hieß, beide waren Namensschwestern. Als der Brief von Poplawkin kam, hieß das junge Mädchen nicht mehr Schustowa, sondern Difirambowa, denn inzwischen hat sie einen Holzhändler aus Orlow Difirambow geheiratet. Und der Brief war von der Tante geöffnet und gelesen. So ist dieser schreckliche Fehler entstanden.

Diese andere Darja Trofimowna hat nie in ihrem Leben einen Mann geliebt und hatte sich schon damit abgefunden, dass sie ihr Leben lang einsam bleibt. Aber Poplawkins gute herzliche Augen, sein Brief haben ihr Hoffnung gegeben, ihr Leben wird sich verändern. Und jetzt versteht sie, dass er auf eine andere gewartet hat. Was war zu machen? Umkehren? Als Verschmähte nach Petersburg zurückkommen? Sie versteht doch, dass sie zurück muss, aber das nächste Schiff geht nicht bald ab. Das hängt von vielen Faktoren ab – von der Ausbeute an Pelztieren und an Fischen, vom Treibeis usw. Sie weinten beide und beschlossen, dass Darja Trofimowna

hier bis zum nächsten Schiff bleibt und im Haus des Bekannten von Poplawkin Pamfilij Feofanowitsch Aristarchow inzwischen wohnt. So haben sie auch getan. Sie gingen oft zusammen in die Kirche, machten Visiten, dabei waren beide stumm und unglücklich.

Da Darja Trofimowna recht gute französische Kenntnisse hatte und gut Klavier spielte, hat man ihr Arbeit in einem reichen Haus angeboten. Und Darja Trofimowna war bereit, dieses Angebot zu akzeptieren. Aber kurz davor ist Wassilj Borissowitsch Poplawkin gekommen und hat fest gesagt, dass sie heiraten, dass er schon die Trauung bestellt hat. So fand diese Geschichte ein glückliches Ende.

„Poplavkin" stellt nicht nur eine hinreißende Lektüre dar, sondern auch interessantes Objekt der linguistischen Analyse, denn in diesem Text finden sich zahlreiche fremdsprachige Einflüsse, vor allem russische.

Beim Lesen dieser Geschichte fällt auf, wie respekt- und liebevoll Werner Bergengruen über seine Helden schreibt. Er schildert sie als gutherzige, ruhige und bescheidene Menschen. Diese Menschen besitzen keine Durchsetzungskraft, sie sind ein bisschen merkwürdig und zurückhaltend, aber dabei feinfühlig, treu und intelligent. Man könnte sagen, das ist eine liebenswürdige Darstellung der russischen Menschen. Und dafür gibt es eine Erklärung. Die Tochter Bergengruens schreibt, dass ihr Vater häufig für seine Geschichten einen Blick auf die dem Baltikum benachbarten osteuropäischen Länder warf, in denen er häufig seine Stoffe angesiedelt hat, nämlich auf Ungarn, auf Polen, auf Litauen, auf Weißrussland und Russland. Der Vorliebe für diese Regionen entspricht seine generelle Liebe zum osteuropäischen Geschichtsraum, den weiten Landschaften und zur Mentalität seiner Bewohner. Stichwortartig könnte man von einer Russophilie Bergengruens sprechen. Werner Bergengruen selbst hat dazu gesagt, dass er keinen Tropfen russischen Blutes in sich hat, nur deutsches und – aus entfernten Zeiten – schwedisches. Aber einen russischen Seelenbestandteil kann er nicht ableugnen. Manches hat er nicht mit der Mutter-, sondern mit der Ammenmilch eingesogen. Seine Amme war eine Russin [vgl. Schütze 2012: 99–100].

Die Protagonisten der Geschichte „Poplawkin" stammen aus der Oberschicht, sie sind keine Bauern, Kaufleute, Muschik oder Bedienungspersonal. Sie gehören wenn auch nicht zu dem reichsten, doch Adel. Über solche Menschen schreibt Bergengruen in einer sehr höflichen Manier, er nennt sie *Darja Trofimowna Schustowa, Darja Trofimowna Difirambowa, Wassilij Borissowitsch Poplawkin, Pamfilij Feofanowitsch Aristarchow*.

In dem Brief an junge Darja Trofimowna redet Polawkin seine Geliebte noch ehrenvoller an – *Hochgeachtete Darja Trofimowna*, *hochgeschätzte Darja Trofimowna*, *verehrte Darja Trofimowna*, *allerverehrteste Darja Trofimowna*.

Der Autor gebraucht in der Novelle vorwiegend höfliche Anredeformen und auch Personenbezeichnungen, die eine folgende Struktur haben: **Vorname + Vatersname + (nicht immer) Nachname/Familienname. Der Vatersname** wird anders als **Patronym** bezeichnet, das ist ein Name, der angibt, wie der Vater des Namenträgers mit Vornamen heißt.

„Der russische Personenname besteht aus drei Namensteilen Vornamen, Patromym und Familiennamen […] Die Verwendung des Patronyms gilt als ehrerweisend. Das Patronym wird nach festen Konventionen aus dem Vornamen des Vaters und der Hinzufügung eines Suffixes gebildet, unterscheidet sich aber je nach Geschlecht des Trägers. Alle Söhne von Männern mit Vornamen Nikolai heißen Nikolajewitsch, alle Töchter – Nikolajewna“ (Liesbach: 34).

Diese dreiteilige Struktur gilt als eine typisch russische höfliche Anredeform. Mit solchen Anreden wird der offizielle Charakter der Interaktion betont. *„Die typische russische Anredeform in Institutionen (Schule, Uni, Kindergarten), unter Bekannten und Unbekannten ... ist ... Vorname + Vatersname“* [Jakovleva 2004: 216]. Aber die funktionale Palette solcher Anreden ist bedeutend breiter, das ist nicht nur Höflichkeit, das ist auch Ehrerbietung, Respekt, manchmal auch Entfremdung. J. Jakovleva erwähnt in ihrer Arbeit „Deutsche und russische Gespräche“ den Ausdruck „Höflichkeitsharmonie“, sie schreibt: *„Es ist manchmal wirklich nicht einfach, die Höflichkeitsharmonie durch die richtige Form zu schaffen*“ [Jakovleva 2004: 204]. In der Novelle „Poplawkin“ ist der Gebrauch der Anredestruktur „**Vorname + Vatersname**“ Ausdruck der gegenseitigen Sympathie und Ehrerbietung der Helden, damit zeigen die handelnden Personen gutes Verhalten zueinander, warme Gefühle, auf keinen Fall Feindseligkeit oder Distanz. Durch die Verwendung der passenden Anredeformen ist Höflichkeitsharmonie in dieser Novelle erzielt worden. Werner Bergengruen gebraucht **Vatersnamen** sehr häufig, auf 50 Seiten der Novelle wurden sie etwa 100 Mal festgestellt. Diese Gebrauchsfrequenz zeugt von dem absichtlichen Einsatz solcher Strukturen, sie stellen nationale russische Anredespezifik dar und entsprechen gleichzeitig der inneren Einstellung von Bergengruen zu seinen Helden.

Hinter der Anrede mit **Vatersnamen** steckt eigentlich die Anrede „Sie“. *„Die Verwendung von Sie/Vy im Russischen hat, unter westlichem Einfluss,*

ihren Beginn in der Zeit … von Peter I, in der diplomatischen Korrespondenz. Die Verwendung dieser höflichen Anredeform verbreitet sich zwischen der Mitte des 18. Jhs. bis Anfang des 19. Jhs. unter französischem Einfluss" [Jakovleva 2004: 210]. Auch den Gebrauch des Familiennamens ist Peter dem Ersten zu verdanken – „*Es war Peter der Große, der im 18. Jh. einen Familiennamen nach westlichem Vorbild zunächst für den Adel verbindlich macht. Heute ist der Familienname fester und vererbbarer Teil des russischen Personennamens. Wie das Patronym weist auch der Familienname geschlechtsspezifische Endungen auf*" [Liesbach 2011: 34].

Der Einfluss des Russischen offenbart sich in der Novelle „Polawkin" unter Anderem im häufigen Gebrauch von **Vatersnamen**. Die **Vatersnamen** illustrieren gut die These, die B. Liesbach formuliert hat: „*Die Struktur und Funktion von Personennamen unterscheiden sich in den verschiedenen Kultur- und Sprachräumen*" (Liesbach: 30). „*Russische Vor- und Familiennamen haben eine direkte Entsprechung in westlichen Personennamen, aber russische Patronyme nicht*" [Liesbach 2011: 34].

Der **Vatersname** signalisiert im Text das russische Kolorit, ist mit den sprachlich-kulturellen Besonderheiten dieses Landes verbunden. Wenn der Autor ein **Onym** wie **Vatersname** verwendet, lässt er auf solche Weise ethnische Zuordnungen erkennen. In der Novelle „Poplavkin", in der die Rede von den russischen Menschen ist, vermitteln **Patronyme** wichtige onymische Informationen und illustrieren typische Formen des nationalen Sprachgebrauchs.

LITERATUR

Bergengruen, W. Poplavkin. In: Bergengruen, W. *Von baltischer Reiselust. Erzählungen*. – München: Nymphenburger Verlag, 2003.

Hackelsberger, L. *Nachwort*. In: Bergengruen, W. *Von baltischer Reiselust. Erzählungen*. – München: Nymphenburger Verlag, 2003.

Jakovleva, J. *Deutsche und russische Gespräche. Ein Beitrag zur interkulturellen Pragmatik*. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2004.

Liesbach, B. *Linguistischer Identity Matching*. – Wiesbaden: Springer Verlag, 2011.

Literaturlexikon. Autoren und Werke deutscher Autoren. Bd. 1, Hrg. von Killy, Walther. – Gütersloh Bertelsmann Lexikon Verlag, 1988.

Kopelke, W. *Werner Bergengruen. Bund der Vertriebenen*. – Bonn, 1992.

Schütze, M. *Die osteuropäischen Schauplätze im Werk Werner Bergengruens*. In: *Bergengrueniana* I. Hrg. von Lange, Eckhard. *Verlag für Berlin-Brandenburg*. – Berlin, 2012.

Aleh KOPACH
(Belarusian State University)

Place Names of Small Scale Objects in the Light of Cognitive Onomasiology

Summary

Place Names of Small Scale Objects in the Light of Cognitive Onomasiology

Basic cognitive models and onomasiological categories in the proper names of Belarusian and American small scale objects are singled out.

The semantic and structural features of names are due to the peculiarities of perception of individual objects as precise benchmarks. Names of small scale objects indicate (a) a more significant object than a small scale object, (b) the characteristics of the small scale object within the entire set of objects or (c) within a small group of objects of the same order.

The stadial perception of single objects is reflected in the theme-rheme structure of names. The logic of toponymic naming lies in finding individualizing features of objects which is linguistically represented in the onomasiological categories of idiomatization, mutation, and modification.

The ratio of the three stages of naming in different subsystems of place names allows for interpretation of the degree of significance of the object as a landmark in the toposystem.

Key words: *place name, theme-rheme structure, cognitive model, onomasiological category, onym, apellative*

Резюме

Микротопонимия в свете когнитивной ономасиологии

В работе выявлены базовые когнитивные модели и ономасиологические категории в топонимии на материале белорусских и американских собственных имен микротопообъектов.

Структурно-семантические особенности имен обусловлены особенностями восприятия единичных объектов как точных ориентиров. Микротопонимы могут указывать на (а) более значимый объект, нежели микрообъект, (б) на особенности микрообъекта среди всех объектов или (в) в пределах небольшой группы объектов того же рода.

Стадиальность восприятия единичных объектов отражена в тема-рематической структуре имен. Логика топонимной номинации заключается в опре-

делении отличительных признаков объектов, что лингвистически выражается в ономасиологических категориях идиоматизации, мутации и модификации.

Соотношение трех стадий номинации в различных подсистемах топонимов позволяет интерпретировать степень значимости объекта как ориентира в топосистеме.

Ключевые слова: *топоним, тема-рематическая структура, когнитивная модель, ономасиологическая категория, оним, апеллятив*

*

The present paper is the result of theoretical and contrastive investigation of place names which belong to different groups of languages. The conception of cognitive-onomasiological study of the names of small scale objects is presented in this investigation. The concept is approved and verified by rich empirical material with no less than 10000 names for each region.

The material for investigation is the names of individual objects (first of all helonyms, i.e. names of swamps) that have been taken from the lists of toponyms of the considered regions, namely Belarusian cadastres [Кадастровый справочник 1979], the results of field researches in different regions of Belarus [Мікратапанімія Беларусі 1974], and resources of the Internet such as the official site of the American Geological Survey USGS [USGS GNIS 2010].

Significance. First, the names of minor-sized water bodies have not been a separate subject of investigation as yet. The names of rivers and lakes are characterized by the highest rate of linguistic interest within hydronymy. This is despite the fact that they are more likely than any other proper names of water bodies to lose the inner form while functioning. Even fewer studies are devoted to contrastive analyses of different scales of water bodies of the two regions.

Secondly, the study of place names aimed at identifying their motivation and derivational morphemes can determine their structure in a particular language, but does not disclose reasons for the existence of even formally different units in a single system. Appeal to the functions and features of a toponymic sign and man's perception can explain the appearance of diverse names in the system.

Thirdly, place names and in general onomastics should develop the guidelines of an interpreting, not just an ascertaining, approach to get rid of the status of *"a marginal member in linguistics"* [Березович 2001: 41].

The correlation of linguistic characteristics of toponymic signs with their denotata could bring explanatory power to the research.

The function of a place name is naming for the purpose of distinguishing and differentiation. The basis for my classification of names is taking into consideration the binary structure of human cognition: the act of naming must comprise both old and new components of cognizing, that is an onomasiological basis and an onomasiological attribute (theme-rheme structure). The former gives an account of the known classified properties while the latter notes individual features.

Units of different simplicity or complexity may be subject to toponymization (transferring from any common or proper word to a place name), but all the detected units can at the first stage of analysis be subdivided into the following groups:

1) units in which belonging of onyms to the system of proper names of a certain type (e.g. swamps) is not expressed by language means: **the Marsh, Flynns Lake** and similar names. In the former example the place name is structurally the same as the English appellative **a marsh**. The definite article indicates the acquaintance of the name-giver with the object, but it can appear in preposition to the noun not only among the names of swamps, but in the context of any utterance. It means that the determinative cannot be considered as a means of transforming appellatives into onyms. A latter example can be a model for naming the proper name of a lake: the geographical appellative **a lake** has no "swamp-oriented" semantics. If you use this name in helonyms, the semantics of a geographical appellative is not correlated with the nature of the object, and the name becomes a toponymic "idiom". Obviously, in this group of names waterlogged objects are not perceived fully as accurate benchmarks: their names indicate the type of objects only without any individualizing signs or duplicate in helonyms the names of other objects;

2) units, where the indication of the nature of an object that has undergone language naming is found – either direct (English), or indirect (Slavic languages). It means that in this group of names belonging to the proper names of swamps are expressed through derivative words-morphemes: AmE. **Big Lagoon Marsh, Vestals Swamp,** Blr. **Vithienštejnamŭskaje balota** (**Віттенштэйнаўскае балота**), etc., or by using ambiguous Slavic formants: Blr. **Bielica** (**Беліца**), **Biarozavik** (**Бярозавік**), etc. The fact of appearance of a new morpheme (in all cases of a substantive nature) when creating a

helonym manifests the attention of a name-giver to a swamp as an object of reality and a benchmark;

3) units in which the names of two or more contiguous objects have a common part equal to one of the two above mentioned groups and differ only in a morpheme-differentiator. Clarification of information can occur only in an intrahelonymic interaction when the morphemic composition of the names is identical: AmE. **Dover Swamp > Great Dover Swamp**, Blr. **Kupje (Куп'е) > Vialikaje Kupje (Вялікае Куп'е)**.

The correlation of the formal indicators of place names with the nature of denotation (single object) and the function of a toponymic sign let us identify three basic cognitive models (of perception) for constructing signs-benchmarks. Small scale objects are perceived in some cases as objects incapable of being exact landmarks, so their names repeat the names of other sites and do not even relate to the type of object under naming. In other cases, they gain orientation by means of singling out an attribute of the object. The attributes are divided into (a) primary if they should define the place of an object in a single toponymic space, and (b) secondary when two objects located in close proximity to each other must be separated from each other to clarify the toponymic meaning.

Consideration of the peculiarities of interaction between a classifying and an identifying part of a place name provides an opportunity to note the existence of the onomasiological structure in toponyms which is directly related neither to semantics nor to syntax. Three major onomasiological categories are revealed: idiomatization, mutation, and modification. Man activates them while naming the object. Idiomatization does not single out the old and new components of a name, i.e. the onomasiological basis and attribute. It just fixes those elements of landscape that have already been reflected in the language of the area: AmE. **the Marsh, Cushner Pond**; Blr. **Balota (Балота)** 'the swamp', **Baturyna Paliana (Батурына Паляна)** 'glade of Baturyn'. The proper names lack differentiating components, or semantics of the classifying component do not correspond to the nature of the designated object. Mutation is a central category for place names. It identifies the individualizing attribute of an object (qualitative, relative, or possessive). The main indicator of actualization of this category is the availability of a helonymic formative proper – a uniquely "swamp" element in American names: **Cascade Swamp, Dogwood Swamp** – and not always an unambiguous one in Belarusian (Slavic) names: **Garadzieckaje Balota**

(**Гарадзецкае балота**), **Žabinka** (**Жабінка**). In cases where the name of a swamp gets a secondary differentiating attribute in order to distinguish it from nearby swamps with the same name, the category of modification is manifested: AmE. **Hog Glade> Big Hog Glade,** Blr. **Вераmŭščyna** (**Бэпаўшчына**) **> Вераmŭščyna 1** (**Бэпаўшчына 1**). Thus, an already existing differentiator is specified by a new one. The sequence of actualizing the onomasiological categories is reflected in the semantic and formal structure of names. It lets us regard the emergence of new names of small scale objects as a multistage process.

We should note the system character of each of the subsystems of place names: the same processes as the ones typical of making the names of swamps occur in the names of lakes, streams, bays, caves, mountains, etc. (see Table 1).

Table 1

Stadial character of naming (American place names)

Feature Class	First stage	Second stage	Third stage
1	2	3	4
Bay	the Arm Mackaye Harbor Port Madison	Thatcher Bay Triangle Cove Kettle River Arm	EastSound Lower Lynch Cove Big Tykel Cove
Bend	Oxbow	China Bend Devils Elbow Morgan Turn	–
Channel	the Narrow Vancouver Range St. Helens Turn	Stanley Channel Aberdeen Reach Humptulips River Channel	Vancouver Upper Channel Bay Center **Cutoff** Channel North Channel
Cliff	the Palisades Blue Point Kloshe Nanitch Swallows Nest	Alder Bluff Copalis Head	–
Gut	the Narrows (2)	Meadowbrook Slough Davis Slough Horseshoe Slough	–

Sequel to Table 1 see on next page

Sequel to Table 1

1	2	3	4
Falls	the Dalles Hn(wa'(we'elshn (historical)	Cedar Creek Falls Ninemile Falls Herman Falls	–
Flat	Happy Valley Little Paradise	South Fork Meadow Spring Flat Johns Prairie	Mill **A** Flat – Mill **B** Flat
Island	the Island (2) the Twins Los Fravles French Point Rocks	Eliza Island Portage Island Cactus Islands	Island A – Island B Little Blalock Islands
Lake	the Lagoon French Potholes Fancett Swamp	Alkali Lake Chambers Lake Keyport Lagoon	Lake number 1 East Boardman Lake Lower Jordan Lake
Rapids	Cascades	Rocky Rapids Barker Rapids Shovel Creek Rapids	Little Salmon la Sac
Reservoir	Eatonville Mill Pond Banks Lake Firwood Pit	Hidden Reservoir Baker Reservoir Battlepoint Park Reservoir	Wishkah Reservoir Number Three Boyd Middle Reservoir McMillin Reservoir Number 1-North
Spring	(Mineral Springs Resort)	Allison Springs Rattlesnake Spring Section 5 Spring	Big Bear Willow Spring Forest Mountain Spring Number 1 Lower Snively Spring
Stream	Murdock Gulch Frenchman Hills Wasteway Scheuber Drainage Ditch	Johnsons Creek Tobolton Creek Yakima Creek	Little Elk Creek Muddy Fork Cowlitz River South Deadman Creek
Summit	the Horn Dodger Point Horseshoe Bend	Bear Creek Mountain Albian Hill Big Mountain	Old Baldy Mountain Little Deer Peak East Twin Butte
Swamp	Cow Creek Meadows Beljica Meadows Lake Finley Meadows	Huckleberry Swamp Morgan Marsh South Tacoma Swamp	–

Sequel to Table 1 see on next page

Sequel to Table 1

1	2	3	4
Valley	The Gorge Lind Coulee Hole in the Wall	Bergman Gulch Lincoln Creek Valley Big Valley	Number 3 Canyon Lower Egypt Valley Little Sandy Canyon

From the table one may conclude that the second stage is central for place names, as names created at the first stage can be sporadical, for a certain feature class and names created at the third stage are not used in certain fields. Since all the stages are the same for all the names, the quantitive characteristics should be explained.

We can schematically define the correlation of all stages in all feature classes (see Table 2) as the following (overall number of each feature class is regarded as having 100%).

Table 2

Correlation of stages (American place names)

Feature Class	1st stage	2nd stage	3rd stage
Bay	19	77	4
Bend	5	95	0
Channel	41	55.5	3.5
Cliff	8	92	0
Gut	8	92	0
Falls	2	98	0
Flat	4	95.8	0.2
Island	3.5	95.5	1
Lake	0.3	97.4	2,3
Rapids	7.4	90.5	1.1
Reservoir	31	64	5
Spring	1	95.5	3.5
Stream	0.01	86.99	13
Summit	1	94	5
Swamp	10	90	0
Valley	1	96	3

We can now define the figures and the background in place names. Among the natural features, as you may see from the figures, rivers, and lakes are the most recognizable. They "search for help" of the other objects

extremely rarely. Names of summits, valleys, and springs are also very "independent". In comparison with them the names of channels, reservoirs, bays, or swamps rather often turn to the names of other objects.

The figures also provide us with understanding that, as opposed to common names, proper place names are given in accordance with the nature of objects as a whole. This is true at least at the logical level of cognizing individual objects. In this respect the most significant figure is found at the third stage of naming rivers. 13 per cent of names given as modifications of relative names from the same subfield is the result that is due to the nature of all rivers, having principal streams and tributaries.

The table is extremely helpful for pointing out a continuum-like character of the system of place names. Any feature may employ each of the cognitive models and any of the attributes that come to man's sight. Nevertheless, in general the results of the research display a comprehensive man-and-object interconnection at the level of all-embracing perceiving of objects, not of their separate qualities.

LITERATURE

USGS GNIS – *United States Geological Survey: Geographic National Information System*. Available: http://geonames.usgs.gov/apex/f?p=136:1:26377745039539

Березович, Е.Л. Русская ономастика на современном этапе: критические заметки. В кн.: *Известия РАН. Сер. лит. и яз. 2001. Т. 60, № 6*, с. 34–46.

Кадастровый справочник. Торфяной фонд Белорусской ССР. По состоянию разведанности на 1 января 1978 г. – Минск, 1979 (по каждой из областей).

Мікратапанімія Беларусі. Матэрыялы. – Мінск, 1974. 327 с.

Elīna KRASOVSKA
(Latvijas Kultūras akadēmija)

Multimodālā perspektīva: metonīmiski tēli reklāmkarogos

Summary

The Multimodal Perspective: Metonymic Images in Internet Banners

The aim of the present article is to study multimodality and examine metonymic images in Internet banners, employing a cognitive stylistic approach to the analysis of both tropes and multimodality.

Although multimodality is as old as human communication, at the end of the 20th century and at the beginning of the 21st century it acquired a significant dimension in research of scholars from different disciplines. Carey Jewitt maintains that in multimodal research social interpretation of language should be extended *"to the whole range of representational and communicational modes or semiotic resources for making meaning that are employed in a culture – such as image, writing, gesture, gaze, speech, posture"* [Jewitt [2009] 2011: 1].

Multimodality may be investigated as a separate discipline. Its means and methods of research can be employed to create a multimodal perspective. In the theoretical framework of the article multimodality is perceived as interaction of verbal and visual means of expression that enables interpretations that the traditional linguistic analysis cannot reveal, and as a way to construct new meanings. An insight into the stylistic analysis of Internet banners discloses their semantic structure: they are based on metonymy, forming chained metonymies.

In conclusion, though the use of tropes in Internet banners is a completely new and a very interesting field of research, Internet banners have not been analysed in the theoretical sources of cognitive linguistics yet. The stylistic potential of Internet banners calls for extensive research in the future to be conducted by scholars from different disciplines, linguists included.

Key words: *cognitive linguistics, cognitive stylistics, internet banners, metonymy, metonymic image, multimodality*

*

Rakstā pētāmie jautājumi saistīti ar multimodalitāti, kura attīstījusies līdzās sabiedrības komunikācijai, bet 20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā kļuva aktuāla lingvistikā, antropoloģijā, jauno mediju pētniecībā (angļu *New Media Studies*), kultūras teorijā, mākslas vēsturē, pedagoģijā,

psiholoģijā, semiotikā, socioloģijā u. c. Raksta teorētiskajā tvērumā multimodalitāte saistās ar vizuāla un verbāla izteiksmes veida mijiedarbību, pētot stilistisko paņēmienu sasaisti multimodālajā diskursā.

Raksta mērķis ir aplūkot tropu lietojumu reklāmkarogos. Tropu un multimodalitātes izpētē izmantota kognitīvās stilistikas pieeja.

Kognitīvās stilistikas pieeja nozīmē to, ka tropi tiek uzskatīti par domāšanas paņēmieniem un valodas instrumentiem, kas nav tikai retoriski vai stilistiski valodas līdzekļi. Tropi ir pamatelementi, ar kuriem cilvēki konceptualizē savu pieredzi un ārpasauli, kā arī valodas figuratīvie aspekti atklāj prāta poētisko struktūru [Lakoff and Johnson [1980] 2003: 35; Gibbs [1994] 2002: 324].

Senākā **metonīmijas** definīcija sniegta Ciceronam piedēvētajā[1] darbā „Rhetorica ad Herennium", kas tapusi aptuveni 86.–82. g. pr. Kr.: *„Metonīmija ir retoriska figūra, kas, neminot pašu jēdzienu, to nosauc, izmantojot tuvu vai radniecīgu lietu vai izteicienu. To panāk, aizstājot lielākas lietas nosaukumu ar mazākas lietas nosaukumu vai arī aizstājot izgudrotāja vārdu ar izgudrotās lietas vārdu"* [[Cicero] [1954] 2004: 335][2].

Savukārt lingvists Antonio Barselona (*Antonio Barcelona*) definē metonīmiju kā *„konceptuālu projekciju (*angļu conceptual projection*), ar kuras palīdzību vienu pieredzes domēnu*[3] *(*angļu experiential domain*) mērķi – daļēji saprot cita pieredzes domēna – avota – izteiksmē, bet gan mērķa, gan avota pieredzes domēns pieder vienam un tam pašam kopīgam pieredzes domēnam. Metonīmija ir [..] īpaša aktivizācija. Metonīmiskā projekcija izsauc mērķdomēna aktivizāciju prātā"* [Barcelona 2003: 4].

A. Barselona uzsver, ka metaforas un metonīmijas kognitīvās teorijas galvenā problēma ir priekšstats par to, kas īsti ir kognitīvais (angļu *cognitive domain*), pieredzes vai enciklopēdiskais domēns (angļu *encyclopedic domain*). Tā kā kognitīvais domēns ietver visas zināšanas, kas cilvēkam ir par kādu pieredzes lauku, tā plašums un dziļums ir atkarīgs no katra cilvēka personīgajām zināšanām, vecuma, kultūras un izglītības, tāpēc tam nav

---

[1] Antīkās literatūras pētnieki nav vienisprātis par to, vai darba autors patiešām ir Cicerons.

[2] Vairāk par metonīmijas definīcijām sk. Krasovska 2010 un Krasovska 2011a.

[3] Latviešu valodā kognitīvās lingvistikas terminu *domain* tulko arī kā 'joma' vai 'sfēra'. Par kognitīvās lingvistikas terminoloģijas tulkošanas problēmām sk. Krasovska 2011b.

stingri noteiktu robežu. Tas ir iemesls, kāpēc metaforu un metonīmiju ir grūti atdalīt vienu no otras [Barcelona 2003: 8–9]. Arvien vairāk kognitīvo lingvistu diskutē par **konceptuālā domēna problēmu**, piemēram:

1) pastāv dažādi nosaukumi vienai un tai pašai parādībai – konceptuālais domēns, pieredzes domēns, kognitīvais domēns vai enciklopēdiskais domēns;
2) ir grūti noteikt robežu starp konceptuālajiem domēniem, jo jārunā par to, vai cilvēkiem atšķirīgas pieredzes dēļ nav dažādas konceptuālā domēna robežas.

Jāsaka gan, ka praksē ir reti sastopamas problēmas konceptuālā domēna robežu noteikšanā, lai atšķirtu metaforu un metonīmiju. Atšķirību nosaka vai nu pazīmju līdzība – metafora, vai asociācijas – metonīmija. Ja sakām „viņš nu gan ir īsts zaķis", ir skaidrs, ka salīdzinājumam par pamatu ir metafora, jo bailīgs cilvēks tiek salīdzināts ar zaķi. Savukārt izteikumā „sniegt palīdzīgu roku" izmantota metonīmija, jo rada cilvēkam tuvas asociācijas.

21. gadsimtā termins „vizuāls tēls" (angļu *visual image*) tiek lietots paplašinātā nozīmē un ietver ne tikai attēlu vai zīmējumu, bet arī tropu vai stilistisku figūru, kad vārds vai frāze lietota pārnestā nozīmē [Colman [2001] 2009: 366, 809][4]. **Metonīmisks tēls** ir metonīmijas lietojums vizuālā reprezentācijā.

Analīzei izmantots **empīriskais materiāls** – reklāmkarogi internetvidē no 2008. līdz 2013. gadam, kopā 813 vienības:

1) reklāmkarogi tika saglabāti gan manuāli, izmantojot tastatūras *Print Screen* taustiņu, gan arī automātiski, izmantojot interneta pārlūkprogrammu kešatmiņā saglabātos failus;
2) iegūtie faili tika rūpīgi apskatīti, atlasīti spilgtākie metonīmijas piemēri;
3) piemēri attēlu formā tika ievietoti vai nu tekstapstrādes programmā *Microsoft Word*, vai arī prezentāciju veidošanas programmā *Microsoft PowerPoint*.

Metonīmijas stilistiskā lietojuma pētīšanā pielietota lingvistiskā analīze[5]. Identificējot un strukturējot tropus, izmantota Anitas Načisčiones piedāvātā

---

[4] Vairāk par metonīmisku tēlu lietojumu reklāmas diskursā sk. Krasovska 2010.

[5] Lingvistikā analīze ir sarežģīta valodas veseluma sadalīšana elementos, no kuriem valoda tiek veidota [Ахманова 1966: 43]. Valodas veselums rakstā ir attiecināms arī uz neverbāliem piemēriem.

frazeoloģisko vienību identifikācijas un analīzes metode. Šai metodei ir četri izpētes posmi: atpazīšana, verifikācija, izpratne un interpretācija[6] [Naciscione 2001: 35; 2010: 43–55]. Atpazīšanā un verifikācijā pētniekam ir jākonstatē, 1) vai konkrētais piemērs ir trops, proti, vai tas ir lietots pārnestā nozīmē, un 2) vai šis trops ir metonīmija. Ar izpratni un interpretāciju sākas analīzes daļa, kas ir *„kognitīva darbība, kura atklāj dziļu un pamatīgu nozīmes veidošanas sapratni un attiecības noteiktā diskursīvā lietojumā"* [Naciscione 2010: 50].

„Ratledža multimodālās analīzes rokasgrāmatas" (*The Routledge Handbook of Multimodal Analysis*) redaktore un **multimodālā diskursa**[7] pētniece Kerija Džūita (*Carey Jewitt*) atzīst, ka **multimodalitātes** pieeja reprezentāciju, komunikāciju un mijiedarbību ļauj uztvert kā tādu, kas ir kaut kas vairāk nekā valoda. Pētniece uzskata, ka multimodālajā izpētē valodas nozīmju sociālā interpretācija ir jāpaplašina, iekļaujot veselu klāstu reprezentācijas un komunikāciju veidu vai semiotiskās nozīmes veidošanas līdzekļus, kurus izmanto kultūrā – tēlus, rakstību, žestus, skatienus, runu, pozu u. tml. [Jewitt [2009] 2011: 1–2].

Multimodalitāti var izmantot dažādi – pētīt kā atsevišķu jomu, pielietot multimodālos izpētes līdzekļus vai metodes un multimodālo perspektīvu. K. Džūita uzsver faktu, ka valodas izpētē multimodalitāte ir īpaši svarīga [Jewitt [2009] 2011: 2]).

Čārlzs Forsvils (*Charles Forceville*), kurš pēta **multimodālos tropus**, izšķir **monomodālu** un **multimodālu metaforu**. Monomodāla metafora ir tad, ja avotdomēns un mērķdomēns ir izteikti vienā semiotiskajā kodā, savukārt metafora ir multimodāla, ja tās konceptuālais mērķdomēns izteikts vienā semiotiskajā kodā, bet avotdomēns izteikts citā semiotiskajā kodā [Forceville 2009: 22–25]. Monomodālu metaforu piemēri ir šādi: „Jana ir īsta **lapsa**", „Jānis ir tikai **plekste**" vai „Edgars ir īsts **zaķis**", jo tie ir izteikti tikai teksta jeb verbālajā kodā. Šo attēlu (sk. 1. attēlu) var apskatīt kā multimodālas metaforas piemēru, jo tā mērķdomēns ir izteikts verbālajā (teksta) kodā, bet avotdomēns – vizuālajā (attēla) kodā.

---

[6] Soļu nosaukumu tulkojums no angļu valodas – Anna Kalve [Kalve 2012: 38].

[7] Sk. arī citus multimodalitātes teorētiķu darbus, piem., Goodman 1996; Kress and Van Leeuwen [1996] 2006; 2001; Stöckl 2004; Forceville 2009.

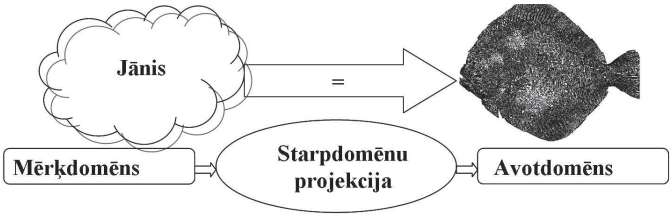

1. attēls. **Multimodālas metaforas ilustrācija**[8]

Pētot empīrisko materiālu raksta autore ir nonākusi pie secinājuma, ka var izšķirt arī **monomodālu** un **multimodālu metonīmiju**. Monomodālas metonīmijas gadījumā mērķvienība (angļu *target entity*) un avotvienība (angļu *source entity*) ir izteiktas vienā semiotiskajā kodā, piemēram, izteicienos „Tu vari sniegt palīdzīgu **roku** bāreņiem", „Sniega problēma satrauc **Rīgu**" vai „Lūk, nāk mana **mīlestība**". Multimodālu metonīmiju var definēt pēc analoģijas ar multimodālu metaforu – metonīmija ir multimodāla, ja tās mērķvienība ir izteikta vienā semiotiskajā kodā, bet avotvienība izteikta citā semiotiskajā kodā. Atšķirībā no metaforas metonīmijas pārnesums jeb projekcija notiek viena konceptuālā domēna ietvaros. Multimodālas metonīmijas attēlā (sk. 2. attēlu) varētu runāt par konceptuālo metonīmiju JŪTU OBJEKTS PĀRSTĀV JŪTAS. Pārnesums notiek no nesējvienības uz mērķvienību[9]. Tā vietā, lai teiktu: „Lūk, nāk **vīrietis**, kuru **mīlu** (mērķvienība, JŪTAS)," sakām: „Lūk, nāk mana **mīlestība** (nesējvienība, JŪTU OBJEKTS)". Šajā piemērā nesējvienība ir izteikta vizuālajā (attēla) kodā, bet mērķvienība – verbālajā (teksta) kodā.

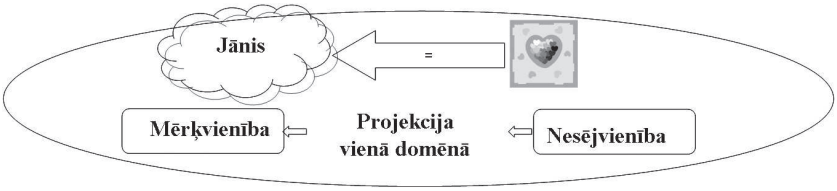

2. attēls. **Multimodālas metonīmijas ilustrācija**

---

[8] Ja nav norādīts citādi, raksta autores ilustrācijas vai tabulas – E. K.

[9] Sk. Metonīmijas definīciju, ko piedāvā Zoltans Kevečešs (*Zoltán Kövecses*) [Kövecses 2002: 148].

Reklāmkarogs ir definēts kā plakāts ar uzdrukātu reklāmu, kurš parasti tiek nostiprināts ar stiepli vai auklu un izkārts cilvēkiem labi redzamā vietā, bieži apmeklētā vietā vai objektā ar intensīvu satiksmi, piemēram, pilsētas centrā, lielveikalā, dzelzceļa stacijā, lidostā vai kādā citā sabiedriskā vietā [sk. Tūrisma un viesmīlības terminu skaidrojošā vārdnīca 2008]. Šī ir termina „reklāmkarogs" sākotnējā nozīme, kas 21. gadsimtā attīstījusies un ieguvusi nozīmi kā internetam raksturīga reklāma. Jāatzīst, ka angļu valodā vārdu *banner* vēl joprojām izmanto, runājot par ārpus telpām izvietotiem plakātiem ar uzdrukātu reklāmu. Lai aprakstītu interneta reklāmkarogus, lieto terminu *pop-up banner*[10] vai *banner ad*[11].

AkadTerm[12] sniedz „reklāmkaroga" definīciju, ko apstiprinājusi LZA TK ITTEA[13]: *„Globālā tīmekļa lappuses reklāma, kas parasti (bet ne vienmēr) izveidota taisnstūra formā. Noklikšķinot uz reklāmkaroga, lietotājs nonāk reklamētajā globālā tīmekļa vietnē"* [AkadTerm 2012]. Jāsaka, šī definīcija nav precīza, jo nav minēts svarīgs reklāmkarogu aspekts – taisnstūra forma var būt gan nemainīga, gan mainīga. Mainīgajā formā mijas dažādi attēli, kuri ērtības labad tiek numurēti to parādīšanās kārtībā un saukti par kadriem[14], kaut gan vairumā gadījumu tie ir statiski attēli, kas parādās secīgi.

Visprecīzākā reklāmkaroga definīcija dota grāmatā „Mūsdienu reklāma un integrētās mārketinga komunikācijas" (*Contemporary Advertising and Integrated Marketing Communications*): *„Galvenā tīmekļa reklāmas forma ir reklāmkarogs (*angļu ad banner*). Reklāmkarogs ir mazs ziņojums (*angļu billboard[15]*), kurš atritinās vai nu tīmekļa lapas augšā, vai apakšā. Kad lietotāji ar peles rādītāju uzklikšķina reklāmkarogam, nonāk reklāmdevēja*

---

[10] LV uznirstošais reklāmkarogs. Tulkojums veikts pēc analoģijas ar „uznirstošo logu" *pop-up window* un „uznirstošo izvēlni" *pop-up menu* [sk. AkadTerm 2005–2013]).

[11] LV karogreklāma.

[12] Latvijas Zinātņu akadēmijas (LZA) akadēmiskā terminu datubāze.

[13] LZA Terminoloģijas komisijas Informācijas tehnoloģijas, telekomunikācijas un elektronikas apakškomisija.

[14] Apzīmējumu „kadrs" reklāmkarogu analīzē latviešu valodā ieviesis Ēriks Bormanis [sk. Bormanis 2011].

[15] *Billboard* tulkojums, ko sniedz „Angļu-latviešu vārdnīca", ir „ziņojuma dēlis" [Angļu-latviešu vārdnīca 2004: 111], taču teikt, ka reklāmkarogs ir ziņojuma dēlis, nav loģiski.

*vietnē jeb buferlapā (*angļu buffer page*). Reklāmkaroga standarta izmērs ir 468 pikseļi platumā un 60 pikseļi augstumā"* [Arens, Weigold and Arens [1982] 2011: 547]. Šai grāmatā minētas arī pogas reklāmas (angļu *buttons*), kuras ir līdzīgas reklāmkarogiem, tikai mazākas. Autori nepiemin reklāmkarogu kadrus, toties atzīmē, ka programmas *Adobe Flash* attīstība ir uzlabojusi reiz statiskos reklāmkarogus un pogas, un tagad tie mēdz būt kustīgi un interaktīvi [turpat].

Raksta mērķis ir parādīt, ka arī pašas jaunākās plašsaziņas līdzekļu tehnoloģijas izmanto metonīmiskus tēlus un citus tropus figuratīvās domas izteikšanai, kā arī tuvāk veikt divu konkrētu piemēru izpēti. Šis reklāmkarogs satur gan tipisku atsevišķu metonīmijas lietojumu, gan citus tropus, kuri mijiedarbojas nozīmes veidošanā (sk. 3. attēlu).

3. attēls. **Balta KASKO apdrošināšana**

Attēla turpinājumu skat. nākamajā lpp.

3. attēls. **Balta KASKO apdrošināšana** (*turpinājums*)
(Attēls saglabāts interneta vietnē: http://www.ddb.lv 2009. gada 21. novembrī.)

Reklāmkarogā izmantotās metonīmijas var apkopot un attēlot šādi (sk. 1. tabulu):

1. tabula

Metonīmijas reklāmkarogā **Balta KASKO apdrošināšana**

instruments	→	**darbība**
strādnieks	→	fiziska palīdzība uz ceļa
evakuators	→	evakuācija
telefons	→	konsultācija pa telefonu
taksometrs	→	taksometra pakalpojumi
automašīna	→	maiņas automašīnas izmantošana

1. kadrā parādās instrumentu kaste ar uzrakstu „Balta". 2. kadrā tā ir atvērta, bet tukša. No 3. līdz 7. kadram instrumentu kastē parādās dažādi instrumenti vizuālā formā, kā arī informācija verbālā formā. 8. un 9. kadrs satur tikai verbālu informāciju.

Galvenais vizuālais tēls, kas caurvij reklāmkaroga vizuālos kadrus, ir instrumentu kaste, kas metonīmiski pārstāv instrumentu jeb rīku konceptuālo domēnu. Šai gadījumā jārunā par palīdzības rīkiem:

instrumentu kaste → instruments/rīks

2. kadra tukšā instrumentu kaste acīmredzot ir tikai pārejas kadrs, kas satur nākotnes potenciālu.

3. kadra vizuālajā tēlā var atpazīt cilvēku darba formā, bet verbālais teksts vēsta: „Palīdzība uz ceļa". Kā noprotams, var runāt par strādnieku formas tērpā kā palīdzības metonīmu[16]. Šis cilvēks valkā zilu formas tērpu, kas tradicionāli saistīts ar fizisku darbu[17]. 3. kadra metonīmiskās attiecības veido **metonīmiskā ķēde**. Metonīmiskās ķēdes (angļu *chained metonymies*) iesaista vairāk nekā vienu konceptuālo pārbīdi (angļu *conceptual shift*), kad var būt iesaistīti vairāki konceptuālie domēni (angļu *conceptual domain*), jo viens metonīmisks elements ved pie cita metonīmiska elementa, kā rezultātā veidojas metonīmiska struktūra [Hilpert 2007: 80]. Šeit veidojas metonīmiskā ķēde:

strādnieks → fiziskā darba strādnieks → fiziska palīdzība

4. kadra verbālā izpausme „evakuācija" un vizuāli atainotais evakuators veido metonīmiju – evakuators pārstāv evakuāciju:

evakuators → evakuācija

5. kadrā instrumentu kastē pavīd mobilais telefons, kurš pārstāv telefoniskas konsultācijas 24 stundas diennaktī:

telefons → konsultācija pa telefonu

6. kadrā pārējiem priekšmetiem pievienots taksometrs, kurš pārstāv taksometra pakalpojumus:

taksometrs → taksometra pakalpojumi

7. kadrs noslēdz vizuālo tēlu demonstrāciju ar automašīnu, kura pārstāv maiņas automašīnu, kuru uz laiku piešķir klientam, kamēr viņa automašīna nav darba kārtībā:

automašīna → maiņas automašīnas izmantošana

8. un 9. kadrs satur tikai verbālas ziņas. „Saņem vairāk par to pašu cenu!" ir tipisks reklāmas sauklis, kas vērsts uz klientu psiholoģisku manipulāciju. Tā kā tam trūkst stilistisko īpašību, tas sīkāk netiks analizēts. „Balta KASKO apdrošināšana + autopalīdzības komplekts" gan pelna vairāk uzmanības, jo ietver metonīmiju, kura atspoguļota visos iepriekšējos kadros. Šī metonīmija ir:

instrumentu komplekts → autopalīdzības komplekts

Var atvasināt metaforu „KASKO apdrošināšana ir instrumentu komplekts".

---

[16] Konkrētu metonīmijas lietojumu.

[17] Angļu *blue collar worker* – 'fiziskā darba strādnieks'.

9. kadrs rāda „Baltas" logo un izteic apdrošināšanas lozungu, kurš sastopams visās „Baltas" reklāmās, kā arī rakstīts uz viņu biroju skatlogiem: „Mierīga atbilde nervozai pasaulei". „Mierīga atbilde" ir metonīmija ar nozīmi 'mierīgi atbildēt', bet „nervoza pasaule" ir personifikācija, kas apzīmē nervozus cilvēkus.

Jāuzsver, ka visi vizuālie tēli kopā veido pakalpojumu klāstu, jo ir burtiski attēloti priekšmeti (strādnieks, telefons un automašīnas), kas palīdzēs risināt dažādas problēmas, kas var rasties, braucot ar automašīnu, bet šie vizuālie tēli ir tik mazā izmērā, ka atgādina rotaļlietas, tāpēc var runāt par metonīmiskiem vizuāliem tēliem.

Metonīmiju tuvības asociācijas var atspoguļot tabulā (sk. 2. tabulu):

2. tabula

Tuvības asociācijas reklāmkarogā **Balta KASKO apdrošināšana**

Metonīmiju tuvības asociācijas:		
vizualizē reālo tēlu	**→**	**palīdz risināt reālas problēmas uz ceļa**
spēļu cilvēciņš	→	cilvēks (strādnieks)
spēļu evakuators	→	evakuators
spēļu telefons	→	telefons
spēļu taksometrs	→	taksometrs
spēļu mašīnīte	→	automašīna

Visi tropi kopā dod savu ieguldījumu jau minēto metonīmiju – instrumentu komplekts pārstāv KASKO apdrošināšanas komplektu – nozīmes veidošanā.

Nākamajā reklāmkarogā (sk. 4. attēlu) redzams metonīmisks acs tēls.

Metonīmisks tēls mijiedarbojas ar vizuālo personifikāciju[18], actiņai ir piezīmēts stilizēts ķermenis, radot ilūziju, ka acs varētu eksistēt atsevišķi no cilvēka, tātad ir radīts vizuāls metonīmisks acs tēls.

1. kadrā actiņa stāv un skatās taisni. 2. kadrā tā skatās pa kreisi, bet 3. kadrā – pa labi un tai rokā uzrodas zīmīte ar uzrakstu „Internets". 4. kadrā actiņa atkal raugās pa kreisi un tai otrā rokā parādās uzraksts „Televīzija". 5. kadrā actiņa tur abus uzrakstus un lūkojas taisni. 6. kadrs ir gandrīz identisks 5. kadram.

[18] Č. Forsvils analizē visdažādākos vizuālos tropus (angļu *pictorial tropes*), to skaitā vizuālās metaforas, metonīmijas un salīdzinājumus [sk. Forceville [1996] 2006; 2009].

4. attēls. **Izzi televīzija un internets**
(Attēls saglabāts interneta vietnē: www.inbox.lv 2012. gada 11. augustā.)

1. un 2. kadrs ir izteikti vizuālajā kodā, bet 3., 4., 5. un 6. kadrs ir izteikti gan verbālajā, gan vizuālajā kodā. 7., 8. un 9. kadrs satur tikai verbālu informāciju.

Var runāt par metonīmisku acs tēlu, kurš mijiedarbojas ar vizuālo personifikāciju, veidojot metonīmiskās ķēdes:

acs → skatīties → skatīties TV

acs → skatīties → lietot internetu

Nobeigumā jāteic, ka ieskats reklāmkarogu stilistiskajā analīzē atklāj reklāmkarogu tendenci balstīties metonīmijā, veidojot metonīmiskās ķēdes. Stilistiskie paņēmieni ir jāpēta diskursā, dzīvās valodas lietojumā pretstatā atsevišķu frāžu vai teikumu ārpus konteksta analīzei. Metonīmija ir būtiska multimodālā diskursa daļa, kas atklājas verbālās un vizuālās reprezentācijas attiecībās, veidojot nozīmes jaunās metaforiskās un metonīmiskās konceptualizācijās. Metonīmijas stilistiskais lietojums jaunajos medijos – reklām-

karogos ir izteikts dažādos semiotiskajos kodos multimodālajā diskursā. Digitālajā laikmetā tā ir bieža parādība, kas pieprasa dažādu figuratīvās domas reprezentāciju turpmākus pētījumus. Tropu izmantojums reklāmkarogos ir jauna un ļoti interesanta pētījumu joma. Reklāmkarogi līdz šim nav analizēti kognitīvās lingvistiskas teorētiskajos darbos. Reklāmkarogu stilistiskais potenciāls paredz plašākus pētījumus, ko nākotnē noteikti veiks dažādu zinātnes jomu pārstāvji, to skaitā lingvisti.

LITERATŪRA

Angļu-latviešu vārdnīca: ap 70 000 tulkotu leksikas vienību. Sastādījis autoru kolektīvs J. Baldunčika vadībā. – Rīga: Jāņa sēta, 2004. 1234 lpp.

Arens, W., F.; Weigold, M., F. and Arens, C. *Contemporary Advertising and Integrated Marketing Communications*. – New York: McGraw-Hill Irwin, [1982] 2011. 774 p.

Barcelona, A. Introduction. The Cognitive Theory of Metaphor and Metonymy. In: Barcelona, A., editor. *Metaphor and Metonymy at the Crossroads*. – Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 2003, p. 1–28.

Bormanis, Ē. *Figuratīvā doma: verbālais un vizuālais*. Maģistra darbs. – Rīga: Latvijas Kultūras akadēmija, 2011. 123 lpp.

[Cicero]. *Rhetorica ad Herennium*. – Cambridge and London: Harvard University Press, [1954] 2004. 433 p.

Colman, A. M. *Oxford Dictionary of Psychology*. – Oxford and New York: Oxford University Press, [2001] 2009. 882 p.

Forceville, C. *Pictorial Metaphor in Advertising*. – London and New York: Routledge, [1996] 2006. 233 p.

Forceville, C. Non-verbal and Multimodal Metaphor in a Cognitivist Framework: Agendas for Research. In: Forceville, C. and Urios-Aparisi, E., editors. *Multimodal Metaphor*. – Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 2009, p. 19–42.

Gibbs, R., W. Jr. *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language and Understanding*. – Cambridge: Cambridge University Press, [1994] 2002. 527 p.

Goodman, S. Visual English. In: Goodman, S. and Graddol, D., editors. *Redesigning English: New Texts, New Identities*. – London and New York: Routledge, 1996, p. 38–72.

Hilpert, M. Chained Metonymies in Lexicon and Grammar: A Cross-linguistic Perspective on Body Part Terms. In: Radden, G.; Köpcke, K.-M.; Berg T. and Siemund, P., editors. *Aspects of Meaning Construction*. – Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007, p. 77–98.

Jewitt, C., editor. *The Routledge Handbook of Multimodal Analysis.* – London and New York: Routledge, [2009] 2011. 339 p.

Kalve, A. *Konceptuālās metaforas fenomens.* Promocijas darbs. – Rīga: Latvijas Kultūras akadēmija, 2012. 197 lpp.

Kövecses, Z. *Metaphor: A Practical Introduction.* – Oxford and New York: Oxford University Press, 2002. 285 p.

Krasovska, E. Vizuālo tēlu metonīmisks lietojums reklāmas diskursā. No: *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums. 14 (2).* – Liepāja: LiePA, 2010, 138.–148. lpp.

Krasovska, E. Kognitīvās pieejas priekšrocības figuratīvās valodas izpētē. No: *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums. 15 (1).* – Liepāja: LiePA, 2011a, 163.–173. lpp.

Krasovska, E. Dažas kognitīvās lingvistikas terminoloģijas tulkošanas problēmas. No: *Valoda – 2011*: *Valoda dažādu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums XXI.* – Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule", 2011b, 101.–114. lpp.

Kress, G. and Van Leeuwen, T. *Reading Images: The Grammar of Visual Design.* – London: Routledge, [1996] 2006. 291 p.

Kress, G. and Van Leeuwen, T. *Multimodal Discourse: The Modes and Media of Contemporary Communication.* – London: Hodder Education, 2001. 142 p.

Lakoff, G. and Johnson, M. *Metaphors We Live By.* – Chicago and London: The University of Chicago Press, [1980] 2003. 276 p.

Latvijas Zinātņu akadēmijas akadēmiskā terminu datubāze AkadTerm. © 2005–2013. Latvijas Zinātņu akadēmija. [tiešsaiste] [citēts no 2011. gada 10. janvāra līdz 2013. gada 19. jūnijam]. Pieejams: http://termini.lza.lv/term.php un http://termini.lza.lv/term.php?term=banner&list=&lang=EN

Naciscione, A. *Phraseological Units in Discourse: Towards Applied Stylistics.* – Riga: Latvian Academy of Culture, 2001. 283 p.

Naciscione, A. *Stylistic Use of Phraseological Units in Discourse.* – Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2010. 292 p.

Stöckl, H. In between Modes: Language and Image in Printed Media. In: Ventola, E.; Cassily, C. and Kaltenbacher, M., editors. *Perspectives on Multimodality.* – Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2004, p. 9–30.

Tūrisma un viesmīlības terminu skaidrojošā vārdnīca. Sastādītāji: Bērziņa, K.; Bērziņš, G.; Blunavs, G. u.c. – Rīga: LR Ekonomikas ministrija, 2008. 460 lpp.

Ахманова, О. *Словарь лингвистических терминов.* – Москва: Советская энциклопедия, 1966. 608 с.

Diāna LAIVENIECE
(Liepājas Universitāte)

Virsrakstu izveide un noformējums latviešu valodniecības populārzinātniskajiem rakstiem (1965–2013)

Summary

Title Creation and Design of Popular Scientific Articles in Latvian Linguistics (1965–2013)

The present paper focuses on popular scientific article titles in linguistics and syntactic trends of their formulation. The research material consists of 712 titles from two editions – the collection of articles "Latvian Language Cultural Issues" (LVKJ; 27 editions from 1965 to 1993) and "Language Practice: Observations and Recommendations" (VPVI; 8 collections from 2005 to 2013).

The aim of the paper is to study the popular scientific article title wording type in linguistics from the syntactic aspect in order to define the main title formation development trends in the last 50 years.

One of the most frequently used techniques is a two-part title design, the first part of which gives an answer to the question *who?*, but the second – to the question *where?* (more rarely *when?*). Thereby, the part of the title (answer to *who?* resp. *where?*) consists of a single word or word combination, homogeneous parts of the sentence or a broader syntactic construction. Other types of two-part titles dealt with are titles where the parts are linked with the conjunction *or*, titles followed by a colon, titles with parentheses and titles presented in two sentences.

The overall conclusion is that title wording over time shows dynamics – they become more informative, thereby – more precise and more attractive to the readers.

Key words: *title*, *popular scientific article in linguistics*, *syntactic formation of the title*, *two-part titles*

*

Ievads

Virsraksts ir teksta daļa, kas vienmēr atrodas noteiktā vietā – pirms teksta – un veic vairākas būtiskas funkcijas, no kurām galvenā – identificēt konkrēto tekstu citu tekstu starpā, to nošķirot no citiem un nosaucot, apzīmējot kā īpašu. Citas ne mazāk svarīgas funkcijas ir saistīt lasītāja uzmanību, sniedzot pirmo informāciju par tekstu, un attiecīgi ietekmēt lasītāja izvēli iepazīties ar šo tekstu tuvāk, to izlasot, vai arī ne.

Virsrakstus no lingvistikas viedokļa var pētīt dažādos aspektos – leksiskajā, semantiskajā, intertekstuālajā un arī sintaktiskajā, skatot virsrakstu veidojumu un konstatējot raksturīgāko sintaktisko konstrukciju izmantojumu.

Latviešu valodniecībā virsraksti lielākoties pētīti saistībā ar publicistikas tekstiem – gan preses izdevumos [Brēde 1998; Kalnača 2006; Liepa 2013; Smiltniece 2007], gan interneta ziņu portālos [Kalnača 2007; 2011]. Šiem pētījumiem ir raksturīgs esošās situācijas konstatējums. Tā kā pētījumu materiālu veido mūsdienu preses valoda, autori atklāj pašreiz valdošās tendences virsrakstu formulējumos. Zinātniska teksta virsraksti pētīti pavisam maz [Polkovņikova 2012].

Šajā rakstā uzmanība vērsta uz valodniecības populārzinātnisko rakstu virsrakstiem un to formulēšanas sintaktiskajām tendencēm. Pētījuma materiālu veido 712 virsraksti no diviem izdevumiem – rakstu krājuma „Latviešu valodas kultūras jautājumi" (LVKJ; 27 laidieni no 1965. gada līdz 1993. gadam) un „Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi" (VPVI; 8 krājumi no 2005. gada līdz 2013. gadam).

Raksta mērķis ir izpētīt valodniecības populārzinātnisko rakstu virsrakstu formulējuma veidu sintaktiskā aspektā, lai secinātu virsrakstu izveides galvenās attīstības tendences pēdējo 50 gadu laikā.

Virsrakstu garums

Viena no prasībām, kas dažādos avotos tiek izvirzīta virsrakstiem, t. sk. zinātnisko tekstu virsrakstiem, ir lakoniskums un koncentrētība, tajā pašā laikā saglabājot informācijas skaidrību un nemaldinot lasītāju [Smiltniece 2007: 242]. Tāpat tiek uzsvērts fakts, ka virsraksts ir formulējams īsi [Gemsts 1981: 20; Kristapsone 2008: 76]. Attiecībā uz zinātniskā teksta virsraksta garumu atrodama norāde par 9–12 vārdiem kā ieteicamo nosaukuma garumu [Farneste 2012: 78], taču pieļaujams, ka tas varētu būt arī īsāks. Citviet atrodama norāde, ka virsrakstā nevajadzētu būt vairāk par 5–6 nozīmīgiem [pilnnozīmes] vārdiem, ar tiem saprotot vārdus, *kas viennozīmīgi atainotu darba galveno jēdzienu saturu* un kas *būtu skaidri ne tikai kontekstā, bet arī paši par sevi* [Gemsts 1981: 20].

Virsrakstu garums ir ciešā saistībā ar virsrakstu izveidi un noformējumu, tāpēc, pirms tuvāk pievērsties ar sintaksi saistītiem jautājumiem virsrakstu formulēšanā, ir vērts noskaidrot virsrakstu garumu pētījumam izvēlētajā materiālā. Tajā konstatējama plaša virsraksta garuma amplitūda no viena vārda, kas gan nav bieži lietots paņēmiens populārzinātniskajos rakstos, līdz 10–12 vārdu gariem virsrakstu formulējumiem.

Izvēlētā pētījuma materiāla statistiskā analīze uzrāda šādus rezultātus: pagājušā gadsimta rakstu krājumā virsrakstu vidējais garums ir 5.02 vārdi, bet 21. gadsimta krājumā – 5.97 vārdi. Faktu, ka virsraksta garumam ir tendence palielināties, citiem vārdiem sakot, autoriem ir vēlme virsrakstu formulēt plašāk, apstiprina arī šādi rādītāji: biežāk sastopamais virsraksta garums jaunajā rakstu krājumā ir 6 vārdi, bet vecajā – 4 vārdi (sk. 1. tabulu; vārdu skaitā iekļauti gan patstāvīgi vārdi, gan palīgvārdi).

1. tabula

Biežāk sastopamais vārdu skaits virsrakstos

	vidējais	**4 vārdi**	**5 vārdi**	**6 vārdi**
LVKJ	5.02	20.19%	15.61%	15.63%
VPVI	5.97	9.4%	17.64%	22.35%

Virsrakstu garums neapšaubāmi ir saistīts ar virsrakstu izveidi un sintaktisko aspektu, jo mūsdienu populārzinātnisko rakstu tendence formulēt virsrakstu ar divdaļīgu izteikumu (dubultu virsrakstu vai virsrakstu kopā ar apakšvirsrakstu) vienlaikus nozīmē virsraksta apjoma palielināšanu, ko pierāda arī izpētītais valodas materiāls.

Pieturzīme aiz virsraksta

Cits jautājums, kas aplūkojams virsrakstu sintaktiskā noformējuma sakarā, ir pieturzīme aiz virsraksta. Abos krājumos virsraksti stāstījuma formā rakstīti bez punkta, lai gan laikā, kad iznāca krājuma „Latviešu valodas kultūras jautājumi" pirmie laidieni, šī norma vēl nebija stabilizējusies. Piemēram, vēl pēc vairākiem gadiem izdotajā „Latviešu literārās valodas praktikumā 9.–11. klasei" aiz virsrakstiem, kas rakstīti ar titulburtiem, ir likts punkts [Praktikums 1972]. Aina Blinkena norādījusi, ka *pieturzīme aiz virsraksta ir vajadzīga, ja tā bez teikuma pabeigtuma rāda arī teikuma modalitāti – attieksmi pret īstenību, pret tā saturu* [Blinkena 2009: 154]. Pētījuma materiālā konstatēti virsraksti ar jautājuma, rosinājuma un izsaukuma modalitāti.

Jautājums kā lasītāja uzmanības piesaistītājs ir samērā ieteicams populārzinātnisko rakstu virsrakstu formulēšanas veids, jo uzrunā lasītāju, piemēram,

Vai tikai vīriešu dzimte? [LVKJ$_5$ 1969: 158]

Kur ir tā iela, kur ir tas nams? [LVKJ$_{23}$ 1987: 109]

Traks, dulls, nenormāls – *vai domājam, ko sakām?* [VPVI$_5$ 2010: 49]

Jautājuma teikumi virsrakstu izveidē konstatēti 6.58% gadījumu krājumā „Latviešu valodas kultūras jautājumi" un 7.14% gadījumu jaunajā krājumā. Jautājuma teikuma formulējumam nereti izmantota jautājuma partikula *vai*, jautājamie vietniekvārdi *kurš*, *ko*, *ar ko*, arī apstākļa vārdi *kā* un *kur*. Taču tāpat veidoti jautājumi bez ievadītājvārdiem, visbiežāk ar jautājuma teikumu piesakot izvēli starp vairākiem piedāvātajiem variantiem, piemēram,

Lasām, lasāt *vai varbūt* lasam, lasat? [LVKJ$_{[1]}$ 1965: 104]

Digitāls *vai* ciparu? [LVKJ$_{23}$ 1987: 86]

Izsaukuma zīme aiz virsraksta lietota daudz retāk – tikai 1.12% gadījumu. Pārsvarā tie ir rosinājuma teikumi – tipiski padomju laika virsraksti, kas nereti pat asociējami ar lozungiem, piemēram,

Izskaudīsim liekvārdību! [LVKJ$_{17}$ 1981: 85]

Izlabosim kļūdainos uzrakstus Rīgas ielās! [LVKJ$_{16}$ 1980: 181]

To izmantojums populārzinātniskajos rakstos nav vērtējams kā iedarbīgs līdzeklis lasītāja intereses un uzmanības piesaistīšanai, jo nevienam nepatīk komandas un norādes, tāpēc pamatota ir atteikšanās no tiem mūsdienās.

Retāk nekā rosinājuma teikumi virsrakstos sastopami izsaukuma teikumi, piemēram,

Zilbju intonācijas var un vajag normēt! [LVKJ$_{[1]}$ 1965: 5]

Uzmanību pret vārdu! [LVKJ$_{20}$ 1984: 161]

Lielākoties šāda veida virsrakstu sastopami krājumā „Latviešu valodas kultūras jautājumi", jaunajā krājumā tie vairs nav konstatējami.

Virsrakstu sintaktiskā izveide un noformējums

Izpētot virsrakstu sintaktisko uzbūvi, secināms, ka viens no biežāk izmantotajiem paņēmieniem ir divdaļīga konstrukcija, kuras pirmā daļa sniedz atbildi uz jautājumu *kas?*, bet otrā – uz jautājumu *kur?* (retāk *kad?*). Virsraksta daļu (atbildi uz *kas?* resp. *kur?*) var veidot viens vārds vai vārdu savienojums, vienlīdzīgi teikuma locekļi vai plašāka sintaktiska konstrukcija, piemēram,

Lielie sākumburti | *iestāžu, fabriku u. c. nosaukumos* | [LVKJ$_{[2]}$ 1966: 94]

Atkāpes no literārās valodas normām | *latviešu padomju dzejā* | [LVKJ$_{14}$ 1978: 40]

Zinātniskums un latviešu valodas mācību līdzekļi | *21. gadsimtā* | [VPVI$_{8}$ 2013: 104]

Rakstu krājumā „Latviešu valodas kultūras jautājumi" divdaļīgā „kas kur resp. kad" konstrukcija izmantota 23.28% virsrakstu, bet jaunākajā krājumā – 34.69% virsrakstu.

Cits tradicionāls virsrakstu veidošanas tips ir virsraksts ar vienlīdzīgiem komponentiem, kurus saista saiklis *un* resp. *vai*, resp. komats. Šādus virsrakstus veido divi, retāk trīs vai četri vienlīdzīgi komponenti, no kuriem katrs var būt noformēts kā viens vārds vai vārdkopa, piemēram,

> *Latviešu valoda*, *valodniecība* *un* *Krišjāņa Barona „Latvju dainas"* [LVKJ$_{21}$ 1985: 5]
>
> *Vēsturiskā valodniecība* *un* *latviešu valoda* [VPVI$_{7}$ 2012: 58]

Šādi divdaļīgi (trīsdaļīgi, četrdaļīgi) virsraksti ar sakārtojumā esošiem komponentiem izmantoti 12.86% gadījumu krājumā „Latviešu valodas kultūras jautājumi" un 11.22% gadījumu krājumā „Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi".

Citu, pavisam atšķirīgu divdaļīga virsraksta izveides un formulēšanas tipu nodrošina saiklis *jeb*. Kā zināms, paskaidrojuma saikli *jeb* lieto *tādu teikuma locekļu saistīšanai, kas pēc semantikas jeb leksiskās nozīmes ir absolūtie sinonīmi, proti, izsaka vienādu jēdzienu* [Kalme 2001: 48]. Šo apstākli izmanto autori, kas vēlas savam pētījumam vai publikācijai dot divus dažāda rakstura virsrakstus vai arī nevar izšķirties par vienu no diviem virsrakstiem. Šajos gadījumos *jeb* saista divus atsevišķus virsrakstus, vienlaikus veidojot vienu vienību (līdzīgi kā virsraksti, kas formulēti divos teikumos). Populārzinātniskajiem rakstiem šādi virsraksti ir īpaši piemēroti, jo tie dod autoram iespēju apvienot divus būtiskus aspektus – zinātnisko (precizitātei) un populāro (lasītāja uzmanības piesaistīšanai), piemēram,

> *Hipernormālismi mūsu valodā jeb kas par daudz, tas no ļauna* [LVKJ$_{15}$ 1979: 161]
>
> *Valodas kultūra studentu interpretācijā jeb Eseja par valodas vērtības apziņu* [VPVI$_{2}$ 2006: 5]

Lai gan izpētītajā materiālā procentuāli šādu virsrakstu nav daudz (kopā pa abiem krājumiem tie ir tikai 2.24%), tas tomēr ir viens no specifiskākajiem paņēmieniem, kas tiek izmantots divdaļīgu virsrakstu sintaktiskajā noformējumā. Mūsdienu rakstībā pieņemts, ka šādā konstrukcijā saiklis *jeb* saista divus virsraksta nozīmē lietotus izteikumus, tātad abi rakstāmi ar lielo sākuma burtu.

Kola lietojums latviešu valodniecības populārzinātnisko rakstu virsrakstos pirmo reizi konstatēts 1982. gadā, bet rakstu autoru vidū šāds virsraksta formulējuma veids popularitāti guvis vien mūsdienās, par ko liecina pētījumam izvēlētā materiāla statistiskā analīze: krājumā „Latviešu valodas kultūras jautājumi" virsraksti, kuru izveidē lietots kols, veido tikai 0.28% gadījumu, turpretī jaunajā krājumā šis rādītājs jau ir 9.18%.

Tādu zinātnisko tekstu virsrakstu analīzei, kuru formulējumā lietots kols, pievērsuši uzmanību arī ārzemju lingvisti [Swales, Feak 2004; Hartley 2007]. Džeims Hartlejs (*James Hartley*) izpētījis, ka sociālajās un humanitārajās zinātnēs šāda tipa virsrakstu ir vairāk nekā dabaszinātnēs. Psiholoģijā un vēsturē šie virsraksti veido pat pusi no pētījuma materiāla izlases, uzņēmējdarbības zinātnē – vienu trešdaļu, turpretī datorzinātnēs – tikai 13%, fizikā – 12%, bioloģijā – 11% un inženierzinātnēs – 9% [Hartley 2007: 147].

Kā rāda latviešu zinātnisko tekstu prakse (ne tikai šim pētījumam izvēlētais valodas materiāls), piebilde aiz kola pārsvarā gadījumu tiek izmantota, lai precizētu piedāvātā temata avotu vai norādītu uz valodas materiāla atlases ierobežotību, piemēram,

(1) *Jūrniecības terminoloģija: problēmas un risinājumi* [$LVKJ_{18}$ 1982: 114]

(2) *Solidaritāte un demokrātija: uzrunas lietojums elektroniskajos plašsaziņas līdzekļos* [$VPVI_1$ 2005: 24]

(3) *Reportāža no notikuma vietas: priedēkļa ie- aktualizēšanās 21. gadsimta sākuma latviešu valodā* [$VPVI_4$ 2009: 53]

Aina Blinkena saskata, ka šajos gadījumos virsrakstos aiz pamatnosaukuma un kola tiek dots paralēlnosaukums vai cita informācija [Blinkena 2009: 378]. Taču atsevišķos gadījumos (kā 2. un 3. piemērā) kols tikpat veiksmīgi varētu būt aizstāts ar saikli *jeb*, jo abas virsraksta daļas ir pietiekami suverēnas, pašpietiekamas, informatīvas un izteiksmīgas. Tas liecina, ka kola izvēle un lietojums virsrakstā ne vienmēr ir stingri pārdomāts, izsverot alternatīvus virsraksta sintaktiskā noformējuma līdzekļus.

Ne sevišķi izplatīts divdaļīga virsraksta veids populārzinātniskajos rakstos ir virsraksts divos teikumos. Tādā gadījumā aiz pirmās daļas tiek likts punkts (retāk jautājuma zīme) un otrā daļa – jauns teikums – rakstīts ar lielo sākuma burtu, piemēram,

(1) *Savam laikam un nākotnei. Ata Kronvalda simtpiecdesmitgadē* [$LVKJ_{23}$ 1987: 7]

(2) *Garīgās kultūras bagātību krājējs. Kārlim Eglem – 100* [$LVKJ_{24}$ 1988: 34]

(3) *Cik vāciska ir latviešu valoda? Ieskats valodu kontaktu formās un izpausmēs* [$VPVI_8$ 2013: 43]

Atsevišķos līdzīgos gadījumos kā iepriekš 1. un 2. piemērā autori rakstu virsraksta formulējumā izmantojuši iekavas, nevis divus atsevišķus teikumus, piemēram,

Pirmo latviešu valodnieku pieminot (Georga Elgera 400. dzimšanas gadā) [$LVKJ_{20}$ 1984: 48]

Būtībā visos šajos piemēros virsrakstu tikpat labi varēja veidot, izmantojot kolu, nevis punktu vai iekavas.

Iekavas populārzinātnisko rakstu virsrakstos lietotas regulāri un pārsvarā – tām sintaktiski paredzētajos gadījumos, lai no pārējā teksta norobežotu *dažādus iespraustus papildinājumus vai paskaidrojumus* [Blinkena 2009: 387], piemēram,

(1) *Substantīvisko skaitļa vārdu forma un rekcija (*Desmitiem *vai* desmitām*?)* [$LVKJ_{12}$ 1976: 117]

(2) *Valodas jautājumiem veltītās publikācijas vācu okupācijas laika presē (1941–1945)* [$VPVI_7$ 2012: 14]

Lielā sākuma burta lietojums, kā arī jautājuma zīme vedina domāt, ka 1. piemērā iekavās ir ielikts atsevišķs teikums, līdz ar to šajā gadījumā runa varētu būt par iestarpinājumu – gramatiski patstāvīgu, neatkarīgu savrupinājumu *ar papildu informācijas funkciju* [Beitiņa 2009: 169]. Šāda rakstura informācija piemīt arī iekavās dotai norādei par laika posmu (kā 2. piemērā). Citos gadījumos iekavās dota norāde uz pētījuma avotu, piemēram,

Pārvirzes dažu verbu lietojumā (pēc leksikogrāfiskiem avotiem) [$LVKJ_6$ 1970: 63]

Neskaidrības personvārdu locījumu formu lietošanā (VVA Konsultāciju daļas pieredze) [$VPVI_1$ 2005: 81]

Visi šie gadījumi, no vienas puses, atklāj pēdējos 50 gados rastās daudzveidīgās iespējas virsrakstu formulēšanai plašāk, nekā tas tradicionāli ierasts, bet, no otras puses, parāda to, ka katrā gadījumā autors izvēlas sev pieņemamāko variantu, kā veidot virsrakstu – ar kolu, iekavām, izmantojot saikli *jeb* vai veidojot divus teikumus.

Vēl cita tendence, kas spilgtāk par visām iepriekš aplūkotajām signalizē par populārzinātniska raksta virsrakstu, ir citāta izmantojums virsrakstā. Šāds paņēmiens nav izvēlēts bieži, un arī virsrakstu sintaktiskais noformējums ir atšķirīgs, piemēram,

(1) ... *valodā kā dziesmā klausos* [$LVKJ_{10}$ 1974: 34]

(2) *„Bet vārdā tik grūti ir tikt" (J. Peters)* [$LVKJ_{23}$ 1987: 45]

(3) *„.. lai tu nepalieci savai valodai par noplicinātāju"* [$LVKJ_{25}$ 1989: 59]

(4) *„Esiet viens, un būsiet stipri!"* [$VPVI_4$ 2009: 5]

Ne visos gadījumos lietotas pēdiņas, kā būtu jābūt, ja tiek izmantoti cita autora vārdi. Norādes uz izlaidumu citējumā vienā gadījumā norādītas ar daudzpunkti, citā – atbilstoši mūsdienu normām – ar divpunkti. Tāpat arī citāta autors skaidri norādīts tikai vienā gadījumā. Atsauce uz Imanta Ziedoņa (1. piemērā), Gustava Bražes (3. piemērā) un Raiņa (4. piemērā) vārdiem atrodama tikai pašā rakstā.

Secinājumi

Pārlūkojot izanalizēto valodas materiālu, secināms, ka virsrakstu formulējumi uzrāda dinamiku – tie kļūst informatīvi pilnīgāki, līdz ar to precīzāki un lasītāju uzmanību vairāk saistoši. Sintaktiskā noformējuma ziņā vērojama lielāka daudzveidība, kā arī virsrakstu apjomam ir tendence palielināties. Piemēram, salīdzinot tikai viena veida virsrakstus, proti, formulējumus, izmantojot kolu, skaidri redzama šī virsraksta apjoma pieauguma tendence. Vidējais vārdu skaits šī tipa virsrakstos krājumā „Latviešu valodas kultūras jautājumi" ir 5.3 vārdi, savukārt krājumā „Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi" – 8.2 vārdi.

Populārzinātnisko rakstu autoram, formulējot sava teksta virsrakstu, ir vienlaikus jādomā par diviem aspektiem – zinātnisko precizitāti un lasītāja intereses piesaisti. Tas ir faktors, kas nereti liek autoram izvēlēties kādu no divdaļīgajiem virsrakstiem, tādējādi rodot iespēju ietvert nosaukumā gan vienu, gan otru aspektu. Tas neapšaubāmi palielina virsraksta garumu.

AVOTI

LVKJ – *Latviešu valodas kultūras jautājumi*: rakstu krājums. – Rīga: Liesma, 1965–1979; Avots, 1980–1993.

VPVI – *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*: populārzinātnisku rakstu krājums. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2005–2009; SIA „Arona Baltic", 2010; Latgales druka, 2011; Latviešu valodas aģentūra, 2012–2013.

LITERATŪRA

Beitiņa, M. *Mūsdienu latviešu literārās valodas sintakse*: lekciju kurss filoloģijas studentiem. – Liepāja: LiePA, 2009.

Blinkena, A. *Latviešu interpunkcija*. Otrais, pārstrādātais izdevums. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2009.

Brēde, M. Fonostilistiskā aspekta pragmatiskā funkcija. No: *Linguistica Lettica*, *2, 1998*, 256.–262. lpp.

Farneste, M. *The Academic Essay as a Basis for Research Paper Writing*. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012.

Gemsts, V. *Zinātniskā darba izklāsts*. – Rīga: Rīgas Politehniskais institūts, 1981.

Hartley, J. Colonic titles! In: *The Write Stuff*, *Vol. 16 (4), 2007*, p. 147–149.

Kalme, V. *Nelokāmās vārdšķiras latviešu literārajā valodā*: mācību līdzeklis. – Liepāja: LiePA, 2001.

Kalnača, A. *Morfoloģijas stilistika*. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011.

Kalnača, A. Verba formas un to funkcijas laikrakstu virsrakstos. No: *Letonikas pirmais kongress. Valodniecības raksti*. – Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2006, 170.–176. lpp.

Kalnača, A. *Virsraksti interneta portālu ziņās, 2007*. Pieejams: http://www.lu.lv/filol/valoda/ind_3_publ_r_Andras.htm

Kristapsone, S. *Zinātniskā pētniecība studiju procesā*: mācību grāmata augstskolu sociālo zinātņu studiju programmu studentiem. – Rīga: Biznesa augstskola „Turība", 2008.

Liepa, D. Virsrakstu lietojums preses tekstos. No: *Vārds un tā pētīšanas aspekti*: *rakstu krājums, 17 (1)*. – Liepāja: LiePA, 2013, 143.–152. lpp.

Polkovņikova, S. Valodniecības rakstu nosaukumi. No: *Valoda dažādu kultūru kontekstā*: *XXII zinātnisko rakstu krājums*. – Daugavpils: Saule, 2012, 440.–446. lpp.

Praktikums 1972 – *Latviešu literārās valodas praktikums 9.–11. klasei*. Dz. Cīrule, K. Cīrulis, I. Freidenfelds, H. Grase, A. Jankevics. – Rīga: Zvaigzne, 1972.

Smiltniece, G. Abreviatūras preses izdevumu virsrakstos. No: *Vārds un tā pētīšanas aspekti*: *rakstu krājums, 11*. – Liepāja: LiePA, 2007, 242.–248. lpp.

Swales, J. M., Feak, C. B. *Academic writing for graduate students*. 2nd ed. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 2004.

Ilga MIGLA
(LU Latviešu valodas institūts)

Frazeoloģismi R. Blaumaņa komēdijā „No saldenās pudeles" un drāmā „Potivāra nams"

Summary

Phraseological Units in R. Blaumanis' Comedy "No saldenās pudeles" (*From the Sweetish Bottle*) and in His Drama "Potivāra nams" (*Potiphar's House*)

The aim of the present paper is to clarify whether there are differences in using the phraseological units in two diverse drama genres – in drama and comedy.

The analysis of the drama "Potiphar's House" shows that the language is impressive, with a vast amount of phraseological units – 27. From those only 6 phraseological units have various somatic components (**eye**, **hair**, **foot**, **mouth**, **mind** = head).

On the other hand, the comedy has noticeably more phraseological units – 123 in total. The dominant role in the comedy is attributed to somatic phraseological units – 41 ones (**heart** and **mouth** – each occurring 8 times, **hand** – 7 times, **eye(s)** – 4 times). The basic usage of phraseological units in the play is greater than their stylistic usage. The comedy has more varied usage of phraseological units. It uses elliptical phraseologisms, substitutions, as well as silencing of phraseological units. Stylistically a very important role is attributed to repetition of phraseological units.

Key words: *phraseological units, changes of phraseologiscal units, drama, play*

*

Rūdolfs Blaumaņa (1863–1908) literārais mantojums spēcīgi ietekmējis daudzus mākslas žanrus, īpaši teātri. Viņa lugas sakņojas Eiropas dramaturģijas tradīcijās [Blaumanis 1997: 481–482] un latviešu kultūrā. Taču R. Blaumanis rakstīja arī recenzijas par teātru izrādēm, bija Rīgas Latviešu biedrības Teātra komisijas loceklis un spēlēja Ērgļu pašdarbības izrādēs. Rakstnieka lugu saturs un forma ir daudzveidīga. Mūsdienās teātri turpina iestudēt R. Blaumaņa sarakstītās drāmas un joku lugas. Raksta uzmanības centrā ir 1901. gadā uzrakstītā komēdija „No saldenās pudeles" un 1897. gadā publicētā drāma „Potivara nams".

Analizējot drāmas „Potivara nams" valodu, pārsteidz ļoti nelielais frazeoloģismu lietojumu skaits – 27. No tiem tikai seši frazeoloģismi ir ar dažādiem

somatiskajiem komponentiem. Vienreiz ir fiksēts frazeoloģisms ar komponentu **acs** frazeoloģismā **atvērt acis** [Blaumanis 1997: 356], gan frazeoloģisms ar komponentu **mats – karāties mata galā** [Blaumanis 1997: 354], ar komponentu **pēda – uz pēdām** [Blaumanis 1997: 390], ar komponentu **mute – dot mutes** [Blaumanis 1997: 333]. Komponents **kauls** lietots frazeoloģismā **šalkas pārskrien pār kauliem** [Blaumanis 1997: 393]; mūsdienās tā vietā izmanto frazeoloģismu **drebuļi pārskrien** (arī **skrien, iet**) **pār kauliem** (arī **pār muguru**), arī **drebuļi izskrien caur kauliem** [LLVV 4, 1980: 212]. Leksēma **šalkas** '(auksti) drebuļi, šermuļi' un frazeoloģisms ar šo leksēmu minēti jau K. Ulmaņa vārdnīcā [Ulmanis 1872: 291]. Par frazeoloģismu ar somatisko komponentu var uzskatīt arī frazeoloģismu **iekrist prātā** [Blaumanis 1997: 350], jo šo frazeoloģismu lieto gan ar komponentu **prāts**, gan arī komponentu **galva**.

Skaitliski nozīmīgu vietu drāmā „Potivāra nams" ieņem frazeoloģisms **paldies Dievam**: nelielajā drāmā tas minēts piecas reizes [Blaumanis 1997: 330, 342, 362, 364, 374].

Drāmā sastopami frazeoloģismi, kuru saknes rodamas Bībelē, piem., drāmā pārveidotā formā lietots frazeoloģisms **zālamonisks spriedums** [Blaumanis 1997: 341], šī forma ir izplatīta arī rakstnieka stāstos un novelēs [Migla 2013: 157].

Drāmā ir tikai divi frazeoloģismi ar partikulu **kā – iekrist kā ūdenī** [Blaumanis 1997: 371] un salīdzinājums **kā līdums** [Blaumanis 1997: 384].

Savukārt komēdijā „No saldenās pudeles" ir ievērojami lielāks frazeoloģismu skaits – 123 – un lielāka arī to dažādība. Komēdijā dominējošo vietu ieņem somatiskie frazeoloģismi – 41 frazeoloģisms. Visbiežāk frazeoloģismos minēti somatiskie komponenti **sirds** un **mute** – katrs astoņas reizes. To vidū ir gan tradicionāli lietoti un zināmi frazeoloģismi: **no visas sirds** [Blaumanis 1997: 411], **sirds lec kā zirgs** [Blaumanis 1997: 420], **no sirds dibina** [Blaumanis 1997: 421], **sirds aptekas** [Blaumanis 1997: 432], **laba sirds** [Blaumanis 1997: 458], **sirds kāpj pa muti laukā** [Blaumanis 1997: 434]. Komēdijā rakstnieks vairāk variē frazeoloģisma struktūru, piem., frazeoloģismā **viegla sirds** mainījis adjektīva pakāpi no pamata pakāpes **viegls** uz pārāko pakāpi **vieglāks – vieglāka sirds** [Blaumanis 1997: 472], uzsverot, ka varoņa bažas ir nedaudz mazinājušās. Dažreiz, lai uzsvērtu emociju kāpinājumu, rakstnieks līdzās lieto vairākus nozīmes ziņā līdzīgus frazeoloģismus ar vienādiem verbiem, kuros, piem., vienā frazeoloģismā verbs saglabāts pilnā formā, otrā – reducēts:

> *Pičuks.* ***Pie kakla*** *tā lieta jau nu* ***neķeras****. Auce. Bet* ***pie goda! Pie sirds!*** [Blaumanis 1997: 448]

Frazeoloģismi ar komponentu **mute** iesaistīti komēdijas tekstā tradicionālajā formā: **liela mute** [Blaumanis 1997: 414], **muti plātīt** [Blaumanis 1997: 427], **turēt muti** [Blaumanis 1997: 450], **turēt muti ciet** [Blaumanis 1997: 434]. Daži frazeoloģismi ar komponentu **mute** ir ar variētu struktūru, piem., tradicionālajā frazeoloģismā **turēt muti ciet** neitrālais komponents **mute** aizstāts [Oļehnoviča 2012: 37] ar šajā kontekstā stilistiski ekspresīvāku vārdkopu **maizes klēti**:

> Taukšķis. *Mīļais Kriš! Ja esi, kā smejas, ņēmis, tad atdod, brālīt, ar labu. Es jau nu tev... tāpat kā tas Liepiņu Krišs...* [..]. Krišs (mēda viņu). *Ļera, ļera, ļera!* ***Turi*** *nu labāk* ***savu maizes klēti cieti!*** *Ēm, bēm!* [Blaumanis 1997: 475]

Savukārt frazeoloģisms **aizbāzt muti** komēdijā fiksēts noliegumа formā: **mutes neaizbāzīs** [Blaumanis IV, 1997: 432].

R. Blaumanis izmanto arī vienkāršrunas vārdus, piem., **purns – dabūt pa purnu** [Blaumanis 1997: 450].

Lai pastiprinātu frazeoloģismu ekspresivitāti, rakstnieks apvieno frazeoloģismus **pievaldīt nagus** un **pievaldīt muti** vienā, lai īpaši uzsvērtu Taukšķa godīgumu un klusēšanu:

> Lavīze. *Jā, tādu cilvēku kā Taukšķi ar uguni var meklēt! Tas* ***pievalda i nagus, i muti****.* [Blaumanis 1997: 435]

Nedaudz mazāk – septiņi lietojumi – ir somatiskajam komponentam **roka**. Tas minēts frazeoloģismos **uz vienu roku turēties** [Blaumanis 1997: 417], **uz vienu roku iet** [Blaumanis 1997: 426]. Frazeoloģismā **uz vienu roku** izmantots divu verbu lietojums blakus – **būt** un **iet** – un noklusējums, lai uzsvērtu varones emociju kāpinājumu:

> Auce. [..]. *Es jau tādu laiciņu manīju, ka Pičuks tāds greizs vien ir, greizs vien ir. Beigās šodien tas maiss spruka vaļā: es ar Mārtiņu* ***esot... ejot uz vienu roku!*** [Blaumanis 1997: 452]

Frazeoloģims **būt** (**gadīties, pagadīties**) **pie rokas** lugā no „Saldenās pudeles" ir saglabāts koncentrētā formā – bez darbības vārda, lai lakoniskāk paustu Kriša bažas:

> Krišs. [..]. *Vai tu domā, ka tie sievieši te nav gudri? Mājās ļaudīs laižama manta, viss* ***pie rokas*** *– kā tad nu sāksi knapināties! Bet nu tu redzēsi!* [Blaumanis 1997: 422]

Arī frazeoloģisms **ar atplestām rokām** 'ļoti viesmīlīgi, sirsnīgi ar lielu prieku (sagaidīt, saņemt kādu)' [LFV 2000: 1024] R. Blaumaņa lugā parādās – kā LFV minēts – ar retāk lietotu verbu **izplest** divdabja formā:

> Krišs. [..] *Ja tik kas nav pa prātam: projām! Smejas: uz Rīgu! Zināms, uz Rīgu! Tur tagad ceļ pabriķi uz pabriķa, un, ja ne uz Rīgu, tad pie cita saimnieka. Redzēsiet, kā citi mūs saņems,* ***rokas izplētuši!*** [Blaumanis 1997: 430–431]

Frazeoloģisms **būt rokā** komēdijā fiksēts vienu reizi:

> Māte. *Ak tad tādas bij par tiesu tavas bēdas! Vai, vai, Taukšķi, kā tas Krišs tevi piemānījis! Bet nu, kad tev nauda* ***būs rokā****, nu tu bez bēdām pie mums varēsi palikt. Es jau nu arī pēc tevis netīkošu.* [Blaumanis 1997: 436]

R. Blaumanis komēdijā lieto frazeoloģismu **izprovēt roku**, mūsdienās parasti barbarismu **izprovēt** aizstāj ar neitrālu darbības vārdu **izmēģināt**:

> Auce. *Tādu lielmanīšu! Kur tad šis lai ņem dūšu pēc Rindēna* [..] ***izprovēt roku!*** [Blaumanis 1997: 462]

Fiksēti četri frazeoloģismi ar somatisko komponentu **ac(i)s**, piem., **pamest acis** [Blaumanis 1997: 424]. Komēdijā frazeoloģismu **raut aci no pieres laukā** lieto nolieguma formā un to vēl pastiprina ar partikulu **vis**:

> Māte. *Bet tak drusku savādāka, kur saimnieks mājā. Es gan labi zinu, kā tēva laikā bij un kā tagad ir.* ***Nerāva vis aci no pieres laukā!*** *Negribēja vis ik dienas gaļas ēst, pietika ar divām reizēm nedēļā.* [Blaumanis 1997: 413]

Arī tradicionālajā formā lietots frazeoloģisms var ekspresīvi raksturot situāciju:

> Krišs. *Ak šitā! Vot, gudreniece! Ja es palieku, tad man Mārtiņš* ***ādu velk pār acīm****, ja aizeju, tad šī grib dīrāt!* [Blaumanis 1997: 434]

Frazeoloģisms **nezināt, kur acis likt** komēdijā lietots nākotnes formā un tas atkārtots, lai uzsvērtu emociju kāpinājumu:

> Lavīze. *Nesaki nekā, gan būs labi. Tava kāzu brūvējuma patekas vēl nebūs apdzertas, kad jau priekš Marijas jauns iesals būs jāknitina.* [..] Māte. *Vai, vai, vai, vai, vai! Es* ***nezināšu, kur acu likt****, es* ***nezināšu, kur acu likt!*** *Nudie, Lavīz, cilvēki teiks, es esot... nudie, tas par daudz, Lavīz!* [Blaumanis 1997: 468]

Frazeoloģismi ar komponentu **pēda** komēdijā ir trīs, piem., frazeoloģisms **uz karstām pēdām**:

Krišs (tāpat). *Es pēdīgo reizi prasu: izmaksāsiet ar labu? Ja ne,* ***uz karstām pēdām*** *uzdošu pie tiesas! Nav vairs veci laiki!...* [Blaumanis 1997: 432]

Vienu reizi frazeoloģisms izmantots lakoniskākā formā – elipsē – **uz pēdām**:

Marija (laimīgi smaidīdama). *Tā... Ko tad Auce man...?* (Apķerdamās.) *Jā, vai zini, Pičuk, es tev varētu gan pastāstīt zāles, kas Auci* ***uz pēdām*** *izārstētu.* [Blaumanis 1997: 454]

Ar līdzīgu nozīmi lietots frazeoloģisms **no siltām pēdām**:

Taukšķis. *Jā. Vasaras vidū. Taisni no pļavas. Kā smejas,* ***no siltām pēdām****. Iegrūda grābekļa kātu zemē un aizgāja.* [Blaumanis 1997: 421]

Komponents **nagi** minēts trīs reizes dažādos frazeoloģismos: **pievaldīt nagus** [Blaumanis 1997: 435], **nagi niez** un **savaldīt nagus** nolieguma formā:

Taukšķis. *Bet par ko tad tu neprecies pēc... kad* ***nagi niez****... savas kārtas... Precies – kad* ***nagu*** *nevari* ***savaldīt****! Cilvēkiem, lūk, jādara šitā: kam tie meitieši, kā smejas, patīk, tam jāprecas, kam nepatīk, lai nodzīvo puisī. Jā. Bet ļembesta vien ne... Tad labāk aiziet.* [Blaumanis 1997: 444]

Divi dažādi frazeoloģismi minēti ar komponentu **āda – ādu velk pār acīm** [Blaumanis 1997: 434] un **sargāt savu ādu**, pēdējo R. Blaumanis lieto ļauna vēlējumā – lāstu formulā:

Mārtiņš. *Ak tad Krišs tev piestāstījis gan pilnu galvu ar to ļembestu, ko es te taisot! Nu,* ***lai*** *tas tēviņš* ***piesargā*** *savu* ***ādu****!* [Blaumanis 1997: 444]

Ar komponentu **zobi** fiksēti divi frazeoloģismi – **sakost zobus** [Blaumanis 1997: 464] un **griezt zobus** [Blaumanis 1997: 418]; tāpat ar komponentu **kakls – ķerties pie kakla** [Blaumanis 1997: 448] un nolieguma formā **nedabūt pa kaklu** [Blaumanis 1997: 453].

Komēdijā „No saldenās pudeles" salīdzinājumi paspilgtina varoņu izjūtas: piem., Mārtiņš saka par Krišu, ka **viņam kājas kā zaķam** (izbēg no visām nepatikšanām) [Blaumanis 1997: 478], vīru kautiņā Krišs uzsver, ka viņam vaigs sasists **zili melns kā katla dibins** [Blaumanis 1997: 470], savukārt Marija, uzzinot, ka Mārtiņš – viņas iemīļotais – kāvies viņas dēļ, **kļuva kā saulīte** [Blaumanis 1997: 461], bailīgajam un piesardzīgajam Taukšķim **dūša kā miets** [Blaumanis 1997: 424], bet slimība **sagrāba kā ar stangām** [Blaumanis 1997: 459], un sānos **dur kā ar tuteni** [Blaumanis 1997: 459].

Raksta mērķis bija noskaidrot atšķirības frazeoloģismu lietojumā divos atšķirīgos dramaturģijas žanros – drāmā un komēdijā. Frazeoloģismi vairāk

raksturīgi emocionālai izteiksmei, lai paspilgtinātu ekspresivitāti. Iespējams, tādēļ drāmā ir krietni mazāks frazeoloģismu skaits – tikai 27 pretstatā komēdijā – 123 frazeoloģismu lietojumi. Drāmā frazeoloģismu pamatlietojums dominē pār to stilistisko lietojumu. Komēdijā ir variētāks frazeoloģismu lietojums. Tajā izmantoti eliptiski frazeoloģismi, frazeoloģiskie atvasinājumi, frazeoloģiskie aizstājumi, kā arī noklusējums. Stilistiski nozīmīgu vietu ieņem frazeoloģismu atkārtojumi.

LITERATŪRA

Blaumanis, R. *Kopoti raksti. Ceturtais sējums. Lugas*. – Rīga: Jumava, 1997. 686 lpp.

LFV – Laua, A., Ezeriņa, A., Veinberga, S. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*. – Rīga: Avots, 2000.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca. 1.–8*. – Rīga: Zinātne, 1972–1996.

Migla, I. Frazeoloģismi R. Blaumaņa stāstos un novelēs. No: *Vārds un tā pētīšanas aspekti*: *rakstu krājums, 17(1)*. – Liepāja: LiePA, 2013, 153.–161. lpp.

Oļehnoviča, I. *Frazeoloģismi angļu un latviešu laikrakstos: semantiskais aspekts*. *Phraseological units in English and Latvian newspapers: the semantic aspect*: thesis for obtaining the doctoral degree in philology branch. – Daugavpils, Daugavpils University, 2012. 108 lpp.

Ulmann, K. Chr. *Lettisches Wörterbuch, I*, *Lettisch-deutsches Wörterbuch*. – Riga, 1872.

Liudmyla MOHELNYTSKA
(Zhytomyr State Technological University)

Composition of English Publicistic Cinematography Texts: Typology of Headlines

Summary

Composition of English Publicistic Cinematography Texts: Typology of Headlines

The article deals with the compositional peculiarities of English publicistic cinematography texts determining the factors influencing these peculiarities. The types of headlines are distinguished according to the following criteria: functional, semantic, structural and grammatical as well as according to the types of the relation with the content of the text. Text composition of a cinematography text is similar to any other kind having the headline, the introduction unit, the body or the main part, and the inferative unit. According to the functional criterion there are informative, advertising, evaluative, and intriguing headlines. The semantic types of headlines are a summary headline, an indicator, and a localizer. On the basis of structural and grammatical criteria they distinguish headlines which are words, word combinations, simple and compound sentences, etc. There are also autosemantic and synsemantic headlines of cinematography texts.

Key words: *composition, cinematography texts, types of headlines, functional criterion, semantic types, structural and grammatical criterion*

Резюме

Композиция англоязычных публицистических текстов кинематографической тематики: типология заголовков

В статье рассматриваются особенности композиции англоязычных публицистических текстов кинематографической тематики, определяются факторы, обуславливающие эти особенности. Типы заголовков выделяются на основе следующих критериев: функциональный, семантический, структурно-грамматический, по типу связи с содержанием текста. Композиция текста кинематографической тематики, как и любого другого текста, представлена заголовком, интродуктивным блоком, основной частью и инферативным блоком. На основе функционального критерия в статье выделяются информативные, рекламные, оценочные и интригующие заголовки. Семантическими типами заголовков являются заголовок-резюме, заголовок-индикатор, заго-

ловок-локализатор. Типология заголовков, базирующаяся на структурно-грамматических характеристиках, позволяет выделить заголовки, выраженные словом, словосочетанием, простым и сложным предложением. Рассматриваются также автосемантические и синсемантические типы заголовков.

Ключевые слова: *композиция, тексты кинематографической тематики, типы заголовков, функциональный критерий, семантические типы, структурно-грамматический критерий*

*

Composition of publicistic texts has been researched by lots of scientists [Малиновська 1994; Синдеева 1981; Schmid 1995]. It became the object of linguistic research in Germanic languages owing to prof. E.G. Riesel and her scientific school. E.G. Riesel defines composition as an indissoluble dialectic unity of form and content elements which are expressed by linguistic means and make an integral text structure [Riesel 1975: 265–266]. The linguistic means of expressing the composition are division of a text into parts and these parts themselves. A composition unit of a text is distinguished by lexical, grammatical, and graphical means.

The purpose of the composition is to attract a reader's attention to every part of the text. That is why a text composition is built according to a certain scheme that best realizes a sender's communicative intentions [Бахтин 1986: 250; Зильберт 1986: 77].

The peculiarities of cinematography text composition are caused by the addresser's communicative purposes to make a reader interested in both reading the text and further watching the film, to analyze and evaluate the film. Cinematography texts inform about new films, present their analysis and evaluation from the point of view of scriptwriters, directors, actors, and film critics. They are of different genres in modern American periodicals like interviews, summaries, capsules, synopses, and reviews of Oscar nominees for the best picture of the late 20th – early 21st centuries.

Like any other text composition, that of a cinematography text consists of the headline, the introduction unit, the body or the main part, and the inferative unit [Мороховский 1991: 203–205]. Every unit plays a certain role in achieving an addresser's communicative goal. The present article considers the peculiarities of cinematography text headlines. The title is the first signal of the text. It plays an onomastic function, i.e. it names the product of communication, discloses its topic, even reflects its content in a nut shell, attracts readers' attention, and urges them to read the text [Фіть

2002: 124; Шевченко 2003: 148]. From the semantic point of view a title is a brief variant of a text decoded further in the text.

Newspaper texts with one headline occur very rarely. There is a headline complex which is a set of several headlines of different kinds, structures, and purposes [Шевченко 2003: 148]. The components of a headline complex are the main headline, the subheadline, and the internal headline. The subheadline plays an informative and explanatory function, it serves as a connection between the main headline and the text, e.g. *Benigni Is Beautiful. With Life Is Beautiful, a new generation's Chaplin unveils his masterpiece* [http://www.geocities.com]. The example is a headline complex consisting of the headline *Benigni Is Beautiful* and the subheadline *With Life Is Beautiful, a new generation's Chaplin unveils his masterpiece*. The headline plays an evaluative function, characterizing the actor and director of the film "Life Is Beautiful" with the help of lexemes *beautiful, masterpiece*. The subheadline explains, clarifies, and develops the main headline naming Roberto Benigni as the Chaplin of the new generation and pointing at his masterpiece being revealed in the film. Let us consider one more text (review) called *Poetic License*.

> ***Poetic License***
>
> ***'Shakespeare in Love' an original, magical imagining of Bard's inspiration***
>
> *Ruthe Stein, Chronicle Staff Critic*
>
> *(…)*
>
> *Shakespeare struck speechless? It happens near the beginning of the captivating "Shakespeare in Love," when the title character – Will, to his friends – changes partners during an Elizabethan dance and finds himself face to face with the luminous Lady Viola.*
>
> *(…)*
>
> ***A ROCKY LOVE***
>
> *Of course, Will and Viola have their problems. As Shakespeare himself put it, "The course of true love never did run smooth." Will is already married, though this turns out to be a minor inconvenience. His wife and kids are tucked away at Stratford-upon-Avon, which, considering the modes of transportation available in 16th century England, might as well be Siberia.*
>
> *(…)*

MOUTHFUL OF WORDS
The script also makes gentle fun of Will's highfalutin manner of talking. When his theatrical producer, Henslowe (Geoffrey Rush), demands to know when the new play will be finished, Will responds with a mouthful of words. "I haven't the time," Henslowe shoots back. "Talk prose."
(…)

DIRTY ARISTOCRATS
"Shakespeare in Love" is a visual treat. The sets and costumes scream out Oscar nomination. At the same time, director John Madden doesn't sugarcoat the period the way historical dramas often do. The clothes, even those worn by the aristocracy, look as dirty as they would have been.
(…)

The subheadline *"Shakespeare in Love" an original, magical imagining of Bard's inspiration* explains the main headline. The reader finds out that the text will run about the film "Shakespeare in Love" which was positively evaluated by film critics with the help of lexemes *original, magical*. According to the subtitle the plot of the film is centered on a great poet searching for the source of inspiration. Internal headlines or intertitles *A Rocky Love, Mouthful of Words, Dirty Aristocrats* are used to divide a rather long text into separate parts thus helping readers find their way more easily in the great load of information.

The typology of headlines is based on four criteria: functional [Малиновська 1994: 17], semantic [Коваленко 2002: 158], structural and grammatical [Киселев 1994: 31; Тураева 1986: 53], according to the type of bond with the text content [Коробова 1987: 89; Тураева 1986: 53].

According to the functional criterion they distinguish:

1) informative headlines. Their task is to inform readers, to give them some facts about the reviewed film: *"The Sixth Sense": A Boy Who Sees the Dead, and a Psychologist Determined not to Fail Him* [NYT 6.8.99]; *Crowe Brings to "Mind" a Great Performance* [USAT 20.12.01]. The above mentioned headlines inform a reader, firstly, about the title of the reviewed picture *"The Sixth Sense", "Mind"*. Secondly, a reader learns about the main characters – a boy who sees the dead *A Boy Who Sees the Dead*, and a psychologist who is determined to help him *Psychologist Determined not to Fail Him*. And, thirdly, a reader learns the actor's name *Crowe* who starred in the film;

2) advertising headlines are aimed at attracting readers' attention and making them interested both in the text and film: *McGregor in Love* [http://www.rottentomatoes/movies.com]; *Mad about Madden* [http://www.varsity.cam.ac.uk]; *"Insider" Looks Like an Oscar Contender* [*SPI 5.11.99*]. In order to do that the authors use film stars' names, for example, actor's name *McGregor* and director's name *Madden*. Mentioning the "Insider" as an Oscar nominee in the headline implies that readers will definitely get interested in the text and the picture because films awarded by Academy of Motion Picture Arts and Sciences are really worth watching.
3) evaluative headlines express estimation of events, phenomena, people in the text: *Surprisingly Subtle Willis Makes Great "Sense"* [SB 6.8.99]; *Fine Acting, Direction Help "Sixth Sense" deliver some surprisingly chilling thrills* [SPI 6.8.99].
   Owing to evaluative adjectives s*urprisingly subtle, great, fine, surprisingly chilling,* and the noun *thrills*, the headline explicitly expresses the author's estimation of the actors' performance, director's work, and the film itself;
4) the purpose of intriguing headlines is to intrigue a reader, to make him/her read the whole text and watch the reviewed film: *"Shakespeare in Love": Shakespeare Saw a Therapist?* [NYT 11.12.98]; *When Did You Become So Joyless?* [www.filmcritic.com]. The author uses an interrogative sentence in the headline to create an intrigue, to make a reader read the text and watch the film to find the answer to the question.

Semantic classification of newspaper headlines was developed by the Ukrainian researcher Andriy Kovalenko. It is based on the headline supporting elements like WHO, WHAT, DOES, WHERE, WHEN. These elements are closely connected with the text content. He distinguished the following semantic types of headlines: 1) a summary; 2) an indicator; 3) a localizer [Коваленко 2002: 158]. We borrowed this approach and applied it to cinematography text titles. Headlines of the first type are characterized by maximum supporting elements WHO, WHAT, DOES, WHERE, WHEN, which in a compressed way present the content of the text. According to the degree of objectiveness such headlines are used as informative neutral or informative evaluative. For example, *Red Hot "Moulin Rouge" Reinvents Musical Genre with Audacious, Rapid-Fire Assault on the Senses* [SFC

1.6.01]: the summary headline presents the content, contains the comments on the genre and subjective evaluative elements *audacious, rapidfire assault on the senses*. Bearing in mind the main task of cinematography texts which is to evaluate the film, we can conclude that evaluative summary headlines are more common for such texts.

An indicating headline points at a subject of a message (doer, situation, time and space, other characteristics of a situation), but it does not contain the information which allows predicting the text: *The Uninvited* [VV 4–10.8.99]; *Fast Track* [NY 25.12.00 – 1.1.01]; *The Smile Wins the Day* [LAT 17.3.00]. Sometimes this type of headlines expresses evaluation of events, phenomena, and people from the text. For example, *"Moulin Rouge": A Dazzling Wreck* [USAT 5.17.01]: the evaluative function is played by the adjective with a positive connotation *dazzling* and the noun *wreck* with a negative connotation.

A localizing headline contains a toponym or element which describes the space coordinates of the situation: *Frodo in the Elven Kingdom* [LAW 21–27.12.01]; *Sneering at Suburbia* [SFE 17.9.99]. These headlines show that the situation takes place in the Elven Kingdom in the first case and in the suburbs in the second case.

The typology of headlines based on structural and grammatical characteristics allows for distinguishing the following types of cinematography text headlines:

- A word: *The Uninvited* [VV 4–10.8.99];
- A word combination (a phrase): Adj.+N: *Beautiful Lies* [NW 28.1.02], *Poetic License* [SFC 25.12.98], Part.+N: *Miniskirted Crusader* [National Review 17.4.00], *Star-Cross'd Lovers* [Salon 11.12.98], Gerund+N: *Doing the Bard* [http://eye.net], *Putting Genius in Its Place* [LAT 12.12.98];
- A simple sentence: "*Titanic" tugs at emotions* [www.cnn.com]; *Roberts Makes Her Case* [SFC 18.8.00]; *The Lord of the Rings cast discusses making Tolkien's Middle-earth real* [http://www.scifi.com];
- A compound sentence: *"American Beauty": Dad's Dead, and He's Still a Funny Guy* [NYT 15.9.99];
- A complex sentence: *When It Comes to Creepiness, This Project Has a "Sixth Sense"* [LAT 5.8.99];
- an exclamatory sentence: *Frodo Lives!* [WP 19.12.01], *Vive "Moulin Rouge"!* [WP 1.6.01].

According to the topical connection of the headline and the text, all headlines can be divided into autosemantic and synsemantic. It depends on the fact if they express the topic of the text independently or only when based on the text. Synsemantic headlines cannot inform a reader independently. For example, *Game Boy* [NY 7.12.02]; *Natural Selection* [VV 3–9.5.00]; *Hot "Burbs"* [National Review 11.10.99]. These headlines are semantically incomplete. Their communicative purpose is to make a reader interested in reading the text. Autosemantic headlines are semantically independent and can express the content of the text without the text itself: *Gay Potpourri: "Moulin Rouge" Merrily Mixes Musical Metaphors* [WP 1.6.01]. The goal of this type of headline is to give a reader as much information as possible about the key semantic moments of the text [Коробова 1987: 89].

To sum up it is worth mentioning that a headline is a part of the whole text, an element which helps a receiver to find the way in the content and composition organization of a text. It is the headline that a reader first pays attention to. The headline expresses the author's main idea, reflects the topic of the text, informs about the way of interpreting the material.

LITERATURE

Riesel, E., Schendels, E. *Deutsche Stilistik*. Учебник для студентов институтов и факультетов иностранных языков. – Москва: Высшая школа, 1975. 315 с.

Schmid, U.T. *Theorie und Selbstverständnis der neueren deutschen Filmkritik*: Diss... des Doktorgrades. – Münster, 1995. 252 S.

Бахтин, М.М. *Эстетика словесного творчества*. – Москва: Искусство, 1986. 445 с.

Зильберт, Б.А. Проблемы классификации текстов массовой информации. В кн.: *Изв. АН СССР. Сер. лит-ры и яз. 1986, Т. 45, № 1*, с. 70–80.

Киселев, А.Н. *Структура, семантика и прагматика газетно-журнальной статьи на страноведческую тему (на материалах французских и русских периодических изданий)*: Дис... канд. филол. наук. – Киев, 1994. 146 с.

Коваленко, А. М. Семантичний аспект функціонування заголовка англомовного журнального мікротексту-повідомлення (на матеріалі тижневика Newsweek). В кн.: *Вісник Черкаського ун-ту. Сер. Філол. наук. Вип. 42.* – Черкаси: ЧДУ, 2002, с. 157–162.

Коробова, Л.А. Газетный заголовок и его коммуникативные свойства (на материале газеты Berliner Zeitung). В кн.: *Проблемы вербальной коммуникации: Тематич. сб.* – Алма-Ата: Изд-во КазГУ, 1987, с. 87–90.

Малиновська, О.Л. *Лінгвостилістичні та структурні особливості газетного тексту німецької театральної рецензії*: Дис. ... канд. філол. наук. – Львів, 1994. 202 с.

Синдеева, Т.И. Некоторые композиционно-синтаксические особенности речевого жанра «газетная рецензия». В кн.: *Коммуникативные и прагматические особенности текстов разных жанров: Сб. начных тр. Вып. 178.* – Москва: МГПИИЯ им. М. Тореза, 1981, с. 26–34.

Стилистика английского языка / Мороховский А.Н., Воробьёва О.П., Лихошерст Н.И., Тимошенко З.В. – Киев: Вища школа, 1991. 272 с.

Тураева, З.Я. *Лингвистика текста (текст: структура и семантика).* – Москва: Просвещение, 1986. 128 с.

Фіть, Л.В. Тема матеріалу в структурі газети. В кн.: *Наукові записки інституту журналістики. 2002. Т. 9*, с. 123–126.

Шевченко, В.Е. *Оформлення сучасного газетного видання.* – Киев: Поліграфічна дільниця Інституту історії України НАН України, 2003. 344 с.

NOTES

LAT	Los Angeles Times	SFE	San-Francisco Examiner
LAW	Los Angeles Weekly	SPI	Seattle Post-Intelligencer
NY	The New Yorker	USAT	USA Today
NYT	The New York Times	VV	The Village Voice
SB	Sacramento Bee	WP	The Washington Post
SFC	San-Francisco Chronicle		

Татьяна НОВИКОВА
(Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича)

Церковнославянизмы в произведениях для детей А. С. Пушкина

Summary
Church Slavonic Words in A. Pushkin's Works for Children

Church Slavonic words play an enormous role in modern Russian language. Sometimes they are perceived only as poetic words, specifying the certain emotionally-stylistic colouring of a word, marking it as an archaic word.

The present article regards Church Slavonic words in works for children by Ą. Pushkin, analysing their lexico-semantic and stylistic features. Our material allowed to distinguish fourteen lexico-semantic groups of Church Slavonic words related to the nouns, the greatest group designating the names of abstract concepts and states. Besides nouns in the fairy-tales of Ą. Pushkin other parts of speech are abundantly presented: verbs, adjectives, participles, numerals etc. Part of Church Slavonic words used in the literary language of Ą. Pushkin are stylistically neutral, but the majority possess a stylistic aim, more often to attribute the language with elevated, solemn and rarer, – mionectic, humorous, ironical, or satirical character. The writer quite often uses the lexemes 'God', 'soul', that in particular is used in appeals. Church Slavonic words are the components of phraseological units. Thus, exactly due to the use of Church Slavonic words, Ą. Pushkin succeeded to create such a solemnly-elevated style peculiar exclusively of him.

Key words: *Church Slavonic words, stilistics, emotional expressiveness, lexico-semantic group*.

*

А. С. Пушкин, основоположник современного русского литературного языка, является одной из крупнейших фигур в истории русской духовной культуры. Писатель первым нашел формулу соотношения русского литературного и церковнославянского языков в новых условиях, которое сохранялось вплоть до 20-х гг. XX в. А. С. Пушкину принадлежат известные слова: «Как материал словесности язык славяно-русский имеет неоспоримое превосходство пред всеми европейскими: судьба его была чрезвычайно счастлива. В XI веке древний греческий язык открыл ему свой лексикон, сокровищницу гармонии,

даровал ему законы обдуманной своей грамматики, свои прекрасные обороты, величественное течение речи, усыновил его, избавя таким образом от медленных усовершенствований времени. Сам по себе уже звучный и выразительный, отселе заемлет он гибкость и правильность. Простонародное наречие необходимо должно было отделиться от книжного, но впоследствии они сблизились, и такова стихия, данная нам для сообщения наших мыслей» [Пушкин 1964: 28–29]. Примечательно в этом смысле высказывание выдающегося лингвиста Ф. Буслаева о том, что русский и церковнославянский представляют собой единое целое [Панин 2000: 322].

До А. С. Пушкина господствовала известная теория «трех штилей» М. Ломоносова. Согласно этой теории, которая сыграла большую роль в истории русского литературного языка, высокие понятия и предметы речи должны описываться высоким «штилем», который включал множество понятий из церковнославянской лексики и грамматики. Вышеупомянутая теория в свое время сыграла положительную роль, ибо до М. Ломоносова наблюдалось смешение всех этих средств. Но вместе с тем она, по утверждению Л. Панина, создавала угрозу для резкого обособления церковнославянского от русского литературного языка. И поэтому творческая деятельность Пушкина оказалась важной не только для русского литературного языка, но и для церковнославянского [Панин 2000: 312].

Как отмечает В. Виноградов, «Пушкин, подобно западникам, игнорирует теорию трех стилей, отвергает нормы разграничения стилей, покоившиеся на Ломоносовских принципах, и первоначально создает новые типы стилистических структур, опираясь преимущественно на систему среднего стиля, менее всего определенного Ломоносовым» [Виноградов 1935: 43]. Критики упрекали поэта за то, что он неуместно смешивает церковнославянизмы с «чисто русскими словами, взятыми из общественного быта» [Виноградов 1935: 101]. Так, например, В. Белинский писал о пушкинских сказках: «Самые его сказки – они конечно, решительно дурны; конечно, поэзия и не касалась их; но все-таки они целою головою выше всех попыток в этом роде других наших поэтов... Русская сказка имеет свой смысл, но только в таком виде, как создала ее народная фантазия; переделанная и прикрашенная, она не имеет решительно никакого смысла» [Белинский 1953: 82]. Но, разумеется, неверно было бы сводить все национальное значение поэзии А.С.Пушкина к одной только связи его творчества с русским фольк-

лором или видеть источник пушкинской народности исключительно в его детских впечатлениях и няниных сказках.

Актуальность этой проблематики в современном языкознании предопределена не только комплексным и всесторонним исследованием церковнославянизмов как органической составляющей произведений А. С. Пушкина, но и тем, что кроме лингвистических и историко-культурных аспектов, она имеет определенную реабилитационную направленность.

Цель работы – проанализировать лексико-семантические и стилистические признаки церковнославянизмов в произведениях для детей А. С. Пушкина, указывая на значительный вклад церковнославянского наследия в оформление и развитие творческой манеры русского гения.

Объектом исследования являются церковнославянизмы, используемые А. С. Пушкиным в произведениях для детей: «Сказка о царе Салтане...», «Сказка о попе и о работнике его Балде», «Сказка о рыбаке и рыбке», «Сказка о мертвой царевне и о семи богатырях», «Сказка о золотом петушке», «Жених».

Отметим, что традиционно в языкознании различают термины *старославянский язык* (IX–XI вв.) как язык литературный и *церковнославянский* (XII–XXI вв.) как продолжение старославянского на различных славянских территориях. Принимая во внимание то обстоятельство, что на новом этапе развития лингвистики отсутствуют табу в изучении религиозного стиля, считаем целесообразным возобновить использование термина *древнецерковнославянский язык* относительно языка IX–XI вв. и включить его в более широкое понятие *церковнославянский язык*, считая его ранним этапом развития древнецерковнославянского. Соответственно, к *церковнославянизмам* относим слова, пришедшие в русский язык из церковнославянского на разных этапах его существования – с IX по XXI вв., а также через его посредничество из других языков, или слова, созданные по образцу церковнославянизмов.

По словам В. Виноградова, церковнославянская стихия – источник глубоких мыслей, возвышенных образов, сильных метафор [Виноградов 1935: 72]. Церковнославянизмы богаты идейным содержанием. Они вобрали в себя, по словам ученого, квинтэссенцию общечеловеческой мысли, «разум» человеческого языка. Само понятие церковнославянизма в русском литературном языке — исторически и социологически изменчиво. Оно определяется теми соотношениями, которые устанавливаются в ту или иную эпоху между языком и идеологией гос-

подствующих классов и языком религиозного культа [Виноградов 1935: 79].

Как отмечает В. Виноградов, для А. С. Пушкина понятие церковнославянизма сводилось к «церковнобиблеизму», т. е. к стилистическим и экспрессивным формам церковно-библейского выражения. Морфологические приметы сначала в стихотворном языке Пушкина не имели решающего значения. Лишь в 20-х годах XIX века они были оценены поэтом как материал для стилизации, для придания языку архаического или церковно-книжного колорита [Виноградов 1935: 78].

Итак, часто о степени влияния церковнославянского языка на язык того или иного писателя судят по количеству употребленных лексем и грамматических форм. А. С. Пушкин достаточно часто использует в своих произведениях, в частности и в произведениях для детей, архаическую лексику, среди которой особое место занимают церковнославянизмы: *Отец ей:* «*Милая моя, / Откройся* ***предо*** *мною. / Обидел кто тебя скажи*» [Пушкин 1987: 121]; *Отец ей:* «*Что ж твой сон* ***гласит****? / Скажи нам, что такое, / Дитя мое родное?*» [Пушкин 1987: 123]; *За морем житье не худо; / В свете ж вот какое чудо: / Остров на море лежит, /* ***Град*** *на острове стоит / С* ***златоглавыми церквами*** *[…]* [Пушкин 1987: 139]; *И той* ***стражи*** *нет надежней, / Ни* ***храбрее****, ни прилежней. / А у князя женка есть, / Что не можно глаз отвесть […]* [Пушкин 1987: 151]; «*[…] Но лишь чуть* ***со*** *стороны / Ожидать тебе войны, / Иль набега силы* ***бранной****, / Иль другой беды незваной / Вмиг тогда мой петушок […]*» [Пушкин 1987: 184]; *Петушок кричит опять; / Кличет царь другую* ***рать****; / Сына он теперь меньшого / Шлёт на выручку большого* [Пушкин 1987: 185].

Среди исследуемой лексики также часто встречается религиозная лексика: *Катаясь, видел он вчера / Её за воротами; / Не по рукам ли, да с двора, / Да в* ***церковь*** *с* ***образами*** [Пушкин 1987: 121]; *Взошли толпой, не поклонились, /* ***Икон*** *не замечая; / За стол садятся,* ***не молясь*** */ И шапок не снимая* [Пушкин 1987: 124] (110 единиц). Все персонажи в сказках А. С. Пушкина христиане по вероисповеданию, соответственно и лексика в их речи – религиозно-церковная. Таким образом, сквозь призму речи своих героев русский писатель глубже раскрывает читателю их внутренний мир, подчеркивает их духовность, а употребленная ими лексика является признаком христианского мировоззрения.

В представленном исследовании мы использовали классификации церковнославянизмов и религиозной лексики, известные в со-

временном языкознании [Скаб 1998: 179–182; Пуряєва 2005: 355–360; Юрковский 1985: 290–292].

Исследователи отмечают, что стилистически маркированными чаще всего являются существительные (по сравнению со словами, относящимися к другим частям речи – глаголами, прилагательными, наречиями), образующие в языке лексико-семантические группы с обозначением различных понятий. Это объясняется тем, что именно существительные точнее передают языковой колорит эпохи, с их помощью достигается правдивость описания; среди них встречаются церковнославянизмы-абстракты, церковнославянизмы-номены, обозначающие религиозные понятия, традиции и др.

Проанализировав лексический материал сказок А. С. Пушкина, мы выделили 14 лексико-семантических групп церковнославянизмов-существительных: названия внеземных высших сил – *Бог*, *ангел*, *святые*, *черт*, *бес*, *бесенок*, *супостат*, *вражонок* (8); названия церковных и других сооружений – *церковь, монастырь, ограда, престол, воротам* (5); названия предметов церковного обихода – *образ, икона, свеча, свечка, крест* (5); названия религиозных действий, таинств – *мольба, благословенье, молитва, обряд* (церковный) (4); названия абстрактных понятий и состояний – *душа, дух, грех, свет* (Божий)*, исход, сраженье, возвращенье, разрешение (и разрешенье), время, житье, воздух, свойство, средство, нрав, бедство, служба, смерть, сон* (вечный)*, старость, вред, опасность, ложь, брань* (24); названия психических состояний – *унылость, немилость, восхищенье, злость* (4); названия речевых действий – *разговор, речь, совет, вопрос* (4); названия лиц по виду деятельности – *злодей, чародей, спаситель, служитель, избавитель* (5); названия лиц по должности или социальному положению – *сосед, жертва, грешник, черница, поп, владычица* (морская), *попадья, поповна, попенок, работник, воевода, младенец* (12); названия собирательных существительных, обозначающих лиц по сфере деятельности – *хор* (церковный), *войско, рать, стража* (4); названия территориальных и пространственных понятий – *град, восток, юг, царство, страна, небеса, брег, бездна* (вод)*, государство, владения, полцарства* (11); названия одеяний и украшений – *перстень, злато* (как одежда)*, венец* (3); названия различных предметов – *колесница, жезл, сребро* (в значении «бытовой инвентарь»)*, злато* (в значении «бытовой инвентарь»), *гроб* (5); названия частей тела – *очи, глава, перст* (3).

Итак, лексико-семантические группы церковнославянизмов в произведениях для детей А. С. Пушкина чрезвычайно разнообразны. Самой многочисленной является группа, обозначающая наименования абстрактных понятий и состояний (23). Несколько меньше представлены группы, обозначающие названия лиц по должности или социальному положению (12), названия территориальных и пространственных понятий (11), названия внеземных высших сил (8). Наименьшими являются группы церковнославянизмов: названия церковных и других сооружений (5), названия предметов церковного обихода (5), названия религиозных действий, таинств (4), названия одеяний (3) и др.

Помимо имен существительных в сказках А. С. Пушкина довольно широко представлены и другие части речи. Глаголы в контекстном окружении могут обозначать: действия, относящиеся к речи – *гласить, молиться, умолять, вещать, благословить, вопить, возглашать, вопрошать, молить, взмолиться, лгать, божиться, возопить, извиниться, отрекаться, прекословить, благодарствовать, произнести, благодарить, возглашать, разглашать, приветствовать, забранить, разбранить, браниться* (25); действия, относящиеся к психическому состоянию – *здравствовать, чувствовать, вздохнуть, вздуриться, вздорить, раскаяться, разрыдаться, испугаться, дерзать, присмиреть, вспоминать, поразмыслить, взыграть* (об эмоциональном состоянии) (13); действия, относящиеся к социальному положению – *царствовать, воевать, венчать, обвенчаться, сослужить, работать, охранять* (7); действия, описывающие состояние моря – *разлиться, расплеснуться, плеснуть, всколыхнуться, вздуться* (5); действия движения – *разбежаться, войти, всходить, сойти, возвращаться, собираться* (6); физические действия существ – *взмахнуть, встрепенуться, взвиться, содрогнуться, взглянуть, вскакивать, взобраться, встать, восстать* (9); действия, относящиеся к разрушению – *изрубить, разбить, разбиться, разломить, извести, избавить* (6).

Некоторые глаголы образуют пары контекстуальных антонимов: *требовать – исполнить, взвалить – наградить, сотворить – похоронить, оградить – распахнуть* (4).

Менее представлена группа прилагательных церковнославянского происхождения: *вздорный, святой, заздравный, дремучий, церковный, златоглавый, крепкий, прекрасный, иной, храбрый, сладка, страстный, прежний, проклятый, попов, общий, грешен, своенравный, добродушный, кроткий, изразцовый, нищий, душевный, святой, ратный, надгробный, чудесный, крещеный, чудотворный, храним, обратный* (31).

Наблюдаются и наречия церковнославянского происхождения – *стремглав, благополучно, натощак, издали, лукаво, исподтиха, вокруг, восвояси, громогласно, совсем, непременно, понапрасну, пуще, впредь, исправно, лукаво, сперва, издалеча, согласно, стремглав, вовсе* (21).

Еще реже в сказках А. С. Пушкина встречаются причастия (*согласен, обличен, ободренный, отходящий, изумленный, изумлен, восхищен, встревожен, разбитый* – 9 единиц) и деепричастия (*проведши, собираясь, помолясь, блуждая, привздохнув, вскочив, разбив, обратившись, вонзивши* – 9).

Числительные представлены весьма незначительно: *чета, осьмой* (2 единицы).

Писатель очень широко использует церковнославянские служебные части речи, а именно предлоги: *пред, предо, средь, среди, между, во, ко, со, из* (9 единиц).

Церковнославянизмы оказывали и оказывают значительное влияние на образную систему языка. Некоторые церковнославянизмы используются в литературном языке как стилистически нейтральные, но большинство – со стилистической направленностью, чаще для придания языку возвышенного, торжественного и реже – сниженного, юмористического, иронического или сатирического характера.

Отметим, что в своих произведениях А. С. Пушкин использует церковнославянизмы с нейтральным значением: ***Согласен**, – говорит отец, – / Ступай **благополучно**, / Моя Наташа, под венец; / Одной в светёлке скучно [...]* [Пушкин 1987: 122]; *[...] Над главою их покорной / Мать с **иконой чудотворной** / Слезы льет и говорит: / «**Бог** вас, дети, **наградит**»* [Пушкин 1987: 149]; *Чтоб концы своих **владений** / **Охранять** от нападений, / Должен был он **содержать** / Многочисленную рать* [Пушкин 1987: 183]; *Да и **дух** вон. – Вся столица / **Содрогнулась**; а девица – / Хи-хи-хи! да ха-ха-ха! / Не боится, знать, **греха*** [Пушкин 1987: 189] (51 единица).

Но большинство церковнославянизмов имеют эмоциональную окраску. Так, приведем пример – *Отец ей: «Милая моя, / Откройся **предо** мною. / Обидел кто тебя скажи»* [Пушкин 1987: 121], – в предложении предлог **предо** звучит торжественнее и возвышеннее, чем если бы на этом месте был полногласный предлог **передо**. Сравните также неполногласные формы: *[...] Дверь отворила я. Вхожу – / В избе свеча горит; гляжу – / Везде **сребро** да **злато**, / Всё светло и богато* [Пушкин 1987: 123] (83 единицы).

А. С. Пушкин практически не использует церковнославянизмы в ироническом контексте. Как известно, сочетание церковнославянизмов со сниженной лексикой придают контексту оттенок экспрессии и сарказма. Например, более экспрессивно воспринимается текст из «Сказки о попе и работнике его Балде» с использованием церковнославянизмов *бес* и *враг* (в значении *бес*), *бесёнок* и *вражонок* (суффикс **-онок/-ёнок** с уменьшительно-ласкательным значением): ***Бесёнок** оторопел, / Хвостик поджал, совсем присмирел, / На братца поглядывает боком* [Пушкин 1987: 164]; «*Нет, – говорит Балда, – / Теперь моя череда, / Условия сам назначу, / Задам тебе, **вражонок**, задачу [...]*» [Пушкин 1987: 165] (24 употребления).

Писатель довольно часто употребляет лексемы с абстрактным значением – *душа* (15 единиц) и *Бог* (18 единиц). Особенно часто эти слова встречаются в обращениях («*Свет о белке правду бает; / Это чудо знаю я; / Полно, князь, **душа моя**, / Не печалься; рада службу / Оказать тебе я в дружбу*» [Пушкин 1987: 137]), а также в побудительных и эмоциональных междометиях (*И опять пошла тревога: / «Помогите, **ради Бога**! / Караул! лови, лови, / Да дави его, дави... [...]*» [Пушкин 1987: 147]; *И сказал ей ласковое слово: «**Бог с тобою**, золотая рыбка!»* [Пушкин 1987: 155]).

Иногда лексема *душа* встречается с уменьшительно-ласкательным суффиксом **-еньк-**: *Говорит старик своей старухе: / «Здравствуй, барыня-сударыня дворянка. / Чай, теперь твоя **душенька** довольна*» [Пушкин 1987: 158]; *Как увидел старик, — испугался! / В ноги он старухе поклонился, / Молвил: «Здравствуй, грозная царица / Ну, теперь твоя **душенька** довольна*» [Пушкин 1987: 159]. Заметим, что для придания контексту большей экспрессии А. С. Пушкин употребляет лексему *дух*, чаще в фразеологических оборотах: *В нем взыграло ретивое! / «Что я вижу? что такое? / Как!»– и **дух** в нем занялся... / Царь слезами залился [...]* [Пушкин 1987: 154]; «*[...] **Дух** твой примут небеса. / Нами ты была любима / И для милого хранима – / Не досталась никому, / Только гробу одному*» [Пушкин 1987: 178]; *Да и **дух** вон. – Вся столица / Содрогнулась; а девица – / Хи-хи-хи! да ха-ха-ха! / Не боится, знать, греха* [Пушкин 1987: 189] (3 употребления). Следует отметить, что церковнославянизмы в составе фразеологических единиц встречаются и в следующих контекстах: *Крушится, охает семья. / Опомнилась Наташа / И говорит: «Послушна я, / **Святая воля ваша** [...]*» [Пушкин 1987: 122]; *Днем **свет Божий** затмевает, / Ночью землю освещает – / Месяц под косой блестит, / А во лбу звезда горит* [Пушкин 1987: 147]; *Вот и жених – и все за*

*стол; / Звенят, гремят стаканы, / **Заздравный ковш** кругом пошел; / Все шумно, гости пьяны* [Пушкин 1987: 123].

Иногда А. С. Пушкин предпочитает замену церковнославянских слов исконно русскими. Так, например, семантические церковнославянизмы *черт, бес* писатель заменяет лексемой *внук*, представляя тем самым «бесовскую родственную иерархию»: «*Балдушка, погоди ты морщить море, / Оброк сполна ты получишь вскоре. / Погоди, вышлю к тебе **внука**». Балда мыслит: «Этого провести не штука!*» [Пушкин 1987: 163]. В следующем примере писатель употребляет синоним *собаки* (как бранное слово) в вышеупомянутом значении: «*Скажи, за что такая **немилость**?*» – / «*Как за что? Вы не платите оброка, / Не помните положенного срока; / Вот ужо будет нам потеха, / Вам, **собакам**, великая помеха*» [Пушкин 1987: 163].

В сказках А. С. Пушкина встречаем обращение *господá*, характерное для русского народа и утратившее на современном этапе семантическую связь с церковнославянизмом *Господь*. На наличие этой связи в свое время указал М. Фасмер [Фасмер I: 445]: «*Добрый путь вам, **господа**, / По морю по Окияну / К славному царю Салтану; / Да скажите: князь Гвидон / Шлет царю-де свой поклон*» [Пушкин 1987: 138].

Таким образом, церковнославянская лексика довольно широко использована в сказках великим русским писателем А. С. Пушкиным. В первую очередь, богатое церковнославянское наследие отражено в 14 лексико-семантических группах имен существительных, а также выражено другими частями речи – группами глаголов, прилагательных, наречий и служебных частей речи. Церковнославянизмы в произведениях писателя используются с нейтральным значением, но большинство церковнославянизмов имеют эмоционально-торжественную окраску. Писатель практически не использует их в ироническом контексте, за исключением некоторых моментов (*бесёнок* и *вражонок*), обнаруженных в «Сказке о попе и о работнике его Балде». Считаем, что в произведениях для детей А. С. Пушкину удалось создать торжественно-возвышенный стиль благодаря широкому употреблению архаической лексики, в частности церковнославянской. А. С. Пушкин органически сочетал церковнославянизмы с общеупотребительными формами речи, поскольку церковнославянская лексика была не только дополнительным источником синонимии, – за ней стояли легко узнаваемые образы, часто внутренняя форма этих слов была бо-

лее прозрачной. Кроме того, с церковнославянизмами была связана традиция словоупотребления, объединявшая духовную культуру многих веков.

ЛИТЕРАТУРА

Белинский, В. *Полное собрание сочинений: в 13-и т. Т. 2: Статьи и рецензии. Основания русской грамматики.* / В. Белинский. – Москва: Изд-во Академий наук СССР, 1953. 767 с.

Виноградов, В. *Язык Пушкина: Пушкин и история русского литературного языка.* / В. Виноградов. – Москва-Ленинград: Academia, 1935. 457 с.

Панин, Л. К 170-летию со дня кончины А. С. Пушкина. В кн.: *Сибирская пушкинистика сегодня: сб. науч. статей* / сост., подг. к печати и ред. В. Алексеева и Е. Дергачевой-Скоп. – Новосибирск, 2000, с. 311–328.

Пуряєва, Н. Українська церковно-обрядова термінологія / Н. Пуряєва. In: *Das Ukrainische als Kirchensprahe (Українська мова в церквах)* / hrsg. Michael Moser. – Verlag Munster – Berlin – Hamburg – London – Wien: Lit, 2005, с. 353–411.

Пушкин, А. О предисловии г-на Лемонте к переводу басен И. А. Крылова, 1825 г. / А. Пушкин. В кн.: А. С. Пушкин. *Критика и публицистика: полное собрание сочинений: в 10-и т. Т. 7.* – Москва: Изд. Академии наук СССР, 1964, с. 26–32.

Пушкин, А. *Стихи и сказки для детей* / А. Пушкин. – Киев: Веселка, 1987. 190 с.

Скаб, М. Богословська термінологія у «Словнику української мови» / М. Скаб. В кн.: *Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій*: матеріали Всеукраїнської наук. конф. (13–15 травня 1998 року). – Львів: Інститут Богословської Термінології і Перекладів, 1998, с. 178–183.

Скаб, М. Проблема назви першої писемної мови слов'ян (рефлексії з приводу підручника Василя Сімовича «Нарис граматики староболгарської (староцерковнослов'янської) мови»). В кн.: *Мовознавство: наук. записки Тернопільського нац. пед. ун-ту, 2005, № 1 (13).* – Тернопіль: ТЕПУ, с. 48–56.

Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка: в 4 т. Т. I–IV.* / М. Фасмер; пер. и доп. О. Трубачёва. 2-е изд., стереотип. – Москва: Прогресс, 1986–1987.

Юрковский, М. Церковнославянизмы в языке Тараса Шевченко / М. Юрковский. В кн.: *Кирило-Методиевите традиции в славянските езици (Първи полско-български сборник).* – София: Софийски ун-т «Климент Охридски», 1985, с. 288–299.

Silvija PAPAURĖLYTĖ
(Šiaulių universitetas)

Metaforiniai SVEIKATOS ir KŪNO modeliai Lietuvos viešajame sveikatos diskurse*

Summary

Metaphorical HEALTH and BODY Models in Lithuanian Public Health Discourse

In the present article the metaphorical models which are the most frequent in Lithuanian public space and developed in the health discourse are inventoried as well as the comparison is made how the metaphorical HEALTH model and its coherent metaphorical BODY model are actualized in the health discourse of different periods. The attention is paid to the concepts of ILLNESS and HEALTHCARE SYSTEM. The texts intended for non-professionals are ascribed to health discourse, where it is written not only about the relation between a subject and medicine but also the state which does not require medics assistance. On the basis of the research results, it is possible to state that metaphorical HUMAN model dominates in Lithuanian public health discourse. The metaphorical HEALTH model used in health discourse reveals the negative information related to the concepts described in the texts. The actualization of metaphorical BODY model proves how the structure of corresponding abstract phenomena is perceived in Lithuanian world view.

Key words: *discourse, concept, illness, metaphorical model, health, healthcare*

*

Šio tyrimo tikslas – palyginti, kaip skirtingų laikotarpių Lietuvos sveikatos diskurse aktualizuojamas metaforinis sveikatos modelis. Dėmesys telkiamas į LIGOS ir SVEIKATOS APSAUGOS SISTEMOS konceptus. Pavyzdžiai rinkti iš 1980–1990 metų dienraščio „Komjaunimo tiesa“ (toliau tekste – KT), 1990–2001 metų dienraščio „Lietuvos rytas“ (toliau tekste – LR) numerių, portaluose *lrytas.lt* (apimtas 2006–2012 m. laikotarpis), *respublika.lt*. 2012 m. publikuotų straipsnių apie sveikatą. Visa tyrimo medžiaga suskirstyta į tris laikotarpius: pirmajam laikotarpiui priklauso

* Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą mokslo projektą (VAT-40 / 2012) „Konceptualiosios metaforos viešajame diskurse“.

pavyzdžiai iš 1980–1990 m. pradžioje (iki kovo 11 d.) publikuotų straipsnių, antrajam – 1990–2000 metų medžiaga, trečiasis apima pavyzdžius, kurie rinkti iš 2001–2012 metų šaltinių. Analizuojant pavyzdžius taikyti konceptualiosios analizės ir diskurso defragmentacijos metodai [Будаев 2011].

Sveikatos diskursas lietuvių kalbotyroje beveik nėra tirtas. Iš negausių tokio pobūdžio darbų reikia paminėti L. Arcimavičienės straipsnį, kuriame dėmesys sutelktas į ŽIV / AIDS konceptą anglų, lietuvių ir rusų kalbose [Arcimavičienė 2005: 17–31]. Svarbi I. Šeškauskienės ir J. Urbonaitės darbe pateikta SVEIKATOS metaforos analizė ekonomikos ir politikos diskurse [Šeškauskienė, Urbonaitė 2007: 68–73]. R. Toleikienė yra ištyrusi, kaip lietuvių ir vokiečių kalbų pasaulėvaizdžiuose analogijos su liga yra pasitelkiamos aprašant sielos ir proto charakteristikas [Toleikienė 2005: 510–515].

Kalbamasis diskursas susilaukia daug dėmesio slavų kalbotyroje. Medicinos diskursą (toks pavadinimas yra pasirinktas) tiria S. Mišlanova ir L. Aleksejeva [2002; 2002; 2003], kiti mokslininkai [Жура 2008: 13–23; Полякова 2011; Таценко, Москаленко, Переломова, Кондратюк, Безуглы 2012: 5–8]. Vakarų kalbotyroje rašoma ir apie medicinos (angl. *medical*) ir apie sveikatos (angl. *health*) diskursą [Ferguson 2001: 61–82; Malone 1999: 16–22; Salager-Meyer, Alcaraz 2003: 96–114; Segal 1997: 217–231].

Straipsnyje tiriamasis diskursas vadinamas sveikatos diskursu. Kalbamajam diskursui priskiriami tie neprofesionalams skirti tekstai, kuriuose vienaip ar kitaip aktualizuojama sveikatos tema. Sveikatos diskurso analizei reikalingų pavyzdžių šaltiniai yra sveikatos ir medicinos temoms skirti straipsniai laikraščiuose ir žurnaluose, interneto svetainėse, internetiniuose bloguose socialinės (sveiko gyvenimo būdo) ir komercinės (vaistų ir paslaugų) reklamos tekstai, knygos apie ligas, gydymą ir sveiką gyvenimo būdą, skirtos nespecialistams. Diskurso savitumą atskleidžia tekstuose vartojamų metaforinių modelių visuma. Metaforinis modelis – kalbos vartotojų sąmonėje egzistuojanti ir / arba susidaranti ryšio tarp ištakų ir tikslo sferų schema, kurią atspindi formulė X yra Y [Чудинов 2003]. Lietuvių kalbotyroje nėra tirta, kaip gali būti traktuojami tie atvejai, kai metaforinio modelio ištakų ir tikslo sritys sutampa. Atkreiptinas dėmesys, kad abiems sritims turėtų būti būdingos panašios charakteristikos, nes jos yra susijusios su tuo pačiu konceptu. Metaforiniai KŪNO ir SVEIKATOS modeliai turi bendrų bruožų, nes sveikata pirmiausia siejama su subjektą tenkinančia kūno būkle. Svarbu paminėti, kad per tiriamosios medžiagos apimamus tris dešimtmečius vieša-

jame diskurse sveikatos temoms skirta nevienodai dėmesio. 1980–1990 metais ši tema nebuvo populiari, po 1990 metų apie sveikatą, ligų prevenciją, gydymą imta rašyti vis daugiau.

LIGA

„Medicinos enciklopedijoje" nurodoma, kad liga yra *žalingų veiksnių sukeltas organizmo veiklos sutrikimas, kuris reiškiasi pablogėjusiu fiziniu prisitaikymu prie aplinkos ir suintensyvėjusiomis apsauginėmis reakcijomis* [ME 1990: 494]. Tekstų, kuriuose kalbama apie ligai būdingą fizinį kūną ir ligos galimybes sirgti, nėra daug. Minėtinas pavyzdys, kuriame konkrečiai ligai – alkoholizmui – priskirta galimybė atlikti du iš esmės teigiamai vertinamus veiksmus – jaunėti ir gimdyti. Kalbant apie ligą šios charakteristikos traktuojamos kitaip. Tiek jaunėjimas, tiek gimdymas yra susiję su didesne jėga, judėjimu į priekį, nenutrūkstamumu. Vadinasi, taip apibūdinama situacija, kai ir toliau sergama, neigiamas ligos poveikis gali turėti įtakos kitoms žmogaus gyvenimo sritims, pvz.: *<...> ši liga – alkoholizmas – atjaunėjo KT 1984 04 25; <...> alkoholizmas gimdo impotenciją <...> KT 1986 09 12*. Pagimdytas vaikas yra kraujo giminaitis, vadinasi, alkoholizmas ir tai, ką jis gimdo, yra tiesiogiai susiję. 1991–2000 metų tekstuose liga apibūdinama kaip galinti įsisenėti. Taip nusakomas dėsningas ligos raidos etapas, pvz.: *Kai liga įsisenėja, pradeda slinkti plaukai, sausėja oda LR 1994 10 05*. Kalbos vartotojo sąmonėje senėjimas yra nemalonus dalykas. Kalbant apie ligą neigiamas vertinimas dar labiau sustiprėja. Sena liga suvokiama kaip neišgydoma arba sunkiai išgydoma. 2001–2012 metų sveikatos diskurso tekstuose atskleidžiamos gerokai didesnės ligos galimybės. Liga (nors yra visiškai nepageidaujama) gali būti užauginama kaip vaikas, pvz.: *<...> bet koks stovėjimas poliklinikos eilėje ligą tik dar labiau užaugina lrytas.lt 2008 07 14*. Taip apibendrinama mintis, kad žmogaus sveikata iš esmės priklauso nuo jo paties. Pasiekusi atitinkamą brandos laipsnį, liga gali jaunėti ar senėti, t. y. keisti įprastines charakteristikas, sunkinti prevencijos ir gydymo procesus, plg.: *Poliklinikos vedėja konstatuoja, kad visos ligos jaunėja, tai yra mūsų civilizacijos pasekmė respublika.lt 2012 08 29*; *<...> medikai ragina žmones nelaukti, kol negalavimas įsisenės, atsakingai rūpintis savo sveikata <...> delfi.lt 2010 09 03*. Neutralias žmogaus būsenas pavadinantys žodžiai *miegoti, snūduriuoti* tekstuose apie ligas yra susiję su teigiamu situacijos vertinimu. Snūduriuojanti ar mieganti liga yra ne tokia pavojinga, palyginti su ta, kuri būdrauja. Miegas reiškia pasyvumą, gyvybinių funkcijų sulėtėjimą, stagnaciją, nors aišku, kad mieganti liga

taip pat nemaloni. Ji bet kuriuo metu gali vėl pasidaryti aktyvi, plg.: <...> *kurį laiką mirtinas virusas organizme būna tiesiog „miegantis“ lrytas.lt 2005 12 03*; *Bet liga nesnaudė lrytas.lt 2012 06 30*. Ligos apibūdinamos kaip turinčios veidą, kuris kelia nemalonius išgyvenimus, pvz.: <...> *bacila, kuri tris sykius parodė labai bjaurų savo veidą lrytas.lt 2012 03 17*. Tekstuose minimas ligos glėbys. Vadinasi, liga turi rankas. Rankos kalbos vartotojų sąmonėje susijusios su galimybe veikti, daryti įtaką. Ligos glėbys suvokiamas kaip situacija, kurioje sveikatos būklė riboja žmogaus galimybes, nerandama būdų pasveikti, pvz.: *Kauno valstybinio choro vadovui atrodė, kad niekada nebepavyks ištrūkti iš įkyrėjusios ligos glėbio delfi.lt 2006 07 26*. Trečiojo laikotarpio tekstuose liga apibūdinama kaip išsigimusi: *Bet pastaruoju metu kai kurios ligos išsigimsta ir vėjaraupiais, raudonuke, skarlatina žmonės suserga antrą kartą, neretai – jau suaugę delfi.lt 2008 01 29*.

SVEIKATOS APSAUGA

Konceptas SVEIKATOS APSAUGOS SISTEMA apima informaciją, susijusią su šalyje sukurtos sveikatos apsaugos sistemos būkle, medicinos paslaugų kokybe, gydytojų darbu. 1980–1990 metų laikotarpio tekstuose nerasta pavyzdžių, kuriuose apie sveikatos apsaugos sistemą būtų kalbama remiantis analogija su žmogaus kūno dalimis ir organais, sveikatos būkle. 1990–2000 metų laikotarpio tekstams didžiausią įtaką padarė atsiradusi galimybė laisvai reikšti mintis. Atkūrus nepriklausomybę sveikatos apsaugos sistema valstybėje tik formavosi, tekstuose nėra aiškesnių užuominų apie jos struktūrą. Sveikatos apsaugos sistemos padėtis pirmaisiais nepriklausomybės metais buvo apibūdinama tokiais žodžiais, kurie atskleidžia situacijos beviltiškumą: *Medicina Lietuvoje išsigimsta LR 1992 09 18*. Trečiojo laikotarpio tekstuose SVEIKATOS APSAUGOS SISTEMOS koncepto turiniui atskleisti pasitelkiamas metaforinis KŪNO modelis. Visuomenės poreikių netenkinančią sveikatos apsaugos sistemos būklę atskleidžia pasakymuose aktualizuojamos nepageidautinos kūno charakteristikos. Sveikatos apsaugos sistema apibūdinama kaip serganti, pvz.: *Pastangas pagydyti sveikatos sistemą nuo demoralizacijos stabdo mūsų nevykusi tradicija, kai kiekvienas asmeniškai stengiasi pasirūpinti savo ir artimųjų sveikata ir gerove delfi.lt 2006 12 05*. Blogesnę sistemos būklę atskleidžia analogija su šlubuojančiu organizmu: <...> *tiek pinigų šlubuojančiai Lietuvos sveikatos apsaugai nebūtų per daug delfi.lt 2004 10 06*. Visiškai katastrofiška padėtis apibūdinama nurodant, kad sveikatos apsaugos siste-

ma neturi stuburo. Neturintys stuburo gyvūnai negali atsistoti ir judėti, vadinasi, jie neįgalūs, tokių organizmų galimybės ribotos, pvz.: *Link šios aklavietės kasmet tvirtai žengiame su stuburo neturinčia sveikatos politika, tenkindami visai ne viešojo intereso, o atskirų įtakingų grupių poreikius delfi.lt 2006 12 05*.

Išvados

Pavyzdžių, kurie išrinkti iš skirtingų laikotarpių tekstų, skaičius labai skiriasi. Pasikeitus visuomeninei ir politinei santvarkai imta gerokai daugiau rašyti apie sveiką gyvenimo būdą, ligas, gydymąsi, sveikatos apsaugos sistemos specifiką.

Metaforinis SVEIKATOS modelis, pasitelktas sveikatos diskurse, dažniau atskleidžia su diskurso tekstuose aptariamais konceptais siejamą neigiamai vertinamą informaciją. Metaforinio KŪNO modelio aktualizacija parodo, kaip suvokiama atitinkamų konceptų struktūra.

Kai pasakyme turime savotišką tautologinį metaforinio modelio variantą – apie ligą, t. y. nemalonų reiškinį, kalbama pasitelkus SVEIKATOS modelį, vertinimo kryptys keičiasi: tai, kas paprastai yra pageidautinas dalykas, kalbant apie neigiamai vertinamus abstrakčius reiškinius, virsta nepageidautinu. Kūno dalių ir jų funkcijų galimybės, aktualizuotos tuose pasakymuose, kuriuose kalbama apie ligą, taip pat dažniau turėtų būti vertinamos ne pagal įprastinius kriterijus.

SVEIKATOS APSAUGOS SISTEMOS koncepto turinys atskleidžiamas aktualizuojant tradicinius vertinimo polinkius: sveikatos apsaugos sistema yra teigiamai vertinamas reiškinys, todėl jos būklės analogija su liga gali reikšti, kad situacija tampa nepageidaujama.

LITERATŪRA

Arcimavičienė, L. Cognitive domains of HIV/AIDS in Lithuanian, English and Russian languages. In: *Kalbotyra 2005, T. 54 (1)*, p. 17–31.

Ferguson, G. If you pop over there: a cirpus based study of conditionals in medical discourse. In: *English for specific Purposes. 2001. T. 20*, p. 61–82.

Malone, R. E. Policy as product: moralyty and metaphor in health policy discourse. In: *Hastings Center Report 1999, T. 29, nr. 3*, p. 16–22.

Medicinos enciklopedija (t. 1 A–M, t. 2 M–Ž, 1990–1991). Red. kol.: V. Grabauskas (pirm.) ir kt. – Vilnius: Valstybinė enciklopedijų leidykla. 543 lpp.

Salager-Meyer, Fr., Alcaraz, A. M. A. Academic criticism in spanish medical discourse: a cross-generic approach. In: *International Journal of applied Linguistics. 2003, nr. 1, t. 13*, p. 96–114.

Segal, Judy Z. Public discourse and public policy: some ways that metaphor constrains health (care). In: *Journal of medical humanities, 1997, t. 18, nr. 4*, p. 217–231.

Šeškauskienė, I., Urbonaitė, J. HEALTH metaphor ir political and economic discourse: a cross-linguistic analysis. In: *Kalbų studijos 2007, nr. 11*, p. 68–73.

Toleikienė, R. Die Krankheitsmetapher als Konzeptualisierungsmuster der abstrakten Sachverhalte. In: *Valoda – 2005. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. – Daugavpils: Saule, 2005, 510.–515. lpp.

Алексеева, Л. М., Мишланова, С. Л. *Медицинский дискурс: теоретические основы и принципы анализа*. – Пермь, 2002. 200 с.

Будаев, Э. Экстралингвистические корреляции российской морбиальной метафорики. В кн.: *Современная политическая лингвистика: тезисы Международной научной конференции*. – Екатеринбург, 2011, с. 41–43. Available: http://philology.ru/linguistics2/budaev-11.htm

Жура, В. Дискурсивные эмоции в устной медицинской коммуникации. В кн.: *Мир лингвистики и коммуникации: электронный научный журнал, 1(10)*. – Тверь: Тверская государственная сельскохозяйственная академия, 2008, с. 13–23.

Мишланова, С. Л. *Метафора в медицинском дискурсе*. – Пермь, 2002. 160 с.

Мишланова, С. Л. *Термин в медицинском дискурсе: образование, функционирование, развитие*. Автореферат диссертации. – Москва, 2003. 50 с.

Полякова, С. В. *Метафорическое моделирование в русском и американском медицинском дискурсе*. Диссертация на соискание ученной степени кандидата филологических наук. – Пермь, 2011. 180 с.

Таценко, Н., Москаленко, Р., Переломова,Е., Кондратюк, А., Безуглый, М. Особенности медицинского дискурса в практике врача-патологоанатома. В кн.: *Морфологія. Т. VI, 2, 2012*, с. 5–8.

Чудинов, А. *Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации*. – Екатеринбург, 2003. 248 с. Available: http://www.philology.ru/linguistics2/chudinov-03a.htm

Natalja POLAKOVA
(Universität Lettlands)

Thematisierung des Sehens in der Prosa Eduard von Keyserlings

Summary
The Theme of Sight in Eduard von Keyserling's Fiction

The present article explores the literary work of the Baltic-German author Eduard von Keyserling (1855–1918). Keyserling's fiction presents an interesting case of interaction between visuality and the conventions of classical storytelling and it is characterized with multi-level mediality. The textual analysis shows the domination of the visual code. The author employs a vast arsenal of visualization techniques similar to the pictorial ones, such as visual metaphors, an appeal to visual perception, ekphrasis, point of view, frame, front plane and background, etc.

A major analytical focus of the article is on the representation of the act of looking in Keyserling's creative work. Further on the following question is addressed – how Keyserling's poetics of visuality is implemented at the level of narration. The argument about sight and observation in Keyserling's fiction allows to raise questions about the interpretation of images in general. The optical devices in Keyserling's texts (laterna magica, opera glasses) transpose the story onto the meta-narrative plane by relocating the narrative into visual space and, thus, demonstrate how literature can reflexively define itself as a complete and sensorial experience.

Key words: *Baltic-German literature, Eduard fon Keyserling, intermediality, visuality, optical devices*

*

Die Visualität ist bekannterweise ein zentrales Merkmal intermedialer Wechselspiele. Sie kann sowohl als Bestandteil einer spezifischen literarischen Poetizität als auch strukturbildendes Prinzip des Textes angesehen werden. Nach S. Poppe ist „die visuelle Wahrnehmung einer der Hauptzugänge des Menschen zur Welt und kann dementsprechend als anthropologische Grundkonstante in der Auseinandersetzung mit der Umwelt verstanden werden. [...] Sie ist untrennbar verbunden mit den Kernthemen künstlerischer Kreation wie der Abbbildung subjektiver Realitäten, ihrer Verfremdung und Semantisierung sowie der Reflexion ihrer Darstellbarkeit (Poppe, Visualität inter- und transmedial. http://parapluie.de/archiv/visuell/semantik).

Keyserlings Prosa hat Künstler zum Gegenstand, was bereits durch ihre Thematik auf die visuelle Wahrnehmung als wichtigen Aspekt des Textes verweist. Die Affinität zum Medium Malerei manifestiert sich an einigen Stellen bei Keyserling sogar in malereianalogen Strukturen. Er verwendet Techniken, die bereits aus der Malerei bekannt sind; wie Rahmung, der Vorder- und Hintergrund, Ekphrasis und andere.

Visuelle Eindrücke werden bei Keyserling mit anderen Sinnesdaten kombiniert. Die Raumerfahrung wird dabei durch Wahrnehmungen des Riechens, Schmeckens sowie durch auditive Eindrücke vermittelt. Man kann von der literarischen Synästhesie sprechen, die alle Sinneswahrnehmungen einbezieht. Das Werk Keyserlings kennzeichnet sich durch eine multisensorische Wahrnehmungsensibilität, die dem erzählten Raum eine sinnliche Mehrdimensionalität von großer Intensität und Unmittelbarkeit verleiht. Das Zusammenspiel verschiedener Sinneswahrnehmungen in seiner Prosa läßt sich am folgenden Zitat veranschaulichen: *Die Fenster waren geöffnet, vom Garten strömten warme Düfte herein, zuweilen verirrte eine Biene sich in das Zimmer und erzählte mit ihrem Summen von den sonnenbeschienenen Rosen draußen* [Keyserling 2012: 176]. Die Außenwelt erscheint hier als „synästhetische Vision des Ich" [Weinhold 1977: 77]. Es ist jedoch auffällig, dass in Keyserlings Texten gerade die Beschreibung der visuellen Wahrnemung dominiert und durch alle sinnlichen Wahrnehmungen lediglich ergänzt wird. Nach S. Poppe ist die visuelle Wahrnehmung der Kernpunkt der Beschreibung, und kann als maßgebliche Voraussetzung zur Erzeugung literarischer Visualität gelten [vgl. Poppe 2007: 56].

Das Sehen bleibt bei Keyserling, wie oben gezeigt, die priviligierte Sinneswahrnehmung, von der aus der erzählte Raum gestaltet wird. Es finden sich bei Keyserling weitere Verfahren der Vermittlung von Visualität. Zu nennen wäre hier vor allem die Thematisierung, d.h. Inszenierung des Sehens, des Blicks, der Beobachtung. Der Perzeptionsvorgang kann zudem durch das Zwischenschalten optischer Geräte wie Opernglas, Laterna Magica unterstützt werden. Die Erwähnung von Sehemedien und optischen Instrumenten schaffen dabei eine besondere Wahrnehmungssituation. Auch die Schilderung solcher Wahrnehmungsbedingungen wie Lichtverhältnisse, die Perspektive, der Aussichtpunkt trägt maßgeblich zur visuellen Gestaltung Keyserlings Texte bei. Das Vorkommen von Verben des Sehens sowie die Schilderung von Wahrnehmungsbedingungen kann auf die Erkenntnisfähigkeit der sehenden Figur bezogen werden. Visuelle Wahrnehmung eröffnet dabei nicht nur den Zugang zur Welterfassung, sondern auch zur fiktionalen

Welt. Keyserlings Figuren sind gern Zuschauer, passive Beobachter. Der Autor konzentriert sich narrativ auf die Optik einer Person. Der Leser nimmt die Perspektive des Sehenden ein. Der Akt des Sehens verweist damit sowohl auf die konkret sichtbare fiktionale Welt als auch auf innere Vorgänge. In dem Roman *Wellen* lesen wir folgendes:

> *Knospelius stand im Strandwächterhäuschen am Fenster, ein Opernglas vor den Augen, und schaute auf den Strand hinab. Er liebte zu beobachten, wie dort, auf dem gelben Sande die bunten Figürchen hin und her gingen, sich suchten, sich trafen, beieinander standen, sich wieder trennten* [Keyserling 1988, 2. Band: 83].

Auffällig ist hier die dopellte Wahrnehmungsperspektive, wenn die Figur gleichzeitig Objekt und Subjekt der Beobachtung ist. Das Leben der anderen erfaßt Knospelius recht kinematographisch als Sphäre reiner Sichtbarkeit. Der Perzeptionsvorgang wird durch das Zwischenschalten des Opernglases hervorgehoben. Das Glas ist hier eine visuelle Metapher für die theatralische Haltung der Figur, ein Imitationsmedium. „Benutzen doch die Menschen", schreibt R. Musil, „das Glas sogar im Theater dazu, die Illusion zu erhöhen, oder im Zwischenakt nachzusehen, wer da ist, wobei sie nicht das Unbekannte suchen, sondern die Bekannten" [Musil 1983: 336]. In einer anderen Passage leitet Knospelius eine Landpartie:

> *Endlich verkündete der Geheimrat, die Uhr in der Hand: „Jetzt, bitte, zum Feuerwerk, künstliches Feuerwerk habe ich nicht. Mein Feuerwerk ist der Mond, der gerade jetzt aufgeht. Bitte, also, mit mir dort hinaufzugehen".*
>
> *„Meine Tochter und mich lassen Sie hier", meinte die Generalin, „ich bin alt und habe daher häufig gesehen, wie der Mond aufgeht".*
>
> *„Wie's beliebt", erwiderte der Geheimrat, „obgleich ich glaube, dass mein Mond etwas Besonderes ist. Also wenn ich bitten darf, meine Herrschaften". Er übernahm die Führung mit Fräulein Bork. [...] Oben auf dem Hügel stellten sich alle auf und schauten zu dem schwarzen Waldrande hinüber, über den Mond, der groß und rot emporstieg. „Meine Leuchtkugel", sagte der Geheimrat, und Fräulein Bork meinte, die Natur sei doch schöner als alles Künstliche. Als man eine Weile gestanden hatte und über den Mond doch nichts Besonderes zu sagen wußte, trat man den Heimweg an* [Keyserling 1998, 2. Band: 75–76].

Knospelius rubriziert seine Impressionen mittels des Ausdrucks „Mein Feuerwerk ist der Mond" und „meine Leuchtkugel", der an und für sich wie eine Clownerie anmutet, eine Clownerie, die mit der verlogenen Romantik

der Gesellschaft spielt. Theatralische Geste, mit welcher die Natur exploitiert wird, könnte man als eine Art ironische Performanz auffassen, die hier nicht das ästhetische Objekt, sondern die Aufführungsform zu ihrem Gegenstand macht. Der Akt des Sehens verweist auf die konkret sichtbare fiktionale Welt, kann jedoch in semantischer Weise auf die Erkenntnisunfähigkeit der Sehenden bezogen werden. Die Beschreibung einer solchen Perzeptionssituation wird hier zu einer Wahrnehmungs- und Erkenntnisreflexion genutzt. Im weiteren Beispiel reflektiert Knospelius über die Blicke der Fischerfrauen:

> *[…] Haben Sie die Augen dieser Frauen beobachtet? Das sind Blicke, die nicht so planlos an den Dingen herumwischen, das sind Blicke, die ohne Umweg gerade auf den Punkt treffen, der ihnen wichtig ist, wie der Hammer in der Hand eines guten Handwerkers gerade und hart immer auf den richtigen Fleck schlägt […]* [Keyserling 1988, 2. Band: 32].

Hier wird der Leser mit zwei Arten von Blicken konfrontiert. Die Blicke der Fischerfrauen werden dabei als ‚richtig' qualifiziert. Dem entgegen stellt Knospelius einen ‚planlos an den Dingen herumwischenden' Blick, der den Ästhetenfiguren Keyserlings zuzusprechen ist. Sie fassen das Leben als eine Reihe gefälliger, ästhetischer Reize auf. Man rezipiert passiv und ist an den unmittelbaren Eindruck gebunden. Steinhilber spricht in diesem Zusammenhang von der ‚impressionistischen' Weltsicht, die eben durch das ‚Herumwischen' an den Dingen, die bewußte Relativierung der traditionellen Grenzen zwischen den Objekten gekennzeichnet ist [Steinhilber 1977: 173]. Knospelius beschreibt die Blicke der Frauen mit Verben ‚treffen' und ‚schlagen', die einem Vokabular der schweren physischen Arbeit entstammen. Der Akt des Sehens kann in dieser Passsage als Akt der Erkenntnis interpretiert werden. Dementsprechend steht das Nicht-Sehen-Können oder Nicht-Sehen-Wollen für eine eingeschränkte oder fehlende Erkenntnisfähigkeit. Neben der anschaulichen Gestaltung der fiktionalen Welt dient hier die Thematisierung visueller Wahrnehmung vor allem der Sinnstrukturierung des Textes.

> *[…] So zu stehen und auf den Mann oder Sohn zu warten, das spannt an […]. Und sie sollten mal diese Augen sehen, wenn so'n Mann oder Sohn nicht zurückgekehrt ist und die Frau dann tagelang am Strande hin und her läuft und jeden dunklen Punkt auf dem Wasser oder auf dem Strande erspäht und mit furchtbarer Aufmerksamkeit beobachtet. Das sind Augen, die ihr Handwerk verstehen […]* [Keyserling 1988, 2. Band: 32].

Das Sehen selbst, der Blick stehen hier synonym für Arbeit. Die Gegenüberstellung der Mitglieder der Feiertagskultur und der Menschen, die zur Arbeitswelt gehören, finden wir auch in anderen Texten Keyserlings. Für seine adeligen Figuren ist die „impressionistische" Sehweise durchaus typisch, die Keyserling selbst in einem seiner Essays über Ausstellungen der Münchner Sezession beschreibt:

> *Meist ist uns heute gierige, hastige Art des Sehens eigen. Wir sehen schneller und mehr als früher, analysieren und verschmelzen momentane Farben und Formen. Unsere Nerven sind empfindlicher geworden und reagieren auf Licht und Farbwerte, die früher unbemerkt blieben. Wir wollen aus dem Dargestellten unsere eigene Erregtheit herauslesen, etwas in ihm finden, das dem Vibrieren unserer Seele entspricht* [Keyserling, zitiert nach: Steinhilber 1977: 114].

Die Künstlichkeit, der Hang zur Theatralität, die das Wesen der adeligen Schicht bei Keyserling ausmachen, haben dazu geführt, dass dem Leben nur noch dekorativer Wert beigemessen wird. Wie A. Schulz beobachtet, „nicht die Reflexion und Kontemplation prägen ihre Existenz, sondern einzig die Lust an der Pose, die Freude an der Unverbindlichkeit und das Verlangen nach dem schönen Schein, das den Mangel an „Sein" konsequent ignoriert" [Schulz 1991: 50].

Dem Akt des Sehens sowie der Einbindung von Sehemedien in den Text können vielfältige semantische Funktionen zukommen. In Keyserlings Texten findet sich oft der Verweis auf noch ein optisches Gerät, nämlich auf die Zauberlaterne oder Materna magica. In diesem Zusammenhang ist sowohl Marcel Prousts Roman *Auf der Suche nach der verlorenen Zeit* zu nennen, wo durch das Bild der Laterna Magica, so Schmitz-Emans, „subtextuell das poetologische Konzept des Romans vermittelt wird" (Schmitz-Emans,www.actalitterarum.de) als auch seine autobiografisch gefärbte Erzählung *Jean Santeuil*, in der recht ausführlich die Erinnerungen des Autors an seine Kindheitserfahrungen mit der Zauberlaterne beschrieben werden. Proust vergleicht das literarische Werk mit einem optischen Gerät und stellt auf diese Weise rezeptionsästhetische Überlegungen an: „In Wirklichkeit ist jeder Leser, wenn er liest, eigentlich der Leser seiner Selbst. Das Werk des Schriftstellers ist lediglich eine Art von optischem Instrument, das der Autor dem Leser reicht, damit er erkennen möge, was er in sich selbst vielleicht sonst nicht hätte sehen können" (Proust, zitiert nach: Poppe, Visualität inter- und transmedial. http://parapluie.de/archiv/visuell/semantik).

Bei Keyserling verhilft das optische Medium Laterna Magica dem Medium Literatur zu komplexeren und subtileren Aussagemöglichkeiten. Die gestalterische Bezugnahme auf das optische Medium Laterna Magica ist im folgenden Beispiel so stark, dass die Narration völlig in den visuellen Bereich transportiert wird:

> *Sie stellte sich an das Fenster und schaute in den Garten hinaus. Die gelben Herbstblumen brannten auf den Beeten. Der Buchsbaum war ganz blank in der Sonne. Dort unten, wo der wilde Wein am Holzbogen den Garten von der Wiese abschließt, tauchte ein Figürchen auf, hell und klein in der Ferne auf dem Hintergrunde des bunten Lebens. Mareile war es, in ihrem mattfarbenem Mantel, den gelben Hut auf dem Kopfe. Hübsch, dachte Beate, wie ein Laterna-Magica-Bildchen auf roter Wand. Sie will wohl unten durch das kleine Tor hinaus in den Wald. Dann war sie fort; aber ein zweites Bildchen tauchte auf der roten Laubwand auf, klein und hell. Günther war es, im grauen Sommeranzug, den Strohhut auf dem Kopfe. Er will wohl unten durch das kleine Tor hinaus in den Wald, kommentierten Beates Gedanken mechanisch; dann gab es ein Stutzen in den Gedanken, ein hastiges Arbeiten. [...] Sie hatte nur nicht sehen wollen, hatte den Kopf abgewandt und war an alldem vorübergeeilt, schnell und scheu, wie an einem Zimmer, in dem etwas Entsetzliches ihrer warte* [Keyserling 1998, Band1: 104–105].

Keyserling inszeniert Bilder, die mit der Semantik des Sehens verbunden sind, damit aber zugleich ein Modell für die Effekte erzählerischer Texte bieten. Die Beschreibung in dieser Passage ist hochgradig suggestiv: die sichtbare Erscheinung selbst ist nur ein Konglomerat von Sinnesdaten.

Keyserlings Prosawerke leben von der Kombination von Elementen unterschiedlicher Medien. Literarische Visualität verbindet die Bereiche der Semantik und Ästhetik miteinander, da die visuelle Wahrnehmung sowohl Bedeutung vermittelt als auch mit dem poetischen und ästhetischen Konzept des Autors in Verbindung steht.

LITERATUR

Keyserling, E. Beate und Mareile. In: *Schwüle Tage. Ausgewählte Werke 1. Band. Herausgegeben von Wulf Kirsten*. – Berlin: Aufbau Taschenbuch Verlag, 1998.

Keyserling, E. *Fürstinnen*. – Hamburg: tredition GmbH, 2012.

Keyserling, E. *Schwüle Tage*. In: *Schwüle Tage. Eine Liebeserfahrung. Zwei Erzählungen*. – Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1986.

Keyserling, E. Wellen. In: *Abendliche Häuser. Ausgewählte Werke 2. Band. Herausgegeben von Wulf Kirsten*. – Berlin: Aufbau Taschenbuch Verlag, 1998.

Musil, R. Triédere. In: *Frühe Prosa und aus dem Nachlaß zu Lebzeiten*. Hrsg. v. A. Frisè. – Reinbeck bei Hamburg, 1983.

Poppe, S. *Medien. Erzählen. Gesellschaft. Transmediales Erzählen im Zeitalter der Medienkonvergenz*. Hrsg. von K.N. Renner, D. Hoff; M. Krings. – Berlin: Walter de Gruyter GmbH, 2013.

Poppe, S. *Visualität in Literatur und Film: eine medienkomparatistische Untersuchung*. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co KG, 2007.

Poppe, S. *Visualität inter- und transmedial. Visuelle Semantik in Literatur, Film und anderen Künsten*. – Parapluie. Elektronische Zeitschrift für Kulturen. Available: http://parapluie.de/archiv/visuell/semantik

Schmitz-Emans, M. *Laterna magica. Die Laterna magica der Erzählung. Ein Bilderzeugungsverfahren als poetologische Metapher*. – Acta Litterarum, 2012. Available: http://www.actalitterarum.de/theorie/mse/aufsatz/laterna_magica.html

Schulz, A. *Ästhetische Existenz im Erzählwerk Eduards von Keyserling*. – Frankfurt am Main, 1991.

Steinhilber, R. *Eduard von Keyserling. Sprachskepsis und Zeitkritik in seinem Werk*. – Darmstadt, 1977.

Weinhold, U. *Künstlichkeit und Kunst in der deutschsprachigen Dekadenz-Literatur*. – Frankfurt a.M., 1977.

Svetlana POLKOVŅIKOVA
(Daugavpils Universitāte)

Valodniecības rakstu sekundārās kompozicionālās vienības: pragmatiskais aspekts

Summary

Secondary Compositional Units in Articles on Linguistics: the Pragmatic Aspect

Research literature recurrently indicates difficulties with academic writing. For a research text to successfully realize its communicative pragmatic functions, it must be formed in accordance with several principles of research style, clear structuring of text being one of them. Traditionally, research text differentiates between basic structure and secondary parts. Though peripheral parts are rather different in their form, linguists admit that they share a common feature – revealing the content of the basic text in a reduced way.

The aim of the present research is analyzing one of the secondary compositional parts of linguistic articles – the list of key words. It must be added that key words are regarded in close connection with the title of the linguistic article. Comparing the title and the list of the key words from the formal point of view, two kinds of relations can be discerned. First, symmetrical relations with full correlation between the mentioned compositional units, e.g. "Pronouns and Determiners in Latvian and Norwegian Conversational Discourse" / conversational discourse, Latvian, Norwegian, pronouns, determiners. It must be noted that in the excerpted material this kind of relations is just sporadically observed. Second, asymmetrical relations occur between the title and the list of key words with formal differences between both compositional units, e.g. "The Semantic of the Word *Bread* in Latvian Subdialects" / dialectology, subdialects, dialectal lexis, semantic; "Semantic Roles Expressed by the Dative Case in Contemporary Latvian" / case, Dative, semantic role, sentence. It seems that such an approach to making the list of key words is motivated based on the potential significance of key words both from the aspect of text content explication and searching for information.

Key words: *scientific style, text, pragmatics, linguistic article, key words, title*

*

Zinātniskajā literatūrā vairākkārt norādīts par akadēmiskās rakstīšanas grūtībām un faktoriem, kas to ietekmē (sk. M. Baltiņš, D. Laiveniece, B. Petre, H. Zenkevičs u. c.). Lai autors kvalitatīvi varētu veikt savu pētī-

jumu, viņam gan jāapgūst īpašas teorētiskās un praktiskās zināšanas, gan jāpilnveido sava profesionālā pieredze praksē. Savukārt, lai zinātniskais teksts varētu realizēt savas komunikatīvi pragmatiskās funkcijas, tam jābūt veidotam saskaņā ar zinātniskā stila īpatnībām. Valodniece N. Koļesņikova norāda, ka zinātniskā tekstā var izcelt šādas dominantes – vispārinājumu, loģiskumu, objektivitāti, pierādījumu, precizitāti un skaidrību [Колесникова 2010: 135]. Taču zinātniskā teksta komunikatīvi pragmatiskā funkcija realizējas arī citās zinātniskā stila kategorijās, un viena no tām ir skaidra teksta strukturēšana.

Tradicionāli zinātniskajā tekstā šķir pamatstruktūru (pamatdaļu, centrālo daļu) un atvasinātās (neobligātās, sekundārās, perifēriskās) sastāvdaļas. „Lai gan formas ziņā perifēriskās sastāvdaļas ir visai atšķirīgas, tām piemīt kāda kopīga iezīme – reducētā veidā atklāt pamatteksta galveno saturu," raksta krievu valodnieces M. Kotjurova un J. Baženova [Котюрова, Баженова 2008: 113–114]. Viņas arī atzīst, ka „perifērisko sastāvdaļu mērķis ir nodrošināt meklēšanas stratēģiju noteiktā zinātnes nozarē, turklāt stratēģiju, kas vismaz daļēji ir realizēta pamattekstā" [turpat: 231]. Arī L. Maļceva raksta, ka perifēriskie subteksti ir pamatteksta satura koncentrēta forma, pamatteksta vispārināts un statisks atspoguļojums [Мальцева 2013]. Tāpat zinātniskā raksta subtekstu funkcijām savā pētījumā pievēršas D. Laiveniece, akcentējot, ka šo subtekstu izkārtojums veido specifisku teksta kopskatu jeb „portretu", kas pats par sevi, neprasot iedziļināšanos uzrakstītajā, signalizē par zinātniska stila tekstu [Laiveniece 2012: 158]. Tātad var secināt, ka zinātniskā teksta pamatdaļa un atvasinātās sastāvdaļas atšķiras ar informācijas izvērsuma pakāpi, proti, pilnīgu vai daļēju.

Šī pētījuma mērķis ir analizēt vienu no valodniecības rakstu sekundārajām kompozicionālajām sastāvdaļām – atslēgvārdu[1] sarakstu. Jāuzsver, ka atslēgvārdu saraksts ir aplūkots ciešā kopsakarā ar citu zinātniskā teksta kompozicionālo sastāvdaļu – virsrakstu[2]. Šādu pieeju balsta atzinums, ka

[1] Atslēgvārds – vārds, kam kādā tekstā vai tā daļā ir būtiska informatīva nozīme pamatsatura iezīmēšanā, vārdu saistījumu veidošanā u. tml. un ko izmanto attiecīgā teksta aprakstīšanai, noteikšanai un meklēšanai (datubāzēs, rādītājos u. tml.) [VPSV 2007: 55].

[2] Virsraksts – raksta, teksta daļas, nodaļas nosaukums, ko raksta virs teksta un kas tieši vai netieši informē par attiecīgā teksta saturu. Sk. arī *nosaukums* 1. noz. [VPSV 2007: 454]. Nosaukums – vārds, vārdkopa, garāks vārdu savienojums, kādā priekšmets, parādība vai cits objekts ir nosaukts, lai to atšķirtu no līdzīgiem (priekšmetiem, parādībām vai citiem objektiem) [VPSV 2007: 261].

virsrakstam un atslēgvārdu sarakstam piemīt vairākas kopīgas iezīmes. Pirmkārt, virsraksts un atslēgvārdu saraksts veic teksta identificējošo funkciju, tie ir teksta balsta vārdi, kuri ir svarīgi no teksta satura izpratnes viedokļa. Otrkārt, virsraksts un atslēgvārdu saraksts salīdzinājumā ar pārējām zinātniskā teksta sekundārajām sastāvdaļām (piemēram, anotāciju, literatūras sarakstu u. c.) ir pakļauts lielākiem formāliem ierobežojumiem. Tāpēc empīriskā materiāla analīzē aktualizējies jautājums par to, kā ir veidoti valodniecības rakstu nosaukumi un atslēgvārdu saraksti un kādi faktori to iespaidojuši.

Informācija dažādos zinātnisko izdevumu norādījumos atklāj, ka prasības atslēgvārdu saraksta veidošanai galvenokārt ir tīri formālas, piemēram, *5–6 raksturvārdi*[3] vai *atslēgvārdu skaits – līdz 8*[4]. Dažos zinātnisko darbu noformēšanas noteikumos minēts, ka *atslēgas vārdu saraksts ir alfabēta kārtībā, apjoms – ne vairāk kā divas rindas*[5], retāk noformēšanas prasībās ir iestrādātas arī atslēgvārdu kvalitatīvās pazīmes, piemēram, *atslēgas vārdu saraksts alfabēta kārtībā, apjoms – ne vairāk par 5 terminiem*[6]. Atslēgvārdu saraksta veidošanas ierobežojumi ir minēti vēl vienās zinātnisko rakstu prasībās: *„Atslēgvārdi. Pētījuma 5–6 raksturvārdi, kam būtiska informatīva nozīme pamatsatura iezīmēšanā, neiekļaujot pētījuma virsraksta vārdus"*[7]. Taču īpaši jāakcentē norādījumi, kuros atslēgvārdu saraksta veidošana ir skatīta kopsakarā ar zinātniskā raksta nosaukuma formulēšanas īpatnībām: *„Virsraksts nedrīkst būt pārāk vispārīgs. Virsraksts nedrīkst būt fakta konstatējums, ne arī dublēt atslēgas vārdus, kuri ir darba saturu raksturojošie jēdzieni. [..] Atslēgas vārdi īsi (parasti ne vairāk kā 10 vārdi) apraksta darbu raksturojošo tēmu, izmantoto metodiku vai darba rezultātus. Atslēgas vārdi izmantojami darba citēšanas atvieglošanai elektroniskajās informācijas meklēšanas sistēmās"*[8]. Diezgan pilnīgu zinātniskā raksta atslēgvārdu saraksta veidošanas aprakstu izdevās atrast kādā metodiskā materiālā, kurš paredzēts promocijas darba autoriem: *„Atslēgas vārdi papildus virsrakstam ļauj noprast, par ko raksts stāstīs;*

---

[3] www.lu.lv/.../1.5._Kopejas_manuskriptu_noformesanas_prasibas.doc

[4] www.liepu.lv/uploads/files/VAPP_rakstu_noformeeshana_2014.docx

[5] www.ru.lv/ckfinder/userfiles/RAweb/.../referatu_noformeshana.doc

[6] www.ru.lv/ckfinder/.../04.../referatu_noformesanas_noteikumi_LV.doc

[7] http://www.lspa.eu/files/documents/2013/LSPA_Zinatnisko_rakstu_prasibas.pdf

[8] www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/.../gzzf/.../noformesana.doc

seko tūlīt pēc kopsavilkuma; ieteicams lietot ne mazāk un ne vairāk kā prasīts; jāseko publicēšanas noteikumiem – var būt, ka izdevums norāda par atslēgas vārdiem nelietot tos, kas jau parādās virsrakstā; lieto atslēgas vārdus, nevis garas frāzes"[9].

Informācija par atslēgvārdu reprezentācijas iespējām atrodama arī zinātniski metodiskajā literatūrā, kur iztirzāti pētniecisko darbu izstrādes jautājumi, piemēram: *atslēgvārdi* (*ne vairāk par* 6)[10], *atslēgas vārdu uzskaitījums (parasti ne vairāk kā 5, pieļaujams līdz 10)*[11]. Dažkārt zinātniski pētnieciskajos un metodiskajos materiālos ir nosauktas arī atslēgvārdu kvalitatīvās īpatnības, piemēram, *„Anotācijas nobeigumā ievieto darba atslēgas vārdus (raksturvārdus), kas raksturo darba tematu, rezultātus un galvenos mainīgos lielumus. Atslēgas vārdu skaits var būt no 3 līdz 7"*[12], *„3–5 atslēgas vārdi; atslēgas vārdi ir zinātniski pētnieciskā darba pamatjēdzieni, kas raksturo tā tematiku un būtību"*[13] vai *„Atslēgvārdi raksturo darba tematu, rezultātus un izmantotās metodes. Ieteicamais atslēgvārdu skaits ir no 4 līdz 8"*[14]. Vai vēl viens ilustratīvs piemērs: *„Anotācijā jāiekļauj pētījuma atslēgas vārdi (ne vairāk kā 5), kuriem jāatspoguļo pētījuma objekti, metodes un parādības, kuras pēc autora ieskatiem ir būtiskas šajā darbā. Vārdu informativitāte zūd, ja tie tieši dublē vārdus, kas jau minēti virsrakstā"*[15].

Pētījuma empīriskais materiāls ekscerpēts no valodniecības rakstiem latviešu valodā, kuri publicēti rakstu krājumā „Valoda dažādu kultūru kontekstā"[16] (2010.–2012. gads). Jāatzīst, ka minētā rakstu krājuma noformēšanas norādījumos prasības atslēgvārdu saraksta veidošanai ir ļoti vispārīgas: *„Par raksta pieņemšanu publicēšanai lemj rakstu krājuma Re-*

---

[9] ocw.e-learning.lv/ME5006/lv/.../isma_13_02_metod_II_dalja.ppt

[10] www.tsi.lv/sites/default/files/editor/science/.../ed_tez_instr_lv_ok_1.pd

[11] http://www.mf.llu.lv/getfile.php?id=808; www.freewebs.com/damateriali/Metodika/metodiskie1.doc

[12] http://ba.wtf.lv/wp-content/uploads/2014/06/Metodiskie_noradijumi_30.09.2013.pdf

[13] http://www.grobinagim.lv/index.php?option=com_content&view=article&id=148:metodiskie-ieteikumi-skolniem-un-darba-vadtjiem&catid=56:zpd&Itemid=80

[14] www.evf.lu.lv/.../Prasibas_nosleguma_darbu_izstradasanai_FE_30_01_2

[15] http://www.liepu.lv/uploads/files/studiju_darbu_noformesana_vadzin.pdf

[16] Valoda dažādu kultūru kontekstā. – Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule".

dakcijas kolēģija pēc šādiem parametriem: atslēgvārdu (5–6 vārdi) atbilsme publikācijas saturam."

Kā jau tika norādīts, atslēgvārdu saraksts ir analizēts kopsakarā ar valodniecības raksta nosaukumu. Sastatot virsrakstu un atslēgvārdu sarakstu no formālā viedokļa, nosacīti var runāt par divējādiem attieksmju veidiem. Pirmkārt, tās ir simetriskas attieksmes, kad starp minētajām kompozicionālajām vienībām vērojama pilnīga korelācija. Jāpiebilst, ka ekscerpētajā materiālā šāds attieksmju veids konstatēts tikai sporādiski: ***„Josifa Brodska dzejoļi atdzejojumos latviešu un angļu valodā: frazeoloģismu funkcionāli semantiskā ekvivalence"*** / frazeoloģismi, atdzejošana, ekvivalence, semantika, funkcija; ***„Pirmsskolas izglītības iestāžu simboliskie nosaukumi"*** / iestādes nosaukums, pirmsskolas izglītība, simbols; ***„Sintaktiskā redukcija latviešu un norvēģu sarunvalodā"*** / sarunvaloda, latviešu valoda, norvēģu valoda, sintaktiskā redukcija; ***„Vietniekvārdi un determinētāji latviešu un norvēģu sarunvalodā"*** / sarunvaloda, latviešu, norvēģu, vietniekvārdi, determinētāji. Šķiet, ka šādu pieeju atslēgvārdu saraksta veidošanai nevar uzskatīt par īpaši lietderīgu, jo tā rada tautoloģijas iespaidu. Abas kompozicionālās sastāvdaļas – nosaukums un atslēgvārdu saraksts – nodrošina zinātniskā teksta identifikāciju, starp tām ir ļoti ciešs jēdzieniskais sakars, taču gan virsraksts, gan atslēgvārdi eksplicē pilnīgi identisku informāciju. Viena no zinātniskā teksta strukturēšanas īpatnībām ir katras sastāvdaļas autonomijas, tās stilistiskās slodzes respektēšana – diemžēl aplūkotajos piemēros atslēgvārdu saraksta nozīmīgums nivelējas, jo nav saturiskā paplašinājuma, kas var ierobežot teksta izpratnes un meklēšanas iespējas.

Ekscerpētie piemēri rāda, ka starp valodniecības virsrakstu un atslēgvārdu sarakstu galvenokārt vērojamas asimetriskas attieksmes, proti, starp kompozicionālajām vienībām pastāv formālas un arī semantiskas atšķirības. Vispirms te būtu jāmin tādi virsraksta un atslēgvārdu saraksta kombinācijas gadījumi, kad starp minētajām valodniecības raksta kompozicionālajām vienībām kopīgu formālu elementu vispār nav. Ir konstatēts tikai viens šāds piemērs: ***„Dažas kognitīvās lingvistikas terminoloģijas tulkošanas problēmas"*** / konceptuālās metaforas teorija, jēdziens, koncepts, konceptuāls, domēns. Vēl kādā virsraksta un atslēgvārdu saraksta savienojumā korelē tikai vienas terminoloģiskās grupas vārdi, sal.: ***„Leksēma aste latviešu valodā"*** / leksika, semantika, izloksne, lietojums. Minētajos piemēros saistījums starp virsrakstu un atslēgvārdu sarakstu balstās tikai uz seman-

tiskām sakarībām. Domājams, ka arī šādi veidots atslēgvārdu saraksts nav visai veiksmīgs, jo, lai gan tas ievērojami papildina virsrakstā ietverto informāciju, tomēr rada jēdzieniskās atrautības iespaidu. Ierobežotas informācijas gadījumā atšķirīgu leksēmu lietojums ļāva autoram, strukturējot atslēgvārdu sarakstu, izvairīties no atkārtojumiem un aktualizēt jaunu informāciju, bet vai tas veicinās teksta pārskatāmību, uztveri un izpratni?

Vairumā gadījumu virsraksta un atslēgvārdu saraksta asimetriskās attieksmes no jēdzieniskā viedokļa var definēt kā iekļaušanas attieksmes, t. i., viena no aplūkotajām kompozicionālajām sastāvdaļām salīdzinājumā ar otru ietver semantikas ziņā plašākus vai, otrādi, diferencētākus struktūrelementus. Pirmkārt, atslēgvārdu sarakstā lietotie struktūrelementi salīdzinājumā ar valodniecības raksta nosaukumu nav semantiski diferencēti, sal.: ***„Latviešu valodas daļēji lokāmā divdabja un nelokāmā divdabja ar -ot(ies) veidotās reduplikatīvās konstrukcijas"*** / reduplikācija, reduplikatīvā konstrukcija, daļēji lokāmais divdabis, nelokāmais divdabis; ***„Leksiskie un sintaktiskie atkārtojumi latviešu un norvēģu sarunvalodā"*** / sarunvaloda, atkārtojumi, latviešu valoda, norvēģu valoda; ***„Nelokāmais divdabis ar -am(ies), -ām(ies): semantiski funkcionālais aspekts"*** / nelokāmais divdabis, sekundārā jeb papildu predikativitāte, adverbiālā funkcija; ***„Par dažām verbu pagātnes formām Sventājas izloksnē"*** / izloksne, verbs, gramatiskā forma, lietojums; ***„Folkloras motīvu un valodas spēles izmantošana preses valodā"*** / plašsaziņas līdzekļi, folklora, folkloras tēli un elementi, valodas spēle. Iespējams, vēlme izvairīties no semantiskās pārpilnības varētu izraisīt noteiktas informācijas izlaidumu atslēgvārdu sarakstā.

Otrkārt, atšķirībā no valodniecības raksta nosaukuma sarakstu strukturē semantiski diferencētāki atslēgvārdi, sal.: ***„Frazeoloģismi Viļa Lāča romānā „Stroika ar skatu uz Londonu""*** / frazeoloģismi ar dažādiem komponentiem, frazeoloģiskie salīdzinājumi, okazionāli pārveidoti frazeoloģismi; ***„Lietvārda dzimtes izpratne pirmās paaudzes latviešu valodas mācībgrāmatās"*** / lietvārda dzimte, kopdzimtes lietvārdi, dzimšu sistēmas izņēmumi, latviešu valodas mācībgrāmatu 1. paaudze; ***„Metonīmijas mijiedarbība ar citiem tropiem: I Vispārīgo latviešu dziesmu svētku plakāts"*** / metafora, metonīmija, **kalambūrs, alūzija**, nozīmes veidošana. Nereti ar nolūku precizēt kādu pamatteksta informāciju autori atslēgvārdu sarakstā iekļauj vairākus vienas terminoloģiskās grupas vai mikrogrupas vārdus, sal.: ***„Ar datīvu izteiktās semantiskās lomas mūsdienu latviešu valodā"*** / locījums, datīvs, semantiskā loma, teikums; ***„Augu valsts atspoguļojums***

bijušā Dobeles rajona latviskas cilmes mājvārdos" / onomastika, onīms, cilme, semantiskā grupa; ***„Dažas kognitīvās lingvistikas terminoloģijas tulkošanas problēmas"*** / konceptuālās metaforas teorija, jēdziens, koncepts, konceptuāls, domēns; ***„Emocionāli ekspresīvie vārdi „Kalupes izloksnes vārdnīcā""*** / izloksne, vārdnīca, ekspresīvā leksika, emocionālā nokrāsa, pozitīvs, negatīvs subjektīvais vērtējums; ***„Jāņa Paklona devums tulkojumzinātnes attīstībā Latvijā"*** / tulkojumzinātne, tulkošanas teorija, tulkošanas prakse, atdzejošana; ***„Personvārdu pārveidojumi iesauku vākumā"*** / antroponīmika, personvārdu pārveidojumi, iesaukas, hipokoristikas; ***„Pētījumi latviešu un krievu antroponīmikā"*** / pētījumi antroponīmikā, personvārds, latviešu un krievu antroponīmija; ***„Valsts policijas struktūrvienību darbinieku veidotie teksti un to valoda"*** / teksts, tiesību zinātņu valoda, komunikācija, saskarsme, saziņa; ***„Vārda maize semantika latviešu valodas izloksnēs"*** / dialektoloģija, izloksnes, dialektālā leksika, semantika. Kā redzams, atslēgvārdu saraksts veido noteiktu semantisku kopumu, kurā atklājas dažāda veida attieksmes. Šajā gadījumā vairāku terminoloģiski saistītu atslēgvārdu lietojums, no vienas puses, dod iespēju noteiktas teksta satura nianses atklāt diezgan skaidri, koncentrēti un nepārprotami, no otras puses, rada vienpusīgu iespaidu, jo atslēgvārdu jēdzieniskā potence ir ierobežota un cita, ne mazāk svarīga informācija netiek pieminēta. Tādējādi, lai atslēgvārdu saraksts būtu skaidrs un nepārprotams, autoram, to veidojot, jāveic rūpīga lingvistiska analīze un jāprot atrast līdzsvaru starp teksta formālajām un semantiskajām īpatnībām.

Virsraksta un atslēgvārdu funkcija ir identificējoša, kas vispirms realizējas lingvistiskā pētījuma temata nominācijā un raksturojumā, tāpēc šķiet likumsakarīgi, ka šo kompozicionālo vienību attieksmju pamatā ir atkārtojamības un kompensācijas princips. Taču veiktā analīze rāda, ka tas realizējas, tikai definējot t. s. pētījuma priekšmetu, savukārt viens no virsrakstā bieži aktualizētajiem teksta jēdzieniskajiem elementiem – metodoloģiskais[17] – atslēgvārdu sarakstā ir konstatēts tikai divos piemēros, sal.: ***„Lielie sākumburti latviešu valodā: vēsturiskais aspekts"*** / lielie sākumburti, burtu funkcijas, lietojums, nozīme, vēsturiskais aspekts; ***„Lietuviešu un latviešu personvārdu atveides gramatiskie aspekti"*** / citvalodu īpašvārdi, personvārdu atveide, lietuviešu valoda, latviešu valoda, gramatiskais aspekts.

[17] Lingvistiskā analīze atklāj, ka apmēram 15% valodniecības rakstu nosaukumus latviešu valodā strukturē leksēma *aspekts*, retāk – *problēma* (S. Polkovņikova 2012).

Tas vedina domāt, ka raksta autors šādu informāciju no komunikatīvi pragmatiskā viedokļa nevērtē kā ļoti būtisku, lai to vēlreiz aktualizētu atslēgvārdu sarakstā.

Šķiet, ka atslēgvārdu saraksta strukturēšanā sekundāra loma ir arī īpašvārdiem, gadskaitļiem un citiem teksta jēdzieniskās struktūras elementiem, jo tie atslēgvārdu sarakstā lietoti tikai retumis, piemēram: ***„Poļu valodas ziemeļu periferiālajam dialektam raksturīgās iezīmes Daugavpils Poļu ģimnāzijas skolēnu radošajos darbos"*** / poļu valoda, periferiālais dialekts, dialektoloģija, Daugavpils. Tas būtu skaidrojams ar to, ka pamatā zinātniskā teksta nosaukumu veido valodniecības termini, kas nosauc pētījuma priekšmetu, savukārt pārējie komponenti galvenokārt atklāj precizējošu informāciju, kuru nešķiet lietderīgi norādīt arī atslēgvārdu sarakstā.

Valodniecības rakstu nosaukuma un atslēgvārdu saraksta sastatījums atklāj arī valodas līdzekļu stilistiskās izteiksmes sinonīmiku, piemēram, ***darbības vārdi*** / verbi; ***nosaukumi*** / virsraksts; ***raksts*** / teksts u. c., ko, iespējams, lielā mērā motivējusi autora vēlme gan papildus eksplicēt svarīgu komunikatīvi pragmatisko informāciju, gan izvairīties no viena un tā paša vārda atkārtojuma.

Tātad veiktā analīze ļauj secināt, ka valodniecības rakstu atslēgvārdu saraksta veidošanā vērojamas dažas vispārīgas iezīmes. Jāatzīst, ka atslēgvārdu saraksta veidošana nav formāla izlase: tas ir nopietns darbs, kas prasa sistēmisku pieeju un analītisku darbību. Vispirms būtu kritiski jānovērtē atslēgvārdu spēja precīzi atspoguļot pētījuma specifiku un koncentrēt teksta saturu. Savukārt mūsdienu tehnoloģiju laikmetā atslēgvārdu atlasē īpaši jāakcentē to loma informācijas meklēšanas procesā.

Arī rakstu krājumu un zinātnisko izdevumu redaktoriem, izstrādājot rakstu noformēšanas prasības, lielāka uzmanību būtu jāpievērš tieši atslēgvārdu kvantitatīvajiem raksturojumiem. Bez šaubām, pārdomāts atslēgvārdu saraksts var būt laba alternatīva valodniecības raksta nosaukumam.

LITERATŪRA

Konferences „Zinātnes valoda" materiāli. – Rīga: Rasa ABC, 2003. 51 lpp.

Laiveniece, D. Zinātniskā stila pazīmes: tekstveides aspekts. No: *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krājums, 16 (1). – Liepāja: LiePA, 2012, 152.–160. lpp.

VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Atb. red. V. Skujiņa. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007. 623 lpp.

Колесникова, Н. И. Что важно знать о языке и стиле научных текстов. В кн.: *Высшее образование в России № 3, 2010*, с. 130–137.

Котюрова, М. П., Баженова, Е. А. *Культура научной речи: текст и его редактирование*. Учебное пособие. – Москва: Флинта; Наука, 2008. 280 с.

Мальцева, Л. В. Текст как система субтекстов: сопоставительная характеристика учебных и научных текстов. В кн.: *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство 2013, Том 2*. Available: http://movoznavstvo.com.ua/download/pdf/2013_2/17.pdf

Галина СЫРИЦА
(Даугавпилсский университет)

Интертекстуальность как смыслообразующая доминанта текста

Summary
Intertextuality as a Dominant in Shaping the Meaning of the Text

Intertextuality in a literary text can be built up as dramatization of a famous story, its transformation; besides, it is not the whole story that should necessarily be used but rather the most significant meanings for the author's point of view. A secondary text as a rule has a high degree of intertextual elements. The creation of the text by basing it on another text becomes the predominant means of figurative language. As an example, the present article describes intertextual relations in the poem "Atomic Tale" by Y. Kuznetsova. The artistic world of the poem can be attributed to the construction 'text in text'. This is a re-arrangement of the popular fairy tale 'The Frog Princess'. The artistic worlds become correlative, imposed on each other – in the former case the fairy tale world is transformed into the world with happy ending by means of magic; in the latter – the world of chaos and destruction is presumed. The poem refracts not only the fairy tale's plot, but also the motif of dissection of a frog recurrent in Russian literature. This intertexteme alludes to I. Turgenev's novel "Fathers and Sons", as well as to the novel by Mikhail Bulgakov, "The Fatal Eggs". In the poem, there is an interaction of information with different time orientation, reflecting different points of view. Owing to the intertextual relations, the level of conceptually substantive information is raised in the text. The main focus in the article is on the transformation of the intertextemes and identification of their aesthetic functions.

Key words: *text, intertextuality, intertexteme, connotation transformation*

*

Интертекстуальность в художественном тексте может строиться как обыгрывание известного сюжета, его переиначивание, трансформация, причем востребованным может быть не весь сюжет, а лишь наиболее значимые для авторской картины мира смыслы. Ю.С. Степанов определяет интертекст как «явление скрещения, контаминации текстов двух или более авторов (а также не имеющих личного автора)» [Степанов 2001: 3]. При создании текстов, налагаемых на написанные ранее, соотносительными становятся художественные миры: значи-

мой становится семантика разрушения прежнего и воссоздание на его основе нового. Одной из функций интертекстуальности «текст в тексте» может быть разрушение гармоничности художественного мира, искажение миропорядка. Текст предстает как нечто эклектичное, дисгармоничное, в нем происходит взаимодействие информаций разной временной направленности, отражающей разные точки зрения, разные взгляды на мир.

В создании текста с опорой на другой текст интертекстуальность становится доминантным средством образности. Вторичный текст в этом случае имеет высокий процент интертекстуальных элементов, при этом интертекстемы могут апеллировать одновременно к нескольким текстам. В содержании такого рода текстов значительное место принадлежит интерпретационному полю, широта которого зависит от культурной памяти читателя. Интертекстемы предстают как своего рода сигналы, призванные извлечь из памяти читателя информацию той или иной степени глубины. Благодаря интертекстуальности ряд лексем обретает статус культурных символов, их эстетический объем неизмеримо возрастает, они обращены к широкому культурному контексту с его многообразием связей и отношений. Семантический объем интертекстуальных вкраплений зависит от их статуса в общеязыковой системе и в культурном пространстве. Связи с претекстом осуществляются на основе точных лексических повторов, синонимических сближений, идентичного коннотативного фона, близкого событийного ряда и др.

В качестве примера рассмотрим интертекстуальные связи в «Атомной сказке» Ю. Кузнецова. Художественный мир стихотворения можно отнести к конструкции «текст в тексте». Это переложение известной сказки на новый лад. Интертекстуальность строится на том, что обыгрывается всем известный фольклорный (сказочный) сюжет, при этом значимым является его видоизменение. Соотносительными становятся художественные миры, налагаемые друг на друга – в первом случае волшебным (иррациональным) путем сказочный мир превращается в мир со счастливым концом, во втором – прогнозируется мир хаоса и разрушения. Происходит разрушение привычного, извечного, целостного и гармоничного. Кроме того, ряд словесных образов вновь созданного художественного мира – в силу открытости художественной системы – расширяет сферу референции и вовлекает в ассоциативное поле текста новые смыслы.

Установка на дисгармоничный художественный мир задана уже заглавием текста и поддерживается соединением лексики разных временных пластов, имеющих разную внутреннюю форму: традиционное, старое слово *сказка*, самой своей внутренней формой указывающее на древность, на «сказительность» (*скоро сказка сказывается, да не скоро дело делается*), соединяется с новым, современным словом (*атомный)*, вошедшим в активное употребление в двадцатом веке – и прежде всего в связи с разработкой атомного оружия (ср. устойчивые сочетания *атомная энергия, атомная бомба, атомное оружие*; ср. также: стихотворение написано в 1968 году; в разгар Карибского кризиса 1962 года, когда мир был на грани ядерной войны, автор стихотворения служил на Кубе). Определение *атомный* расширяет границы художественного мира до вселенских масштабов, одновременно указание на русский мир поддерживается русским сказочным именем *Иванушка*. Заглавие строится на соединении несоединимого: научное, в известном смысле элитарное, связанное с миром взрослых (атом) и фольклорное, общедоступное, детское, наивное (сказка).

Это находит отражение и в самом тексте, объединяющем лексику разных временных пластов (ср.: *стрела – электрический ток*). Старое, архаичное сосуществует с новым, научным: атрибуты фольклорного мира (*стрела, отчая изба, за три моря*) даны в одном ряду с научной лексикой (*атомный, электрический ток*). Традиционно «сказочное» название предполагает указание на объект (ср.: *Сказка о лягушке и богатыре; Сказка о молодце-удальце, молодильных яблоках и живой воде; Сказка о серебряном блюдечке и наливном яблочке; Сказка об Иване-царевиче, жар-птице и о сером волке* и др.), адъективное словосочетание в качестве названия сказки встречается реже. Лексема *атомный* устанавливает ассоциативный ряд «трагичный, катастрофический, несущий опасность», лексема *сказка* – «счастливый конец, победа добра над злом».

«Атомная сказка», строящаяся на переиначивании сказочного сюжета, включает интертекстемы двух видов: во-первых, восходящие к фольклорному тексту – сказке «Царевна-лягушка», во-вторых – к авторским текстам, в которых находит преломление мотив препарирования лягушки. Трансформированным предстает имя героя сказки. В сказке «Царевна-лягушка» примечательна номинация лица ***Иван-царевич***: мир гармонизируется, упорядочивается, возвышается, лягушка

тоже становится царевной. Выбор имени ***Иванушка*** в «Атомной сказке» устанавливает другой ассоциативный ряд: *Иванушка-дурачок* (ср. устойчивый характер сочетаний: *Иван-царевич* и *Иванушка-дурачок*). Действия Иванушки-дурачка в сказках могут противоречить здравому смыслу, однако всегда приводят к успеху (женится на царской дочери, обретает богатство, живет долго и счастливо и др.). В «Атомной сказке» в конце стихотворения появляется номинация ***дурак***, однозначно характеризующая героя. Царское, высокое, прекрасное присуще лишь лягушке, и оно подвергается уничтожению: *Вскрыл ей белое царское тело*.

В традиционной сказке значимым является долгий путь преодоления трудностей: прежде чем достигнешь результата, надо сделать добрые дела, обрести друзей, превращение безобразного в прекрасное не происходит в одночасье. В современной (атомной) сказке обращает на себя внимание стремительность действий Иванушки: ***вышел – пошел – попал – положил – вскрыл – пустил*** (ток). Все глаголы отражают лишь «внешние» действия, нет глаголов, связанных с умственной или духовной деятельностью, с раздумьями, поиском решений, выбором (ср. в сказке «Царевна-лягушка»: *Те братья были веселы и радостны, а Иван-царевич* ***призадумался, заплакал****: «Как я стану жить с лягушей? Век жить – не реку перебрести или не поле перейти!»* [НРС 1985: 261]). Все действия Иванушки решительны, динамичны, исходят от самого героя, берущего инициативу в свои руки, в них нет «судьбоносности», полагания на случай.

В сказке «Царевна-лягушка» важное место принадлежит судьбе, ее предначертанию в жизни героя: ***судьба есть судьба****, надо жениться*; *Ну, – говорит отец, – знать твоя* ***судьба*** *такая* [НРС 1985: 263]. Образ судьбы в «Атомной сказке» дан в высоком коннотативном ключе: ***По сребристому следу судьбы*** (ср. также высокую лексику: *отчей избы, белое царское тело*), однако ее «советы» оказались невостребованными: все действия дурака самостоятельны, он не прислушивается к голосу судьбы.

Устойчивое сочетание *правое дело* занимает особое место в структуре текста. Оно предстает как единственный фрагмент прямой речи (***Пригодится на правое дело***) и является своего рода советизмом, обосновывающим в данном случае правомерность действий дурака – препарирование лягушки (ср. устойчивое сочетание – *борьба за правое*

дело). Кроме того, это семантическая трансформация реплики сказочных героев: «**Пригожусь тебе**» [НРС 1985: 266]. В «Атомной сказке» инициативу берет в свои руки Иванушка. Глагол *пригодится* не только указывает на отсутствие цели, продуманности действий, на их спонтанность, но и на высокую степень прагматизма, «безлюбовность».

Конец сказки «Царевна-лягушка» включает слово *счастливо*: *После того они жили вместе и долго и* ***счастливо*** [НРС 1985: 267]. Слово «счастливый» дважды повторяется в «Атомной сказке» и становится энантиосемичным. В первой строфе оно получает позитивно-оценочные коннотации: сказка «счастливая» потому, что в ней все заканчивается «счастливо», не было бы счастья, да несчастье помогло: Иван-царевич обретает красавицу жену. Однако сказка со счастливым концом изменена, переистолкована «на теперешний лад», «испорчена»:

Эту сказку ***счастливую*** *слышал*
Я уже на теперешний лад,
Как Иванушка во поле вышел
И стрелу запустил наугад.

Происходит разрушение традиционного сказочного зачина. Ассоциативный фон начала – «и это вызывает тревогу, конец будет несчастливым». На многократность действия (на укорененность нового сюжета) указывает несовершенный вид глагола: *слышал*. Слово *счастливый* в конце стихотворения (***На счастливом лице*** *дурака*) получает новые приращения смысла. В абсолютном конце текста находится слово *дурак*. Если в сказке эволюция сказочного действия заключается в том, что герой стал мудрым, то *эта сказка* завершается глупым, бессмысленным действием дурака, разрушающего возможность чуда, превращения обыденного мира в прекрасный. Лексема «счастливый» получает значение «глупый», «не понимающий того, что делает» и сужает сферу референции. В начале стихотворения она характеризует мир (модель мира) – «счастливая сказка», в конце – состояние внутреннего мира отдельного человека, глупее глупого, не ведающего, что творит.

Особый драматизм конца задан авторскими антонимами: *умирала* (лягушка) – *улыбка играла* (на лице дурака), демонстрирующими притупленность нравственного чувства героя. Слово «дурак» имеет прямое значение – это не сказочный дурак, который умнее умного, а реальный дурак, слабоумный. Семантика абсурда достигается соединением несоединимого: *улыбка познанья – на лице дурака*. Единственная портрет-

ная деталь – *улыбка на счастливом лице дурака* – оказывается чрезвычайно емкой: это ужасная улыбка идиота, улыбка счастья от испытываемого удовольствия, от осознания причастности к *правому делу*.

В стихотворении, как уже отмечалось, преломляется не только сказочный сюжет, но и устойчивый в русской литературе мотив препарирования лягушки. Эта интертекстема восходит к роману И. Тургенева «Отцы и дети»: лягушек для проведения опытов собирает нигилист Базаров. Связь с романом И. Тургенева «Отцы и дети» осуществляется не только на основе идентичности события – препарирования лягушки, но и благодаря целому ряду синонимических соответствий. Нигилистическое сознание Базарова отражено в словах, обращенных к деревенским мальчишкам: *я лягушку* ***распластаю да посмотрю****, что у нее там внутри делается; а так как мы с тобой те же лягушки, только что на ногах ходим, я и буду знать, что и у нас внутри делается* [Тургенев 1986: 22]. Любопытно, что резание лягушек разрушает не только миропредставление мальчишек, но и «принсипы» Павла Петровича Кирсанова: *Что это у вас, пиявки? – спросил Павел Петрович.*

– Нет, лягушки.

– Вы их едите или разводите?

– Для опытов, – равнодушно проговорил Базаров и ушел в дом.

– Это он их ***резать станет****, – заметил Павел Петрович, – в принсипы не верит, а в лягушек верит* [Тургенев 1986: 26].

Еще более тесные интертекстуальные связи устанавливаются с повестью М. Булгакова «Роковые яйца», лейтмотивом которой является препарирование лягушек. Интертекстемы из повести М. Булгакова связаны как с текстом сказки «Царевна-лягушка», так и с текстом «испорченной» «Атомной сказки». Аллюзийный характер носит реплика ***известно, лягушка жены не заменит*** [Булгаков 1989: 86], коннотативный фон которой также направлен на разрушение сказочного сюжета, неверие в волшебное превращение.

Новые коннотации получает образ препарированной лягушки: *вскрыл ей* ***белое царское тело*** («Атомная сказка») – *Иванов за ножку поднял со стеклянного стола невероятных размеров* ***мертвую лягушку с распухшим брюхом. На морде ее даже после смерти было злобное выражение*** [Булгаков 1989: 56]*; На эстраде, рядом с кафедрой, сидела на стеклянном столе,* ***тяжко дыша и серея, на блюде влажная лягушка величиною с кошку*** [Булгаков 1989: 80]. Еще более красноречив ассоциативно-се-

мантический ряд, указывающий на страдания лягушки: ***В долгих муках она умирала*** («Атомная сказка») – ***Лягушка тяжко шевельнула головой, и в потухающих глазах были явственны слова: «Сволочи вы, вот что»***... [Булгаков 1989: 50].

Аллюзийный характер носит строка ***И пустил электрический ток***. В повести М. Булгакова в целом ряде контекстов встречается лексика, связанная с электричеством, которая неизменно получает сниженные коннотации: *Первое, что придется выяснить, это – получается ли он только* ***от электричества*** *или также и от солнца (...); – Надо полагать (...), что* ***добыть его можно только от электрического света*** (о добытом красном луче) [Булгаков 1989: 54]; *над десятым надстроенным на него этажом* ***прыгала электрическая разноцветная женщина****, выбрасывая по буквам разноцветные слова: "Рабочий кредит* (описание рекламы) [Булгаков 1989: 74]; *электрический револьвер*, равно как и газ, выступает орудием смерти: *Нужно отдать им справедливость, Владимир Ипатьевич, превосходный газ. – Вы на ком пробовали? – На обыкновенных жабах. Пустишь струйку – мгновенно умирают. (...) Вы напишите отношение в Гепеу, чтобы вам прислали* ***электрический револьвер****. (...) Бьет бесшумно, шагов на сто и наповал* [Булгаков 1989: 90]; с электрическим столбом сравнивается огромная змея: *Затем верх бревна надломился, немного склонился и над Александром Семеновичем оказалось что-то напоминающее по высоте* ***электрический московский столб****. (...) Лишенные век, открытые ледяные и узкие глаза сидели в крыше головы, и в глазах этих мерцала совершенно невиданная злоба* [Булгаков 1989: 98]; электрический осветительный прибор в оранжерее, кишащей змеями: ***На самом электрическом шаре*** *висела совершенно черная, пятнистая змея в несколько аршин* [Булгаков 1989: 102]. Лексема *электрический* появится в описании глобальной катастрофы: *создавалось такое впечатление, что серый неприглядный корпус* ***полыхает электрическим пожаром*** [Булгаков 1989: 106]; ***Пылала бешеная электрическая ночь в Москве****. Горели все огни, и в квартирах не было места, где бы не сияли лампы со сброшенными абажурами* [Булгаков 1989: 98].

В «Атомной сказке» вторжение в чужую жизнь оборачивается необратимыми последствиями для Иванушки. Эволюция этого образа прослеживается, как уже отмечалось, на уровне номинаций лица: имя собственное в начале стихотворения, данное в уменьшительно-ласкательной форме (*Иванушка*), и звучащее как приговор слово *дурак* в

конце – после препарирования лягушки. Тайны веков, длительный эволюционный процесс связываются с образом лягушки, а не человека (дурака): *В каждой жилке стучали века*. Это выражение соотносится с устойчивым сочетанием *кровь стучит в висках*, призванным передать высокую степень волнения, однако авторская метафора указывает на предельное напряжение лягушки и безмятежно-дурковатое состояние человека. Бездумное вторжение в тайну и гармонию природы оборачивается безумием человека, его духовной смертью. Любопытно отметить, что лексема *дурак* появляется во внутренней речи профессора Персикова: *Как же раньше я не видал его, какая случайность?... Тьфу,* ***дурак****, – профессор наклонился и задумался, глядя на разно обутые ноги, – гм... как же быть?* [Булгаков 1989: 52].

Еще более значим ряд, связанный с последствиями опытов, в повести М. Булгакова. Именно опыты с лягушками привели к трагическому развитию событий: *Ни в чем не повинную Марью Степановну* ***убили и растерзали*** *в кабинете, камеру, где потух луч, разнесли в клочья, в клочья разнесли террарии,* ***перебив и истоптав обезумевших лягушек****, раздробили стеклянные столы, раздробили рефлекторы, а через час институт пылал, возле него валялись трупы, оцепленные шеренгою вооруженных электрическими револьверами, и пожарные автомобили, насасывая воду из кранов, лили струи во все окна, из которых, гудя, длинно выбивалось пламя* [Булгаков 1989: 114]. В этой цитате следует отметить рядоположенность лексики, указывающей на мучительную смерть людей и подопытных лягушек. И в этом смысле интересно указать на интертекстуальные связи романа Тургенева и повести Булгакова. Реплика Базарова *а так как* ***мы с тобой те же лягушки****, только что на ногах ходим* устанавливает связи с целым рядом портретных ремарок в повести «Роковые яйца»: *Говорил скрипучим, тонким,* ***квакающим голосом*** [Булгаков 1989: 45]. *По телефону сговорился с народным комиссаром просвещения, и трубка* ***наквакала*** *ему самое любезное и всяческое содействие* [Булгаков 1989: 79]; *Что-то* ***квакало*** *и постукивало в трубке, и даже издали было понятно, что голос в трубке, снисходительный, говорит с малым ребенком* [Булгаков 1989: 82]; *никто больше не слышал скрипучего* ***квакающего голоса*** [Булгаков 1989: 115].

Таким образом, интертекстуальные связи позволяют неизмеримо расширить ассоциативно-семантическое поле текста и занимают важное место в создании содержательно-концептуальной информации.

ЛИТЕРАТУРА

Арнольд, И.В. *Семантика. Стилистика. Интертекстуальность: Сборник статей.* – Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 1999.

Барт, Р. *Избранные работы: Семиотика. Поэтика.* – Москва: Прогресс, 1989.

Булгаков, М.А. *Собрание сочинений в пяти томах. Т. 2.* – Москва: Художественная литература, 1989.

Кузнецов, Ю. *Стихотворения.* – Москва: Молодая гвардия, 1990.

Кузьмина, Н.А. *Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка.* Изд. 2. – Москва: Едиториал УРСС, 2004.

НРС – *Народные русские сказки: в 3 т. Т. 2.* / [А.Н. Афанасьев]; изд. подгот. Л.Г. Бараг, Н.В. Новиков. – Москва: Наука, 1985.

Степанов, Ю.С. «Интертекст», «интернет», «интерсубъект» (к основаниям сравнительной концептологии). В кн.: *Известия АН Серия литературы и языка, 2001, т. 60, № 1*, с. 3–11.

Тургенев, И.С. *Полн. собр. соч. и писем. В 30 т. Сочинения в 12 т. Т. 7.* – Москва: Наука, 1986.

Фатеева, Н.А. Интертекстуальность и ее функции в художественном дискурсе. В кн.: *Известия Академии наук. Серия литературы и языка 1997, № 5*, с. 12–21.

Фатеева, Н.А. Типология интертекстуальных элементов и связей в художественной речи. В кн.: *Известия Академии наук. Серия литературы и языка 1998, № 5*, с. 25–38.

Valentīna TAĻERKO
(Daugavpils Universitāte)

Mia Munier-Wroblewski – bekannt und unbekannt

Summary
Mia Munier-Wroblewski – Known and Unknown

The article is about the Baltic-German writer of the first half of the 20th century, who began her creative activities in the territory of Latvia. The creative legacy of the writer is huge, from short stories to multivolume novels. After emigrating to her ethnic homeland and disillusioned with the ideals of Nazi Germany, she turned to the artistic interpretation of the biographies of the great German composers.

The article analyzes the story of the beginning of the First World War. The special value of the first published work of the writer is the depiction of the life of a multi-ethnic Latvian province. The present article regards not only the features of vocabulary, but also some elements of the picture of the world of the writer. As a point of comparison some famous works of the German-Baltic writer Andreas von Sadonsky have been chosen. Both authors share absolute rejection of war and a sense of loss of the old, peaceful lifestyle of the represented characters.

Key words: *story, way of expression, comparison, the chronicle character, literary heritage*

*

Den Namen dieser Schriftstellerin habe ich zufällig während meiner Arbeit am Prosawerk des deutsch-russischen Schriftstellers Andreas von Sadonsky bemerkt. Andreas von Sadonsky, der hauptsächlich in den Zeitungen Golgingens seine Arbeiten veröffentlichen ließ, hat in der Zeitung „Rigasche Rundschau“ einen Artikel über das letzte Schauspiel mir bis jetzt unbekannter Schruftstellerin Mia Munier-Wroblewski geschrieben. Im Herder-Institut in Marburg habe ich zu meinem Erstaunen erfahren, dass sie eine erfolgreiche deutsche Schriftstellerin war, die unzählige Romane und Erzählungen geschrieben hat und die sich aktiv mit Dichterlesungen beschäftigte und das Lesen der schöngeistigen Literatur popularisierte. Von ihrem Lebenslauf ist nicht vieles bekannt und das kann als eine der möglichen Richtungen der weiteren Forschung angesehen werden.

Mia Munier-Wroblewski (nach einigen Quellen Wroblewska) wurde im Jahre 1882 in der Familie eines Kreisarztes (Theodor Wroblewski) auf

dem Rittergut Schleck in Kurland geboren. Sie erhielt in Riga eine musikalische Ausbilung und einige Zeit erteilte sie einem großen Schülerkreis in Goldingen Privatstunden (vgl. http://kulturportal-west-ost.eu).

Im Jahre 1913 hat sie einen ostpreußischen Hugenotten, den Landwirt Hugo Munier, geheiratet (vgl. www.munzinger.de). Das glückliche Familienleben wurde durch den Ausbruch des ersten Weltkrieges zerstört, denn der Ehemann wurde als Reichsdeutscher in die Kirgisensteppe verbannt, wo er 1916 in einem russischen Internierlager starb. Mia Munier-Wroblewska wurde auch als Reichsdeutsche ausgewiesen, deshalb floh sie nach Königsberg (Preußen), wo sie 3 Jahre lang am Festungs-Hilfslazaret arbeitete (vgl. www.bbl-digital.de). Genau zu dieser Zeit gehört die Skizze „In der „goldenen Sonne", über die Andreas von Sadonsky seinen Artikel schrieb (vgl. „Rigasche Rundschau", 20.09.1924, S. 9). Er weist darauf hin, dass die Skizze nach einer geräumen Zeit seit der Veröffentlichung in einem Königsberger Blatt in Kurland erscheint. In der Skizze geht es um das einfache Leben eines jüdischen Familienpaares in einem Provinzstädtchen.

Die Skizze ist ein Aufruf gegen den Nationalhass und den ausgebrochenen Krieg. „Ein langer böser Winter voll Leid und Not war vergangen und der Frühling kam wie alle Jahre, fragte nicht um den Nationalitätenhader in der unglücklichen hasszerrissenen Grenzprovinz des morschen Zarenreichs und schenkte seine reichen Gaben gleichermaßen Deutschen und Letten, Russen und Juden. Über den Bretterzaun des lettischen Bierbrauers in der kleinen krummen Gasse streckten die Kirschbäume ihre weiß-schimmernden Äste, im Hof des alten Rathauses entfaltete von den Fenstern des deutschen Herrn Stadthaupts (Bürgermeister) die Kastanie ihre Blätterfächer und in Frau Rahels kleinem Gärtchen am Alexbach blühten rote Tulpen und dunkelblaue Veilchen" (http://www.periodika.lv). Die Idee von der Ungerechtigkeit des Krieges, von den Leiden der einfachen Menschen durchdringt die ganze Skizze. Der Wirrwarr der dargestellten Situation, wenn jeder dem anderen ein Feind sein kann, offenbart sich in der emotionell betonten Ausdrucksweise der Schriftstellerin. Ohne Zweifel spricht hier die persöhnliche Erfahrung der Autorin, die ihre Heimat verlassen musste:

> *Vor vielen, vielen Haustüren der kleinen Stadt standen in dieser hellen warmen Meiennacht Reisewagen, – in vielen, vielen Häusern schimmerte Licht bis über Mitternacht, viele, viele Tränen wurden geweint und vor Sonnenaufgang verließen viele, viele dunkle Gestalten ihr verödetes Haus* (ebda).

> *Vom Rathaus schlug es halbdrei, über den Dächern begann der Himmel sich zu färben, die Häuser in der kleinen krummen Gasse schauten mit den geschlossenen Fensterläden aus wie Tote mit geschlossenen Augen* (ebda).

Wiederholung des Adverbs „viele" sowie die emotionell wirkende Wortverbindung „das verödete Haus" im ersten Zitat, der Vergleich der verlassenen Häuser mit den Toten im zweiten Zitat lassen den Leser die Tiefe des Trauers begreifen und mitempfinden.

Nach dem ersten Weltkrieg war Mia Munier-Wroblewska im weissrussischen Lager (man kann vermuten, irgendwo in der Nähe von Daugavpils) und leitete ein Soldatenheim (vgl. www.munzinger.de). 1919 kam sie zu ihrer Mutter nach Goldingen zurück. Nach anderen Informationsqullen war sie 1919 Leiterin der Soldatenheime der Baltischen Landeswehr in Tuckum und Riga (vgl. www.bbl-digital.de).

Im Jahre 1932 musste sie wieder die Heimat verlassen. Zuerst gelangte sie nach Schweden, dann lebte sie zuerst in Berlin, dann in Fürstenberg (Mecklenburg). Wegen Dichterlesungen war sie oft auf Reisen (vgl. http://kulturportal-west-ost.eu). Der 2. Weltkrieg machte sie von neuem heimatlos und nach erneuter Flucht vor den einmarschierenden russischen Truppen fand sie dann ihre Wohnstatt (seit 1945) in Schleswig-Holstein (vgl. www.munzinger.de).

Mia Munier-Wroblewski starb 1965 in Süderlügum (50 km von Husum) [vgl. Deutsche biographische Enzyklopädie 2001: 308].

Ihr literarisches Werk beschäftigt sich vornehmlich mit der Geschichte und dem selbsterlebten Schicksal der Deutschbalten. In ihrem Spätwerk befasste sich Munier-Wroblewski mit den Biographien bedeutender Komponisten (vgl. ebda).

Man kann nicht sagen, dass das literarische Schaffen der Schriftstellerin ohne Aufmerksamkeit geblieben ist. Wie man aus der Liste der veröffentlichten Werke erschließen kann, hat Mia Munier-Wroblewski unglaublich viel geschrieben. Ihr Name ist in einigen zu findenden biographischen Enzyklopädien und literaturwissenschaftlichen Nachschlagewerken genannt worden. Zu einer wichtigen Quelle sind die Internetseiten der Baltischen Historischen Kommission sowie des Kulturportals West-Ost geworden. Zu ihrem 130. Geburtstagsjubiläum (2012) wurde in der 2. Schule der Stadt Kuldīga eine Veranstaltung organisiert. In der Promotionsarbeit Janas Jakobsones der Rigaer Technischen Universität wurde der Name der Schriftstellerin in Bezug auf die Beschreibung der kulturhistorischen Gebäude

in Riga genannt. Es ist leider nicht gelungen, die Übersetzungen der Schriftstellerin ins Lettische zu finden. Daraus kann man schlussfolgern, dass die Forschung ihres literarischen Nachlasses eher fragmentär als konsequent ist. Außerdem muss man vergleichen, welche frühen Werke, die sie in Lettland veröffentlichen ließ, später in Deutschland erschienen sind.

Die Bedeutung der Schriftstellerin ist vor allem in der Darstellung der Lebensweise, Bräuche und des Zusammenlebens der Vertreter verschiedener Nationalitäten zu sehen. An dieser Stelle kann wieder ein Vergleich mit dem Schaffen von Andreas von Sadonsky gezogen werden. Der Schriftsteller, der russisch und deutsch schrieb, befand sich selbst zwischen zwei Kulturen, deshalb ist am wichtigsten das alles umfassende Thema – das Einleben, das Gewöhnen an die fremden Traditionen, an die Sprache und die Kultur eines neuen für ihn Landes. Für Mia Munier-Wroblewski ist das Thema der Einwanderer fremd, Kurland ist ihre Heimat. Die historische Zeit ist bei Sadonsky ziemlich unbestimmt, man kann ungefähr Mitte oder Ende des 19. Jahrhunderts aus den geschilderten Situationen bestimmen. Konkrete Tages-, Monats- und Jahresbenennungen bei Mia Munier-Wroblewski verleihen der Darstellung einen fast chronikartigen Charakter. Alle Erzählungen von Sadonsky offenbaren den Blick in die noch nicht weit zurückliegende Vergangenheit, maximal eine Generation. Deshalb sind seine Protagonisten meistens erfahrene, ältere Leute, die in ihrem Leben eine materielle Grundlage für das sorgenlose, materiell gesicherte Leben für sich selbst und ihre Familienangehörigen geschaffen haben. Mehrmals betont der Autor, dass der finanzielle Reichtum seiner Protagonisten mit täglicher schwerer Arbeit (physischer – in der Wirtschaft oder geistiger – in der Kirche) verdient ist. Die Protagonisten in der Skizze Mia Munier-Wroblewskis verdienen ihr tägliches Brot mit Handeln und Nähen, indem man die genderbedingte Arbeitsverteilung erkennen kann. Darin sieht die Schriftstellerin die Grundlage des Familienglücks. Im Haus „in der goldenen Sonne“ scheint die Sonne nur dann, wenn die Familienleute zusammen sind.

Die deutschen Protagonisten des russisch-deutschen Schriftstellers wollen ihre nationale und mentale Eigenart bewahren. Diesem Ziel dienen mannigfaltig geschilderte Versuche, die Kultur, die Sprache, die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Beziehungen zu der Heimat nicht zu verlieren. Für Mia Munier-Wroblewski ist das Thema des Zusammenlebens und der Sprachenvermischung von Bedeutung. Das Wichtigste ist für sie – verstehen zu können und verstanden zu werden. Hier soll man erwähnen, dass die

Skizze einen Einblick in den funktionalen Sprachgebrauch erlaubt. Russisch ist die Sprache des Staates, in dieser Sprache wird der jüdischen Familie befohlen, in 12 Stunden das Haus zu verlassen. Das Wort „Garadovoj" (vgl. http://www.periodika.lv). zeugt davon, dass die Schriftstellerin die russische Sprache überwiegend mündlich gebrauchte, vor allem in der Kommunikation mit den staatlichen Behörden. Deutsche Sprache ist die Sprache der Stadtverwaltung und der kirchlichen Gemeinde. Lettisch ist unter den Landwirten und Handwerkern verbreitet. Jüdisch wird als Hausvariante des Deutschen angesehen und wird zu Hause gesprochen.

Die enge seelische Verbindung war für Sadonsky eine Voraussetzung des Glücks in der neuen Heimat. In der Skizze „In der „goldenen Sonne" verbindet man die jüdische Familie mit den Deutschen nur nach dem Kriegsausbruch.

Die Protagonisten Sadonskys sind in ihren Gedanken und Bestrebungen weit vom zusätzlichen materiellen Gewinn. Der höchste Wert liegt in Kenntnissen, im Gedankenaustausch, in ihren moralischen Prinzipien. Die Tendenz, die auch in seinen russisch geschriebenen Werken zu verfolgen war, offenbart sich in vielen Erzählungen des Autors – Sadonsky stellt das Land dar, in dem die Leute, unabhängig von ihrer Nationalität, Sprache, Religion, sozialem Stand oder materieller Lage friedlich und in einer gegenseitigen Verständigung in der Kombination mit Achtung und Ehrung anderer Traditionen leben. Für Mia Munier-Wroblewski hat Kurland seine glücklichen Zeiten in der Vergangenheit.

Es ist wichtig darauf hinzuweisen, dass lettische Bevölkerung in allen deutsch geschriebenen Werken Sadonskys fast keine Schilderung bekommen hat. Wie man in den oben angeführten Zitaten und Beispielen sehen konnte, sind alle Nationalitäten in der Skizze der Schriftstellerin vertreten.

Aus den genannten Vergleichen kann behauptet werden, dass Mia Munier-Wroblewski in ihrer Prosa aktuelle Probleme ihrer Gegenwart erörtert und eine psychologisch tiefere Personencharakteristik anbietet. Die frühe Prosa der Schriftstellerin offenbart sowohl die allgemeinen Tendenzen im Literaturprozess des 20. Jahrhunderts als auch stellt eine reiche Quelle für die Analyse des Phänomens der Baltendeutschen dar.

Ein wichtiges Problem für die Forschung besteht darin, dass die Werke sowohl Andreas von Sadonskys als auch Mia Munier-Wroblewskis bis jetzt nicht veröffentlicht wurden. Die einzige Quelle, wo sie zu finden sind, sind die digitalisierten Zeitungen der Lettischen Nationalbibliothek in Riga.

Ein umfangreicher Nachlass der Schriftstellerin kann die Möglichkeit geben, die Veränderungen im Weltbild der Schriftstellerin zu verfolgen und die möglichen Gründe dieser Veränderungen zu erschließen.

LITERATUR

Munier-Wroblewska, Mia. *In der „goldenen Sonne“*. Available: http://www.periodika.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html#panel:pplissue:/p_003_lzpo1915s01n068|article:DIVL91|query:Mia%20Munier%20Wroblewska% 20Mia%20Wroblewska|issueType:P

Deutsche Biographische Enzyklopädie. – Hrsg. Killy, Walter und Vierhaus, Rudolf, München: DTV, 2001, Bd. 7.

Mia Munier-Wroblewski. Available: http://www.munzinger.de/search/portait/Mia+Munier+Wroblewski/

Munier-Wroblewski, Mia. Available: http:///www.bbl.de/eintrag/Munier-Wroblewski-Mia-1882-1965

Munier-Wroblewski, Mia. Available: http://kulturportal-west-ost.eu/biographies/munier-wroblewski-mia-2

Dovile VENGALIENE
(Vilnius University Kaunas Faculty of Humanities)

Blending and Syntactic Creativity: Ironic References in Politicized Discourse

Summary

Blending and Syntactic Creativity: Ironic References in Politicized Discourse

Linguistic creativity is a multi-dimensional aspect of our linguistic competence. In cognitive linguistics the theory of Blending is frequently associated with the concept of creativity. Blending is seen as an effective and productive tool in the formation of occasionalisms in on-line discourse. However, the aspect of creativity in blending is not limited to morphological or lexical level. The article focuses on the blended conceptual networks that entail the syntactic level of discourse. Blending on the syntactic level allows to ridicule a certain political power and express a negative, most frequently ironic, evaluative attitude. The analysis shows the patterns of creativity in the expression of evaluative attitudes of citizens towards certain political parties and personalities. The data for the analysis have been collected from major on-line news websites during the period of 2012–2013.

Key words: *syntactic creativity, blending, irony, political slogans, headlines*

Santrauka

Blendingas ir sintaksinis kūrybiškumas: ironiški pasakymai politizuotame diskurse

Lingvistinis kūrybiškumas tai daugialypis mūsų kalbinės kompetencijos aspektas. Kognityvinės lingvistikos plotmėje kūrybiškumo konceptas dažnai siejamas su Konceptualiojo Blendingo teorija, blendingą suvokiant kaip efektyvų ir produktyvų įrankį formuojant okazionaliuosius junginius įvairiuose diskursuose. Tačiau blendingas kaip kūrybinis mechanizmas neturėtų būti siejamas tik su morfologiniu ar leksiniu lygmeniu. Žemiau pateikiamame straipsnyje aptariamos konceptualiojo blending struktūros apimančios ir sintaksinį diskurso lygmenį. Atkreipiamas dėmesys, kad blendingas sintaksiniame lygmenyje veikia ne tik kaip mechanizmas apjungiantis du scenarijus, bet ir kaip priemonė pajuokti tam tikrą politinę grupę ir išreikšti neigiamą, dažnai ironišką, vertinamąjį požiūrį. Atliktas tyrimas atskleidžia keletą modelių, kuriais remiasi sintaksinis kūrybiškumas po-

litizuotame internetiniame diskurse. Medžiaga tyrimui surinkta iš populiariausių internetinių žiniatinklių 2012–2013 metų laikotarpyje.

Raktiniai žodžiai: *sintaksinis kūrybiškumas, blendingas, ironija, politiniai šūkiai, antraštės*

*

In modern linguistics, the traditional views that linguistic creativity should be understood either as only structural generative creativity or as only lexical creativity have been challenged by a number of researchers such as Zlatev (1999), Croce (1902), and others claiming that linguistic creativity is a much broader, multi-dimensional aspect of our linguistic competence. Modern researchers support the idea of creativity being a property of a speaker, and not of a language, and therefore even everyday discourse is seen as linguistically creative. As Zawada claims, *"linguistic creativity is primarily the activity of making new meaning by a speaker, and the re-creation and re-interpretation of meanings by a receiver"* [2006: 237]. This way, language can be seen not only as a set structure but also as a communicative process which reflects cognitive processes.

In cognitive research the concept of creativity and cognitive processes are frequently discussed within the framework of the theory of Conceptual Blending (Fauconnier and Turner 2002). Conceptual Blending has been approached as a typical and productive word-formation process that is defined by Gries as involving *"the coinage of a new lexeme by fusing parts of at least two other source words of which either one is shortened in the fusion and/or where there is some form of phonemic or graphemic overlap of the source words"* [2004: 639]. Lehrer (2007) addresses the topic of blends of the morphological level giving an insight into the strategies that blends employ during the formation process. Lexical creativity that might come as an inseparable part of morphological blending or be based on the activation of implicit mental spaces has been discussed by Vengaliene (2014). However, the aspects of creativity and blending are not limited to the morphological or lexical level. The current article focuses on the blended conceptual networks that entail the syntactic level of discourse.

Syntactic creativity is traditionally addressed in relation to second-language learners or children's language, i.e. how language learners or young children produce new utterances on the basis of learned syntactic structures. The current article suggests that syntactic creativity can reveal itself in a broader meaning, in the communication for specific purposes among adult first language users. Here speakers do not just reuse linguistic

formulae they have heard before, but creatively manipulate language to form and interpret novel meanings in utterances. The lexicons are arranged syntactically in a particular order that facilitates the interpretation which evolves out from the recognized syntactic arrangement.

To ground this idea a number of news headlines (within the period of 2012–2013) have been analysed focusing on ironic re-echoing of certain political slogans. The research centers around headlines as the most condensed pieces of information, though it has been noticed that numerous cases of syntactic blending can also be traced in the body texts of articles and, especially, in the commentaries of the readers.

Audeniene (2012) has presented the list of the most successful slogans of political parties in Lithuania. The majority of these slogans serve as the mental input spaces for creative blends that are built on the recognizable syntactic structure. Consider the cases below.

1. Nusipelnėme gyventi geriau! / (We) Have Deserved to Live Better! The slogan was created by the New Union (A. Paulauskas) in the elections of 2000, but has not lost its popularity (especially, in critical ironic contexts) until the present day. It was aimed at attracting the electorate by promising a better life. Yet in headlines and commentaries it has been transformed and redirected backwards with an ironic evaluative attitude, the syntactic structure serving as a binding element in the blending network.

Based on the syntactic structure of the slogan, the headline in delfi.lt 'Nusipelnę gyventi geriau'/ 'Having Deserved to Live Better' (delfi) evokes the political context of both pre-election period and the disappointment of the post-election life. Without the cognitive operation of blending the headline does not deliver its ironic evaluative attitude; it is only due to creative blending that the aim of ridiculing the party is achieved. The mental input spaces and their constituent elements exploited in the network are depicted in the table below:

Table 1

(We) Have Deserved to Live Better	**Having Deserved Live Better**
1	**2**
The implicit "we" – Electorate	The implicit "we" – Politicians
A promise of a better life	A promise of a better life

Sequel to Table 1 see on next page

Sequel to Table 1

1		2
An actual promise		A re-echoed unfulfilled promise
Ideals		Actual situation, background knowledge
	A similar syntactic structure facilitates the mapping, links, and a shift of focus	

The original syntactic structure of the political slogan is not only traceable but also serves as the basis for the communicated ironic content of the headline, a slight change in the tense aspect of the utterance not hampering the recognition of the original structure.

The syntactic structure can be creatively played with in a variety of ways including changes in tenses and tense aspects, addition of elements, using intensifiers, changing the declaratory form of the slogan into the interrogation, or providing further elaborations that are not compatible with the original idea and therefore also serve an evaluative, critical, or ridiculing purpose. Such cases can be illustrated by the following headlines:

- *'Kas nusipelnė gyventi geriau'/ 'Who has deserved to live better'* (delfi) – an additional element (abstract Subject, that carries the implication of those in the position of power);
- *'Merai nusipelnė gyventi geriau?'/ 'Mayors Have Deserved to Live Better?'* (balsas) – an additional element, explicit, specified Subject, interrogation;
- *'Partija, kuri nusipelnė gyventi geriau'/ 'Party that Has Deserved to Live Better'* (rytas) – an additional element, explicit, specified Subject;
- *'Ar tikrai nusipelnėme gyventi geriau?'/ 'Have (We) Really Deserved to Live Better?'* (delfi) – the original implicit Subject, interrogation, an intensifier of the meaning;
- *'Nusipelnę gyventi geriau grįžta geriau gyventi'/ 'Those Who Deserve to Live Better Are Coming back to Live Better'* (balsas).

The three headlines below are also based on a creative play with the structure, and, simultaneously, present a case of so-called "trumping games" (in Tony Veale 2002), where a sudden shift of meaning comes after a further elaboration of the idea. The final blend is constructed due to the extension:

- *'Jie nusipelnė gyventi geriau… bet 4 paras turi praleisti automobilyje'/ 'They Deserve to Live Better… but have to Spend 4 Days in a Car'* (racas);
- *'Jie nusipelnė gyventi geriau… bet nenori'/ 'They Deserve to Live Better… but don't Want to'* (racas);
- *'Jie nusipelnė gyventi geriau… ir yra įdomūs'/ 'They Deserve to Live Better… and Are Interesting'* (racas).

Whether the headlines are altered by adding supplementary elements, changing the statement into an interrogative form, or extending further the idea, the original political slogan "(We) have deserved to live better" is instantly traceable for the reader, and blended with the background knowledge of the actual situation, which facilitates the shift of meaning and communicates the ironic evaluative attitude.

2. Mes žinome kaip! / We Know How! The slogan of the Labour party Party (V. Uspaskich) used in 2011 has been described as one of the most successful political slogans. However, being produced by a most controversial party it served as a source domain (a mental input space) for a number of critical, ironic, and even mocking references. If the syntactic structure of the slogan of the New Union has been mainly manipulated by re-inventing the implied subject, in the case of the Labour party, the original structure of the slogan is blended into a bigger unit and it is the trumping games strategy that generates the intended communication of the critical ironic evaluative attitude. Consider the constituent elements of the mental input spaces in the blending network structure of 'Mes žinome kaip kabinti makaronus'/ 'We Know How to Pull Your Leg' that are activated in ironic references:

Table 2

We Know How	**We Know How to Pull Your Leg**
1	**2**
The implicit "we" – Politicians	The implicit "we" – Politicians
A promise of expertise knowledge	A promise of expertise knowledge
A promise to give a better life	A promise to cheat

Sequel to Table 2 see on next page

Sequel to Table 2

1		2
	A similar syntactic structure facilitates the mapping, links, and the identification of "we" as the same Labour Party	

A similar case of the creative exploitation of the slogan structure by blending it into a larger network can be traced in the following headlines:

- *'Mes žinome, kaip apversti viską aukštyn kojom'/ 'We Know How to Turn Everything Upside Down'* (ekonomika),
- *'Mes žinome, kaip moketi algas vokeliuose'/ 'We Know How to Pay Salaries Illegally'*,
- *'Mes žinome, kaip slepti mokesčius'/ 'We Know How to Hide Taxes'*,
- *'Ką žino Darbo partija? Kaip girti rinkimus Rusijoje, vilkinti bylą...?'/ ' What is Known to Labour Party? How to Admire Elections in Russia, Slow Legal Processes…?'* (delfi)

Such elaborations have been successfully exploited in visual blending on the Internet. The original posters claiming that the Party knows how to increase the minimal salary and the reactive 'copies' promising the expert knowledge in cheating (in Lithuanian "Hanging noodles on the ears"):

Picture 1

Picture 2

The slogan structure has also been blended into other kinds of integration networks that follow similar patterns as the ones discussed above: interrogation, additional elements, or intensifiers of meaning as in:

- *'Varge, gal jie tikrai „žino kaip"?!'/ 'Oh Goodness, Maybe They Really Know How'* (delfi),

- *‘„Mes žinome kaip“ tapo „neturime kas“’/ ‘“We Know How” Turns into “We Don’t Have Who”’* (bernardinai),
- *‘Atleisk darbiečiams, Viešpatie, nes jie nežino, ką daro’/ ‘God Forgive the Labourists as They Don’t Know What They’re Doing’* (delfi).

3. Nevertheless interesting is the case of the slogan of Social-democrats (A. Butkevičius) used in 2011. The party that claims **‘Svarbiausia žmogus!’/ ‘Man is the Most Important!’**. The original statement as an input element can be traced in the blending structures of a number of headlines that doubt the validity of the declared belief, as in ‘Svarbiausia – žmogus?’/ ‘Is Man the Most Important?’:

Table 3

Man is the Most Important		Is Man the Most Important?
A common citizen is the most important		Money, power, etc. are the most important
Assertion		Doubt based on background knowledge
	A similar syntactic structure facilitates the mapping and links; the incompatibility of declared values and background knowledge causes a shift of meaning	

The structure has been traced just in a few on-line headlines that elaborated the statement and blended it into bigger structures such as:

- *‘Svarbiausia – žmogus, bet pirmiau išleiskim milijardą’/ ‘Man is the Most Important but Let’s Spend a Billion First’* (15min),
- *‘Svarbiausia – žmogus. Ar ilgam?’/ ‘Man Is the Most Important. For How Long?’* (delfi).

Though not frequent in news headlines, the structure of the slogan has been creatively elaborated by integrating it into the actual daily life of citizens. Consider the picture below:

Picture 3

Here the creative blending operates at multiple levels as it is employed not only to address critically the values of the political party but also draws attention to the disastrous state of the sewage wells in the city. The implicit voice insists on the contrast between the slogan and the real life.

The research has shown that a deliberate syntactic recursion can be creatively employed in humorous/ironic communication to deliver intended implications. It follows that a syntactical arrangement can trigger off a specific interpretation of an utterance.

Such creativity, according to Zavada, can be seen as *"the creativity within the social time frame"* in which speakers are creative, *"often as a result of the specific social, economic or other circumstances, change and upheaval"* [2006: 250]. The communicative need of the citizens to express their inner state, thoughts and emotions (approval, disapproval, criticism, dissatisfaction, disbelief, etc.) provide motivation for linguistic creativity. Speakers engage into different kinds of language games and tend to blend the established syntactic unit into a bigger integration structure both in verbal and in visual communication.

LITERATURE

Audenienė, R. *Politiniai šūkiai: geriau už „Nusipelnėme gyventi geriau" nebus?* Available: http://www.alfa.lt/straipsnis/15060770/Politiniai.sukiai.geriau.uz.Nusipelneme.gyventi.geriau.nebus.=2012-10-12_21-10/#.Us6yhPuloyc.

Gries, S. T. *Shouldn't it be breakfunch? A quantitative analysis of blend structure in English. Linguistics, 42 (3), 2004*, p. 639–667.

Lehrer, A. *Lexical Creativity, Texts and Contexts.* – Amsterdam: John Benjamin's Publishing Company, 2007, p. 115–133.

Turner, M., Fauconnier, G. *The Way we Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities.* – New York: Basic Books, 2002.

Vengaliene, D. *Humorous Aspects of Conceptual Blending in Politicized Discourse,* 2014 (in print).

Zavada, B. Linguistic creativity from a cognitive perspective. In: *Southern African Linguistics and Applied Language Studies, 2006, 24(2)*, p. 235–254.

SOURCES

www.delfi.lt www.balsas.lt www.ekonomika.lt www.15min.lt
www.racas.lt www. lrytas.lt www.bernardinai.lt

• • • • •

Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”
Izdevējdarbības reģistr. apliecība Nr. 2-0197.
Saules iela 1/3, Daugavpils, LV–5400, Latvija

Iespiests SIA „Latgales druka”
Baznīcas iela 28, Rēzekne, LV–4601, Latvija